

821(470) '06
T-41

АНТТИ
ТИМОНЕН

МІР'Я

АНТТІ ТІМОНЕН

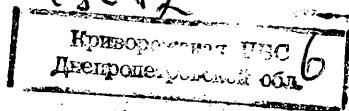
МІР'Я

РОМАН-ДИЛОГІЯ У ДВОХ КНИГАХ

Авторизований переклад
з фінської
Лідії Носенко

Ілюстрації Миколи Ляміна

a-49072

Київ
Видавництво
художньої літератури
«Дніпро»
1987

Дилогию известного карельского
советского писателя,
лауреата Государственных премий
РСФСР и Карельской АССР
составляют романы «Белокрылая птица»
и «Здесь мой дом».

В центре этих произведений —
судьба карельской девушки,
которая ребенком во время войны
попала в Финляндию.

Передмова В. Иванова

ЕПОС ДУШІ АНТТІ ТІМОНЕНА

Антті Тімонен. Це ім'я добре відоме і нашому, радянському, і зарубіжному читачеві. Народний письменник Карелії, лауреат Державних премій РРФСР і Карельської АРСР. На десятки мов — і в нашій країні, і за рубезем — перекладені його оповідання. Понад два мільйони примірників — такий загальний тираж численних видань найкращого твору визнаного майстра слова діалогії «Мір'я», на першій сторінці якої стоїть: «Присвячую товариству «Фінляндія — СРСР», знайомим і незнайомим борцям за мир».

«На читацьких конференціях, — розповідає письменник, — мене часто запитують: коли, під впливом яких вражень чи обставин я взявся за тему миру й дружби між народами. І я щоразу відповідаю, що до цього мене підготувало все моє життя».

Це щире авторське зізнання — ключ до розуміння ідейно-художніх засад широкопланового епічного твору, який складався і визрівав у душі письменника впродовж усього життя. Воно ж, життя, починалося драматично...

Народився Антті Тімонен 1 травня 1915 року в селі Луусалмі, на березі озера Куйто, в краю, де свого часу було записано більшість рун карело-фінського епосу «Калевали». Звідси його разом із матір'ю серед п'ятнадцяти тисяч жінок і дітей депортували до Фінляндії білофінни, які напали на Північну Карелію в 1921 році. Все ж майбутньому письменникові вдалося повернутися на Батьківщину. В рідних краях Антті закінчив сільську школу, вступив до Петрозаводського фінського педагогічного технікуму. Відтак учителював, працював секретарем редакції районної газети. На цей час і припадає початок його літературної діяльності: у петрозаводському журналі «Пунакентеле» («Червоне кантеле»¹) з'являється перше оповідання «Батько й син». Невдовзі виходить і збірка оповідань «Аероплан», в яких молодий письменник талановито відображує прикмети нового життя в краю «Калевали».

Війна порушила мирну творчу працю радянського народу. Пішов на фронт і Антті Тімонен. Тут, у 1942 році, його прийняли до лав партії. Зі зброєю в руках пройшов письменник нелегкими фронтовими дорогами всю війну, від першого її дня й до останнього, зустрівши Пере-

---

¹ Кантеле — фінський і карельський музичний струнний інструмент, схожий на гусла.

могу замполітом батальйону саперів у чеському містечку Семілі. По війні А. Тімонен деякий час працював у різних комісіях по репатріації, допомагаючи радянським людям повернутися на Батьківщину. Але його все владніше кликало до себе мистецтво слова. Поклик таланту не притлумили громи й блискавиці війни: в короткі перепочинки між тяжкими боями політрук Тімонен дедалі частіше брався за олівець і папір, усе частіше з'являлися його кореспонденції в фронтових газетах. А з перших днів дорогого, кров'ю здобутого миру вчорашній фронтовик сміливо береться за епічні полотна. Це була характерна ознака часу: саме так, рішуче, яскраво і самотньо, прийшли в літературу колишній сержант-мінометник, українець Олесь Гончар, колишній фронтовий газетяр, білорус Аркадій Кулешов...

Плідною була літературна молодість Антті Тімонена. Один за одним з'являються його твори — романи «Від Карелії до Карпат», «Рідними стежинами», повісті «Осяйні береги», «У Затоці вітрів», наснажені, що цілком закономірно, пекучими спогадами про війну.

1956 року письменник закінчив Вищі літературні курси при Літературному інституті ім. М. Горького.

Аж тепер, збагачений досвідом, А. Тімонен приступає до роботи над диалогією «Мір'я».

Критика відразу високо оцінила перший роман диалогії — «Білокрилий птах» — як значне творче досягнення автора, котрий звернувся до нового для радянської літератури матеріалу. Відтоді минуло понад двадцять років, певні прикмети того часу вже стали надбанням історії. А роман, та й уся диалогія взагалі, не втратив актуальності не лише тому, що він присвячений завжди хвилюючій темі боротьби за мир. Сучасного читача хвилюють яскраві образи героїв, їхні незвичайні долі.

У першому творі диалогії зображені представники різних соціальних верств Фінляндії, знайомство з якими допомагає краще зрозуміти, чим живуть наші сусіди за кордоном. По-різному ставляться вони до нашої країни. Це зумовлено глибокими соціальними причинами. Коли, скажімо, для робітника-комуніста Матті Матілайнена, червоного командира часів фінської революції 1918 року Калле Нууттінена, інших робітників і соціал-демократів зрозуміло, що їхня країна повинна жити в дружбі з великим сусідом, то деякі герої твору далеко не відразу усвідомили необхідність дружби й співробітництва між двома державами. Найпоследовніше цей процес знайшов своє втілення в образі Арно Халонена. Керівник однієї з організацій шюцкора (військова поліція в Фінляндії під час другої світової війни), він був запеклим ворогом СРСР. Після війни, ставши власником, а далі й директором великої лісопромислової компанії, Арно змушений пристосуватися до нових умов, адже торгівля з нашою країною дає чималий прибуток. Письменник не ідеалізує такого «друга», він переконливо доводить, що той в

усіх своїх вчинках і прагненнях не зраджує своїй класовій природі. Інший характерний для сучасної Фінляндії тип — Тантунен. Колись він був токарем, потім навчався в комерційному училищі, але комерсантом не став, пішов працювати в соціал-демократичну газету. Тантунен був серед тих, хто на собі відчув нищівність поразки, якої завдала Червона Армія білофінам, що намагалися захопити Радянську Карелію. Болісно переживши ці драматичні події, він дійшов висновку про необхідність миру й дружби між двома країнами. Це спонукало Тантунена стати секретарем окружного відділення товариства «Фінляндія — СРСР». Типова для значної частини фінської молоді і постать Нійло Нурмі, закоханого в головну героїню діалогії Мір'ю. Найзаповітніша мрія юнака — стати власником земельної ділянки, побудувати свій дім. Він, відмовляючи собі буквально в усьому, спромігся придбати її, проте до будинку так і не дійшло, бо Нійло не зміг знайти роботу. Дороги Нійло та Мір'ї розійшлися, адже зовсім по-різному уявляли вони своє майбутнє. Між ними проліг не лише державний кордон, це люди різних світів і різного світосприймання.

У романі майже немає сцен війни, але в долях героїв вона відіграла свою зловісну роль: це й Мір'я, яку війна розлучила з матір'ю і з Батьківщиною, і Олена Петрівна, мати Мір'ї, і начальник будівництва Воронов, і Михайло Петрович Степаненко та чимало інших. Тому й книга сприймається як гнівний протест проти війни, що вбиває людей, калічить їхні долі. Письменник застерігає: ненависть до війни дійова лише тоді, коли люди роблять усе, аби не допустити її знову.

Другий роман діалогії «Тут мій дім» уперше побачив світ на початку шістдесятих років. Сама назва твору відображує вистражане рішення головної героїні залишитись у Радянському Союзі. Показуючи, як і чому визріло в Мір'ї це бажання, письменник вдається до простого, але переконливого засобу. Він навмисне розповідає про буденні факти нашого життя, але ці факти незвичні для Мір'ї, адже вона, карельська дівчинка, зросла в іншому, буржуазному суспільстві. Повернувшись на Батьківщину, «Мір'я мимоволі порівнювала все, що бачила тут і до чого їй треба було звикати, з тим, що було там, у Фінляндії. Багато що тут було не так, як там. І люди, здається, не такі». І хоча чимало подій вона зрозуміла правильно, їй ще далеко до справжнього усвідомлення суті радянського способу життя. У важку хвилину дівчина мало не вирішила повернутися до Фінляндії. І тільки пізніше, побувавши на будівництві величезної гідроелектростанції, побачивши масштаби творчої праці нашого народу і порівнявши це з тією долею, сповненою дріб'язкових міщанських клопотів, яка чекала на неї у Фінляндії, Мір'я остаточно переконалася: її справжня Батьківщина — це Радянський Союз.

У романі «Тут мій дім» розвиваються й поглиблюються характери улюблених героїв Антті Тімонена, вже знайомих нам не тільки з «Бі-

локрилого птаха», а й з інших його книг. Окрім Олени Петрівни, це й карел Вейкко Ларінен, росіянин Воронов, українець Степаненко, представники інших національностей нашої країни. Для кожного з них письменник знаходить яскраві художні засоби зображення.

Не все в нас так легко й просто, як щиро здається фінській дівчині Лейлі. Свідчення цьому — образи негативних персонажів твору: зловісна постать Ярослава Івановича, який виявився зрадником, фашистським поплічником; пристосуванець і демагог Яків Коллієв та інші. Автор не просто викриває цих типів, він вдається до глибокого аналізу соціальних причин, що призвели до їхньої появи в нашому суспільстві.

Найдорожчим місцем на землі для Антті Тімонена завжди була й буде рідна Карелія, проте йому, радянському письменникові, близькі радощі й тривоги людей усього світу, для нього чужого горя не існує. Найпереконливіший доказ тому — книги письменника, пройняті пристрасним прагненням до миру. Серед цих книжок і останній роман «Сонце на всіх одне», що вийшов у Москві в перекладі російською мовою 1985 року. В основу цього твору покладені враження від зустрічей з фінськими та радянськими робітниками, які споруджували Туломську ГЕС у Мурманській області, місто Костомукшу в Карелії, металургійний комбінат у Фінляндії. Розповідаючи про долі фіннів, карелів, росіян, котрі працюють на радянсько-фінських будовах (на сторінках роману знову діють головні герої дилогії «Мір'я»), письменник показує силу міжнародного співробітництва сусідніх держав, те, як спільна справа зближує людей.

Всеволод Іванов

*Присвячую товариству
«Фінляндія — СРСР»,
знайомим і незнайомим
борцям за мир*

БІЛОКРИЛИЙ ПТАХ

КНИГА ПЕРША

«...Ми не дивилися одне одному в очі. Пам'ятаєш, Нійло? Ти потиснув мені руку і заквапився у вагон.

«До побачення»,— сказала я тобі. Але ми обоє знали, що прощаємося назавжди. Коли ми й зустрінемося, то вже не такими, якими розлучилися біля хвіртки Алінанніємі. Пам'ятаєш, як ми подовгу стояли біля скелі...

Коли я дивилася, як ти заносив у вагон величезні чемодани комерції радника, я раптом пригадала скелю, що постала між тобою і мною там, у Фінляндії. Тепер нас розділяє державний кордон. І навіть більше, ніж кордон... Знаєш, про що я думала? Між нами опинилися чемодани твого хазяїна. Так, так, вони. Ти думав тільки про них.

Ти, мабуть, не розумієш мене. Тоді, на вокзалі, ти так нічого й не зрозумів. Звичайно, тобі буде дуже важко зрозуміти. Адже нас із самого початку чекали різні дороги. І ось шляхи розійшлися. Тепер, коли я відійшла далеко від того роздоріжжя, де ми розлучилися, я спробую розібратися в усьому— і в тому, від чого пішла, і в тому, куди йду.

З чого почати? Почну з тієї осені...»

Розділ перший

Невеличка жвава пташка спурхнула на іржаві ґрати і, нахиливши голову набік, зазирнула у вікно тюремної камери: цікаво, як це людина відходить у небуття...

А чоловік не хотів помирати. Він метався, бив ногами і, розмахуючи кулаками, відчайдушно одбивався від когось невидимого, ніби намагався вирватися з вологої і темної камери. Навіть непритомний він з останніх сил чіплявся за життя.

Поступово з його щік зійшла смертельна блідість, дихання стало рівніше, і він притих.

Смерті довелося знову відступити.

Пташка повернула хвосту грудочку до світла, розправила голубі з білими смужками крила і перелетіла через високу кам'яну стіну. Там, на волі, вона сіла на березу і защебетала, ніби хотіла сповістити на весь світ, що чоловікові, який лежить на холодній цементній підлозі тюремної камери, дуже тяжко, але він ще живий і навіть і не думає помирати.

А чоловік, обливаючись холодним потом, лежав у забутті, вдивляючись язиком по пересохлих губах і ледь чутно шепотів:

— Аліно, пити!

Ніхто не підійшов до нього. Чоловік повторив наполегливіше:

— Пити!

Потім розплющив очі і побачив перед собою глиняно-сіру стіпу, десь високо під стелею віконце з ґратами і в ньому клаптик синього неба, такий маленький і прямокутний, що він видавався б етюдом, написаним художником, коли б був обрамлений, а не перекреслений товстими сталевими ґратами.

Нарешті до свідомості хворого дійшло, що Аліна не озветься, не підійде до нього, що вона далеко і він тут один, за ґратами.

Чоловік у тюремній камері знову знепритомнів. Йому здалося, що синій квадратик під стелею захлюпотів прохолодною вологою, до якої можна було майже доторкнутися губами, але щось заважало, і він ніяк не міг подолати це щось. Перед очима стояло згорьоване Алініне обличчя, а у вухах задзвенів жалібний крик маленького Калеві: «Тату, тату!»

І все ж він зрозумів: Калеві ніколи не покличе його на допомогу, він лежить на цвинтарі біля церкви.

Чоловіка мучила спрага, це почуття остаточно повернуло йому свідомість, і він гукнув:

— Води! Принесіть води!

Проскреготів ключ у іржавому замку, почувся важкі кроки — і хворий відчув на губах прохолоду мокрого кухля. Хтось підвів його голову і тицьнув у рот якісь таблетки. Хворий ухопив зубами край кухля і пив, пив... Потім двері камери зачинилися, клацнув замок, і чоловік знову лишився один.

Йому трохи полегшало, і він поринув у тяжкий сон. Він не чув, як до камери принесли матрац і його підняли на постіль.

Наступного ранку чоловік відчув у всьому тілі гострий біль і слабкість, але криза минула. Свідомість повернулася до нього. І через те все нестерпнішою ставала йому тюрма, ще важче переживав він велику втрату.

...Це літо перевернуло все його життя, коли його взагалі тепер можна назвати життям. Навесні в самий розпал посівної на власній ділянці — власною ця земля була лише другий рік — його

привзвали до армії. Його, літнього чоловіка, який чесно відслужив дійсну службу, увесь строк до останнього дня.

А далі почалася війна.

Він не був боягузом. Це міг підтвердити кожний, хто знав його. Але на фронт він не хотів іти. І не пішов. Під час тривалого переходу по незнайомих місцях він відстав від роти і довго переховувався в лісі, уникаючи людей. В такий час не знаєш, що в кого на думці. Невдовзі він помітив, що військова поліція натрапила на його слід. Переплив якусь бурхливу холодну річку і, мокрий до рубця, аж зуб на зуб не попадав від холоду, майже добу ховався під лапатою ялиною від поліції та дощу. Під цією ялиною його й піймали. Що він міг вдіяти, коли йому просто в очі дивилися три чорних вічка автоматів!

Понад місяць він був на грані життя і смерті. А коли почав було видужувати, на нього звалився новий удар...

Він дізнався, що втратив сина, свого маленького Калеві. Цей удар зламав його остаточно, і він знову знепритомнів.

...Йому принесли сніданок — миску гарячої вівсяної каші і череп'яний кухоль гарячої ерзац-кави. На каші розтавало жовте кружальце масла. Певно, йому хотіли зберегти життя. Їсти не хотілося, але треба було. Адже не щоранку йому приносили кашу з маслом. Каву він випив із задоволенням, пив би й ще.

Потім до камери вкотився на кучих ніжках товстий червонопикий тюремник, несучи перед своїм товстим черевом на витягнутих руках невеликий стільчик. Він мовчки поставив його біля дверей і витер сидіння рукавом кітеля. Слідом за ним увійшов довготелесий вузьколиций пастор у добре випрасуваній чорній сутані з білосніжним комірцем. У руках він тримав маленьку чорну Біблію, міцно притискаючи її тонкими довгими пальцями до грудей. Пастор мовчки сів, а коли тюремник пішов, звів очі до перекресленого ґратами клаптика синього неба і заговорив спроквола, чітко і ясно вимовляючи кожне слово:

— Воздамо хвалу господу нашому за те, що він милістю своєю повернув тобі знову здоров'я і силу, аби ми змогли разом віддячити всемогутньому за цей ясний день і порадуватися звісткам про нові перемоги воїнів на полях боїв.

— А за яку ж милість я повинен дякувати йому, дозвольте дізнатися, пане пастор? — похмуро всміхнувся заарештований.

— Будь терплячий, брате мій, і ти збагнеш, що тяжкими стражданнями, які випали на твою долю, господь випробовує тебе, і ти можеш відмолити гріхи свої, покаявшись у них... Подякуємо ж господу за те, що син твій Калеві представ перед ним чистим від гріхів земних...

— Пане пастор, дайте спокій моему синові! — тихо, але твердо сказав заарештований.

Пастор скося поглянув на стіл. Металічні ніжки стола були міцно пригвинчені до підлоги. На столі стояли миска і важкий череп'яний кухоль. І пастор вів далі вже більш земним голосом:

— Ну що ж, поговоримо тоді як земляки і давні знайомі. Ми живемо в дуже важкий, але й великий час. Наші війська здобули немало перемог, звільнили майже всю братню Східну Карелію й успішно просуваються вперед. Коли настане день цілковитої перемоги — а вона не за горами, — кожному фінну доведеться відповісти перед богом і совістю своєю, де він був і що він робив у ці дні тяжких випробувань. Мене дуже непокоїть, як відповіси ти, друже мій.

— Я запитаю: чому селянинові не дають працювати на своїй землі? Нехай воюють ті, кому потрібна війна.

— Ось бачиш. Це комуністи так кажуть. І цим вони допомагають ворогові. Не хотілося б вірити, що ти заодно з ними.

— Пане пастор, я не комуніст, я не коаліціонер і не любитель війн. Я — землероб, та й годі. А от пан пастор, я бачу, потроху стає агентом комуністів. Хто міг би подумати!

Від несподіванки пастор мало не впустив маленьку чорну книгу, яку він усе ще тримав обома руками.

— Я?! Як ти сказав? Як ти смієш!

— А ви не сердьтеся. Я не вперше чую такі слова від вас: кожна розумна думка, по-вашому, від комуністів. Хто це, коли в церкві було повно людей, говорив, що комуністи хочуть землю поділити, заводи віддати народові і не хочуть війни? Чи не ви, пане пастор? Звичайно, ви не схвалювали цього; звичайно, ви й лаяли їх хтозна-як. Але народ же не дурний, він розуміє, що до чого, коли йому таке кажуть. У вашому становищі, пане пастор, належало б бути обачнішим. За таку агітацію дуже легко опинитися разом зі мною у цій камері — час такий.

Пастор угледів на губах заарештованого ледь помітну посмішку. Знав він цього Матікайнена. Ніколи не збагнеш — жартує він чи говорить серйозно. Але те, що він зараз сказав, — це вже занадто.

Побілівши від люті, пастор підвівся і, не попросившись, повернувся до дверей. Він смикнув їх, але двері були замкнені.

— Отак може і з вами трапитися, — ехидно сказав Матікайнен. — Але ви не втрачайте надію. Цього разу вас ще випустять.

Будинок Матікайнена стояв на вузькому мисі, що загубився серед незліченних острівців і проток озера Хаапавесі. З північного боку мис з'єднувався з материком вузьким перешийком, перерізаним високою і крутою скелею. Тому мис і дістав назву

Калліоніємі, мис Скелястий. А Матікайнен перейменував його, назвав на честь дружини — Алінанніємі, мис Аліни. Щоправда, назва ця побутувала тільки в родині Матікайнена, і то нещодавно, після того, як одного разу, повернувшись із села, він виклав на стіл за всіма правилами оформлену, скріплену печатками купчу, в якій говорилося, що віднині він, Матті-Калеві Матікайнен, повновладний господар усього рухомого й нерухомого майна, всіх лісів і полів, розташованих на Калліоніємі, що уточнювалося схемою мису, яка додавалася.

На очі Аліни тоді навернулися сльози. Вона старанно витерла фартухом і без того чисті руки і взяла папери. Ні, не для того, щоб переконатися в їхній достовірності, — довгі фрази офіційного документа важко вкладалися в її свідомості, вона не збиралася вчитуватися в них, їй просто хотілося потримати в руках ці папери. Вона провела по них жорсткою долонею і обережно поклала назад на стіл.

Далі Аліна затопила плиту, вилила з кавника стару гущу і налила свіжої води. Заради такої нагоди варто зварити добру каву і застелити стіл новою скатертиною.

— Ну що ти скажеш, королева всія держави? — Господар узяв її за талію і посадив на коліна.

— Теж мені знайшов королеву! Завжди ти жартуєш.

Але самій жарт сподобався, вона почервоніла й сховала обличчя у фартух.

— А назвемо ми наші володіння Алінанніємі.

Це можна було теж вважати за жарт, але чоловік не жартував. Відтоді він називав мис ім'ям дружини. А сина величав наслідним принцем.

Плита пашіла жаром. Аліна відчинила вікно. У дворі саме цвів бузок, і в кімнату ринув його хмільний аромат. Вони сиділи вдвох. Калеві десь на косі керував флотилією корабликів із соснової кори. Єдиним свідком родинного щастя була маленька жовтогруда пташка з білими смужками на крилах. Вона заклопотано снувала в кущі бузку. І ця пташка, і цей куш стали їм сьогодні рідніші й дорожчі, хоча бузок уже багато років ріс під вікном. Досі він був чужий, а тепер — власний.

Минув рік, і бузок знову розквіт. Тільки господар Алінанніємі вже не сидів біля вікна, не милувався цвітом. Він сидів за іншим вікном, за вікном із товстими залізними ґратами.

Аліна вирішила шукати правду. Домігшись короткого побачення з чоловіком, вона розридалася:

— Матті, любий, за що тебе? Ти ж нікого не вбив, нічого не вкрав.

Матті відповів коротко:

— Саме за те, що я не хотів ні вбивати, ні красти.

Такий уже він, її Матті,— ніколи про себе не думає. Адже міг сказати щось на своє виправдання. Ось хоча б на здоров'я поскаржився. З ним і справді в нього негаразд: ногами крутить ноги й поперек — адже все життя йому доводилося згинатися з сапою і плугом, копати канали, стоячи в холодній воді. Де йому на фронт, там і молодим важко.

Аліна вирішила звернутися за допомогою до пастора. Хто, як не духовний отець, може допомогти в біді. Усі вважали його доброю людиною, справжнім християнином, він любив у своїх проповідях ганити тих, хто ображає кволих і сіє насіння насилля.

Аліна вперше побачила пастора в домашній обстановці. Бувала вона в його домі й раніше, але тільки на кухні. Тепер їй треба було поговорити з ним самим. Він сидів у кріслі-качалці і читав «Уусі Суомі»¹. Купа інших газет із ранкової пошти лежала на маленькому столику поряд з качалкою.

Певно, господар щойно підвівся з постелі: на столі ще стояла чашка з-під кави. Пастор був у просторому ранковому халаті і в м'яких капцях з оленячої шкіри. Намагаючись завжди здаватися делікатним і добрим, він приховав своє незадоволення, коли Аліна своїм приходом порушила його спокій. Але запросити Аліну сісти пастор все-таки не здогадався. Відповівши на несміливе привітання, він порадив жінці дякувати всевишньому за таку гарну погоду і дароване їй здоров'я.

Коли б пастор запросив її сісти, Аліна відчула б себе вільніше. Але їй довелося лишитися біля дверей, і вона зовсім розгубилася. Опустивши очі і не знаючи, куди подіти руки, Аліна почала, збиваючись і затинаючись:

— Пане пастор, я хотіла б... У мене велике горе. Може, пан пастор порадить, що робити...

Настрій у пастора остаточно зіпсувався. Він уже не міг приховувати роздратування. Різким рухом він розкрив газету і почав водити по ній очима, ніби сподіваючись знайти відповідь на запитання цієї надокучливої жінки.

Аліна чекала.

— Ти маєш на увазі свого чоловіка, Матікайнена, який здійняв руку на законну владу? — запитав нарешті панотець і відклав газету.

— Він ніколи не здіймав руки на владу. Він завжди був чесним, порядним.

---

¹ Реакційна газета «Нова Фінляндія».

— Не кажи так про комуніста, який сидить за ґратами, Аліно Матікайнен. Бійся гніву божого.

Алініні очі розширилися від здивування. У неї перехопило подих, але вона знайшла в собі сили заперечити:

— Неправда, пане пастор. Матті не комуніст. Коли він невірний, то це не означає, що він комуніст. Матті хотів з усіма жити в злагоді. Який же він комуніст?

Аліна вийшла від пастора, ковтаючи сльози.

З мису Алінанніємі в озеро виступає довга коса, на якій стільки прямовисних скель та гострого каміння, що людині дуже важко дістатися до її кінця. Здавалося, природа навмисне спорудила гранітні перешкоди для людини, щоб створити притулок птахам. Улітку над скелями кружляли зграї чайок. Вони сиділи на камінні, гойдалися на хвилях біля коси і літали над водою, видивляючись здобич. Чайки зчиняли часом такий галас, що заглушали б людські голоси, якби люди дісталися цих скель. А зовсім наприкінці коси, якимось дивом чіпляючись за граніт, росла стара кряжиста сосна з товстим вузлуватим гіллям. Увесь її вигляд свідчив про сувору боротьбу зі скелями, вітрами й хвилями, від яких її ніщо не прикривало. А скільки їй довелося зазнати взимку морозів та завірюх, а влітку — пекучого сонця?

Природа наділила сосну даром провіщати погоду. Бувало влітку на озері так тихо, що гладінь води й не сколихнеться, а сосна раптом зашумить, і рибалка в човні, опинившись неподалік від коси, вже знає, що буде буря. І буря завжди наставала.

Одна людина особливо любила цю кам'янисту косу. Це був маленький хлопчик. Засмаглий, весь у подряпинах і саднах, він любив улітку вибиратися на прямовисні скелі, лазити по ущелинах між холодними каменями. І скелі підпускали його. Він любив дражнити чайок, наслідуючи їхній крик, а потім примирливо пригощав їх хлібом, який кришив у воду біля берега. Часто він залазив відпочивати на стару сосну. Примостившись на високій гілці спиною до стовбура і звісивши ноги, хлопчик подовгу дивився на озеро, де інколи пропливав білий пароплав, мчали бистрохідні моторки і, поважно розпустивши білі як сніг вітрила, пливли яхти.

А потім він раптом перестав ходити сюди, хоча як і досі було літо і шуміла стара сосна. Тривожно кричали чайки, кружляючи над скелями, ніби шукали між ущелинами і камінням свого маленького друга. Але він більше не з'являвся. Він уже лежав у домовині на цвинтарі.

Смерть сина остаточно зламала Аліну, вона вся ніби заціпеніла, збайдужіла до всього. Коли б їй сказали, що цього літа

буде землетрус чи що в липні замерзне озеро й розбушуються снігові бурани, вона зовсім не здивувалася б. Якби пастор сказав у своїй проповіді, що цього літа наступить кінець світу, що всю землю огорне непроглядна п'ятьма, а від грому розсіплюються скелі, Аліна не жахнулася, а байдуже сприйняла б цю звістку. Якби вона побачила, що горить її хлів і вогонь ось-ось перекинеться на будинок, вона не злякалася і не стала б голосити й рвати на собі волосся. Вона виплакала свої сльози, пережила всі жахи, і ніщо, здавалося, уже не могло зворушити її. Немов чужа ходила Аліна по мису, що став її власністю і носив її ім'я. Ніщо не цікавило, ніщо не хвилювало...

Сусіди-землевласники не навідувалися до Аліни навіть у дні її великого горя. Вони ще не звикли вважати Матікайнена рівнею собі, а головне — вони не мали бажання підтримувати знайомство з дружиною арештанта. Зате сусіди, котрі не мали своєї землі — як і Матікайнен лише рік тому, — часто заходили до Аліни. Їм нічого було боятися, нічого втрачати. Вони, самі зазнавши чимало горя, добре розуміли чуже нещастя і заходили до Аліни, тільки-но в них випадав вільний час. Приходили, мовчки сиділи на лавці, іноді, поглянувши на спорожніле дитяче ліжко, тихенько зітхали. Вони допомагали Аліні по господарству, а вона часто навіть не помічала цього. Аліну ні про що не розпитували: все, що стосувалося її, було їм відомо. Навіть подробиці смерті Калеві вони пам'ятали краще, ніж убита горем мати.

А сталося це так.

Зранку Калеві був на косі і грався з чайками, а тоді побіг у ліс по ягоди. Босоніж, як завжди влітку. Увечері він скаржився, що болить нога. На п'ятці була невелика пухлина. Вночі піднялася температура. Під ранок хлопчик марив. Злякана мати побігла під дощем до найближчої сусідки Кайси-Лени. Жінки швидко запрягли коня, і Кайса-Лена поїхала по допомогу в село, що було за двадцять кілометрів.

Щоправда, лікаря в селі не було. Ішла війна, і його теж забрали на фронт. Але там мешкало подружжя Халоненів. До них і зверталися за медичною допомогою, бо й сам пан Халонен і його дружина колись училися на медичному факультеті університету. Щоправда, обое не закінчили його. Зараз пан Халонен служив у шюцкорі і керував військовою підготовкою на селі, а пані Халонен вела гурток першої допомоги.

Пан Халонен прийшов додому увечері втомлений і роздратований. Та й звідки взятися гарному настрою, коли цілними днями доводилося морочитися зі шмаркачами та дідками, відирацьовуючи гвинтівочні прийоми. «Легше стадо биків навчити ходити строем...» — якимось поскаржився пан Халонен дружині. Сам він

теж не кінчав ніяких військових шкіл і не був настроєний так воявниче, щоб проситися на фронт. Йому й тут справ вистачало по саму зав'язку. Батьків маєток остаточно перейшов до нього. Тепер там працювали російські військовополонені. А за ними нагляд потрібний. Та й інших господарських турбот вистачало. Щоправда, час був воєнний, і казали, що гроші тепер ніби й не потрібні — однаково на них нічого не купиш. З цим вигідно було погоджуватися тільки на словах. А насправді вони багато важили для того, хто вмів обходитися з ними і тримати язик за зубами.

У пані Імпі Халонен були свої турботи: гурток першої допомоги і різні благодійні збори. Першій допомозі навчалися багаті хуторяни літнього віку та їхні дочки. Займалися вони для годиться, щоб хоч якось показати свою активність. Пан Халонен посміювався з дружини: «Даси такому хазяїну, надутому як індик, пінцет, а він тримає його наче вила для гною».

Уже смеркало, коли Халонен прийшов додому, щоб перепочити годинку. Він ішов і мріяв про те, як приємно буде після жаркого липневого дня ввійти до затишної прохолодної кімнати і розлягтися на дивані. Увечері його знову чекали справи. Щоправда, йому не доведеться одягати військовий мундир, який сковує рухи, хоч і дома Халонен теж займався справами армії, до того ж справами важливішими, ніж вивчення гвинтівочних прийомів. Він виконував воєнні поставки так старанно, що не сумнівався щодо нових замовлень.

Імпі була вже дома. Вона зустріла його, як завжди, стримано і спокійно:

— Тебе чекають. Треба буде поїхати на Калліоніємі.

— Хто чекає? Яке Калліоніємі? — роздратовано запитав Халонен і пішов на кухню.

Кайса-Лена підвелася назустріч лікарю. Пан Халонен видався таким сердитим, що бідна жінка ледве змогла прошепотіти:

— У нас там хлопчик... Уже марить. Якщо пан доктор буде ласкавий...

Роздратування Халонена трохи вщухло, йому було приємно, коли його називали паном доктором.

— Де це «в нас»?

— На Калліоніємі, в Матікайнена.

— Якого Матікайнена? — голос Халонена знову став крижаним.

— Того, що купив мис.

— А тепер сидить у в'язниці, так?

— Але ж хлопчик... Він же зовсім маленький.

Пан Халонен ледве стримався

— Як це просто виходить у вас! Іде війна, гинуть кращі сини батьківщини, а я повинен кинути справи і їхати до хлопчика, батько якого забув про обов'язок перед батьківщиною, про майбутнє свого сина!

У розмову втрутилася Імпі:

— Арно, ти говориш не те. Йдеться про дитину. До чого тут батько?

Халонен спохмурнів і замовк. Імпі запитально дивилася на нього. Не дочекавшись відповіді, вона сказала:

— Якщо ти не поїдеш — поїду я.

— Імпі! — Голос чоловіка знову пом'якшав. — Ти ж знаєш, сьогодні після зборів нас чекають на каву в комерції радника. Там усі будуть з друзинами.

Імпі завагалася:

— І я обов'язково повинна бути там?

— Звичайно. Ми не повинні засмучувати комерції радника. Він так просив, щоб ти прийшла.

— Невже? — Це полестило Імпі, і вона пояснила Кайсі-Лені: — Бачите, ми такі зайняті. І, мабуть, хлопчику нічого не загрожує. Покладіть на ногу компрес і дайте ліки. Ми з вами зараз підемо в аптеку. Гроші у вас, мабуть, є? Якщо хлопчику буде гірше, привезіть його сюди.

А наступного дня хлопчика вже не треба було везти до лікарня...

Бузок під вікном почав потроху скидати зелене вбрання. Листя тихо падало на землю. З коси Калліоніємі зникли чайки. Дні ставали коротші, і Аліна з Кайсою-Леною трудилися у полі від світанку до смеркання. Аліні вже нічого було їздити в місто: якось, коли вона прийшла до воріт тюрми з передачею для чоловіка, їй сказали, що Матті-Калеві Матікайнен у тюрмі вже не перебуває.

— Де ж він? — злякано вигукнула Аліна, відчуваючи, що в неї підгинаються коліна.

— Там, де всі фінни. На фронті. Тільки одні туди йдуть строем, а другі під конвоєм.

Ночами Аліні було страшно одній у своєму будинку, де вона спізнала і щастя і горе. Кайса-Лена, яка з початку війни теж лишилася зовсім одна, погодилася на деякий час оселитися в неї.

Був пізній вечір. Дві жінки, схилившись над рукоділлям, сиділи при тьмяному світлі газової лампи. З кінця серпня будинок Матікайнена лишили без електрики. Чи то з метою економії

електроенергії, чи то з інших міркувань, за якими Аліннине підвище незмінно випадало із списків, коли щось розподіляли. Вона не одержувала й допомоги, хоча формально чоловік її вважався фронтовиком. Її згадали тільки тоді, коли жінкам приходу роздавали вовну, щоб плести шкарпетки і светри для армії.

Аліна і Кайса-Лена мовчки плели шкарпетки. Та й про що було розмовляти? Про все вони вже перебалакали, все, що можна було згадати, згадали.

Кайса-Лена підвелася з лавки, стиха зойкнула і потерла попереk. Випроставшись, вона рушила до плити. Аліна скоса глянула на неї і знову втупилася у плетиво. Вона наперед знала, що зараз буде. Кайса-Лена взяла пуукко, наколола трісочок і розтопила плиту. Потім відкрила мідний кавник і піднесла його до носа. Зітхнувши, налила в кавник води, поставила на вогонь. Сухі дрова весело тріщали, як і колись, коли можна було тільки-но захочеться зварити справжню каву і пити, скільки завгодно. Кайса-Лена поглянула на полицю, де стояла банка з ерзацкавою. Аліна заперечливо похитала головою: треба залишити щось на ранок. Кайса-Лена знову зітхнула і взяла з полиці свій заміник кави — шматок спаленого аж чорного ячмінного хліба. Він надавав воді присмак, що віддалено нагадував каву.

Раптом обидві жінки насторожилися: звідкись долинув тріск мотора. Шосе проходило далеко, і сюди, на мис, можна було приїхати тільки мотоциклом чи конем. По звуку це і був мотоцикл.

Жінки стривожено перезирнулися. Яке нове нещастя наближалося до них? Ніяких добрих звісток вони вже не чекали.

Тріск посилювався. Жінки припали до вікна. Велике око фари пірнало і підстрибувало на вибоїстій дорозі. У дворі мотоцикл зупинився, і світло погасло. Жінки злякано дивилися на двері, тоді Аліна взяла лампу зі столу і рішуче пішла назустріч гостю. З ганку вона побачила, що висока струнка жінка схилилася над коляскою мотоцикла, обережно підняла досить великий, певно, важкий пакунок і рушила до будинку.

Тепер Аліна впізнала її: пані Імпі Халонен, дружина начальника шюцкора. У Аліни защеміло серце: від таких людей добра не сподівайся.

Імпі Халонен зійшла на ганок. Аліна машинально підняла лампу.

— О-о! — у Аліни вихопився здивований вигук: пані Халонен тримала на руках загорнуту в теплу ковдру дитину.

— Добрий вечір, господине. Добрий вечір, Кайсо-Лено! — привітно промовила Імпі Халонен, вивільняючи праву руку, щоб привітатися.

В Аліни на душі полегшало.

Пані Халонен у звертанні до них точно дотримувалася правил пристойності, за якими заміжніх жінок з інтелігентного середовища величають пані, селянських дружин — господинями, дружин наймитів і служниць — просто по імені.

— Добривечір, пані Халонен,— відповіла Аліна.— Давайте я вам допоможу.

— Нічого, я сама,— з усмішкою відповіла та і попросила Кайсу-Лену захопити з коляски її коричневу сумку.

У кімнаті дитину посадили на ліжко, а пані Халонен розгорнула ковдру.

Жінки побачили маленьку дівчинку. Вона підняла повненькі рученята, потерла щічки і почала роздивлятися всіх великими голубими очима. В очах не було ні здивування, ні переляку, хоча навколо вона бачила чужі обличчя. Великі очі дівчинки шукали когось іще, але не знайшли, і на них почали повільно навертатися сльози. Але дівчинка не заплакала, а тільки дивилася й дивилася на незнайомих їй людей.

— А в вас, я бачу, кава вариться. От і добре!

— Та кава у нас закінчилася,— поскаржилася Кайса-Лена,— ось збираємося варити її з перепаленого хліба.

— Кава є. Де моя сумка?

Пані Халонен підхопила коричневу сумку й почала поспіхом викладати на стіл пакунки.

— Ось кава, цукор, печиво, булка, масло, сир, а ось м'ясні консерви...

Вода в кавнику закипіла, і незабаром кімнату наповнив приємний аромат натуральної кави. Кайса-Лена заметушилася між столом і буфетом, ставлячи все на стіл. Від радості вона ніяк не могла всидіти на місці. Аліна дивилася на неї і розуміюче всміхалася. Пані Халонен теж не могла приховати усмішку.

Не усміхалася тільки маленька дівчинка. Вона сиділа на ліжку і мовчки дивилася на жінок.

Коли кавник поставили на стіл і Кайса-Лена заходилася наливати всім каву, пані Халонен взяла дівчинку на руки й почала годувати молоком із булкою.

— Признайтеся, я змусила вас замислитися? — Пані Халонен показала очима на дитину.

— Так, пані,— погодилася Аліна.— Я все думаю, а запитати не наважуюся. Адже у вас, я знаю, немає своїх дітей. Ось я й хочу запитати — чия це дівчинка?

— Поки що нічия! — Пані Халонен сумно всміхнулася.— Буде ваша, коли домовимося.

Аліна поставила чашку з кавою на стіл. Кайса-Лена завмерла із блюдцем у руках.

Помовчавши, пані Халонен вела далі:

— Я знайшла її в таборі. Солдати і лотти¹ привезли дівчинку зі Східної Карелії. Разом з військовополоненими. Вона теж військовополонена.

«Військовополонена», сидючи на руках у дружини шюцкорівського офіцера, з апетитом наминала м'яку булку. У другій руці вона міцно тримала ложку і жадібно черпала молоко з чашки. Час від часу вона поглядала на жінок, ніби боялася, що вони відберуть у неї їжу.

— Наголодалася, бідолашна... Дома ж я її нагодувала перед тим, як поїхати,— зауважила пані Халонен.— У неї немає матері. Мені розповіли... Росіяни відступали. Їх бомбили, потім оточили. Вона була разом з матір'ю. Мати лишилася на дорозі — вбита... Уж, крихітко, їж... Щастя, що вона ще не пам'ятає, який жах пережила...

Жінки мовчки дивилися на дитину. Кава холола навіть у Кайси-Лени, хоч вона почала лише першу чашку.

Тишу знову порушила пані Халонен, висловивши одним словом те, про що думали всі:

— Війна.

Знову помовчали. Фінни любляють більше думати, ніж говорити. Першою заговорила Аліна. Вона сказала просто:

— Залиште її у нас.

Пані Халонен зраділа:

— Чудово! А що стосується допомоги, я вже постараюся, повірте...

Аліна мовчала. Вона сказала все. А пані Халонен вела далі:

— Вона мені так сподобалася, я хотіла взяти її до себе. Нестямно люблю дітей. Але чоловік не погодився. А своїх немає... і не буде. Отак...

Аліна та Кайса-Лена співчутливо хитали головами.

Пані розхвилювалася. Вона відвернулася і витерла хусточкою очі. Далі сказала нетвердим голосом:

— Мене весь час мучить совість, що я тоді не поїхала до вас. Хоча, хто знає, чи змогла б я допомогти вашому синові.

— Така вже, видно, воля божа,— зітхнула Аліна.— Пані не повинна звинувачувати себе.

Пані Халонен пожвавішала:

— Вам ця дівчинка зараз дуже потрібна. І ви їй теж. А коли вона буде обтяжлива для вас, одразу повідомте мене. Я ніза-

---

¹ Лотта-свард — жіноча шюцкорівська організація у Фінляндії.

що не залишу її, повірте. Зрештою, візьму до себе, що б то не було.

— Що ви, дорога пані... Ми ж домовилися,— заспокоїла її Аліна.

— І знаєте — вона ж карелка і розуміє по-фінському, хоч не говорить.— Пані Халонен нахилилася до дитини: — Ти розумієш нас, дитинко? — І повторила своє запитання по-карельському: — Малтатко мейтя?

Дівчинка підвела очі і тихо відповіла:

— Малтан.

— От і добре. А чому ти мовчала? Як тебе звати? Скажи своє ім'я.

— Мірка,— ледь чутно промовила дівчинка.

— Як, як?

— Мірка.

— От і добре. Слухай, Мірко, а що, коли ми трішечки змінимо твоє ім'я? Тільки трішечки-трішечки, щоб його легше було вимовляти по-фінському. Будемо звати тебе не Мірка, а Мір'я. Гаразд?

Навряд чи дівчинка розуміла, про що їй говорили, але кивнула головою і знову взялася за молоко.

— Цікаво, скільки їй? — прикинула Кайса-Лена.

— Років зо три, щонайбільше — три з половиною,— озвалася пані Халонен.

Уже після півночі пані Халонен зібралася додому.

— Приїздіть до нас,— запросила Аліна на прощання.

— Обов'язково. Сьогодні ми стали друзями.— Пані Халонен сумно всміхнулася.— У теперішньому світі забагато жорстокості. А людині більше потрібна дружба, ніж ненависть.

Аліні сподобалися ці гарні слова. Але вона не надала їм великого значення. Тільки через багато років вона пригадала цю фразу, сказану пані Халонен непогожого осіннього вечора 1941 року.

Аліна та Кайса-Лена стояли на ганку, поки не вшух за лісом шум мотоцикла. Відчувши, що з озера дме холодний вологий вітер, вони поспішили в будинок.

Маленька Мір'я міцно спала. Ліжечко Калеві мало тепер нового власника, але тієї першої ночі дівчинку поклали на велике ліжко, біля Аліни. Кайса-Лена влаштувалася на дерев'яному дивані.

У кімнаті ще не було других рам. Холодний вітер з озера пронизував будинок. Аліна підвелася і вкрила Мір'ю поверх ковдри своїм пальтом. Дівчинка повернулася, поцмокала уві сні гу-

бами й довірливо притулилася до Аліни. Та обняла тепле дитяче тільце і раптом по-новому зрозуміла, що вона придбала сьогодні. В цю мить у ній знову прокинулася мати.

— Спи, Мір'є,— тихо шепнула вона дівчинці, яка міцно спала. А подумки сказала їй більше: «Спи, завтра ми з тобою погуляємо й подивимося наш мис. У нас гарно. Ти побачиш, де живуть чайки. Їх багато-багато. Калеві любив їх, і ти теж полюбиш. Зараз чайок немає, але навесні вони повернуться... Ми пошиємо тобі платтячко і зробимо ляльку. І ляльці теж пошиємо платтячко. А ввечері ми витопимо лазню...»

У ці звичайні слова Аліна вклала всю любов, що спалахнула в ній, усе материнське тепло.

Розділ другий

Є дві річки Кем. Вони течуть майже на одній північній широті, початок свій беруть недалеко одна від одної. Їх оточують однакові скелі й пологі сопки, порослі вересом і сосновими борами; однакові болота простяглися по берегах обох річок. Навесні вони скресають в один і той же час і однаково несуть крижини, ламаючи їх об скелі й каміння.

Жителі сіл, розташованих на берегах цих річок, розуміють одне одного без перекладача.

Але ніде ці річки не зливаються. Вони несуть свої води в протилежні боки. Краплі, що впали з однієї грозової хмари, зустрічаються лише тоді, коли пройдуть Ботнічну затоку, Балтійське море, Атлантичний та Льодовитий океан, Біле море.

Вододіл пролягає не тільки між двома річками Кем, що впадають у різні моря. Через хащі й скелі, болота і лісові озера проходить межа, не завжди помітна на скелях і болотах, але позначена на всіх картах світу.

Це — державний кордон.

На карті світу багато державних кордонів. Вони проходять по морях, степах та снігових вершинах високих гір, перетинають залізницю і невидимою стіною постають і перед океанськими кораблями, і перед літаками, що летять із швидкістю блискавки. Історія пам'ятає безліч випадків, коли ці лінії пересувалися в один чи в інший бік, але щоразу за це розплачувалися народи кров'ю і слізьми. Серед сотень державних кордонів є кордон, який, нічим не відрізняючись на карті від інших, важить у житті народів і в історії людства дуже багато. Це — кордон двох світів, двох ладів, двох способів життя, минулого, теперішнього і майбутнього в житті окремої людини і цілих народів.

По вододілу між двома річками Кем проходить саме такий кордон.

Береги східної річки Кем так само красиві, як і в її західної сестри, але тут більше пролито крові і сліз в ім'я спокою, миру і свободи. Край казок, пісень і «Калевали» не раз палав пожежею війни.

У карельських казках розповідається про звірів, які розмовляють людським голосом. Карельським фронтовикам не раз доводилося бачити, як металися в підпаленому снарядами лісі його мирні мешканці — звірі. Легко можна уявити, про що говорили б вони, коли б знали людську мову. Виводячи лосеня з палаючого лісу, з-під розривів снарядів, лосиха напевно сказала б своєму дитинчаті: «Тікай швидше. Бачиш, що вони роблять,— убивають одне одного».

Це була не казка, це була — війна.

Усі люди з'являються на світ однаково, але проживуть своє життя і підуть із нього кожний по-своєму. У великих штурмах історії людина здається нікчемною порошинкою, але саме вони, люди, народжують урагани і долають їх, визначають розвиток історії на сотні й тисячі років наперед, встановлюють державні кордони й охороняють їх.

Відгриміла війна, і настав мир. У Карелії це трапилося восени, на півроку раніше, ніж на інших фронтах. Після трьох з лишком років безперервного гарматного гуркоту тиша спочатку видавалася дивною. Обережно й повільно, раз у раз зупиняючись і насторожено прислухаючись до кожного шурхоту, в карельські ліси почали повертатися їхні найлякливіші мешканці — лосі й олені. Люди поверталися інакше — із дзенькотом сокир і шумом моторів. Утомлені від окопів і землянок, від нестатків і тісноти, вони більше ніж будь-коли сумували за домашнім теплом і затишком.

Одна Кем тече на захід, друга — на схід. На берегах річок — два різні життя, два різних світи, але скрізь люди однаково втомилися од війни та її злигоднів і з однаковою радістю взяли за мирну працю.

* * *

Стара почорніла хатина здригнулася, підгнилі дошки на даху, покритому зеленим мохом, відійшли від кроків і провалилися зі стукотом і гуркотом. Далі все завмерло. Хатина вистояла.

Гусениці могутньої машини люто вгризлися у кам'янистий ґрунт, на мить вона піднялася сторч, теж відступила і теж завмерла, не в змозі зрушити з місця столітню будівлю. Тільки

мотор спокійно й тихо гурчав, ніби намірюючись після короткого відпочинку знову взятися за нелегку справу. Сталева громада не збиралася здаватися.

— Корбою, візьми корбою! — Міцна, статурна жінка років сорока в темно-синій спецівці і високих чоботях підійшла до кабіни трельовального трактора і владно повторила молодому хлопцю: — Чуєш, увімкни корбу!

— Корбою справа піде,— підтвердили робітники.— Одійди, Олено Петрівно, а то знесе і тебе разом з колодами.

Усі одійшли подалі від трактора і хатини. Навіть вантажна машина з причепом зрушила з місця й зупинилася метрів за п'ятдесят.

Запрацювала корба. Сталевий трос натягнувся як струна. Здавалося, доторкнуся до нього рукою — і він загуде басом. Знову гусениці вперлися у ґрунт, діловито зашумів мотор, машина здибилася. І стара хатина не витримала. Перекосився отвір дверей, посилалися з даху позеленілі уламки старих дощок, чисте й прозоре повітря літнього вечора наповнилося клубами пилу, моху, трухлявини, захиталася й провалилася пічна труба, впали крокви.

Олені Петрівні здалося, що разом із різним мотлохом, який зберігався на даху, вниз полетіли кам'яні круги ручних жорен і тріснула ступа, в якій у давнину товкли соснову кору для бо-рошна.

«Цікаво, хто тут жив?» — подумала вона. Навряд чи хтось із будівельників навіть знав про це. Руйнуючи старе, люди рідко знають, чие житло йде на злам. Господарі старих хатинок давно переселилися в нові будинки чи переїхали в інші краї.

— Гайда-а-а! — чоловіки з запалом махали руками.— Валяй! — кричали вони трактористу, ніби вся сила була в його молодих руках.

А тракторист тільки міцніше стискав важелі і, всміхаючись, дивився, що робиться за його спиною.

Не минуло й трьох хвилин, як сталева машина зробила свою справу. Від столітньої хатини лишилася тільки безладна купа гнилих дощок, колод, каміння та сухої глини. Трос, ізсунувшись із колод, ще притяг з собою якесь гнилля, тоді, залишивши останні шматки на землі, почав спокійно намотувати їх на корбу. Мотор працював розмірено й тихо, як і належить переможцю, а кам'янистий ґрунт під трактором усе ще тремтів. Тракторист вимкнув мотор і зіскочив на землю. До руїн хатини обережно повернулася машина з причепом.

— Давайте вантажити,— звеліла Олена Петрівна і сама теж взялася за колоду. Далі замислилася: — Може, притягти сюди підйомний кран?

— На біса він? — один з робітників презирливо пхнув ногою легкий і сухий шматок гнилля.— І причеп тут ніби ні до чого. І ти одійди, Олено Петрівно. Невже ми, чоловіки, без тебе не впораємося?

Бригадир підморгнув іншим і сказав виконробу з невинним виглядом:

— Кажуть, дехто сьогодні справить новосілля. Чи правда, Олено Петрівно?

— Виходить, правда, якщо кажуть,— усміхнулася Олена Петрівна.— Не хвилюйтеся, запрошу, тільки-но впораюся.

— Ішла б ти, Олено Петрівно, додому. Ми вже якось без тебе обійдемося,— запропонував бригадир.

А коли вона стала йти, покликав її:

— Олено Петрівно, а як відносно дощок? Сороковку пустити в хід?

— Звичайно, сороковку. Ми не такі багаті, щоб настеляти поганими дошками.

— Багато потрібно дощок,— сумнівався бригадир.

— Коли багато, виходить, треба робити ґрунтовно.— Виконроб сказала це твердо.

Стояв жаркий і тихий літній вечір. Комарі кружляли хмарами біля самої поверхні води. Це було гирло ріки Туулійокі. За селищем річка впадала у велике озеро, вузьку смужку його протилежного берега можна було побачити тільки ясного дня. Тут Туулійокі була така сама широка, як і річка Кем, на берегах якої народилася й виросла Олена Петрівна.

Вона вже давно залишила береги рідної річки, побувала на багатьох будовах Карелії, побачила десятки різних річок, але часто, як і зараз, на березі Туулійокі, пригадувала місця, де минуло її дитинство і роки юності і де війна одібрала в неї все — рідних, дім, мрії...

Але спогадів у людини ніхто і ніщо не в змозі відібрати.

Йдучи від понтонного мосту до селища, вона завершила в контору дізнатися, чи повернувся з Петрозаводська начальник будівництва Воронов. Ні, ще не повернувся. Виходячи з контори, Олена Петрівна побачила у дворі двох хлопчиків десяти-одинадцяти років, які вчепилися один в одного.

— Ану, припиніть! — гукнула вона і розборонила забіяк.— Що сталося?

— Він убитий, а лізе,— схлипуючи, пробурмотів хлопчик з круглим обличчям, рясно всіяним ластовинням.

— Ні, це ти вбитий,— палко заперечив другий.— Лягай!

— Нічого не розумію, поясніть як слід,— вимогливо промовила Олена Петрівна.— Як убитий, чому?

— Ми граємося у війну.

— Он воно що! — Тільки тепер Олена Петрівна помітила, що інші хлопчачки бігали поблизу з палицями напереваги, «бабахкали», падали і знову бігли. За канавою в пилюці лежав «кулеметник» і крутив тріскачку.— Ось у чому річ! — ще раз промовила Олена Петрівна крижаним голосом.— А хто вас навчив так гратися?

— Ми самі...

— Самі?! Ану, вояки! — гукнула вона.— Негайно припиніть! Закінчилася війна. Мир. Давайте всі сюди.

Хлопці з острахом підходили до Олени Петрівни, ще не наважуючись розлучитися зі своєю зброєю. Командир, малюк із роздертою штаниною, з дерев'яною шаблею на боці і пістолетом у руці, підозріливо поглянув на виконроба, тоді подав команду: — Рота, за мною!

Рота пішла не за ним, а попереду нього. Олена Петрівна оглянула хлоп'ят і сказала, карбуючи кожне слово:

— Щоб цієї гри більше не було!

— А чому? — нерішуче запитав командир.— Канікули ж...

— Не треба гратися у війну, хлоп'ята. Так що складіть зброю. Он туди в куток. Швидко! Невже вам не розповідають у школі, хто в наш час думає про війну? Ну, хто?

Хлоп'ята, звичайно, знали — хто, але мовчки стояли перед виконробом, розгублені й похмурі.

— Хлопці, гайда купатися,— запропонував командир.

У сараї для дров пролунав сильний стукіт. Це «військовоположені» вимагали свободи. Їх випустили. І тільки п'ятки замелькали, коли дві армії, які щойно воювали між собою, дружно заспішили до річки.

З контори вийшов літній, огрядний чоловік у чорному зім'ятому костюмі. Він сів на бильця й замислено закурив.

— Здрастуйте,— Олена Петрівна привіталася перша.— А я ж пам'ятаю вас.

— Так, здається, зустрічалися.— Чоловік похнюпився, тоді, намагаючись не дивитися в очі, запитав: — Мені б начальство. Ви, я пригадую, виконроб?

— Так, нібито.

— Я хочу до вас на роботу.

— До нас? У нас же є завідуючий клубом.

— Та ні. Вистачить з мене таких постів. Я ж не тільки клубом завідував. Куди посилали, туди й ішов. А тепер хочу з народом, ось що.

— А хіба вас тримали десь осторонь від народу?

— Так-то воно так. Словом, колись я був муляром.

— Це добре. Муляри нам дуже потрібні. Ходімо, ми вас оформимо.

Вони повернулися в контору — вона попереду, він за нею. На ходу він говорив:

— Звичайно, в мене нема дипломів чи як там. Є тільки досвід. Вірніше, був колись. Не хотілося б знову ходити в учнях. Сім'я у мене — троє дітей, дружина.

— Вашого прізвища я так і не знаю, хоч ми зустрічалися.

— Петриков моє прізвище. Микола Карлович Петриков. Не чули?

— Здається, ні.

— Що ж, буває,— зітхнув чоловік.— Словом, Петриков Микола Карлович.

У відділі кадрів швидко домовилися. Петриков сів писати заяву. Олена Петрівна побажала йому успіху і вийшла.

Дерев'яні шаблі, пістолети, гвинтівки лежали на землі біля сарая. Самі вояки, мабуть, уже забули про них. З берега долинали крики, веселий гамір. Вечоріло, але стояла така спека, що Олена Петрівна теж була не від того, щоб викупатися. Шкода тільки, що їй уже було не зовсім зручно купатися серед села, як це роблять діти.

Хто в дитинстві не грався у війну? Яка це була захоплююча, сповнена романтики гра. А потім, коли, подорослішавши, дізнаєшся, що таке справжня війна, дивишся на такі самі ігри своїх дітей з болем у душі. Той, хто відчув на собі війну і має дітей, якимось інстинктивно, навіть підсвідомо відчуває відразу до їхнього захоплення цією грою.

Олена Петрівна не була на фронті, але добре знала, що таке війна, і не могла пройти байдуже повз таку забаву.

Вона йшла додому, де її ніхто не чекав, самотня, замислена. У інших хтось є дома, про когось треба піклуватися, хтось готує тепло і затишок, а в неї нікого не було.

Війна.

Минуло п'ятнадцять років, але вона не забула, що це таке.

Будівельник — мирна професія, але немає неспокійнішої за неї. Люди справляють новосілля у щойно закінченому будинку, а будівельники, немов незадоволені своїм творінням, знову риють котловани під нові будинки, зносять старі чи йдуть кудись у необжиті краї, аби почати все спочатку.

Олені Петрівні було якимось дивно одержувати ордер на окрему кімнату і прописуватися на постійне місце проживання у селищі. Дванадцятиметрова кімната видалася їй занадто великою: все її майно — два чемодани і рюкзак — вмещалося в одному кутку. Завгосп притягнув залізне ліжко, стіл і стілець. Йї стало навіть

смішно: невже все-таки доведеться перейти до осідлого способу життя. Чи надовго? Ну а коли вже осідати, то осідати. Дім не дім, коли в ньому немає сокири, пилки і ложки. Вона їх придбала, а сьогодні купила комод, етажерку й цілу купу посуду. Добра набралось більше, ніж треба людині, яка звикла кочувати з місця на місце,— і їй довелося викликати машину, щоб привезти покупки додому.

Коли машина зупинилася біля будинку, Олена Петрівна обхопила комод руками, підтягнула до краю кузова, і не встиг шофер вискочити їй на допомогу, як комод опинився на ганку.

— Ну і дав господь жінці силюньку! — пробурмотів шофер, несучи слідом за нею легку етажерку.

— Спасибі, не треба. Я сама...— подякувала Олена Петрівна, коли шофер хотів був допомогти їй розставляти меблі.

Він розгублено потупцяв на місці, тоді непомітно пішов.

Сяк-так розставивши меблі, Олена Петрівна сіла й замислилась. Ось і починається життя у новій кімнаті. Треба витерти б нові меблі. Але в її господарстві не виявилось навіть ганчірки, і вона вирішила скористатися чимось із старої білизни. У чемодані їй потрапили до рук фіранки, і вона почепила їх на вікно. Вітерець заколихав легкий тюль.

Був кінець червня. Червень... Який же це червень минає відтоді, коли Олена Петрівна мала свій будиночок і родину? Тоді був сорок перший рік. Вона подумки порахувала й здивувалася: «Сімнадцятий! Уже сімнадцятий червень! Як летить час!..»

Олена Петрівна раптом заквапилася — вона й досі не навсла лад у кімнаті — і стала розкладати книжки й зошити з конспектами на етажерці. Деякі папки вона розв'язувала і переглядала старі креслення, що зберігалися там. У них — уся її післявоєнна біографія. У думці Олена Петрівна перенеслася у часи цих будов — до успіхів і болісних труднощів. У житті не завжди виходить так гладко і рівно, як на папері і в розрахунках. Практика вносить свої корективи. Іноді знаходиться краще рішення, а іншим разом доводиться відступати — не вистачає часу чи будматеріалів, щоб дотримуватися розрахунків і креслень.

Не раз Олена Петрівна зупинялася біля давно збудованої нею будівлі і критично оглядала результати своєї праці. Бачила недоробки і помилки, на думку спадали нові плани й рішення.

Зараз вона тримала в руках креслення клубу, збудованого років чотири тому на одному лісопункті. На папері він мав вигляд мало не палацу. А тиждень тому Олена Петрівна поїхала у відрядження на лісопункт. Вона була вражена, коли побачила, в якому стані перебував клуб тепер. Фарба подекуди обсипалася, бильця на ганку зірвані, двері трималися на одному завісі. Вона

обійшла будинок, оглянувши його з усіх боків. Потім рішучим кроком увійшла до кабінету завідуючого клубом. Там відбувалося якесь засідання. Коли до кімнати вдерлася повна розпашіла жінка, всі здивовано Perezирнулися, а вона оглядала присутніх, намагаючись угадати, хто з них завклубом. Угадати було нелегко, бо чоловік, який сидів на місці, де звичайно сидить завідуючий, видався їй занадто розкуйовдженим, сонним і товстим. І жінка запитала:

— А хто тут завідуючий?

— Що ви хочете? — запитав чоловік, кліпаючи очима. — У нас засідання. Якщо ви в справі, зайдіть трохи пізніше.

— Я у справі, яку слід обговорити на засіданні, — Олена Петрівна шукала очима, де б їй сісти, але вільних стільців не було. — Виходить, це ви перетворили клуб на сарай?

— Сідайте, будь ласка, — завклубом провів п'ятірнею по розкошланому волоссі. — Ви, мабуть, із райкому? Чи з Петрозаводська? — Він простягнув руку, чи то для того, щоб привітатися, чи то за посвідкою про відрядження.

Олена Петрівна вдала, що не помітила його жесту, і ще наполегливіше вела розмову далі:

— Ви хоч раз у житті піднімалися на будівельні риштовання? Отам ви навчилися б поважати працю людей.

— Стривайте. Хто ви така? — завклубом уже трохи заспокоївся. — Я маю право запитати...

— Я будівельник. Виконроб. Я будувала цей будинок.

Завклубом полегшено зітхнув.

— Послухайте, ви прийшли невчасно і в справі, яка вас не стосується. Ми не зобов'язані звітувати перед вами...

— Як це мене не стосується?! — Олена Петрівна навіть схопилася, але опанувала себе. Вона подивилася на присутніх. Що вони скажуть?

Дівчина, що поступилася їй своїм стільцем, палко підтримала Олену Петрівну.

— Як тобі не соромно! — напала вона на завклубом. Товаришка каже правду. Скільки разів тобі говорили...

— З нашого клубу навіть сороки сміються, — підтримали решта.

— Гаразд, гаразд, дістанемо кошти й зробимо. — Завклубом відмахувався від неприємної розмови.

Він, очевидно, й не думав, що багато можна зробити й власними силами, не дістаючи для цього особливих коштів.

Чи то він завалив роботу клубу і його вигнали, чи то нарешті зрозумів, що хороший муляр корисніший, ніж поганий завідуючий клубом, і сам пішов. Так чи інакше він тепер опинився в

Туулілахті. «А може, він і справді непоганий муляр»,— подумала Олена Петрівна про Петрикова.

Олену Петрівну звичайно вважали мовчазною, навіть непривітною, але завжди і в усьому справедливою і відвертою. Іноді з неї навіть підсміювалися: «У цій спідниці більше чоловіка, ніж у деяких штанах». Олена Петрівна була з тих людей, про існування яких забувають від суботи до понеділка. Щоправда, іноді її запрошували на весілля й новосілля, але тільки з метою надати їм дещо офіційного характеру. Людина, про яку не можна навіть попліткувати, видавалася багатьом неповноцінною.

До станції наближався поїзд, чути було його шум. Олена Петрівна поглянула на годинник. Прибув пасажирський поїзд.

Дорога зі станції проходила повз будинок. Незабаром під віком почулися знайомі кроки. Олена Петрівна визирнула на вулицю. Так, це йшов Михайло Матвійович Воронов, колишній начальник сплавного рейду, а тепер начальник будівництва Туулілахті. Він ішов, заглибившись у свої думки, і нікого не помічав.

«Як і я,— один на білому світі. І нічого, йде собі!» Олена Петрівна з теплою усмішкою поглянула вслід Воронову. Цих слів вона ніколи не вимовить уголос. Навпаки, для Воронова в неї приготовлені зовсім інші слова. Вона візьметься за нього і вимагатиме пояснити, чому пилорама досі за два кілометри від будови? Та й працює вона з переборами. Йї так захотілося серйозно поговорити з начальником, що вона, всміхнувшись, подумала: «Не можна ж так одразу йти сваритися з людиною: нехай хоч з дороги відпочине». І вирішила піти в магазин купити дещо для новосілля. Треба ж відзначити, посидіти, поговорити з друзями по роботі. Тим більше завтра субота.

Накупивши продуктів, вона вийшла з магазину і на порозі зіткнулася з літньою повною білявою жінкою.

— Ти?! — вихопилося в блондинки.

— Ір'я? — Олена Петрівна не повірила власним очам.

Вони заклакля в дверях магазину і, лише коли їх попросили відійти, перейшли на ганок.

— Скільки літ, скільки зим! — вигукнула Ір'я і тільки тепер здогадалася взяти за руку Олену Петрівну.

— Скільки? — вона перепитала і подумки полічила. — Та понад двадцять. І як ти змінилася.

— Я теж не сказала б, що ти помолодшала. — Обидві засміялися. Тоді Олена Петрівна захопилася:

— Чого ж ми тут стоїмо! Ходімо до мене. Я тут — близько.

— Та мені ж... Чоловік пішов у контору. На роботу оформляється. Має ось-ось прийти.

— Он воно що! Петриков, так? Подумати тільки! Ну, ходімо. Дорогою Олена Петрівна вибачалася, що вдома в неї не прибрано — вона щойно одержала кімнатку.

— А в нас ще нічого немає. Навіть дітей не взяли з собою. У будинку приїжджих зупинилися,— повідомила Ір'я.

— Нічого, все владнається. Тим більше, що у вас діти. Я поговорю з начальником,— пообіцяла Олена Петрівна.

Поки Олена Петрівна розпалювала плиту, Ір'я уважно оглядала кімнату. Погляд її затримався на купі папок і стосі звалених на підлозі книжок.

— Ну, розповідай,— попросила Олена Петрівна.

— Що мені розповідати? Словом, ми тепер цигани. Усе проїздили, все проїли. А жили колись дуже добре. Мій працював навіть головою райвиконкому. Потім стали заздрити, почали підкупуватися. А в тебе як? Про Миколу так і не чути нічого?

— А що ж чути? Загинув. Похований під Масельською.

Від запитання Ір'ї про Миколу Олені Петрівні вже не стало ні боляче, ні тривожно. А років із двадцять тому, ще до заміжжя, Олена Петрівна не могла б спокійно навіть чути про Ір'ю.

— А я ж любила твого Миколу, ти знаєш? — призналася Ір'я.

— Знаю. Тоді я теж любила. Тепер пізно розбиратися, хто більше.

Вони сиділи замислені, поринувши у свої спогади... Був колись традиційний трикутник, з ревнощами, переживаннями, взаємною неприязню і любов'ю, сльозами і клятвами. Потім солдатська могила примирила колишніх суперниць. Олена Петрівна наливала Ір'ї чай і, пригадуючи минуле, сказала те, що не могла б визнати років із двадцять тому:

— А ти була краща від мене. І співала дуже добре. Пам'ятаєш?

Квіти не живуть узимку,
Душу раняють лиш мені.
Пишні крижані троянди
Розквітають на вікні.

— Забула я, Олено, всі пісні. Не до пісень. Усе, все пішло шкереберть — життя, кохання, пісні, робота. Діти ходять у старому, латаному, як старці.

— А ти ким працюєш?

— Яка там робота. Троє дітей. І хто мене візьме вчителькою. Тепер усе по-новому, та й старе ж я все забула.

— Не обов'язково вчителькою.

— А ти ким працюєш?

— Виконробом. Заочно вчуса у будівельному інституті.

— Дивись-но! І зарплата пристойна? Живеш одна? Ти щаслива, Олено!

— Не скаржуся, Ір'є. А вам буде важко з такою сім'єю на одній зарплаті. Подумай, ми тут миттю знайдемо роботу. Людей не вистачає.

— Ну ось. Тепер я вірю, що ти виконроб. Вербуєш робочу силу у вільний від служби час?

— Ти що, насміхаєшся?

— Та ні, жартую. Заздрю я тобі, Олено. А мені, мабуть, час. А то він, певно, вже чекає, Микола мій. І підбрала ж чоловіка по імені. Тільки після весілля мені спало на думку, що він теж Микола. Тільки не той. Невдаха він, мій Микола. Все життя. А твій був скромний, тихий, усе читав і читав. Ну, бувай, треба йти.

— Ти заходь.

— Спасибі. Заглядатиму. Ти допомогла б моєму там... А то його завжди ображають. Такий він у мене невдаха.

Олена Петрівна довго дивилася у вікно, як Ір'я поволі, втомлено йшла тротуаром. Як вона змінилася, Ір'я! Олена Петрівна пам'ятала її справжньою красунею — стрункою білявкою з великими сірими очима, з обличчям напрочуд чистим і білим, кокетливо хвилястим волоссям. Ір'я вміла одягатися зі смаком і стежити за собою. І вона знала, чого варт. Горда красуня здавалася неприступною простим сільським хлопцям. Тільки Миколі вона дозволяла проводити себе додому після вечірок, тільки з ним вона танцювала. Миколі, звичайно, це лестило, він, очевидно, був небайдужий до неї. Одного разу, коли Ір'я поїхала на районну нараду вчителів, Микола теж помчав у райцентр. Він поїхав прямо з роботи. Але, як з'ясувалося згодом, Ір'я удала, що вони зовсім не знайомі: їй було соромно йти танцювати чи гуляти з хлопцем у простих чоботях і без краватки. Що не кажи, районний центр. І скрізь знайомі вчителі. Микола дуже образився. Може, в них уже раніше все розладналося, тільки ця їхня зустріч була остання. Досі Олена тільки здалеку милувалася скромним, тихим хлопцем, а той навіть не підозрював про це. Олена любила його таким, яким він був, — у простих чоботях і без краватки. Але навіть після весілля вона все ще ревнувала Миколу до Ір'ї, хоча вже не було ніяких підстав. А Ір'я теж зненавиділа Олену й говорила про неї пихато й ущипливо. Тоді Ір'я виїхала і, казали, вийшла заміж за якогось відповідального працівника. Виходить, теж за Миколу.

Усе це — в минулому, лишилися тільки спогади, від яких уже на душі не боляче, які вже стерлися, і їх заступили інші пере-

живання, новий біль, нові тривоги, зі сльозами і без сліз. Тепер усе її життя — тільки в турботах про роботу.

Вона ще не вирішила, чи зустрітися з начальником будівництва сьогодні, чи відкласти на завтра.

* * *

Коли б Олена Петрівна і вирішила потурбувати начальника зараз, вона не застала б його вдома.

Після Петрозаводська власна кімната видалася Воронову занадто порожньою, тихою і похмурою. Він вирішив випити з дороги чаю і затопити плиту. Хліб, масло і ковбасу, які були в шафі, довелося викинути. Він поїв усе, що знайшов у дорожній сумці.

Воронов розгублено переглянув пошту, — чимало назбиралося. Листи були тільки службові. Жодного листа від Ольги, вже кілька років. Та й чекав він скоріше за давньою звичкою.

«Гордячка!» Він намагався думати про інше.

І було про що думати. Адже вирішено розширити будівництво Туулілахті.

«А могла б усе-таки написати, де і як вона там...»

Вони познайомилися на фронті, де Ольга, лейтенант медичної служби, служила в батальйоні Воронова. Після війни вона вступила до Ленінградського медичного інституту, а він — до лісотехнічної академії. У Ленінграді зіграли галасливе студентське весілля, а потім розлучилися... без галасу. Ольга поїхала на південь, а він — до Карелії. В останньому листі вона пояснила йому, як недосвідченому юнакові, що сім'я — це не батальйон, у мирний час чоловік і жінка йдуть поряд, а не крокують у строю, як у поході, про справи радяться, а не командують.

Він відсунув газети і службові листи, щоб детально вивчити їх увечері, і вийшов на вулицю.

Щоразу після короткої розлуки селище здавалося йому повному дорогою і близьким. «Ось він, мій дім!» Багато років тому Воронов приїхав сюди начальником сплавного рейду. Його контора містилася в землянці. Там-таки стояло його ліжко. Не краще жили й робітники, навіть із родинами. Тепер у селищі близько двохсот житлових будинків, магазини, їдальня, великий клуб, ремонтні майстерні, електростанція.

Тут начальник сплаву став начальником будівництва.

Туулілахті здавна служив кінцевим пунктом, куди деревину гнали розсіпом. Далі її відправляли на плотах. Навесні сюди приїздили рибалки й ловили рибу. Улітку 1941 року тут проходив один з наших оборонних рубежів. Через три роки тут нама-

гався оборонятися ворог, але тривалих боїв не було. Більшу частину року Туулілахті видавався пустим і безлюдним. Тільки вітрам тут було привілля: влітку вони котили величезні вали на озері, а взимку намітали високі замети. А потім почали будувати селище, і місця ці стали швидко змінюватися. Сюди проклали залізничну колію, і таким чином відпала необхідність сплавити ліс через озеро. Далі стали будувати лісопильний завод. Не встигли підвести будову під дах, як було ухвалене нове рішення: розширити будівництво — побудувати цілий комбінат з цехами домобудівництва, меблевим, хімічної переробки залишків деревини. Селище зростало не щоднини, а щогодини.

Селище жило великим життям. Кожен по-своєму прагнув іти в ногу з часом. Якось у майстра Кюллієва зникла кішка. Її шукала вся родина цілий тиждень. Тільки десятирічний Кім не брав участі у пошуках.

Нарешті кішка знайшлася в підвалі, в тісному ящичку. Її Кім дуже любив, і всі здивувалися, коли він зізнався, що кішку в ящик посадив він.

— Як тобі не соромно. Навіщо ти мучиш бідну тварину? — розсердилася мати й почала витягати прут із віника.

Коли б Кім не розповів про свої наміри, йому, напевне, добряче перепало б.

— Ти, мамо, не розумієш!.. Коли б Мурка навчилася жити в темряві, холоді, тісності і майже без їжі, вона стала б всевітньовідомою. Її можна було б послати на Місяць.

Старий пенсіонер Степаненко, який колись працював майстром механічного цеху, нещодавно здивував бібліотекарку, — вимагав видати йому всі наявні в бібліотеці праці Цюлковського. Він запевняв, що все йому зрозуміло, тільки він ніяк не може збагнути, що задає ракетам таку швидкість. В усякому разі, не бензин і не гас, — стверджував він. — А тротил зруйнував би всю механіку вщент.

У роки війни Степаненку довелося познайомитися з підривною справою, і при нагоді він був не від того, щоб показати свої знання.

Воронова більше хвилювали земні справи. У раднаргоспі затвердили план будівництва, виділили засоби, призначили начальника будови. Воронов став номенклатурним працівником. А далі? Будівельних матеріалів обмаль. Не вистачає робітників, мало спеціалістів. Але плани слід виконувати. Що б там не було, а виконуй.

Зайнятий цими тривожними думками, Воронов мимоволі підбрався. «Що ж, треба то треба!..»

Переходячи річку понтонним мостом, він побачив, як важко навантажені машини, перевалюючись, повзли до будови. Кран піднімав широкі залізобетонні плити. Здала траса не було видно, і здавалося, важкі плити самі піднімалися в повітря і літали на легкому вітрі.

Коли Воронов піднявся на крутий берег, перед ним раптом постав величезний бульдозер. З гусениць грудками відлітала грязюка. Водій, схилившись над важелями, не помітив начальника. Несподівано величезна машина, гуркочучи гусеницями, розвернулася так круто, що Воронов ледве встиг відскочити.

— Задавиш, чорти б тебе забрали! Треба ж хоч трохи дивитися! — крикнув він водію, хоча знав, що в гуркоті і шумі той нічого не почує. Нарешті бульдозерист помітив начальника, широко всміхнувся, показавши рівний ряд міцних, сліпучо-білих зубів на замурзаному обличчі, і, вимкнувши мотор, зістрибнув на землю.

— З приїздом, Михайле Матвійовичу! — Він старанно витер ганчіркою руку і подав її начальнику.

— Невже в селищі зовсім немає води і нічим умитися? — запитав Воронов, привітавшись.

— Та ще не встиг змінитися, тому й не вмився,— пояснив хлопець.— Зранку на роботі.

— Чому так?

— Дружок мій Тойво оженився. Позавчора весілля відгуляли. Шкода, що вас не було. Тойво тепер не до бульдозера.

— І ти вирішив працювати цілу добу, так? Тобі, герой, треба негайно іти відпочивати, а то мало мене не вбив.

— Зараз, зараз. Ось тільки виверну оті два камені.

Воронов пішов далі, але хлопець покликав його. Нерішуче переступаючи з ноги на ногу і не дивлячись на начальника, він, затинаючись, сказав:

— Михайле Матвійовичу, я щодо Тойво... Я ж старший від нього. От коли б і мені одержати хоч невелику кімнатку.

— Чи не надумав, бува, і ти одружуватися? — нарешті зрозумів Воронов.— Так би й казав! А то — щодо Тойво! А наречена хто? Може, Лідія?

— Та кімнати нема... У батька й так тісно...

Павло, син майстра сплаву Кюллєєва, жив з батьком. Мати його померла під час евакуації, і батько завів нову сім'ю. Начальник розумів, що в дім батька хлопець не міг привести наречену. Воронов не знав, як допомогти Павлові, і пожартував:

— Ну з тобою, хлопче, говорити — наче по смолі на лижвах кататися. Я запитую про наречену, а ти все про кімнату.

— Та як же без кімнати? Куди ж я її?.. Без кімнати тобто...

Павло пильно роздивлявся свої чоботи, наче вперше побачив їх.

Начальник не міг приховати усмішки. Цікаво, як він наважився освідчитися в коханні? Та ще Лідії!

— Постараємося щось зробити,— пообіцяв Воронов.— Але гляди мені,— він насварився пальцем,— якщо тільки прогавиш наречену, кімнати тобі не бачити. Домовилися?

— Домовились! — Хлопець аж у долоні ляснув радісно і довірливо сказав: — Це точно. І мені час... То ж нежонатий хлопець, мов покійник неоплаканий, ну, словом, найостанніший дурень. Правду я кажу, Михайле Матвійовичу?

— Що? — Воронов раптом спохмурнів і одразу заговорив про інше: — А чому мотор вимкнув? Захолоне, поки ти тут розп'якуеш. Тоді півгодини крутитимеш.

— Нічого, Михайле Матвійовичу, нічого. Мій мотор слухняний, він з півоберта заводиться.— Хлопець схопив ручку, і мотор справді одразу завівся.— Тож не забудьте щодо кімнати! — гукнув він з кабіни машини, що загуркотіла.

Воронов швидко закрокував до будови. Слова бульдозериста боляче вразили його: «Неоплаканий покійник найостанніший дурень... Сам він дурень!» А йому, неоплаканому покійнику, треба мізкувати, де взяти додаткову робочу силу, особливо монтажників високовольтної лінії. Ось вони стоять, щогли,— високі, гарні на фоні легких хмарин, а дроти між ними не гудуть, їх немає. І невідомо, коли будуть. Все виходить якось не до ладу. Є щогли високовольтної лінії, а електричний струм дає поки що тільки маленька місцева електростанція, і то з перебоями. «Ось і живи як люди!» — він ще подумки полемізував з бульдозеристом, ніби той був винен у тому, що в начальника не вдалося родинне життя і що не присилають монтажників високовольтної лінії.

Робітники влаштували перекур. Бригадир теслярів Мійхкалінен, чи просто Василь Довгов'язий, як його прозивали за високий зріст, глибоко ввігнав сокиру в колоду і сказав:

— Отак!

Потім дістав з кишені гумовий кисет і став набивати люльку. Його почали наслідувати інші. Новини начальника порадували всіх.

— Давно б так! — сказав Василь Довгов'язий.— Виходить, ми вже не цигани: сьогодні тут, завтра там. Виходить, тут буде місто, і ми залишимося тут навіки.

— Навіки! — насмішковано сказав худорлявий робітник з ломом у руках. Він кинув лом і сів.— Я читав якось у газеті: одна бомба — і від такого селища лишиться тільки купка попелу. А може, і його не лишиться...

Василь Довгов'язий кинув на робітника такий нищівний погляд, що той затнувся. Тоді процідив:

— Іди ти к бісу зі своїми бомбами!

І презирливо сплюнув. Запанувало тяжке мовчання.

— Газети, газети... Їх треба вміти читати! — додав другий.

Осторонь сидів огрядний чоловік у чорному зім'ятому, але не в робочому костюмі. Він кахикнув і заговорив з гідністю, обмірковуючи кожне слово:

— Нас залякують атомними і термоядерними бомбами. Це — зрозуміло. Але дивно, що в нас є елементи, на яких це залякування впливає. І як це добре, що наші прості робітники вміють дати таку достойну відсіч!

Воронов запитливо подивився на нього, тоді зауважив:

— Ви правду сказали. Тільки не знаю, хто ви такий?

— Я — той самий робітничий клас.

— А все-таки? Приїжджий, відпускник?

— Ви, здається, тут начальник? — Чоловік підвівся і представився: — Я — Петриков, Микола Карлович Петриков. Влаштувався до вас на роботу. Прошу любити й поважати.

— На роботу — це добре. Ким вас оформили?

— Муляром. Коли приступлю до роботи, — не знаю. Житла нема. Сім'я у мене. Троє дітей, дружина.

— Виходить, муляром? Теж непогано.

— Чому — теж? На будівництвах муляр перша особа. Хіба не так?

— Звичайно. От ще б монтажників високовольтної лінії.

Екскаваторник Микола Нікулін, молодий хлопець у гімнастерці та солдатських кирзових чоботях, запитав у Воронова:

— І наше Туулілахті, виходить, у великих паперах значиться?

За начальника відповів Павло Кюллєв:

— Таж не на Місяці живемо. Чим Туулілахті гірше від інших, хоч і є серед нас різні?

Воронов поглянув на годинник і запропонував:

— Давайте, товариші, до роботи. А про плани Туулілахті ми ще поговоримо.

— Звичайно, поговоримо. В нас у клубі, — підтримав його жіночий голос.

Озирнувшись, Воронов побачив Анні Нікуліну, завідуючу клубом. Виявляється, вона зайшла на будівництво до чоловіка і чула всю розмову. Відгонячи од себе комарів, Анні жваво заговорила:

— Справді, Михайле Матвійовичу, давайте організуємо доповідь: «Майбутнє Туулілахті». Цікаво вийде. Навіть здорово!

— Оце тобі й галочка у звіт, і людям користь, — жартівливо зауважив їй чоловік, екскаваторник Нікулін.

— Це можна, навіть потрібно, — Воронов не підтримав жартівливого тону. — І якомога швидше.

— Але поспішати теж не слід, — зауважив Петриков. — Такий серйозний захід вимагає старанної підготовки. Деякий досвід у мене в цьому є.

Василь Довгов'язий вибив люльку об камінь, затоптав іскри і взявся за сокиру. За ним підвелися й інші. І знову над Туулілахті почувся рівний гул моторів і перестукування сокир.

Було вже пізно, коли Воронов повернувся додому і почав розпаковувати речі. У пакунку, перев'язаному стрічкою, був вовняний дитячий костюмчик. Воронов розклав його на колінах, роздивився, потім знову акуратно склав, загорнув у папір і знову перев'язав стрічкою.

Йдучи багатолюдною вулицею, він думав про те, що йому незручно йти до Айно Андріївни отак, на очах у всіх, та ще з пакунком під пахвою. Люди можуть подумати бозна-що. А кому яке діло! Він іде до вдови свого кращого друга і несе гостинці з міста. Що тут поганого?

Адже всі знають, що колишній головний механік сплавного рейду Петро Іванович Олександров був його найкращим другом. Щоправда, дружили вони своєрідно — сварилися й сперечалися майже щодня.

Олександров був дуже хворий, але не звертав на це ніякої уваги.

І не вірив власній дружині, дільничному лікарю, коли вона вмовляла його лікуватися і берегти себе.

Айно Андріївна залишилася вдовою з маленькою дитиною на руках.

То що ж тут поганого, коли він, Воронов, навідується до неї і приносить подарунки?

Айно Андріївна за останні роки поповніла, але лишилася такою самою жвавою, як і колись. Каштанове волосся, що в молодості закривало її лоб чубчиком, тепер було зачесане назад. На круглих повних щоках збереглися колишні ямочки, якими Воронов завжди потай милувався.

Усе в кімнаті Айно Андріївни було як і до її заміжжя. У всьому був порядок. Тільки книжки валялися на столах, стільцях, дивані, під подушкою і навіть на етажерці стояли як прийдеться.

Трирічна Валечка сиділа на килимку і, витягнувши губи, старанно будувала з кубиків піраміду, яка чомусь весь час розвалювалася.

Увійшовши до кімнати, Воронов відчув себе ще незручніше: у Айно Андріївни сиділа Олена Петрівна. Щоправда, Олена

Петрівна частенько заходила до Айно погомоніти про те, про се, але яка нечиста сила принесла її сьогодні! Воронов у думці лайнув себе за те, що прийшов.

— З приїздом вас,— привітно сказала Айно Андріївна. Щоки в неї почервоніли, й вона швидко повернулася до плити, де кипів чайник.

Зовсім інакше зустріла Воронова Олена Петрівна — посипалися докори:

— Довго ж ви там гуляли! А ми як і колись цілих два кілометри змушені бруси по болоту на конях тягти. І це в епоху супутників.

Воронов махнув рукою.

— Дорога Олено Петрівно! Зараз мова йде не про бруси і не про дерев'яні будиночки...

Айно Андріївна сіла, поки Воронов розповідав новини. Олена Петрівна замислено дивилася на дівчинку, що гралася на підлозі, далі запитала:

— А хто ж будуватиме?

— Ми з вами. Адже ми звичні. Айно Андріївна, сподіваюся, пам'ятає, який був Туулілахті раніше. А тепер подивіться, яке я селище звів. Справжнє місто!

Олена Петрівна сухо зауважила:

— Все я та я... Не люблю, коли керівники вихваляються.

Айно з острахом поглянула на Воронова: сварки не уникнути. Але той мовчки проковтнув пілюлю. Господиня почала ставити все на стіл і попросила подругу:

— Олено Петрівно, дістань-но чашки, поп'ємò чайку.

Гостя добре знала, де господиня тримає посуд. Вона подала на стіл дві чашки. Ніби продовжуючи свої думки, Воронов заговорив:

— Будуватимемо, Олено Петрівно. Більше і краще, ніж досі. Треба, щоб кожний зрозумів свою відповідальність ширше, в перспективі. Ось що я хотів цим сказати. Візьмімо, наприклад, хоча б житловий будинок десь квартир на сорок. Скільки в ньому мешканців? Близько двохсот. Двісті чоловік усе життя на собі відчувають вигоди й незручності своєї квартири і всього будинку. Помножте це на кілька поколінь. Ось звідки складається відповідальність будівельника за кожен балку, за кожен цеглину.— Воронов пояснив, ніби виправдовуючись: — Це не моя філософія. Був у мене хороший друг на фронті, начальник політвідділу армії генерал-майор Морозов, більшовик з дореволюційним стажем. Уже літній, він увесь час перебував у частинах, які прикривали відступ. Якось уночі, перед боем, ми відпочивали. Та який там відпочинок! Лежиш і думаєш. А він і каже

мені: бачиш — будинок. Дивися, каже, що в ньому хорошого, що поганого. І скільки людей обігрівав би цей будинок, коли б не війна. Однак, каже, ми будуватимемо більше і краще, ніж досі, з перспективою на далеке майбутнє, з почуттям більшої відповідальності. Повторюю — це було на фронті, ми відступали. А людина думала про майбутнє, про мир.

Олена Петрівна зауважила на це:

— А сьогодні діти задумали у війну гратися. Я їх розігнала.

Воронов вів своєї:

— Хороший генерал! Потім він був на партійній роботі, тепер на пенсії. Все обіцяє навідатись до мене.

Олена Петрівна раптом згадала:

— Сьогодні до нас новий чоловік оформився. Муляр.

— Я його вже бачив.

— А я знаю давно його дружину. Моя землячка і...— Олена Петрівна сумно всміхнулася.— Нелегко їй живеться. Здається, у них зараз погано з грошима. Діти в них. Каже, обносились. Може, дамо їм аванс? І насамперед — квартиру.

— Аванс — це можна. З квартирою важче. А взагалі ви, Олено Петрівно, дуже добра людина. Про всіх турбуєтесь.

— А ви занадто черствий. Це тому, що у вас ніколи не було дітей.

— Чого тільки від вас не почуєш!

— Отакої! — Айно Андріївна засміялася.— Я скоро почеплю табличку: «Сваритися суворо заборонено».

— Гарзд, не будемо сваритися. Але я краще піду.— Олена Петрівна відмовилася від чаю, сказавши, що їй треба ще прибрати в кімнаті. Вона запросила Айно і Воронова завтра на новосілля і пішла.

Не поспішаючи йшла додому. «Сидять, п'ють чай»,— подумала вона, ніби дорікаючи своїй подрузі і начальнику. «Цікаво, що він приніс у пакунку?» Потім розсердилася на себе: оце вже жіночі думки!

Нова кімната тепер видалася їй незатишною і порожньою. На дворі теж стало похмуро. Вітер гнав куряву вулицями Туулілахті. Набридливо пищали комарі.

«Щаслива!»— вона з сумом пригадала слова Ір'ї.— У самої діти, чоловік».

Прибираючи в кімнаті, вона згадала, що Ір'я в молодості якось сказала: «У мене ніколи не буде дітей, не люблю!»

«Мабуть, передумала. Тому й діти в неї ще маленькі»,— міркувала Олена Петрівна, але без будь-якої неприязні. Навпаки, їй здавалося, що сьогодні вона зустріла майже рідну людину.

«Треба, треба їй допомогти!»

Розділ третій

Над Алінанніємі і над карельським селищем Туулілахті пливли такі самі хмари — легкі баранці, пухнасті й чисті, схожі на куделю, яку хотілося прив'язати до прядки і м'яко накручувати на веретено. Іноді хмари видавалися величезними крутобокими горами, що виблискували на сонці й зачаровували білими чудернацькими, ніби на картинках із дитячих казок, замками на них.

Струнка дівчина в білосніжній блузці та яскраво-синіх вузьких брючках стояла на мосту, схилившись на бильця, і замислено дивилася на воду. Вода тихо погойдувалася, і обличчя дівчини смішно сплющувалося і знову витягувалося, ніби чиясь невидима рука час від часу тиснула на голову. Поряд похитувалася підперезана широким ремнем спина в картатій сорочці — від коміра сорочки то відходила, то знову опускалася на місце вверта потилиця. Потім потилиця зникла, з'явилося обличчя юнака, таке саме засмагле, як і в дівчини.

— Мір'є, що ти там видивляєшся? — запитав юнак, обіпершись на бильця поруч із дівчиною.

— Хмари. Пливуть собі... Куди заманеться, туди й ідуть. Зовсім наче Лейла.

— Яка це Лейла?

— Нійло! — з докором сказала дівчина. — Ох і пам'ять у тебе! Минулої суботи я вас познайомила, а зараз ти питаєш, яка це Лейла. Пам'ятаєш, дівчина декламувала на нашому вечорі вірш Сінерво «Я славлю радянську людину»?

— Така маленька, жвава?

— Добре, що хоч це запам'ятав. Вона справді маленька і жвава. Навіть її мати говорить, що Лейла ніколи не буде дорослою, так і залишиться дитиною.

— А чому хмари, мов Лейла?

— Іде, куди їй заманеться. Захотіла поїхати до Москви на фестиваль — поїхала. Або в Раума. Надумала побувати на концерті радянських артистів — поїхала. І мене підмовляла з собою.

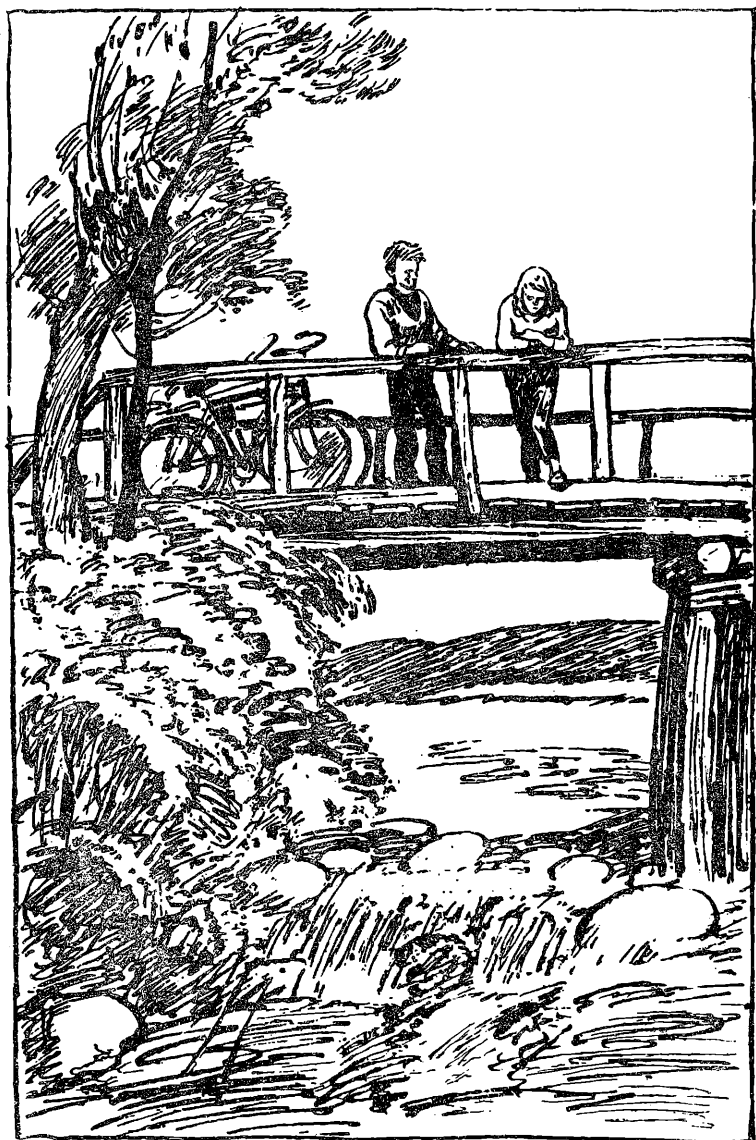
— Та ти вже розповідала.

З виразу очей хлопця, з усього його нетерплячого вигляду було помітно, що Нійло хочеться сказати щось інше. А Мір'я вела своєї:

— Послухай, я ще не все розповіла. Вечір у Раума справді неможливо забути. Уяви, навіть Лейла весь час слухала мовчки. Підперла щоку рукою і слухала. Це на неї не схоже.

Мір'я знову поглянула на воду, помовчала. Потім зітхнула:

— Якби я теж змогла отак поїхати!

— У Раума?

— Та ні, до Москви.

— Такі поїздки нам не по кишені.

— Лейла говорить, що в Радянському Союзі не потрібні гроші для навчання. Хочеш — іди в університет, хочеш — можна й далі. І як Лейла згадує свою поїздку! Каже, що, коли вони стояли на пероні у Вайніккале і радянський поїзд повертався, у них сльози наверталися на очі.

— Мені здається, Мір'є, тобі ця країна особливо дорога.

Дівчина кивнула у відповідь. Помовчавши, вона сказала:

— А що тут дивного?.. Я думаю, в моєї матері, там, у Карелії... були великі блакитні очі і гарне золотаве волосся...

— Таке, як у тебе? — юнак обережно доторкнувся до Мір'ї.

Дівчина труснула головою, і він прибрав руку.

— Нє знаю, пам'ятаю я це чи мені тільки здається... Мій батько був високого зросту, чорнявий. А ще неясно пам'ятаю піщаний берег та очерет. Тато каже, що там місця такі самі, як і тут.

— Твій батько — Матікайнен. І дуже добре, що ти його називаєш просто тато.

— А як же? — дівчина здивовано поглянула на юнака.

— І твоя батьківщина, Мір'є,— наша маленька Суомі. Оці острови і цей Скелястий мис. Ні, вірніше, Алінанніємі. Це гарна назва. І нічого нам більше не треба, крім своєї Фінляндії.

— Нійло! — Мір'я дзвінко засміялася і скуйовдила хлопцеві волосся.— Невже ти теж став займатися політикою?

— Яка ж це політика? Політика — це те, про що говорять на зборах, у кав'ярнях, на роботі, навіть удома. Куди не поткнешся, скрізь — вона, як набридлива комарня перед дощем. Хвалити бога, хоч у нас у Робітничому інституті можна від неї відпочити.

— Батько каже, що ця назва сама по собі вже політика.

— Та чого він тільки не каже. Він, комуніст, вважає, що всі люди поділяються на класи, і ми з тобою теж. І класи повинні боротися один з одним.

— Нійло, коли скажеш про батька ще хоча б одне слово в такому тоні, я піду.

— Усе, більше не буду. Нічого поганого я не мав на увазі. Подивися, пароплав. Може, коли-небудь прокатаємося на ньому навколо Алінанніємі. О, якби я зміг коли-небудь мати такий мис! Я назвав би його мисом Мір'ї!

— Нійло, може, поїдемо? — запропонувала Мір'я.

Вони взяли велосипеди, прихилені до билець мосту, але не сіли на них, а пішли поряд, підтримуючи машини за кермо.

Від мосту вузька дорога звертала праворуч, до берега Хаапавесі. Її відокремлювала від озера лише вузька смужка чистого піску. Мір'я роззулася і боса пішла до води. М'який теплий пісок доскотав підшви. Нійло лишився біля велосипедів, милокись дівчиною: «Яка вона гарна!» Відчувши на собі погляд хлопця, Мір'я озирнулася й усміхнулася. Нійло збентежився і перевів погляд на спокійну гладінь озера.

— Я купатимусь. А ти? — запитала Мір'я.

— Купайся. Я почекаю.

Нійло відвернувся, щоб дівчина могла роздягтися.

— Ой, як тут гарно. Іди купатися! — гукнула Мір'я.

— Не хочу. Іншим разом.

Та коли Мір'я попливла до мосту, Нійло не витримав, роздягнувся і кинувся у воду. Мір'я почула сплеск і озирнулася. Нарешті юнак випірнув далеко від берега і сильними гребками поплив до неї. Потім він раптом знову зник, і Мір'я скрикнула: Нійло наближався до неї під водою, мов риба.

— Як добре ти плаваєш! — сказала дівчина, коли Нійло випірнув біля неї.

— Де там добре! Минулої неділі на змаганнях знову опинився в хвості.

Вони попливли поряд, мов дві качки. Відпливши далеко від берега, стали з криком і сміхом хлюпатися й бризкатися водою.

Старий, який їхав на джоржках понад берегом, зупинив коня: йому здалося, що хтось тоне. Потім його зморшкують обличчя розплилося в усмішці, і він став набивати люльку, мабуть, пригадуючи щось із далекої молодості.

— Тпру, тпру, Майя, стій, — буркнув він коню.

Але гедзі не давали коню спокою, і він потягнув джоржки до мосту. А старий, усміхаючись, усе дивився на озеро, поки воно не зникло за лісом.

Наплававшись, Мір'я та Нійло вистригнули з води і, схопивши одяг, побігли в різні боки до лісу одягатися. А потім, посвіжілі, весело закрокували вузьким селищем. Нійло навіть захотілося співати, і він почав стиха наспівувати:

В низькій хатинці над піччю жаркою
Руки холодні я грів,
Любу Мір'ю з низької хатинки
Назвати своєю хотів.

— Невже? — Мір'я засміялася дзвінким, заливчастим сміхом, схопила юнака за волосся і сіпнула.

— Скільки тобі говорити про це? — Нійло теж розсміявся. — Коли не хочеш слухати моїх слів, то повір хоч пісні.

Мір'я раптом замислилася.

— Що з тобою, Мір'е?

Дівчина довго мовчала.

— Нійло, що ти сказав би, коли б я була не з Алінанніємі? Коли б Алінанніємі знову стало чийось Калліоніємі і в нас нічого не лишилося?

Хлопець спохмурнів. Він ішов, щось обдумуючи, потім заговорив:

— Я вже чув про це. Але, звичайно, не повірив.

— А коли це все-таки правда?

— То й що? З мого боку все лишилося б так, як і було. Може, тоді ти поквапилася б з відповіддю.

— Чому?

— Ох і чомучка ж ти: чому та чому. Слухай, Мір'е, давно хочу запитати... та все не наважуюсь.

— Це вже щось загадкове. Ну то знай: коли запитаєш, чи є в мене інший, не скажу — сам здогадайся.

— Знаю, що нема. І не про це йдеться. Є дещо серйозніше.

— Про дещо серйозніше питають тільки перед вінчанням.

— Послухай, Мір'е. А ти ніколи не думала про те, що живеш у вашому домі вже сімнадцять років? Офіційно ти дочка Матікайнена. Тепер уже повнолітня. Інших спадкоємців у них немає...

Великі блакитні очі дівчини стали ще більшими. Губи її смішно витягнулися: здавалося, вона хотіла свиснути, але не вміла. Тоді на очі навернулися сльози, і вона похилила голову.

— Зрозумій мене правильно, — почав її заспокоювати Нійло. — Звичайно, ти багато чим, дуже багато чим зобов'язана їм... Я просто хотів запитати... Адже не залишать вони тебе без посагу, якщо захочеш створити свою сім'ю. Може, Матікайнен про це вже подбав. Він чесна людина. Ось що я хотів дізнатися.

Голос Мір'ї затремтів, коли вона відповідала:

— Я ніколи про це не думала. Мені не треба було нічого випрошувати, мені давали все, що потрібно і що вони в змозі були дати. Навіть більше. Батькові й матері прийшлося нелегко, і зараз їм важче, ніж ти гадаєш. Але мені ні в чому не відмовляли. Давай не будемо більше говорити про це, гаразд?

— Ну як хочеш. Тільки не сердься, Мір'е. У мене на душі стає так тривожно, коли я думаю про нас обох. Я лише дрібний службовець акціонерного товариства. Одержуючи на місяць якихось тридцять тонн¹, важко мати заощадження, а в мене вони все-таки є. Небагато, але є. Батько дав мені все, що міг, і ми з тобою не можемо розраховувати на щось більше. Коли б я був

---

¹ Тонні — тисяча марок (фін.).

на державній службі, все склалося б простіше. Служба в акціонерному товаристві — справа ненадійна. Доводиться заощаджувати про всяк випадок.

Вони піднялися на невеликий пагорок. Праворуч лежало Хаапавесі зі своїми незліченними острівцями й протоками. За протокою виднілася дзвіниця. По озеру плив човен під вітрилом. Мір'ї захотілося запропонувати поїхати в неділю кудись на човні, а Нійло вів своєї:

— Треба думати про свою землю і власну домівку. Інакше дім не дім. Ті, хто арендує житло, схожі на циган, яких можна будь-коли викинути на вулицю. А в кооперативних будинках живуть немов на ярмарку. Треба мати свій власний дім, хоч невеликий. Так я кажу, Мір'є?

— Звичайно, це непогано...— погодилася дівчина.

— Ти тільки не смійся. Я іноді уявляю, як ти стоїш біля хвіртки нашого будиночка й чекаєш мене з роботи. Хіба погано?

— Обов'язково біля хвіртки? А якщо молоко на плиті збіжить? — До Мір'ї повернувся гарний настрій.

— Нехай збіжить! — Нійло зрадив, що в дівчини змінився настрій, прихилив велосипед до дерева і схопив Мір'ю на руки. А я візьму тебе отак і внесу в дім.

Мір'їн велосипед упав на дорогу. Вона скрикнула і впр'ялася хлопцю у волосся. Уста їхні зустрілися, якусь мить тривала тиша. Мір'я вирвалася з обіймів Нійло і відвернулася. Хлопець підняв велосипед із землі і покрутив кермо. Потім тихо запитав:

— Мір'є, ти не сердишся?

Дівчина взяла з його рук велосипед і вимогливо сказала:

— Обіцяй більше ніколи не робити цього.

— Обіцяю, якщо не сердитимешся.

Таку обіцянку він давав і раніше, але щоразу на цьому самому місці порушував її. Далі проводити себе Мір'я не дозволяла. Вони постояли мовчки, тоді дівчина поставила ногу на педаль велосипеда:

— Мені вже час. Треба дойти корів, і тато, мабуть, уже повернувся...

— Невже ти йдеш? — пробурмотів юнак.

— Іди, Нійло, іди.

Мір'я натиснула на педалі і зникла за скелею. Розгублений хлопець залишився стояти на місці. Сьогодні прощання вийшло холодніше, ніж бувало досі.

Мір'я сама відчувала це. Сьогодні Нійло видався їй чужим. Щоправда, і раніше Нійло був Нійло, а дім залишався домом: їх відокремлювала висока скеля.

Минуло три місяці відтоді, коли Нійло вперше провів її до цієї скелі. Все почалося з прощального вечора у Робітничому інституті. Мір'я потрапила туди зовсім випадково, але вечір почався так цікаво й невимушено, що всі — і знайомі й незнайомі — одразу стали один з одним на «ти» і закружляли у веселому хороведі. Потім, ніби діти, гралися у зайців та різні ігри, хором співали пісень.

О дев'ятій вечора зібралися в дворі на спуск державного прапора. Це був урочистий момент. Пісня сама вихопилася з грудей:

На найвищій я гілці,
Над Хар'юльським горбом,
Куди погляну — всюди
Озера й озера кругом...

Мір'я співала так натхненно, що навіть здригнулася при словах:

Ой господи, сили додай нам,
Щоб вічно вітчизну любити...

Вітчизну! Вона раптом пригадала, що в неї є й друга вітчизна. Щоправда, про другу свою вітчизну, про Радянський Союз, вона знала лише те, що їй розповів батько, громадянин Фінляндії. Батько був там тільки раз. Та й то його повезли туди під конвоем і так само привезли назад. Він устиг побачити лише багністі береги Хиж-озера на Масельському напрямку. Радянських людей батько сам знав тільки по ураганному вогню, який вони обрушували на ворогів з автоматів та гектарних гармат, як називали фінські солдати «катюші», що наганяли на них жах.

Тепер батько знав про цю країну значно більше і часто розповідав дружині та доньці, що там робиться. Вони часто слухали радіопередачі з Москви й Талліна, іноді з Петрозаводська. Слухаючи передачі з Петрозаводська, Мір'я подовгу сиділа, підперши щоку рукою, і її думки линули далеко. Аліна й Матті переглядалися. Аліні хотілося вимкнути радіо, але Матті робив їй знак рукою: нехай слухає.

У ранньому дитинстві Мір'я навіть і запідозрити не могла, що в неї може бути якась інша батьківщина. У неї були батько і мати, як у всіх дітей. Але одного разу, граючись із дітьми з навколишніх хуторів, вона посварилася з донькою Хеврюля, і та раптом, відбігши на безпечну відстань, крикнула Мір'ї:

— А ти не фінка, ось що! — і показала язик.

— Як це не фінка? — Мір'я нічого не розуміла.

— Ти з країни росся, ось!

Діти принишкли. У Мір'ї від образи сльози навернулися на очі. Вона знала, що росся — це щось дуже образливе, а Радян-

ський Союз — це велика країна, яка всіх перемагає на війні. Але до чого тут вона, Мір'я?

Ковтаючи сльози, вона побігла додому і розповіла матері, як її образили. І дивна річ — мати нічого не заперечила, а тільки вся зіщулилася, спохмурніла. Батько теж був дома. Він посадив Мір'ю на коліна і сказав:

— Ти вже велика, Мір'є, і повинна знати правду. Ти з Радянського Союзу...

— ???

Аліна поквапилася додати:

— Це ще нічого не означає. У тебе батько і мати, як у всіх інших. Мало хто де народився!

Так, звичайно, в неї батько й мати, як і в інших, навіть кращі. Мір'я витерла кулачком сльози, ще кілька разів схлипнула, але гратися того вечора так і не вийшла. Лишалось загадкою, як же її мати Аліна встигла побувати в Радянському Союзі. Минув час, перше ніж Мір'я дізналася всю правду і ще багато такого, про що й поняття не мали інші діти. Батько вечорами розповідав так просто, так цікаво:

— У Радянському Союзі люди живуть інакше, ніж у нас. Там нема панів, там усі рівні...

О, тепер Мір'я знала, що відповісти кривдниці. З гордістю говорила вона своїм маленьким подружкам:

— Я не з країни росся, а з Радянського Союзу. Там нема панів, там усі рівні. Цукерки ділять між дітьми порівну, і вчитель не може поставити учня в куток!

Тоді їй було сім років. Восени вона збиралася до школи...

Завернувши за скелю, Мір'я злізла з велосипеда і пішла пішки, ведучи машину за кермо. Їй хотілося побути самій і розібратися в своїх думках.

Нійло був такий уважний, ласкавий, чесний. Щоправда, їхні думки не в усьому збігалися. Мір'ї, наприклад, подобалися вечори в Робітничому інституті, куди вона іноді ходила з Нійло, а він був незадоволений вечорами в Демократичній спілці молоді, куди в свою чергу Мір'я запрошувала його. Все там було, на його думку, занадто ідейним — і промови, і вірші, і пісні. «Навіть каву пили з таким пісним виглядом, ніби на іменинах у літньої дівки», — бурчав Нійло. Мір'я щиро сміялася, але палко заперечувала: він явно перебільшував. У всякому разі, коли пили каву, стояв такий галас і сміх, що, напевне, жодної сороки не лишилося на даху. Особливо Лейла — чого вона тільки не вигадувала! Єдиним серйозним в усій оцій компанії лишався сам Нійло. Може, в хлопця створилося таке враження через те,

що приміщення Демократичної спілки молоді було не таким просторим і розкішним, як будинок Робітничого інституту.

Вона розуміла: Нійло звик до іншого середовища. І даремно вона сьогодні на нього образилася. Життя таке, що доводиться думати про заощадження і спадщину. Певно, батькові й матері немало довелося попрацювати, перше ніж вони змогли повністю заплатити за Алінанніємі.

Мір'я вже шкодувала, що вони розлучилися так сухо, навіть не домовившись про нове побачення. Тепер лишалось тільки сподіватися, що Нійло сам зуміє знайти її. До неділі їм навряд чи вдасться зустрітися. На цьому тижні починається сінокіс.

Дорогу перетяло велике болото. Учора Мір'я ходила сюди по морошку. Болото було грузьке й водянисте, хоча вже кілька тижнів стояла спека. Навесні його заливало водою, так що можна було плавати на човні. А батькові доводиться і за цю землю платити податок: болото входить у їхню земельну ділянку.

Дорога піднялася вище і пішла полем, засіяним конюшиною.

На другому кінці поля виднівся будинок Мір'ї. Хатина, хлів і клуня стояли під прямим кутом одне до одного. З четвертого боку цей прямокутник затуляли три берези.

У кінці двору було й четверте дерево — бузок під вікном хати. Посередині двору — криниця з корбою. На березі, під кристалою сосною, примостилася маленька лазня.

Так, тут минули її дитинство та юність. Сторонньому могло видатися, що з роками тут нічого не змінилось. Тільки постаріли Матті й Аліна, виросла Мір'я та будівлі потемнішали. Але Мір'я пам'ятала все, що тут робилося після війни. Хату іззовні обшили заново і пофарбували в червоний колір. Дошки на покрівлі замінили дранкою. А зараз хата знову була темна на вигляд, покрівля починала вкриватися мохом.

До клуні був прихилений велосипед. Виходить, батько вже дома. Мір'я поставила свій велосипед поряд і поспішила до хати.

У хаті теж дещо змінилось відтоді, як сюди привезли Мір'ю. Хату перегородили, і в дівчини була своя світлиця. В другій половині спали батько з матір'ю. Частину хати займала кухня, яка правила й за вітальню.

Аліна сиділа на кухні й шила смугастий фартух. Її окуляри трималися на самому кінчику носа. Вона злегка підбрала нижню губу, вдивляючись в обличчя доньки поверх окулярів.

— А, Мір'я.— Аліна відклала шиття на стілець. А ми з батьком уже поїли. Візьми обід у духовці. Кисле молоко в криниці.

Мір'ю ніколи не розпитували, де вона буває в неділю. Дівчина сама розповідала, що вважала за потрібне.

— Батько в себе? — запитала Мір'я, кивнувши в бік світлиці. Аліна кивнула у відповідь, і Мір'я з прикрістю подумала, що дуже хрипнула дверима: в неділю після обіду батько мав звичку відпочивати.

Поки мати збирала на стіл, Мір'я пильно поглядала на неї. «Так, мама старіє!» — подумалося їй. Чи можна впізнати в ній струнку дівчину, яка в довгій білій весільній сукні зображена на пожовклій фотографії, що висить у світлиці?..

Мір'ї раптом захотілося сказати матері щось ласкаве, але нічого не спало на думку, і вона просто запропонувала:

— Мамо, іди відпочинь і ти. Я подою корів.

— Ну що ти, Мір'є? — Аліна здивовано поглянула на дочку. — Хіба я можу вдень... Та й корови ще не прийшли.

Відчинилися двері, і на порозі став високий, ще досить міцний чоловік. Щоправда, глибокі зморшки біля рота й очей свідчили про його вік — йому було далеко за п'ятдесят. Ось він, названий батько Мір'ї, — Матті-Калеві Матікайнен. Він був у білій сорочці з короткими рукавами і старанно випрасуваних чорних штанах. Густе, незвично темне для фінна волосся зачесане назад.

— Хіба ти не спав? — запитала Аліна, стурбовано дивлячись на чоловіка. — А я ще навіть каву не поставила. — І вона стала наливати воду в кавник.

— Чомусь не спитьсся. А кави я випив би.

У неділю після відпочинку завжди пили каву. Потім годинами говорили про всяку всячину, коли Мір'я була маленька, то в цей час сиділа на колінах у батька, а підросла — біля Аліни. Іноді Аліна брала пошарпаний молитовник у чорній палітурці і співала псалми. Її слухали не перебиваючи, тоді батько, всміхаючись, звичайно казав, що тепер його черга, і починав пісню:

Хлопці гуртом ідуть битим шляхом,
Капелюхи заломлені хвацько...

І в такт цій веселій пісеньці колисав Мір'ю на колінах.

Але сьогодні батько був незвичайно замислений. Здавалося, він чимось схвилюваний. Мати й дочка відчували це і мовчали. Аліна розпалила плиту, а дочка, пообідавши, прибирала зі столу. Двері в світлицю лишилися прочинені, і вони помітили, що батько сів не в крісло-качалку, де він звичайно відпочивав після обіду, а до столу. Перезирнувшись, мати і донька зайшли до нього.

— Ну ось і сходить на село, — нарешті сказав Матті, наче вони не знали цього.

Жінки чекали, що він скаже далі.

— І був у Халонена.

Він знову замовк і втупився у вікно. З дерева на підвіконня перелетіла маленька пташка. Для неї звичайно кришили хліб, але сьогодні кришок не виявилось. Матті взяв зі столу аркуш паперу, розділений рисою на дві частини. По обидва боки риски акуратними колонками йшли цифри.

— Тут наші борги і податки. А тут наш актив — нерухоме й рухоме майно.

Аліна подалася вперед і стала напружено вдивлятися в папір, ніби сумніваючись, чи все в ньому точно.

— Дивись і ти, Мір'є,— батько простягнув папір.— Така у Фінляндії доля дрібного землевласника.

— Пан Халонен вимагає борг? — обережно запитала Аліна.

— Ні, поки що. Ще не минув термін повернення.

— Ну тоді ще не страшно,— полегшено зітхнула Аліна.

— Ні, Аліно, не так,— заперечив Матті.— Правильно кажуть люди: як одна біда йде, то й другу за собою веде. Не потурбуєшся вчасно — все піде з молотка. За безцінок.

— Невже і... дім... теж,— ледь чутно прошепотіла господиня.

— Що вдієш: така доля дрібного землевласника,— повторив Матті.

— Можна подумати, що ми нероби,— майже простогнала Аліна.— Троє дорослих. Майже двадцять років!

Мір'я мовчки роздивлялася папір.

— Така доля дрібного землевласника! — втретє повторив господар.— Тепер немає сенсу тримати худобу, коли молоко так подешевшало.

Про це Матікайнен говорив і раніше, якимось навіть на зборах дрібних землевласників. Аліна теж була присутня, і їй здавалося, що Матті виступив добре. Так і інші вважали. Але тоді Аліна до ладу не добрала суті його слів, вона просто милувалася чоловіком, одягненим у спеціально випрасуваний для цього випадку костюм і білу сорочку з накрохмаленим комірцем. Він був майже як пан на вигляд.

Тільки тепер по-справжньому зрозуміла Аліна слова Матті.

«Худоба...» Легко сказати — худоба. Для неї це — Мууріккі, Омена й Ілона. Кожну з них вона пам'ятає маленьким безпорадним телятком. І корови знають свою хазяйку,— побачивши її здаля, радісно біжать до неї. Кожну вона виростила своїми руками. Хіба можна про них говорити як про товар — вигідно чи не вигідно тримати? Та вже коли на те — то її корови дають прибуток. Ось і Ілона останнім часом стала давати більше молока.

— У наш час вигідно займатися сільським господарством тільки тим, хто має машини. А дрібний землевласник не в змозі їх придбати,— вів своєї батько.

— Обходилися ж ми досі без машин,— заперечила Аліна.

— Ой Аліно, Аліно! Обходилися, звичайно. Робили, аж піт очі заливав, а щоб заплатити податки й купити насіння, залазили в борги. Хатина от-от розвалиться, а за що нову будувати? Таких грошей нам у борг ніхто не дасть, тим більше, що із старими боргами ми ще не розрахувалися.

— Тату, а може, спробувати мені влаштуватися кудись на роботу? — нарешті промовила Мір'я.

— Та ти ж іще дитина.— Аліна поглядом умовляла чоловіка підтримати її.

Але той безжалісно сказав:

— Звичайно, нам треба знайти роботу, іншого виходу немає.— І, склавши папір, поклав його в стіл. Найстрашніше він сказав в кінці: — Нам доведеться продати будинок і землю. Адже через рік-півтора вони так чи інакше підуть з молотка.

На цьому розмова урвалася.

Каву пили мовчки.

Мір'я сумно думала, що їй доведеться розпрощатися з мріями про навчання. Адже зовсім недавно батько обіцяв їй, що тільки-но вони розрахуються з боргами, Мір'я поїде вчитися. А тепер про це, звичайно, не може бути й мови.

Кава не розвіяла тяжкого настрою, що панував у хаті. Мати й дочка пішли по корів. Ішли заглибившись у свої невеселі думи. Аліна подумки заспокоювала себе тим, що це тільки розмови, а все залишиться по-старому. «Навмисно лякає»,— думала вона про чоловіка.

Матікайнену теж було недобре на душі. Йому теж не сиділося вдома. Він підвівся з-за столу і вийшов надвір, вирішивши подивитися поле, хоч і без того знав, що завтра зранку треба косити конюшину.

Десь у глибині душі він розумів: сьогоднішня розмова була необхідна. І все-таки тепер каявся. Мабуть, можна було зачекати. Для Аліни й Мір'ї нема нічого дорожчого від їхнього дому. Та й йому нелегко від нього відмовитися.

Потім думки його повернулися до Халонена. Це був той самий Халонен, який у перші роки війни керував місцевою організацією шюцкора.

Відтоді в житті Халонена багато що змінилося. Завдяки батьківській спадщині і якимось темним махінаціям на чорній біржі, він зумів стати власником акцій, а незабаром і директором великої лісопромислової компанії, людиною дуже впливовою у банківських сферах. Він уже не був схожий на бравого офіцера — відростив черевце, ходити став повільно й статечно, його голова полисіла і блищала, мов дзеркало.

Ось тільки родинне життя в нього не склалося. Імпі, його дружина, розлучилася з ним, тоді повернулася назад, але вдома бувала дуже рідко. Вона брала участь у роботі різних жіночих і благодійних організацій, вступила у товариство «Фінляндія — СРСР».

Сьогодні Халонен був напрочуд послужливий: запросив Матікайнена додому і пригостив кавою з коньяком. Халонен говорив про тяжкі часи, про те, що банку доводиться бути жорстоким і вимагати повернення боргу точно в строк, але що стосується Матікайнена, то йому не треба поки турбуватися. Адже вони давні знайомі, і Матікайнен відомий як чесна людина. Тоді Халонен добродушно пожартував: цікаво, мовляв, у них виходить. Він, капіталіст, допомагає комуністові триматися за прокляту приватну власність і, сміючись, висловив надію, що комуністи не забудуть відповісти добром за добро і, коли прийдуть до влади і стануть господарями, не дуже притіснятимуть його, маленького, бідного фінансового туза. Так і сказав — фінансового туза. А Матікайнен повинен був сидіти і слухати.

Халонен казав, що буржуям не гріх дечому повчитися у комуністів. Навіть у сеймі буржуї тільки те й роблять, що гризуться між собою. Пан Халонен зачепив питання про націоналізацію і, на подив Матікайнена, в принципі висловився за неї, хоч, на його думку, націоналізувати слід тільки власність великих акціонерних компаній і капітали великих банків. А дрібних підприємців держава повинна підтримувати, бо саме вони й приносять користь суспільству. Лише таким шляхом Фінляндія позбудеться безробіття і зможе успішніше конкурувати на світовому ринку. Далі Халонен поцікавився, що саме змусило Матікайнена стати комуністом після того, як він з такими зусиллями купив Қалліоніемі і став його власником.

Матікайнен розказав усе як було. На початку війни він ще не був комуністом, хоч його й переслідували. Можливо, він би й не став ним, якби воєнна поліція фінської армії не замкнула його у страшну тюрму в Сукева — справжню школу, де народжуються комуністи.

— Вам ці справи знайомі,— сказав Матікайнен, натякаючи на те, що Халонен половину війни прослужив саме у воєнній поліції. Цей натяк відразу змінив характер бесіди.

Халонен глянув на годинник і сказав офіційним тоном:

— Ну що ж, домовимося, що Матікайнену поки не треба хвилюватися. Я поговорю в банку. Восени сплатите скільки зможете, а там видно буде.

Саме це й примусило Матікайнена поспішити з рішенням — він нічим не хотів бути зобов'язаним Халонену.

Матікайнен зупинився на краю поля, розтираючи пальцями квітку конюшини. «Саме час косити»,— неуважно думав він. Ніколи конюшина не була така гарна. Тонкі стеблини згиналися під вагою м'яких шапок. «Не покидай нас»,— здається, благали вони господаря. Матікайнен упустив квітку в траву і, важко ступаючи, попрямував додому.

Дорогою він пригадав незакінчену бесіду з паном Халоненом. А все-таки добре він йому відповів, що сама воєнна поліція зробила його комуністом. Щоправда, вона зробила це досить грубо. Слід, мабуть, було б нагадати Халонену про гумові кийки, якими так били по п'ятках, що з носа йшла кров. На все життя запам'ятався йому один випадок. Його поклали на стіл, двоє міцно тримали за ноги. І раптом десь неподалік, на другому кінці будинку, м'який жіночий голос заспівав:

Так нечутно, як легкі хвилі,
Народилася в серці любов,
В літній день почалася...

Після першого удару йому здалося, що його розтинають на частини.

— Кати! — крізь зуби процідив Матікайнен.

А голос вів далі:

І росла, а потім розквітла
На душі негасимою квіткою.

Від другого удару він знепритомнів.

Відтоді минуло вже понад десять років, але щоразу, коли він чує цю ніжну пісню, його чоло зрошує піт.

Матікайнен зайшов у хату й перевдягнувся. Тоді пішов до лазні і, знімаючи із стіни сіті, які тут сушилися, подумав, що й лазню теж пора полагодити: нижні колоди зовсім прогнили, і покрівля протікає. Над лазнею простягла довге гілля стара сосна, точнісінько така, як на кінці мису. Покрівля була обсіпана сосновими голками і обросла товстим мохом. Матті пригадав, що маленький Калеві любив залізати по зрубу на покрівлю і звідти, по гіл्लю сосни, на саму верхівку дерева. Потім на сосну внадилася лазити й Мір'я.

«Комусь дістанеться лазня»,— боляче кольнула думка.

Матті взяв сіті і пішов до берега, де на прив'язі стояв човен. Він зробив його років зо два назад. Тонкі дошки без єдиного сучка скріпив чотирма сотнями мідних заклепок. На кормі човна був невеликий підвісний моторчик, але Матті користувався ним тільки під час дальніх поїздок. На білому борту човна було акуратно виведено синіми буквами: «Мір'я».

«Човна, в усякому разі, нікому не віддам»,— вирішив Матті, обережно зіштовхуючи його у воду.

Легкий вітерець дрібними хвильками перебігав по Хаапавесі. Матті не поспішаючи плив до кінця мису. Там, неподалік від кам'янистої коси, невеличким острівцем ріс очерет, біля нього звичайно попадався окунь. Тут Матті й вирішив закинути сіті.

Скелі зустріли його знайомим криком чайок. Три птахи вилетіли назустріч. Якби в човні сиділа Мір'я, чайки не залишилися б без гостинця. Матті пригощав їх рідше. Птахи зробили над човном коло і, очевидно, впізнавши гребця, повернулися на скелі. Коли Матті опускав другу сіть, з берега долинув голос Мір'ї:

— Тату, чому ти не взяв мене?

— А, це ти? Зараз приїду.

Над дівчиною вже кружляли чайки. Але сьогодні й вона їм нічого не принесла.

Опустивши сіті, Матті під'їхав до берега. Мір'я сіла на весла, і човен повільно поплив додому. Вдалині, на обрії, здіймався димок пароплава.

— Здається, «Сотка»,— висловив припущення Матті.

Отже, зараз близько десятої. Такий самий час показувало й сонце. Хаапавесі служило жителям своїх берегів величезним годинником, де тінь від скель заміняла стрілки.

Дзюрчала вода, глухо рипіли кочети. І раптом у човні виразно почули тихий шум. Це шелестіла стара сосна, хоч на озері було спокійно.

Матті повернувся, подивився на сосну:

— Здається, буде буря.

Мір'я стала гребти скоріше.

Тим часом шум старої сосни не означав, що буря почнеться саме зараз. Дерево, ніби мудрий старий, заздалегідь віщувало зміну погоди. А сьогодні на Хаапавесі видався тихий, спокійний вечір.

Сидячи в човні, Матікайнен думав про іншу бурю — про бурю в його житті і в житті свого народу. Купивши з величезними труднощами Алінанніемі, він був певний, що для нього настав тихий, безтурботний час. Тільки живи й працюй на своєму клаптику землі. А життя несподівано зруйнувало всі його мрії і плани. Воно дало йому відчуття, що не він господар цієї землі. Є нездоланна сила, в руках якої він і такі, як він, просто жалюгідні іграшки. Так, бурі й урагани, що бушували в житті, проникли й до нього, на мис Алінанніемі, і навіть скеля, яка відокремлює мис від усього світу, не змогла їх зупинити.

Коли батько й дочка повернулися додому, Мір'ю чекала Лей-

ла — секретар і душа місцевої організації Демократичної спілки молоді. Маленька і спритна, вона вихором помчала назустріч, схопила човен за корму, зайшла у воду й спрямувала його на своє місце.

— Ти чого, домосідко, не заходиш? — з докором сказала вона Мір'ї.

— А що, хіба Мір'я сьогодні не в тебе була? — здивувався батько.

Мір'я опустила очі. Звідки батькові знати, з ким вона була цілий день.

Побачивши серйозні, зосереджені обличчя батька і доньки, Лейла теж притихла. Вона вже знала від Аліни, які зміни можуть статися у житті їхньої сім'ї. Коли подруги залишились удвох, Лейла сказала майже те саме, що сьогодні сказав батько:

— Нічого не вдієш, Мір'є. Таке життя дрібного землевласника в наш час.

Мір'я нічого не відповіла. Вона чекала, що Лейла постарається якось утішити її, скаже добре слово. А що Лейла могла сказати?

Мовчки йшли додому. Старенький велосипед Лейли стояв біля ганку. Вона взялася за кермо.

— Ходімо до мене. Куди ти поспішаєш? — просила Мір'я.

— Ні, Мір'є, у вас і без мене клопоту доволі. Не забудь, що наступної суботи ми організуємо збори з протестом...

— Що? З яким протестом?

— Ти тільки подумай. Учасників фестивалю не хочуть пускати на спортивні змагання.

— Не може бути!

— Усе може бути, Мір'є, все. Але ми не допустимо цього!

Коли Мір'я повернулася в кімнату, Аліна стурбовано сказала:

— Чомусь Кайса-Лена все не приходить по молоко?

— Мабуть, я сходжу до неї, мамо, — відповіла Мір'я і взялася за бідон.

Кайса-Лена жила недалеко. До її хатинки вела вузька проїжджа дорога, але Мір'я завжди йшла навпростець — спочатку до кінця житнього поля, потім повз скелю. Хатка Кайси-Лени була ще старішою, ніж будинок Матікайнена. Старезний собака Халлі, скрутившись калачиком, лежав на пласкому камені, який правив за східці ганку. Звичайно Халлі хрипким гавкотом попереджав господиню, що йдуть гості. А коли з'являлася Мір'я, Халлі, немов із ввічливості, злегка підводив голову і разів зо два ударяв хвостом по каменю. Після цього необхідного церемоніалу пес клав голову на передні лапи і знову поринав у свої собачі думки.

Кайса-Лена лежала в постелі. Побачивши Мір'ю, вона зраділа і спробувала підвестися, але дівчина знову вклала її.

— Що з тобою? — запитала вона.

— Та от не можу й кроку ступнути, спина болить,— поскаржилася старенька.— У шафі лежить окраець хліба. Будь ласка, віднеси його Халлі. А то бідолаха цілий день не їв.

Діставши окраець, Халлі підвівся. Це був на диво добре вихований собака, він не міг їсти як прийдеться. В конурі у нього завжди стояла ретельно вилизана миска.

Повернувшись, Мір'я запитала:

— А ти ж сама їла?

— Та що там я. Ранком кави трохи випила. Коли б тільки спина не боліла, я вже тоді...

Мір'я принесла з сарая сухих дров, затопила плиту і сходила по воду. Поки вода закипіла, дівчина встигла підмести підлогу і помити посуд. У шафі не знайшлося нічого, крім хліба і двох салак. Молоко вона принесла з собою. Мір'я заварила рештки кави, вирішивши в думці, що вранці принесе ще.

— Ти така добра,— тільки й сказала Кайса-Лена.

Випивши чашку гарячої кави, старенька розговорилася:

— Від Калле сьогодні прийшов лист.

Калле був менший син Кайси-Лени, єдиний, хто залишився живий. Мір'я бачила його тільки один раз — рік тому, коли син приїздив провідати матір. Калле працював лісорубом і жив зі своєю сім'єю із п'яти чоловік далеко на півночі, неподалік від Рованіємі.

— Знову без роботи. Як він там з дітками. Біда...

Кайса-Лена жодного разу не бачила своїх онуків, але знала кожного по імені і говорила про них так, ніби вони жили з нею.

— Так... Він тобі, мабуть, не допомагає?

— Яка від нього допомога. Йому коли б самому допомогли. А в мене нема нічого особливого, щоб йому надіслати.

Це «особливе» викликало у Мір'ї усмішку. Вона ж добре знала прибутки старенької. Батькові Мір'ї з великими труднощами вдалося виклопотати їй якусь допомогу від общини, але й цієї допомоги Кайсі-Лені давно вже не давали. Обіцяли її влаштувати в будинок для старих, але старих було багато, а місць для них мало. Мір'я вирішила знову поговорити з батьком. Вона точно не пам'ятала, скільки років Кайсі-Лені, і запитала її про це.

— Та років небагато,— відповіла старенька.— Ще й сімдесяти нема... Ось тільки коли б спина перестала боліти. Дружина пастора, спасибі їй, обіцяла дати мені попрати.

У хатині сутеніло. Цій хатині теж було майже піввіку. Кайса-Лена побудувала її разом з чоловіком. Тимчасово, як вона тоді

вважала. Скромні заощадження служниці і наймита не дозволили найняти когось на допомогу. Але зате в них було інше, значно дорожочініше від будь-яких заощаджень — вони були молоді, міцні і повні надій. Вони вірили у свої сили. Покійний чоловік викорчував чимало каміння і пеньків на полях колишнього власника Калліоніємі, старого, завжди хворого, відомого в усій околиці скнари. Тоді вони й побудували хатину. Троє синів і дочка виростили в ній, разом з батьком орали поле, рубали ліс, а тоді розбрелися по білому світу і не повернулися. Двоє синів загинули на війні, дочка померла. Потім і старий несподівано почав харкати кров'ю. Пролежав два місяці на цій самій постелі і помер. За загиблих синів старенькій належала пенсія, але в панів стільки різних параграфів, що простий смертний правди не доб'ється. Становище ускладнювалося тим, що сини вже до війни не жили з батьками і були призвані на фронт в іншій провінції.

У цій хатині старенька прожила все життя з мрією про краще майбутнє. Надії не залишали її й тепер.

Мір'я пішла з невеселими думками. Прощаючись, Кайса-Лена сказала ще раз:

— Ти така добра.

Настала осінь. Високими валами котилися сиві хвилі озера Хаапавесі. Вони пінилися й клекотіли, намагаючись вирватися з розколин між скелями. Не знайшовши виходу, вони вставали дибки й обрушувалися на скелі. Вали витісняли один одного й розбивалися об каміння. А хвилі, яким вдалося обійти кам'янисту косу Калліоніємі, вільно котили далі, ненадовго заспокоюючись і знову виростаючи в сивий, гуркітливий вал.

У цьому гулі й гуркоті хвиль, що розбивалися об неприступні скелі, було щось схоже на людську долю. Так і в житті можуть зустрітися перешкоди, яких, хоч як старайся, не подолаєш. І доводиться відступати, шукати обхідні шляхи.

Неподалік від кам'янистої коси, на дворі сірого будиночка на підводі вантажили останні речі. Мрячів дощик, сірими здавалися і люди, і перемерзлі коні. Горблячись більше, ніж досі, Аліна снувала між будинком, коморою і підводою. Її обличчя було мокре — чи то від сліз, чи то від дощу. Вона невідомо чому носилася з якоюсь дійницею чи бідоном, вишукуючи для них місце на возі і, не знайшовши, залишала на ганку, й починала шукати місце для квіткового горщика.

Матті та Мір'я вантажили скрині з одягом і корзини з посудом. Два візники прив'язували на другій підводі стару шафу і розібране дерев'яне ліжко.

Кайса-Лена вже могла ходити. Її справи трохи покращали: вона почала одержувати від общини допомогу, щоправда, невелику, але зате регулярно. Зараз вона мила підлогу в спорожнілому будинку. Її ніхто не просив цього робити, але старенька турбувалася про честь сім'ї Матікайнєнів. Новий господар, власник великого маєтку Паво Хеврюля, повинен був застати все в цілковитій чистоті. Хлів спорожнів, і там теж було чисто. Муруріккі, Ілону та Омену погнали ще вчора — велика череда Паво Хеврюля збільшилася ще на три голови.

Вантажити нарешті закінчили. Можна було рушати. На ганок вийшла Кайса-Лена й оголосила:

— Кава готова.

Не можна було залишити дім, не випивши чашки кави.

Опустіла, звільнена від меблів хата здавалася просторою. Від дверей до вікна був покладений старий килимок. Тільки на підвіконні стояло шість чашечок, сметанник і цукорниця.

Каву пили мовчки. Мовчання було занадто гнітючим. Один з візників порушив його:

— Цікаво, на біса цьому Паво Хеврюля Калліоніємі. У нього й без цього землі аж занадто.

— А чому йому не купувати: в нього й машини, і худоби багато,— спокійно відповів Матікайнєн.

— Побачите, що вийде,— пояснив один із візників.— Хеврюля продасть цю ділянку іншим. Тільки дорожче, ніж сам купив.

А Мір'ї було боляче слухати: тепер це вже не Алінанніємі, а чуже Калліоніємі.

Похитуючись, розбризкуючи багнюку, підводи виїхали з двору. Мір'я і Матті вели за кермо велосипеда. Біля комори вони одночасно зупинилися, тоді подивилися одне на одного, немов бажаючи сказати щось. Але не сказали нічого. Аліна підняла з ганку віник, поставила його на місце в кутку, подивилася на вікна і швидко пішла, ніби боячись озирнутися. Важко ступаючи, вона йшла за підводами, хоча для неї на возі лишили місце. З берези на спину їй упало кілька холодних крапель. Останній раз жалібно скрипнула корба на колодязі.

Кайса-Лена йшла поряд з Аліною, хоча стежка до її дому лишилася позаду. Їм теж у цей прощальний час нічого було сказати одна одній.

Старий собака Халлі звернув було до дому, але, помітивши, що ніхто не йде за ним, поплентався слідом за людьми.

Мір'я не здивувалася, побачивши біля скелі Нійло з велосипедом. Юнак привітався, і Матікайнєн кивнув у відповідь. Соном'язливо потупцявши, Нійло запитав:

— То ви, виходить, залишили свій мис?

— Як бачиш,— буркнув Матікайнен.— У нашій країні так буває з кожним, хто вміє тільки працювати.

Нійло промовчав. Слова Матті були вже не просто політикою. Це була справжня пропаганда.

Мір'я підійшла до юнака, і вони трохи відстали від інших. Нійло запитав:

— Що тепер збирається робити Матікайнен?

— Він влаштувався на лісопилку. Робітники, здається, збираються вибрати його своїм уповноваженим профспілки, хоча батько в цих справах і не має досвіду.

— Він людина ділова і якимось уже розбереться,— запевнив Нійло.

Вони пройшли трохи, Мір'я обережно запропонувала:

— Може, далі тобі не варто ходити, Нійло. Щоб не було зайвих розмов.

Юнак узяв її за руку і хотів обняти. Дівчина похитала головою.

— Ні, зараз не треба.

Сьогодні вони не могли попрощатися так, як прощалися раніше біля скелі. Домовилися, що в неділю Нійло приїде в село, де вони тепер житимуть.

Дощ посилювався. Вітер рвав листя з верхівок дерев.

Розділ четвертий

Кордону між державами весна не визнавала. Вона однаково розтоплювала сніги й ламала кригу по обидва його боки — і на березі Ботнічної затоки і на березі Білого моря. Крига на Туулійокі здулася й посиніла, річка почала вивільнятися з-під її покровів, що раптом стали тісні. На вулицях селища Туулілахті було вже зовсім сухо. Піщаний ґрунт швидко ввібрав у себе розталий сніг. На стінах нових будинків і на колодах, що лежали стосами під променями сонця, виступили крапельки смоли — прозорі, жовтуваті, чисті, але на руках і на одязі будівельників від них лишалися брудні плями.

Тоді, ніби соромлячись своєї голизни, заходилися вбиратися у зелений одяг берізки.

У Олени Петрівни й Воронова в їдальні були постійні місця за одним столиком. Усі звикли до цього й намагалися не займати їхній стіл. Щоправда, в їдальні завжди було вільно: одружені харчувалися вдома, а молоді сім'ї, яких у Туулілахті ставало все більше, брали обіди додому.

Для виконроба й начальника нікому було готувати. Вони ходили до їдальні тричі на день. Олена Петрівна завжди в точно визначений час, а Воронов — коли встигав. Так що їм рідко випадало обідати разом. Щоправда, інколи вони спеціально домовлялися зустрітися в їдальні: тут було дуже зручно вирішувати виробничі питання, ніхто не вривався, не перебивав, і можна було не поспішаючи, спокійно поговорити.

Ось і сьогодні вони обідали разом. Олена Петрівна збиралася, тільки-но візьмуть замовлення, порадитися, як краще настелити розширювальну естакаду і весь нижній склад. Сорокаміліметрові дошки — занадто неміцна основа. Ще доведеться перестилати заново. А чотири тисячі квадратних метрів — це не жарти.

Підійшла офіціантка.

— Мені «м'ясо по-домашньому», — вирішила Олена Петрівна. Воронов усміхнувся.

— І мені теж хочеться по-домашньому.

Це відбило в Олені Петрівни бажання говорити про нижній склад. Вони мовчки їли «м'ясо по-домашньому». Потім, коли принесли млинці із сметаною, Воронов ніби між іншим сказав:

— Удома я любив млинці трохи дужче підсмажені. У їдальні так не вміють готувати.

Олена Петрівна кивнула:

— Їх треба пекти на маленькій сковорідці на жаринках.

Разом вони вийшли з їдальні. Переходячи через річку по понтонному мосту, Олена Петрівна запитала:

— Ви говорили про нового інженера по монтажу машин. Чи скоро він прибуде?

— Обіцяли скоро. Просто з інституту.

— Молодим дорога! — Олена Петрівна усміхнулася й зітхнула. Воронов запитав співчутливо:

— А як у тебе з навчанням? Важко?

— Звичайно, в такому віці. Незабаром знову сесія.

— Коли треба буде і якщо зможу, охоче допоможу.

Олена Петрівна не могла стримати усмішки, коли Воронов, поклавши руку на серце, додав:

— Але ти така горда, що, звичайно, не попросиш допомоги.

Так вони говорили завжди — розмовляючи про службові справи на «ви», а про інше — на «ти».

Воронов подав їй руку, допомагаючи йти крутою стежкою. Було дуже слизько. Без допомоги Воронова вона, мабуть, не встояла б на ногах.

І раптом...

Раптом пролунав оглушливий вибух: вихопилося полум'я, полетіла земля, каміння...

Вони ницьма кинулися на землю. Їм обом здалося, що вони перенеслися назад, у страшні роки війни. Олена Петрівна ніби наяву почула зляканий голос своєї донечки: «Ма-а-мо!», а Воронову здалося, що він знову десь у Східній Пруссії. Вони притислися до землі, чекаючи наступного вибуху. Воронову пригадалася одна картина. Де ж це було? Он де, в Німеччині вже після війни. Німецькі жінки і діти влаштували недільник по розчистці школи від сміття й мотлоху, що лишилися від якогось німецького підрозділу. І раптом пролунала вибух. Тоді теж у перші секунди після вибуху панувала зловісна напружена тиша. Люди чекали наступного вибуху. Але його не сталося. А пролунали відчутно різкі після такої тиші крики і плач: плакали поранені діти й жінки. Вірніше, це був навіть не плач, а щось страшніше, трагічніше, це був біль, помножений на жах. Це було страшніше, ніж вибух. Люди, які нещодавно звільнилися від страхіть війни, тепер знову побачили її зловісний оскал. Це вибухнула міна, підкладена німцями у свою ж школу. Вона призначалася, звичайно, для ворога, але загинули свої, німці. Щось подібне вийшло у них з усією війною, розпочатою фашистами.

Це порівняння спало на думку Воронову, звичайно, не цієї миті, коли він лежав на землі і в очах швидко мигтіли якісь іскри. Він замислився над цим згодом, уже ввечері, коли ліг спати і ніяк не міг заснути: тільки-но він заплющував очі, знову бачив вибух.

М'яко впали останні грудки землі, і настала тиша. Вона здавалася нескінченною. Потім вони почули стривожені крики. Олена Петрівна і Воронов схопилися й кинулись до будови, де ще розходився синій дим. Збігалися люди, щось запитували одне одного й розмахували руками.

Перше, що вони побачили, було скривавлене обличчя екскаваторника Миколи Нікуліна. З-під ковша здіймався дим, стирчали сталеві зуби, понівечені й безпорадні. Передня частина машини була розплющена. Нікулін обмацував обличчя і здивовано розглядав скривавлені руки. Воронов гукнув:

— Миколо, бачиш мене?

— Звичайно, бачу,— пробурмотів хлопець.

— Ну то очі цілі,— Воронов трохи заспокоївся.

Усі дивувалися: звідки вибух? Нарешті Василь Довгов'язий пояснив:

— Це все... війна.

Виявилося, екскаватор підірвався на протитанковій міні. Ніхто не міг пояснити, чому вона не вибухнула досі, хоча тут проходили автомашини, трактори, її не помітили й мінери, які свого

часу прочісували ці місця. Колись тут рили котловани будівельники. І скільки ж років міна може бути небезпечною?

Воронов вів далі думку Василя Довгов'язого:

— Так, ми вже старіємо, діти вже вирости, онуки з'являються, а війна все ще нагадує про себе.

З будинку, що зводився, вийшов Петриков, весь у глині, у волоссі пісок і стружки, очі злякані й люті. Серед людей, що збіглися на місце події, була і його дружина Ір'я. Вона кинулася до чоловіка, стала гарячково обмацувати його, але швидко заспокоїлася, не побачивши на ньому крові. А він, не помічаючи дружини, втупився круглими очима в начальника і заговорив уривчасто, а сам аж тремтів од гніву.

— Техніка безпеки... Т-турбота про людину... Говорити ви м-мастаки, любо слухати! А все це — брехня, омана... Для вас головне план, а не люди! Н-не р-розмінувати. Н-нехай, мовляв, п-підриваються. Ні, це вам так не м-минеться!

Ір'я підтакувала чоловікові, люто зиркаючи на Воронова:

— Та не в усіх же діти, є люди розумніші від інших...

Олена Петрівна заспокоювала їх:

— Миколо Карловичу, Ір'є, що ж ви... Нічого ж не сталося...

— Не сталося — і говорити не варто, так? — Ір'я напосілася на неї. — А коли в людини голову відірве, тоді говорити буде пізно. Тобі легше, Олено Петрівно, твоя справа ходити та командувати. Ти була далеко, коли тут людей калічило...

Василь Довгов'язий перебив її:

— Патякай, та міру знай. До чого тут Олена Петрівна?

Ір'я, мабуть, сама схаменулася, що наговорила зайвого, і сказала примирливо Олені Петрівні:

— Я — взагалі... Коли людей калічать, розумієш... І так немало калік!

Воронов не образився ні на Ір'ю, ні на її чоловіка. Адже не всі можуть зважувати свої слова, коли рвуться міни. Він немов виправдувався:

— Хто ж знав. Ось Микола Петрович старий підривник. Треба буде нам ще раз помацати, що і де.

Микола Петрович Степаненко стояв на дні воронки, руками розпушував землю і, як людина знаюча, промовив:

— А велика була штука, нічого не скажеш! Міношукач треба дістати, Михайле Матвійовичу. А то без нього, мабуть, можна й упокоїтись поза чергою.

Петриков теж змінив тон:

— Так, тут потрібні спеціалісти, Михайле Матвійовичу.

— Взагалі так, — погодився Воронов, — але я теж під час вій-

ни з ними справу мав, з мінами тобто. Сапер усе-таки. А ви йдїть помийтеся. Та, мабуть, і перевдягнїться.

Воронов навїть не помітив, коли з'явилася Айно Андрїївна зі своєю лікарською сумкою.

Вона помила й забинтувала Миколі обличчя. Його дружина Анні стояла поряд і безпорадно схлипувала. Робїтники товпилися біля розбитого екскаватора, обговорюючи подїю.

Айно Андрїївна привела Миколу до лікарні, де знову промила рани, перев'язала їх і наклала шви. Вона хотїла залишити Миколу в лікарні, але Микола та його дружина запротестували, і вона провела їх додому.

Більше, ніж з пораним, лікарю довелося поморочитися з його матір'ю: побачивши сина, всього перебинтованого, з кров'ю, що виступила на пов'язках, Оутї Іванївна страшно закричала і безсило впала на стїлець.

Сївши на краєчок лїжка, Микола попросив дзеркало, з хвилину вдивлявся у нього і тоді, смїючись, запитав:

— Анні, ти пїзнаєш мене?

Бїлява, трохи вилицювата Анні здавалася зовсім дївчинкою, хоча була замїжня вже три роки. Вона витерла сльози, подивилася на чоловіка й усміхнулася:

— Та голос нїби твій...

Оутї Іванївна нарештї опритомнїла й почала ляяти їх:

— Знайшли з чого смїятися!

Але Микола вїв своєї:

— А чи не прогулятися нам селищем? Напевне всі розбїжаться.

Це він сказав по-росїйському. Вітчим, Микола Петрович, ще погано розумїв по-карельському. І тому в сім'ї при ньому частїше говорили по-росїйському.

Микола Петрович Степаненко до вїйни працював майстром на якомусь невеликому заводї в себе на Україні. У нього був свїй дїм, сім'я — дванадцять чоловік, садочок і багато квітїв. А тоді почалася вїйна, і за один день він втратив усе — сім'ю, дїм і свїй завод. Того дня Степаненко ще не був ні в армії, ні в партизанах, він збирався відправити сім'ю подалї в тил, а сам хотїв влаштуватися майстром десь у прифронтовїй смузі. Посадив дружину і дїток на вантажну машину. Але не встигла вона виїхати за село, як налетїли нїмецькї літаки. І не стало ні машини, ні людей, якї в нїй сидїли. Так чоловік в одну мить лишився самотнїм. Пїсля цього Степаненко не пішов на завод, а зостався на територїї, зайнятїй ворогом. За один день він навчився знищувати й убивати. Без будь-якого наказу, без будь-яких зв'язкїв, один, він став пїдстерїгати окремі нїмецькї машини, мотоциклї-

стів і відправляти їх на той світ. Пізніше зустрів партизан і вступив у загін. Так він і провоював усю війну — спершу на Україні, тоді в Карелії.

Коли закінчилася війна, Микола Петрович не зміг повернутися на батьківщину, де кожна тополя, кожний кущ нагадували йому про безповоротну втрату. Він вирішив дожити життя у чужих краях. Степаненко завербувався у Туулілахті, де після війни відкрилася сплавна ділянка і почалося будівництво селища. Тут згодилася й професія, якої він набув на війні,— на сплавному рейді потрібен був підривник.

Нові місця недовго були чужі. Скоро він зник і до Туулілахті, і до його людей. І вирішив навіки поєднати свою долю з Оуті Іванівною. Повагавшись, вона погодилася, хоча їй було не дуже зручно: що не кажи, а вона вже в літах, та й син дорослий. Другий син загинув на війні, а чоловіка вбили місцеві куркулі, коли діти були ще зовсім маленькі. Так з уламків зруйнованих військовою родин склалася ця сім'я.

І життя пішло своїм побитом. Степаненко і Оуті Іванівна були на пенсії. Син і невістка заробляли пристойно. Була в них корова, невеликий город і свій човен, на якому плавали в заводі Туулійокі і брали рибу, як із своєї комори.

На столі зашумів самовар. Оуті Іванівна принесла рибники. Микола Петрович проводжав поглядом кожний крок жінки і сидів, чекаючи ще чогось. Коли сіли до столу і Миколі подали їжу на стілець біля постелі, на обличчі Миколи Петровича з'явилось розчарування. Він навіть двічі кахикнув, аби нагадати, що йому чогось не вистачає. Але господиня і без того пам'ятала, тільки не поспішала.

Степаненко ще кахикнув.

— Малтан, малтан,— усміхнулася Оуті Іванівна і спокійно робила своє,— розумію.

Вона нарізала хліб, поклала масло на тарілку і розмастила його, не поспішаючи стала розливати чай. Першу склянку віднесла сину, другу налила невістці, далі Миколі Петровичу. Але той не приторкнувся до склянки, сидів і чекав...

Нарешті Оуті Іванівна зітхнула — не те що схвильовано, а просто за звичкою, і дістала з кишені фартуха ключ на довгій і широкій стрічці. Микола Петрович заусміхався. Оуті Іванівна відчинила старомодну, оковану залізом скриню. У їхньому домі навіть на входних дверях не було замка: тільки на цій скрині висів маленький блискучий замочок, але зберігалися в ній не цінні речі і не гроші, а просто пляшка горілки, з якої Оуті Іванівна і зараз налила Степаненку рівно півсклянки — як завжди, не більше й не менше.

— На,— буркнула вона, неначе той випрошував у неї горілку цілий день. Жінка знову поставила пляшку на дно скрині, замок клацнув, і ключ зник у кишені фартуха Оуті Іванівни.

Микола Петрович хахикнув, випив горілку і понюхав шматок чорного хліба, теж більше за старою звичкою.

Після війни Степаненко звик до горілки від самотності, з горя. Перебравшись до Оуті Іванівни, він зовсім кинув пити. Оуті Іванівні здавалося, що це занадто важко для нього, і, коли Микола Петрович приніс їй свою першу пенсію, вона, дуже його здивувавши, поставила перед ним півсклянки горілки і сказала коротко:

— Пий, хочеться ж..

І Микола Петрович пив, коли давали, а не давали — не пив:

— Ні, то й ні. Мені й не хочеться.

І пив він тільки вдома.

Підвівшись з-за столу, він закурив і підсів до Миколи, якого Анні годувала немов дитину.

— Більше не хочу,— сказав Микола.

— Боляче? — запитала Анні, обережно доторкнувшись до бинтів.

— Ні, анітрохи.

— Ну, спи тоді. Мені час на роботу.

Оуті Іванівна теж вийшла надвір, і чоловіки лишилися самі.

— Ти не сумуй,— почав Микола Петрович.— На війні буває й смішніше.

Нічого смішного в сьогоднішньому випадку не було, але Микола не заперечував, а Микола Петрович, сівши скраєчку ліжка, вів далі:

— Це було, здається, в кінці липня сорок четвертого. Я тоді воював уже в Карелії. Наша армія перейшла в наступ на Массельській ділянці, і ми, партизани, теж давали білофіннам «прикурити». І от якось ми вже другий тиждень бродили лісами. Харчів уже не було, та й патрони кінчалися. Патрони нам постачали фінни, але робили вони це, звичайно, неохоче. Ти мене чуєш, Миколо? Ну, гаразд. Пішов я якось, ніби в розвідку, подивитися, як там дорога, вільна чи ні. Діло було ввечері. Сутеніло. Ну, знаєш — улітку. І раптом де не взявся переді мною виріс фінський солдат, такий старий, згорблений, набагато старший від мене. І вийшло так, що ми опинилися за п'ять кроків один від одного. Обидва трохи отетеріли. А потім похопилися: хто кого випередить?.. Старий цього, здається, спершу не второпав. І мені довелося раз пальнути в повітря. Тоді й він дотумкав, що до чого: підвів руки, повернувся спиною і кинув гвинтівку. Я вийняв затвор, забрав патрони в кишеню і вирішив:

нехай тягне свою рушницю. Адже з револьвером зручніше вести полоненого, ніж із гвинтівкою. І ось ми пішли. А до наших було кілометрів зо три з гаком...

— Так далеко в розвідку самі не ходять,— перебив Микола.

— Ти думаєш? — Микола Петрович зрадів, що Микола слухає уважно.— Не знаю, як вас учили в армії за мирних часів, а на війні, брате, різне буває, особливо коли ти в партизанах.

— Звичайно,— погодився Микола.— А чи був з нього толк?

— Стривай, стривай. Все вийшло зовсім не так, як я думав. Він і справді здавався старим і німецьким. Веду я його й думаю: яких тільки старих на війну позабирали! Я кажу це тому, що «не цінуй собаки по шерсті». Старий суне, ледве ноги переставляє, так що доводилося мені його в спину підштовхувати. Але потім цей біс якось зумів повернутися і дав мені такого стусана, що аж свічки в очах засвітилися. Револьвер випав у мене з рук і одразу потрапив до старого. А я свій револьвер знав. Це була така чутлива штука, що досить ледь натиснути, і пальне. А йому ж, револьверу, однаково, в чийїй руці бути і в кого стріляти... Ну, нічого іншого не лишалося, як тепер уже мені підвести руки. А старий, видно, був жартівник. Тицьнув він мені свою порожню гвинтівку і белькоче по-своєму, що, мовляв, твоя черга нести.

Пішли ми туди, куди старий повів. Він іде, покрякує та револьвером мені показує, куди йти. Моїм же револьвером! І як же мені боляче стало. Всю війну провоював, а тут, коли перемога не за горами,— в полон іти! Вирішив: нехай застрелить, а до кінця не піду. А сам собі йду. На війні, брате, дірку в голову завжди встигнеш дістати, коли нічого путнього не придумаєш... Спочатку треба постаратися, щоб вона була ціла. Голова тобто.

І ось прийшли ми до болота, дуже грузького. Через нього прокладені тоненькі гнилі жердини. Тут я й спіткнувся. І одразу провалився по самі груди в рідке багно, а до дна ногами не дістаю. Аж стало мені трохи шкода, що таку брудну смерть собі вибрав. Адже такого замурзаного не те що в рай, а й у пекло не пустять. Встиг усе-таки вхопитися за жердину. А той, гад, згори дивиться, що зі мною буде. Я борсаюся — ні туди ні сюди. Нарешті старий подав мені руку. І тут він промахнувся — ми ж усе-таки на війні. Я сіпнув так, що старий упав в болото. Отоді ми зчепилися по-справжньому.

Коли тобі, Микола, не доводилося боротися в трясовині, то не берися,— хіба тільки нагальна потреба примусить... Краще борися на килимі чи на траві. А нас змусило, і ми боролися в трясовині. Перед тим старим, хоч він і ворогом був, я ладен зняти шапку. Він був сильний і наполегливий, як справжній лісоруб. Та і я був тоді молодший. Не знаю, що зі мною сталося б,

якби не револьвер. Йому, бачите, треба було думати про револьвер, а в мене обидві руки були вільні. А револьвер, чуєш, Миколо, був тоді дорожчий, ніж ти гадаєш. Від нього все залежало. А той відмовився від нього. Певно, вирішив, що життя дорожче. Це все й змінило. Якимось дивом я опинився на жердині з револьвером у руці. Трохи перепочив, поки мій сусід вибирався з болати. У бійці гвинтівка впала в трясовину і патрони теж посипалися з кишені. Я кинув туди й затвор. Нехай чорти болотяні стріляти вчаться.

— І все почалося спочатку! — розсміявся з-під бинтів Микола.

— Звичайно. Револьвер же в мене, а це така штука, що не захочеш, а підеш. А вигляд у нас був просто неймовірний! Обидва з голови до п'ят у багнюці.

— Ну і як, дісталися до місця чи знову помінялися ролями? — Розповідь, видно, зацікавила Миколу.

— Ні те й ні те. Оце ж і найсмішніше.— Микола Петрович доторкнувся до Миколиного плеча.— Слухай, що вийшло. Прийшли ми до річки. І коли були вже посередині мосту, цей чорт узяв і стрибнув у воду. Я націлювався і натиснув собачку револьвера. Тільки клацнуло, а пострілу не вийшло. Подумав, що, видно, грязь попала, коли не стріляє. Знову звів курок, натиснув — знову те саме. А старий мій тим часом вибрався на берег і втік у ліс. Став я роздивлятися револьвер: що за оказія з ним приключилася? Ану, вгадай, що з ним було? У ньому не було жодного патрона. Ти чуєш, Миколо? Жодного патрона. У моїй руці була залізьяка вагою чотириста грамів, від якої нікому ні жарко ні холодно. А двоє людей з різних держав, які вже дещо бачили на своєму віку, дивилися на цю залізьяку ніби на якогось ідола! Ось я й кажу, що на війні бувають і зовсім уже безглузді історії.— Трохи помовчавши, Степаненко додав: — Безглузді, як і сама війна.

Степаненко постукав мундштуком по коробці від цигарок, замислено дивлячись на темні вікна. Звідкись долинали мукання корів. Мабуть, череда поверталася додому. Вулицею проторохтіла машина. Старий сусідський собака вискочив з двору і з гавкотом помчав за нею.

Ніби продовжуючи якусь невисловлену думку, Степаненко промовив:

— А в тебе, Миколо, все попереду. І дай боже, щоб тобі не довелося ходити тими дорогами, що пройшли ми. Воєнними дорогами тобто. Ну як, дуже болить? Ні? Ну тоді спи. А я піду прогуляюся.

Степаненко йшов селищем, сам не знаючи куди. Увечері можна було завернути до когось із знайомих, погомоніти годинок

зо дві, а зараз усі були на роботі. Пройшли дві жінки з продуктовими сумками в руках. На другому боці вулиці знайомий хлопчина ніс важкий ящик з інструментами, раз у раз зупиняючись, щоб перемінити руку. Повз нього пройшла поштарка. Мимохідь вона сказала Степаненку, що вже занесла газети йому додому, й запитала:

— Як Микола почуває себе?

— Заснув. Нічого страшного з ним не сталося.

Раніше за звичкою запитували про здоров'я Миколи Петровича, тепер — Миколи. Ось і вся різниця.

Можна було б зазирнути в клуб, але й там у цей час нікого нема. Невістка Анні, завідуюча клубом, приклеювала на дошку оголошень якусь афішу. «Завжди вона щось приклеює. Мабуть, знову заняття гуртка». Степаненко, як і багато хто в селищі, спершу відвідував гуртки технічного навчання. Гуртків було чимало: штукатурної і малярної справи, монтажників та електриків, не кажучи вже про драмгурток. Але скоро старий відчув себе ніби зайвим: учитися в його віці було ні до чого, а вчити інших він не міг. Якось він спробував виступити на занятті гуртка монтажників. Його ввічливо вислухали, і керівник, молодий інженер, сказав: «А тепер, товариші, проведемо заняття далі». І почав креслити на дошці якісь криві багатокутники і робити складні розрахунки, в яких було більше букв, ніж цифр. Старий нічого не міг у них зрозуміти, тихенько пробрався до дверей і пішов.

«А міни ж усе ще вибухають»,— думав Степаненко, йдучи селищем. І тут він немов згадав про щось, різко повернувся і впевненою ходою людини, яка має перед собою ясну мету, попрямував до будови.

Миколин екскаватор стояв на тому самому місці, де й підірвався. Широкі блискучі зубці ковша безпорадно висіли. Здавалося, якесь чудовисько, розлютившись, ударило цього сталевого роботягу по щелепі так, що вона відвисла. Стріла злетіла з осі і трималася тільки на тросі. Кабіна була зім'ята, скло вибите, але мотор був справний, хоч і зсунувся трохи з місця.

Степаненко довго оглядав покалічену машину, про щось розмірковував. Підійшли Василь Довгов'язий і Олена Петрівна.

— Що, Миколо Петровичу? Чи не думаєш ти відремонтувати машину? — запитав Василь Довгов'язий.

— Знайдуться тут майстри і вченіші, ніж я,— ухильно відповів старий.

— Так, знайдуться,— іронічно погодився Василь Довгов'язий.— І в лінощах їх не звинуватиш. Вони можуть цілу ніч про-

сидіти над кресленнями й розрахунками, а закінчать тим, що повантажать машину на платформу і відправлять на ремонт у Петрозаводськ, а то й аж до Москви.

Павло Кюллієв зупинив бульдозер і теж підійшов до них. Василь Довгов'язий пожартував:

— Слухай, хлопче, оце тобі нагода показати, чому вас там у гуртках учать. Спробуй відремонтуй.

Павло був болісно вразливий. Він страдницьки зморщився, але все-таки почав підкреслено байдуже оглядати екскаватор. Усіх здивував Степаненко.

— А чому б і не спробувати? — з викликом сказав він. — Помічники, як я розумію, знайдуться.

Павло запитально поглянув на старого, тоді вигукнув:

— Це ідея!

Василь Довгов'язий підлив масла у вогонь:

— У газетах про вас напишуть, а на зборах обиратимуть в президію...

— Хто про що мріє, той про те й говорить, — роздратовано кинув Павло.

Петриков, який підійшов до них, просто-таки обурився:

— Не розуміємо ми, товаришу бригадир, нашу молодь. Коли вона палає бажанням зробити щось хороше, виявити ентузіазм, ми гмикаємо, посміюємося. А коли в неї щось не виходить, ми наче радіємо: в наш час, мовляв, було інакше, не та пішла молодь... Слухай, Павле, берися до діла. Збери своїх друзів. Йй-богу, ви зможете показати нам, скептикам, на що ми здатні. Давай...

— Зможуть вони... — спроквола презирливо сказав Василь Довгов'язий.

— Не зможемо, тоді що ж, — Степаненко зрадів підтримці. — В усякому разі, більшої шкоди, ніж міна, не заподіємо.

Ніколи ще жоден гурток технавчання не збирався в Туулілахті так швидко. Почувши, що Степаненко задумав відремонтувати екскаватор, і монтажники, й електрозварники кинулися з їдальні до розбитої машини, на ходу доїдаючи шматок. Бажаючих взяти участь у ремонті збіглося стільки, що Степаненко заявив:

— Ось що: коли ви тут усі будете топтитися, ніякого пуття не вийде. Нехай залишиться кілька чоловік. Решта йдуть додому.

Екскаватор перевезли через річку в двір майстерень. Хлопці оточили його з усіх боків. Навперебій робили пропозиції, сперечалися, доповнювали й поправляли один одного, тоді дістали папери й почали щось креслити й вираховувати. Степаненко слухав і усміхався. Він згадав, як відвідував технічний гур-

ток, і подумав: «Тут на кривих і буквах не виїдеш!» А вголос сказав:

— Не знаю, що там у ваших математиках, а, по-моєму, треба зробити ось як...

І він почав показувати, де випрямити, що зварити, що просто закріпити, які частини виготовити самим. І говорив так, що хлопець лишалося тільки слухати й погоджуватися.

Кілька вечорів підряд з двору майстерень долинав дзенькіт металу і шипіння електрозварювання.

Степаненко, здавалося, помолодшав. Один хлопець навіть запитав:

— А скільки ж тобі років, Миколо Петровичу?

Старий випростався, подумав і дав вичерпну відповідь:

— Я випередив усі супутники. Працівники райсоцзабезу підрахували, що я здійснив круг Сонця цілих шістьдесят три оберти.

Одні засміялися, інші не одразу зрозуміли, що сказав упертий старий. Настав момент, коли можна було випробувати машину. Другий екскаваторник, Миколин напарник, заліз у кабіну. Мотор затріщав, зафуркав. Екскаваторник увімкнув лебідку і спрямував ківш до землі. В міру того як зростало навантаження, тріск у моторі посилювався. Несподівано машина сіпнулася, почувся страшний гуркіт, щось заскрипіло, заскреготіло. Потім водночас усе стихло. Водій натискав на стартер, але мотор не заводився.

— Зрозуміло,— сказав він, вилізаючи з кабіни.— Зламався колінчатий вал.

Степаненко поліз під машину. Він швидко зрозумів, що, коли встановлювали мотор, зробили помилку,— двигун дав вібрацію, і колінчатий вал, звичайно, не витримав. Він виліз з-під машини, сів на землю, упершись підборіддям у коліна. Усі навколо стояли принішклі й засмучені.

Ні, Степаненко не шкодував, що взявся за справу, з якою не впорався. Він думав про інше: замолоду з ним такого не сталося б, замолоду все було інакше. Він підвівся і став збирати інструменти. І не просто збирати. Старанно вичистив кожен гайковий ключ, кожную деталь. Так солдат, демобілізуючись, здає свою зброю на склад. Але солдат робить це бадьоро, з радістю. А Степаненко ніби назавжди прощався з чимось для нього дорогим, святим. Додому він ішов згорблений, похиливши голову, ледве ноги тягнув. Проходячи повз будову, він помітив незнайомих йому людей з червоними прапорцями в руках. Він зрозумів, що ці молоді хлопці приїхали шукати міни. Звичайно, ніхто з них не бував на фронті. «А, мабуть, вважають себе незамінними спеціалістами. А спробували б шукати і розряджати міни під

ворожим вогнем», — з гіркою подумав Степаненко: йому, старому мінеру, було якось дуже образливо, що цим хлопцям не спало на думку хоча б задля годиться запитати, чи немає в селі людей, які мають досвід у розмінуванні.

За півгодини Степаненко повернувся до майстерні. Увійшовши в контору, відгороджену від майстерні дощатою перегородкою, він поставив на стіл свою залізну скриньку.

— Що це? — старший механік, молодий хлопець з білястими війми, звів на старого здивовані очі.

Степаненко намагався здаватися байдужим.

— Деякі інструменти. Трофейні. Може, згодяться.

Старший механік відчинив скриньку. Чого там тільки не було — гайкові ключі різних розмірів і типів, штангенциркулі, долота, свердла по металу...

— Навіщо це? — хлопець ще не розумів, у чому річ.

— Та я ж кажу: згодяться вам, може. Мені вони ні до чого.

Старший механік почав здогадуватися, про що йдеться, глянув на ящик. У ньому були звичайні інструменти, що є у кожній майстерні і майже в кожного механіка. Але розуміючи, з чим старий розлучається, механік сказав уголос з удаваним захопленням:

— Оце здорово! Дуже, дуже дякую, Миколо Петровичу. А коли тобі щось знадобиться, зайді візьми.

— Ні, мені вже, здається, нічого не треба. Ну, бувай...

Не озираючись, старий вийшов. «Жаліє!» Старий образився.

По дорозі до нього приєднався Воронов, він ішов у контору. Воронов уже знав про невдачу старого. У день вибуху він домовився про відправку понівеченого екскаватора в капітальний ремонт і, чекаючи його, дозволив Степаненку з молоддю випробувати свої здібності, хоча й не вірив в успіх. Тепер, коли побачив згорбленого, ніби пригніченого великим горем старого, стало шкода Степаненка, і Воронов почав думати, як його заспокоїти. Але що він міг сказати, аби не образити старого механіка й мінера? Той заговорив сам:

— Отак і виходить, Михайле Матвійовичу, став я тепер немов шкідник.

Воронов аж зупинився від здивування.

— Чи ти при своєму розумі, Миколо Петровичу? Навіщо ти так? Ми ж...

Степаненко сам зрозумів, що сказав не те.

— Бачиш, і негідники, як я розумію, є двох гатунків: одні свідомо роблять підлоту, а інші тому, що не вміють робити добро.

Воронов, замислившись, промовив:

— Миколо Петровичу, ми з тобою робили добро і, коли треба буде, гори ще зрушимо.

— Ну ти ж молодий ще! — тільки й відповів Степаненко.

Дома Степаненко був дуже здивований: звідки стільки квітів! Микола пояснив:

— Школярі принесли. Знайшли, бачиш, новоспеченого фронтового героя.

Анні не витримала:

— Діти від щирого серця, а ти... Мене так зворушило, що мало не заплакала. Тільки вожата говорила занадто вже солоденько.

— А віршик був нічого. Тільки, звичайно, не треба було його мені присвячувати,— погодився Микола.— Цікаво, хто автор.

— Та хтось із літературного гуртка. Може, навіть Павло Кюльєв.

— У мене сьогодні теж ніби знаменний день,— приглушеним голосом сказав Степаненко.— Здав справи. Вдруге і назавжди. Тільки без віршів і без квітів.

Степаненко ліг на диван. Йому стало сумно, самотньо. Серце стискалося від незрозумілого болю. Він став прислухатися, як б'ється серце. Невже теж здає? А так хотілося б жити. Про життя, про серце, про смерть він ніколи досі не думав. Сьогодні — вперше.

Воронов сказав правду. В Туулілахті нарешті прислали інженера для монтування верстатів. Це була ще зовсім молода дівчина. Перші ночі вона провела в будинку для приїжджих, а тоді їй дали кімнату в новому дерев'яному будинку. У селищі про приїжджу відгукувалися несхвально: «Дівчина, а ходить у брюках, та в таких вузеньких, зовсім в обтяжку. Губи фарбує, і волосся немов кінський хвіст метляється...»

Познайомившись з Оленою Петрівною, вона запитала, де можна помитися з дороги, а дізнавшись, що в лазні немає ванних і навіть душу, жахнулася.

— Бруд відмийтеся,— заспокоїла Олена Петрівна.— Вилазьте на полицю, прихопіть із собою віник і наддайте пари по-справжньому.

Дівчина гидливо зморщилася.

Воронов посміювався з тих, хто осуджував дівчину за прагнення модно вдягатися: «Хіба таке ще буде, коли Туулілахті стане справжнім містом». Стиляг він бачив тільки під час відрядження у великих містах, рідше в Петрозаводську. Його обурювали не тільки стильяги, але й ті, хто писав про них повісті, романи, знімав кінофільми, затуляючи цими псевдогероями справжніх героїв нашого часу. Михайлу Матвійовичу не подобалося багато що в поведінці певної частини молоді, яка захоплювалася модною зарубіжною музикою, танцями й трюкацтвом у мистецтві.

Воронов вважав, що молодь повинна творчо розвивати кращі традиції класики, радянського реалістичного мистецтва та музики. Тільки ці традиції можуть зберегти в людині почуття прекрасного. Іноді молодь і спотикається і помиляється, іноді може наламати дров, прийняти за прекрасне і нове те, що є зовсім не новим і далеко не прекрасним. Тоді треба підказати їй, дати дружню, переконливу пораду, і вона зрозуміє. А з тими, хто опирається, наполягає на своїх хибних переконаннях, нічого не вдієш — доводиться, в інтересах самої ж молоді, говорити різко, але завжди справедливо, як належить батькові виховувати своїх дітей. Їх треба розуміти, часом і захищати. На захист однієї дівчини Воронов написав навіть листа до республіканської газети. Якась дівчина, випускниця десятого класу, надіслала до редакції наївного листа про те, що в нас даремно називають зразками соціалістичного міста селища, котрі складаються з дерев'яних будиночків, навкруг яких ліс спочатку вирубують зовсім, а далі починають садити дерева, озеленювати. І дівчину почали виховувати. Протягом багатьох тижнів у газеті друкувалися адресовані їй відкриті листи. І ніхто серйозно не замислився і не зрозумів того, що дівчина критикувала не заклики їхати на новобудови, а виступала проти непотрібного галасу, проти декларативних, штапованих, стертих, як стара монета, фраз. Воронов теж написав відповідь, відкритий лист дівчині — теплий, батьківський, з відтінком дружнього гумору. Його звернення до дівчини кінчалося запрошенням приїхати в Туулїлахті. У тому самому листі він із гострим сарказмом говорив про тих кореспондентів, які обрушилися на лист дівчини з грубими, образливими звинуваченнями, ще більш шаблонними і стандартними, ніж ті слова й фрази, проти яких виступала дівчина.

Лист Воронова не опублікували, і дівчина не приїхала.

Ніна, новий інженер, сподобалася Воронову своєю жвавистю, невимушеністю і навіть дотепністю, коли вони зустрілися вперше у клубі і ще не говорили про службові справи. Виявилось, її батько загинув на фронті, а мати працювала інженером на заводі. Їй дуже хотілося, щоб дочка теж стала інженером. Воронов порадив дівчині влаштуватися і зжитися з обстановкою, походити по будові, а днів за два чи три приступити до роботи. І ось вона приступила. Уже як штатний інженер по монтажу машин вона ввійшла до Воронова в кабінет і несміливо, сором'язливо, навіть трохи заїкаючись, попросила матеріал для складання кошторису монтажних робіт. Воронов не любив несміливих людей, сором'язливість його дратувала. Він оглянув її з ніг до голови таким поглядом, що дівчина засовалася на місці, не знаючи, куди подіти руки.

— То що вам? — Воронов запитав сухо, хоча дівчина вже виклала своє прохання.

— Але ж... Для кошторису потрібні розрахунки, цифри, різне таке...

— Різне таке, кажете? А я думав, вам потрібні точніші дані.

— Але ж...

— Ось що, Ніно...

— Ніно Венедиктівно. Але я хотіла б, щоб ви називали мене просто Ніною.

— Може, я теж хотів би, щоб мене називали Мишею. А я тут начальник, і доведеться бути Михайлом Матвійовичем. Ви інженер. Ось що, Ніно Венедиктівно, певно, мені самому доведеться поки що взятися за ваш кошторис.

— Та я ж...

— Я складу сам. Ще питання є?

Більше запитань у дівчини не було. Вона вийшла.

Идучи ранком на роботу, Олена Петрівна вирішила зайти за новим інженером. Ніна вже вдяглася й поснідала. Ліжко було незастелене, на столі стояв брудний посуд.

— Зачекайте хвилиночку, Олено Петрівно, — зашебетала дівчина. — Я зараз.

Але вона схопилася не за посуд, а за губну помаду і дзеркало. Смішно витягуючи губи, вона старанно фарбувала їх. Олені Петрівні стало неприємно. Сама вона ніколи не визнавала губної помади.

— Ну, я готова. Ходімо. — І Ніна попрямувала до дверей.

— А посуд так залишите? — здивовано запитала Олена Петрівна.

— Водопроводу ж нема. З їдальні обіцяли прийти за посудом. Ключ я залишу над дверима, — відповіла дівчина. — Коли б хоч газ був! Завгосп показав, де дрова, і сокиру приніс. Я побоялася до неї доторкнутися, — дівчина махнула рукою у бік плити, де стояла до блиску нагострена сокира, що справді здавалася занадто великою для тендітних дівчачих рук.

Ніна відчинила двері, пропускаючи гостю вперед.

— А ліжко вам теж працівники їдальні застелять?

— Ой, забула! — Дівчина повернулася і поправила ковдру. — Покривала в мене ще нема. Мама обіцяла прислати...

— Далеко мамі доведеться їхати, щоб вам і підлогу підмести, — спокійно, але холодно додала Олена Петрівна.

Дівчина слухняно взяла віник і почала підмітати сміття до плити. Робила вона це так невміло, що Олена Петрівна не витримала і, вихопивши віник, побризкала підлогу водою.

По дорозі на будову Ніна несміливо сказала:

— Я не знаю, як сказати робітникам... Там один фундамент не зовсім на місці. Верстат виявиться на його краю, і фундамент не витримає. До того ж і перекос у них виявився. Навіть неозброєним оком видно.

— Що ж тут... Скажіть, та й годі...

Олена Петрівна підійшла до своїх теслів, але її не залишала думка, чи зуміє дівчина змусити розібрати забетонований фундамент і скласти його знову. Це ж не маленька переробка. І вона пішла у цех.

Ніна стояла біля вікна і, відвернувшись від робітників, плакала. Побачивши виконроба, вона почала витирати сльози хусточкою, але її вузькі плечі тремтіли.

— Що сталося?

Петриков відповів їй лайкою:

— Перкеле, не вперше я кладу фундамент, і ніхто ніколи не присікувався. І тепер не дозволю командувати якійсь нафарбованій ляльці.

Дівчина не розуміла по-фінському, але, очевидно, по голосу здогадалася, що про неї говорять щось дуже образливе. Вона заплакала вголос і втекла.

Олена Петрівна була вражена тим, що Петриков, завжди врівноважений, був такий збуджений. Вона не підвищила голосу, навпаки, сказала дуже тихо, крізь зуби:

— Коли ви скажете ще хоч слово, то вилетите цю ж мить через вікно.

Побачивши, як вона, кремезна й рішуча, наближається до нього, Петриков зрозумів: така жінка ще й справді пошпурить його у вікно, і хотів піти собі. Але не встиг він шаснути за двері, як дужа рука виконроба схопила його за комір й повернула обличчям до себе.

— А, та ти ще й п'яний! Слухай ти... Мені дуже хотілося б поправити твою голову, але я щойно помила руки. Ану, забийся зараз же та щоб і духу твого тут сьогодні не було.

Заспокоївшись, Олена Петрівна розшукала Ніну. Дівчина зішлувшись сиділа в одній з кімнат на якомусь ящику і плакала. «Так, вона ще зовсім дитина. А мати далеко і допомогти нічим не може... Хіба тільки вишле покривало...» В душі Олени Петрівни прокинулася ніжність. Обережно, ніби до сплячого, підійшла вона до дівчини і погладила її по голові.

— Ну годі, не треба...— промовила вона лагідно.— Не всі в нас такі... Завтра ж зберемо товариський суд, про це я вже потурбуюся. Тут добре, побачиш... Тут люди непогані... А коли вранці й покартала, то нічого поганого... Ти ще навчися жити самостійно. Треба навчитися, Ніно. Ну, годі рюмсати...

Дівчина притислася головою до її колін. І раптом в Олені Петрівни несподівано саянула думка... І це був не хвилиний спалах, не необачний крок. Це було тверде рішення.

— Ось що, Ніно. Сьогодні ти переїдеш до мене. Та й мені сумно самій. Я одна, зовсім одна на цьому світі, нікогісінько в мене немає...— Ледь чутно зітхнувши, вона замислено додала: — Колись у мене була донька, маленька. Вона загинула під час бомбардування... Чоловіка я теж втратила на війні... Ну гаразд, годі тобі плакати. Ти вже не маленька, ти вже інженер.

Того ж вечора вони перенесли Нініні речі до Олені Петрівни. Цю подію годилося б відзначити. Олена Петрівна замислилася: кого запросити? Звичайно ж, Айно Андріївну, тоді — Воронова. Як же інакше? Хороші люди Оуті Іванівна та Степаненко... Олена Петрівна взяла папір і накидала список гостей. Вийшло парами: Степаненко з дружиною, Микола з дружиною. І раптом... Воронов і Айно Андріївна. То й що? Нічого особливого. І все ж у Олені Петрівни відразу пропало бажання запрошувати гостей. Вона розсердилася на себе. Зім'яла папір і кинула в грубку.

— Знаєш, Ніночко,— сказала вона.— Навіщо нам гості? Давай відсвяткуємо вдвох, тільки вдвох.

Ніні це сподобалося. У неї в селищі ще не було ні друзів, ні знайомих. З усього списку вона знала тільки Воронова, і то з такого боку, що в неї не було ані найменшого бажання сидіти з ним за одним столом.

Вони разом пішли в магазин. Дув поривчастий вітер, на вулиці клубочився пил. Поглядаючи на темно-свинцеві хмари, що піднімалися з-за піщаних пагорбів, люди прискорювали кроки, аби вчасно потрапити в укриття. Дещо купивши, Олена Петрівна і Ніна теж поспішили додому. Перші важкі краплі, схожі на постріли з малокаліберної гвинтівки, заклацали по запиленому тротуару, піднімаючи фонтанчики пилу, а тоді полив дощ. Ніна побігла вперед, а Олена Петрівна, задихаючись, відставала від неї з кожним кроком.

— Олено Петрівно, сюди! — почувла вона раптом із відчиненого вікна одного будиночка голос Ір'ї Петрикової.

— Візьми сумку! — Олена Петрівна гукнула Ніну.— Я скоро прийду. Постав чайник.

Ніна повернулася до неї і, вхопивши сумку, миттю помчала додому. Олена Петрівна, мокра й розхристана, вибігла на ганок будиночка, в одній з кімнат якого знайшла притулок родина Петрикових. Два вузьких залізних ліжка, що стояли щільно поряд, мало скидалися на гарнітур спальні. Для дітей було споруджено в протилежному кутку щось середнє між нарами і

ліжком. Стіл, кілька табуреток, шафа з ситцевою занавіскою замість дверей, маленька етажерка для книжок — от і всі меблі.

— Заходь, не осуджуй, адже в нас не те, що в тебе.— Ір'я по-сільському оберла фартухом табуретку.— Люди живуть як люди, а ми... Кінця не видно цим мукам.

— Чому ти скаржишся, Ір'є? — Олена Петрівна навіть не знала, що сказати.— Усе владнається згодом. А де ж він, твій?

— А бодай йому! — Голос Ір'ї здригнувся від ледве стримуваних ридань.— Як почне — кінчити не може. Ось ти вигнала його з роботи, а йому й це привід випити. Пішов з якимись друзьками, наберуться знову, як свині.

— А з ким же це він?.. У нас тут ніби й п'яниць немає.

— Немає кажеш? Усі у вас добрі, поки не спіткнуться. А впад чоловік, топчи його глибше в бруд. Так скрізь. Коли мій був людиною, всі кланялися: Микола Карлович та Микола Карлович! А тепер його навіть на ім'я не звать...

Олена Петрівна, яка прожила кращі роки самотньо, не могла збагнути психології дружини, котра лає свого чоловіка останніми словами і одразу ж, наступною фразою, починає захищати його й виправдовувати. З плутаних скарг Ір'ї вона зрозуміла тільки одне: її колишній суперниці живеться не з медом, і, озлоблена невдалим життям, вона й сама не знає, що говорить.

— Кожен має своє ім'я... А випивати Миколі Карловичу все ж не слід, тим більше виходити на роботу в нетверезому стані. За це по голівці ніде не гладять,— зауважила Олена Петрівна.

— Що, й звідси виженуть? Копійки одержує, і то вже багато, так?

— Та не в цьому річ, а в трудовій дисципліні, громадському порядку.

— Слова, слова. Він теж майстер поговорити, не гірше від декого.

Олена Петрівна підвелася, тим більше, що злива вже вщухла.

— Чому ти на мене сердишся, Ір'є? Хіба я хочу тобі поганого? — Раптом вона запропонувала: — Знаєш, ходімо до мене. У нас із Ніною ніби свято.

— З якою це ще Ніною і що за свято?

— Узяла я до себе на квартиру молоденьку дівчину. Інженер з Москви.

— Де вже мені... з інженерами! — спроквола мовила Ір'я, але все ж почала чепуритися.— Одягти інше плаття, чи що?

Швидко переодягнувшись і лишивши для дітей на столі хліб і цукор, вона вийшла слідом за Оленою Петрівною. На вулиці Ір'я крикнула замураному білоголовому хлопчикові в подертих штанцях:

— Вітю, чай у духовці. Прийдуть усі, пийте. Я скоро повернуся.

Наступного дня в обідню перерву Ніна затопила плиту, а Олена Петрівна, переконавшись, що все йде як слід, узяла каструлі і пішла по обід. У їдальні дуже здивувалися. Сам кухар висунувся у віконце і пошкодував, що його не попередили,— вже заради такого випадку він приготував би щось особливе.

— Хоча б млинці по-домашньому,— сказала Олена Петрівна голосно, помітивши, що Воронов сидить один за їхнім колишнім спільним столиком.

Усе-таки як приємно обідати дома, в затишній обстановці, а тоді трохи полежати на дивані! Олена Петрівна почувала себе майже щасливою. По дорозі на роботу вона зайшла в контору, щоб залишити там наряди. З контори вони вийшли разом з Вороновим. Йй хотілося по-дружньому поділитися з Михайлом Матвійовичем своєю радістю. Може, він навіть здогадається привітати її.

Виявилось, Воронов уже про все знав. Несподівано він кинув:

— Нянькою захотілося стати? Ще скоро попроситесь на роботу в дитячі ясла...

Олену Петрівну ніби облили холодною водою. Вона розгубилася, але, швидко опанувавши себе, сказала спокійно:

— Те, що я взяла дівчину до себе, вас не обходить, товаришу начальник. А те, що ви хочете робити все за неї, стосується мене тому, що це на шкоду справі. Чому ви не довіряєте їй складання кошторису? Чому ви думаєте, що тільки у вас в одного голова на плечах?

Воронов відповів стримано:

— Я спокійний тільки за те, що роблю сам.

— «Сам, сам»...— презирливо повторила Олена Петрівна.— Що ж це виходить, Михайле Матвійовичу? Скільки раз вас за це били на партійних зборах! Ви визнаєте свою помилку і одразу повторюєте її. Хіба це не лицемірство.

— Ось що, Олено Петрівно...— Воронов ледве стримався.— Як ви вважаєте... чи не переглянути нам розцінки земляних робіт під мостом? Адже там піщаний ґрунт, а не кам'яний?

— Спасибі й на тому, що ви хоча б задля годиться цікавитеся думкою інших,— відповіла Олена Петрівна, а поміркувавши, додала: — І, уявіть собі, я з вами згодна.

Далі Воронов запитав мимохідь:

— Як з матеріалом для товариського суду про Петрикова? Вже оформили? Він, здається, уже вдруге прийшов на роботу п'яний.

Олена Петрівна раптом почервоніла і з невластивою їй нерішучістю промовила:

— Тут, бачите, справа складна... Як би вам пояснити.

— А що тут складного?

— Бачите, в них троє дітей. Я їх давно знаю і... Вірніше, знаю його дружину. Майже з одного села...

— То й що?

— Я гадаю... Не можна зразу. Потім, у нього складна біографія...

Воронов був зовсім спантеличений.

— У вас справді виходить щось дуже складно. Петриков пиячить у робочий час, а ви його захищаєте, не хочете, щоб він звітував перед товаришами. І обґрунтування якесь дивне: майже з одного села, складна біографія. Скажіть, з якою біографією можна пиячити, а з якою не можна? Не впізнаю я вас, Олено Петрівно.

Олена Петрівна раптом спалахнула:

— Дуже погано, що у вас завжди все так просто. Люди для вас, мов пішаки. Пересунули одного — ферзь, другого навмисне поїдом їсте. У вас усе розраховано — лишається тільки виграти чи програти. А в людей, уявіть собі, в кожного свій характер, своя доля, психологія...

— До біса таку психологію, якщо ви будете в мене захищати п'яниць! А я ж думав запропонувати вам виступити на суді громадським обвинувачувачем. Помилився, виходить. Ви, виявляється, можете бути тільки адвокатом у порушників трудової дисципліни, та й адвокат з вас теж не бозна-який. Ну, мені час.

З цієї сутички, що почалася в дуже вигідній позиції для Олени Петрівни, Воронов вийшов урешті-решт переможцем, а вона відчула себе дуже-дуже погано.

Айно Андріївна була в селищі єдиною жінкою, до якої Олена Петрівна заходила в гості. Дивною здавалася дружба цих двох дуже різних за вдачею жінок. І дружили вони дивно: прийде Олена Петрівна, сидить і мовчить, а Айно Андріївна теж мовчки займається своїми справами. Вона могла, забувши про присутність гості, заглибитися у свої книжки або навіть задрімати. Але досить було Олені Петрівні піти, як Айно Андріївна відчувала, що когось не вистачає. Маленька Валя теж любила мовчазну тітку Олену; простягала до неї свої нові іграшки, задавала найрізноманітніші запитання. А тітка Олена мовчки милувалася дитиною і тільки всміхалася. Іноді обережно гладила дівчинку по голівці.

Тепер Олена Петрівна стала домосідкою. Щоправда, і раніше їй випадало жити з кимось у одній кімнаті, але тоді вони просто

були сусіди по кімнаті, та й годі. Ніхто з її сусідок не плакав при ній, як дитина, безпорадно зіщулившись. В Олені Петрівні знову прокинулася материнська потреба когось пестити, про когось піклуватися.

Ні, ніякої особливої ніжності щодо Ніни вона не виявляла, коли не брати до уваги випадку на будові. Олена Петрівна не хотіла навіть згадувати про це. Навпаки, вона час від часу бурчала на дівчину, називала її білоручкою, але за всім цим Ніна відчувала велике і добре серце. Олена Петрівна турбувалася про харчування і прання, стежила, аби в Ніниному гардеробі було все, що належить мати дівчині в її роки. У день полочки вони разом ішли в магазин і купували Ніні обновки. А Ніна теж намагалася віддячити Олені Петрівні як могла.

І до Айно Андріївни вони стали ходити разом. Незабаром подружилися всі троє, навіть четверо, бо хіба можна забувати про Валечку? Одного разу, прийшовши до Айно Андріївни, Олена Петрівна почувала новину.

— Знаєш, я їду за кордон,— випалила Айно, щойно її подруга ввійшла до кімнати.

Та сприйняла це за жарт і відповіла тим самим:

— Що, Ейзенхауер запрошує?

— Я тобі серйозно кажу. Їду до Фінляндії. Профспілка пропонує туристську путівку.

— А-а! — спроквола мовила Олена Петрівна. Таку путівку пропонували і їй, вона мало не погодилася, тоді передумала: попереду — сесія заочників, і до того ж — що їй там робити? Занадто важкі були спогади, пов'язані з цією країною. А подрузі вона сказала: — Що ж, їдь, ти молодша, тобі цікаво подивитися на світ.

— Я теж так думаю. Тільки не знаю, як бути з Валею...

— Я взяла б її, та ось... я теж, здається, маю поїхати в Петрозаводськ. Залишиш Оуті Іванівні. Нічого страшного не станеться. Адже вдень вона в дитсадку.

— Так і Михайло Матвійович радив.

— Ну тоді питання вирішене. Коли вже сам начальник сказав...

Айно Андріївна почервоніла, відчувши ущипливу нотку в словах подруги.

А далі сталося так, що з Туулілахті виїхали всі троє: Олена Петрівна — її послали в Петрозаводськ на конференцію прихильників миру, Воронов — у справах будівництва, Айно Андріївна — в Ленінград, а звідти — у Фінляндію.

Розділ п'ятий

Мір'я відпила ковток лимонаду й замислено подивилася через відчинені двері магазину на вулицю. Дощ перестав, і асфальт на площі маслянисто блищав. Навпроти магазину стояла яскраво-червона бензоколонка фірми Ессо, біля неї зупинився на заправку невеликий легковий автомобіль.

Мір'я дивилася не на колонку і не на машину. За площею виднілося Хаапавесі з його численними островами й затоками. Там, на другому боці озера,— Алінанніемі, їхній колишній дім. Тепер мис належав Паво Хеврюля і знову називався Скелястим.

Минуло багато місяців, як Матікайнен з родиною залишив рідні місця. Відтоді ніхто з них не бував там, і говорили вони про свій мис рідко. Але подумки раз у раз переносилися туди. Особливо Аліна. Коли вона сиділа, відсутнім поглядом вдивляючись кудись удалину і ледь чутно зітхаючи, можна було безпомилково сказати, що Аліна згадує сіру хатинку на Скелястому мисі.

Мір'я невідривно дивилася на острови, на нерівний зубчастий край лісу. Коли б не острови, звідси було б видно Алінанніемі з похмурою скелею на косі.

— Тобі не подобається лимонад?

Мір'я здригнулася від запитання Нійло.

— Зважаючи на ціну, він повинен бути непоганий. Усе-таки п'ятдесят п'ять марок пляшка.

Мір'я відпила ще ковток. Ні, лимонад був смачний, але пити їй не хотілося.

— Може, каву? — запитав Нійло.— Тоді візьмемо й бутерброди.

Мір'я не хотіла, щоб Нійло дуже витрачався. Допивши свою склянку, вона запропонувала піти погуляти.

— Так, справді, ходімо.

Нійло підвівся, розплатився з офіціанткою і, полічивши здачу, купив «Хельсінгін Саномат». Він знайшов сторінку із заповітною рубрикою «Вакансія». Що цього разу? Так, потрібний зубний лікар, шляховий інженер, диякон, акушерка, хатня робітниця та перукар. Нійло склав газету: тільки марно витратив тридцять марок.

— Ну, що там? — неуважно запитала Мір'я.

Нійло знову розгорнув газету і прочитав:

— «Стомлений від самотності холостяк 25 років бажає з найсерйознішими намірами познайомитися з дівчиною 20—21 року. Відповіді в редакцію «Тверезому».

— Твоя об'ява? — засміялася Мір'я.

— Поки що ні... Але обов'язково подам таку саму, якщо ти не перестанеш супитися.

— Я не суплюся,— не підтримала дівчина жарту.— Я думаю...

— Про що?

— Про все. Наступної неділі прийдуть радянські туристи. Ми просили їх заїхати до нас, але, кажуть, їхній маршрут і так перевантажений. Вони будуть тільки проїздом.

— Не велика біда, прийдуть ще.

— Невідомо коли. Я все-таки піду на станцію побачити їх. Поїзд стоїть десять хвилин.

Вони вийшли на вулицю.

— Ну як у тебе з роботою? — поцікавилася Мір'я.

— Поки що нічого певного. Все тільки обіцяють. Просто диво дивне, невже в цьому світі все зроблено і фінну у Фінляндії не лишилося ніякої роботи?

— О, ти починаєш говорити про політику,— засміялася Мір'я.

— Ні, тільки про хліб насущний,— із серйозним виглядом поправив Нійло.

Мір'я теж стала серйозною.

— Дивно: в одних країнах — безробіття, в інших — про нього й не згадують.

— Скрізь однаково.

— У Радянському Союзі, кажуть, нема безробіття.

— Чого тільки в вашому товаристві не кажуть,— спроквола, презирливо мовив Нійло.— Звичайно, добре, що ти хоч туди влаштувалася, проте всі знають, що товариство явно комуністична організація. Тому воно й не користується популярністю.

Мір'я добре не знала, чи існує в Радянському Союзі безробіття, але палко стала відстоювати те, в чому була впевнена.

— Ти зрозумій, Нійло: в нас товариство дружби... А в комуністів є своя партія, їх щось близько шістдесяті тисяч... А в нас у товаристві понад двісті тисяч членів. А ти кажеш: не користується популярністю. Це найбільша масова організація в країні. Ти ж не будеш стверджувати, що Імпі Халонен комуністка?

— Це інша річ. Імпі Халонен скрізь, де пахне благодійністю.— Нійло всміхнувся.— А ти досить ревно ставишся до своєї роботи: навіть зараз стараєшся заради свого товариства. Та мене однаково не завербуєш.

— А я й не збираюся цього робити. Дуже треба... Тільки ти нісенітниця верзеш...

Відчуваючи, що має початися сварка, Нійло поспішив змінити тему:

— Своїй компанії я теж намагався бути корисним. Але який сенс? Тепер я нікому не потрібний. Час іде, заощадження змен-

шуються. І якого біса мені треба було зубрити і шведську, і англійську, і бухгалтерський облік, і стенографію, і товарознавство, і торгове діловодство? Скільки грошей я на це витратив! Пам'ятаю, на екзамені з бухгалтерського обліку в мене баланс не зійшовся. Даремно я тоді так переживав. Адже в мене самого дебет з кредитом не збігається. Витрати є, а прибутку нема...

Асфальт блищав після дощу. Вони пішли пішки до мосту. Дорога пролягала невисокими пагорбами, повз двоповерхові дерев'яні будинки, розташовані серед мальовничого соснового ліска на однаковій відстані один від одного.

Це було містечко, де Матікайнен тепер жив з Аліною. А Мір'я місяців зо три тому перебралася в місто і навідувалася сюди тільки в неділю.

Дівчині не довелося, як Нійло, шукати роботу. Про це потурбувалася пані Імпі Халонен, та, яка вже одного разу, майже двадцять років тому, вирішила долю Мір'ї. Вона привела Мір'ю в окружне відділення товариства «Фінляндія — СРСР» і сказала, що ця дівчина краще ніж будь-хто підійде для роботи в товаристві.

Відділення товариства стало першим у житті Мір'ї місцем роботи. Виконувала вона різні доручення: спершу навчилася друкувати на машинці, розсилала членам товариства запрошення, продавала вхідні квитки на різні заходи товариства, вела нескладне діловодство.

Батько працював у містечку на лісопильному заводі, був одночасно уповноваженим від профспілки і керував первинною організацією товариства «Фінляндія — СРСР». Свого будинку він так і не придбав. Життя здавалося таким непевним, що не варто було пускати нове коріння, коли навіть скелястий ґрунт Алінанніємі виявився не досить міцною опорою. Та й грошей, що лишилися після продажу Алінанніємі, не вистачало для купівлі нової хати. Батько змусив Мір'ю взяти на своє ім'я третину цих грошей. У дівчини попереду було своє життя. Сам він жив з Аліною у маленькій кімнатці в житловому будинку акціонерного товариства.

Після дощу пахло вологою землею, смолою і бензином. Над річкою плив легкий туман. Біля берега похитувалися моторні човни і яхти. Мір'ї дуже захотілося покататися з Нійло на власному човні, названому її ім'ям, який вони привезли з собою в містечко, але попереду її чекало ще багато справ.

Вони поминули міст і пішли далі. Їм було однаково, куди йти, аби не стояти на місці. Адже це вдалося тільки в неділю. Якби комусь до рук потрапили листи, якими вони обмінювалися мало не щодня, можна було б подумати, що вони ніколи про

все не переговорять. Але, зустрівшись, вони ходили й мовчали. У молодості є речі, про які легше писати, ніж говорити. До того ж у Нійло все частіше псувався настрої. Його пригнічувало власне безсилля. Мір'я працює, а він, повний сил чоловік, не може нікуди влаштуватися. Час іде, і заощадження тануть, а на душі все похмуріше.

Від цих думок не можна було врятуватися навіть дома. Батько й мати зустрічали його довгим запитальним поглядом. Він, щоправда, жив не за їхній рахунок, а давав гроші на харчування із своїх заощаджень. Ніхто йому й не дорікав: нема роботи, то й нема. Але батько все частіше згадував свої молоді роки, і його слова здавалися Нійло докором. Старому було значно більше ніж шістдесят. Син бідного торпаря¹, він любив наспівувати:

Мати мене з дому проводжала
І на прощання сину своєму
Окраєць хліба тільки відламала...

Так пішов з дому багато років тому і батько Нійло. Згадуючи минулі часи, старий давав зрозуміти, що жилося тоді теж не легко, але люди були міцніші. Його руки знали і кайло, і багор, і сокиру. І нелегко було йому змінити їх на ручку й рахівницю. Він не мав освіти, не дістав ні від кого спадщини, коли загнував свій магазин. Щоправда, він потім прогорів, але не дуже шкодував про це. Господь із нею, з цією крамничкою. Лишалися ж на богах і інші, багатші і спритніші, ніж він. Добре, що він виявився завбачливим і зумів дещо зберегти на рахунок в банку. Старий знав, що коли він буде економічний, то не пропаде і зможе спокійно доживати вік у своєму будинку, спостерегаючи з вікна за життєвою метушнею.

Тижнів зо два тому Нійло запросив Мір'ю додому на чашку кави. Батько був люб'язний, як і належить, але ввечері запитав у сина прямо:

— Довго ти думаєш бігати за цією дівкою? Поки що в нашому домі не було комуністів...

Нійло розсердився:

— Бігаю й бігатиму. Це моя справа. До того ж Мір'я зовсім не комуністка.

Він насунув капелюх і довго ходив селищем. Наступного ранку батько й син не обмовилися жодним словом. Тільки на третій день за ранковою кавою Нійло сказав:

---

¹ Торпарі (від *фин.*: torppari) — арендар ділянки землі, що віддавалася в довгострокову чи довічну аренду переважно за відробітки.

— Коли я почую ще хоч одне погане слово про Мір'ю, то ноги моєї в цьому домі не буде. Так і знайте.

Здається, старий зрозумів попередження і про Мір'ю більше не заводив мови. Щоправда, Нійло їй не запрошував Мір'ю до себе і сам не заходив до Матікайненів. Вони пили каву в буфеті продовольчого магазину, хоча тут вона обходилася дорожче.

Прощаючись цього разу з Мір'єю, Нійло заговорив про те, про що думав давно:

— Не про всі ж вакансії дають оголошення в газетах. Треба б самому поїхати кудись і дізнатися на місці. Що ти скажеш, коли я якось приїду до тебе в місто?

— Звичайно, приїжджай,— погодилася дівчина відразу.— А я спробую заздалегідь дізнатися, що і як. Увечері пішли б у кіно. Але тобі треба буде десь переночувати. У готелі дуже дорого. Тисячу марок за добу...

— Нічого, літо тепле,— заспокоїв Нійло і заспівав:

Камінь — моя подушка,
Я бачу чудові сни.

Про день його приїзду вирішили домовитися в листах.

Життя знову здалося Нійло прекрасним. У місті він знайде роботу, а тоді вони з Мір'єю бачитимуться щовечора. І там остаточно домовляться про все. Хто може перешкодити їм, дорослим і самостійним людям, почати нове життя? Тільки б швидше знайти роботу.

На душі Нійло стало радісно. Але їм знову треба було розлучатися: життя таке скупе, що навіть на мить не дає щастя, не вимагаючи за це винагороди.

— А тепер... мені треба піти до Лейли. Вона захворіла,— раптом сказала Мір'я, поглянувши на годинник.

— Завжди ти кудись поспішаєш, коли ми разом,— образився Нійло.— То до якоїсь Лейли, то до Халоненів...

— Ну, Нійло, не треба... Хочеш, підемо разом?

— Що мені там робити? У вас свої справи, політика...

Вони тільки потиснули одне одному руки — так доводилося прощатися в містечку. Тут не було скелі, за якою починалося Алінанніємі...

Лейла жила зі старою матір'ю у боковій прибудові дерев'яного будиночка, займаючи маленьку кімнатку і зовсім невеличку кухню. Коли Мір'я ввійшла, Лейла лежала в постелі. Її каштанове волосся розметалося по подушці. Виявилось, що в дитинстві вона не хворіла на кір і зараз довелося надолужувати. Висип уже пройшов, але щоки ще пашіли. Мабуть, температура

була висока. Лейла зраділа Мір'ї і засунула якусь книжку під подушку. Поряд на столі височіла ціла купка книжок.

— А хто дозволив хворій читати? — Мір'я теж уміла бути суворою.

— Ніхто, але заборонений плід завжди смачніший. Мама кудись пішла, ну я й скористалася моментом.

Зверху на купці книжок лежала граматика фінської мови. Помітивши, що Мір'я кинула погляд на підручник, Лейла попросила:

— Слухай, коли можеш, скажи мені, як вивчити граматику. Тільки не радь читати підручник. Однаково не буду. Ліньки. А незабаром контрольні.

Мір'я подумки позаздрила Лейлі — коли вона тільки все встигає, навіть в училищі імені Сірола¹ заочно вчиться, а вголос запитала:

— Що нового?

— Нового? Роботу зовсім занедбала. Взимку ніколи, влітку ліньки. Всі живуть далеко один від одного. Збиратися ніде. Репетируємо коли в кого. Сама знаєш... Та ще різні забобони, навіть серед наших. Про комунізм та соціалізм говорять пошепки: не дай боже, хто почує. Один хлопчина з Перьякангаса і танцює в нашій самодіяльності, і співає, і вірші добре декламує, а досить було мені запропонувати йому вступити в Демократичну спілку молоді, як він витріщив на мене очі. Що це, запитує, школа комунізму?

Лейла замовкла і часто задихала. Крапельники поту виступили в неї на лобі, щоки палали. Було видно, що говорити їй важко. Мір'я поправила подушку:

— Ну лежи, відпочивай. І не розмовляй. А то втомишся.

Але довго мовчати Лейла не могла. Подумавши про щось, вона знову заговорила:

— Так, вистачає забобонів і серед наших. От хоча б Кірсті. Навіть соромно за неї.

— Вона ж теж була на фестивалі?

— Отож-то... Вона дуже любить музику, знаєш. Прощаючись на кордоні, вона сказала перекладачу, що мріє хоча б про одну платівку з музикою Чайковського. Перекладач, такий молодий, цікавий, відповів, що він усе влаштує.

Кірсті не повірила, але прийшла посилка. Понад десять платівок Чайковського та інших російських композиторів. Кірсті

---

¹ Училище імені Сірола — політична школа демократичних сил Фінляндії.

ошаліла від щастя, але хлопцеві досі навіть не відповіла. І не збирається відповідати.

— Невже Кірсті така невдячна?

— Та ні, вона просто боїться, що це неспроста, адже не будуть, мовляв, присилати їй посилки з Радянського Союзу ні сіло ні впало. Тут, мовляв, щось є.

Обидві помовчали. Лейла взяла зі столу журнал «Советський Союз» і показала фото, на якому був зображений бал школярів у Кремлі.

— Знаєш, дивлячись на це фото, я згадую того перекладача. Ми разом з ним були в Кремлі. Він такий славний...— Голос Лейли став мрійливий.— Ми попрощалися на кордоні, у вагоні. Я навіть не думала, що ми прощаємося. Він просто подав мені руку і зіскочив на перон. Поїзд рушив. Він махав рукою... Ой, Мір'є, не слухай, я кажу дурниці...

— А я ось слухаю,— серйозно сказала Мір'я.— Це теж неспроста. Отут уже щось криється, я знаю.

І дівчата весело розсміялися. Мір'я навіть кинулася обнімати подругу. Це водночас означало й прощання. Мір'я мала йти.

Тоді, коли Мір'я гуляла з Нійло, а потім сиділа в Лейли, батька відвідав високий літній чоловік у потертому сірому костюмі. З ним Матікайнен сидів під час війни в одній камері. Завдяки цьому чоловікові Матті дізнався багато гарного про життя.

Калле Нуутінену, червоному командирі часів фінської революції 1918 року, комуністу старої гвардії, вже давно минуло шістдесят. Він і тюрми пройшов, і в підпіллі переховувався, і знову сидів. Калле нагадував дуб, який з роками міцнішав.

З 1945 року він понад десять років працював районним секретарем КПФ. Ці обов'язки нелегкі і для людини молодшої: район великий, від східного кордону до самої Ботнічної затоки, а штат райкому всього чотири чоловіки. Третину свого часу Калле проводив у поїздах — на машинах, у сідлі велосипеда чи на лижвах. Другу третину займали збори і мітинги, решта часу витрачалася на книжки і на довгі суперечки, що вимагали витримки і нервів, з людьми інших поглядів чи тими, хто вважався.

Одного разу, в самий розпал комунальних виборів, Калле заночував у лісовому селищі, а вранці не зміг підвестися. Паморочилося в голові, він відчував, що тиск дуже піднявся. Товариші подзвонили в місто, і по нього приїхали.

— Здається, я більше не можу,— пригнічено сказав Нуутінен.

Коли старий фінський комуніст говорить, що він більше не

може, виходить, він справді не може. І Калле відмовився від штатної посади секретаря.

Старий комуніст, який все життя присвятив боротьбі і зазнав стільки злигоднів, тепер уже був у такому віці, коли сили вичерпалися і лишилася тільки віра у своїх товаришів, несхитна віра в справу своєї партії. Нуутінен був років на п'ятнадцять старший від Матікайнена, але різниця в їхніх роках здавалася значно більшою.

А заклопотаний Матікайнен, може, навіть не думав про старість свого співрозмовника. Він зник, що до Калле Нуутінена можна завжди звертатися по допомогу. Сидячи за столом, стомлено склавши свої мозолясті руки, він скаржився старому:

— Ось ми тепер на волі. А в чому ця воля? Нас із тобою шюцкорівці били гумовими кийками в Сукева, а сьогодні я повинен іти до їхнього колишнього ватажка і загравати з ним як з дівцею. Я про Халонена кажу!

— Загравати і співробітничати — це різні речі, — зауважив Калле.

— Співробітничати? Просити його, щоб він допомагав нам боротися за соціалізм, так?

— Ні, — Нуутінен не підтримав жарту, — в боротьбі за соціалізм та комунізм ми з ним супротивники — це зрозуміло. А в боротьбі за мир і дружбу з Радянським Союзом нам треба співробітничати з усіма, кому ця дружба вигідна. Від торгівлі з Радянським Союзом Халонен одержує чималий прибуток, це йому вигідно. Про це й веди з ним мову. Отож нехай розщедриться і дасть гроші товариству. Ти тільки не гарячкуй. А то можеш наламати дров.

Матікайнен зітхнув:

— Ну й доручення дає мені товариство!

— Нехай розщедриться. Це важливо, а за соціалізм його нічого агітувати, — повторив Калле, збираючись іти.

Старий сів на свій старенький велосипед і рушив у дорогу.

Мір'я прийшла додому і знайшла на столі записку: «Ми пішли до Халонена. Тебе теж запрошували. Постарайся прийти». Розмірковувати було нічого: коли батько з матір'ю у Халоненів, то чому б і їй теж не піти туди?

Пані Імпі Халонен зустріла Мір'ю у передпокої:

— Як добре, що ти прийшла.

Не випускаючи руки дівчини, вона ввела її до вітальні.

За круглим столом посеред просторої світлої вітальні бесідували Матікайнен та пан Халонен. Перед ними стояли порожні чашки з-під кави, тістечка, чарки і почата пляшка коньяку. Господар, видно, вже зранку хильнув; він сидів червоний і спітні-

лий, хоча був без піджака і вікно в сад було відчинене. Весь час хихикаючи, він говорив:

— Той, хто має роботу, але не бажає працювати, одержує допомогу від страйкового комітету. Той, хто бажає працювати, але не має роботи, одержує допомогу по безробіттю. Той, хто не має ні роботи, ні бажання працювати, одержує соціальну допомогу. А той, хто має роботу і бажає працювати,— нещасний платник податків, йому доводиться розплачуватися за всіх. Отакі справи в нашій Суомі.

Матікайнен втомлено слухав. Щоразу, коли Халонен нахилився до його обличчя, намагався відхилитися назад. До своєї чарки він не доторкався.

З другого боку столу самотньо сиділа Аліна. Вона вперше була в гостях у панів і не знала, як поводитися, куди подіти свої руки, обвітрені, шорсткі, із здутими синіми венами. Не було навіть і фартуха, під який їх можна сховати. Вона так зраділа, побачивши Мір'ю, що аж скрикнула, проте одразу знітилася.

Імпі посадила дівчину біля себе, налила їй кави і почала чагувати тістечками й ласощами.

Пані Халонен було трохи за сорок, але вигляд вона мала молоджавий: на скронях жодної сивої волосинки, густе волосся зібране вузлом на потилиці. Вона завжди ходила трохи відкинувши голову, ніби важке волосся відтягувало її назад. Це надавало їй гордого, навіть гоноровитого вигляду. Але Мір'я знала, що пані дуже лагідна й привітна до людей. Мір'ї вона завжди всміхалася чарівною, теплою усмішкою. Коли Халонен, усе ще голосно розмовляючи, підсунув свій стілець ближче до Матікайнена, пані поглянула на нього, і дівчина встигла помітити, як вона гидливо зморщила маленький прямий ніс. Розпашілий, із старечими відвислими щоками, огрядний і гладкий господар насправді справляв відразливе враження. Тепер Мір'я розуміла, чому пані Халонен переважно живе не вдома.

— Ти ж любиш це тістечко, бери, бери,— наполегливо пригощала пані, ніби здогадавшись, про що думала Мір'я.

Пан Халонен наповнив свою чарку й знову п'яно захихикав:

— Ну й мастак ти, Матті, забивати баки нам, нерозумним фінським капіталістам. Ну, давай хильнемо, чи що, авансом за похорони капіталізму. А ти знаєш, Матті, анекдот про господаря й робітника. Був у хазяїна робітник, добрий робітник, але такий червоний, що червонішего й бути не може...

— Арно! — сердито гукнула йому дружина.

Халонен поперхнувся і пояснив:

— Нічого, Імпі. Згоден, що цей анекдот непристойний, але ж його можна розповідати й інакше.— І він знову звернувся до

Матікайнена, трохи притишивши голос: — І ось сидить господар зі своїм робітником біля столу, як ми з тобою сидимо, як двоє фіннів. І говорить господар: «Послухай, ось ти хороший робітник, плачу я тобі непогано, їси ти зі мною з одного столу і спиш у гарній кімнаті. І ця служниця...» Ну, про служницю не буду... Господар отож говорить, що, мовляв, усе в тебе гаразд, але одного не розумію: коли ти поїв, попив, добре поспав і поспав до того ж з цією... ну, не буду, не буду... Чому ти йдеш вулицею і співаєш, що робочий люд гибіє в злигоднях... Ти знаєш цей анекдот?

— Я знаю анекдоти й правдивіші, але пан директор може образитися.— Матікайнен знехотя усміхнувся.— Буде краще, коли ми зможемо прийти до згоди у справах взаємовигідних. Пан директор ще не сказав, скільки прибутку одержує компанія і банк від торгівлі з Радянським Союзом. Може, пан директор пам'ятає, скільки? Я, звичайно, розумію, що це таємниця, яку не довіряють навіть своєму компаньйону. Панові директору відомо, що існує товариство, яке сприяє справі дружби з Радянським Союзом. Без дружби немає торгівлі, а без торгівлі немає прибутків. Адже так, пане директор? Товариство не робить грошей, але не може обійтися без них. Йому потрібно небагато, але потрібно. Щоб сприяти добрій спільній справі.

— Ну, Матті, ну й визубрив свій урок! — Халонен лукаво поглянув на Матікайнена.— Капітал і прибутки, товар і гроші, гроші й товар... Здається, так говорить ваш Маркс. А я теорії не навчений. Моя турбота — робити гроші й пускати їх в обіг, щоб фіннам теж непогано жилося. Хіба не так? Чим же нам, дрібним фінансовим тузам, займатися, коли ми тільки на це й здатні? А Матті — чоловік ідейний. Але ідеї теж потребують грошей, хоча б для того, аби змусити ораторів говорити про те, що робочий люд гибіє в бідності і що пора кінчати з буржуями і таке інше. Жоден оратор не вилізе на трибуну, доки йому добре не заплатять, чи не так?

— Пан Халонен міряє на свій аршин: певно, йому не одного оратора доводилося наймати. Наші оратори говорять не за гроші. І марки пана Халонена їм не потрібні. Йдеться про спільну справу. Про мир і дружбу з нашими сусідами. Зовнішня політика тепер — справа народна. За помилки в ній фіннам уже не раз доводилося розплачуватися власним горбом.

— Знає, знає Матті свій урок,— хихикав Халонен.

— Даєте ж ви гроші на казна-що. Чому б не дати й на добре діло. До речі, кажуть, пан Халонен пожертвував чималу суму для армії спасіння...

Пані Імпі випросталася і зауважила спокійно і ввічливо:

— Чи не хочете ви, Матікайнен, сказати, що армія спасіння — це те казна-що, про яке ви зволили натякнути? Коли ви так гадаєте, то глибоко помиляєтесь. Армія спасіння не шкодує сил, щоб допомогти нещасним, знедоленим, алкоголікам,— Імпі з гіркою усмішкою поглянула на чоловіка,— хворим, сиротам, безробітним. Я повинна вам сказати, що я поважаю і не можу не поважати її активістів. Діяльність армії спасіння відзначається винятковою безкорисливістю.

— Перепрошую, пані, я не хотів образити вас і ваші почуття. Запитав просто так. Сперечатися з вами не буду. Скажу тільки, що сироти, безробітні й інші знедолені мають намір голосувати за народних демократів. Ще раз перепрошую, коли я вас образив.

Мір'я була в захопленні від батька — як ввічливо він говорить! І як йому це важко! Вона добре знала його думку про армію спасіння.

Батько вів далі:

— А зовнішня торгівля? Трудівникові потрібна робота, пано-ві директору — прибутки. Так?

Халонен, сміючись, подав Матікайнену руку.

— Грошей мені не шкода. Боюся тільки, що на мої гроші ви влаштуватимете свої комуністичні справи.

— До ревізійної комісії і до правління товариства входить і ваш брат,— спокійно відповів Матікайнен.

П'яне варнякання чоловіка страшенно набридло пані Халонен. Вона попросила Мір'ю пояснити йому, як товариство використовує свої кошти. Мір'я не чекала такого запитання, вона розгубилася і невпевнено заговорила:

— По-перше... по-перше, знову не заплачено за приміщення районного відділення. Щоб провести вечір, щоразу доводиться шукати зал і торгуватися через плату... І на поїздки витрачається багато грошей... Часто не вистачає на зарплату...— Мір'я почервоніла — вона сама ще не одержувала зарплати за минулий місяць.

Халонен запитально поглянув на дружину.

— Випиши чек,— сухо звеліла вона.— Тоді ляжеш спати.

— Та я один не...— завагався Халонен.— Такі справи слід погоджувати з правлінням...

— Покличеш мене на засідання правління — і справі кінець. Іди випиши чек.

Халонен покійно підвівся і маленькими кроками, спотикаючись, пройшов у кабінет. Він довго не з'являвся. Через зачинені двері було чути, що він говорить з кимось по телефону, але слів не можна було розібрати.

Мір'я поглянула на годинник і захвилювалася:

— Незабаром піде автобус.

— Та ти не поспішай,— заспокоїла пані Халонен.— Я теж поїду в місто.

Прийшов Халонен і подав Матікайнену чек. Той поглянув на папір і сухо зауважив:

— Небагато, але від товариства дякую й за це.— Він віддав чек Мір'ї.— Віддай секретарю.

Халонен знову налив чарки. Матікайнен цього разу теж підняв чарку:

— За дружбу між народами.

Очевидно, господар у своєму кабінеті встиг перехилити зо дві чарчини: він уже зовсім сп'янів. Сіпаючи Матті за рукав і похитуючись на стільці, він просторікував:

— Ось ти, Матті, кажеш: народ... А я що, не народ? Я тебе не експлуатую. Ти комуніст, а я кажу, що Матті — чесний фінн і йому треба дати роботу. Так? Тільки ти теє... робітників підбурюєш: капіталісти, мовляв, наші вороги, треба боротися, вимагати, страйком загрожуєш і всяке таке. Навіщо? Ми ж єдиний народ фінни...

— Гаразд,— Матікайнену було важко стримувати себе.— Давайте тоді однаково й жити — працюєш і одержуй свою частку. Я так розумію єдність народу.

— Бачиш ти! — Хе-хе-хе... А тоді — комуністи до влади, а нас під ніготь...— для наочності Халонен натиснув нігтем на стіл, немов роздушив щось.

Пані Халонен здригнулася:

— Як непристойно, Арно! Ти ж не в шинку...

Халонен забрав руку зі столу і, хитаючись, пробелькотів:

— Ти, Матті, тримайся краще за мене, не пропадеш...

Матікайнен різко підвівся, але, похопившись, усе ж знайшов у собі сили спокійно промовити:

— Пан директор нас не питає, за кого триматися, так залиште і нам, робітникам, право на вибір.

Пані Халонен зауважила:

— Найсприятливіша обстановка для політичної дискусії, чи не так?

— Пробачте, пані. Звичайно, не та обстановка. Мабуть, нам час додому.

— Може, почекаєте? — трохи ніяково промовила господиня.— Цього фінансового туза непогано було б покласти спати...

Халонен нікого не слухав. Він товкмачив своє:

— Ти, Матті, облич сперечатися. Адже ми... Наша Суомі —

маленька країна. Захотять великі держави, то й проковтнуть. Ніби її й не було. Німеччина... не вір їй, проковтне, дай тільки волю. І Росія... коли б хотіла... Але запам'ятай.— Росія не хоче... так, не хоче...

— Доведеться повірити,— всміхнувся Матікайнен, знову сівши. Господар прагнув сперечатися.

— Звідки тобі знати, ти ж із нею не торгуєш? Слухай: справи ось які. Багато знайшлось би таких, хто бажає проковтнути Суомі, але Росія говорить: стривайте, не чіпайте її, якого біса лізете. Так вона каже, ти чуєш, Матті!

Пані Халонен зауважила:

— Хоч як дивно, але це його переконання, хоча тверезий він ніколи про це не говорить.

— Що, що? — насторожився Халонен.

— А те, що тобі треба йти спати.

— А гостям час додому,— додав Матті.

— Ні, гості можуть лишитися.

— Так, так, ти завжди правду кажеш, Імпі... Така вже в мене дружина...— Халонен підвівся, мало не впав, і, змахнувши руками, почав гугнявити: — Ти кажеш — Суомі. Що таке Суомі?

Я тільки пташка маленька,
Та якби орлом я був,
То крила великі розпра-а-вив...

Неймовірно гарна пісня, Матті, чи не так?

І в піднебесся б шугнув.

Пий, Матті, пий. І я вип'ю з тобою, і мені байдуже до панів. Адже ми з тобою, Матті, де в чому схожі: з мене не вийшло вченого, з тебе — селянина. Була земля і в мого батька, і чимало її було, та якось він вирішив наплювати на все: мовляв, де моє не пропадало... І не лишилося нічого, ні копійки. І слухай, Матті. Ці самі слова скажу ще й я, перш ніж помру. Давай скажемо, Імпі, чуєш?

Пані Халонен підвелася і напрочуд легко підняла на ноги важкого розмореного чоловіка. Матікайнен підтримував його з другого боку і вмовляв наче дитину:

— Пан трохи втомився. Час спати...

Щойно господаря поклали на диван, він одразу ж захропів. Матікайнен не прощалися: пані Халонен обіцяла заїхати до них за Мір'єю.

— Ну й доручення дісталось мені від товариства! З якими тільки типами не доводиться теревені правити.

Покоївка Ліза-Марія, повна блондинка, почала прибирати зі столу. Господиня спритно й звично допомагала їй, намагаючись швидше лишитися на самоті.

Покоївка і господиня звичайно обмінювалися лише найнеобхіднішими словами і намагалися уникати одна одну. Кілька років тому покоївка зупинила пані Халонен на сходах і, опустивши очі, пробелькотіла:

— Пані... не слід було б так часто залишати домівку. Інакше... інакше я буду змушена піти від вас.

Імпі поглянула на її розповнілу постать і все зрозуміла.

Потім вона стала все частіше й довше бувати в місті, але Ліза-Марія зі своїм проханням до неї більше не зверталася. Навпаки, здавалося, що її обтяжують ті поодинокі дні, коли господиня приїздила додому.

З вікон кімнати пані Халонен чистий синій простір Хаапавесі здавався ще синішим, ніж з берега. Ця далека синява озера впливала на Імпі заспокійливо. Може, тільки це й вабило її іноді додому. У місті вікна її квартири виходили на гомінку вулицю.

Пані Халонен відчинила вікно і присунула до нього крісло-качалку. Було ще не пізно. Раптом вона почала тремтіти чи то від прохолодного повітря, чи то від хропіння, що долидало із сусідньої кімнати.

Вона пішла по шаль і по дорозі зазирнула в дзеркало. Звідти на неї втомлено дивилися сіро-голубі очі.

Вона знову сіла в качалку. Роки і мрії не йдуть пліч-о-пліч. У життя свої закони, і людина не завжди може перетворити свою мрію в життя,— думала жінка.

І справді, життя Імпі було сповнене пошуків і розчарувань. Батьки, селяни середнього достатку, були людьми дуже набожними. Так вони прагнули виховати й дочку. Але Імпі рано почала читати не тільки Біблію та катехізис, але й світську літературу. Від віруючих батьків вона успадкувала одну рису: прагнула допомагати тим, хто жив у горі й злигоднях, а таких навколо себе вона бачила занадто багато. Мабуть, саме тому Імпі вирішила стати лікарем. Але через рік змушена була обличити навчання. Незабаром зустрілася з Арно Халоненом, сином власника багатого маєтку. Арно теж покинув університет, і таким чином вони виявилися товаришами по нещастю. Щоправда, з тією різницею, що в неї не вистачало на навчання грошей, а в нього — здібностей.

Перед війною пані Халонен брала активну участь у діяльності різних благодійних товариств, але пішла з них. Вона швидко зрозуміла, що багаті пані займалися добродійністю від нудь-

ги, розпускали одна про одну різні чутки і витрачали на вечірки з кавою більше, ніж удавалося зібрати для допомоги злидарям. Та й у самій цій дріб'язковій добродичності було щось принизливе. Пані Халонен не могла бути присутня при роздачі милостині: вона помітила, що справді безкорисливу допомогу подають один одному тільки самі бідняки — без різних товаристів, доповідей і кави, просто так, по-людськи.

Імпі стала цікавитися робітничим рухом. Їй здавалося, що в ньому вона знайде мету свого життя. Тут люди говорили про те, про що вона сама мріяла, — про велику всесвітню рівність і братерство і жодного слова про насилля. Потім випадково вона опинилася серед людей, які зовсім інакше говорили про ці речі, і зрозуміла, що є два робітничих рухи. Потроху Імпі почала усвідомлювати, що помилилася, бо ті, хто гарно розмірковують про всесвітню рівність і братерство, в своїх діях виходять з інших засад. Але вона вже не могла приєднатися й до тих, чію правоту зрозуміла. Щоб піти з цими новими людьми боротися за нові ідеї, треба було бути духовно сильною, цілеспрямованою, а Імпі відчувала себе втомленою, у неї вже не було тієї одержимості, з якою вона віддавалася колишнім захопленням. До того ж щось у цих нових людях здавалося їй незрозумілим, чужим, для неї неприйнятним. Вона лишалася дружиною багатого підприємця і, хоча трималася осторонь від людей свого кола і їхніх поглядів на життя, все ж зовсім одірватися від них не могла.

Тоді Імпі знайшла заняття, яке її захоплювало: вона вирішила присвятити своє життя справі миру і дружби. Почалося це вже у роки війни. Поштовокм стала зустріч з крихітною синьо-окою дівчинкою, яку вона зустріла в нетопленому і брудному бараці концтабору. Пані Халонен жажнулася від того, що побачила в таборі, життя полонених потрясло її. Не хотілося вірити, що це її земляки, фінські солдати, так жорстоко, по-звірячому поведуться з людьми. І пані Халонен вирішила: як би там не було — врятувати дівчинку.

Вона ніколи не могла пробачити чоловікові, що він заборонив їй узяти дитину. Коли пані Халонен відвезла дівчинку до Матікайненів, вона відчула, що ця дитина стала їй ще дорожча, стала частиною її життя. Матікайнені відмовилися від грошей на утримання Мір'ї, але вони приймали їх, коли йшлося про допомогу товариству «Фінляндія — СРСР». Не був Матікайнен і проти того, щоб Мір'я влаштувалася на роботу за рекомендацією пані Халонен і жила у неї в місті.

З кабінету Халонена долинало голосне хропіння, від якого Імпі проймав дрож. Її стосунки з чоловіком були досить дивні. Вона ніколи не любила Арно, але й не шкодувала, що одружи-

лася з ним, хоча згодом зовсім збайдужіла до нього. Імпі була з тих жінок, для яких шлюб справа другорядна. І ніколи вона не зраджувала чоловікові, хоча такі чутки були.

Їй здавалося, що в світі вона любила тільки одного чоловіка. Та й то це було майже двадцять років тому. Молодий лікар-практикант Калерво Пох'яння запропив її поїхати з ним розважитися на два тижні до Стокгольма. Повернувшись, вони не одружилися і навіть не листувалися. Калерво тільки сповістив їй, що він заручений. Імпі відповіла тим самим, хоча зробила цей крок уже після одержання телеграми. Згодом вона дізналася, що Пох'яння загинув у роки війни на Карельському перешийку. Часом увечері, коли на душі було тоскно, вона думала про Калерво, будуючи навкруг його імені повітряні замки.

Арно Халонен і обоював дружину, і боявся її. Обоював тому, що по-справжньому любив її, і його прив'язаність до неї ставала сильніша, бо він ніколи не міг заволодіти її серцем і бачив її тільки зрідка. Боявся, адже певною мірою залежав від неї. Після війни Імпі брала участь у розкритті одного великого таємного складу зброї. Один з головних злочинців устиг в останній момент сісти на пароплав і втекти з країни. Він так поспішав, що не встиг оформити свої фінансові справи... І гроші лишилися у Арно Халонена. Єдина людина, яка могла б довести це, була Імпі. Вона могла б прояснити і деякі інші питання, пов'язані зі складом зброї і іменем її чоловіка. Імпі не зробила цього, але Халонен знав свою дружину: коли їй заманеться розпочати справу, вона піде на все.

Ось чому досить їй було сказати одне слово, як чоловік ладний був зробити що завгодно.

Вона знала, що в світі рідко зустрічаються люди такої складної вдачі, як у її чоловіка. Кажуть, комерційна справа — холодна і жорстока і п'яницями там стають тільки невдахи. Халонен досяг великих успіхів і пиячив. Сп'янівши, він розмовляв вульгарним, іноді навіть непристойним жаргоном. Тверезий і серед людей свого кола ставав вишукано ввічливим. Він був жадібний, аж безцеремонний, цинічний навіть по відношенню до своїх компаньйонів, і серце його не здригнулося, коли він одібрав землю у свого батька, та до того ж так уміло, що старому навіть на смертному одрі не спало на думку, що син пограбував його. Проте, коли починав пиячити, міг кидати на вітер цілі мільйони. Прихильність його до дружини, схожа на прив'язаність добре видресированого собаки, не заважала йому знатися з іншими жінками. Пан Халонен був лютим ворогом комунізму, але, як далекоглядний ділок, він став активним прибічником дружби з Ра-

дяньським Союзом і зовні ставився до комуністів своєї країни доброзичливо.

Вечоріло. Хропіння в сусідній кімнаті стало тихше. Чоловік міг прокинутися з хвилини на хвилину. Імпі підвелася, швидко зібралася і пішла в гараж.

Мір'я боялася, що пані Халонен передумає і відкладе від'їзд на завтра. Вона нізащо не хотіла запізнюватися на роботу. Почувши стукіт у двері, Мір'я полегшено зітхнула.

Аліна вже встигла поставити все на стіл і почала подавати каву. Пані Халонен поспішала. Дорога пролягала під вікнами їхнього будинку, і їй не хотілося, щоб чоловік бачив, як вона від'їжджає. Але із ввічливості вона все-таки сіла до столу і випила чашку гарячої чорної кави. Тоді бадьоро підвелася і, помахавши рукою, потягла Мір'ю за собою до виходу. Матті й Аліна вийшли у двір провести їх.

Проїжджаючи повз свій будинок, пані Халонен не озирнулася, а тільки додала газу. Розкішний лімузин з легким шелестом мчав асфальтовим шосе. Мір'я перебирала в пам'яті події цього дня. Звичайно вона приїздила в містечко на кілька годин і тільки хвилювала батьків. І цього разу вона не встигла до ладу поговорити з батьком і матір'ю. Нійло теж образився: вони так мало змогли побути разом. Та й біля постелі хворої Лейли треба було посидіти довше. Мір'я зітхнула: завжди доводиться поспішати.

Пані Халонен вела машину і про щось думала. Мір'я знову пригадала Нійло і раптом наважилася:

— А ви часом не чули, де потрібні кваліфіковані конторські працівники?

— Конторські службовці бувають різні. Кого ти маєш на увазі?

— Та я так, узагалі...— Мір'я не хотіла називати імені Нійло.— Ну, наприклад, якщо людина закінчила комерційне училище.

Пані Халонен притишила хід — поспішати їм однаково було нікуди — і заговорила вкрадливим повчальним тоном, яким звичайно розмовляла з Мір'єю:

— Знаєш, у цій галузі в нас безробіття нема. Звичайно, люди міняють місце роботи, але це кожен може вирішити сам. Всі шукають кращого місця...

Трохи помовчавши, вона вела далі:

— Коли взяти проблему безробіття загалом, то ліві газети дуже перебільшують. Припустимо, кількість безробітних навіть відповідає дійсності, однаково до цього слід ставитися дуже обе-

режно. Адже всі знаходять якусь тимчасову роботу. Хто в нас сидить без роботи? Це або люди без кваліфікації, або дрібні землевласники, які не зайняті на своїх ділянках цілий рік. Виходить, постає проблема підвищення кваліфікації та організації різних робіт там, де існує так зване сезонне безробіття... У Фінляндії тепер вирішуються проблеми й складніші...

Мір'ї подобалося слухати ласкавий і спокійний голос Імпі, хоча в ньому і вчувалися повчальні нотки. Вона вірила тому, що казала пані Халонен,— адже Імпі бажала їй тільки добра. Щоправда, Мір'я не раз замислювалася: чому погляди пані такі протилежні батьковим. Мір'я погоджувалася в думці, що ліві газети можуть, звичайно, висвітлювати факти однобоко. Але тільки одне лишалося їй незрозумілим: якщо серед конторських службовців немає безробіття, чому Нійло не може знайти роботу.

У квартирі пані Халонен було якось особливо легко дихати: кімнати великі, світлі, нема нічого зайвого, все на своєму місці. Вони приготували каву і, як звичайно, пили її у просторій вітальні за широким низьким столом, за яким розмістилася б велика родина. Приємно було, в зручному кріслі, гортати газети і бесідувати.

— Ти цілий день була в Матікайненів? — Імпі не хотілося промовляти слова «вдома».

— Я гуляла трохи... Тоді забігла до Лейли.

— Це до тієї, що вчиться в інституті Сірола? Загалом вона здається непоганою і веселою дівчиною. Ну, і що нового вона розповіла тобі?

— Про Кірсті. Ви її не знаєте.— Мір'я ще не звикла говорити з Імпі на «ти».— Після фестивалю Кірсті одержала від радянського хлопця-перекладача посилку з платівками, але не хоче навіть написати йому, подякувати. Хіба це добре?

Пані зітхнула:

— Так, Мір'є, це недобре...— Вона намагалася поставити сторчщипці для цукру.— За платівки, звичайно, треба було подякувати. Але я зараз подумала про інше... Бачиш, Радянський Союз велика й могутня країна. Зараз її ставлення до Фінляндії дружнє. Цю дружбу треба берегти як маленьку дитину, щоб вона розвивалася й міцніла. Якщо вона порушиться,— будуть жахливі страждання, тисячі, десятки тисяч сиріт... Немає благороднішої справи, ніж зміцнювати цю дружбу.

Пані підвелася і взяла зі столика журнал «Советский Союз».

— Ось подивися... Цей журнал видається в Москві багатьма мовами, фінською — також. Бачиш, папір який гарний, а ілюстрації... Це дуже дорого — видавати такий журнал мовою маленької країни... А ось про що я думаю: а що, коли кожен громадя-

нин Фінляндії одержуватиме звітти посилки? Якось була я в одній родині. Приходжу — всі сидять біля приймача і слухають Москву... І сусіди з ними. Відповіли на моє привітання і запросили сісти: посидь, мовляв, і теж слухай. І знаєш, Мір'є, мені тоді стало страшно — що ж буде з нашою маленькою країною?

Мір'я сиділа, підперши рукою щоку, і, мабуть, уперше за багато років не зовсім розуміла пані Халонен: що ж її лякає? Адаже вона так добре говорить про необхідність для Фінляндії дружити з Радянським Союзом... Мір'я підвелася, підійшла до книжкової полиці, взяла енциклопедію і стала гортати її.

— Що ти шукаєш?

— Та ось не знаю навіть, у якому році Чайковський народився.

— Він жив до революції.— Імпі теж підвелася.— За платівки, звичайно, слід було подякувати... Чи не час нам, Мір'є, спати?

Мір'я старанно вивчила оголошення в газетах і обдзвонила всі установи, де могла бути робота для Нійло. Але безробітних службовців у місті було і без нього чимало. Іноді її питали: хто дзвонить?

— З відділення товариства «Фінляндія — СРСР»,— говорила вона якомога ввічливіше, але скоро перестала відповідати так, бо після цих слів на другому кінці нерідко клали трубку.

— Знайома того, хто шукає роботу,— коротко почала говорити вона. Іноді її просили подзвонити через кілька днів. Мір'я записувала номери і дзвонила знову, але марно.

Найкраще, звичайно, було б звернутися до пані Халонен, у якої такі великі зв'язки і авторитет, але Мір'ї не хотілося цього. Пані і так багато зробила для неї, до того ж дівчина соромилась признатися, що її так хвилює доля Нійло.

Настав день, коли радянські туристи мали проїхати повз їхнє місто. У відділенні товариства до зустрічі особливо не готувалися, оскільки туристи пробудуть на їхній станції якихось десять хвилин. Сьогодні Мір'я позаздрила пані і панові Халоненам — вони супроводжували двох туристів, що приїхали раніше. Халонени поїхали з ними в ліс, де акціонерна компанія, якою керував Арно, провадила заготовки. Звітти вони повинні приїхати прямо на вокзал.

Мір'я вирішила що б там не було побачити туристів і вручити їм деякі подарунки. Вона купила дерев'яну статуетку, яка зображувала старого фінна, ляльку в національному вбранні і шкіряний гаманець, прикрашений фінським пейзажем.

День випав гарячий. Мір'ї доручили продати квитки на радянський фільм «Доля людини», який повинен був демонструватися о 6 годині.

Опівдні приїхав Нійло. Він посоромився зайти до Мір'ї, і їй довелося бігти в парк, де вони домовилися зустрітися.

Чи тому, що сьогодні було так багато справ, чи тому, що так яскраво світило сонце, настрої у Мір'ї був піднесений, радісний. Світле волосся її розвівалося, коли вона, перебігши вулицею, влетіла в парк. Саме такою Нійло її пам'ятав. Він зрадив, побачивши дівчину, і з її радісного обличчя вирішив, що вона принесла добру звістку.

— Добре, що ти приїхав,— Мір'я кинулась до нього.— Але мені зараз страшенно ніколи, Нійло, страшенно... Треба йти продавати квитки, ввечері — радянський кінофільм, а тоді треба мчати на вокзал до туристів. А далі... далі я вільна весь вечір.

— А куди мені зараз іти? — розгубився Нійло.

— Ходімо зі мною продавати квитки, а потім у кіно.

— А тобі обов'язково треба дивитися цей фільм? — спитав Нійло.— Продавай квитки, і нехай інші насолоджуються. Адже там сама політика і пропаганда.

— Слухай, давай не будемо зараз сперечатися,— серйозно сказала Мір'я.— Я не можу не йти і хотіла б, аби й ти був разом зі мною. Інакше...

— Ну що ж, давай...— зніяковів Нійло.— Я тільки думав, що...

— Виходить, домовилися. А тепер — ходімо.

Відділення товариства «Фінляндія — СРСР» містилося в старому кам'яному будинку. Увійшовши з двору через низенькі двері, Мір'я і Нійло зійшли стрімкими вузькими сходами на другий поверх. Вузький темний коридор, двері — ніби в купейному вагоні. На одних із них вивіска: «Відділення товариства «Фінляндія — СРСР».

Нійло лишився в коридорі. Чекаючи Мір'ю, він роздивлявся масивні стіни приміщення. «Мабуть, будинок один із найстаріших у місті».

Відділення товариства займало дві кімнатки. Книги, підшивки газет, радянські фотоальбоми, подарунки гостей з Радянського Союзу — все це вимагало так багато місця, що у дві кімнати ледве помістилося три невеликих столи.

Секретар відділення Тантунен, уже немолодий, сухорлявий і сивий, продавав квитки. Покупців було четверо, більше в кімнату і не ввійшло б.

— Мабуть, краще віднести квитки просто на підприємства,— сказав Тантунен, звертаючись до Мір'ї.— Ось адреси.

Адреси Мір'ї були відомі. Вона взяла пачку квитків і вийшла.

— Так швидко? — здивувався Нійло.

Але Мір'я потягнула його за рукав.

— Ходімо в місто. За мною!

Спочатку зайшли в міський магістрат. Тут Мір'я була вперше. Залишивши Нійло у дворі, вона піднялася широкими сходами повз поважного швейцара. Побродивши лункими просторими коридорами, Мір'я знайшла потрібну кімнату. Висока худорлява пані в рогових окулярах втупилася в дівчину.

— Що ж, спробую продати,— байдуже відповіла пані,— коли ваші так просять. Звичайно, десять квитків багато, щонайбільше — п'ять. Сподіваюсь, ви розумієте, що люди не дуже хочуть йдуть на такі фільми, хіба тільки з цікавості.

Ніяковість Мір'ї де й поділася, вона рішуче промовила:

— Справа ваша. Ми тільки не хотіли залишати магістрат без квитків. То як, п'ять?

Пані заусміхалася.

— А ви, виявляється, не з полохливих... Давайте п'ятнадцять.

Мір'я лукаво всміхнулася. Пані пояснила:

— У нас у магістраті більше, ніж п'ять, і справді не візьмуть, але в мене є знайомі...

Мір'я і Нійло поїхали на вокзал. Серед мальовничого соснового бору підводились оточені будівельними риштуваннями стіни нового будинку, які збирали з блоків за допомогою крана. Вгорі зводилися стіни, а внизу вже обладнували приміщення всередині.

По будинку гуляв холодний вологий вітер. Вибираючи дорогу між купами цегли та глини, Мір'я і Нійло вийшли на світлий майданчик. Тут Мір'я мало не збила з ніг білявого чоловіка, в якому вона впізнала мешканця того будинку, де вони жили з пані Халонен. Уранці, рівно о восьмій, за будь-якої погоди — і в дощ, і в спеку — цей пан прогулювався у дворі з величезною, лютою на вигляд вівчаркою. Мір'я звикла бачити його завжди у вишуканому костюмі, поважним і неквапливим. Зараз на ньому був чистий комбінезон.

— Яким вітром вас сюди занесло? — чоловік вивчаючим поглядом подивився на неї.

— Я продаю квитки на радянський фільм «Доля людини». Може, бажаєте?

— Ні, облиште. Я сам знаю, на який фільм мені йти, і не маю звички купувати квитки на руках — для того є каса.

Він повернувся з поважним виглядом і пішов. Мір'я показала йому вслід язик. Нійло розсміявся: такого він не чекав від неї.

На другому поверсі у великій світлій кімнаті настїлали підлогу. Мір'я вже на порозі привіталася з робітниками і, намагаючись не заважати, пройшла до широкоплечого високого чоловіка, який припасовував дошки. Певно, щось було не так, бо він зняв дошку і став підбирати другу.

— А, Мір'я! — промовив він замість привітання.

Робітники не перестали працювати, тільки привітно заусяміхалися.

— Оце така донька Матікайнена? — запитав незнайомий Мір'ї робітник з ряботинням на обличчі.

— Оце така.

— Колись ми сиділи в одній тюрмі. З Матікайненом, звичайно. Ну, як він живе?

— Добре.— Мір'я з цікавістю розглядала робітника. Батько багато розповідав про тих, з ким він сидів у тюрмі. І Мір'я знала їхні прізвища. Цікаво, хто ж цей робітник? Мір'я бачила тільки старого комуніста Нуутінена, який часто заходив до батька.

— Іч якою красунею стала! Молодець! — говорив робітник, натискаючи на рубанок.

— Ну що хорошого скажеш, Мір'є? — запитав широкоплечий робітник.

— Ось принесла квитки в кіно. Початок о шостій... «Доля людини».

— Це за оповіданням Шолохова, чи що?

— Так, за Шолоховим.

— Ну тоді підемо. Скільки квитків принесла?

— Беріть хоч тридцять.

— Ми підемо туди всі. Залиш штук сімдесят.

Мір'я розгубилася.

— Що ж робити? Треба ж і іншим.

— Не один день будуть фільм крутити. Ти не скупися, чуєш? Мір'я залишила сімдесят квитків і вирішила одразу ж подзвонити Танттунену.

До четвертої години квитки були продані. Тільки тепер вона відчула втому. З Нійло піт котився градом.

Мір'я на хвилинку забігла у відділення товариства і швидко повернулася.

— Квитків більше немає,— розгублено повідомила вона Нійло.— Але для тебе вдалося дістати. А я пройду так.

На вулиці вона сказала незаперечним тоном:

— Ми зголодніли і зайдемо в ресторан. І не смій сперечатися зі мною — платитиму я. Ти сьогодні мій гість.

У залі, арендованому товариством «Фінляндія — СРСР» на цей вечір, могло вміститися чоловік двісті. Біля входу зібралось чимало бажаючих потрапити в кіно. Поставили додатковий ряд стільців, але однаково всіх розмістити не вдалося.

Нійло був здивований. Йому не раз казали, що на радянські фільми ніхто не ходить, що це суцільна пропаганда. Поведінка пана, якому Мір'я показала язик, здавалася природною, але

робітників, котрі вимагали таку кількість квитків, він просто не розумів. Адже на інші фільми квитків скільки завгодно. І що їх так вабить на радянський фільм? Ну, звичайно ж, там буде святкова демонстрація, гасла, верстати в квітах, головний герой промовлятиме перед великою аудиторією і, нарешті, весілля чи знову демонстрація. Таке уявлення про радянські фільми скла-лося в нього з розповідей.

Світло погасло. Але на екрані був не парад і не святкова де-монстрація. Рання весна, гола рівнина, два чоловіки у ватянках і маленький хлопчик. У залі стало тихо. Чулася тільки статеч-на розмова двох чоловіків незрозумілою мовою і приглушене стрекотання кіноапарата. За розмовою можна було стежити за фінськими титрами. Один з росіян, чоловік з глибокими зморш-ками на обличчі і втомленими очима, в яких лишили свій слід пережиті ним страждання, розповідав про свою долю.

У залі понад двісті чоловік, понад двісті людських доль. У од-них за плечима довгий і складний життєвий шлях, інші тільки на початку його, коли ще не лічать кілометрових стовпів і ноги не збиті до крові. Є тут і люди, які в буремному вісімнадцятому році воювали зі зброєю в руках, а потім пройшли крізь тюрми й табори. Вони знали і перемоги, і поразки, знали, що таке пра-цювати в поті чола і що таке бути без роботи. Були й такі, які бачили ці самі події, що розгорталися на екрані, в іншому світ-лі. На війну кожен, хто сидів у залі, йшов по-своєму: більшість — неохоче, вимушено, але були й такі, що сподівалися поживи-тися. А спільними були кривавий відступ і бажання швидше покінчити з війною. Дехто знав про минулу війну тільки те, що читав і чув про неї. Різні люди й різні книжки розповідали по-різному.

Зараз двісті чоловік об'єднувало одне прагнення — дізнатися, якою була війна для тієї сторони і що це за народ, котрий не могла зламати ніяка сила. Багато хто із глядачів захоплювали-ся цим народом, співчували йому. Дехто прийшов на фільм з цікавості, а були й такі, в яких могутність цього народу викли-кала страх.

Затамувавши подих, Мір'я жадібно стежила за тим, що відбу-валося на екрані. Це — її народ! Народ, який зазнав таких страж-дань, такими жертвами відстояв свою свободу і тепер зайнятий мирною працею. Вона бачила його тільки на екрані, читала про нього тільки в газетах, слухала тільки по радіо. Коли Андрій Соколов сказав чужому хлопчикові, що він — його батько, і хлоп-чик, радий до нестями, кинувся на шию цьому оброслому боро-дою чоловікові у ватянці, Мір'я не могла стримати сліз.

Сирота, в якого війна одібрала батька і матір... Доля хлоп-

чика така схожа на її долю. Адже під час війни їй було стільки ж років. Різниця тільки в тому, що між нею і батьківщиною назавжди проліг кордон і що названий батько її — громадянин іншої держави. Але Мір'ї він так само дорогий, як Андрій Соколов цьому хлопчику.

Нійло засопів і поліз по хусточку, Мір'я краєм ока поглянула на нього: юнак був зворушений, хоча й не хотів показувати цього. Наприкінці фільму він нахилився до неї і з удаваним спокоем запитав:

— Цей Соколов безробітний, чи що? Чому він тиняється?

— Як же безробітний? — здивувалася Мір'я. — Хіба ти не бачив, скільки в них руїн і скільки треба будувати. Він тільки без дому і без сім'ї...

Засвітилося світло. Люди залишилися на місцях, ніби чекаючи продовження, потім почали повільно підводитися і просуваються до виходу.

Картина схвилювала Мір'ю, але вона не забула й про інше — до приходу поїзда лишалося тільки п'ять хвилин. До вокзалу вона дістанеться в кращому разі за десять хвилин.

Нійло думав про своє:

— Так, немало випало цьому народу.

Вибравшись на вулицю, Мір'я безпорадно розвела руками: таксі, як на те, поблизу не виявилось. Тоді вона побігла на вокзал. Нійло ледве встигав за нею.

Вона пробігла кілька кварталів. Перед самим вокзалом позаду раптом засигналила машина. Лімузин пані Халонен пригальмував біля тротуару. Мір'я зраділа, звично рвонула задні дверці і, скочивши в машину, мало не сіла на коліна повній жінці. Поряд із жінкою сидів незнайомий чорнявий чоловік. Мір'я одразу зрозуміла, що це і були радянські туристи, перші радянські люди, яких їй довелося побачити.

Дверці зачинилися, і машина рушила. Пані Халонен по-фінському сказала гості:

— Це — співробітниця товариства Мір'я Матікайнен.

— Рада познайомитися, — відповіла жінка теж по-фінському і посунулася, звільняючи місце. — Я Айно Андріївна Лампіева. А це Павло Іванович.

Мір'я буквально іла гостей очима. У жінки було темно-каштанове пишне волосся і кругле обличчя, якому дуже личила привітна усмішка. Тоді Мір'я похопилася: «А Нійло? Ну нічого. До вокзалу зовсім близько. Дійде».

— Залиштеся з нами хоча б на добу, — благально промовила Мір'я.

Айно Андріївна показала на годинник. До поїзда лишалися хвилини. Інші радянські туристи чекають їх на пероні. Говорячи це, Айно пильно дивилася на Мір'ю.

— Чому ви так... дивитесь на мене? — розгубилася Мір'я.

— Ваше обличчя мені напрочуд знайоме, — відповіла Айно.

— Навряд чи ви коли-небудь зустрічалися, це вже мені повірте, — всміхнулася Імпі Халонен. — Ось і приїхали.

Розділ шостий

Після чергової сутички між Оленою Петрівною та Вороновим встановилися суто ділові стосунки. Щоправда, Воронов став частіше, ніж досі, радитися про справи з виконробом, але вона відчула навіть у цьому особливу винятковість: ось, мовляв, дивись, який я став колегіальний! Вона висловлювала свої міркування діловито, як і повинен відповідати виконроб начальникові.

У Петрозаводську вони зупинилися у готелі «Північний». Удень Воронов ходив у своїх справах, а Олена Петрівна була на конференції. Увечері він подзвонив їй у номер і запропонував разом пообідати, щоб разом порадитися про справи, які він має завтра вирішувати. «Потрібні йому мої поради!» — всміхнулася Олена Петрівна, але запрошення прийняла.

За столом Воронов скаржився на труднощі, з якими він має зустрітися. Начальник будови був такий заклопотаний і мав такий втомлений вигляд, що Олена Петрівна проїнялася до нього співчуттям: якої б він не був вдачі, а живе він одним — своєю справою. У неї, Олени Петрівни, додалося хоч щось нове в житті — Ніна. А в нього?

З ресторану вони пішли до театру. Повертаючись у готель, присіли на лавку в маленькому скверіку. Олена Петрівна говорила про щось несуттєве, але її співрозмовник відчував: вона перебуває під сильним враженням того, що почула сьогодні на конференції захисників миру.

— Так, багато ми з тобою пережили! — промовив Воронов. — Не дай боже і їм того ж, — він кивнув на молодь, що гуляла алеєю.

Згадавши роки війни, Воронов знову подумки побачив перед собою не тільки розриви снарядів, але й Ольгу. Чи то потреба поділитися своїми почуттями, чи то сама обстановка після театру спонукала його раптом до відвертості. Воронов так описав Ольгу, що перед Оленою Петрівною, яка ніколи не зустрічала її, постав образ високої, стрункої, гарної і гордої жінки...

— Може, вона ще повернеться? — сказала Олена Петрівна.— Повернеться і скаже: пробач, я помилилася...

— Ні, ця жінка не помиляється! — Воронов гірко посміхнувся.— Вона сім разів відміряє, потім відріже.

— А якби вона все-таки повернулася?

— Ні, вона не повернеться! — переконано промовив Воронов.— Ми були всього лише добрими бойовими товаришами. А одружилися помилково... Ольгу поранило на Одері. Вона впала з сідла, перше ніж я встиг її підхопити. Куля пробила груди навиліт, з рота пішла кров. Я був у медсанбаті, коли їй прочищали рану. По обличчю бачив, що їй дуже боляче, але вона жодного разу не застогнала... Отака вона, Ольга!..

Олена Петрівна подумала: з якою ніжністю і повагою він згадує жінку, яка пішла від нього. І в ній прокинулося бажання розповісти про своє життя.

— Я теж колись була молода,— сумно всміхнулася вона. Залишила дев'ятий клас, думала, що вистачить і тих знань, щоб служити світовій революції. О, скільки у нас тоді було ідей! Аж захрипали, так сперечалися на комсомольських зборах про те, яка буде любов у новому суспільстві, чи є ревності пережитком капіталізму і чи збережеться цей клятий пережиток при соціалізмі. Дискутували навіть з такого приводу — як називати вечори, якщо їх влаштовують уранці. Ми влаштовували їх у неділю. Збирали колгоспників на дев'яту ранку в червоному куточку, ставили одноактні п'єси, співали хором, виголошували запальні промови. Тоді всі шикувалися в колону і на чолі з ораторами і співаками йшли на колгоспні поля — вибирати картоплю.

Вона замовкла. Якою цікавою, змістовною здавалася тепер молодість з усіма печальми, помилками, наївними поглядами на життя!

Алеєю гуляла молодь — нове покоління, з іншими турботами, іншими мріями. Олена Петрівна подумала: вони, оці дівчата і хлопці, років через двадцять-тридцять теж будуть з теплою згадувати дні своєї молодості, добродушно сміятися із своїх помилок, міркувань про життя.

Уголос вона промовила:

— Заздрю я їм. Скільки в них попереду! Дивись, яке красиве стало місто! А повір мені, їм цього буде мало, вони знову перероблятимуть і перебудовуватимуть на свій смак. І житимуть по-іншому.

— І, може, навіть не згадають добрим словом тих, хто їм усе це будував,— відповів Воронов.— А як у тебе далі складалося життя? А з чоловіком ти довго жила?

Олена Петрівна старанно смикала ремінець сумки і говорила уривчасто:

— Тільки чотири роки. Він був лісорубом і комсоргом лісопункту. Закінчив сім класів, а за книжками просиджував цілі ночі. Яюсь, пам'ятаю, він доповідав про Горького. Це було у тридцять шостому, Горький тоді помер. Думала — ну що він може сказати про Горького! А слухала — і ніби зовсім нову людину бачила перед собою. Одне слово, Коля навчив мене читати і думати. Я працювала в їдальні, потім рахівником. Почала читати будівельну літературу — Коля саме вивчав цю справу. Тоді ще жили в бараках. Але ми твердо вірили, що все краще — попереду. Після весілля ми поселилися у своїй хатині. Вечорами в ній було наче в лазні, а вранці зуб на зуб не попадав від холоду. Придбали деякий посуд, велику газову лампу та книжки. Наше житло називали хатою-читальнею молодят. Потім народилася дитина, здорова, напрочуд спокійна дівчинка. Вона могла годинами гратися у своєму ліжку — на підлозі було холодно — і тільки поглядала великими блакитними очима на нас, коли ми сиділи біля лампи, втупившись у книжки. Коля збирався поїхати вчитися, але все відкладав, не міг залишити лісопункт. Його обрали парторгом, тоді членом райкому... — Олена Петрівна крутила в руках сумочку. — Ну, що ще? Потім усе ж вирішили, що я залишуся з донькою, а він восени поїде на навчання. Усі документи були вже надіслані, але довелося йому їхати не в інститут, а на фронт... Він поїхав у вівторок, на третій день війни. Донька цілий ранок яюсь дивно дивилася на батька зі сльозами на очах. Але не плакала. Тільки сиділа, дивилася на нас, іноді терла руками щоки і знову дивилася на батька, на мене. Може, вона намагалася поводитися так, як і я. Я теж не плакала... Михайле Матвійовичу, може, підемо, погуляємо?

Вона поривчасто підвелася і пішла алеєю. Воронов ледве надогнав її. Він зрозумів: Олені Петрівні не хочеться, аби хтось, навіть він — здавалося, людина, з якою вона вже багато років разом працює, — бачив, що вона переживає, хвилюється. Вона раптом так змінилася, що Воронов мимоволі звернувся до неї знову на «ви».

— Куди ж ви? У готель — рано. Навіть одинадцятої ще нема.

— Я чомусь втомилася.

І Воронов заговорив, сам того не помічаючи, з незвичайною теплою:

— Олено Петрівно, чи не здається тобі, що ми забагато і часто сперечаємось і лаємося одне з одним? Буває, вечорами я лежу і думаю: навіщо це? Ми ж із тобою все-таки люди одна-

кової долі і багато в чому схожі одне на одного. Обое багато працюємо. І в обох у житті нічого і нікого, сама тільки робота...

Олена Петрівна, немов не почувши, запитала стурбовано:

— Скажіть, ви сьогодні домовилися про перегляд проекту монтажних робіт у меблевому цеху?

— Я написав свої, вірніше — наші міркування. Але такі справи не одразу вирішуються. Але... ви так і не відповіли на моє запитання.

Вона відповіла ухильно:

— На ваше запитання? Ні, знаєте, ми все ж багато в чому різні люди, Михайле Матвійовичу. А сваритися нам справді не варто. Навіщо? Ваша правда.

Воронов не відповів. Можливо, він пригадав останній лист Ольги, її слова: «Сім'я — не батальйон, у мирний час ідуть не строем, а поряд, як рівні».

Відверта, задушевна розмова увалася, і далі вони пішли мовчки. Мовчки прийшли в готель, мовчки розійшлися по своїх номерах, а вранці зустрілися у вестибюлі з чемоданами в руках, щоб вирушити на вокзал.

У вагоні Олені Петрівні раптом захотілося знову повернутися до своїх спогадів. Поговорити про невисловлені думки, про нездійснені мрії, про недобудовані будівлі, про невлаштоване життя. Порадитись, чи не годі їй переїздити з місця на місце і чи не зупинитися в Туулілахті.

Воронов сидів замислений і дивився у вікно. Вона, сидячи проти нього, намагалася вгадати, про що він думає.

Наче у відповідь на її запитання Воронов промовив:

— Цікаво, що там Айно Андріївна поробляє за кордоном? Вона така безпосередня! Зрадіє — одразу скаже, розсердиться — теж...

Олені Петрівні раптом розхотілося ділитися своїми спогадами, думками й планами. Вона сухо відповіла:

— Скоро вона повернеться, сама розповість.

Скільки б Воронов потім не намагався розпочати розмову то про одне, то про інше, його супутниця відповідала коротко або мовчала.

Поезд прибув у Туулілахті ввечері. Побачивши на пероні Ніну, Олена Петрівна відчула таку ніжність, що ледве стрималася, аби не вистрибнути і не кинутися обіймати дівчину. Вона так відвикла від цього, що примусила себе спокійно вийти з вагона, і, тільки на мить притиснувши до грудей Ніну, забурчала на неї:

— Іч убралася! Хто ж це в будень у такій сукні ходить?

Ніна, мабуть, уже звикла до таких виявів ніжності з боку Олени Петрівни і діловито сказала, що треба поспішати додому, бо на плиті стоять гарячі пельмені, які вона приготувала.

— Ти що? Пішла і плиту лишила топитися? Ні? А то я тобі...— Олені Петрівні більше ні до чого було присікатися.— Ну як ти тут без мене? Лист від мами був? Ну як вона?

Наступного вечора після повернення з Петрозаводська, Воронов скликав виробничу нараду, щоб розповісти про новини і порадитися. Досі деякі будівельні об'єкти недоукомплектовані технічною документацією. Це означає, що роботи на об'єктах уже провадяться, а справжніх робочих креслень на них немає. Наприклад, необхідно побудувати насосну станцію, прокласти водогін, каналізацію. Креслення поки що не надійшли, і в очікуванні їх викопані траншеї. Начальник будови вважав: ці роботи слід провадити далі; він висловив упевненість у тому, що суттєвих розходжень між майбутньою документацією і роботами, які ведуться, не буде.

На нараді був присутній інженерно-технічний склад, виконроби, бригадири, монтажники, електрозварники. З мулярів був тільки Петриков, котрий уважно слухав виступи, деяким кивав головою. Він був у сірому, добре випрасуваному костюмі і білосніжній сорочці. Коли хтось із виступаючих вносив свої пропозиції, Петриков запитально дивився на Олену Петрівну, ніби його насамперед цікавила її думка. Декому Олена Петрівна кивала на знак згоди, а частіше тільки уважно слухала і робила якісь позначки в маленькому нотатнику. Такий нотатник був у руках і в Петрикова, він то гортав його, то швидко робив якісь записи.

Присутність Петрикова на виробничій нараді трохи здивувала Воронова. «Певно, він чоловік діловий, ось тільки іноді хиліє лишку,— зробив він висновок.— Треба підтримати його». Спіймавши погляд Олени Петрівни, він навіть схвально кивнув у бік Петрикова. Олена Петрівна зрозуміла і усміхнулася у відповідь. Вона думала про те саме: «Людина трохи спіткнеться, а ми вже готові її бити, замість того щоб допомогти утриматися на ногах».

Слово взяла інженер Ніна Венедиктівна. Вона довго перебирала окремі клаптики паперу, сортуючи їх. Помітно було, що вона дуже хвилюється.

«Як на екзаменах, зі шпаргалкою»,— подумав Воронов. Така нерішучість викликала в ньому роздратування, і він кинув, усміхнувшись:

— Ви, Ніно Венедиктівно, вже, певно, встигли ознайомитися

з нашою обстановкою. В усякому разі, повинні були. Нам дуже цікаво вислухати вашу думку.

— Цікаво чи не цікаво — не знаю, але мені здається, що загальна обстановка на будові нагадує наявність десяти карликових електростанцій, які будувалися в перші роки після революції. Одні з них працювали з більшим напруженням, інші — з меншим, одні більш-менш постійно, інші — з перебоями. А тепер давно вже відмовилися від таких джерел енергії. Тепер у нас єдина енергетична система з суворим розрахунком рентабельності і доцільності кожної електростанції... І зовсім неможливо навіть уявити будь-які перебої в подачі енергії за єдиною енергетичною системою. Я маю на увазі відсутність на Туулілахтінській будові єдиної напруги, єдиної плановості і суворого графіка будівництва між окремими об'єктами... Про це я й постараюся говорити конкретними прикладами...

Дівчина говорила квапливо, ніби відповідаючи завчений урок: певно, вона подумки вже не раз повторила початок виступу. Але Олена Петрівна не помічала цього: вона милувалася Ніною, як мати милується своєю дочкою. Щоправда, вона трохи й турбувалася — чи не занадто серйозне питання підняла Ніна в своєму виступі, коли б не зірвалася, не заплуталася.

Петриков відкрив чисту сторінку в нотатнику і записував далі. Воронов повернувся до трибуни. «Ти дивись, тихоня! Як загнула! — подумав він. — Послухаємо! Не така, виявляється, вона боязка й тихенька, якою здалася при першій зустрічі».

Ніна говорила, що робітники розуміють і свідомо ставляться навіть до таких недоліків, у яких винне керівництво будови: через відсутність струму електрозварникам удень довелося сидіти без роботи кілька годин, після закінчення робочого дня вони лишилися на своїх місцях — сподіваючись наздогнати прогаєне, якщо з'явиться струм.

Воронов у думці не визнав своєї провини, він зморщився: от оця молодь, любить покритикувати, не розібравшись до пуття, хто винен. А Ніна вела далі. Вона назвала понад десять видів обладнання, через відсутність якого трапляються перебої. Воронов подумав уже роздратовано: «Що вона патякає? Заявки дано. Завтра я покажу їй копії». Ніби вгадавши думки Воронова, дівчина вела далі:

— Замість того, щоб виправити положення і закасавши рукава добувати обладнання, якого не вистачає, Михайло Матвійович Воронов запасається виправдувальними документами — актами, копіями заявок, пришиває їх до справи, ніби з папірців можна щось змонтувати.

Воронов уже не міг стриматися — почервонівши, він гукнув: — Та невже ви не розумієте, що потрібна технічна документація? Ви ж, як не є, інженер!..

Дівчина здивовано обернулася й опустила очі. Вона мала такий самий безпорадний вигляд, як тоді, коли вперше відвідала кабінет Воронова.

Олена Петрівна підвелася і обурено заявила:

— Казна-що, Михайле Матвійовичу! Дайте говорити людині. Вона ж правду каже. Говори, Ніно, говори!

— Та невже я не повинен пояснити? — Воронов сам зрозумів, що вчинив необачно. — Технічна документація відбиває всі етапи робіт...

— Та дайте ж сказати людині! — пробасив Петриков.

Підбадьорена підтримкою, Ніна вела далі — із знанням справи, може, занадто запально і не завжди досить обгрунтовано, але із щирим бажанням допомогти виправити становище.

Після зборів удома Олена Петрівна довго й детально пояснювала дівчині, де вона помилилася чи передала куті меду, а де казала чистісіньку правду.

— А загалом ти молодець, Ніно. — Олена Петрівна мимохідь, немов жартома, обняла її за плечі.

Микола Карлович Петриков теж почувався після зборів легко й добре. Останнім часом він увійшов у ритм нового життя, не відчував себе приниженим. Виявляється, не так важко почати все спочатку.

Колись замолоду Петриков був і теслею і муляром. І працював добре. Так добре, що його послали вчитися спочатку на курси майстрів, потім у радпартшколу. Тоді на керівну роботу висували ударників праці. Його призначили директором клубу, далі він завідував відділом народної освіти, деякий час був головою райвиконкому, тоді знову завідував Будинком культури. І ось знову став муляром. Коло замкнулося, і, йому здавалося, — назавжди. Було так прикро, так тоскно на душі, і він вирішив: хто це сказав, що коло замкнулося, що він уже ні на що не здатний. Ні, він ще покаже себе, скаже своє слово.

Замолоду Петриков висунувся завдяки тому, що добре працював. Щоправда, його вважали й добрим оратором. На зборах — у себе в артілі, на районних, далі на республіканських конференціях він справді завжди активно виступав. Але ж говорив не заради промов, а про те, що було на душі. Він не тільки говорив, але й справу робив. Після курсів майстрів застосовував на будівництві всі немудрі знання, які встиг дістати за три місяці. І зумів повести за собою решту будівельників. Його стали обирати на районні наради, активи, конференції. Ставши праців-

ником районного масштабу, Петриков не тільки виголошував палкі промови, але й сам, не шкодуючи ні сил, ні часу, робив усе, що міг. Він об'їздив і сходив уздовж і впоперек свій район, бував часто і в селах і на лісопунктах, перевіряв роботу шкіл, роботу комсомольських та партійних осередків, провадив колективізацію, був уповноваженим райкому по весняній посівній та збиранню врожаю, по сплаву та лісозаготівлі, по розповсюдженню державної позики і заготівлі ягід та грибів, виступав лектором і доповідачем з поточних завдань і міжнародного становища, провадив антирелігійну пропаганду і очолював «легку кавалерію» по перевірці роботи магазинів та їдалень. Це був час найкипучішої діяльності в його житті. Він відчував, як він зростає, і усвідомлення цього сповнювало його радістю та новою енергією. Але потім — навіть сам не помітив, як і коли це сталося, — від задушевних розмов з людьми він перейшов до категоричних вказівок, навіть голос його став іншим, якимось металічним, і йому було приємно уявляти себе людиною непохитною, вольовою, іноді навіть безжальною. Були роки, коли він щиро вважав своїм обов'язком заради пильності жертвувати дружбою, прихильністю, тамувати в собі різні там слабкості і безжально громити ворогів народу та їхніх прихвостнів. Тільки він сам знав, як важко це йому давалося. Були моменти, коли в душу закрадався сумнів, що, можливо, не всі ті, кому приклеювали цей страшний ярлик «ворог народу», насправді вороги; в душі іноді відчував жалість до родин заарештованих, що страждали зовсім безневинно. Були й безсонні ночі, і жахливі сни, він прокидався, обливаючись холодним потом, і пишався тоді тим, що не дав волі своїм слабкостям. Але ніхто цього не оцінив, навпаки, від нього відверталися, багато хто його зневажав, ненавидів. Петрикова перевели в інший район, де його добре ніхто не знав, де про нього могли судити лише з анкетних даних, чистих і нічим не заплямованих.

На новому місці його прийняли з повагою, до його слів і промов спочатку прислухалися, проте занадто швидко розчарувалися: люди незабаром навчилися вгадувати, що він скаже, яке прийме рішення. Його перестали переобирати на колишні посади, з інших він пішов за власним бажанням, і його ніхто не затримував. Так пішло й пішло...

Ір'я зустріла його підозріливим поглядом, проте одразу зрозуміла, що він тверезий. Але про всяк випадок, ніби мимохідь, вона підійшла до нього впритул, та ні, від нього не пахло спиртного. Тоді вона запитала:

— Де ж це ти пропадав?..

— На виробничій нараді інженерно-технічних працівників.

— А що, тебе в інженери зараховують?

— Там були не тільки інженери.

— А тебе там нагодували чи вдома їстимеш?

Вона насміхалася за звичкою. Це він відчував навіть з її голосу, і йому хотілося сказати дружині щось ласкаве. Він сів до столу, кутиком ока стежачи за Ір'єю, непричесаною, у старому, засмальцьованому халаті, з ополоником у руці. А він пам'ятав її не такою. Двадцять років тому вона була найкращою дівчиною району. А як чудово вона співала! Їй тоді здавалося, що попереду в неї велике, прекрасне життя. Але хіба вона вина, що стала такою сердитою, дратівливою, неохайною? Свого часу вона надміру повірила в нього, в його гарні слова. Вона вважала, що їхнє життя буде сповнене натхнення, світла, затишку, книжок, пісень. Не буде ні турбот, ні нестатків, ні сварок.

І справді, багато років Ір'я жила без турбот, без нестатків, без роботи і без дітей. Але безробіття і безтурботне життя стали давати з часом усе менше задоволення. Ір'я почала сердитися на себе і на оточуючих, у людях бачила тільки вади, всі дні її були заповнені лише розмовами про те, як одягаються дружини інших відповідальних працівників, хто про що і з ким говорить, до кого ходять і чим пригощають. Ні, не цього вона чекала від життя.

А потім чоловіка стали призначати на нижчі посади, зарплата його поменшала. І тоді вона вирішила, що, поки не пізно, треба мати дітей, ніби життя від них полегшає. І стали з'являтися діти. Ір'я розповніла, перестала стежити за собою, зробилася дратівлива і груба.

Але хіба тільки він винен, що її життя не вдалося? Адже він завжди так щиро був відданий роботі, спільній справі.

Що він міг сказати своїй дружині ласкавого, втішного!

Коли Ір'я поставила йому на стіл тарілку захололого супу, він ніжно взяв її за лікоть:

— Нічого, Ір'є, проживемо ще, побачиш!

Вона здивовано поглянула на нього, зітхнула і нічого не відповіла.

Того вечора Микола Карлович довго не міг заснути. У голову лізли різні думки — про сьогоднішню нараду, про минулі заслуги, на які тепер не зважали, про невдачі, про які говорили незаслужено багато й різко, про те, що буде зима і холод і ця кімнатка, мабуть, продуватиме з усіх боків.

Він запалив цигарку. Ір'я, виявляється, теж не спала. Вона буркнула:

— Знову накадиш. Хоча б про дітей подумав!

Він потушив цигарку, підвівся, ввімкнув настільну лампу і, прикривши абажур газетою, почав писати. Що й куди пише, він ще ясно не уявляв, просто хотілося перенести на папір те, що вважав дуже важливим. Керівництво не потурбувалося про розмінування будівельного майданчика — в результаті постраждав робітник. Варварське ставлення до техніки: половина машин простояє, потребує ремонту, а про запасні частини не турбуються. Ремонт екскаватора довірили малограмотному пенсіонерові, і, звичайно, машина остаточно загинула. Виконроб будівництва, замість того щоб порадитися з робітниками, дозволяє собі грубість, дійшло мало не до бійки. Начальник будівництва Воронов абсолютно нетерпимо ставиться до критики, не прислухається до голосу молодих, здібних спеціалістів...

Микола Карлович хотів бути об'єктивним: ні, він зовсім не покладався на свої симпатії чи антипатії. Так, при першій зустрічі з цим молодим здібним спеціалістом він обізвав її фарбованою лялькою. Він, звичайно, не забув про те, що виконроб, грубіянка Олена Петрівна, добре ставиться до його дружини і всіляко допомагає їм. Але він уболіває за спільну справу і нікому не бажає зла. Він, тепер простий робітник, не скаржиться на свою долю, йому найдорожче в світі загальне благо. Він просить врахувати свої колишні заслуги, багаторічний досвід партійної та радянської роботи і призначити його нехай на скромну, але все ж керівну посаду, на якій він міг би дати суспільству більше користі, ніж він принесе як малокваліфікований муляр... Він вважає за свій обов'язок висловити своє громадське та партійне ставлення до недоліків, які гальмують будівництво.

Петриков накидав свої міркування спершу конспективно, а, коли переписав їх начисто, вийшов лист, написаний із щирим наміром допомогти спільній справі, спрямованій проти застою, бюрократизму, безініціативності.

Куди направити листа? Спершу він хотів адресувати його до обкому партії, потім передумав: там тепер нові люди, які знають його тільки з негативного боку, можуть поставитися до його листа упереджено. Мабуть, певніше буде звернутися до райкому. А найкраще написати ще й другий примірник і надіслати до редакції республіканської газети.

Літня ніч відступала перед вранішньою зорею, коли він ліг спати,— задоволений собою, з усвідомленням виконаного обов'язку.

Розділ сьомий

Державний кордон...

Айно Андріївна з цікавістю дивилася у вікно. Коли б вона опинилася тут, збираючи гриби чи ягоди, мабуть, ніякого кордону не помітила б. Хіба мало просік у лісі! По обидва боки від неї росли однакові сосни, вітерець шелестів у листі беріз, і з безхмарного неба світило весняне сонце.

Біля залізничної колії — два стовпи. Один з гербом СРСР, другий — Фінляндії. Біля них стоять прикордонники. Айно Андріївна задивилася на маленьку пташку, що стрибала на колії. Пташка пурхнула і сіла на верес, що ріс на фінському боці, покрутила голівкою і перелетіла на сосну на радянському боці. Тоді знову знялася й полетіла вздовж кордону кудись на північ — мабуть, до пташенят.

Прикордонники не звертали уваги на пташку. У неї були свої турботи, і вона не визнавала кордонів, які встановлювали й охороняли люди.

Вайніккала — перша станція на фінському боці. У вагон увійшло двоє у формі — офіцер-прикордонник і митник. Офіцер мовчки зібрав паспорти радянських туристів, а митник, чоловік старшого віку і досить огрядний, ввічливо запитав ламаною російською мовою, що в пасажирів у чемоданах. Айно Андріївна відчинила чемодан і відповіла по-фінському:

— У чемоданах, як і в усіх жінок, звичайно, предмети жіночі... Показати?

— О, пані розмовляє фінською? Прекрасно! — зрадівши, мовив митник.

Після Вайніккала Айно Андріївну оточили товариші по поїзді і наперебій почали розпитувати, що і як у Фінляндії, неначе вона знала більше, ніж вони. Почувши, що вона працює лікарем на сплавному рейді в Карелії, один з туристів, чорнявий чоловік з блідим обличчям, відрекомендувався «майже колегою». Виявилося, що Павло Іванович — лісоінженер.

У сусідньому купе їхали двоє фіннів... Почувши, що Айно розмовляє по-фінському, один з них зупинився біля неї:

— А ви раніше бували у Фінляндії?

Айно відповіла заперечливо.

— Може, зайдете до нас у гості?

Айно завagalася. Тим більше, що від фінна тхнуло вином. Але все-таки вирішила піти. У купе сидів другий фінн, у рогових окулярах. Товариш відрекомендував його:

— Мій друг — майже пан, він з учених. Електротехнік Куос-

манен. А я Пентікяйнен, простий робітник. Ми майже місяць відпочивали в Криму.

Куосманен кинув докірливий погляд на свого надто говіркового супутника. Він відчував себе незручно: на столі стояла почата пляшка горілки. Пентікяйнен пояснив, зовсім не соромлячись: — Купили у Выборгу — треба ж було кудись подіти останні карбованці!

Пентікяйнен закурив і почав розповідати:

— Так ось, їдемо з Криму. Ну й море там, і гори, все варто подивитися. Але фінські спини не зносять кримського сонця, хоча й продублені парою лазні...

— А як ви обходилися, не знаючи російської мови? — запитала Айно. — Чи у вас був перекладач?

— Перекладач був, але ми розмовляли й на пальцях. Напрочуд привітний народ ці росіяни, мушу я сказати. Одного разу я проговорився, що колись уже бував на радянській землі, тільки зі зброєю в руках, — на Свірі. Думаєте, вони поглянули на мене неприязно? Нічого подібного. Тільки посміялися та пальцем насварилися: мовляв, більше не приходь зі зброєю в руках, а то ми тобі...

Куосманен знову насунив брови і спробував спрямувати розмову в інше русло.

— Погляньте, яке гарне озеро!

Праворуч простяглося видовжене й вузьке озерце. На його дзеркальній поверхні чіткіше, ніж на небі, вимальовувалася хмарка. Промайнула невеличка червона лазня на березі, наличники й ріжки її були пофарбовані в білий колір. Вище, на горі, біля розлогої берези, стояв будиночок теж з білими наличниками й ріжками. На березі сидів хлопчик з вудочкою.

Айно Андріївна знову подумала про Валечку. «Донечка, мабуть, дивується, куди це поділася мама. Але Оуті Іванівна знає, як поводитися з дітьми», — заспокоїла вона себе.

Пентікяйнен вів своєї:

— А мені ж і на Свірі довелося побувати... Під час війни... Пробули ми там, скільки росіяни дозволили... Далі вони дали зрозуміти, що вже час забиратися геть, дорогі гості... І тоді ми дали драла... А цей хлопець, хоча він корчить із себе пана, виявився хоробрішим за мене. Він дременував у лісову гвардію...

— Та годі тобі про війну... Ви, мабуть, учителька?

— Лікар.

— Лікар? — Пентікяйнен чомусь так засоромився, що прибрав зі столу пляшку з горілкою.

— Це ж дуже цікаво! — вигукнув Куосманен і почав розпитувати Айно Андріївну про життя й роботу радянських лікарів.

Пентікяйнен трохи послухав, тоді підвівся і вийшов у коридор курити.

— Виходить, правда, що в Радянському Союзі медичне обслуговування безкоштовне? — запитав Куосманен.

— Звичайно. Ніхто ж не хворіє заради власного задоволення.

Пентікяйнен зауважив з коридора:

— А в нас — за все гроші давай... Хворіти — занадто дорого у Фінляндії. Пані лікар, сподіваюся, пробачить мені, що я тут наговорив різних дурниць. Звідки знати, з ким маєш справу? Дивовижний у вас народ! — зробив висновок Пентікяйнен.

— Народ ми ж ще не встигли взнати, — заперечив його товариш.

У Коувола фінни повинні були зробити пересадку. Поки вони склали речі, Айно пішла в своє купе і принесла портсигар з карельської берези і чарочку — сувеніри.

— Ось на згадку про Радянський Союз, — вона подала Пентікяйнену портсигар, чарка дісталася Куосманену. Той розсіявся:

— Бачиш, друже, на що натякає пані? Запам'ятай і більше не кури в присутності жінок. А я повинен пити не з пляшки, а з чарочки... Звичайно, я жартую, але не знаю, як подякувати вам. Це дуже зворушливо з вашого боку. А в нас немає нічого, щоб подарувати у відповідь: усе вже роздарували.

У Коувола Айно вийшла прогулятися на перон і побачила, що Пентікяйнена зустрічає висока худорлява жінка середніх літ. «Дружина», — подумала Айно. Жінка кинулася назустріч чоловікові. Він обняв її за плечі, і тоді вираз її обличчя раптом змінився. Вона стала голосно докоряти:

— Ось в якому вигляді ти їдеш з-за кордону! Невже навіть з такої поїздки ти не міг повернутися не набравшись?

Айно всміхнулася: дружини в усіх країнах однакові!

Пізно ввечері поїзд прибув у Хельсінкі. Туристів зустріли працівники товариства «Фінляндія — СРСР». На привокзальній площі на них чекала машина.

Площа як площа, будинки як будинки, але було щось чуже в них, незвичне. На стінах і на дахах — різнокольорові вогні: всі повинні знати, що нейлонові панчохи «Атлас» — найкращі в світі. Величезна реклама зубної пасти... «А що, коли б на гроші, витрачені на цю рекламу, купити зубної пасти, її, мабуть, була б ціла гора», — всміхнувшись, подумала Айно.

Чемодани поклали в машину. Навколо розмовляли й перекупувалися:

— Слухай, Пекка, ми ж домовилися...

— Лізо, стривай, сядемо на трійку...

— Он вільне таксі...

— Я зазирну ввечері, подивлюся, що ти там цікавого купила... «Дивне місто, всі розмовляють по-фінському!» — Айно Андріївна сама всміхнулася своїй думці.

Чорнява гарненька дівчина підійшла до Айно і ламаною російською мовою запитала її сісти в машину.

— Кійтос,— відповіла Айно по-фінському.— А нам далеко? Може, підемо пішки.

Дівчина остовпіла — вона подумала, що помилково заговорила з кимось із місцевих. Щоб заспокоїти гіда, Айно повторила свою пропозицію по-російському.

— Та я з задоволенням, але як решта? — завагалася дівчина.

Довелося сісти в машину.

З гуркотом проїжджали невеликі трамвайчики, суцільним потоком мчали машини — чорні, сині, червоні, маленькі й великі — «Москвичі», «Победи», італійські, німецькі, чеські. Павло Іванович, що сидів поряд з Айно, вголос називав марки машин.

Автобус зупинився біля готелю «Урсула». Над входом майорили прапори США, Англії, Данії, Швеції, Франції — в готелі жили люди з цих країн.

Ледве Айно встигла вмитися, як постукала дівчина-гід і запросила її на вечерю.

Вечеряли в затишній окремій кімнаті ресторану за великим круглим столом, на якому стояли радянські і фінські прапорці. Вечеря почалася офіційними гостами з фінського, потім з радянського боку. Потроху скутість зникла. Почулися жарти, зав'язалися жваві розмови про театральні новини Москви, Ленінграда та Хельсінкі. Одразу обговорили програму туристської групи на всі десять днів.

Айно сиділа поруч з Павлом Івановичем і тихо передавала йому хід розмови, а тоді непомітно для себе почала перекладати для всіх. Дівчина-гід, яка не досить добре знала російську мову, із вдячністю дивилася на неї.

Повертаючись у готель, туристи помітили, що над головним входом додався радянський прапор. Прапори шести держав майорили на легкому вітерці, ніби граючись один з одним, у темному світлі вуличних ліхтарів. Люди, що приїхали з шести країн, відпочивали під одним дахом.

Айно ввійшла в номер і тільки тепер відчула втому. Вона завітала нічну лампу і, всівшись у кріслі біля вікна, почала дивитися на вулицю. Десь далеко на будинку національного акціонерного банку спалахнули неонові реклами. Напроти, через вулицю, виблискували вітрини універмагу кооперативу «Елавто». Зрідка проходили пішоходи. Дівчина і хлопець, обоє у вузьких брюках і куртках, стояли, взявшись за руки, і про щось говорили.

Дівчина показала на годинник. Юнак відмахнувся: мабуть, цієї миті йому хотілося, щоб на світі взагалі не було ніяких годинників.

Айно дістала з чемодана папір, засвітила велике світло і сіла писати листа: «Люба, маленька моя, рідненька Валечко...»

Айно замислилася. Цікаво, яке буде життя, коли її донька стане дорослою? Туулілахті, мабуть, перетвориться на велике місто, а Валя стане інженером. Айно намагалась уявити схожу на себе струнку дівчину: ось вона мчить на літаку, ось біжить лугом, зриваючи квіти, ось кружляє у вихорі вальсу...

Уранці автобуси привезли їх у новий район міста, розташований серед соснового бору,— Тапіолу. У машині поряд з Айно знову опинився Павло Іванович.

Гарні багатоповерхові будови стояли серед високого соснового лісу, але не рядами, як звичайно, а в своєму особливому порядку — так само, як стоять дерева й валуни. Коли б вони розташувалися в ряд, природа перестала б бути природою.

Павло Іванович говорив Айно:

— Подивіться, яка гармонія може бути між природою й архітектурою! Архітектура окремо від природи позбавлена життя, а разом з нею — величне ціле.

На невеликій відстані один від одного будували будиночки з трьох-чотирьох кімнат. Туристи зазирали в них. Прямо з кухні теплоізоляційні двері вели в невеличку лазню.

— А хто в таких будинках житиме? — запитав Павло Іванович у пана зі спортивного виправкою і привітною усмішкою на обличчі. Цей пан супроводжував їх.

— Звичайні робітники.

В одній з кімнат широкоплечий муляр фарбував стіну. Приємно було спостерігати, як він робив два-три мазки, відступав крок назад, милуючись своєю роботою, і знову кілька разів проводив щіткою по стіні.

— Запитайте, чи є в нього такий будинок? — попросив Павло Іванович Айно.

Муляр замислився і неквапливо відповів:

— Де там нашому братові! Щоб жити в такому будинку, треба мати товстого гаманця. Була в мене думка побудувати хоча б хатинку десь так за мільйон марок, дістати позичку років на двадцять. Але все це поки що тільки мрії...

— А скільки отакий будинок коштує? — запитала Айно.

— Та приблизно чотири з половиною мільйони.

Безшумний ліфт підняв туристів на верх сімдесятип'ятиметрової вежі. Місто було мов на долоні. Айно зблідла: їй здалося, що вежа хитнулася. Гід підтвердив: «Так, вежа справді хи-

тається». Павло Іванович узяв її за руку і жартівливо заспокоював:

— Ой, як маленьку налякали? Дивіться, тепер уже не страшно: я тримаю за руку.

Тільки увійшовши в кабінку ліфта, Айно забрала руку.

Вона не шкодувала, що поїхала сюди, хоч вечорами сумувала й турбувалася про Валечку. Іноді їй спадало на думку: цікаво, як би все це сприймав Петро?

Вона згадала, як одного разу вони з Петром проїздом були в Москві. Зупинилися у московської подруги Айно, теж лікаря. Подруга жила неподалік від університету, на новому масиві, що на південний захід від Москви. Теплою серпневого вечора вони милувалися вогнями Москви. І їм здавалося, що з високого балкона видно всю країну, їхнє Туулілахті також. По шосе на захід з гуркотом ішли бульдозери, машини з розібраними кранами. Між новими будівлями ще лишалися пустирі, але з ґрунту, який шойно розрівняв бульдозер, уже піднімалися саджанці лип, беріз і тополь. Тоненькі, ледве видні з висоти балкона, вони росли, бо про них турбувалися люди. З часом вони перетворяться на густі сади, стануть прикрасою нового житлового району. Те саме і в житті людей. Людина не одразу бачить плоди своєї праці, для цього потрібен час. Щоб підірвати кам'яний будинок чи міст, досить секунди, двох секунд; щоб побудувати їх знову, потрібні місяці, роки. І все-таки в світі збудовано більше, ніж знищено в усіх війнах. Мабуть, немає такої країни, яка постраждала б од війни більше, ніж Радянський Союз. Але не знайдеться другої такої країни, де все б так швидко будувалося.

Того вечора вони розмовляли і навіть засперечалися про те, як живуть за кордоном, де ніхто з них не бував. Петро говорив про все закордонне озлоблено: йому здавалося, що все там жорстоко, не по-людяному. І люди теж. Його можна було зрозуміти: занадто багато він пережив на фронті, до того ж він був хворий; передчував близький кінець. Айно та її подруга доводили, що люди скрізь люди і прагнуть жити в дружбі. Але самі теж відчували упередження проти всього того, що було за рубежем соціалістичних країн. І от Айно сиділа біля вікна готелю «Урсула», дивилася на вогні реклами зарубіжного міста. Вона знала, що війна не завдала великих втраг Фінляндії. Тут було легше будувати й створювати красу. Вона вже встигла переконатися, що фінни вміють будувати, люблять свою країну й працю. «Добре, що я поїхала,— знову подумала Айно.— Добре бачити привітні обличчя й потискувати руки друзям».

Мала відбутися поїздка в Нурміярві, на батьківщину Алексіса Ківі. Після сніданку лишилося трохи вільного часу, і туристи вирішили прогулятися в університетський Ботанічний сад. Там вони побачили рідкісну картину: з дерева на землю зістрибнула білка, поглянула на прибулих маленькими круглими очима і, зовсім не злякавшись їх, перестрибнула на пісок алеї. Якийсь хлопчик упустив на землю горіх. Білка миттю схопила його і стрімголов вистрибнула на дерево. Звідкись з'явилася друга білка, вилізла по нозі хлопчика до кишені його куртки, засунула голову в кишеню і швидко помчала. Хлопчик засміявся, потрусив у кишені горіхами, і білка знову попрямувала до нього.

Раптом з трави просто на Айно вистрибнула ще одна білка. Айно неголосно скрикнула й відхилилася назад, мало не збивши з ніг Павла Івановича. Вони розсміялися; білка, розпустивши пухнастий хвіст, утекла. Хлопчик подивився на них осудливо. Керівник групи запропонував:

— Ходімо звідси. І білкам ясно, що ми не знаємо звичаїв країни.

Айно стало незручно. Вона навіть не помітила, що Павло Іванович вів її під руку і що вона сіла в автобусі поряд з ним.

І ось уже машина мчить асфальтованим шосе повз сосновий ліс, озера і невеликі, лише на кілька будинків, хутори. І навряд чи коли-небудь на цьому фінському шосе так вільно лилася пісня, яку люблять у Радянській країні:

А я остаюся с тобою,
Родная навеки страна!
Не нужен мне берег турецкий,
И Африка мне не нужна.

Перехожі зупинялися біля дороги і здивовано проводжали автобус очима. Айно пустотливо махала їм рукою.

Тиждень наближався до кінця. Туристи роз'їхалися по країні. Отоді-то Айно Андріївна та Павло Іванович і зійшли на невеликій станції. Вони мали їхати на один з лісопунктів, де навіть цієї пори року йшли лісозаготовки. Їх зустріла представниця місцевого відділення товариства «Фінляндія — СРСР», струнка жінка середніх літ. Вона відрекомендувалася: Імпі Халонен. З нею був досить огрядний, дуже люб'язний пан, але втомлений і в'ялий на вигляд, директор акціонерного товариства Арно Халонен. Для Айно Андріївни так і лишилося загадкою: чи вони чоловік і жінка, чи просто однофамільці.

Туристів підвели до розкішного чорного лімузина. Пані Халонен сіла за кермо і запросила Айно сісти поряд. Потім вони по-

мітили, що Павлу Івановичу, який не знав мови, буде, мабуть, сумно на задньому сидінні з паном Халоненом.

Прямий вузький путівець пірнув у ліс. Пан Халонен повернувся до Айно і попросив:

— Будьте такі ласкаві, пані Лампієф, переказати пану інженеру, що ми їдемо на ділянку лісового господарства, яка виконує замовлення Радянського Союзу.

Айно вперше почула своє прізвище в чоловічому роді. Не знала вона й того, як перекласти вираз «лісове господарство». Лісгосп? І вона зніяковіло запитала, що ж означає це «лісове господарство».

— Це означає, що наша компанія має ділянку лісу на вісім тисяч гектарів, на якій за рік заготовляється деревини рівно стільки, скільки становить щорічний приріст.

— Дуже цікаво! — захоплено промовив Павло Іванович. — І скільки ж це буде?

— Приблизно шістдесят тисяч кубометрів, — відповів Халонен. — Точніше можна довідатись у конторі.

— До нас, звичайно, везуть не деревину? — запитала Айно.

— Ні, папір та целюлозу. У компанії своя паперова фабрика.

Пан Халонен весь час люб'язно повертався до гостей, зазираючи в очі то Айно, то Павлові Івановичу. Айно бачила, що йому не легко повертати голову, дуже вже неповоротка була його товста шия.

Машина зупинилася перед конторою, пофарбованою у жовтий колір. Назустріч, широко ступаючи, вийшов довготелесий худорлявий молодий чоловік у галіфе й чоботях.

— Ласкаво просимо! — радо привітав він туристів, спершу потиснувши руки Халоненам.

Гостей провели в простору світлу кімнату. Посередині стояв великий блискучий стіл. Здаля здавалося, що він зроблений з двох широких соснових дощок. Підлога була застелена блискучим лінолеумом. На стіл подали картоплю в лушпинні, котлети, свіжий кисляк, молоко в гарних глечиках, прохолоджувальні напої і пиво в низеньких пляшках.

Начальник ділянки і пан Халонен розповідали гостям про те, як вони заготовляють деревину. Цифри Айно не запам'ятала. Їй не треба було нічого перекладати Павлу Івановичу, бо начальник ділянки досить пристойно розмовляв російською мовою. Картопля на тарілці Павла Івановича холола, поки він записував цифри.

— Дайте гостям хоч поїсти, — втрутилася нарешті пані Халонен. — У вас попереду весь вечір.

Пішли в ліс. Айно ніде не помічала ломаччя чи сушняку. Їхали на невеличкій машині начальника. Раптом він зупинив машину.

— Дивіться, насінник. Гарний, так?

Сосна — висока, рівна, як лінійка, без жодного сучка майже аж до верхівки — справді була варта того, щоб милуватися нею.

— Усі такі дерева на обліку й нанесені на карту, — пояснив начальник.

Здавалося, й справді в цьому лісі все на обліку: начальник показував, що саме підлягає рубці цього року, а що лишається на наступний рік. Павло Іванович був дуже вражений, дізнавшись, що гілля тут не палять — воно йде на дрова, його рубають, складають у дровітню, а глицю розрівнюють по моху, щоб вона згнила.

Двоє молодих хлопців у фетрових капелюхах та сірих комбінезонах валили ліс лучковими пилками. Робота в них кипіла. Обкоркована деревина лежала рівними штабелями. Дві ялини майже одночасно впали на землю, і хлопці випропалися. Начальник підійшов до них.

— Закуримо, хлопці? — Він простягнув портсигар. — Ось радянські гості прийшли подивитися, як у нас працюють.

Хлопці з цікавістю обернулися, неквапливо відповіли на рукостискання гостей.

— Скільки ви заробляєте? — Айно переклала запитання Павла Івановича.

Хлопці перезирнулися, тоді поглянули на начальника, ніби дивуючись: хіба таке пам'ятаєш?

— Ну приблизно на день виходить по півтори тонні. Як ти, Матті, гадаєш? — підказав начальник.

Молодший хлопець підтвердив:

— Так, мабуть, так і буде.

Але другий, трохи старший, уточнив:

— Так, півтори. Можна було б і більше, якби вистачило сили. В середньому фінський лісоруб заробляє в місяць до двадцяти тонні. Хоча точно стверджувати я не беруся. Начальник ці справи краще знає.

Павло Іванович поцікавився, чому вони не валять ліс бензомоторними пилами; може, у Фінляндії ними взагалі не користуються?

— Є у декого і бензопили, — відповів молодший хлопець. — Але я віддаю перевагу лучковці. Зручніше.

— Хлопці молоді, сили багато, — зауважив начальник. ^Н

Старший хлопець знов уточнив:

— Справа, бачите, в тому, що все треба підрахувати. Мотор-

на пилка коштує десь близько ста тисяч. Ось і прикиньте, скільки годин вона прослужить і скільки заробить вальщик. Моторна пилка повинна повернути своєму господареві витрачені на неї сто тисяч, до того ж забезпечити йому пристойний заробіток і проценти, якщо пилку купили на виплат. Але вона не завжди робить це, пилка тобто...

— Невже робітник повинен купувати інструмент за власний рахунок? — запитав Павло Іванович, все ще не вірячи власним вухам.

Начальник знизав плечима і відповів по-російському:

— Звичайно. А гості, мабуть, уже втомилися?

І він пішов до дороги.

— Ходімо, ходімо, — охоче приєднався до нього пан Халонен.

Поряд з баракком топилася лазня. На порозі сиділа стара жінка і в'язала віники. Айно підійшла до старенької і заговорила з нею:

— То ви працюєте тут, на лісопункті?

— Га? Що? Де? — не зрозуміла старенька.

— Ну, на лісозаготівлях...

— Та я чогось...

— То ви працюєте в цьому лісовому господарстві? — Айно на-решті згадала правильну назву.

— Та я не те що працюю, стара вже, ось віники в'яжу та прибираю й топлю. Наш начальник такий добрий, що дає мені, старій жінці, на хліб та каву заробити.

Мабуть, старенька недочувала. Айно запитала голосніше:

— А сім'я у вас є?

— Що? У кого? У кого є, а в кого нема.

— А в тебе ж є?

— У мене? Був дід старий та хворий. Ось уже два роки, як господь прибрав.

Стара подивилася на Айно сльозавими очима й запитала:

— А пані не з Росії, як тут подекуюють? Ти навіть говориш по-фінському:

— Звідти, звідти.

Айно взяла березові гілки і теж стала в'язати віник. Старенька перервала свою роботу й уважно стежила за рухами рук гості.

— А що, у вас теж віники роблять? Дуже вже уміло ти в'яжеш, — похвалила вона.

— Виходить, у тебе нема сім'ї, нікого? — вела Айно розмову далі.

— Нікого. Був син, та там він і лишився... там... у вас... Так скалчили, що нічого не зосталося, щоб на кладовище везти... Виходить, ти звідти?

Старенька пильно подивилася на Айно, тоді задумливо поглянула на свої руки з набряклими синіми венами. Вона глибоко зітхнула, підвелася з порога і стала підмітати опале березове листя.

Айно показала на контору, де їх щойно частували обідом.

— А ти там обідаєш?

— Що? Я? — Старенька від здивування зупинилася.— Я у панів? Жодного разу не була... Добре, що й так.

Листя було підметене й прибране. Айно запитала, чи можна їй подивитися, як живуть у бараках.

— Звичайно, можна, коли пані цікаво.

Ледве ступаючи і тримаючись за попереk рукою, старенька повела її в обшиту дошками будівлю. З передпокою увійшли в низьке приміщення, де стояв довгий, збитий з дощок стіл на хрестоподібних ніжках; по обидва боки його — довгі лавки.

— Тут їдальня,— пояснила старенька.— Але не всі їдять із спільного казана, дехто сам готує, інші додому їздять.

З їдальні в глиб барака вели двоє дверей. Стара розчинила одні з них. Айно побачила житло сучасного фінського лісоруба. Кімната — метрів із двадцять, може, трохи більше. Ліжка в два поверхи, чотири ліворуч, чотири праворуч — на шістнадцять жителів. Між ліжками вузький прохід — удвох не розминешся. Біля вікна маленький столик і два стільці. Для третього стільця місця не лишалося.

— А тут не дуже тісно? — запитала Айно.

— Тісно? — перепитала старенька.— Та хлопці тут мало бувають. Сплять тільки. А платити за це не треба, жодної марки. Компанія турбується про своїх працівників. Тільки з тих, хто столується, утримують за їжу.

У приміщенні була бездоганна чистота. Айно сказала про це старенькій. Та була задоволена:

— Та кому хочеться жити в бруді? Люди ж.— Певно, зауваження Айно про тісноту зачепило стареньку, і вона стала розхвалювати свою країну:

— А жити у Фінляндії можна. У наших хлопців і гроші є, і кава. А тут живуть тільки ті, що здалеку. У кого дім близько, на велосипед — і вдома. І пани такі люб'язні. Пані Халонен аж із міста приїздить до робітників і каже, що добре було б жити в мирі...

Ніби почувши, що говорять про неї, на порозі з'явилася Імпі:

— Так ось де наша гостя! А ми дивувалися, куди ви могли подітися?

Вона привіталася зі старою за руку і засміялася:

— Ну ось і бабуся Норонен побачила радянських людей. Яка приємна зустріч, так?

Потім Імпі сказала Айно:

— Нас чекають на вечерю.

Повечерявши, пішли в лазню, спочатку пані Халонен і Айно, тоді чоловіки. Після лазні пили каву. Уже сутеніло. Начальник налив жінкам червоного вина, а чоловікам коньяку. Пан Халонен виголосив тост за здоров'я радянських гостей і, вибачившись, що він непитуший, поставив чарку на стіл, не приторкнувшись до неї. Коли в чоловіків зайшла мова про лісове господарство у Фінляндії і Радянському Союзі, пані Халонен запропонувала Айно іти спати.

Вони зайшли в маленьку, затишно обставлену кімнатку нагорі, з вікна якої відкривався вид на озеро. Розчісуючись перед дзеркалом, пані Халонен зауважила:

— А в нас однакове волосся.

Потім вона вимкнула світло. У м'яких сутінках літньої ночі кімната видавалася ще затишнішою. Звідкись здаля долинув шум машини.

— Певно, в нас багато спільного і в іншому.— Пані Халонен сіла в крісло.— Я теж хотіла стати лікарем. Але не зуміла доучитися. Ваші батьки були заможні?

Айно не відразу знайшла що відповісти. Чи можна було назвати заможною їхню сім'ю — звичайних селян глухого невеличкого села Қайтаніемі, загубленого в лісах північної Карелії? Мабуть, так само жили й інші їхні односельці — Лампієви, Ларінені, Кауронені. Були й зовсім бідні. Наприклад, дядько Теппана, в якого ніколи не було корови. У матері Айно корівка все-таки була, хоча й не завжди.

— Вас батьки вивчили чи хтось ще допомагав? — запитала пані Халонен.

— А я не потребувала допомоги. Ми всі жили на стипендії. З колгоспу приходили невеликі перекази грошей тричі на рік: до Жовтневих свят, Нового року і на Перше травня. Усім нам, хто з колгоспу поїхав учитися.

— Пробачте, якщо ви не хочете спати, розкажіть, будь ласка, про себе. Виходить, ви з колгоспу поїхали вчитися на лікаря?

— Так, з колгоспу...

Мабуть, ще ніхто не слухав біографію Айно з такою цікавістю, як пані Халонен. Нічим особливим її біографія не була примітна — звичайний життєвий шлях звичайної карельської дівчини.

Айно розповіла, як вона вчилася у медичному училищі в Петрозаводську. Практику проходила у військовому госпіталі. Її

сестра в цей час перебувала у фінському концтаборі, а чоловік сестри був на фронті... Розповідаючи про це, Айно бачила, як російський інженер Павло Іванович і двоє фіннів зіштовхували човен на воду, збираючись покататися. Човен відплив од берега, а Айно розповідала про оборонні роботи, де довелося потрудитися і лопатою, і ломом. Коли відбувалася битва на Курській дузі, вона вчилася на першому курсі Воронежського медичного інституту. Аудиторія й гуртожиток не опалювалися, студенти сиділи на лекціях у пальтах, багато хто спав, не знімаючи валинок... А за вікном була тепла ніч, така тепла, що ті на човні сиділи в самих сорочках. Під час зимових канікул студенти виїздили на фронт виступати з концертами перед солдатами. Айно теж їздила, хоча й не мала особливого голосу. Поїздка була цікава, і тоді студенти скуштували солдатської каші. Скуштували по-справжньому... Айно розповідала і дивилася на озеро. Павло Іванович, мабуть, теж про щось розповідав. Пан начальник слухав, тримаючи весла над водою... На випускному вечорі танцювали до упаду... Човен причалив до берега, і чоловіки пішли спати. Поверхня озера порожівіла, з-за лісу вставало велике і яскраве сонце... Айно Андріївна одержала направлення в Туулілахті. Тоді в селищі було лише два будиночки, люди жили в наметах і землянках. Лікар приймала пацієнтів у своїй кімнатці, за стіною містилася палата. Зараз у Туулілахті близько двохсот будинків. У Айно був чоловік, тепер його вже немає серед живих. Лишилася донька... Десь рубали дрова, і над ідальнею барак закурів димок.

Пані Халонен зітхнула:

— Чого тільки людям не довелося зазнати в ті роки... Велике спасибі за цю дивовижну ніч. Не жалійте, що вам не вдалося поспати. Зате у вас тепер є щира подруга у Фінляндії.

Пані Халонен подала Айно Андріївні руку — чи то щоб скрипити ці слова, чи то щоб побажати на добраніч — і пішла в сусідню кімнату. Тоді тільки Айно відчула, що їй хочеться спати. Вона поклала голову на подушку й одразу заснула.

Коли Айно прокинулася, було близько одинадцятої. Біля постелі стояла пані Халонен.

— Чоловіки пішли в ліс, а нас залишили, — сказала вона. — Умиемося тут чи підемо викупаємося в озері?

— Звичайно, в озері! — зраділа Айно.

Попоївши, вирушили в місто, де пані Халонен обіцяла показати новій подрузі лікарню. Павло Іванович сидів поряд з Айно і клював носом: він спав лише три години, тому що хотілося піти в ліс разом з робітниками. Машину тихо погойдувало, і він

задрімав. Голова Павла Івановича схилилася на плече сусідки, але Айно Андріївна не стала будити його.

Лікарню оглянули швидко — часу лишалося обмаль. Лікарю з карельського Туулілахті багато що сподобалося — порядок і чистота в палатах, режим і злагожденість у роботі медперсоналу, але вона була вкрай здивована тим, скільки хворі повинні платити за лікування: за добу набагато більше від денної зарплати робітника. У нас вдома, пригадала вона, хворі, бувало, виписавшись з лікарні, і не подякують.

Пані Халонен поспішала:

— Як нам бути? За півгодини починається кінофільм «Доля людини». Якщо підемо в кіно, тоді не встигнемо повечеряти до поїзда.

Її чоловік заявив рішуче:

— Фільм — радянський. Гості побачать його дома. Поїхали в ресторан.

У ресторані було багатолюдно. З невеликої естради в глибокій залу чоловік середнього віку співав у супроводі оркестру соковитим басом:

І ножиком гострим живіт сусіда
Тоді я помацав трохи,
І тільки пізніше я це помітив —
Уже на тюремнім порозі.

— Нас непогано зустрічають! — засміявся пан Халонен і, ніби вибачаючись, пояснив: — У цьому ресторані заведено виконувати старовинні народні пісні, модні пісні й куплети на злободенні теми. Відвідувачі можуть підспівувати. Тому тут завжди багато народу.

Вони зайняли столик у кінці залу. Одразу підійшла офіціантка з меню. Пан Халонен зауважив їй:

— З нами радянські гості.

Дівчина зробила кніксен і приємно всміхнулася.

— Ви мене зрозуміли? — строго запитав пан Халонен.

Дівчина зашарілася і кудись побігла. Невдовзі вона повернулася і поставила на стіл радянський і фінський прапорці.

Коли подали страви й вино, пан Халонен зауважив, що він не вживає спиртного, але, як виняток, вип'є півчарочки за здоров'я гостей.

Співак на естраді заспівав:

Серед дрімучої тайги
Троянда та росте...

Зал підхопив пісню. Айно теж заспівала: слова пісні вона добре знала.

Пан Халонен знову, як виняток, випив наповнену по вінця чарку за радянсько-фінську дружбу і за добрі торгові відносини, після чого його дружина непомітно відсунула подалі від нього чарку, аби він більше не робив «винятків».

Співак пояснив, що з дозволу публіки він виконає куплети на злободенну тему. Айно не запам'ятала слів, але із змісту сміялася: американські супутники вкрай необхідні для рибалок, бо вони падають у море і глушать рибу, побільше б таких супутників; у Західній Німеччині треба більше виробляти отрути для пацюків, тому що дехто уявив себе послідовником Гітлера...

Потім співак зачепив уряд Фінляндії і закінчив куплетом, в якому говорилося, що в Радянському Союзі навіть трактористів і шоферів вважають висококваліфікованими спеціалістами, а в Фінляндії будь-який хлопчисько вміє водити машину.

Халонен покликав офіціантку:

— Запросіть-но сюди цього дотепника!

Ледве пробираючись між столиків, підійшов співак і люб'язно вклонився.

— Ви бачите ці прапорці? — суворо запитав Халонен.

— Пробачте, не помітив.

— Чому ви обрали саме сьогоднішній вечір для антирадянських випадів?

— Я справді не знав, що в нас радянські гості,— вибачався співак.— До того ж пани чули, я висміював і Америку, і Західну Німеччину, і наш уряд. Звичайно, я міг обминути Радянський Союз, але тоді мене звинуватили б у необ'єктивності.

— Коли ви хочете залишатися на службі, то згайте,— я забороняю вам співати будь-що вороже по відношенню до Радянського Союзу. Я — Халонен. Сподіваюсь, моє прізвище вам знайоме? Можете йти.

— Я перепрошую. Зараз ви почуєте пісню «Стенька Разин».

Далі співалися в хорошому виконанні і вдало перекладені «Подмосковные вечера», «Дубинушка», «Летят перелетные птицы».

Пані Халонен стурбовано показала на годинник.

— Рахунок! — зажадав пан Халонен.

Пані Халонен гнала машину, боячись запізнитися до поїзда, на якому радянські туристи поверталися до Хельсінкі.

Раптом вона різко загальмувала. Хтось рвонув дверці, і просто в обійми Айно Андріївни впала молода дівчина.

— Співробітниця нашого товариства Мір'я Матікайнен — відрекмендувала її пані Халонен.

Отут вони й зустрілися — Мір'я та Айно Андріївна — після того, як Мір'я та Нійло подивилися кінофільм «Доля людини».

У кожного — своя доля.

Айно Андріївна здивовано втупилася в дівчину. Де ж вона бачила її? Ні, вона ніколи не зустрічала цю дівчину. І раптом згадала. У Олени Петрівни була фотографія, зроблена ще замолоду... Яка разюча схожість!

Машина зупинилася біля вокзалу. На пероні їх чекали інші радянські туристи. Мір'я Матікайнен кілька разів поривалася щось сказати Айно, але її і Павла Івановича відразу оточили товариші по групі. Тоді десь узаявся Куосманен, з яким Айно їхала в одному вагоні через кордон.

— Пробачте мені, пані лікар. Я дізнався, що ви сьогодні будете проїздом у нас. Дозвольте зробити вам невеликий подарунок у відповідь, — він подав красиво загорнутий пакет.

Туристи вже почали заходити в вагон. Мір'я схопила Айно за руку:

— Будьте ласкаві, візьміть і від мене...

— Кійтос, пане Куосманен, — подякувала Айно. — Кійтос, Мір'е. Знаєте, в мене є подруга, яка замолоду була дуже схожа на вас.

— Схожа на мене? — У Мір'ї очі округлилися. — Цікаво! Передайте, будь ласка, їй вітання від Мір'ї.

Халонени міцно потиснули їй руки. Айно ступила на підніжку вагона. Мір'я бігла поряд і говорила захекавшись:

— Мені можна написати вам? Можна, так? Скажіть вашу адресу!

— Радянська Карелія, Туулілахті, Айно Лампієва, лікар.

— Спасибі, запам'ятала.

Колеса застукотіли, поїзд набирав швидкість. З перону довго не йшли проводжаючі, і найдовше махала рукою дівчина, дивно схожа на Олену Петрівну.

Вийшовши з Хельсінкі і знову опинившись у радянському вагоні, туристи відчували себе майже дома. Мимо пропливали такі самі ліси й озерця, як і в Карелії, але разом з тим у пейзажі було щось невловимо чуже й незвичне.

— Ось і цю країну взнали, — заговорила Айно, сидячи біля вікна.

— Ні, Айно Андріївно, — ласкаво всміхнувся Павло Іванович. — Ми не взнали цієї країни.

— Як це? Все-таки десять днів...

— Ми бачили лише фасад будови, а коли й заходили всередину, то були не далі вітальні.

Айно замовкла. Звичайно ж саме фасад. І як вона могла сказати, що вони взнали країну. Вони були в гостях і бачили все тільки очима туриста. А життя людей у кожній країні значно

складніше, ніж це уявляють туристи. У кожній країні... Айно згадала Куосманена і Пентікяйнена, з якими вона переїхала кордон в одному вагоні. Вони пробули в Радянському Союзі цілий місяць. Що побачили? Будинок відпочинку в Криму, гори, море, відпочиваючих... Вони бачили лише частину фасаду радянського життя.

Ось знову Вайніккала. Кордон. Поїзд ненадовго зупинився. Тоді колеса його знову застукотіли.

Батьківщина!

За вікном вагона так само мигтіли будинки, шляхи, переїзди, машини, люди. Але все тут інше, таке знайоме й рідне, що до горла підкочується клубок і починає щипати очі.

Поряд із залізницею бігло шосе. По ньому їхало дві вантажні машини, різної величини, різних марок, але такі свої, знайомі, що їх упізнаєш з першого погляду. Повна жінка у чорному кітелі стояла з жовтим прапорцем у витягнутій руці — шлях вільний. Айно Андріївна підморгнула їй, хоча залізничниця навіть не поглянула на вікно.

Павло Іванович замислено курив біля вікна. Айно Андріївна обернулася до нього:

— А як тим, кому доводиться жити за кордоном роками? Наприклад, дипломатам. Чи, може, вони звикають до цього?

— Не думаю, що можна звикнути,— відповів Павло Іванович.— Дипломатом, щоправда, я не був, але під час війни і після неї мені довелося чотири роки прослужити в окупаційних військах. А до чужини не звик. Хоча умови в нас були хороші — своє кіно і таке інше, так би мовити, культурні розваги свої, своє коло друзів, свої справи. І все-таки ми скучали за всім нашим,— Павло Іванович зробив невизначений жест рукою.— За нашим повітрям і всім таким. Уявіть, нам не вистачало табличок і вивісок російською мовою. Нехай на них була б написана якась нісенітниця. Ну на зразок того, що квіти не рвати, траву не топтати чи кидати порожні консервні бляшанки суворо забороняється.

У Виборгу, здавши закордонні паспорти для позначки, туристи кинулися купувати радянські газети, яких вони не бачили вже цілих десять днів. За прилавком сиділа повненька дівчина, читаючи якусь товсту книжку. Вона злякано поглянула, коли раптом до кіоска ринули люди і стали навперебій гортати й вибирати газети. Затуливши руками газети, дівчина зажадала:

— По черзі, громадяни, по черзі.

Але, побачивши, що її заклики не впливали, вона стала вичитувати нетерплячим покупцям:

— Невже ви навіть газети не вмієте купувати? Таку бучу зчинили! Зараз же припиніть це неподобство. Жодної газети не продам, доки не станете в чергу.

Сердита й сувора, з пухкими, як у дитини, щічками, дівчина справляла комічне враження. Павло Іванович засміявся і став умовляти її:

— Не лайте нас. Ви самі не знаєте, яка ви гарна для нас зараз.

Дівчина, мабуть, здивувалася подумки: що це за незвичайні люди — добре розмовляють по-російському, одягнені як люди, а поводяться, мов іноземці.

У Ленінграді туристи роз'їхалися. Айно Андріївна і Павло Іванович купили квитки на один поїзд. Павло Іванович повинен був їхати до Волховбуду, щоб там пересісти на поїзд, який іде до Архангельська. До відходу поїзда лишалося ще багато часу, і вони вирішили піти в кіно.

Коли в залі стало темно, Павло Іванович узяв Айно за руку, нахилився до її вуха і тихо шепнув:

— Це наш прощальний вечір.

Айно дозволила потиснути руку. Але потиск видався їй надто тривалим, і вона спробувала забрати руку. Це їй не вдалося — Павло Іванович стискав усе міцніше. Тоді Айно сказала сухо, але тихо:

— Заберіть руку. Вас на вокзалі зустрине дружина.

— Вона не зустрине мене, — сказав Павло Іванович зітхаючи.

Айно висмикнула руку. Це зітхання обурило її. За час поїздки вона пройнялася до Павла Івановича повагою, а він, виявляється, такий самий, як деякі чоловіки, котрі ладні позалицятися до першої-ліпшої жінки.

Пасажирів у вагоні виявилось мало. В купе вони були удвох. Поїзд уже підходив до Волховбуду. Павло Іванович задумливо дивився у вікно. Айно Андріївна розгублено гортала газети. Вона з гіркотою думала: навіщо йому знадобилося зіпсувати товариські стосунки, які виникли між ними під час поїздки до Фінляндії. Незабаром Павло Іванович зійде з поїзда, і вони більше ніколи не зустрінуться.

І тоді Павло Іванович несподівано заговорив:

— У Ленінграді я вам сказав, що дружина не зустрине мене на вокзалі. Хочете знати — чому?

Айно кивнула. Що їй ще лишалося робити? Павло Іванович поглянув на годинник:

— Спробую розповісти коротко. Ми вчилися разом. Щоправда, на різних факультетах. Місяців за два до війни одружилися. Не знаю, може, вам здасться банальним, коли я скажу, що в світі не було і не буде такої щасливої пари, як ми. Але так було...

Після лекцій ми бігли одне одному назустріч, шаленіли від радості, зовсім не думаючи про те, як на це подивляться сторонні. Потім почалася війна...

Павло Іванович чиркнув другого сірника і запалив — перший поламався.

— Лена... Я, здається, ще не сказав, як її звати. Лена була вдома, коли в будинок улучила бомба. Її витягли з-під руїн неприютну, зовсім покалічену. Всю війну вона пролежала в лікарні на Уралі. І ось уже багато років вона прикута до ліжка. Уявіть собі, що це означає для людини, яка була добрим спортсменом — узимку вона ходила на лижах, улітку цілий день була на стадіоні. Пам'ятаєте білочку в Хельсінкі?.. Така була Оленка, легка і бистра. А тепер не може рухати ногами. Враження центральна нервова система — і це невиліковно. Ви лікар і краще знаєте ці справи. Яких тільки крісел-колясок я їй не привозив, але будь-який рух завдає їй болю. Так ми й живемо. Старенька мати доглядає Лену. Так, уже вісімнадцять років...

Айно Андріївна сиділа, затамувавши подих, і не відводила очей від співрозмовника. Вона навіть не помічала, що очі її повні сліз. Тільки прошепотіла приглушеним голосом:

— Говоріть, говоріть...

Павло Іванович знову поглянув на годинник.

— Загалом я розповів усе. Отак ми й живемо...— повторив він.— Скажу ще, що мої почуття до Лени не змінилися. Чи, в усякому разі, я намагаюся, щоб вони не змінилися. Зараз вона дорога мені, як ніколи. Пробачте, це теж банальна фраза, але навіть мені вишукувати нові слова, коли це — правда. Найстрашніше, що характер у Лени зіпсувався, мабуть, здали нерви. Перші роки вона весь час плакала, благала мене залишити її, не занпащати своє життя через неї. Бувало, вона хотіла накласти на себе руки, шукала отруту. Тепер вона стала дратівливою, навіть істеричною, ревнує мене до всіх і вся, хоча в неї для цього немає ані найменшого приводу. Повірте — ні найменшого. Я жодного разу не зрадив їй і не зраджу. Навіть не зміг би. Коли вона заспокоюється й засинає, то здається мені точнісінько такою, як була замолоду, в найкращі тижні нашого життя. Я дивлюся на неї, обережно гладжу її волосся — воно в неї стало ріденьким і сивим, — і мені здається, що я божеволію. Якби я знав, кого треба вбити за це, я роздер би його на шматки, як звір...

Цигарка в руці Павла Івановича переламалась. Шматки її не потрапили в попільницю, а впали на підлогу.

— А далі, розкажіть іще, — машинально повторила Айно Андріївна, навіть не думаючи про те, що Павлу Івановичу треба відволіктися й заспокоїтися.

— Здається, я ще нікому не говорив про це. Ті, хто буває в мене, знають і так. Ні, всього не знає ніхто, і ніхто не може зрозуміти всього... Ну ось я вже починаю скаржитися на долю. Ми з вами більше не зустрінемося. В таких випадках іноді розповідаеш про те, про що звичайно мовчиш. Коли я згадую Лену — і під час цієї поїздки я завжди думав про неї, — я починаю подумки бажати, щоб якась добра людина поставилася до мене співчутливо, з жалістю. Наприклад, ви...

Айно Андріївна зрозуміла, що зараз Павло Іванович говорить про те, яким він хотів би бути, але в житті люди здебільшого бувають не такі.

— Не пам'ятаю, що ми з вами бачили в кіно у Ленінграді. Я думав про інше. У цьому кінотеатрі я був колись із Леною. Я намагався відновити в пам'яті ті хвилини якомога точніше... Так ось, — Павло Іванович знову поглянув на годинник. Поїзд став притищувати хід. — Приїхали!

У тамбурі Павло Іванович подав руку і сказав:

— Я тут скаржився на долю... Пробачте мені. Таке говорять раз у житті. Велике вам спасибі за дружню підтримку.

Павло Іванович пішов до вокзалу — прямий, з піднятою головою. Ще раз озирнувся, помахав Айно і зник у натовпі, звідки і прийшов у життя Айно на ці десять днів. Айно повернулася в купе, сіла біля вікна й подумала: «Ось життя, про яке не розповідають туристам».

Вона дивилася на приміщення вокзалу, у дверях якого зник її супутник. Пригадала, який був вокзал у Волховбуді до війни — дуже маленький і непоказний порівняно з цим новим. Під час війни німецька бомба влучила просто у вокзал, де було повно евакуйованих жінок з дітьми. Яка жахлива трагедія розігралася тут того дня! Айно Андріївна здригнулася.

Біля нового вокзального приміщення, схожого на розкішний палац, на пероні між великими клумбами ходили люди — молоді й старі, серйозні, безтурботно веселі, стрункі, з піднесеною головою і зігнуті під тягарем прожитих років. У кожного свій шлях позаду, своє життя попереду. Айно Андріївна, схвильована розповіддю Павла Івановича, сиділа й думала: «І все-таки крокує з піднесеною головою».

Батьківщина!

Розділ восьмий

Першою, кого побачила Айно Андріївна, була Валечка. Дівчинка стояла на пероні, міцно тримаючись за руку Оуті Іванівни, і боязко дивилася на гуркотливі вагони.

— А ось і наша інтуристка! — засміявся своїм громоподібним басом Степаненко і підхопив величезним ручиськом чемодан Айно Андріївни.

Айно Андріївна схопила доньку, стала цілувати в очі, в лоб, у щоки. Тільки згодом вона похопилася, що треба привітатися і з іншими, і помітила, що серед тих, хто її зустрічав, нема Олени Петрівни: «Мабуть, її зміна».

Якщо Оуті Іванівна вийшла до поїзда, виходить, у неї вдома вже шумить самовар і всі повинні йти до неї. На столі стояло все за карельським звичаєм — калитки і рибники, варена і смажена риба, коржі і пироги. Микола вже видужав. Він щойно повернувся з ранкової зміни. Поки сідали до столу, Айно Андріївна оглянула обличчя Миколи. Лишилося кілька невеликих шрамів. «З часом і вони зникнуть»,— запевнила вона хлопця.

Люди заходили й виходили. Всім хотілося почути розповідь Айно Андріївни. Уже встигли домовитися, що завтра ввечері вона виступить у клубі й розкаже про поїздку. Але хіба дотерпиш до завтра! Адже Айно Андріївна на власні очі бачила країну, яка принесла багатьом карелам горе і сльози. Всі, звичайно, читали, що в тій країні йде боротьба за мир. Але всім хотілося почути від своєї землячки, що ж там робиться і як живуть люди.

— Я була тільки туристкою,— пояснила Айно, ніби інші цього не знали. І вона знову згадала слова Павла Івановича.— Гість бачить тільки святковий стіл і не зазирає на кухню. Щоправда, ми зустрічались і з робітниками, і з землеробами, і з підприємцями, і з чиновниками. Я розмовляла з однією бабусею. Її син загинув у нас в Карелії. Старенька розхвалювала свою країну і згадувала сина, але до мене ставилася по-дружньому. За всю поїздку я не чула жодного ворожого слова, не бачила жодного неприязного погляду. Одна багата пані щиро віддається роботі в товаристві «Фінляндія — СРСР», хоча й бачить світ зовсім інакше, ніж ми. Головне — вона за мир і дружбу...

Це звучало вже як офіційна промова, але саме так вона й хотіла виступити завтра в клубі. Подумавши, Айно додала:

— Звісно, у Фінляндії є чимало й таких, хто затаїв злість, і, звичайно, при нагоді вони постараються нашкодити нам, але часи вже не ті: народ тримає їх у шорах.

Валечка зсунулася з колін матері й порпалася в її чемодані. Ніхто не помітив, коли вона встигла його відчинити. Раптом дівчинка захоплено вигукнула:

— Лялька!

Вона тримала в руках подарунок Мір'ї. Лялька з надутими щічками, у фінському національному костюмі лежала на руках Валечки, розплющуючи і заплющуючи великі яскраво-сині очі.

Айно Андріївна хотіла віддати подарунок дочці вдома, але, може, так навіть і краще. Вона зібрала з підлоги речі, склала в чемодан і почала роздавати подарунки. Степаненкові дістався подарований Мір'єю дерев'яний дідок з люлькою в зубах.

— Ну, точнісінько той дід, з яким ми в трясовині боролися,— усміхнувся Степанечко і поставив чоловічка на комод.

Оуті Іванівна одержала шаль, яка виявилася в пакунку Куосманена, Воронов — невеличкий фінський ніж, пуукко, в гарно оправлених піхвах. Для інших теж знайшлися сувеніри.

Дома в Айно Андріївни було тихо і все в такому самому порядку, як у день від'їзду. Оуті Іванівна тільки помила підлогу. Айно Андріївна хотіла покласти доньку спати, а потім зазирнути в лікарню. Але дівчинка нізащо не погоджувалася лягати в ліжку, поки не покладе спати ляльку.

— А як її звати? — поклавши палець у рот, замислилася Валечка.

— Насамперед забори пальця з рота,— звеліла мати.— Цю ляльку тобі передала одна молода жінка з Фінляндії. Її звати Мір'я. Може, так і назвемо ляльку? Дивись, вона теж гарна й мила.

Тоді Валечка пригадала:

— Пам'ятаєш, мамо, тітонька Олена розповідала, що в неї була маленька Мірка. І лялька буде Мірка, маленька хороша Мірка.

— Ну нехай буде Мірка,— погодилася мати.— Тепер будь і ти гарною дівчинкою і пограйся з Міркою. Мамі треба піти в лікарню. Ти хочеш їсти? Ні? Ну що ж, пограйся.

Повернувшись із лікарні, Айно Андріївна застала дівчинку на дивані. Вона спала. Мірка теж заснула в обіймах Валечки, заплющивши свої великі яскраво-сині очі. Дівчинка не прокинулася, навіть коли мати роздягла її і обережно перенесла в ліжку. Поряд з донькою вона поклала Мірку — першу в Туулілахті гостю з Фінляндії.

Айно Андріївна вирішила навідатися до Олени Петрівни. Вона вже повернулася з вечірньої зміни і встигла повечеряти. Ніни не було вдома.

Олена Петрівна зраділа, побачивши Айно. Ні, вона не скрикнула від радості й не кинулася на шию подрузі. Вона просто вказала:

— А, це ти! Я чула, що ти повернулася. А здається ж поїхала зовсім недавно.

— Ми пробули у Фінляндії десять днів, з дорогою — майже два тижні.

— Так, час летить. Ми теж пробули в Петрозаводську майже тиждень.

— Що там нового? — запитала Айно.

— Я була учасником республіканської конференції прихильників миру. Це не просто збори. Я не думала виступати, а потім теж розхвилювалася і вийшла на трибуну. Розповіла про себе. Там усі говорили про людську долю, долю народів. Гарно! Є речі, про які не можна забувати...

— Знаєш, що мені здається, — перебила її Айно. — Наші з тобою поїздки були однакові. За значенням. Я їх бачила зі зброєю в руках і чомусь гадала, що вони зустрінуть нас ввічливо, але холодно. Що ми отак поважно ходитимемо, з люб'язними усмішками на обличчях, але весь час відчуватимемо напруження... Словом, як парламентарі. Я їх бачила в кіно, не пам'ятаю в якому...

Олена Петрівна засміялася.

— Ти — і парламентарі!

Айно Андріївна спершу теж засміялася, потім насторожено запитала:

— А чому тобі смішно?

— Та тому, Айночко, що не вмієш ти всміхатися неширо і взагалі не вмієш грати.

Айно насупилася, як ображена дитина, міркуючи, похвала це чи осуд, тоді теж стала всміхатися.

— А вийшло зовсім інакше. Люди там як люди. Ну, одягаються, звичайно, інакше, по-іншому обставляють свої житла, інші в них турботи, в них суворо розмежовано — це твоє, а це мое, а в усьому іншому — такі самі, як ми: люблять пісні, жарти, у них багато квітів, одягають дітей мов ляльок і, буває, шльопнуть за пустощі. І ми відчували себе наче в гостях у друзів.

— А як у них будують? Дехто вихваляє, каже — гарно.

Олена Петрівна поставила чайник на плиту і сіла слухати.

Айно почала розповідати про Тапіоле. Олена Петрівна слухала уважно, а далі не витримала:

— Так, це добре. А ми іноді забуваємо про якість внутрішніх опоряджувальних робіт. Тільки б швидше здати будинок... Що ж зробиш! Такий розмах, а кваліфікованих будівельників не вистачає... Ось Михайло Матвійович був на нараді. Подумай тільки: все, що ми тут у Туулілахті робимо, — це ніби щось кустарне, дрібниці... Уявляєш, що на півночі буде! Знаєш Топозеро? Воно — як море, з середини берега не видно. Не менше й Пяозеро, але воно набагато нижче. Ці озера з'єднують. Рівень води в Топозері понижає, а в Пяозері підніметься. Ось де енергія буде! Найбільша гідростанція на півночі. А далі Західно-Ка-

рельська дорога, селища й міста вздовж неї. Село Юшкозеро стане новим промисловим центром...

Про все це Айно Андріївна вже читала і чула, але з вуст щирої подруги сприймала як важливі новини. А запитала вона зовсім про інше:

— У тебе втомлений і пригнічений вигляд. Що сталося?

— Та нічого особливого.— Олена Петрівна махнула рукою.— Ось сварюся з трестом, з Вороновим, з усіма. Нас мають за ніщо. Туулілахтійська будова є в усіх планах і списках, а підеш вимагати будматеріали, механізми чи спеціалістів, то на тебе дивляться наче ти з неба звалився. Що це ви там уявили, мовляв, про своє Туулілахті,— теж мені, будова... Ну, розповідай далі, де була, що бачила.

Айно почала по порядку. Олена Петрівна слухала, а тоді знову перебила.

— Хто цей Павло Іванович? Ти вже втретє згадуєш про нього.

— Павло Іванович?

Айно Андріївна підвелася, почала ходити по кімнаті, говорити про те, про що її супутник розповів в останні хвилини перед розлукою.

Господиня заварила чай. Айно стала накривати на стіл. Олена Петрівна неухважно наливала чай. Коли сіли до столу, Айно зауважила:

— Інколи навіть уявити неможливо, що людині доведеться зазнати в житті.

— І не завжди знаєш, як людина витримала всі випробування і на що вона здатна...

На комоді стояла фотокартка — Олена Петрівна замолоду. Айно Андріївна взяла карточку в руки і стала пильно, ніби вперше, роздивлятися її. Тоді дістала шкіряний гаманець з фінським пейзажем:

— Ось тобі подарунок від однієї фінської дівчини. Її звать Мір'я. Між іншим, вона дуже схожа на тебе... Таку, як на цьому знімку.

— Справді? Цікаво. Буває,— неухважно промовила Олена Петрівна й почала роздивлятися подарунок.— Так, вони непогано роблять такі речі.

— І у Валечки є подарунок від Мір'ї. Лялька. Валечка одразу дала їй ім'я. Угадай — яке? Каже, в тітки Олени була колись маленька Мірка, то давай і ляльку назвемо Міркою.

— Яка вона славна, твоя Валечка!

— А в ляльки великі-великі голубі очі,— вела далі Айно.

— У Мірки очі теж були великі, голубі...

Обидві замовкли. З розчиненого вікна було видно, як на молоді сосну звідкись випурхнула маленька пташка. Змахнувши крилами — білими з голубими смужками, вона перестрибувала з гілки на гілку і так голосно зацвірінкала, що Олена Петрівна, всміхнувшись, зауважила:

— Ніби хоче щось радісне сказати, та не вміє.

— А інколи так хотілося б розуміти їх, — погодилася Айно.

Разом прибрали зі столу, ще трохи поговорили про те, про се, і Айно Андріївна пішла додому. Олена Петрівна стояла біля вікна і якось ніби машинально дивилася їй услід. І раптом вона побачила, що назустріч Айно квапливо йшов Воронов, ніби в них було призначено побачення. Олена Петрівна не хотіла підглядати й відвернулася, але за хвилинку знову визирнула у вікно. Вони стояли і жваво розмовляли. І яке, здавалося б, їй діло до того, хто, де і з ким розмовляє, але нічого вона не могла вдіяти з тим, що ця зустріч Айно з Вороновим була їй чимось неприємна.

Олена Петрівна поставила назад на комод свою фотокарточку. Потім замислено розкрила альбом і почала роздивлятися по жовкле фото на першій сторінці. Тоненька білявка в голубому літньому платті. Невже це вона? Коли ж вона встигла перетворитися на повну жінку середніх років, на скронях у якої вже з'явилася сивина, обличчя огрубіло, вкрилося зморшками? Огрубіло не тільки обличчя. Вона вже не зітхала, як досі, згадуючи минуле. Так, вона дуже змінилася. Ще добре, що вона білява, — сивина не так помітна. Мало в ній лишилося від тієї, зображеної на фотографії молодої і гарної жінки з маленькою дитиною на руках, дуже мало... Але це її дитина. Назавжди її. Вона пам'ятає про Мірку все до найдрібніших подробиць, як може пам'ятати тільки мати. По очах, великих і голубих, як у неї самої, вона завжди бачила, коли дівчинка збиралася заплакати чи засміятись. Немає іншої дитини на світі, в якій були б такі пухкенькі ручки, ніби перев'язані вище зап'ястка тоненькою, невидимою ниточкою...

Роздивляючись знімок, вона знову пригадала маленьку хатинку. Якось Мірка, вилазячи на стіл, упала на спину, зачепилася за стілець, і з-під лівої лопатки пішла кров. Як вони з Миколою злякалися! А Мірка й тоді майже не плакала. Рана загоїлася швидко, але маленький рубчик лишився.

І знову, як завжди, коли дивилася на цей знімок, Олена Петрівна, мов наяву, побачила, як у кузові вантажної машини вона міцно притисла Мірку до грудей... Коли засвистіли бомби, Мірка зі страху закричала: «Мама-а!» Більше нічого Олена Петрівна не чула... Вона опритомніла тільки в польовому госпіталі. Ви-

явилось, партизани підібрали її на дорозі серед убитих жінок і дітей і переправили через лінію фронту.

А молодий хлопець, який стоїть за кріслом,— її Микола, єдиний і назавжди її.

Їх уже немає — ні маленької Мірки, ні Миколи. І ніколи не буде.

Олена Петрівна не заплакала, навіть не зітхнула, роздивляючись знімок. За шістнадцять років вона вже виплакала всі сльози.

Потім вона почала розігрівати вечерю для Ніни. Дівчина прибігла рум'яна, весела. Виявилось, по дорозі з клубу Ніна встигла викупатися в річці. «Ванни ж у нас немає»,— пояснила вона сміючись. Жадібно наминаючи вечерю, розповідала Олені Петрівні, що дзвонила в Петрозаводськ і погрожувала «зчинити бучу», коли не привезуть плити. Адже через них затримується монтаж багатьох машин. Їй відповіли, що галасувати не треба,— плити вже послали.

Однак, перше ніж одержали плити, на будову нагрянула рейдова бригада республіканської газети разом з комісією з районних організацій. На місці до складу рейдової бригади включили Петрикова Миколу Карловича. На підставі його листа й було розпочато дослідження стану справ на будові. Крім нього, до роботи по збиранню матеріалів хотіли залучити інженера Ніну Венедиктівну, але вона відмовилася, пославшись на те, що зайнята і вже все сказала на виробничій нараді.

Приїзд різних комісій нервує і тривожить людей, порушує їхній звичний ритм роботи. Так і тепер, комісії та рейдовій бригаді потрібні були матеріали і різні дані майже від усіх відділів — найбільше від виробничого відділу, відділу постачання, бухгалтерії. Годинами вони розмовляли з секретарем партійного бюро.

Багато часу забирали члени комісії у голови місцевкому, єдиної людини, яка поставилася до приїзду комісії зовсім спокійно. Головою місцевкому був інвалід Вітчизняної війни, пенсіонер Маккоєв Йосип Трохимович. Одержуючи пристойну пенсію, він відмовився від окладу голови місцевкому. Працював він з душею, щоправда, мало вникав у виробничі проблеми; більше часу бував у клубі, в бібліотеці, займався гуртками художньої самодіяльності. Своєю єдиною рукою на диво добре малював лозунги, притримуючи другим плечем полотно чи папір. На концертах він був дотепним конферансьє.

Але комісії від нього не було майже ніякої користі, тому що перевіряли в основному саме виробничу роботу, а культмасової роботи торкалися мимохідь. З Маккоєвим спробували поговорити про людей, які цікавили комісію, взнати його думку про них.

Але за тими характеристиками, які він давав усім, про кого йшлося, ті люди виявлялися і вольовими, і доброзичливими, і талановитими: Воронов — вольовий, принциповий, доброзичливий командир виробництва, який тільки тим і займається, що прислуховується до думки підлеглих, а потім наймудріші поради застосовує на практиці. Виконроб Олена Петрівна — найширосердніша жінка на будові, дуже багато зазнала і тому розуміє потреби й турботи інших. Новий інженер Ніна Венедиктівна — це справжній представник нового покоління: в ній поєднується талант, відданість справі, працелюбність зі скромністю...

Таку саму характеристику він дав секретарю партійної організації, хоча про нього не питали, головному інженеру, начальнику відділу постачання, усім, крім головного бухгалтера, який, за словами Маккоева, виявився єдиним бюрократом, грубіяном, затискувачем критики, одірваним від життя, людиною, що оточила себе цифрами й директивами. Із бесіди з Маккоевим члени комісії не могли зробити ніяких висновків про тих людей, які їх цікавили. Висновок був зроблений лише щодо самого голови місцевкому: профспілкова організація відірвана од виробничого життя колективу, конкретно не керує соціалістичним змаганням і в цьому насамперед винен Маккоєв, тому пропонувалося подумати про заміну голови місцевкому, а поблажливому і доброму Маккоєву слід доручити роботу з гуртками художньої самодіяльності.

До висновків комісії люди поставилися по-різному: одні цілком підтримували їх, другі все заперечували, треті схвалювали лише деякі пункти. Багато хто був незадоволений, що все це робилося з ініціативи Петрикова, людини, яка на роботі себе нічим хорошим не виявила, інші, навпаки, вважали, що Петрикову просто в житті не щастить, а що він людина з широким, державним поглядом на життя і до нього слід прислухатися і підтримати.

Начальник будови Воронов прийняв комісію зі скептичними посмішками: знаємо, мовляв, ми ці комісії, не перша й не остання, тільки мало від них толку.

Однак, як дисциплінований керівник, він розпорядився, щоб усі відділи надали комісії всебічну допомогу. А сам він усе ж намагався триматись осторонь і займатися по можливості своєю справою. Коли його ознайомили з висновками, в яких було ряд критичних зауважень і на його адресу, він підбадьорився і підписав усе, що належало йому підписати, тому що комісія вимагала від раднаргоспу та від інших постачальників негайного виконання своїх зобов'язань по забезпеченню будови необхід-

ним обладнанням, будматеріалами та запасними частинами. Олена Петрівна зойкнула:

— Та вам же дорікають несправедливо: як же ви могли забезпечити будову виробничою водою, коли досі насосна станція не обладнана, і не з вашої вини. Не відразу ж тягати воду.

Воронов махнув рукою:

— Дурниці! Розумні люди зрозуміють цей документ як треба і прискорять відправку обладнання, а дурням що не пиши, вони однаково лишаться дурнями.

Олена Петрівна теж була рада висновкам комісії: якийсь слід усе-таки зостанеться, якась допомога буде. Рада вона була й за Петрикова. Щоправда, подекували, що він написав просто кляузу. Але дослівного змісту листа ніхто, крім членів комісії, не знав, і що б там не було написано, від нього велика користь. Одна справа, коли пише начальник будови чи виконробі,— до них звикли, а до голосу простого робітника повинні прислухатися. Олена Петрівна не могла не похвалитися перед начальником.

— А ти кажеш — треба судити. Людина раз випила, з ким не буває. Адже я правильно зробила, що затримала матеріал?

Воронов буркнув невизначено:

— Хто знає.

Олена Петрівна вела далі:

— І я теж думаю, що Маккоев не на своєму місці. Провалить він справу зі своєю добротою.

— І кого ти хочеш на його місце? Того самого Петрикова, так?

— Ви смієтеся? А чому ні? Чоловік він, видно, бойовий, з організаторськими здібностями, з досвідом. А муляр він посередній. І кращим навряд чи буде: пізно його вчити.

— Добра ти дуже, Олено Петрівно! — Це «ти» означало, що розмова неофіційна. — Тобі б тільки благодійністю займатися. Ну гаразд, я пожартував. Не нам з вами вирішувати це питання, але запропонувати ми можемо.

Незабаром після від'їзду комісії настали гарячі дні: доставили залізобетонні плити, і тепер довелося наздоганяти прогаяне. Люди ніби стрепенулися, коли побачили, що справа зрушила з мертвої точки. У будівництві — як у житті взагалі. Стомливо, одноманітно минають тижні — немає ніяких відчутних зрушень, хоча люди працюють невтомно. Але їхня праця не марна: десь щось наповнюється, зростає, потім настає час, і все ніби виливається назовні, швидко, зримо. Так споруджують будинки — цеглина до цеглини, так простягаються магістралі сталевих шляхів — рейка до рейки, так народжуються книги й картини, так однієї весняної ночі води озер ламають кригу.

Люди по-різному виявляють старанність у роботі. Якось, про-

ходячи двором будови, Олена Петрівна завмерла, узрівши дивовижне видовище. Бульдозер Павла Кюллєва, який рівняв землю біля кладки, намертво засів між двома валунами. Павло, весь червоний від люті й напруження, лежав на землі й намагався плечем вивернути величезний камінь. Це було так нерозумно, що Олена Петрівна злякалася: чи при своєму розумі хлопець? Вона підійшла ближче. Сльози текли по його замурзаному, спітнілому обличчю. Олена Петрівна доторкнулася до плеча бульдозериста:

— Павле, що з тобою? Так нічого не вийде, облиш!

— Іди собі!..— істерично вигукнув хлопець.

Вона веліла Павлу підвестися й не клеїти дурня. Хлопець послухав, хоча і весь тремтів. Олена Петрівна покликала робітників з будови. Спільними зусиллями камінь зрушили з місця. Микола Нікулін сів на бульдозер і зіштовхнув каміння в яму. Павло хотів знову залізти в кабінку, та Олена Петрівна умовила його піти додому. Вона вирішила ввечері піти до Айно Андріївни і порадитися, що це з хлопцем робиться.

Але під час перекуру в робітників зайшла мова про Павла, і те, що Олена Петрівна почула від одного із старожилів селища, значною мірою пояснило і сьогоднішній випадок, і взагалі дивну часом поведінку Павла.

Павло був зовсім маленьким, коли почалася війна. Батько пішов на фронт, а матері, тяжко хворій, з маленьким сином на руках, довелося евакуюватися. Бомбили. На зупинках матері губили дітей, діти матерів. А Павлова мати марила. На якійсь зупинці її зняли з поїзда. Маленький хлопчик стояв біля матері, яка лежала в залі для пасажирів, і тримав її за руку, поки та не залякла. Потім прийшли якісь люди і понесли матір. Хлопчик побіг слідом. Його не пустили, але він якось усе-таки пробрався в холодну, темну кімнату, де знаходилася мати. Він побачив там покійників, що лежали непорушно в дивних позах, і серед них матір. Дико скрикнувши, хлопчик вибіг із цієї жахливої кімнати, побіг на вокзал, заскочив у якийсь вагон, до незнайомих людей, а тоді знову відстав від поїзда. Голодного й хворого його підбрали біля водокачки невеликої станції. Хлопчик потрапив до лікарні і ледве вижив. Його відвезли в дитбудинок, але він незабаром утік. Кілька місяців бродив безпритульним, доки його знайшли і знову відправили в дитбудинок. Після війни минуло кілька років, перше ніж Павла відшукав батько. Шукаючи сина, він зустрівся з Марією Андріївною, колишньою санітаркою, яка доглядала його, тяжко пораненого, під час війни. Батько привіз сина додому, а через півроку поїхав за Марією Андріївною. У сім'ю прийшла нова мати. Тепер вона

працювала вчителькою у Туулілахті. У Павла отак з'явилися маленькі брати і сестри — аж п'ятеро. І через те ще самотнішим почувався хлопець у своїй сім'ї. На додачу до всього він часто хворів, мав погане здоров'я. До армії його не взяли, а це ще більше пригнічувало. Павло був неврівноважений: то нестримно веселий, а за хвилину вже такий похмурий, що слова не доб'єшся. Працював він добре, але іноді, щоправда, рідко, бували такі істеричні напади, як сьогодні.

Сліди війни — це не тільки міни, сховані в землі, і не тільки спогади, які яtringь душу. Це й старі рани, які болять перед негодою, це й душевні травми, отакі, як у Павла. Хлопець навіть не встиг побувати на фронті, а війна вже покалічила його, і, може, більше, ніж декого з тих, хто воював.

Робітники мовчки курили, думаючи кожен про своє. Багато з них знали, що таке війна. Ця розповідь нагадала їм про тяжкі воєнні дні. Колишні фронтовики згадують війну найчастіше подумки, мовчки. Розповідати про неї люблять звичайно ті, хто видає чужі подвиги й страждання за свої.

Перший порушив мовчання Петриков. Але його турбувала не війна, а справи, ближчі за часом. До нього дійшли чутки, що його, Петрикова, кандидатуру збираються висунути на голову місцевкому, тому вже можна було обговорювати профсправи. Він заговорив:

— Так, багато хто постраждав під час війни. І їм слід допомагати. Це справа всієї громадськості, а насамперед профспілок. Мене дивує байдуже ставлення до таких речей. Ось, наприклад, у землі багато мін, а будову починають, навіть не перевіривши, чи є вони. Чи, от ви кажете, Кюллієв... Павло, здається, його звати. Він безумовно потребує лікування. А скажіть, хоч раз у нас у профспілковій організації ставилося питання про медичну допомогу цьому хлопцеві? Його треба направити до спеціалістів, виклопотати йому путівку в санаторій. Чи квартирні умови? Такий людині, як Кюллієв, належить поза чергою надати квартиру. А він живе в напівчужій сім'ї, де галасують діти...

Петриков казав правду.

На закінчення він додав:

— Кров проливати ми вміли, а ось рани війни по-справжньому заліковувати ще не навчилися.

Він поглянув на годинник і підвівся: перекур затягнувся, і тому робітники почали дружно підводитися. Але не встигли розійтися по місцях, як пролунало запитання:

— А цікаво, скільки крапель своєї крові ти, Петриков, пролив і де?

Це був літній сплавник Койвунен, який уже багато років тому пішов на пенсію. Він сидів осторонь на колоді, згорблений, зморшкуватий, у картатій сорочці й жилеті. Ніхто не помітив, з якою увагою старий слухав Петрикова, попихкуючи своєю нерозлучною люлькою-носогрійкою.

У селищі Койвунена знали добре і водночас якось не завжди помічали його. Знали його тому, що все його життя, починаючи з двадцятих років, коли він приїхав у Радянський Союз, було на виду, а помічали його не завжди через те, що він не втручався у життя інших, жив самотньо у своїй кімнатці.

Підводився він щоранку незмінно о сьомій годині, готував собі сніданок, а потім починав свій звичайний обід. Спершу він ішов до сплавників. Довго стояв і дивився, як іде сортування деревини, покурював і мовчки кивав чи похитував головою, залежно від того, як ішла робота в сплавників. Тут йому все було знайоме — кожна людина і кожний рух. Коли хтось намагався завести з ним довгу розмову, старий відповідав:

— А ти, видно, вважаєш, що ти й робота нерівноправні: мовляв, робота від тебе нікуди не втече, а ти можеш її кинути і правити теревені.

На нього не сердилися — свого часу він сам працював, не згадуючи про перепочинок, а перекури йому були ні до чого; люлька постійно була у нього в зубах, а коли вона гасла, то досить було сунути її в кишеню, як вона знову була повна тютюну, запалити її було справою однієї секунди, отож для цього він од роботи не відривався.

Від сплавників він ішов до будівельників. На будові нікого не хвалив і нічим не дорікав — тут робота була йому знайома менше і будівельників він теж менше знав. Будівельники звикли до його щоденних обходів і майже не звертали на нього уваги, і тому тепер усі дуже здивувалися, коли старий озвався. Василь Довгов'язий від подиву навіть знову сів на колоду.

Петриков пильно подивився на старого і, насупившись, запитав:

— Ви, власне, хто? І що ви тут робите?

— Хто я? — У старого в очах майнула весела іскорка. — Невже не пам'ятаєте? Та ми ж із вами на одному сонці онучі сушили. Забули? Як ви кров проливали, а ми прохолоджувалися.

Петриков, усе ще розглядаючи старого, погодився:

— У вас справді якесь підозріло знайоме обличчя.

— Так-так, пригадали — саме підозріло. Пам'ятаєте історію з однією жінкою?

— З жінкою! — вихопилося раптом у Олени Петрівни. Вона зацікавилася. З якою це?

— Та з однією там...— Койвунен затнувся, глибоко затагнувся і, пускаючи дим колечками, зосереджено почав стежити за ними. Тоді тихо сказав: — Та з тобою, Олено Петрівно.

— Зі мною! — Олена Петрівна навіть закліпала від здивування.— Зі мною! Немає в мене ніяких історій!

У неї був такий розгублений, такий здивований вигляд, що старий не міг не додати:

— Та це коли ми тебе з фінського тилу притягли...

Тепер Олена Петрівна була так вражена, що навіть більше нічого не запитала. Думки її зароїлися, перебиваючи одна одну. Виходить, тут, у Туулілахті, живуть люди, які знали її ще в роки війни, знали її долю. Адже вона майже нікому про себе не розповідала, хіба тільки дещо Айно Андріївні. І навіщо розповідати? У багатьох життя склалося не легше. А цікаво, що зробили Койвунен і Петриков для її врятування і який це в них конфлікт стався через це? Все це так дивно, так несподівано. Треба запитати...

Але нічого запитати вона не встигла. Петриков випередив її.

— Давайте потім поговоримо про справи давноминулі. А зараз — до роботи. Чи як, Олено Петрівно?

Олена Петрівна тільки кивнула у відповідь. Коли всі розійшлися, Петриков підійшов до Койвунена і, ляснувши того по плечу, сказав дружньо:

— Зайшов би до мене ввечері. Посидимо, поговоримо. Чи краще я зайду до тебе.

На невеликих будовах і лісопунктах люди у вільний час часто збираються в контори. Вони приходять послухати напівофіційну розмову начальника з прорабами, майстрами і бригадирами, щоб бути в курсі виробничих справ, вони приходять і просто покурити, поділитися новинами, спогадами.

Заходять сюди й люди, які давно вже пішли на пенсію і могли, здавалося, спокійно відпочивати, не хвилюючись, скільки на сьогодні видано «кубиків» чи як справи з якимось там монтажем. Ось і сьогодні сиділи два ветерани — Койвунен і Степаненко.

Закінчивши ділову розмову, Воронов раптом звернувся до Койвунена. Він запитав таким тоном, наче той у чомусь винен:

— Що це за історія у тебе там з Петриковим і до чого тут Олена Петрівна?

Койвунен мовчки підвівся, неквапливо пройшов до грубки, старанно вибив люльку, наповнив її тютюном і коротко відповів:

— Та нічого особливого.

— Ну все-таки?

— Нехай цей ваш Петриков не каже, що кров проливав. А ще

мітить на місце Маккоєва. Хто вже справді воював, то це він, Маккоєв наш.

— Коли вже ти почав, то не тягни,— попросив Василь Довгов'язий.

— Не я — він почав, Петриков. Воював він знаєте як? Під ліжком. Як завила бомба, він — шасть під ліжко. А потім набирав папірців, різних лікарських довідок — хворий, мовляв. Ну і влаштувався в газеті, в Пудож подався, подалі від фронту. А який з нього газетяр? Коли вже й напише двоє слів,— то все з чужих статей. Вигнали його з редакції чи сам пішов — чого не знаю, того не знаю. Я скажу тільки: боягуз він просто, і душа в п'ятах — от і всі його хвороби...

Олена Петрівна засовалася на стільці, тоді перебила старого:

— Чому ти эле говориш про людину? Що він тобі поганого зробив? Що, особисті рахунки в тебе з ним, так? Я не думала, що в тебе така вдача.

Койвунен виїняв люльку з рота і, здивовано кліпаючи сльозавими очима, поглянув на Олену Петрівну:

— Вдача, кажеш? Особисті рахунки, кажеш? Ех ви, люди! Та коли я вже почав, то скажу до кінця...

Закінчивши свою розповідь, старий підвівся, знову вибив піл з люльки і мовчки попрямував до виходу.

— Але ти хоча б упізнав мене? — запитала Олена Петрівна.

Люди сиділи мовчки, намагаючись з окремих фраз старого сплавника й партизана уявити собі більш чи менш повну картину того, що сталося, хоча багато чого для них залишилося незрозумілим.

Як могло статися, що людина, котра виявила себе боягузом і навіть симулянтom, зуміла настільки ввійти в довір'я командування, що змогла розпоряджатися долями справжніх патріотів, які зберегли у жорстокій боротьбі гуманні почуття? Чи демагогією домігся він цього, чи це сталося завдяки колишнім його заслугам? Та чи й були в нього заслуги взагалі? Старий Койвунен не знав і не цікавився, яку посаду тоді займав Петриков. Але він добре, занадто навіть добре пам'ятав, як зустрів Петриков їх, партизан, які доставили Олену Петрівну через лінію фронту. «Чому ви, такі-сякі, відволіклися од виконання бойового завдання?» — кричав Петриков. Він звинувачував їх у дезертирстві, в тому, що вони просто скористалися випадком, аби врятувати свою шкуру. Він навіть погрожував їм трибуналом. «А хто вона, ця жінка? — запитував їх Петриков. — Може, вона сама хотіла лишитися на окупованій території, а під бомбу потрапила випадково. А може, навіть гірше того, — може, вона дістала контузію за спеціально розробленим планом. Війна це війна, все

може бути. І взагалі невідомо, чи виживе вона і чи варто було тягти її через лінію фронту».

Так казав тоді Петриков. Він не знав ні як звати Олену Петрівну, ні як її прізвище, він навіть не бачив її,— вона в цей час лежала вже в госпіталі, все ще не опритомнівши. І шість партизан, серед них і Койвунен, просиділи під арештом, поки загін не повернувся з рейду. Могли б просидіти й довше, коли б, скажімо, не повернувся з походу командир загону, який під свою особисту відповідальність послав їх супроводжувати Олену Петрівну, і коли б рейд виявився не таким вдалим.

Петрикову, очевидно, не раз доводилося займатися такими справами. Навіть Койвунен запам'ятався йому лише як «підозріло знайоме обличчя».

Олена Петрівна всміхнулася:

— Адже щодня зустрічаємося, а він мовчить,— і кивнула вслід Койвунену.

Старий почув її слова і мовив з ганку:

— А чим тут хвалитися? Та ще кажете — особисті рахунки. Ех ви, люди!

І він пішов.

Решта теж стали розходитися — хто пішов додому, хто поспішив до клубу на репетицію нового спектаклю.

Василь Довгов'язий та Воронов довго ще говорили про роботу на завтра, розмова, почата ще на вулиці, тривала далі, вони самі не помітили, як опинилися біля клубу.

— Зайдемо,— запропонував Воронов, кивнувши у бік клубу.

Вони увійшли до клубу через службовий вхід і тихо пробралися в зал, де сидів один Маккоєв. Помахом руки він звелів їм сісти і не заважати репетиції.

— Та вміє ж командувати, бісова душа,— всміхнувшись, шепнув Воронов своєму супутнику.

Маккоєв не розібрав, про що вони шепочуться, але сердито зашипів на них. Вигляд у нього був дуже задоволений: очевидно, репетиція йшла добре. Тільки бібліотечарку Ліду Воробійову, яка читала монолог, він перебив:

— Давай спочатку! Більше темпераменту. Ти повинна лютувати, кипіти від люті. А ти як говориш «ненавиджу»? Яюсь розгублено і мляво. Ну, спробуй знову.

Нарешті репетиція закінчилася. Василь Довгов'язий і Воронов лунко заплескали в долоні. У залі ввімкнули світло.

— Ну як? — Маккоєву хотілося дізнатись про враження єдиних глядачів.

Не діставши від них відповіді, він сам пояснив:

— Наче нічого. Тільки Лідія сьогодні якась розгублена. Щось інше в неї на думці.

Василь Довгов'язий добродушно пробурчав:

— А в тебе тільки спектаклі на думці. Ти б частіше заходив на будівництво. Підсумки змагання, дошку показників — усе це слід зберігати не в папках. Та їх і в папках у тебе, здається, нема. У мене вже два місяці членські внески не сплачені — і ніхто жодного слова.

Маккоєв безпорадно дивився на Воронова.

— Та я ж... Адже перевибори... Я й сам знаю... Не справляюся...

Воронов перебив його:

— «Перевибори, перевибори»... Нісенітниці верзеш! Прийде час — будуть і перевибори. А тебе примусимо працювати. Зрозуміло? Чи мені теж сказати — «не справляюся»? Розвалив роботу і чекає, коли виженуть до біса? Ні, ми тебе примусимо працювати!

— Та ж Петриков... — Затинався Маккоєв.

— Хто?! Що? Петриков? — тепер розсердився Василь Довгов'язий. — Дідька лисого!

— Хто ж так вирішив? — здивувався Маккоєв.

— Ми, — твердо заявив Василь Довгов'язий.

Воронов підтвердив:

— Зрозуміло тобі?

І вони вийшли, залишивши здивованого Маккоєва серед пустого залу.

Олена Петрівна прийшла додому незвичайно розгублена й замислена.

— Сталося що-небудь? — стурбувалася Ніна.

Олена Петрівна не відповіла. Вона знічев'я переставляла різні дрібнички на етажерці, поправляла книжки.

— Неприємності якісь, так? — допитувалася Ніна.

— Та ні. — Потім Олена Петрівна заговорила: — Уяви собі, живе поряд з тобою людина, яка врятувала тобі життя. І мовчить. І раптом дізнаєшся. Отаку людину я зустріла сьогодні. Знаєш Койвунена? Пенсіонера, з люлькою?

Вона розповіла Ніні, що сталося в конторі. Дівчина слухала-слухала, потім підвелася й почала ходити по кімнаті з кутка в кутка.

— Негідник, який негідник! — вигукнула вона. — Це в нього й на фізіономії написано! А ти Петрикова завжди захищаєш.

— Я? Але ж мені він зла не бажав.

— А кому ж?

— Узагалі. Він досі навіть не знав, що то була я.

— Це найжахливіше, коли — взагалі. Розумієш? Це ж людина-ноненависництво.

— Ну, ти перебрала міру. Не всі однаково розуміють свій обов'язок.

— У тебе якесь всепрощення. Толстовщина.

— Ех ти, Ніночко! — всміхнулася Олена Петрівна і лагідно провела рукою по волоссю дівчини. — Цікаво, яка тепер була б Мірка.

Ніна принишкла. Повечеряли, а тоді Олена Петрівна сказала, ніби вибачаючись:

— Ну я зайду все-таки до Койвунена.

У Койвунена сидів Петриков. Очевидно, розмова в них точилася серйозна. Коли вона ввійшла, Петриков викладав далі свої думки, поблажливо повчаючи старого:

— Отак, друже, буває на війні. Війна — це сувора школа. Тут, друже, не до ніжностей. Вдаватимешся до сантиментів — без голови залишишся. Чому ми виграли війну? Тому що були суворі, стійкі, нещадні. Хіба не так?

Койвунен, видно з усього, відмовчувався. Олені Петрівні він помітно зрадив, навіть вирішив відповісти Петрикову:

— Дурниці верзеш. Суворими треба бути до ворога, стійкими — в бою.

Койвунен став витирати і без того чистий стіл і присунув до нього стілець для Олени Петрівни.

— А як ви вважаєте, Олено Петрівно? — запитав Петриков.

— Я ж не знаю, про що ви говорили.

— Про вас ми тут розмовляємо. Тоді ми були незнайомі, але взагалі...

— Взагалі про людей, виходить, — Олена Петрівна мимоволі повторила слова, які сказала Ніна.

— Саме так. — Петриков не відчув іронії. — Головне завдання було — громити ворога, виконати бойове завдання. Оцим ми всі жили.

Койвунен випростався:

— Хто жив цим, а хто й ні. А коли ні, то нема чого розп'якувати.

— Кожен на своєму посту, на малих і великих... — Петриков почав говорити владним тоном, але, помітивши ехидну посмішку Койвунена, затнувся.

Койвунен витяг з духовки закіптюжений кавник, поставив на стіл дві чашки, цукор, печиво, промовляючи:

— Не осуди, Олено Петрівно, чоловік пригощає не хтозна-як. Зате кава в мене добра.

Петриков скося поглянув на стіл, чекаючи, чи поставить господар на стіл третю чашку. Койвунен присунув чашку Олені Петрівні, другу поставив перед собою. Петрикову лишилося тільки встати.

— Сподіваюся, ти мене зрозумів,— сказав він у дверях.— Такі речі слід розуміти. Широко. З розумом. З партійних позицій. Враховуючи обстановку. Чи не так, Олено Петрівно? Чи не так, Койвунен?

Не дочекавшись відповіді, Петриков попрощався і вийшов.

— З партійних позицій, каже.— У Койвунена мало не вихопилася лайка.— Це в нього партійні позиції!

Олена Петрівна замислено помішувала ложечкою цукор. Кава була гаряча. Випивши кілька ковтків, вона підвела очі на старого і тихо запитала:

— Скажи мені одне. Мене знайшли на дорозі. А Мірка? Донька моя, їй було три роки. Вона була в мене на руках?.. Що з нею? Ти не пам'ятаєш?

Койвунен поставив чашку з недопитою кавою на стіл і став набивати люльку. Олена Петрівна пильно, не кліпаючи, дивилася на нього, далі зауважила:

— Ти мовчиш. Ти розумієш, як мені це важливо. Скажи мені правду. Я не плакатиму. Немає в мене більше сліз. Я знаю, що вона загинула. Але як вона лежала? Поряд зі мною, так?

Койвунен почав запалювати люльку. Переконавшись, що вона запалилася, він поглянув прямо в очі Олені Петрівні і відповів:

— Не було дитини, Олено Петрівно. Чого не було, того не було. Брехати не можу.

— Що ти кажеш?! А Мірка?

— Не було Мірки.

— Але ти сам мене підібрав чи інші...

— Сам. Не один, звичайно.

Олена Петрівна поглянула на нього так недовірливо, що старий розгубився і почав пояснювати:

— Може, її відкинуло. Вибухова хвиля, вона ж... Ми гадали: всі мертві. Цієї миті ти й застогнала. Ось тебе й підібрали.

— Але Мірку не можна було не помітити. Таких маленьких не було ні в кого.

— Олено Петрівно, вночі все це відбувалося. Ніч, щоправда, біла, але хмарилося. Та ми й поспішали. В тилу у ворога все ж таки. Словом — війна. Але дитини я не бачив. Може, наші бачили.

— А після того у вас розмови не було?

— Була, звичайно. Ідемо й розмовляємо — ось вона, війна...

Побачивши надію в очах матері, старий заявив упевнено:

— Але про дитину ніхто не говорив. Чого не було, того не було.

Знову сиділи мовчки. Потім Койвунен спохмурнів:

— А він каже — кров проливав, Петриков тобто. Сказав би я, що він проливав, не була б ти жінкою.

Олену Петрівну поглинули її власні думки. Вона підвелася й подала руку:

— Спасибі тобі, велике спасибі!

— Нема за що.— Старий теж підвівся.— За що ж спасибі? Чоловік пригосає не хтозна-як.

— За те, що пригостив — теж спасибі.

Олена Петрівна зайшла до Айно Андріївни.

— Що ти хочеш, Олено Петрівно! Ніч, темно, люди поспішали. Могли не помітити. Війна,— втішала її Айно.

І Олені Петрівні спало на думку, що краще було б Койвунену взагалі мовчати. А то тепер вона втратила спокій і навряд чи зможе відновити душевну рівновагу. Щоб відволіктися від цих думок, вона почала розповідати про Павла. Як думає Айно Андріївна, чим допомогти хлопцеві?

Айно Андріївна добре знала Павла і всю родину Кюллієвих. Як допомогти Павлу? Звичайно, йому треба полікуватися в санаторії. Про путівку вже була розмова з Маккоєвим. Дуже корисно було б хлопцеві займатися спортом. А до того ж, звичайно, треба йому змінити обстановку. Ось він одружиться і, очевидно, стане врівноваженишим.

— Павлу — одружиться?! Та що ти! Невже за нього хтось піде? Він ще зовсім дитина! — Ця новина ніяк не вкладалася в голову Олени Петрівни.

— Боже ти мій! — тепер настала черга дивуватися Айно Андріївні.— Нічого ти не знаєш, що робиться в селищі. За нього піде, та ще хто! Найкраща дівчина. А Павлові — давно за двадцять перейшло.

Олена Петрівна ніколи не цікавилася такими справами, і ніхто з нею не ділився ними. Але не треба було цікавитись плітками, щоб знати дещо про Павла. Все селище знало, що Павло і бібліотекарка Лідія Воробйова зустрічалися вже багато років. Бувало, щоправда, посваряться, нібито назавжди, а тоді знову миряться. Олена Петрівна не знала, що в селищі з них уже давно добродушно посміюються. Не знала вона що, наприклад, Койвунен повчав Павла, посмоктуючи свою нерозлучну носогрійку:

— Краса — річ не постійна, швидко минає. Потім тільки жалкуеш. Не гонися ти, хлопче, за вродливими, а женися на неврод-

ливій. Тут уже з роками нічого не пропаде, а, навпаки, тільки збільшиться, невродливості тобто.

Але Павло не послухав поради старого, а зупинив свій вибір на чорноокій і стрункій бібліотекарці. Щоправда, в нього були небезпечні суперники. Один молодий лісоінженер, який побував тут на практиці, так покохав дівчину, що просто проходив їй не давав, а поїхавши, буквально засипав її листами. Ліда спершу відповідала, потім перестала. Тоді інженер знову приїхав у селище в відрядження. Побачивши його з вікна бібліотеки, Ліда кинулася до завідувачої клубом Анні Нікуліної, благаючи відпустити її на кілька днів: «Мені треба поїхати куди завгодно. Терміново!»

Павла вона не уникала, хоча й не подавала надій. Іноді вона дозволяла проважати себе від клубу до дому, а інколи кидала сердито й різко:

— Чого за мною бігаєш? Відчепися!

І Павло відставав. Кілька днів він мовби не помічав її. Тоді Ліда зупиняла його де-небудь і лукаво запитувала:

— Чого зазнався?

Павло сам ходив запрошувати гостей на весілля. Старий Койвунен теж дістав запрошення. Подякувавши нареченому, старий усе ще під'юджував:

— Ось ти оженишся, а капшук у тебе повний? Бачиш, у мене в цьому є деякий досвід. З порожньою кишенею нічого за такий підряд братися, як одруження. Була в мене наречена у Фінляндії, та, мабуть, і зараз є. Гарна дівчина, з багатого дому. Ось її батько мені й сказав: «Зваж-но, хлопче, спершу свій гаманець, а потім уже приходь свататися». Ну, я зважив. Бачу: мало він важить. Вирушив я тоді в Америку за доларами. Та тільки моя поїздка трохи затяглася: минуло всього-на-всього років п'ятдесят. Доларів я так і не добув, приїхав у Радянський Союз. А тепер у мене й гроші є на книжці, ось тільки не знаю, чи чекає ще мене наречена, хоч і присягалася. Та жінки такий народ, що на них особливо покладатися не можна...

Сміючись, наречений признався, що на книжці в нього немає нічого, на весілля грошей вистачить, а там, дивись, і получка знову. Завгосп обіцяв дати їм у тимчасове користування сякі-такі меблі.

Василь Довгов'язий чомусь зацікавився, хто запрошений на весілля. Павло став перераховувати, той кивав, ніби погоджуючись з кандидатурами гостей.

— Петриков з дружиною...

— Стривай-стривай, а він навіщо?

— Як — навіщо? Разом працюємо...

— Знаєш що,— заявив Василь Довгов'язий,— якщо він буде, я не прийду. Койвунен коли й прийде, то теж піде.

Павло розгубився:

— Батько теж проти.

— От бачиш. А дружину його запроси. Зрозумів?

Павло кивнув, хоч нічого не зрозумів.

Анні Нікуліна наполягла, щоб весілля влаштували в клубі.

— Є ж у великих містах цілі палаци одруження. Чим Туулілахті гірше? Хоча палацу окремого й нема, зате є клуб,— говорила вона.

За весільним столом Василь Довгов'язий раптом запитав у Павла:

— А скажи-но, хлопче, невже ти жодного вірша Лідії не присвятив? А ще поетом вважаєшся.

Лідія, сміючись, вискочила з-за столу, кинулась у сусідню кімнату, де знаходилась її бібліотека, і принесла паку листів завтовшки із дві долоні.

— Ось вони!

Павло благально дивився на наречену, але, на вимогу гостей, йому довелося дозволити Анні прочитати кілька віршів. Жарти і сміх затихли, коли слухали вірші, присвячені Лідії. Вірші були гарні, але, прочитавши їх уголос, Анні, замість того щоб хвалити, раптом напосілася на автора.

— Слухай, Павле, чому в нас у літературному об'єднанні ти читаєш тільки погані вірші? І в райгазеті абиякі друкуюєш? А гарні віддаєш прямо в бібліотеку. Все ти робиш навпаки. Вірші треба спершу опублікувати, і тільки потім вони повинні потрапляти в бібліотеку. Так роблять справжні поети.

Після весілля молоде подружжя поїхало в Крим. Маккоєв виявив незвичайну для нього енергійність і швидко виклопотав їм путівки до санаторію. А Воронов обіцяв до їхнього повернення влаштувати їм квартиру.

— Спасибі, спасибі! — тільки й міг промовити хлопець.

— А ти кажеш — телепень, дурень несосвітений,— пробурчав Воронов.— Пам'ятаєш?

— Коли я таке говорив? Жартуєте.

— Ну й пам'ять у тебе! — засміявся Воронов.— Гаразд, може, ти й правду кажеш. Зважу на критику. Довго телепнем не буду.

Дні минали непомітно, а корпуси з кожним днем помітно росли.

Якось увечері до Олени Петрівни прийшла Ір'я — заплакана, сердита.

— Що з тобою, Ір'є?

— «Що, що»?! Та коли ж цьому кінець буде?

— Чому кінець?

— Поїхав.

— Куди, коли? — Олена Петрівна одразу здогадалася про кого йдеться.— Удень він був на роботі.

— Був, а тоді пішов до контори, розрахувався і поїхав.

— Куди, навіщо?

— А хто його знає — куди. Поїду, каже, щастя шукати. Справжніх людей, каже, дружний колектив.

Олена Петрівна все зрозуміла. Останнім часом навколо Петрикова створилася обстановка відвертої неприязні, неприхованої байдужості. Це і їй уже впало в очі. Щоправда, вона сама теж не відчувала до нього ніякої симпатії, але намагалася ставитися доброзичливо. Вона навіть збиралася поговорити з Вороновим, з робітниками. Не можна ж від людини так відвертатися. Мало яка в кого вдача, мало що робив він у минулому. Треба підтримати, допомогти йому стати іншим. Думала — і нічого не встигла зробити. Так буває часто: похопишся, а вже пізно, вже нічого не виправиш. Залізобетонні блоки, балки перекриття часто забирають стільки часу й уваги, що забуваєш про долю живої людини.

— Мені набридло переїжджати,— схлипувала Ір'я.— Не буде з ним щастя. Не любить він людей, і люди платять тим самим.

— То залишся тут, влаштуйся на роботу. А там, дивись, і він повернеться.

— Про це я й хотіла з тобою поговорити. Думаєш, повернеться?

— Повинен. Не такий він поганий, щоб сім'ю залишити. А роботу ми тобі знайдемо. Тільки не сумуй.

Зоставшись одна, Олена Петрівна гірко всміхнулася. Вона теж збиралася поїхати з Туулілахті. Тільки зовсім з інших причин, ніж Петриков. До неї всі ставилися добре. І їй теж усе тут подобалося — і люди, і природа, і робота. Але робота... Працювати їй останнім часом стало важче. З розширенням будівництва, з механізацією його процесів, з надходженням готових залізобетонних конструкцій вона все частіше й частіше губилася, відчувала себе безпорадною. Хоч і боляче було визнавати, але не вистачало знань, досвіду. Будівництво дерев'яних будинків — це інша справа... Звичайно, вона вчиться, але їй ще стільки років треба вивчати такі речі, про які в роки її молодості навіть гадки не було. Вона нікому про це не казала, але в ній якось непомітно визрівало рішення. «Треба було б порадитися з Вороновим, як він вважає», — промайнула думка, і вона всміхнулася: занад-

то часто вона почала ловити себе на тому, що думає про Воронова. І їй стало чомусь сумно.

Уранці по дорозі на роботу вона зайшла в контору. Воронов розмовляв по телефону, вигляд мав дуже сердитий. Знову не вистачало залізобетонних конструкцій потрібної форми. Йому терпляче пояснили, що все надішлють, тільки-но буде можливість. Треба почекати кілька днів. Виходить, робота знову затягується. Воронов так кричав у телефонну трубку, що пташки, які стрибали на підвіконні, злякано спурхнули на дроти. Він саме кинув трубку, коли увійшла Олена Петрівна. Воронов подивився на неї так люто, ніби зрештою знайшов винуватця.

Олена Петрівна була не з тих, хто боїться розгніваного начальницького погляду.

— Що вам?

— Те саме, що ви кричали по телефону. Що робити зараз? — спокійно відповіла Олена Петрівна.

Воронов зміряв її з ніг до голови презирливим поглядом, тоді випалив:

— А у вас що, голови на плечах немає? Я повинен думати за вас усіх?

— По-друге, — так само спокійно вела далі Олена Петрівна, — я хотіла сказати вам, що збираюся їхати звідси. Куди-небудь. З вами мені дуже важко працювати.

— Щасливої дороги.

Олена Петрівна хотіла щось відповісти, але їй забракло слів, і, кругнувшись, вона вийшла, але одразу заспокоїлася, навіть усміхнулася сама до себе. Вона добре розуміла, що Воронов сказав зовсім не те. «Просто бовкнув не подумавши. Нерви. Я ж не краща: одразу — в двері, ніби ошпарена, — думала вона. — Ну побачимо, як ти вибачатимешся».

З річки віяло прохолодою. Здавалося, її принесли з собою з далекої лісової глухомані колоди, що пливли річкою. Пахло смолою, свіжою тирсою і вапном. Навпроти, на другому березі, розкинулося селище. Подекуди будинки вже потемніли від дощів і морозів, між ними жовтіли нещодавно зведені будівлі, а далі височіли оточені риштованням майбутні будинки. За селищем виднілися зарослі сосняком піщані береги, а за ними — безмежна яскраво-синя гладінь води.

Немало місць змінила Олена Петрівна за своє неспокійне життя і тепер дивувалася, яким близьким стало для неї Туулілахті, з оцими стрімкими берегами, високими пагорбами... Ні, річ не тільки в берегах і пагорбах. Скрізь вони по-своєму гарні. В Туулілахті вона більше зійшлася з людьми — може, тому, що

прожила тут після війни довше, ніж будь-де. Тут вона вперше за всі ці роки відчула особливу теплоту до чужої людини — до Ніни, безпорадної в побуті, а загалом ділової і розумної. Тут Айно Андріївна, тут старий Койвунен... І раптом їй стало боляче від думки, що знову посварилася з Вороновим...

Вона вважала, що вже добре знає свого начальника. На перший погляд могло здатися, що справді з таким керівником дуже важко працювати. Він міг бути грубим, неймовірно самовпевненим, недовірливим, запальним. Олена Петрівна розуміла робітників, які після зіткнення з начальником страшенно лаяли його. Але вона розуміла цих самих робітників і тоді, коли вони, та-муючи свою образу, йшли до нього з новими пропозиціями та ідеями. Вони не ображались, коли Воронов не хвалив гарну думку і міг навіть пробурчати:

— Теж ще раціоналізатор... А ти зважив ось що? — і починав сперечатися, перевіряючи всі докази. І коли вже переконувався, що правда не на його боці, закінчував розмову: — Гаразд, подумаємо.

Таку відповідь можна було вважати майже схваленням. Добре починання він обов'язково запроваджував у життя, із самим раціоналізатором у майбутньому розмовляв шанобливо, хоча в очі й не хвалив. Інший начальник — а Олена Петрівна бачила на своєму віку різних — міг бути співчутливим і задушевним, захоплюватися з найменшого приводу, але нічого не доводив до кінця і насправді виявлявся безпорадним. Воронова можна було зрозуміти, тим більше, що він жив тільки роботою.

Олена Петрівна зайшла до теслярів, а тоді попрямувала в другий кінець приміщення, де встановлювали перекриття стелі. До неї підійшов Воронов і дуже серйозно запитав її поради, як краще провадити роботу, коли не вистачає необхідних конструкцій. Олена Петрівна відчула, що це і є вибачення: інакше її начальник вибачитися не може. І вигляд він мав дуже втомлений і самотній.

Ділова бесіда знову відновила між начальником і виконробом дух товариськості, порушений сутичкою в конторі.

Вони разом пішли на пилораму, яка була за два кілометри від будови. Спочатку йшли мовчки, далі Воронов заговорив про те, що, очевидно, ще непокоїло його.

— Чи то вік впливає, чи то нерви підводять.

Олена Петрівна мовчала. Начальник вів далі:

— Нашому поколінню довелося багато пережити...

— Нашому поколінню...— Олена Петрівна презирливо поморщилася.— Війни немає вже он скільки років, а ми всі свої грихі звальємо на неї.

А Воронову все хотілося помиритися.

— Пам'ятаєте, я розповідав про свого фронтового друга? Вірніше, про свого вчителя. Про генерала Морозова. Так от, він обіцяв приїхати до мене в гості на Жовтневі свята.

— Це дуже добре, коли є кого чекати,— тільки й відповіла Олена Петрівна.

Другу новину повідомила їй Айно Андріївна за вечірнім чаєм:

— Пам'ятаєш, я тобі казала, що зустріла у Фінляндії дівчину? Ну, Мір'ю? Від якої привезла подарунки. Невже не пам'ятаєш?

— Звичайно, пам'ятаю. То й що?

— Від неї лист. Читай.

На папері у велику клітинку було написано дрібним, гарним почерком по-фінськи:

«Дорогий друг Айно!

Дозвольте вас називати так, хоча ми бачилися лише кілька хвилин. Пані Імпі Халонен, з якою ви їздили в лісове господарство, так багато розповідала про вас, про ваше життя і розповідала так тепло, що мені дуже хотілося б просити вас включити до списку ваших друзів і мене. О, якби я знала, що цей лист дійде до вас! Чи правильно я запам'ятала адресу? Мені хотілося б розповісти про себе стільки, скільки знаю про вас. І навіть більше. Ви єдина радянська людина, з якою я зустрілася. Коли б ви знали, що для мене означає Радянський Союз! Значно більше, ніж для будь-кого іншого тут. Я розповіла б вам про все — як ми тут живемо, як працює товариство «Фінляндія — СРСР». З нетерпінням чекаю вашої відповіді і заздалегідь дякую.

Ваша Мір'я».

— Широ пише, правда? — запитала Айно Андріївна, коли Олена Петрівна повернула їй листа.

— Так, цікаво. Скільки ж їй років?

— Десь трохи більше, ніж двадцять.

— Молодість,— промовила Олена Петрівна.— Романтика. Їм усе цікаво. Особливо листування з закордоном.

— А ти що не хочеш, щоб я відповіла їй? Дивно. Там такі хороші люди...

— Знаю. Відчула.

— Олено Петрівно, та час же інший і люди інші.

— Та я ж нічого не кажу. Тобі, звичайно, треба відповісти. Вона так просить. І подякуй від мене за подарунок.

— Обов'язково.

Замислившись, Олена Петрівна запитала:

— То ти кажеш, що вона схожа на мене?

— Дуже, навіть дуже схожа.

— Скільки ж їй років?

— Ти щойно запитувала. Десь із двадцять.

— І Мірці було б стільки ж. Цікаво — навіть імена схожі: Мірка і Мір'я. А Койвунен каже, що Мірки не було на дорозі.

Айно Андріївна одразу зрозуміла, що спало на думку Олені Петрівні. Вона знала по собі, як боляче душі, коли сам собі щось вигадаеть, повіриш у це, а тоді раптом життя безжально все зруйнує. І вона промовила:

— Ні, ти не поєднуй ці імена. Схожість може бути випадкова. Мір'я — фінка. У неї батьки, здається, живуть у Фінляндії. І пані Халонен її добре знає. Вона мені одразу сказала б, якби Мір'я — Мірка.

Звичайно, Олена Петрівна і сама розуміла все це. Ні, вона ніяких ілюзій не має, просто спало таке на думку. Звісно, краще не думати про це, краще поговорити про щось інше. Вона пила гарячий чай маленькими ковтками.

— Після сесії заочників думаю поїхати в санаторій. Цього разу — в Сочі. Як ти гадаєш?

— Звичайно. Але тобі краще — в Кисловодськ.

— У Сочі — море. Слухаєш шурхіт хвиль, і здається — сидиш з мудрим другом.

Розділ дев'ятий

У другій половині липня несподівано дихнуло осінню. Без упину мрячив дощ. Вітер рвав одяг, люди на автобусних зупинках шулилися, одверталися від його холодних поривів.

За містом тягнувся довгий і широкий пляж. Ще тиждень тому тут було гамірно й багатолюдно, тепер — ані душі. Тільки чорні хвилі накочувалися на берег, розмиваючи пісок. А вище, куди не доходять хвилі, сліди людей змиті дощем. Озером, злітаючи вгору на високих хвилях, ішов невеликий катер. На палубі нікого не було; вітер і дощ загнали пасажирів у каюти.

Мір'я сиділа біля ілюмінатора, по якому стікали краплі дощу й бризки. Їй навіть не вірилося, що зовсім недавно вони з Нійло загорали й купалися на цьому пляжі: зараз навіть у каюті було прохолодно, хоча Мір'я була тепло одягнена.

«Рішучий хлопець оцей Нійло! — з ніжністю думала Мір'я. — Іноді здається таким безпорадним, несміливим, а тоді раптом приймає дуже сміливі рішення. Ось узяв і переїхав у місто.

Пішов від батька й матері і перебрався у місто, де в нього ні житла, ні роботи. Тільки якісь непевні обіцянки.

Нійло написав їй лише кілька слів, що пішов з дому, але дівчина ясно уявила, як це відбулося. Батько, звичайно, запитав, чи довго син слухатиме бунтівні промови комуністів. Старий, звичайно, погрожував, що, коли Нійло проміняв дім на дівку-комуністку, він не дасть йому жодного пенні. Однаково мороз ще зажене порося в закуток, і Нійло, звичайно, покається і попроситься назад, до батьків, коли гроші закінчаться й доведеться покласти зуби на полицю. Мір'я всміхнулася: поганенько старий знає свого сина, якщо сподівається на таке. Хто-хто, а Нійло не покається і не проситиметься додому, хоч як важко йому буде. Не такий він хлопець!

І не лише цей випадок свідчив про рішучість Нійло. Він, наприклад, купив за містом ділянку землі, щоб побудувати власний будинок. Звичайно, квартира в будинку будівельного кооперативу обійшлася б набагато дешевше, але Нійло не захотів навіть слухати про це. Нічого, що грошей не вистачає і жоден банк не дасть позички, поки не знайдеться заможних поручителів чи гарної роботи. Зате є своя ділянка. Нійло був твердо переконаний, що з часом усе владнається.

Хлопцеві так хотілося показати Мір'ї свою земельну ділянку, що він не став чекати неділі. Сьогодні рано-вранці вони сіли в автобус і поїхали за місто. Дивитися ще, власне, було нічого — невеликий квадрат землі, порослий ялівцем і молодими сосонками. Місце високе, з нього добре видно озеро з острівцями й протоками, хоча до берега більше, ніж кілометр. Сюди можна їхати й пароплавом. Нійло захотів, щоб Мір'я дізналася і про цей шлях. І ось вона повертається додому на катері. Нійло лишився на своїй ділянці, відчувши себе вже справжнім господарем, узявся за роботу. Щоправда, роботи особливої й не було, та й ніяких знарядь праці, коли не враховувати пуукко, в нього не виявилось. Він почав збирати каміння в купи.

Нійло вірив, що вони житимуть разом, хоч Мір'я нічого певного не обіцяла. Хлопець кілька разів питав її, тоді перестав, вирішивши, певно, що все зрозуміло й так. «А Нійло буде непоганим супутником життя, — думала Мір'я. — До чого тут обіцянки і присягання! Спробуємо спільними зусиллями побудувати будиночок». У неї теж було дещо в банку: частина грошей, що після продажу Алінанніємі батько поклав на її ім'я; до того ж власні скромні заощадження. Щоправда, сума невелика, але все-таки...

Мір'я поглянула на годинник: вона запізнювалася на роботу

вже більше ніж на годину, але, відпросившись у секретаря відділення, не турбувалася.

Катер повільно підійшов до пристані. Пасажири вийшли на палубу. Їх було небагато — кілька селянок з кошиками і два якихсь пани, які, певно, теж поспішали, бо неспокійно поглядали на годинник. Мір'я вискочила на пристань перша і мало не бігом заквапилася на роботу.

У приміщенні відділення було тихо й похмуро. Мір'я побачила тут батька. Вони з Танттуненом про щось розмовляли.

— Ти коли приїхав? Як мама?

— Нічого. Старіє потроху. А де це ти гуляєш у робочий час? — строго запитав Матікайнен.

Танттунен відповів за Мір'ю:

— Вона в мене відпросилася. Поки що Мір'ю ні за що ляяти.

— Я їздила дивитися ділянку Нійло,— призналася Мір'я.

— Он воно що. Ну і як? — Батьків голос став сумним.— Гарзд, Мір'є, потім поговоримо. У нас тут справи.

Батько часто приходив до Танттунена в справах місцевої організації товариства «Фінляндія — СРСР». Мір'я вийшла в іншу кімнату і сіла за свій стіл. Вона чула, про що говорили батько й Танттунен,— сьогодні йшлося не про справи товариства, а про питання заробітної плати. Мір'я не була присутня на початку бесіди і зрозуміла тільки, що з робітниками вчинили несправедливо. Зарплату їм не зменшили — навіть пан Халонен не навжився б на це, інакше зчинилась би справжня буря,— але в організації праці була зроблена якась перебудова, що призвела до зниження поденного заробітку робітників майже на чверть.

Матікайнен умовляв Танттунена:

— Ти людина вчена. Порадь, як нам бути? Вони так хитро все підстроїли, що профспілка не може втрутитися. І на трудову угоду не пошлешся...

— Та що я...— ухильно відповів Танттунен. У нас свої справи. Так що відстоюйте вже самі себе.

Мір'я знала, що Танттунен саме так і скаже — секретар товариства ніколи не втручався у такі справи. Але сьогодні Мір'я просто розсердилася: невже товариство повинно бути осторононь від життєво важливих турбот робітників?

Батько зауважив:

— Ти, Танттунен, як бутерброд: шар робітника, другий — буржуя.

Мір'я затисла рот долонею, щоб не розсміятися. Танттунен був такий худий, висохлий, що важко знайти в ньому якісь шари — лише кістки та шкіра.

Батько вів далі:

— Ну а на це тобі доведеться відповісти, хоча б із службового обов'язку,— жартівливо промовив він.— Скажи, наше суспільство тільки для панів чи й для простих людей теж? Тільки для міських жителів чи й для сільських?

— Мабуть, ти, Матті, сьогодні не виспався. Чомусь ти не в настрої,— усміхнувся Тантунен.— Мір'є, може, ти приготуєш нам каву? Сподіваюсь, вона допоможе.

— Тобі самому потрібна кава. А втім, і я не від того,— засміявся Матікайнен.— Так ось слухай, тепер серйозно. Радянські фільми спершу йдуть у місті, а нам — коли згадають — пошлють, переважно забувають. Лекторів з Радянського Союзу запрошують до панів, а робітник стій на вулиці і чекай. Адже так? Радянських артистів ми бачимо тільки на фотографіях. Та й то — як їм гарненькі дівчатка квіти дарують. «Кансанкулттуурі»¹ продає радянські книжки тільки в районних відділеннях товариства і в своїх магазинах. Де вони? Тільки не в нас. А що робити нам, на периферії?

Мір'я принесла каву.

— А з тебе, Матті, вийшов би путній оратор,— зауважив Тантунен.— Шкода тільки, що аудиторія цього разу мала: я і Мір'я.

— І більше ти нічого не скажеш?

Всю увагу Тантунена було звернено на грудочку цукру, яку він поклав у чашку кави. Тільки переконавшись, що цукор розчинився, секретар неквапливо відповів:

— Безумовно, ти багато в чому маєш рацію. Але сам знаєш, що радянські артисти і лектори в нас бувають дуже й дуже рідко, а програма в них така перевантажена, що ми, хоч і дуже цього прагнемо, не можемо послати їх в усі містечка. Що стосується кінокартин і літератури... І тут твоя правда. Ми вже говорили про це. Цими справами займається пані Халонен. Вона не встигає, та й не можна від неї багато вимагати — вона ж не в штаті.

Мір'я несміливо заперечила:

— Пробачте, але пані Халонен не заради грошей. Вона не заради користі, а з найкращих міркувань віддається роботі товариства. Вона каже, що немає благороднішої роботи, ніж наша.

Тантунен кивав, погоджуючись з Мір'єю, хоч на його губах і промайнула прихована усмішка. Батько спохмурнів, але відповів ухильно:

— Звичайно... Коли вона говорить про мир і дружбу з Радянським Союзом, її варто послухати. І говорить вона це від щи-

---

¹ «Кансанкулттуурі» — акціонерне товариство демократичних сил, що об'єднує видавництво й книжкову торгівлю.

рого серця. Але мені все-таки здається, що...— Матікайнен трохи здивовано поглянув на доньку,— до культурних зв'язків з Радянським Союзом, до всього, що йде звідти, вона ставиться з острахом, сумнівами... А втім, ти її краще знаєш,— звернувся він знову до Танттунена.

— Так, так,— неуважно відповів секретар, зайнятий своєю кавою: він уважно стежив за тим, щоб не перелити вершків. І, очевидно, йому вдалося налити їх рівно стільки, скільки треба, тому що, задоволений, він знову повернувся до розмови:

— У вас теж така погана погода?

— Буває. Але літо ще візьме своє.

— Так, звичайно.

І Танттунен знову повернувся до справ товариства:

— Тут один комерції радник повернувся з поїздки по Радянському Союзу. Я попросив його виступити в нас, розповісти про свої враження. Він обіцяв, але про день виступу не домовилися. Сьогодні я зайду до нього, домовимося. Приходь, послухай.

— Та я знаю, що комерції радники скажуть. І все ж охоче прийшов би, звичайно, але не знаю, чи зможу. Всі вечори зайняті. Ну що ж, у мене все. Іди до свого комерції радника. Ми тут ще з Мір'єю поговоримо.

Лишившись наодинці, Мір'я та Матті посиділи мовчки. Тоді батько сказав:

— Так, постарілася мама і все сумує. Тільки й думає про тебе та про Алінанніємі. А тебе вдома немає...

— Бідна мама,— тихо промовила Мір'я, відвернувшись до вікна.

— Коли ж Нійло побудує свій будинок? — обережно поцікавився батько.

— Коли буде робота й гроші.

Батько знову помовчав, потім сказав:

— Я прошу тебе, Мір'є, тільки не забувай маму.

— Ну батьку... Ну навіщо ти таке...

Мір'я повернулася до батька. На очах її були сльози.

— А як ти тут, у місті?

— Що я... Пані Халонен турбується про мене, іноді навіть занадто.

— Так, так. Добре,— але з батькового голосу відчувалося, що це не так уже й добре.

— І Танттунен добре до мене ставиться. Даремно ти його лаєш. Його треба розуміти.

— Та я його знаю. Було б непогано, коли б і ти зрозуміла його по-справжньому... Але мені, мабуть, час на автобус.

— Може, заїдемо до пані Халонен? Кави вип'ємо.

— Та ні, не варто. Та й ніколи вже. Ну, на все добре.

Матікайнен попрощався з дочкою і, не озираючись, вийшов. Мір'ї стало сумно. Вона вирішила, що наступної неділі цілий день буде з матір'ю. Може, забіжить до Лейли, але тільки на хвилинку.

Далі замислилася: що ж батько мав на увазі, коли казав, що Танттунена слід розуміти по-справжньому. І що ж він за людина?

Колись давно Танттунен працював токарем, потім учився у комерційному училищі, але комерсантом не став, а пішов у соціал-демократичну газету. Під час війни він одмежувався від соціал-демократів, але до комуністів не пристав.

Здавалося, Танттунена не обходить те, що відбувається в місті. Але тільки-но хтось негарно відгукувався про Радянський Союз, як секретар цілковито змінювався. Він випростувався, в його сірих очах засвічувалися вогники, що не віщували нічого доброго. Щоправда, і в такому разі він намагався говорити млявим голосом, навіть позіхав. Але Мір'я знала, що цей спокій удаваний — всередині в секретаря все клекотіло й кипіло.

Якось увечері — було це в перші дні роботи Мір'ї — вони лишилися вдвох. Секретар, весь у клубах тютюнового диму, щось старанно писав, тоді раптом відсунув папери вбік і довгим, пильним поглядом подивився на дівчину. Мір'ї навіть стало не по собі.

— А ти, кажуть, радянська? Що ж, це дуже добре.

— Я ж нічого не пам'ятаю, — призналася Мір'я.

— Це нічого. Я теж свого часу зовсім не знав, що це за країна, а тепер, як бачиш, погано чи добре, працюю окружним секретарем товариства, яке повинно роз'яснювати людям, що це за країна і в яких стосунках з нею нам вигідніше бути. Так, Мір'є, твоя країна — Радянський Союз — була для мене колись ніби бичу червона ганчірка. На зимову війну пішов ніби бик на червоне — нагнувши морду до землі і виставивши вперед роги, з мукайням і ревінням. І мені було байдуже, які капості чинили проти цієї країни і яка незавидна роль відводилася в них нашій Суомі. А я ж усе-таки вважав себе журналістом і з розумним виглядом повчав інших.

«Чому він про це мені?..» — Мір'я не розуміла, чого він сповідається перед нею, молодою, недосвідченою дівчиною. Ніби вгадуючи її думки, Танттунен промовив:

— Фінляндія може жити тільки в дружбі з Радянським Союзом. Я веду до того, щоб ти розуміла, для чого існує наше товариство.

Танттунен погортав папери якогось рукопису.

— А чому ти тепер рідко пишеш? — запитала Мір'я.— Люди охоче читають твої статті.

— Пишу часом. Та виходить щось на зразок Нового завіту. Людині, бачиш, легше вчити інших, ніж самому вчитися. Коли вчиш інших, тобі за це платять, а коли сам учишся, то не раз потом умиєшся, до того ж нерідко вчать биттям. Я це на власній шкурі відчув. Мене багато били. Був маленький — батько ремнем учив, став великий — від Червоної Армії перепало... Ось і навчили.

Від батька Мір'я чула, що Тантунен цілі ночі просиджує за книжками. Та й сама вона бачила: секретар приходить на роботу з припухлими повіками. Казали, що він дуже добре знає все про Радянський Союз. Він самостійно вивчив кілька мов, вільно читав російською, але сам посміювався: що за чортівня — росіяни ніяк не могли його зрозуміти, коли він у Москві намагався обійтися без перекладача. А в Москві він бував не раз — то в складі різних делегацій, то туристом.

— Ось до чого я це,— повторив наприкінці секретар.— Уже хто-хто, а ти повинна більше читати. Тобі треба знати Радянський Союз. Тим більше, що працюєш у нас. Це така країна, про яку є що вивчати, є над чим подумати. Зайди-но ввечері до нас, я виберу тобі щось для початку.

— Як мені хотілося б учитися! — вихопилося в Мір'ї.— Правда, що в Радянському Союзі не треба бути багатим, аби потрапити в інститут? Адже ти знаєш...

— Правда, Мір'є, правда. І не тільки це ти повинна знати. Але коли вже ти опинилася в іншій країні, то з нею ти, певно, й повинна поєднати свою долю. Чула, мабуть, один старий дєвіз. Тепер я його переінакшив би так: «Ми — не радянські, американцями не станемо, отож будемо фіннами». Кожен повинен пам'ятати це, виходити з цього. Навіть у навчанні.

Після цієї розмови Мір'я часто ходила до Тантунена по літературу. Його домівка була буквально набита книжками. Стіни обох кімнат невеликої квартири заставлені книжковими полицями.

Галаслива дівтора крутилася навіть на кухні.

— Своїх у мене лише четверо,— пояснив Тантунен,— а це сусідські заходять у гості... І нехай ходять, шибеники.

— А читати вони не заважають?

— У нас так заведено: о десятій щоб усі до одного спали.

У міській квартирі пані Халонен у Мір'ї була своя маленька кімната і свій письмовий стіл. У вітальні містилася велика бібліотека, якою вона могла користуватися, за умови ставити книжки на своє місце.

Незабаром на столі Мір'ї почали з'являтися книжки, яких не було в бібліотеці пані: «Історія СРСР», «Історія КНР», твори Леніна, книжки радянських письменників. Якось Мір'я прийшла додому і виявила на столі іншу літературу. Щоправда, книжки про Радянський Союз були тільки зсунуті вбік і акуратно складені край столу. Але в самому центрі стояла інша купка книжок: «Історія Фінляндії», кілька книжок про «визвольну війну», а зовсім унизу виявилася товста книжка у червоній обкладинці. Мір'я колись тримала її в руках, але вона була так напхана антирадянщиною, що дівчині стало гидко читати. Мір'я зрозуміла, що означає поява цих книжок на її столі, і другого дня віднесла всю літературу про Радянську країну, яку їй дав Танттунен, у товариство, де й читала, іноді засиджуючись до пізньої ночі. А на квартирі пані Халонен вона так само уважно знайомилася з іншою літературою. Тільки до однієї книжки вона не доторкнулася — до товстої книжки в червоній обкладинці. Мір'я віднесла її в бібліотеку і сунула на полицю. Нехай пані сама читає!

Одного разу у відділення товариства прийшов інженер, котрий мешкав в одному будинку з Мір'єю. Той самий, якому вона показала язик на будові. Мір'я здивувалася: яким вітром його занесло? А Танттунен зустрів його ніби старого знайомого.

— Здрастуйте, пане Іоківірта. Радий вас бачити. Сідайте, будь ласка.

Пан Іоківірта сів, оглянув кімнату критичним поглядом і почав:

— Ви, звичайно, читали, як комуністи обливають брудом мене і нашу компанію.

— Так, щось таке випадково впало в очі.

— Але це ж брехня, так?

— Та я так, побіжно... Не звернув уваги.

— Це суцільна інсинуація. Я і прийшов, аби ви порадили їм утриматися від цього, а ще краще — взагалі не чіпати нашу компанію.

— Та я ось... Я зайнятий справами товариства. Постарайтеся вже самі постояти за себе.

Мір'я посміхнулася: секретар відповів цьому реакціонерові майже тими самими словами, як і її батькові-комуністу, коли він приходив порадитися з питань заробітної плати.

Танттунен залишався Танттуненом.

Пан Іоківірта займав велику, прекрасно обставлену квартиру в самому центрі міста, хоча й служив лише виконробом на будівництві. Очевидно, недаремно казали, що він у компанії не просто інженер, а відіграє значнішу роль.

У вітальні сиділи гості. Вечеря вже кінчалася, і гостям подавали каву з коньяком. Один з них, комерції радник, низенький на зріст, лисий, років п'ятдесяти, відмовився від коньяку, сказавши, що лікарі заборонили йому пити. Він пив каву маленькими ковтками, переглядаючи кіпу віддрукованих на машинці аркушів.

— Ось вона, наша свобода слова,— бурчав Іоківірта.— Навіть свої кажуть, що не можна опублікувати...

— Ну, ну,— співчутливо повторив комерції радник.— Виходить, так і кажуть?

— Зовнішня політика! — всміхнувся Іоківірта.— А по-моєму, свобода друку — це внутрішня політика!

— Так, але я... я ж не читав,— затнувся радник.— А ви й раніше щось писали?

— Тільки нариси про бої у фронтові газети.

— Так, так. Тут, певно, потрібні і вміння, і навички. Я, звичайно, не розбираюся в цих справах. Я тільки читаю, а писати не пишу... Хіба що ділові листи. Та й то пишу не сам, лише підписую... А ось у вас тут сказано: «Так фінський солдат залишив землю одноплемінників, втомлений і приголомшений, але він не зневірився, хоч крила і були зламані...» Що це за крила? І алітерація? Майже як у «Калевалі». Чи ось: «І слід лишився на болотах, його не знищити, він звинувачує; і крик у серцях німим докором: чому ми не дійшли до мети...» Якої мети? Ні, це вже не те... Особливо зараз. Часи не ті. Не знаю, не знаю, не читав усього.— Комерції радник зав'язав шнурки папки і повернув рукопис господарю, додавши: — Так, щоб писати, треба теж мати навички. А то у вас щось на зразок патоки вийшло. А фінни віддають перевагу солоній салаці, чи не так? Хе-хе!

Іоківірта взяв рукопис і знову заговорив про те, про що йшла мова під час обіду:

— Добре ще, що хоча б Тантунен дає нашому брату сказати своє слово про сусідню країну.

— Він так просив мене... Чому б не виступити...— кинув комерції радник.

— Слухав я якось одного туриста,— розповів Іоківірта.— Суцільне захоплення. Ніби його підкупили. Я, звичайно, не беруся стверджувати таке. Може, він просто з ідейних. То нехай почувуть, що являє собою та країна в наших очах...

— Так, так,— погоджувався комерції радник.— Я дивився і бачив, що не те... Коли б наш брат там жив, то... Так, так, зуби на полицю... Хе-хе...

— Отак і скажіть.

— Так, так, але, здається, час іти.— Комерції радник витягнув з кишені жилета старовинного золотого годинника-цибулину.

Шум у залі ще не вшух, коли слово надали комерції раднику, і Мір'я до пуття не розчула його прізвище. Щось ніби Вяллярі чи Ряллярі. Серце в Мір'ї тривожно стислося. Що ж говоритиме оцей комерції радник? Батько ставився до таких розмов дуже скептично. Танттунен, навпаки, не боявся запрошувати читати лекції і відвертих реакціонерів. Якби вони тільки говорили правду. Коли ж вони починали перекручувати факти, Танттунен був досить обізнаний і гострий на язик, щоб осадити наклепника. «Що ж буде сьогодні?» — тривожно подумала Мір'я: комерції радник прийшов у супроводі пана Іюківірти. Піднявшись на трибуну, він довго протирав окуляри. Нарешті поклав окуляри на стіл і, більше вже не чіпаючи їх, почав сухо, казенно:

— Вельмишановні пані і панове. Пан секретар відділення товариства «Фінляндія — СРСР» люб'язно просив мене розповісти про поїздку до Радянського Союзу. Прошу пана секретаря пробачити мені, коли я не зможу виконати ваше прохання саме так, як вам, можливо, хотілося б...

«Ну, починається. Даремно я Нійло з собою взяла», — Мір'я неприємно поглянула на лису голову пана.

Комерції радник говорив повільно, зважаючи кожне слово.

— Я не встиг підготувати детальнішого звіту про поїздку, за що ще раз перепрошую, але я охоче відповім на всі питання, які виникнуть у шановної публіки. Для початку я тільки коротко зупинюся на маршруті нашої туристської групи...

Він перелічив кілька московських музеїв, фабрик, театрів, потім перейшов до Києва, ледве вимовляючи незвичні слова, назвав кілька колгоспів та південних курортів.

— Ось у двох словах наш маршрут. Ми скрізь зустрічали виняткову гостинність, але іноземців заведено в усіх країнах зустрічати добре, так що про це я не буду довго говорити...

Мір'я поглянула на пана Іюківірту. Той сидів і зловтішно спостерігав за Танттуненом, головою зборів. Комерції радник закінчив:

— Прошу, задавайте питання.

З останніх рядів почувся жіночий голос:

— Дозвольте запитати, ваше загальне враження про Радянський Союз — позитивне чи негативне?

Комерції радник затнувся:

— Бачите, на це питання я не можу відповісти одним словом. Ми бачили різне. У кожній країні є добре й погане. Про свої загальні враження я можу коротко сказати таке: мое ставлення

до Радянського Союзу завжди було негативне. Кажу про це відверто. Я дуже високо ціную таких російських геніїв, як Толстой і Достоевський. Я вважаю, що вони відобразили свою країну й епоху в правдивих образах, що надовго запам'ятовуються. Я думав: коли в такій країні переміг більшовизм, то легко уявити, що там діється. Я поїхав туди більше з цікавості, бо останнім часом чув і багато читав такого, що ніяк не відповідало моїм уявленням про ту державу. Тепер можу сказати, що або Толстой і Достоевський неправдиво відобразили свою країну, або там сталися грандіозні зміни. Мабуть, скоріше за все — останнє. Там усе нове — заводи, цілі міста, в селах сучасне, механізоване сільське господарство. У розпорядженні народу науково-дослідні інститути, університети та школи. Там новий, цілком цивілізований народ, якого не було за часів Толстого й Достоевського. Це все — позитивне. Негативне — це те, що в них нема ніякої можливості для приватного підприємства. Де-де, а в них було б де розвернутися доброму бізнесмену. Мене просили сказати, що там нашому брату довелось би, мабуть, покласти зуби на полицю,— він усміхнувся.— І я скажу: так! Нам довелось би там сутужно. Але така в них система. Можна, звичайно, покритикувати й те, що там створюють. Вони будують дуже багато, але не встигають усе відшліфувати так, як ми звикли. Ще які питання?

— Дивись ти! — захоплено прошепотів Нійло Мір'ї.

— Ну, що ти скажеш? — запитала Мір'я.

— Що я... Такі люди знають, що говорять.

Пан Іюківрта, зляканий і розгублений, мав комічний вигляд. Він підвів руку і поспішив запитати:

— Пане комерції радник, дозвольте вас запитати, вірніше, зауважити,— чи не однобічно ви розповідаєте?.. Заради істини... ми просили б вас показати і другий бік... Що вам не сподобалося там? Може, вам показували тільки краще і приховували щось? Чи була вам надана можливість вільного пересування? Адже гостинність, виявлена вам, не заважає вам казати правду. Ось що ми хотіли б довідатися.

Комерції радник дивився на Іюківрту спершу серйозно, тоді загадково посміхаючись.

— Запам'ятайте, пане Іюківрта, що це питання задаєте ви, щоб потім не шкодувати. Гостинність, яку виявили мені, звичайно, не заважає говорити правду. Чи показували мені тільки хороше і щось приховували? Відповідаю. З вашого дозволу, я розповім про те, як ви мене приймали сьогодні. Ми раніше не були знайомі, але ви люб'язно запросили мене в гості. Дозвольте вам публічно подякувати за це. Ви провели мене у вітально, найкра-

щу з ваших кімнат. Так і треба приймати гостей. Ваша вітальня справді обставлена зі смаком. Але ж ви не показали мені вашу кухню, комору і — пробачте — брудну білизну, яку збираєтеся прати. Я вам не дорікаю за це, оскільки гостю не належить сунути свого носа в такі місця. Ви пригостили мене гарним обідом, і, мабуть, коньяк теж був вищої марки, але лікарі забороняють мені пити. За все це я вам дуже вдячний. Однак ви справедливо зауважили, що як би добре не приймали, треба казати правду й про те, що мені не сподобалося. Я скористаюся вашим дозволом. Мені не сподобалося те, що ви, звичайний інженер, і ваші друзі, яких я не маю честі знати, цілих дві години вчили мене, комерції радника, як я повинен говорити про те, що я бачив на власні очі, але чого ні ви, ні ваші друзі не бачили і зовсім не знаєте. Таке ставлення до гостя ображає його, про що я, з вашого дозволу, мушу вам і зауважити... Ви задоволені відповіддю?

Юкківірта і п'ятеро інших панів, які прийшли разом з ним, підвелися, ображено й гордо закрокували до виходу. Дехто захищав, тоді пролунав загальний сміх. Мір'я так заливалася, що навіть комерції радник, дивлячись на неї, заусміхався.

Мір'я дуже шкодувала, що батько не прийшов того вечора. І як цікаво було б, якби пані Халонен теж прийшла!

У товаристві обговорювали план найближчих заходів. Матті Матікайнен запропонував запросити з Хельсінкі одного з професорів, які в порядку обміну їздили з лекціями в Москву. Було б цікаво послухати, доводив Матікайнен, як людина науки дивиться на досягнення сусідньої країни. І треба, щоб він виступив з лекцією не тільки в місті, але і в сільській місцевості.

Схвальний гул прокотився по кімнаті. Пані Халонен підтримала пропозицію, але засумнівалася в доцільності проведення наукових лекцій перед невідповідною аудиторією.

— Я мав на увазі популярні лекції,— пояснив Матікайнен.— А що Танттунен скаже?

Танттунен, ніби нікого не слухаючи, робив на папері якісь розрахунки, тоді рішучим рухом провів жирну риску і сказав:

— Я, звісно, підтримав би ідею про популярну лекцію, присвячену науковим досягненням Радянського Союзу, але тільки не знаю, де ми візьмемо гроші. Чи, може, ще раз звернутися за допомогою до акціонерного товариства, до пана Халонена? Що Матті скаже на це?

Пані Халонен відвернулася до вікна і з цікавістю роздивлялася щось на вулиці. Матікайнен поморщився, ніби від зубного болю.

План у загальних рисах затвердили, але від лектора довелося відмовитись: ніхто не захотів іти канючити гроші в Халонена.

Нарада закінчилася, а люди не поспішали розходитися, добре, що час був не пізній. Тантунен відчинив навстіж вікно і поприсив у пані Халонен дозволу закурити.

— Будь ласка, тим більше, що мені, здається, можна й піти.

Пані, попрощавшись, пішла, а решта лишилися поговорити про свої житейські турботи. Кремезний сивий будівельник розповідав, як зменшуються заробітки. Робітники будови давно ведуть розмови про страйк, і схоже, що профспілка підтримає їх. Це зацікавило не тільки будівельників. Матікайнен сказав, що таке саме становище з заробітками і на їхньому лісопильному заводі. Якщо будівельники оголосять страйк, це допоможе і робітникам інших галузей, а ті в свою чергу підтримуватимуть страйкарів.

— І ми знову виявили солідарність, єдність робітничого класу,— закінчив він.

— А що скаже на це Тантунен? — кремезний робітник звернувся до секретаря товариства «Фінляндія — СРСР».

Тантунен слухав розмову, нетерпляче соваючись на стільці. Тепер він підвівся і рішуче заявив:

— Знаєте, хлопці, я не втручатимуся у ці справи. І приміщення нашого товариства — не підходяще місце для таких розмов. Чи не розійтися нам по домівках? У мене до того ж ще є справи.

Робітники не образилися: Тантунен — це Тантунен, нічого з ним не вдіеш.

Кремезний будівельник і Матікайнен вийшли разом, за ними й Мір'я. Батько мав їхати додому автобусом. Чекаючи його, вони сіли на лавочку в скверику навпроти зупинки. Віяло теплом. Небо прояснилося. Вперше за багато днів передбачалася хороша погода. Робітник промовив:

— Я розумію: Тантунену не можна втручатися у такі справи. Але одне з двох: або він підлизується до буржуїв, або він добрячий боягуз.

Тут уже Мір'я не витримала:

— Ні, він не підлизується до буржуїв і не боягуз. Ось що я вам розповім...

Мір'я пригадала історію, очевидцем якої вона сама була кілька днів тому, в неділю.

...За п'ятнадцять кілометрів від міста на мальовничому березі стоять літні хатинки активістів товариства «Фінляндія — СРСР». Товариство купило ділянку, яка належала колись багатому німецькому підприємцю. На ділянці височить два флагштоки — для прапорів Фінляндії і Радянського Союзу, як символ тієї дружби, за яку бореться товариство. І ось у неділю несподівано до

ділянки примчав незнайомий моторний човен. У ньому сиділо п'ять чоловік. Коли мотор затих і човен уже був біля берега, Тантунен і решта, що вийшли назустріч, впізнали пана Іоківірту. Не вітаючись, він голосно заявив:

— Ми до вас у зовсім незначній справі. Хочемо дізнатися, чи ви самі негайно спустите ту червону ганчірку, чи, може, допомогти вам? Нам це недовго.

Тантунен був зовні спокійний, навіть ввічливий:

— О, які люб'язні пани! Будьте ласкаві, зачекайте хвилинку, я збігаю за фотоапаратом! Хіба можна втратити таке чудове фото для нашої газети. А ви, хлопці,— звернувся він до своїх друзів,— запишіть тим часом прізвища цих панів.

Пани розгублено Perezирнулися, тоді заторохкотів мотор, човен відплив од берега, розвернувся й віддалився.

— Оце — Тантунен! — схвально додав Матікайнен, який уже чув про цю подію.— Є, звичайно, і боягузи, але тільки не Тантунен.

Мір'я зашарілася. Що батько мав на увазі? На березі з нею тоді був і Нійло. Коли човен підплив до берега, він намагався схватитися за спину. Виявилось, один з тих панів, що сиділи в човні, обіцяв йому роботу.

Минув тиждень, і цей пан справді виконав свою обіцянку. Контора будівельної компанії надіслала Нійло листівку. Йому пропонували роботу в бухгалтерії і просили негайно прийти для переговорів.

Нійло не зволікав жодної хвилини. Він швидко одягнув новий костюм і побіг на автобус.

Його провели до пана, якого він бачив у моторному човні біля дачі товариства. Пан Варьонен — Нійло знав і його прізвище,— певно, тоді не помітив хлопця. Ввічливо запропонувавши сісти, він пригостив Нійло цигаркою і похвалив, коли той сказав, що не курить. Потім Варьонен перейшов до справи:

— Звичайно той, хто влаштовується на роботу, повинен подати рекомендації, але від вас ми їх не вимагаємо. Я вчора подзвонив на ваше колишнє місце роботи, і мені сказали, що ви сумлінна і здібна людина. Вони жалкували, що змушені були відмовитися від ваших послуг. Що поробиш — тяжкі часи. Пробачте, а спиртні напої ви вживаєте?

— Та що ви, пане директор! — Нійло навіть злякався.— Ніколи навіть у рот не брав...

— Охоче вірю. Запитав тільки заради форми. У вас є житло в місті?

— Тимчасово наймаю куток в одного знайомого. Але збираюся придбати свій будинок. Ділянку для забудови вже купив.

— Оце говорить справжній чоловік! — похвалив Варьонен. Далі заявив: — Одержуватимете для початку двадцять п'ять тонні на місяць. Потім оклад збільшиться. Вас це влаштовує?

— Так, звичайно...— нерішуче, спроквола відповів Нійло.

Це було, звичайно, мало, але що ж робити?

Варьонен закінчив розмову:

— Який сьогодні день тижня? Вівторок. Отже, в понеділок уранці приступите до своїх обов'язків.

Нійло був розчарований. Він сподівався почати працювати вже сьогодні, одразу.

— Тільки в понеділок? — перепитав він.

— Так, нам треба знайти ще людей.

— То у вас ще є вільні місця? — здивувався хлопець.

— У даний момент — так. Але тільки в даний момент... Отже, до понеділка.

Нійло подякував і попрощався.

Він вийшов на вулицю і все ще не міг повірити, що це правда. Було приємно, що про нього так добре відгукнулись на колишній його роботі. Хоча нічого дивного немає — працював він сумлінно і так ставитиметься до справи й надалі. І Варьонен був такий люб'язний. Він напевне допоможе йому одержати позичку для будівництва будинку. Звичайно, про це не варто просити в перші дні, може, навіть у перший місяць. Спочатку треба показати себе на роботі.

Помітивши телефонну будку, Нійло повернув до неї. Треба негайно сказати Мір'ї. Він намагався говорити якомога безтурботніше:

— Та ні, нічого особливого. Просто знудьгувався і вирішив подзвонити. Що нового в тебе? У мене нічого особливого. Тільки ось півгодини тому мені запропонували роботу. Я погодився.

— Роботу? А ти не жартуєш? Правда? Ой як добре! А де?

— У конторі будівельної компанії, у бухгалтерії. У понеділок приступаю...

— Що? — У голосі дівчини раптом почувся переляк.— Слухай, Нійло, йди скоріше сюди. Або стривай, приходь за півгодини. Обов'язково. Чуєш?

Хлопець нічого не розумів. Але робити було нічого — за півгодини все стане зрозумілим. Проте з'ясувалося усе за кілька хвилин: проходячи повз газетний кіоск, Нійло побіжно глянув на газети і помітив великими буквами надрукований заголовок: «Страйк робітників будівельної компанії». Він купив газету і швидко перебіг очима повідомлення. Справді, будівельники ого-

лосили страйк. До них приєдналися службовці компанії. Дирекція має намір звільнити всіх службовців і комплектувати новий штат. Проводяться переговори з уповноваженими робітників. Страйкарі вимагають підвищення розцінок на п'ятнадцять процентів і відповідної надбавки до погодинної оплати... Газета застерігала, що, коли компанія не піде на поступки, страйк може охопити всю країну.

Нійло кинуло в піт. Він з досадою подумав, що даремно надів теплий костюм, але костюм, звичайно, був тут ні до чого. Хлопець збентежено підійшов до відділення товариства «Фінляндія — СРСР», повернувшись у сквер навпроти і сів на лавку. Треба було зібратися з думками. Він намагався спокійно все зважити. Яке йому, власне, діло до страйку? Він не входить ні в які робітничі організації, ні в профспілку службовців. Якщо вони не хочуть працювати, це їхня справа. А він готовий працювати там, де йому дають роботу. Якщо він зараз відмовиться, його більше ніхто і нікуди не рекомендуватиме як сумлінного працівника. І влаштуватися буде набагато важче. До того ж Варьонен жодного слова не сказав про страйк. А він, Нійло, не зобов'язаний читати всі газети, тим більше цю, робітничу.

Рішення визрівало. Турбувало тільки одне — як поставиться до нього Мір'я. Але ж він не зобов'язаний в усьому слухати її. Він чоловік і не дозволить жінці командувати собою. Краще це дати відчутти вчасно, щоб надалі не було ніяких непорозумінь.

Хвилинка стрілка рухалася повільно. За півгодини Нійло пішов до Мір'ї.

Дівчина стурбовано поглянула на нього.

— Що сталося? — з невинним виглядом запитав він.

— Справа дуже серйозна. Але тут не місце говорити про це. Ходімо в сквер.

Тантунен провів їх усмішкою. «А дівчисько знає свої обов'язки», — думав він.

У сквері Мір'я сіла на лавку, тримаючись на відстані від Нійло.

— Ти що, хочеш стати штрейкбрехером? — запитала вона, дивлячись йому в очі.

— Штрейкбрехером? Ну й слівце вигадали! — всміхнувся Нійло. Слово, звичайно, було йому знайоме, але він ніколи не вдумувався в його значення. — Що тут поганого, якщо вони не хочуть працювати, а я хочу? Нам треба побудувати будинок.

— Не кажи нічого про наш будинок, Нійло. Тут справа серйозна. — Голос дівчини переривався. — У робітників питання стоїть про шматок хліба. Більшість страйкуючих — люди сімейні. А ти, молодий хлопець без сім'ї, збираєшся одібрати хліб у їхніх дітей.

— Мір'є, навіщо перебільшувати? Страйк — це політика. А я не хочу втручатися у такі справи. Не збираюся відбирати ні в кого і нічого. Я завжди був і залишуся чесним фінном і працюватиму там, де мені дадуть роботу.

— Тоді ти не розумієш, що таке чесність! — розсердилася дівчина. Вона раптом помітила газету, що стирчала з кишені Нійло, і ще більше розлютилася.— А, то ти, виявляється, знав про страйк. І все-таки погодився...

— Газету я щойно купив. Але це не міняє справи.

— А, не міняє? Ну, тоді я йду.

— Мір'є, стривай, послухай, що я скажу.

Але Мір'я не хотіла ні чекати, ні слухати. Не озираючись, вона перебігла через вулицю. Тільки золотисто-жовте волосся розвівалося на вітрі.

«Порох, а не дівчина! — здвигнувши плечима, подумав Нійло.— Цікаво, яка була в неї справжня мати?»

Він намагався не думати ні про страйк, ні про свою роботу. Він думав тільки про Мір'ю. Нічого, вона прибіжить ще назад, як тільки одумається й заспокоїться. Зараз йому, Нійло, ні в якому разі не можна піддаватися.

Увечері Мір'я не витримала і вирішила поділитися з пані Халонен думками про те, що Нійло збирається стати штрейкбрехером. Пані саме читала газету, де писалося про страйк. Коли Мір'я сказала їй про Нійло, вона зітхнула й відклала газету:

— Невже?

— Може, він ще передумає.

— Але все-таки він хотів стати штрейкбрехером. Мені навіть це слово не подобається. Воно звучить вульгарно.

— А як пані вважає, правда на боці робітників?

— Не знаю. Звичайно, живуть вони погано. Мені доводилося бувати в багатьох родинах. Так, іншого виходу в них немає. Але ці штрейкбрехери...— гидливо промовила пані.— Найстрашніше, що в такому маленькому народі, як фінни, немає єдності. Це жахливо.— І вона піднесла пальці до скронь.

— Виходить, і серед конторських службовців є безробітні.— Пригадуєте, ви мені казали...

— Мір'є, коли ти збираєшся попросити мене влаштувати такого, як Нійло, то я нічим не можу допомогти. І не хочу.

— Ні, ні, я не збиралася,— квапливо промовила дівчина.

Нійло не хотів піддаватися, але, мабуть, щось змусило його передумати. Ранком наступного дня він подзвонив Мір'ї:

— Слухай, Мір'є, гаразд, я не піду... Може, робота ще знайдеться. А не знайдеться, то... що вдієш...

— Гарзд, Нійло, спасибі тобі.— Голос дівчини став ніжний.— Чекай мене на лавці в сквері. Разом повечереємо, тоді сходимо в кіно.

Наступного дня був мітинг страйкарів. Мір'я кликала Нійло з собою, та він погодився не відразу. Що йому там робити? Ще побачить хтось. Потім викручуйся, якщо знову знайдеться робота. Він довго роздумував, вагався, а вранці все ж подзвонив Мір'ї:

— Ну давай сходимо на цей мітинг, чи що. Я ж тепер теж ніби страйкар. Хоча й не одержую допомоги...

Мір'ї теж було не просто йти на мітинг. Танттунену не подобалося, що співробітниця товариства бере участь у таких справах. Але Мір'я вирішила: не від імені ж товариства вона піде туди, а від свого власного.

Вони прийшли на площу перед будовою задовго до початку. Скраю площі вже зібрався натовп — в основному діти та жінки. Були й чоловіки. Деякі з них нерішуче йшли до будови, зупинялися і ніби роздивлялися риштовання; тоді повільно поверталися назад. Пан Іоківірта стояв біля воріт, на яких було прикріплено здаля помітне оголошення про те, що потрібні робітники.

Якийсь приземкуватий чоловік нерішуче ходив по площі, потім, набравшись сміливості, попрямував до воріт. Один з будівельників, очевидно, пікетчик, зупинив його:

— Куди?

— А яке твоє собаче діло, куди й навіщо?

— Облиш лятайся. Навіть у Біблії це заборонено,— без злості сказав будівельник. Далі спитав у вічі: — У штрейкбрехери захотів?

— Я не зобов'язаний кожному звітувати,— опирався той, але вже тихше. Тоді знову почав лятатися: — А що мені робити, перкеле?.. Вісім місяців без роботи. Швацьку машину жінчину продали. Я вже не кажу про свої носильні речі, їх давно проїли. Але ж машину... Жінка в мене шиє майстерно, а чим шити? Ну що мені лишається робити? У зашморг, чи що? У мене троє дітей, їх же треба годувати... Ти розумієш? Покурити не знайдеться?

Будівельник дістав сигарети і, пильно дивлячись на співбесідника, запитав:

— То ти і є Матті Копонен?

— Звідки ти мене знаєш?

— У нас була розмова про машину твоєї дружини і трьох твоїх дітей. Виходить, це ти і є. Ти що, туди збирався? — він показав великим пальцем через плече на будову.

— Та ні, не піду, якщо ми з вами знайомі. Ну, бувай! Дякую за сигарету.

І Копонен побрів назад до натовпу.

— Стривай, Матті,— гукнув його будівельник.

— Ну що там? — Копонен неохоче обернувся.

— Знаєш що... Я ж один не можу вирішити, але поговорю з хлопцями. У нас є трохи грошей у страйковому фондї. Але ти не страйкар... Як би це влаштувати?

— Та хіба я стояв би осторонь, коли б працював! — вигукнув Копонен.— А тепер, звичайно, мені не належить...

Будівельник черкнув на сигаретній коробці адресу.

— Зайди завтра зранку. Я поговорю з нашими.

Тільки тепер Мір'я помітила в натовпі старого Нуутінена, батькового товариша по тюрмі. Сивий, але стрункий, він стояв, спираючись на палицю, і сльозавими очима оглядав натовп. Коли Копонен наблизився до нього, він узяв його за руку і мовчки потиснув.

— Ти що, теж знаєш мене? — запитав той.

— Тепер знаю. Я чув усе. Не можна йти проти своїх.

— Та я ж...

— Тепер добре, правильно.

Мір'я мало не скрикнула. Нуутінен підійшов до... батька. Коли ж батько приїхав? Вона хотіла підбігти до нього, але її схопила за руку... Лейла.

— І ти тут?

— А де ж? — Лейла навіть здивувалася.— Справа ж спільна. Ох і покажемо ми зараз!..

На вулиці, що вела на площу, з'явилася колона страйкарів. Попереду майорів фінляндський державний прапор із синім хрестом, далі йшов оркестр, а за ним несли червоний прапор профспілок. Уже здалеку було видно підняті над колоною транспаранти зі словами: «Дорогу нашим прапорам!», «Страйк переможе!», «Тому нічого в країні не дадуть, хто сам не доб'ється!»

Колона була невелика, чоловік із двісті. Рівно стільки, скільки працювало на будівництві. Глядачів було набагато більше. Страйкарі вишикувалися навкруг трибуни. Оркестр заграв знайомо всім мелодію, і сотні голосів підхопили її:

Повстаньте, гнані і голодні,
Робітники усіх країн!
Як у вулкановій безодні,
В серцях у нас клекоче гнів.

Нійло сіпнув Мір'ю за рукав:

— Це радянський гімн?

— Помиляєшся,— прошепотіла дівчина.— Це гімн робітників усього світу. «Інтернаціонал».

Голова страйкового комітету відкрив мітинг:

— Товариші!

Це звучало голосно, гордо і тепло. Мір'я спостерігала за батьком. Той стояв майже поряд з оратором, за ним — старий Нуутінен і, звичайно ж, Лейла.

— У нас вистачить сили й мужності боротися до переможного кінця. Нас підтримують усі, в кого мускулясті руки і в чиїх дітей так само, як і в нас, паразити суспільства забирають останній шматок хліба...

Старий Нуутінен слухав оратора, схвально киваючи головою. Матікайнен підняв руку, ніби йшло велике голосування, і ось уже він опинився на трибуні.

— Ти слухай, слухай, Мір'е! Він од наших робітників,— умовляла Лейла, ніби Мір'я цього не знала.

— Вони вистояли в 1918 році,— батько підвищив голос і показав на старого Нуутінена.— Вони не опустили голову навіть після поразки. Вони передали нам прапор боротьби і єдності робітничого класу, і ми цей прапор пронесемо своїми мозолястими руками через усі випробування. Нехай експлуататори знають нашу силу. Не здавайтеся, товариші, ми всі підтримуємо вас у вашій боротьбі...

Мір'я виявилася зовсім поряд з трибуною. Раптом вона відчула на собі пильний погляд і побачила пана Іюківрта.

— Слухай, Нійло, нам треба негайно іти звідси. Он стоїть чоловік, який обов'язково зчинить галас, що, мовляв, працівники нашого товариства були на мітингу.

— Цікаво було б послухати,— промовив Нійло, але пішов за Мір'єю.

Удома Мір'ю чекав лист. Марка була радянська, а на штемпелі стояло по-російському і по-фінському: «Туулілахті». Виходить, її лист дійшов до пані Аїно! І ось відповідь.

Мір'я Матікайнен одержала листа з колишньої батьківщини.

Розділ десятий

Ох і люду!

Олена Петрівна не звикла до такої кількості людей. Їй здавалося, що її щось душить. І на душі було якось неспокійно.

Вона зайшла в кафе і сіла за столик. Відвідувачів було мало. Вона спокійно чекала, хоч офіціантка довго не підходила. Поспішати було нікуди. До відходу поїзда лишалося майже шість годин. А ще вчора кожна хвилина була на обліку. Нічого не вді-

еш, так уже ведеться; завжди схаменешся перед самим екзаме- ном і почнеш жалкувати, що занадто багато часу витратив мар- но. Тоді присягаєшся собі, що до наступної сесії готуватимешся так, аби в останні години й хвилини бути спокійним і впевненим. А тільки-но екзамени складені, клятви забуваються. Звичайно, Олена Петрівна могла дістати з портфеля книжки і прочитати щось до наступної сесії, яка буде через півроку. Але це їй на- в'ять не спало на думку.

Вікно виходило на Невський проспект. Олена Петрівна поча- ла знічев'я лічити, скільки людей пройде повз вікно за хвилину. За десять секунд вона встигла нарахувати п'ятдесят. Вихо- дить, за хвилину — триста, за годину — вісімнадцять тисяч, а за десять годин — сто вісімдесят тисяч чоловік. І всі кудись поспі- шають, у всіх невідкладні справи. А скільки ще промчало мимо вікна на машинах і тролейбусах. От якби можна було підраху- вати, що двісті мільйонів чоловік зможуть зробити за одну хви- лину, за годину, за добу?

Підійшла офіціантка і взяла замовлення. Чекаючи обіду, Оле- на Петрівна дістала з портфеля листівки і вирішила написати кілька слів Ніні, тоді Айно Андріївні, повідомити в Туулілахті, що вона склала екзамени і сьогодні о восьмій вечора виїздить на Кавказ у санаторій. Олена Петрівна хотіла надіслати листівку й Воронову, але передумала: ще уявить, що вона сумує за ним. Кому ж вона ще напише, людина, в якій на всьому білому світі ні близьких друзів, ні родичів?

Потім Олена Петрівна вийшла на вулицю й загубилася в люд- ському потоці. Вона йшла Невським проспектом і, роздивляю- чись будинки, мимоволі відчувала гордість за свою професію. Праця будівельника залишається на віки, служить людям, при- крашає їхнє життя. «І все-таки,— думала вона,— не все в цьому світі справедливо». Ось старий гарний будинок... В кращому ра- зі, люди пам'ятають ім'я архітектора, який його будував, але ніхто ніколи не дізнається, хто зводив стіни, штукатував, фарбу- вав, хто був виконробом, тих, кому на будові цього будинку до- велося чимало попотіти.

Тільки в поїзді Олена Петрівна відчула, що безсонні ночі і на- пружені дні перед сесією не минули безслідно. Тільки-но принес- ли постіль, вона лягла й одразу заснула. Опівночі прокинулась, ніби для того, щоб відчути, як хочеться знову заснути. Монотон- но, заколисуюче постукували колеса, вагон плавно похитувався. В коридорі тихо розмовляли. Потім голоси віддалилися, затихли.

З берега білосніжне приміщення санаторію з колонадою й бал- конами, оточене кипарисами й пальмами, справило на Олену

Петрівну приємне враження. «Ось де можна безтурботно лежати й поправлятися!»

Чергова сестра спала, схилившись над столом. Коли ввійшла Олена Петрівна, вона здригнулася і довго протирала очі, винувато всміхаючись. Олені Петрівні навіть стало шкода її. «Сотні людей приїздить сюди, щоб нічого не робити, а бідній жінці і вночі спати не дають».

Її привели у світлу кімнату, де замість однієї стіни були суцільно скляні двері, що виходили на балкон. Звідти відкривався краєвид безмежного моря, такого синього-синього в променях ранкового сонця, що було незрозуміло, чому його назвали Чорним.

У кімнаті стояло два ліжка, на одному хтось спав.

— Пробачте, що розбудили,— вибачилася сестра,— привела вам сусідку.

Жінка, що лежала в постелі, накинула халат і підвелася. Нові знайомі потиснули одна одній руки й усміхнулися. Вони були однакові на зріст, однакової повноти і приблизно одного віку. Тільки волосся було різне. У сусідки були густі блискучі чорні коси, відкрите обличчя з маленьким кирпатим носиком і двома симпатичними ямочками на щоках. Вона назвалася Людмилою Степанівною. Дізнавшись, що Олена Петрівна з Карелії, зата-рбанила:

— Ой, лишенько, більше ніхто в цю кімнату не влізе, ми ж такі великі. Дивлюсь, які в Карелії народжуються. Мій брат служив там і привіз таку худюшу жінку, що досі ніяк не може відгодувати...

Олена Петрівна в боргу не лишилася:

— А ви пошліть їх обох до нас назад. Ми їх відгодуємо.

— Чим? — сплеснула руками Людмила Степанівна.— У вас же нічого не росте — тільки картопля та брусниці.

— А риба? Та й м'ясо у нас смачніше від вашого сала.

Так почалося їхнє знайомство. В такому дусі воно тривало й далі. Людмила Степанівна підпускала шпильки всім, хто потрапляв у її компанію. Вечорами вона співала українських пісень, часом дуже сумних, тоді раптом схоплювалася і бігла на танці. Спершу Олена Петрівна думала, що її сусідка йде танцювати, аби посмішити людей, але потім переконалася, що українка, хоч і повна, танцює граціозно й легко.

Людмила Степанівна була дояркою в якомусь великому колгоспі на Київщині і теж заочно вчилася. Як і Олена Петрівна, вона ще кілька днів тому складала екзамени в сільськогосподарському інституті.

Олена Петрівна швидко навчилася розігрувати свою сусідку:

— І навіщо з твоєю професією вчитися? Дати сіно корові та видіти її — от і вся наука. Це вміли робити вже тисячі років тому. Без будь-яких інститутів.

Людмила Степанівна охоче підтримала жарт:

— А знаєш, відколи в світі почало не вистачати житла? Відтоді, як будівельники навчилися читати й рахувати.

Говорили вони й серйозно. Одного разу в тиху годину, коли не спалося, Людмила Степанівна раптом сказала, замислено дивлячись у стелю:

— Я дуже багато чула про Карелію... Мій чоловік там позбувся ноги в сорок другому році. Після війни мій двоюрідний брат служив у вас. Привіз жінку-карелку. Її батько літом приїжджав до нас. Лісоруб, зараз він на пенсії. Два тижні погостював і знову додому потягнуло. І що вас так туди тягне?

— Звичка. Батьківщина,— відповіла Олена Петрівна.— Тут, у Сочі, добре, так? А змусь мене тут жити, я навколішки полізла б у Карелію. Мабуть, тобі Україна так само дорога?

— Може, так воно і є,— погодилася Людмила.— Усю війну я працювала на Волзі, а тужила за Дніпром.

Удень стояла спека. Відпочиваючі хлюпалися в морі і загорали, хоч була осінь — листя жовтіло і з шелестом падало при найменшому подуві вітру. Удень море було ласкаве, тепле і спокійне. А коли наставав вечір — він приходив швидше, ніж на півночі, тільки-но сонце торкалося гладіні води, як одразу зникло за горизонтом,— море починало шуміти, немов схвильоване сонцем, що потонуло в ньому. Шуміло воно заспокійливо, велично. Олена Петрівна могла годинами слухати море.

Вони були вдвох — вона і море. Море тихо і спокійно ділилося з нею великими, вічними таємницями. Кожна хвиля — ніби жива, зі своєю долею, своєю вдачею. Маленькі хвилячки непомітно народжувалися серед великих, росли, здіймалися, пінилися. Одні з гуркотом, гулом і шипінням налітали на скелі; інші, знесилившись, падали, не досягнувши берега. «Вони мов люди»,— думала Олена Петрівна.

Море пробуджувало в ній поета. Шумить воно й шумить, могутне, горде, вільне. Нехай не всі хвилі докочуються до берега, проте море шумить собі й далі. А скільки ми, буває, нарікаємо на життя, коли не досягаємо мети! Будь мужнім, прагни до своєї мети, а якщо не можеш, не заважай іншим. Хвилі котяться в одному напрямку, ніби народ — кожен окремо і всі разом прагнуть до щастя, до кращого життя.

Сьогодні море спокійно й мудро розповіло їй про минуле. Його вода стала солоною від крові і сліз, пролитих росіянами, укра-

їнцями, болгарами, абхазцями, грузинами, турками. На цих берегах, як і скрізь, народи вістоювали свою свободу, зазнавали поразок і перемагали. Тут знайшли свою смерть незвані пришельці — греки, французи, німці.

А море шумить і шумить... Багато могло б розповісти Чорне море! «Коли карелам прийшлося нелегко, то дісталось й жителям цих берегів», — думала карельська жінка, яка зазнала чимало лиха.

І думки її все частіше поверталися до Карелії. Як там, у Туулілахті?

Дехто одержував листи щодня. Олені Петрівні прийшов лист від Ніни і потім листівка, підписана Айно Андріївною та Вороновим. Нічого особливого в ній не повідомлялося — робота йде добре, всі живуть, як і досі, Олені Петрівні не слід ні про що турбуватися, нехай відпочиває і поправляється. «Уже й листівки разом пишуть», — мимоволі гірко подумала вона.

Якось, повернувшись з обіду, вона знайшла на своїй тумбочці ще одного листа. Адреса була написана рукою Айно Андріївни. «Що ж у ньому може бути? — подумала Олена Петрівна, повільно розкриваючи конверт. — Мабуть, якийсь лист з інституту? Але навіщо вона переслала його сюди, та ще авіапоштою?»

Лист виявився не з інституту — з конверта визирнули великі аркуші паперу, списані гарним бісерним почерком. Лист був з Фінляндії, а почерк... Олена Петрівна впізнала почерк Мір'ї. Записка від Айно була на диво коротка.

«Люба Олено Петрівно! Прочитай цього листа з Фінляндії, тільки читай спокійно. Знаю, що перечитаєш його тисячу разів, але спершу знайди місце, яке я позначила червоним олівцем на третій сторінці. Я могла б написати про життя в Туулілахті, але тобі зараз не до цього...»

З листа випала фотокарточка. Олена Петрівна підняла її й здригнулася: у неї ніколи не було такої кофточки, вона ніколи не носила такої зачіски, але це була вона. Вона замолоду. Відчуваючи, як забилося серце, Олена Петрівна відкрила третю сторінку і почала читати слова, підкреслені червоним олівцем:

«...Я народилася в Радянській Карелії. Мені було три роки, коли мене привезли у Фінляндію з військовополоненими... Моя мама залишилася десь на дорозі, вбита... Тоді мене звали Мірка, тепер я Мір'я...»

Олена Петрівна застогнала. Людмила Степанівна перелякалася:

— Олено Петрівно, що з вами?.. Одну хвилиночку... я збігаю по лікаря...— І вона квапливо взула босоніжки.

— Не треба... Іди сюди... Не треба лікаря... Іди...

Олена Петрівна ридала, мов дитина, показуючи листа:

— Візьми, читай, отут.

Людмила Степанівна схилилася над листом, потім зніяковіло промовила:

— А я нічого не розумію. Нічого.

Звідки українці знати фінську мову? Засмучені очі Людмили Степанівни світилися співчуттям.

— У мене донька! Жива! Дивися... У Фінляндії, виявляється, теж є добрі люди, вони виростили її. Дивися, яка вигналася... А була зовсім маленька. Три роки... Уже сімнадцять років, відтоді...

Олена Петрівна сміялась і плакала. Далі знову читала листа. Читала й перечитувала цілий вечір, цілий наступний день, ще кілька днів і знаходила все нові подробиці й нові думки. Тепер вона знала названих батьків Мірки, пані Халонен так, ніби знала їх усе життя.

Того ж вечора вона сіла писати листа. Перед нею лежала адреса її рідної доньки!.. І все ж їй не вірилося, що це — правда. Може, просто помилка, однакові імена, схожі... У житті все буває... Людині важко повірити в щастя, коли воно приходить раптово. Вона всоте дивилася на фотокарточку. Ні, це — Мірка. Її Мірка!

«Моя рідна донечка Мірка!..»

Чи багатьом матерям доводилося писати такого листа?!

У Туулілахті випав сніг, але затока ще не замерзла. Тільки вздовж берега тягнулася крижана кромка, і хлопчачи потай від батьків каталися на ковзанах. Вони йшли за лісок, але вдома, не стримавшись, усе-таки проговорювалися. Декого лаяли, і той, мабуть, дивувався в душі: чому в цьому світі карають навіть за відверте признання?

Якось такого вечора начальник будівництва Михайло Матвійович Воронов, порядна і серйозна людина, дістав ляпаса — і теж за щире признання. Щоправда, сторонні цього не бачили.

Воронов прийшов провідати родину свого покійного друга Петра Івановича. Що в цьому поганого? Валечка спала в обнімку з лялькою. Айно Андріївна читала товсту книжку і робила з неї виписки. Побачивши Воронова, вона полегшено зітхнула і, закривши книжку, кинула її разом із зошитом на стіл. Певно, вивчення новинки медичної літератури того вечора для неї не було найприємнішим заняттям.

— Чомусь мені сьогодні ліньки,— потягнулася Айно.— Чай питимемо?

— Хто ж це п'є все чай та чай! Давай-но для різноманітності покуштуємо чогось іншого.— І, розгорнувши пакет, Воронов поставив на стіл пляшку вина.

— Це що таке? — насупившись, запитала Айно.

— «Массандра», кримське,— з невинним виглядом відповів Воронов.

— А хіба сьогодні свято?

— Та ти тільки не ображайся,— намагався умовити її Воронов.— Вечори такі довгі, що хоч вовком вий...

Айно Андріївні довелося принести склянки. Вона сухо сказала, що чарок у неї в домі немає. Завжди невимушений, Воронов сьогодні не знав, про що говорити. Чи, може, ні про що? Посидіти б просто так і помовчати. Бувають моменти, коли будь-які слова — фальш. Людська душа не патефонна платівка, яку поставиш — і вона заспіває чи заговорить.

Айно Андріївна теж мовчки дивилася на стіл. Нарешті вона запитала, як ідуть справи на будові, що нового.

— Та нічого.— Воронову не хотілося вдаватися в подробиці.— Скоріше б приїхала Олена Петрівна. Вона дуже потрібна нам зараз.

— Олена Петрівна, мабуть, стерялася від радості,— сказала Айно.— А в мене ж було невиразне передчуття, коли я побачила Мір'ю у Фінляндії. Дуже вже вони схожі. Шкода, що Мір'я тоді не встигла розповісти про себе...

— Так, занадто самотньо жила Олена Петрівна,— погодився Воронов. Він налив вино в склянки.— Дуже самотньо. Так і ми з тобою, Айно, правда?

Айно піднесла склянку до губів. Зморщившись, відпила трохи й закашлялася.

— Не йде — не пий,— погодився Воронов.— Пам'ятаєш, Айно, як ми каталися на човні по Пуорустаярві?

Айно пам'ятала. Нічого особливого тоді не сталося, але чомусь обоє напрочуд виразно пригадали цей далекий літній ранок.

Айно тоді була в хворого в селі Пуорустаніємі, звідти прийшла до сплавників. Рано-вранці Воронов перевіз її човном до електростанції, де її чекала машина. Ось і все. Озеро було таке спокійне, яким воно буває тільки раннього літнього ранку, таке тихе й дзеркальне, що собака Воронова загавкав, побачивши своє відображення у воді.

Айно ще не була одружена.

— Тоді в мене був собака,— сумно всміхнувся Воронов.— Тепер і його немає.

— То візьми,— порадила Айно, знову насупившись. Вона підвелася і вихлюпнула залишки вина в помийницю.— Ніколи більше не принось мені цієї гидоти.

А Воронов тепер уже казав щиро:

— Я частенько буваю на Пуорустаярві і завжди пригадую той ранок...

Айно повернулася до столу з порожньою склянкою в руці. Воронов підвівся і несподівано обняв її за талію, рвучко притягнув до себе і намагався поцілувати. Айно вирвалася і з розмаху вдарила його по щоці. Не так від болю, як від здивування Воронов схопився за щоку, підвівся і став одягати пальто.

— Заберіть свою пляшку!

Це «ви» пролунало як другий ляпас.

Воронов машинально взяв свою пляшку і пішов. На щастя, ніхто не побачив його в той момент — ніколи ще колишній начальник Туулілахтінського сплавного рейду і нинішній начальник будділянки не мав такого жалюгідного, ошелешеного вигляду, як зараз.

Залишившись одна, Айно уткнулася в подушку і розплакалася. Вона сама не могла пояснити, що її так засмутило. Може, те, що так вчинив кращий друг її Петра... «Але Петра вже давно немає...» Після бурхливого спалаху настроїв міняється швидко. Айно підвелася і подивилася у вікно. «Невже Михайло Матвійович пішов назавжди?»

На темній вулиці нічого не було видно.

Через чотири дні Воронов випадково зустрів Айно на вулиці. Вони зупинилися, уникаючи дивитися одне одному в очі, і навіть не привіталися. Воронов сказав нерішуче:

— Айно Андріївно, я хотів би поговорити з вами.

— Прошу.

— Не зараз. Може, ви дозволите мені зайти до вас додому?

— Гарзд, заходьте,— повагавшись якусь мить, погодилася Айно.— Але тільки без вина.

Увечері Воронов, зняковілий і покірний, став вибачатися. Повинна ж Айно зрозуміти його. Він не мав на увазі нічого поганого, він не з таких, він усі роки думав про неї, з найчистішими помислами...

І Айно розуміла його. Її серце теж не кам'яне. І вона думала про нього, хоча й намагалася цього не робити з поваги до пам'яті Петра. А до того ж — десь є Ольга...

— Ні, Ольга вже не повернеться в моє життя,— сказав Воронов.

Було так приємно помиритися, коли обоє добре розуміли одне

одного. Аїно навіть сплакнула і вткнулася обличчям у плече Михайла Матвійовича.

Цього вечора начальник будови вже не дістав ляпаса...

Олена Петрівна поверталася додому. Вона не змогла витримати до кінця і поїхала з санаторію на тиждень раніше. На два дні затрималася в Москві: ходила в Міністерство іноземних справ. Прийшла туди сповнена рішучості негайно поїхати за дочкою. Їй навіть на думку не спало, що це не так просто: державний кордон — не звичайна собі червона смуга, проведена на картах світу. Кордон — це кордон. Він розділяє дві держави, два різних світи, два життя. Він може проходити навіть між матір'ю й дитиною. У міністерстві їй ввічливо пояснили, що для одержання закордонного паспорта та візи потрібен певний час. До того ж ні Олена Петрівна, ні Міністерство іноземних справ не компетентні вирішувати, чи переїде дівчина до матері в Радянський Союз, чи залишиться у Фінляндії. Це питання повинна вирішити сама Мірка після погодження зі своїми названими батьками. Коли рішення буде позитивним, то ще потрібна буде згода фінляндської влади, оскільки йдеться про громадянку Фінляндії.

Мати цього зрозуміти не могла.

— Дитину, завезену на чужину під час війни, слід повернути на батьківщину! Це треба було зробити давним-давно! Хіба це не ясно?

— Не зовсім.— Молодий співробітник Міністерства іноземних справ лагідно заспокоював схвильовану матір.— Тоді була війна, тепер — мир. І всі, навіть важливіші питання вирішуються мирним шляхом.

Для Олени Петрівни саме це питання було найважливішим, але закони — це закони, і їй довелося задовольнитися тим, що справі дано хід, анкети заповнено й залишено на розгляд. Багато чого ще слід було з'ясувати перепискою.

Що за люди названі батьки Мірки, від яких тепер залежить так багато? Читаючи доньчин лист, Олена Петрівна думала про них з великою вдячністю, але тепер у ній заговорили ревності матері. Мірка пише про них так тепло,— невже вони зуміють залишити її назавжди в себе?

З цими тривожними думками Олена Петрівна сіла ввечері на мурманський поїзд і, попросивши в провідниці постіль, одразу лягла спати. Їй не хотілося розмовляти з попутниками. Щоправда, ніхто з нею і не намагався заводити розмову. Тільки-но поїзд рушив, пасажири лягли спати і світло в купе вимкнули.

Олена Петрівна лежала в темряві, слухаючи одноманітний перестук коліс. Якби в купе горіло світло, вона знову дістала б із сумки карточку Мірки, хоча всі ці дні милувалася нею.

Поїзд ішов на північ. За вікном мигтіли вогні станцій, на перонах уже лежав сніг. Олена Петрівна стала засинати. Снігу на перонах все більшало й більшало... Виросли великі замети. А за цими нескінченними заметами стояла Мірка, маленька, безпорадна, з великими блакитними очима, і простягала руки до Олени Петрівни. «Мама зараз прийде, мама візьме тебе»,— і Олена Петрівна брела щосили, потопаючи в снігу, обливаючись потом. А замети все збільшувались, а відстань між нею і дочкою не зменшувалася.

Олена Петрівна прокинулася вся в поту. У вагоні було надто жарко. «Треба прочинити вікно»,— подумала вона й загнула. І знову перед нею пішли сніги, нескінченні замети, а за ними стояла маленька дівчинка і чекала матір.

Коли вона прокинулася вранці, досить молода чорнява жінка сиділа навпроти і з цікавістю дивилася у вікно. Поглянувши на Олену Петрівну, вона посміхнулася:

— Ну й неспокійно ви спите. Навіть простирадло на підлогу скинули.

— Жарко було,— неохоче відповіла Олена Петрівна і, попросивши зачинити двері, почала одягатися.

Жінка виявилася говіркою. Вона одразу розповіла, що повертається з півдня, з курорту, куди щороку їздить відпочивати, а чоловік лишається дома.

— А у вас є сім'я? — раптом запитала вона.

— Тільки дочка,— відповіла Олена Петрівна. Їй не хотілося розповідати подробиці незнайомій попутниці. Хіба зрозуміє вона, що означає для неї дочка? І вона сказала, подивившись у вікно:— Уже зима прийшла.

Але близька зима не цікавила попутницю.

— А чоловік? У вас немає чоловіка?

— Загинув... Ви чай уже пили?

— Чай скоро буде... Але ж з війни стільки чоловіків повернулося. Давно могли б мати нову сім'ю. Ви така здорова, молодка.

— Молода, здорова,— всміхнулася Олена Петрівна.— А те і друге дуже сумнівно... А там умиватися черги немає?

Поки Олена Петрівна вмивалася, принесли чай. Попутниця сиділа й чекала її, ніби для того, щоб сказати:

— А я вдруге вийшла заміж.

— Справді?!

Поки Олена Петрівна діставала дорожні припаси, супутниця

встигла розповісти, що перший чоловік її пішов до іншої, молодшої і кращої: війна зіпсувала чоловіків.

«Мабуть, втомився від твого нескінченного патякання?» — подумала Олена Петрівна, а вголос сказала:

— Не завжди винна війна.

— Ні, війна! — не поступалася чорнява.— У наш час чоловіків стало менше, ніж жінок. Ось і розбестили їх. Мій нинішній чоловік теж пішов від жінки. Мабуть, цього разу я виявилася молодшою і кращою. Так що я своє взяла...

У купе їхав ще один пасажир — старий, зовсім сивий, але ще показний. Він стояв у коридорі і курив. Обернувшись, чоловік втрутився у розмову:

— Я теж так думаю, що війна тут ні до чого. Виходить, сім'я була хистка ще до війни. Здорова сім'я — як і народ — у війну тільки міцніше...

— Так, я десь читала щось подібне,— всміхнулася жінка.— Я кажу про життя.

— Мабуть, я прожив більше, ніж ви,— незворушно зауважив сусід по купе.— І теж кажу про життя.

— Чому ви стоїте? Сідайте, будь ласка.— Олена Петрівна зраділа новому попутнику.

Чоловік загасив цигарку і сів поряд з Оленою Петрівною.

— У житті різне буває,— звернувся він примирливо до чорнявої жінки.— Літні люди, такі як я, люблять повчати чи осуджувати, часто навіть не знаючи, про що йдеться... Дивіться, знову сніг іде.

— А це погано, коли ще не було морозів.— Олена Петрівна підтримала нову тему.— Дуже погано для лісозаготовок. Болота не замерзнуть.

— Ви з Карелії? — запитав чоловік.— Дуже приємно! Я теж їду туди. Уперше.

Поїзд зупинився, і розмова урвалася. Чоловік пішов за газетами.

— Може, ви купите нам лимонаду? — попросила чорнява жінка. Коли він пішов, вона сказала Олені Петрівні: — Він, мабуть, відставний полковник чи генерал. Бачите, який ставний!

— Можливо,— байдуже відповіла Олена Петрівна.

— Знаєте, я звичайно вгадую професії людей.— Чорнява не хотіла припиняти розмову.— Ви, наприклад, скоріше за все, партійний чи радянський працівник районного масштабу.

— Ми всі повинні вважати свою роботу партійною чи радянською.

— Вгадала! — Жінка вирішила, що Олена Петрівна ствердно відповіла на її слова, і одразу запитала літнього чоловіка, який

повернувся з газетами і двома пляшками лимонаду: — Я вгаду професії. Ви, мабуть, полковник у відставці чи навіть генерал.

— За мої роки ким тільки не побуваеш,— ухильно відповів чоловік і став переглядати газети.— Ось коли людство доможеться міцного миру на землі, тоді генералам і офіцерам доведеться набувати іншої професії. І, мабуть, так зрештою і буде.

Олена Петрівна теж узяла газету, але, перш ніж переглянути її, запитала у попутниці:

— А вам самій доведеться сказати, хто ви. Я не вмю вгадувати.

— О, у мене дуже благородна професія,— засміялася жінка.— Чоловіки, бачите, прагнуть бути красивими. Ось я й допомагаю їм у цьому...

Чоловік машинально помацав старанно поголене підборіддя. Всі засміялися.

— І непогано працюю,— похвалилася жінка.— Мое фото висить в артілі на Дошці пошани. Приходьте — побачите.— А тоді вона раптом замислено сказала: — Ось хочу в партію вступити. Наш секретар партійної організації згоден, але просив зачекати рік-два. Справа, говорить, серйозна.

Чоловік опустив газету.

— Так, це справа серйозна. Тут не можна поспішати.

— А коли людина добре працює? — запитала жінка.

— Це, звичайно, головне, але тільки цього мало. Треба ще зважити, на що ти готовий і на що ні, куди йдеш і які вимоги собі ставиш.

— Ви, мабуть, партійні?

— Намагався бути партійним в міру своїх сил,— відповів літній чоловік і запитав: — Не знаєте, у Туулілахті поїзд коли приходить?

— У Туулілахті? — вигукнула Олена Петрівна.— То я ж звідти! Ви у відрядження чи до родичів?

— Вважайте до родичів.

— До кого, пробачте? Я там усіх знаю.

— Піонери покликали мене в гості,— всміхнувся старий.— І є в мене там фронтовий друг — Воронов Михайло Матвійович. Знаєте його?

— Тоді я вас знаю. Ви... Пробачте, забула прізвище. Воронов про вас багато розповідав. Пригадала: Морозов! Правильно?

Чоловік кивнув і вів далі:

— Піонери дуже просили приїхати. А це народ, якому неможливо відмовити. Та й друга свого хочу побачити. Як він там?

— Воронов? Нічого. Працює. І непогано. Щоправда, ми з ним

іноді сперечаємося, але, мабуть, у нас посади такі — він начальник, а я виконроб.

— Чому ж ви сперечаєтесь?

— Так. Нічого особливого. Коли щось негаразд, відведемо душу, і ніби все знову піде добре.

Розчарована чорнява спроквола сказала:

— Виконроб? А чому ви сказали — партійний працівник?

За Олену Петрівну відповів старий більшовик.

— Це теж партійна робота, коли хочете знати.— Олені Петрівні він спокою не давав: — А як він взагалі? Все ще сам?.. Та-ак... Виходить, Ольга так і не повернулася? Вдача в нього яка? Важка?

— Кожна людина має свою вдачу,— в свою чергу ухильно відповіла Олена Петрівна.— Одна таку, друга інакшу — ось уже двоє, а там, дивись, і колектив вийде. Тільки живи й працюй.

— Я вас зрозумів,— зробив висновок старий.— Що ж, читаємо газети.

Виходячи з вагона на станції Туулілахті, Олена Петрівна всміхнулася: ніколи не бачила такої урочистої зустрічі. На станції вишикувалися піонери з прапорами. Коли поїзд зупинився, почувся барабанний дріб, далі заграла сурма. Олені Петрівні хотілося затриматися в вагоні, поки не кінчиться ця урочиста церемонія, але поїзд стояв лише три хвилини, і їй довелося вийти з вагона вслід за Морозовим.

Дивлячись на піонерів, які непорушно стояли в строю, вона раптом уявила собі, який вигляд серед них мала б Мірка. «Навряд чи Мірці довелося носити червоний галстук»,— подумала вона.

Олену Петрівну теж зустрічали. Ніна кинулася на шию, Айно Андріївна обнімала, як закохана школярка.

Коли піонери пішли, Воронов підійшов до Морозова з шанобою і якимсь сором'язливо. Старий спершу простягнув руку, тоді раптом міцно обійняв, відступив крок назад, знову обійняв і заговорив схвально:

— Дивись, який орел! Навіть не постарів.

— І ви теж не постаріли.

— Ну-ну, кажи правду або мовчи. Отак. А виконроба свого чому не вітаєш?

Воронов підійшов до Олени Петрівни і міцно потиснув їй руку.

— Вітаю тебе, дорога Олено Петрівно! — Він сказав так щиро і дружньо, що та розчулилася.

Цієї хвилини вона щиро пошкодувала, що була з ним іноді занадто різка. Що не кажи, а він старший товариш по роботі і, зрештою, відверта хороша людина. А який він зараз сором'язливий перед своїм наставником, старим фронтовим другом!

Воронов пояснив Морозову:

— Ось Олена Петрівна знайшла свою дочку. Мало не двадцять років вважала, що в неї нікого немає...

— Усе знаю. Ми ж разом їхали. Чого тільки не буває в житті! — відповів старий.

Воронов повів Морозова до себе. Олена Петрівна забрала Айно з собою, не питаючи, є в неї час чи немає. У кімнаті було тепло і затишно. Здається, Ніна навчилася господарювати. Не встигли вони роздягтися, як посипалися запитання.

— Розкажи про Мірку. Яка вона?

Айно раніше розповідала їй про зустріч з Мір'єю. А зараз її запитували про Мірку. Про зустріч з Мір'єю, яка тривала лічені хвилини, Айно довелося згадувати тепер кілька годин, і все одно вона не зуміла передати всього, що цікавило матір. Які в Мірки очі? Як вона одягнена? Який у неї голос?.. Не допомогла навіть фотокарточка, яку всі разом ще і ще раз розглядали. Олена Петрівна зовсім іншими очима дивилася й на шкіряний гаманець — подарунок доньки — і шкодувала, що не взяла його з собою на південь.

Потім вони пішли до Айно Андріївни на чай. Валечка того вечора дивувалася, що велика й доросла тітонька Олена так любить гратися з ляльками, возитися з її Міркою.

Раптом Олена Петрівна помітила плащ Воронова, що висів на вішалці в Айно Андріївни, і здивовано втупилася в нього. Господиня, помітивши її погляд, зашарілася, тоді збентежено промовила:

— Ти якраз устигла на весілля.

— Чие?

— Наше. З Михайлом Матвійовичем.

Олена Петрівна мимоволі здригнулася, хоча й намагалася видаватися спокійною. Вона почала уважно вивчати шов на ляльчиній спідничці. Спідничка була гарно пошита, нитки підібрані до тканини. Панчохи теж гарно сплетені.

— Ми вирішили одружитися... — Вона знову почувала голос Айно.

Звичайно, слід було щось відповісти, і Олена Петрівна сказала те, що й належало говорити в таких випадках:

— Вітаю, бажаю щастя!

Айно сіла поруч, обняла і притислася обличчям до грудей подруги.

— Так і вийшло, Олено,— Айно немов вибачалася.— Слово честі, я сама не повірила б, якби мені сказали про це раніше.

— А я знала й раніше,— говорила Олена Петрівна, погладжуючи Айно по плечу.— З вас вийде гарне подружжя, дуже гарне.

— Знаєш, а мені чомусь здавалося, що ти теж була небайдужа до Михайла. Признайся хоча б собі, коли мені не хочеш. Так?

— Дурниці ти верзеш! — розсердилася Олена Петрівна.

Але Айно Андріївна сміючись вела далі:

— Тільки не сердься на мене, не ревнуй!

— Ти облишиш молоти нісенітниці чи...

Був уже пізній вечір, коли Олена Петрівна і Ніна сиділи за шумуючим самоваром у теплій і світлій кімнаті. Самовар вони купили сьогодні. Він надавав кімнаті затишку... Тепер Олені Петрівні особливо хотілося, щоб у її домі було затишно.

— А Мірка приїде сюди?

Нінин голос був сумний. Олена Петрівна здивувалася: невже ревнує? І вона сама не помітила, як поклала руку на плече дівчини і притягла її до себе.

— Як добре, Ніно, що в тебе є мама... Матір не можна забувати.

— Ну що ти, Олено Петрівно!

І Олені Петрівні стало ніяково за свої пестоші. Вона забрала руки і сухо сказала:

— Треба помити посуд.

Шостого листопада в клубі був урочистий вечір, присвячений сороковій річниці Жовтневої революції. Разом відзначали пуск лісозаводу. Цього разу секретар партійної організації виголосив коротку промову, щоб дати більше часу гостю, старому більшовику. Морозову справді було про що згадати, але виявилось, що за короткий час він встиг на диво глибоко вникнути в справи Туулділахті. І, як колишній партійний працівник, він вважав за потрібне сказати й про це. Морозов говорив про те, що йому сподобалося, а ще більше про те, на що слід було звернути увагу. Політичне навчання серед комуністів та молоді провадилось, на його думку, формально, відірвано від життя. Порядок у гуртожитку молодих робітників міг би бути кращий. Торгівля в селищі відстає від зростаючих потреб людей...

Павло Кюллієв написав вірші, присвячені пуску лісозаводу. Коли йому надали слово, він розгублено пішов до сцени, але Лідія повернула його назад, при всіх поправила краватку і шепнула:

— Иди і не махай руками.

Павло почав вірш з вибуху, що стався під час будівництва:

Угору злетіли осколки останньої міни.
І знов мені сниться жахливий той сон.
Ні-ні, не повинно все це повторитись,
Хай світять усім вогні миру!

Сьомого листопада старий більшовик пішов у гості до піонерів. Крім дітей, у клубі зібралися батьки — не всім вистачило місця. І, звичайно ж, сюди прийшла Олена Петрівна. Тепер вона теж відчувала себе матір'ю, хоч її Мірка і не вчилася у цій школі. З материнською турботою вона розправила зім'яту спідничку білоголовій дівчинці, поправила галстуки. а одну першокласницю навіть причесала.

Морозов піднявся на трибуну — сивий, високий, прямий. Перед дітьми постала часточка живої історії. Старий більшовик розповідав про минуле, і голос його змінювався: то він був тихий, спокійний, по-батьківськи м'який, то твердий, мов сталь.

— Я хотів би розказати вам, діти, що таке справжній комуніст. Життя весь час доповнювало розуміння цього слова.

Улітку 1917 року наш полк стояв у Петрограді. І раптом у нас стали з'являтися більшовицькі листівки. В них писали таку правду, яка змусила солдат замислитися. Ніхто не знав, звідки вони бралися, хто їх приносив у полк. Але листівки все з'являлися. Їх друкували й поширювали п'ятеро комуністів-солдат. Потім їх стали підозрювати, але піймати не могли. Вони знали, що за ними стежать, але провадили свою роботу далі. Коли б вони перестали випускати листівки, мабуть, їх і не піймали б. Зрештою хлопці попалися, їх присудили до розстрілу. Але солдати відмовилися розстрілювати і пішли за ними. Більшовицька правда зробила свою справу. Тоді я подумав, що саме таким повинен бути справжній комуніст.

Минув час, і я зрозумів, що цього мало. У роки воєнного комунізму я бачив, як комуністи голодували, але не брали нічого з продуктів, які везли до міста. Тоді я подумав: «Оце і є справжні комуністи».

Я бачив, як дорослі люди, що майже не знали грамоти, засіли за книжки і стали вчитися. Їм було дуже важко, але вони сиділи, читали дні і ночі — і стали вченими. «Так чинять справжні комуністи»,— подумав я. Далі я бачив, як двадцять п'ять тисяч більшовиків-робітників залишили свої міські квартири, свої заводи, товаришів і поїхали на село керувати колгоспами. Їм треба було самим учитися і вчити інших. І вони перевели сільське господарство на соціалістичні рейки. Так чинять комуністи.

У роки Великої Вітчизняної війни я бачив, як на найнебезпечніші завдання, у розвідку боєм, добровільно йшли комуністи. Після війни, коли наш народ сам жив у нестатках, ми посилали цілими ешелонами продовольство голодним звільненої Європи. Чому ми так діяли? Комуніст повинен уміти пояснювати це спершу собі, а тоді іншим. Комуніст розуміє, що так було треба.

Так життя рік у рік розширювало моє розуміння слова «комуніст». Ви живете в інші дні, а попереду у вас ще кращі часи. У вас будуть свої труднощі, і вам доведеться у новій обстановці вирішувати, як має поводитися комуніст. Коли люди полетять на Місяць чи Марс — ви це безперечно побачите, — багато буде і тоді складного. Комуніст — це така людина, яка в найважчу хвилину йде попереду, і тоді комуніст має право кликати за собою інших...

Ніна теж прийшла до клубу. Вона сиділа поряд з Оленою Петрівною.

— А чому він не говорить про себе? — запитала вона пошепки. — Я читала про нього. Він був одним з тих п'яти солдат, яких за розповсюдження листівок присудили до розстрілу, та йому вдалося втекти. Був він командиром продзагону, поїхав двадцятип'ятитисячником на село, був секретарем райкому... Чому він говорить лише про інших?

— Старі більшовики не люблять говорити про себе, — відповіла Олена Петрівна.

— Чи є запитання, мої юні друзі? — спитав старий більшовик. Запитань було багато.

— Скажіть, будь ласка, а Леніна ви бачили?

— А Зимовий ви брали?

Морозов усміхався:

— Мені пощастило, діти. Я і Зимовий брав, і Леніна бачив не раз. Виконував його невеликі доручення і доповідав про них. Але я мушу сказати, юні друзі, що тисячі й тисячі революціонерів не брали участі в штурмі Зимового і не бачили Леніна, але для революції зробили значно більше, ніж я. І от коли радянська людина злетить у космос, а вона неодмінно злетить, то хоча й не всім вам судилося злетіти разом з нею, проте запевняю, що всім вистачить місця для подвигу — в космосі, на землі, під землею, в морі...

Піонери вишикувалися. Почувся барабанний дріб, і прапори винесли перед строем.

Коли запанувала тиша, старий більшовик вимовив традиційні врочисті слова:

— Юні ленінці, до боротьби за справу комунізму — будьте готові!

— Завжди готові!

«Чи знають діти, яку обіцянку вони дають?» — думала Олена Петрівна. Вона теж колись була піонеркою, теж носила червоний галстук і відповідала: «Завжди готові!» А потім нашому поколінню довелося бути не тільки готовим, але й зазнати таких випробувань, про які навіть гадки не мали. І ми витримали їх, одні — гірше, інші — краще. Багато хто заради Батьківщини віддав життя. А які випробування випадають на долю цього покоління, що сьогодні присягається бути готовим до боротьби за справу комунізму? Нехай їхнє життя буде велике й прекрасне, без крові й сліз.

Увечері старі фронтові друзі сиділи в кімнаті Воронова, згадуючи минуле і розпитуючи один одного про спільних знайомих. Про багатьох не знали, про інших чули, з деякими листувалися. Воронов, щоправда, признався, що він не любить писати листи, тому багатьом не відповідав і поступово розгубив колишніх друзів.

— Так, у тебе — справи,— погоджувався Морозов.— Не до друзів.

— Пробачте,— затнувся Воронов, відчувши іронію в словах друга.— Може, самотність зробила мене відлюдкуватим?

— Звичайно, самотність. Таке селище і завод побудувати самому — це не жарт. Тут рідну матінку забудеш. Знаєш, аби на старість не забути, мені спала на думку приказка: людина, закохана в себе, має ту перевагу, що в неї немає суперників.

— Боже ти мій! — застогнав начальник будови. Він побарабанив пальцями по столу, далі запитав прямо: — Ви листуетесь з Ольгою, так? — Це він сказав тихо, скориставшись моментом, коли Айно Андріївна пішла принести води.

— Листувався,— зізнався старий.— Ольга тренувалася у складанні характеристик на людей. Нічого не скажеш, свого колишнього командира вона охарактеризувала дуже вдало. Лише пізно Ольга взялася за цю корисну справу, пізно. Я вмовляв її повернутися під начало до свого колишнього командира. Моя порада, певно, їй не сподобалася, і вона не відповіла.

На сходах почулися кроки: Айно Андріївна повернулася з відром води. Морозов підвівся їй назустріч з докором:

— Як же так, Айно Андріївно? Я й не помітив, коли ти вхопила відро. А я ж — начебто мужчина — сиджу й курю. Ні, так не можна. А дрова тут де? Я збігаю.

Ніхто не встиг затримати його, Морозов вискочив на вулицю й повернувся з оберемком дров.

Воронов сидів розгублений і присоромлений. Айно Андріївна нарізала булки. А старий вів далі:

— Я розставлю чашки, Айно Андріївно. Де вони? Не будемо турбувати начальника будови. До того ж він майбутній глава сім'ї.

— Та годі вам! До чого це? — Воронов підвівся і незграбно почав витирати стіл рушником.

Щойно вони сіли до столу, як у двері постукали й до кімнати зайшла Ніна. Обличчя Воронова набуло нетерплячого виразу: «Невже навіть у такий час мене турбують у службових справах?» Він підвівся їй назустріч і сказав тихо:

— Бачите, в мене гості.

— Та я ж... Тут записка від Олени Петрівни. Вона хотіла... Післязавтра ввечері запрошуємо вас усіх у гості...— Дівчина розгубилася і мала через те смішний вигляд. Вона тицьнула Воронову записку і хотіла піти.

Морозов покликав її:

— Хвилиночку, це ви москвичка?

— Так, я з Москви...

— Я вас не відпущу, землячко. Ідіть сюди. От вам стілець.

Ніна злякано поглянула на Воронова: як же тепер бути?

— Сідайте, сідайте, ось стілець.— Начальник уже опанував себе.

Дівчині лишилося тільки послухатися.

— Ну як вам тут подобається? — розпитував старий Ніну.— Не ображають? Не дозволяйте себе кривдити, землячко. Ось що, будемо на «ти». Адже в нас з тобою немає службових стосунків.— І старий знову багатозначно поглянув на Воронова.

Потроху ніяковість у дівчини минула. Відповідаючи на запитання Морозова, вона розповідала: спершу було незвично, далі призвичаїлася, ніхто її не кривдить, тут дуже добрі, щирі люди...

— Чуєш, начальнику? Молодець, землячко, що кажеш правду.

Ніна зашарілася, міркуючи, звідки старий дізнався, як Воронов її прийняв. А Воронов сидів похнюпившись, ніби школяр, що не виконав домашнього завдання. Айно Андріївна ледве стримувала сміх. А старий уже звернувся до неї з порадою:

— Буває, що в родині так розподіляють обов'язки: чоловік зайнятий великими справами, а дружина вирішує дрібні питання. Коли існує такий порядок, то найкраще вважати всі питання дрібними.

Айно Андріївна пішла з Ніною. Фронтіві друзі залишилися вдвох. Воронов мовчав. Морозов довго, ніби вивчаючи, дивився на Воронова, далі, злегка ляснувши по плечу, сказав:

— Гаразд, я вірю тобі.

У що він вірив, було зрозуміло обом.

Восьмого листопада в Туулїлахті справляли весілля Воронова та Айно Андріївни. Його влаштували в клубі, як і весілля Павла Кюллієва, але відбувалося воно спокійніше, тихше: адже одружувалися люди немолоді. А наступного вечора зібралися в Олени Петрівни. Прийшли Морозов, Айно Андріївна та Воронов. Кімната Олени Петрівни й Ніни одразу стала тісна. Морозов був мовчазний. Олена Петрівна запитала, ніби вибачаючись:

— Ви втомилися від нас?

— Від чого ж мені втомлюватися! — махнув рукою Морозов. — Поїздка до піонерів — оце, власне, і вся моя робота. — Він говорив тихим, рівним голосом. Звичайно, і це треба. Нас, старих, вже мало лишилося. Я люблю дітей і завжди охоче їду до них. Адже їм теж набагато цікавіше послухати самих учасників подій, ніж читати про них у книжках.

— Ви давно на пенсії? — запитала Олена Петрівна.

— Років чотири. Я ще намагався працювати, але вже не те... Секретарю райкому треба бути міцним не тільки духовно, але й фізично. Старій людині важко встигати за часом у наші дні... Пішов я на завод парторгом. Завод саме освоїв виробництво телевізорів. Я, щоправда, в телевізорах не розбираюся, але партійна робота, думаю, мені знайома. Виявляється, одна річ — вести партійну роботу в роки перших п'ятирічок, і зовсім інша — зараз, коли мало не кожен робітник — без п'яти хвилин інженер. Був я на заводі років зо два. Потім влаштували банкет, тепло подякували мені за багаторічну працю, побажали здоров'я, довгих років життя, піднесли купу подарунків... Словом, ввічливо, тактовно дали зрозуміти, що пора, старий, пора...

Морозов сумно всміхнувся. Він випив дві чарки вина і заявив, що йому годі. Настрій його трохи пскращав, і він співав разом з усіма приємним баритоном. Далі він стиха, ніби сам собі, заспівав:

Орлятко, орлятко, злети вище сонця,
Степи озирни з-під хмарин...

— Гарна пісня, — погодився Воронов.

— Звичайно, гарна, — сказав Морозов. — Але мені вона подобається особливо. Коли я її чую, мені здається, що я знову молодий, знову на коні і лечу в атаку з шаблею в руці. Щоправда, тоді часом було не до пісень. І за шаблями ми не сумуємо. А от молодість весь час згадується, згадується... Нічого не вдієш.

Старий розхвилювався. Його погляд потеплішав і голос пом'якшав.

Професія будівельника — найнеспокійніша. Жителі ще не встигнуть відгуляти новосілля, а будівельник уже озирається навколо, наміряючись усе розпочинати знову. І копає котлован, вкладає цеглу, встановлює залізобетонні конструкції, будує, іноді перебудовує, сперечається й лається, сумує і радіє. На будівельних майданчиках стороння людина чує тільки рокіт моторів, гуркіт тягачів і могутніх машин з причепами, та здалеку видно, як багатотонні конструкції з легкістю сірnikової коробки піднімаються в повітря. Треба взнати будівельників краще, щоб відчутти за всім цим биття людського серця, його смуток і радість, напружені пошуки вирішення складних, ще ніким не вирішених завдань.

Чуйний клієнт дякує офіціантці за подану страву і навіть «дає на чай» гардеробнику за те, що він подає нам наше ж пальто. А коли одержуємо нову гарну квартиру, то й на думку не спаде розшукати будівельника і подякувати йому за напружену працю, за пошуки. І піди знайди його — адже він уже рие котлован для нового будинку, опоряджує квартиру новим мешканцям...

Переїжджаючи на нову квартиру, люди звичайно розставляють меблі надовго, іноді назавжди. А будівельник махне рукою на своє житло, збере речі й вирушає на нове місце, щоб знову зводити будинки.

Так жили і Воронов, і Олена Петрівна.

...Зима випала сніжна. У січні вдарили міцні морози, і на вулицях Туулілахті все стало рипіти — кроки, лижви, полози, колеса.

Небо було безхмарне. Ледве піднявшись над обрієм, сонце швидко ховалося знову за ліс.

У кузов машини повантажили чемодан, вузли, меблі. Щоправда, меблів було небагато. Все майно двох домівок — Воронова і Олени Петрівни — вмістилося в одній машині. Вантажників виявилось більше, ніж треба, ще більше людей пішло задалегідь на станцію, щоб провести їх.

Айно Андріївна з добре закутаною Валечкою сіла в кабінку, Михайло Матвійович та Олена Петрівна вилізли в кузов і влаштувалися на речах. Перед ними немов на долоні лежало Туулілахті, а Айно Андріївна бачила з кабінки тільки свою лікарню. Проте й вона була для неї вже не своя. Жінка з усіма розпрощалася, хоча майже весь персонал лікарні, а серед них і новий лікар, чекали її на станції.

З кузова було видно, як дим з труб здіймався вгору прямо, ніби свічка. Він здіймався над клубом, магазинами, лікарнею, житловими будинками — майже двісті свічок над селищем. Був

міцний мороз, а люди люблять тепло. На другому березі річки височіла величезна труба, і над нею здіймався у безхмарний простір великий стовп диму.

Дивлячись на селище, Воронов пригадав, яким було Туулілахті років десять тому, коли він приїхав сюди: величний незайманий ліс, а на березі річки кілька землянок, що лишилися з війни.

Набагато пізніше приїхала Олена Петрівна, але й вона зараз бачила перед собою результати своєї праці. Ось димить лісо-завод, і від нього тягнеться домобудівний цех. У той і в той будинки, над якими тепер здійсмається дим, вкладено її працю. Чому тепер не жити в Туулілахті?! Йї було якось ніяково через те, що Оуті Іванівна стояла біля машини й плакала, Степаненко хмурився, а Ніна мала такий нещасний вигляд, що здавалося — ось-ось розплачеться. Чого вони журяться?

Вони проводжали двох будівельників селища, головного лікаря й одну з наймолодших жительок Туулілахті, Валечку, на нову будову. Що ж тут сумного? Навпаки, добре, коли будуються нові селища й міста, де люди можуть жити в теплі і де їм добре працюється. Але що вдієш, якщо наша людина така — плаче, коли й плакати нема причини, а коли скрутно, жодної сльозинки не побачиш. Дивно, що й ті, які від'їжджали, були смутні, адже їх ніхто не примушував їхати, їм і тут вистачило б тепла й роботи. Вони самі погодилися, навіть напросилися. Чому ж тоді такі засмучені?

Воронов уперто намагався щось проковтнути. Олена Петрівна сиділа з почервонілими очима, а по щоках Айно Андріївни котилися сльози. Тільки Валечка трималася мужньо і навіть раділа. Йї не часто доводилося кататися на машині, а до того ж вона знала, що тепер поїде і поїздом, у гуркітливих вагонах, які завезуть їх з лялькою Міркою далеко-далеко. А потім — Валечка чула від дорослих — до них приїде і справжня Мірка. Вона тепер велика, але однаково гратиметься з Валечкою і лялькою Міркою. Там, куди вони їдуть, буде дуже цікаво: немає будинків і можна бігати на вулиці скільки заманеться, а якщо буде холодно, підбіжиш до багаття й погрієшся. Тільки оці дорослі не розуміють, що цікаво, а що ні...

Підійшов пасажирський поїзд, у розкладі якого не було враховано час для прощання. Він постояв три хвилини і знову з гуркотом зник за засніженим лісом.

Поїзд їхав, поки не кінчилися рейки. Тоді він зупинився і поїхав назад. А будівельники сіли в машину і рушили далі в ліс. Машина завивала, скреготіла, вищала гальмами. Дорога була така, що пішохід легко встигав би за автомобілем, проте часом і йому набридло б сунутися так поволі. Айно Андріївна

з Валечкою на руках сиділа поряд з шофером. Валечці поїздка вже перестала подобатися: все-таки дома було краще, але дорослі ж не розуміють, що добре, а що ні, і не здогадалися вчасно повернути назад,— отож Валечці мимоволі доводилося їхати разом з ними. Вона, звичайно, покапризувала, але, коли їй це не допомогло, заснула. Машину трусило й підкидало, спати було важко. Дівчинка час від часу прокидалася й знову засинала.

Нарешті приїхали. День уже хилився до вечора, і в лісі стало темніти. Машина зупинилася, далі їхати було нікуди. Але пішки ще можна було йти: до лісу вели стежки, якими ходили люди у ватянках, здаля видавалося, що вони бредуть до пояса в снігу, але чомусь зовсім легко. Стежки лежали глибоко в снігу і були такі вузькі, що важко розійтися. Одна з них, ширша, схожа на дорогу, привела їх від машини до багаття. Від багаття здіймався густий дим і злітали іскри. Диму, здавалося, було ліньки підніматися вище дерев, і він стелився над самим лісом.

Валечка дивилася, широко розплющивши очі. Все це, звичайно, цікавило, але дома краще. Там можна було б роздягнутися, скинути з себе важку і тісну шубку.

Коли очі звикли до темряви, освітленої слабкими відблесками вогню, з-за багаття вплив довгий ряд наметів. Над кожним стирчала жерстяна труба, з якої в морозяне повітря летіли іскри і валив дим. За наметами виднівся довгий, низький барак — єдина пристойна споруда. Коли-небудь згодом її пристосують під склад, а далі розберуть на дрова. Але поки що — це центр майбутнього селища. Тут містилася контора, їдальня, лікарня, у ньому ж відвели маленьку кімнатку новому начальнику будівництва.

Так Валечка опинилася у будинку, хоча її запевняли, що ніяких будинків тут немає. Стіни були смішні — з круглих колод, між якими стирчав мох. Валечка насамперед взялася за мох, але він ніяк не віддирався, а тоді мама сказала, що не можна видирати його — буде холодно. Ще кумедніший був будинок у тьоті Олени: стіни й стеля з брезенту, який колихався на вітрі. Підлога теж з тканини і встелена глицею. Посередині кімнати — маленька грубка, але така гаряча, аж червона. Пальцем до неї не можна доторкнутися. У цій кімнаті жили й інші тьоті, їх Валечка не знала. Але тьоті були добрі, вони привіталися з нею за руку і почали навперебій пригощати цукерками. Потім Валечку повели їсти, а тоді покладали спати. Засинаючи, вона ще раз крадькома спробувала віддерти мох від стіни, бо він стирчав дуже негарно...

Новий начальник будови Михайло Матвійович Воронов приступив до своїх обов'язків. Ознайомившись зі справами,— а знайомитися, власне, не було з чим, усе треба було починати спочатку,— він скликав виконробів та бригадирів. Приміщення, яке звалось конторою, було таке мале, що учасники наради могли поміститися в ньому тільки стоячи. Воронов стояв за своїм столом. Він згадав, що отак, стоячи, вислуховували солдати під час війни перед наступом бойовий наказ командира.

Нарада була водночас і відкритими партійними зборами. Все, про що йшлося, Олена Петрівна добре знала, вона аж усміхалася. Не вистачає робочої сили. Дорога все ще в такому стані, що доставка бетонних та металічних конструкцій ускладнена. Треба корчувати ліс, а разом кинути частину людей на дорожні роботи. Становище виправиться, коли сюди дійде залізниця, але вона буде готова лише навесні. А от техніки тут було багато, більше ніж будь-коли зустрічала Олена Петрівна на початковій стадії робіт. Були бульдозери, екскаватори, бурові машини, автомобілі, грейдери, крани, прожектори, пересувні електростанції. Туулілахті будувалося понад десять років. Нове селище, якому ще не дали назви, буде більше, ніж Туулілахті. Тут мають збудувати деревообробний комбінат та хімічну фабрику. Але ніхто не дасть їм на будівництво десяти років — треба все зробити швидше.

— Давайте, друзі, з самого початку домовимося, що всі наші справи будемо вирішувати спільно. Я призначений начальником, але я такий самий виконавець, як і всі інші,— виконавець вашої волі, волі вищестоящих органів...

Воронов раптом замовк, помітивши схвальну усмішку на устах Олени Петрівни.

— Запитання є чи перейдемо до конкретних завдань кожній бригаді на найближчі дні? — підсумував начальник.

Увечері були танці. Не можна ж без них — будівельники переважно люди молоді. Щоправда, танцювати доводилося невеликими групами, по черзі, бо приміщення ідальні, що правило й за клуб, було дуже мале. Обідати теж ходили по черзі. Але й ті, кому доводилося чекати на морозі, не ображались. Дівчата й хлопці гуляли парами по глибоких стежках, таких вузьких, що мимоволі доводилося йти, притиснувшись одне до одного. «Незавбаром треба буде багато квартир,— усміхнулася Олена Петрівна, дивлячись на них.— А тоді й ясла, садочки».

Коли Олені Петрівні хотілося поговорити про Мірку, вона йшла до Айно Андріївни. Вона вже все обміркувала: навесні поїде за Міркою, а тоді разом — на Чорне море. Тиждень пробудуть у Москві, походять по музеях, театрах, далі в Ленінград...

У Петрозаводську теж побудуть, заїдуть днів на два в Туулілахті. І потім — сюди. Тут Мірка звикне до нової обстановки, навчиться говорити по-російськи і поїде вчитися. Мірка повинна вчитися — так хоче вона, мати. Вона все-все обміркувала.

Айно Андріївна трохи засумнівалася:

— Я, звичайно, не встигла дізнатися, в яких умовах виросла Мірка, але, може, їй важко буде звикнути до такого...— вона показала на вікно, за яким стояла тайга, освітлена прожекторами, вся в диму та іскрах.

— Але ж вона моя донька! — заперечила Олена Петрівна.

Повернувшись у намет, вона знову взялася за лист. Мірка повинна задалегідь знати, куди вона їде. Мати хотіла розповісти доньці про її батьківщину сувору, але прекрасну правду,

Розділ одинадцятий

«Моя рідна донечко-Мірко...»

Довгий лист, написаний незнайомим почерком. Фотокарточка якоїсь жінки. Вона сидить у кріслі, повна, поважна, ніби господиня багатого маєтку. А в неї за спиною височить білосніжний палац з колонами, оточений пишними пальмами.

Мір'я не одразу зрозуміла, від кого цей лист і чие це фото. Але підпис «твоя мама». Ця жінка — мама? Ні, їй у тисячу разів дорожча напівзруйнована хатинка на Алінанніємі і Аліна, зігну-та, стара.

Мір'я прочитала початок листа і знову взяла фотографію. Тепер жінка на знімку вже не здавалася їй пихатою. А цей палац, виявляється, не її, а просто будинок відпочинку на березі Чорного моря. Вона там відпочиває.

Лист написано по-фінськи, щоправда, з деякими незвичними зворотами, але Мір'я цього не помічала.

...Батька вже нема. А мама жива, хоча Мір'я вважала її померлою майже сімнадцять років тому. Та вона й була тоді на волосинку від смерті. Її підібрали непритомну, багато місяців вона лежала в госпіталі.

На фотографії — жінка, яка багато зазнала й вистраждала... Вона ніколи не плакала, а ось тепер плаче... І руки її тремтять... Мір'я відчувала це з листа.

— Мама!..

Мір'я дочитала листа до середини, і лише тоді те, що вона усвідомлювала розумом, дійшло до серця. Мама, її справжня мама, яка народила її,— жива!

Це очі її матері. Її волосся... Її обличчя! Такою, саме такою й уявляла її Мір'я.

Дівчина тихо зойкнула, її очі сяяли.

Мір'я була одна у відділенні товариства. Вона кидалася з кімнати в кімнату, підбігла до дзеркала, засміялася, побачивши відображення, і знову крутилася, шукаючи хоча б кого-небудь, аби розказати новину. За вдачею вона все-таки лишалася карелкою, — темпераментною і безпосередньою, і не вмiла приховувати своїх почуттів. Схопивши на вішалці пальто, вона замкнула двері і мало не скотилася сходами на вулицю.

Лапатий сніг кружляв у повітрі, немов розшукуючи місце, де б його ніхто не займав. Та хіба знайде він затишний куточок на міському тротуарі й на вулицях, де сновигають люди й мчать машини. І нікому не спадало на думку, що вони топчуть красу, яку здатна створити тільки природа.

Мір'ї було прикро, адже вона не могла поділитися новиною з Нійло. Він уже бігав по місту, шукаючи роботи, і ночував десь у знайомого. Телефону в нього не було, та й адреси Мір'я теж добре не знала. Мір'я була впевнена, що Нійло теж зрадіє, дізнавшись про її новину.

Вона вирішила зайти на будову. До того вона мала туди й доручення. Її знайомі будівельники працювали в іншому місці — на березі озера височіло величезне приміщення нового магазину й ресторану.

Кремезний робітник настилав підлогу. Певно, він був майстер цієї справи, бо на всіх будовах Мір'я заставала його за тією самою роботою. І завжди він вітав дівчину словами:

— Ну, що хорошого Мір'я нам сьогодні скаже?

— А я одержала листа з Радянського Союзу. Моя мама жива і кличе мене до себе. Ось.

— Та що ти!

Кремезний робітник узяв лист, щоб на власні очі пересвідчитись у такому чуді.

— Треба буде потім прочитати.

Потім? Тільки тепер Мір'я зрозуміла, що ніхто не може читати такий довгий лист у робочий час, хоча б у ньому новини були ще важливіші. І вона сказала:

— Батько, мій батько — карел, загинув на війні.

— Так... Війна.. — зітхнув робітник.

— А мама жива. Вона — виконроб-будівельник. — Мір'я взяла лист і, обережно склавши його, заховала. Ось її фотографія.

— Виходить, вона як Іоківірта в нас? — запитав веснянкуватий робітник, котрий якось казав, що сидів разом з батьком в одній камері.

Це порівняння видалося дівчині навіть образливим. А робітник дивувався:

— Ти бачиш, у Радянському Союзі жінки такі посади займають...

Раптом з'явився Іоківірта. Тільки-но він побачив Мір'ю, його товсте обличчя почервоніло.

— Нейті¹ знову сюди занесло? Тут не товариство «Фінляндія — СРСР», тут люди зайняті справою!

Він сердито попрямував до Мір'ї, але перед ним виріс високий на зріст робітник і, затуливши своїми широкими плечима тендітну дівчину, незвичайно спокійно промовив:

— Гляди, виконробе, не спіткнися. Підлога ж тут недороблена.

— Так, тут легко спіткнутися, — підтвердив веснянкуватий робітник, що теж опинився перед інженером.

— Тут треба ходити дуже обережно, — порадив ще хтось.

Мір'я тихо повідомила широкоплечому робітникові, коли будуть збори товариства. Потім він провів її до дверей і почав знову, наче нічого й не було, припасовувати дошку. Хтось догідливо пояснив інженеру:

— Цьому дівчиську надійшов лист з Радянського Союзу. Мати, виявляється, жива. Мабуть, поїде вона тепер від нас.

— Колесом дорога, — сердито буркнув виконроб. — Однією червоною поменшає...

Повернувшись у відділення, Мір'я все ще не могла взятися за роботу. Вона знову стала перерхувати лист. Читала і схлипувала.

Широко розчинилися двері, й до кімнати ввалився Тантунен, весь у снігу. Увійшов, але одразу вийшов і довго чистив пальто за дверима. Тільки-но він почистив пальто, як прийшов комерції радник, його прізвище Мір'я так і не запам'ятала. І прийшов він зовсім не до речі — Мір'я приготувалася показати Тантунену лист. А тепер сиди й чекай.

Комерції радник шанобливо привітався, неквапливо скинув пальто і виклав своє прохання: він хотів би купити чи взяти на деякий час який-небудь словник — фінсько-російський чи шведсько-російський. До того ж він просив самовчитель російської мови. Тантунен запросив гостя сісти і відчинив книжкову шафу:

— Щось тут є, але замало... Удома в мене більше. — Тантунен подав гостю стосик книжок, кажучи: — Є в нас і гурток російської мови, але пану комерції раднику, мабуть, незручно...

¹ Нейті — панянка (фін.).

— Так, гурток — не зовсім те, що треба... Роки вже не ті,— відповів комерції радник.— Ось коли б ви могли порекомендувати приватного вчителя.

— Гарзд. Поміркуємо.

Комерції радник неквапливо гортав книжки. Танттунен поглянув на Мір'ю, раптом підійшов до неї і стурбовано запитав:

— Що з тобою, Мір'є?

Мір'я мовчки простягнула йому лист і фотокарточку. Танттунен почав читати, вп'явшись очима в лист. Читав довго. Комерції радник уже підібрав собі книжки й чекав.

— Он як! — вигукнув Танттунен, повертаючи лист. Тоді він згадав про гостя: — Ох, пробачте! Це незвичайний лист.

— Справді? — не так від здивування, як із ввічливості запитав комерції радник.

Танттунен пояснив:

— Знаєте, оцю нейті Матікайнен маленькою дівчинкою привезли зі Східної Карелії. А тепер, виявляється, її мати жива. Минуло майже сімнадцять років...

— Невже? Чого тільки не буває! — цього разу щиро здивований вигукнув гість.

— І мати кличе доньку до себе.

— Так, так, звичайно. Це природно.— Подумавши, комерції радник сказав: — А нейті, мабуть, буде важко там.

— Чому? — запитала Мір'я.

— Чи, може, ви знаєте російську мову?

— Там, у Східній Карелії, розмовляють і по-фінському,— пояснив Танттунен.— Мати ж написала лист фінською мовою.

— Ні,— не погоджувався комерції радник,— у Радянському Союзі треба знати російську мову, якщо нейті думає вчитися. А там є де і на кого вчитися, особливо в такому віці, як нейті. В усякому разі, я радий за вас, нейті. Вітаю.

Коли гість пішов, Танттунен довго ходив по кімнаті, повторюючи:

— Добре, дуже добре.— Тоді зупинився перед Мір'єю і запитав: — А ти сама як гадаєш, їхати чи... Ні, зараз нічого не відповідай. У тебе рішення виникають іноді занадто швидко, але тепер треба все обміркувати.— Дивлячись у вікно, він додав: — Як би ти там не вирішила, але Матікайненів ти не повинна ніколи забувати...

— Що ти! — дівчина розгублено подивилася на секретаря.— Я ще нічого й не вирішила.

На вулиці тихо падали сніжинки. Танттунен стежив за ними.

— Ти, Мір'є, зв'язана з нашим народом. Кожен повинен бути зв'язаний з якимось народом... Навіть королі. Народи носять

своїх королів на руках, деяких до самого кінця — до ешафота. А нам треба міцно стояти на ногах і не давати ослабнути нашим рукам.

Тантунен був Тантунен.

Мір'ї стало прикро, що він якось дуже байдуже поставився до її новини. А що стосується запрошення матері приїхати до неї, то про це вона ще не думала і не могла зараз думати. Залишити Аліну, батька, Нійло? Залишити Алінаннієм? Нехай мис знову став Калліонієм, та він, як і досі, дорогий Мір'ї! Тоді вона запитала якось мимохідь:

— Виходить, по-твоєму, мені не слід їхати? Але треба ж мені побачити маму.— Мір'я тримала в руці фотокарточку.— І Карелію. Уяви себе на моєму місці.

— Еге ж, на твоєму місці! Коли б я міг з тобою помінятися віком. Стривай, а якщо... Секретар замислився.— Якщо б я у твої роки одержав такий лист? Коли ти запитала, що треба мати в Радянському Союзі, щоб учитися? Голову на в'язах, бажання — і більше нічого. Я, мабуть, років десь на п'ять — шість подався б туди вчитися! Оце — ідея!

Мір'їні очі широко розплющилися від здивування. Про це варто подумати! Чи не забагато на сьогодні поживи для розуму? Тантунен порадив:

— Але ти не поспішай, обміркуй усе гарненько, а тоді вирішуй. І насамперед запитай у Матікайнена, як він вважає.

Задзвонив телефон. Мір'я схопила трубку:

— Нійло? Іди сюди! Негайно!

Не минуло й двох хвилин, як захеканий Нійло влетів у кімнату.

— Ну що? У тебе гарні новини?

— Так, гарні. Роздягайся, сідай, читай.

Поки Нійло читав лист, Мір'я і Тантунен не зводили з нього очей. Спочатку він мав здивований погляд, тоді розгублений, далі, поглянувши в кінець листа, здригнувся, зблід і почав читати лист спочатку. Потім довго роздивлявся карточку. Він віддав лист, на подив Мір'ї, зовсім не зрадівши, і сидів білий як полотно, губи його тремтіли.

— Що скажеш?

— Ти пойдеш... туди? — нарешті вичавив із себе хлопець.

— Давай поки що не будемо говорити про це.— У Мір'ї був ображений вигляд.— Невже ти тільки це й скажеш?

— Звичайно, все це добре,— бурмотів юнак.— Але не можна отак зненацька... Все це так несподівано.

Щоб відволікти увагу хлопця, Тантунен втрутився у розмову:

— Послухай, хлопче. А ти багато читав або чув про ту країну, про Радянський Союз тобто?

— Це велика держава,— відповів Нійло.

— Ну що ж, для початку непогано,— всміхнувся Танттунен.— Так, це велика країна. До того ж це — наш сусід. А про сусіда звичайно знають більше.

— Там Радянська влада,— уточнив хлопець.

— Еге ж, Радянська, кажеш? А що це означає?

— Це... Точно не можу сказати. Ну, щось на зразок цього...

— Так, так, звичайно, на зразок цього.— Танттунен осудливо поглянув на Мір'ю. Це був уже докір співробітниці товариства «Фінляндія — СРСР».

Дівчина зашарілася і стала виправдовуватися:

— Та ні. Нійло знає... Ми в кіно бували, на лекціях...

— Так, так, звичайно,— мовив Танттунен спроквола.— У тебе є щось невідкладне? Немає? То можеш поїхати до Матікайненів. Порадьтеся про все. Приїдеш, коли вважатимеш за потрібне...

На вулиці Нійло трохи отямився і заговорив:

— Там... усе тобі чуже, незвичне. Навіть мова. Мова твоєї матері теж не зовсім фінська. І ти її не пам'ятаєш. Твої батьки — Матікайнені. І пані Халонен.

— Нійло, не кажи мені нічого. Знаєш, поїдемо разом. Сходиш додому, до своїх. На восьмигодинному. Гаразд? Зустрінемося на зупинці.

Мір'я, як і досі, жила в пані Халонен і не збиралася нікуди переїжджати. Хіба що тільки до Нійло. Але в Нійло справи не пішли далі придбання ділянки. Перш ніж будувати будинок, треба було знайти роботу.

У пані Халонен сидів її чоловік.

— Що сталося? — Пані так добре знала Мір'ю, що вгадувала по обличчю найменшу зміну настрою. Тим більше сьогодні. Прочитавши лист, вона мовчки подала його чоловікові і вийшла на кухню, щільно зачинивши за собою двері.

Пан Халонен читав і вголос дивувався:

— Ось як! Ну й справи!

Пані повернулася з кухні. Вона, певно, вмивалася, обличчя її розчервонілося. Пані сіла до столу і, поправивши мереживо на кофточці, почала:

— Коли вже так сталося, то, звичайно, Мір'я має право читати на свій розсуд.— Пані говорила про дівчину в третій особі, ніби розмовляючи з чоловіком, хоча на нього навіть не дивилася.— І Мір'я нікому не повинна дякувати за турботу, якою вона була оточена у Фінляндії з самого дитинства. Вона не вима-

гала цієї турботи, а все, що вона тут мала, їй давали без її прохання...

— Пані дорікає мені! Що я зробила поганого? — Голос дівчини переривався, на очах блищали сльози.

— Я тобі, Мір'є, не дорікаю, — відповіла пані, ніби намагаючись проковтнути щось гірке, — я думаю про жінку, яка безцеремонно вимагає тебе до себе...

— Але вона теж мати... — промовила Мір'я несміливо.

— Мати? Мати означає більше, ніж ти, Мір'є, зараз гадаєш. — Нитка в руці пані заплуталася. Вона намагалася розплутати вузлик, але руки її тремтіли. Дивлячись на темне вікно, пані вела далі: — Материнське молоко кінчається швидко, а дитина потребує ласки й турботи десятки років. Від кого ти одержала все це?

— Пані, не треба... — благала Мір'я, — я не можу більше.

— Гарзд, дівчинко, більше не буду. Ти поїдеш до батьків? — Це слово вона особливо підкреслила.

— Так, восьмигодинним. Тантунен відпустив мене.

— Я відвезу тебе своєю машиною.

— Але і Нійло збирається...

— Вистачить місця і для нього.

Пан Халонен теж хотів щось сказати:

— Навіщо Мір'ї їхати, коли вона має права громадянки Фінляндії?

— А ти помовч! — обірвала його дружина.

Удома нікого не було. У Мір'ї був свій ключ, але самій їй не сиділося. І вона пішла до Лейли.

Щойно випав сніг і м'яким килимом лежав на асфальті, на деревах і навіть на стрімких автомобілях. Після Алінанніємі це містечко довго було чужим Мір'ї. Але такого тихого зимового вечора, запорошене снігом і освітлене неясковими вогнями, воно здавалося їй рідним.

Лейла зустріла її, як завжди, бурхливо. Вона схопила Мір'ю за руки і закружляла по кімнаті. Та раптом зупинилася:

— Що з тобою, Мір'є?

Мір'я простягла їй лист. Лейла почала читати, раз у раз вигукуючи, наче ці слова були з листа:

— Боже ти мій! Оце-то так! Хто міг би подумати! Уявити тільки!

Далі, кинувши лист на стіл, схопила Мір'ю за попереки

— Яка ти щаслива! Як добре!

Мір'я була зворушена: Лейла виявилася першою людиною, яка по-справжньому раділа разом з нею.

— Я не могла навіть увявити собі! Читайте, читайте знову. Бачиш, що вона пише. Кличе мене до себе. Назавжди.

Лейла відпустила Мір'ю, одійшла в куток, до книжкової шафи і запитала на диво спокійно:

— І ти справді поїдеш?

— Ще не вирішила. Танттунен каже: варто поїхати, хоча б заради того, щоб учитися.

Лейла погоджувалася:

— Звичайно, тобі слід поїхати. Учитимешся. Там не треба боятися, що залишишся без роботи...

— Та я ж не...— Мір'я зовсім розгубилася.

— Стривай, я ще не все сказала. Там не боятимешся говорити про соціалізм та комунізм. Там не доведеться псувати нерви й сперечатися з буржуями. Коаліціонери й соціал-демократи там тобі не травмуватимуть душу....

Мір'я здивовано поглянула на подругу. Потім вії її ніби здригнулися, вона різко повернулася до дверей, сказала приглушеним голосом:

— Що я вам поганого зробила? Всі на мене... І пані... і ти...

Настрій у Лейли мінявся миттю. Дівчина схопила пальто і кинулася слідом:

— Мір'є, стривай.

Мір'я ішла не озираючись. Лейла наздогнала її і пішла поряд.

— Я наговорила дурниць. Але ти ж знаєш, як важко нашим тут. А коли ще ти поїдеш...

Мір'я відповіла сердито:

— Коли й поїду, то зовсім не тому, що боюся труднощів. І нічого ще не вирішено.

Вони помирилися, але розійшлися мовчазні й сумні.

Мір'я стояла прямо, заклавши руки за спину і торкаючись стіни. Її великі голубі очі були спрямовані на матір і батька. Матікайнен сидів біля столу, поклавши ногу на ногу, некліпно дивлячись у далину. Аліна скорботно схилила сиву голову, горблячись більше ніж звичайно. В руці вона тримала лист.

Вони були втрюх, але знали, що багато хто з хвилюванням чекає, чим закінчиться їхня розмова. А це була така розмова, коли за півгодини не було сказано жодного слова. Нарешті Матікайнен порушив мовчанку.

— Це ти повинна сама вирішити, Мір'є.

— Я хочу, щоб ви спершу сказали, ти і... мама.— Звичне, таке природне слово «мама» дівчина вимовила тепер невпевнено.

Аліна мимоволі здригнулася. Батько поглянув на неї і запитав:

— Там кава ще лишилася?

До кави ніхто ще не доторкався, хоч її зварили до приїзду Мір'ї. До їжі — теж. Мір'я почала разом з Аліною накривати на стіл. Мовчки поїли. Тоді Матікайнен сказав:

— Нехай Мір'я сама вирішить. А сьогодні давайте не будемо про це... Треба все обміркувати. Ще є час.

Усім якось полегшало. Цього вечора ніхто вже не згадував про лист, ніби його й не було. Прийшла пані Халонен «подивитися, що тут нового». Вона швидко зрозуміла, що нічого ще не вирішено, і теж не згадувала про лист.

Увечері Мір'я знову пішла до Лейли. Подруга зустріла її не так бурхливо, як звичайно. Вона була привітна й сумна.

— То ти поїдеш чи ні? — запитала Лейла, коли вони сіли біля столика.

— Нічого не знаю, Лейло, нічого. Це так складно. Мені хочеться вчитися, але... Знаєш, важко навіть говорити. Адже вона там, у Карелії, теж — мати. Та ще я уявляю: величезна країна, ти ж була там; знаєш. Дивишся кіно — безмежні поля, машини, пісні... Щось таємниче, велике! Ти розумієш мене? Ні, я ще нічого не вирішила, жадливо залишити тут усе... матір, батька і... А інколи думаєш: ну а далі? Роки минають.

— Та вже й роки, твої роки...— встала Лейла.

— Що мене чекає тут? Підшиватиму папери в товаристві, розноситиму квитки. А далі? Будиночок Нійло? Ой ні, я ще нічого не вирішила.

Лейла завела програвач. Ніжний голос заспівав:

Ластівка взимку далеко,
А бачить сни про Фінляндію...

— Вимкни, будь ласка!

Лейла слухняно вимкнула програвач.

— Ходімо погуляємо,— запропонувала Мір'я.

На вулиці їх чекав Нійло.

— Не кажи нічого. Нічого не вирішено,— тихо шепнула йому Мір'я.

Усі троє гуляли мовчки, тоді, смутні, мовчки розійшлися.

Уночі Мір'ї приснився величезний читальний зал, світлий і нескінченно довгий. Вона болісно шукала якусь книжку і не могла знайти.

Наступного дня, в неділю, до Матікайненів зайшов старий Нуутінен, схудлий, високий, сутулий, у потертому сірому костюмі і дуже поношених черевиках. Почепивши шапку, він витер спітнілу лисину і хотів привітатися, коли раптом дуже закашлявся.

Нарешті напад кашлю минув, і старий, привітавшись із господарями, вибачився:

— Це так... Коли з вулиці ввійдеш... у тепло. Ось — прийшов... Я просто так. Пішов погуляти. Сумно самому сидіти.

— Добре, дуже добре, що зайшов! — Матті був радий гостю. — Щось тебе, Калле, давно не видно? Я вже хотів довідатися, що з тобою. Аліно, ти б нам кави зварила, до обіду...

Матікайнен стурбовано поглянув на свого старшого товариша. Схуд і змарнів старий. Чи є в нього хоча б гроші на ліки? Ходить же в такому потертому костюмі.

Ось уже років сорок Калле Нуутінен комуніст. І, щоб виправдати це звання, йому не раз доводилося витримувати найтяжчі випробування. І він витримував, і не хизувався цим, не кричав про труднощі, яких зазнав. Ніхто, навіть його товариші, не знали, коли йому тяжко. Іноді легше здійснити подвиг один раз, ніж щоденно, весь час жити в нестатках, постійному напруженні фізичних та духовних сил.

Матті Матікайнен знав, що в Нуутінена немає ні роботи, ні прибутків, ні збережень. Пенсія мізерна. Жив він, щоправда, без сім'ї. Дружина — сухенька й мовчазна бабуся, що була йому завжди вірною подругою й опорою, тихо й непомітно померла. Дочка вийшла заміж за лісоруба. Але сім'я була велика, а заробіток у чоловіка маленький, і вона не могла нічим допомогти батькові.

У Нуутінена не було якоїсь професії. За професією він — революціонер. Вороги говорять, що професійні революціонери — народ таємничий і неговіркий. Якоюсь мірою це так. Вони вважають за краще мовчати про свої заслуги чи труднощі. Ніхто ніколи не чув, щоб Нуутінен похвалився чимось чи поскаржився на щось. А коли він і говорив щось таке, то обов'язково із займенником «ми», а не «я».

Усе ще поглядаючи на старого, Матікайнен запитав обережно:

— Як у тебе... тее... чим ти живеш?

— Що мені. Пенсія...

— На пенсію не проживеш.

— Нічого, — старий махнув рукою. — Я хотів тобі сказати ось що. Не треба відгороджуватися занадто високим парканом від соціал-демократів. Там теж — чесні робітники, тільки ще не розібралися, що до чого. Кажуть, ти занадто суворий і запальний. Наскільки мені відомо, в жодній країні соціалізм криком не побудували.

Аліна подала каву. Матті дістав у куточку шафи пляшку горілки, що стояла там бозна з якого часу. Наливаючи чарки, він вів своєї:

— Певно, доведеться мені, Калле, переговорити із секретарем окружного комітету партії, коли ти сам не хочеш. Не годиться таких, як ти, лишати напризволяще. Мабуть, якусь допомогу можна влаштувати?..

— Ні, ти не підеш до секретаря. Це тебе не обходить,— суворо сказав старий.— Ми дуже добре знаємо прибутки й видатки, і можливості партії. Так що припинимо цю розмову. А ось скажи-но, чому ти назвав робітника, який нікого не зраджував, зрадником інтересів робітничого класу? Ти ж розумієш, що таке зрадник?

Тепер Матікайнен здогадався, що привело старого до нього. Якось він справді, посперечавшись з одним робітником про завдання місцевої профспілки, вжив слово «зрадник». Мабуть, робітник звернувся в організацію КПФ з запитом: чи належить комуністу говорити так? Матікайнен сам шкодував про те, що сталося, і признався старому Нуутінену:

— Знаєш, буває таке: спершу скажеш, а тоді подумаєш.

Нуутінен порадив:

— Тобі треба було б піти до того робітника і особисто йому сказати оці слова.

Матті кивнув, підсунув чарку ближче до старого друга і підняв свою.

— Я ж не люблю,— сказав Нуутінен, і Матті теж поставив чарку на стіл.

Мір'я пила каву, спостерігаючи за батьком. На скронях у нього було вже чимало сивини, але яким покірним і слухняним він здавався перед Нуутіненом!

— Покажи-но Калле лист,— сказав він Мір'ї.

Нуутінен вийняв з кишені потертий футляр, старанно протер окуляри і став читати лист. Тоді він довго сидів замислившись і ні на кого не дивлячись.

— Та-а-к,— нарешті вимовив він.

Матті сказав обережно:

— Вона кличе Мір'ю до себе. Ми ще не вирішили: як бути?

— Так, це справа — ваша, точніше — Мір'ї. Нехай сама подивиться, куди її вабить, де вона потрібніша.

— Що ти порадиш?

— Я? Зразу цього не скажеш. Важко радити в такій справі.

— Але все-таки?

Старий знову протер окуляри й акуратно вклав їх у футляр.

— Що тут можна сказати?.. Наскільки я знаю Мір'ю... Такі дівчата потрібні й тут...

— Та я ще нічого не встигла в житті!..— вставила Мір'я.

— Мір'є, треба мати терпіння і не заважати, коли Нуутінен говорить,— суворо зауважив батько.

Старий вів далі:

— Так що скрізь вистачає роботи. У Радянській країні — теж. А якщо виходити з того, скільки їй,— старий кивнув у бік листа,— випало на долю... Її теж треба зрозуміти. Коли дівчина залишиться тут, то навряд чи ця жінка буде про тебе, Матті, і про Аліну добре думати. І це вже зачепить нас усіх якоюсь мірою...

Аліна підвелася з-за столу й стала вдягатися. Руки не потрапляли в рукава пальта. Нуутінен поспішив зауважити.

— Звичайно, нелегко й вам, але треба взяти себе в руки, нічого не вдієш.

Аліна не дослухала. Вона вибігла на вулицю.

Нуутінен сидів замислившись. Далі запропонував:

— Ну, давай, чи що, вип'ємо заради такого випадку.

Він підняв чарку, кивнувши Мір'ї. Тоді випив другу й сказав Матті:

— А тепер можна закрити пляшку.

Про лист більше не говорили. Про нього було сказано все. Старий, мабуть, трохи захмелівши, почав згадувати минуле:

— Ти, Матті, був тоді ще зовсім малий, не пам'ятаєш. А я був молодий, міцний, не такий дідок, як зараз. Хе-хе... — Старому було приємно згадувати свої юнацькі роки.— Були в нас і сили, і запал, уміння тільки не вистачало. Ішли ми в бій і співали:

Йдемо на бій кривавий,
Розірвемо кайдани,
Чаша лиха й горя повна через край.

Голос старого став суворим:

На герць із силою злою,
Жорстокою й лихою,
Синів своїх найкращих країна посила.

Уже вечоріло, коли старий став на лижви. Лижви в нього теж були старі, але йшли ще добре. Старий із силою відштовхнувся палицями і зник, ніби розчинився в імлі. Того вечора в сім'ї Матікайненів прийняли рішення, якого чекали багато людей по обидва боки кордону, кожний по-своєму. Певно, Матті відчув, чого чекає Мір'я, і сказав уривчasto:

— Ну, коли так...— говорити йому було важко,— я гадаю, що... коли там твоя батьківщина... Однаково тебе тягтиме туди...

Аліна зіщулилася і затулила обличчя фартухом. Ні, слова ці не були для неї несподіваними. Вона знала заздалегідь, що бать-

ко так і вирішить. Слова Мір'ї її теж не здивували. Дівчина промовила:

— Мені хотілося, щоб ти сказав саме це...

В Аліни затремтіли плечі. Матікайнен кусав губи.

— Ми самі виростили Мір'ю такою.

Мір'я вже не могла стриматися, вона кинулася до Аліни і пригорнулася до її грудей, як завжди протягом сімнадцяти років.

— Мамо, поїдемо разом!

Це було нерозумно, але від щирого серця. Матікайнен підійшов до них і став дорікати:

— Ну, що це ви... Годі вам! Не можна ж так...

Тоді відвернувся і підійшов до вікна. Він ніколи не чув, як плаче його дружина. Він не був удома, коли не стало Калеві. Коли його самого в Сукева били кийками по п'ятах, ні сліз, ні стогонів не почули тюремники. Не плакав він і зараз, тільки в горлі почало дерти та защипало очі. Може, в усьому винен дим, що йшов із кухні.

Далі промовив:

— А чому це Нійло надворі мерзне? Клич його в дім.

Надворі Мір'я сказала лише два слова. Юнак передчував, що так вони вирішать. Він знав і Мір'ю, і всю цю сім'ю і не став наполягати на іншому, тільки покірно пішов слідом за Мір'єю, безпорадно спитавши:

— А я?

Що могла відповісти Мір'я? Вона думала про це. Їй було не до відповіді. Вона поспішала додому. І дуже вчасно. Нійло зовсім замерз, навіть тремтів. Гаряча кава була дуже доречна.

— Ти ж хоч залишишся у Фінляндії? — запитала його Аліна.

— Та ось купив ділянку...— відповів Нійло. А далі став міркувати: — З листа незрозуміло, наскільки забезпечена вона, та, яка кличе Мір'ю до себе. Навряд чи виконроб так уже багато заробляє. Чи є в неї хоч якась приватна власність — рухома чи нерухома, акції?

Матікайнен посміхнувся:

— Не знаю, як у неї з рухомою й нерухомою власністю, але акції є.

— Багато, як ти думаєш? — діловито поцікавився юнак.

— Багато. Так багато, що в Радянському Союзі їх підрахувати неможливо.

Нійло зрозумів, що з нього насміхаються. Мір'ї стало шкода хлопця, і вона поспішила пояснити:

— Там у них усе спільне. Все, що є в країні, належить усім. І кожен, таким чином, власник.

Це Нійло вже чув. Це — комуністична пропаганда. Інша річ — мати свою ділянку землі. Нехай навіть немає ні будинку, ні роботи.

Прийшла пані Халонен. Її посадили за стіл. Усе це відбувалося мовчки. Саме мовчання свідчило, що тут вирішили. Нарешті вона промовила:

— І все-таки я шкодую, що познайомила Мір'ю з радянською пані Айно. А це більше шкодую, що не лишила Мір'ю собі сімнадцять років тому...

Минали тижні, заощадження Нійло танули. Ні, йому не можна було дорікнути, що він нічого не робить, — він робив усе, аби знайти роботу. Але її не було. Він давав оголошення за оголошенням в газети і тоді кляв себе: виявлялося, що він викинув гроші на вітер. Уже подумував, чи не продати ділянку землі: за неї треба було платити податок. А будинок, видно, йому не побудувати. Та й на біса він йому тепер! Але все ж не продавав: нерухоме майно надає людині ваги. Навіть в оголошеннях він зазначив: «Молодий, непитуший конторський службовець, власник нерухомого майна, шукає підходящу роботу». Підходящу? О ні! Він згоден на будь-яку роботу. Але й це не допомагало.

Знічев'я він вирішив поцікавитися, що це за країна Радянський Союз. Треба ж дізнатися, куди поїде Мір'я. Він пішов у бібліотеку, взяв Велику енциклопедію. У додатковому томі, де були останні дані, він знайшов слово «Росія». «Площу Радянської Росії неможливо вказати точно...» Неможливо, то й не треба: цим Нійло не цікавився. Хтось читав перед ним і робив позначки олівцем. Було підкреслено: «Націоналізація промисловості і брак сировини поступово призвели до закриття багатьох заводів... Більшовизм привів народне господарство до цілковитого занепаду... За приблизними підрахунками, в Росії голодує 33 мільйони чоловік... Але, незважаючи на все, Радянська влада, як і досі, утримується...»

Жах! Куди це Мір'я їде! Нійло звичайно довіряв таким солідним, у шкіряних палітурках, книжкам, але тепер засумнівався і поглянув на рік видання — 1922. Доведеться взяти щось новіше. Засумнівавшись, він вирішив звернутися до Танттунена, той з обов'язку має знайти йому матеріали про Радянський Союз, за це він одержує зарплату. І Танттунен добросовісно виконував те, за що йому платили: він давав Нійло книжки, і хлопець ковтав книжку за книжкою.

Нарешті йому знову пообіцяли роботу і попросили зайти через два дні. Він, звичайно, прийшов точно в призначену годину, але його зустріли стриманіше, ніж уперше, і сухо промовили:

— Ви, юначе, дієте нечесно. Виявляється, вам уже пропонували гарну роботу в будівельній компанії. Але ви не мали бажання працювати. Так що ми теж не наважуємося обтяжувати вас. Будьте ласкаві, викресліть нашу адресу з вашого записника.

Коли Мір'я поїхала в Хельсінкі влаштовувати свої справи через Радянське посольство, Нійло тимчасово виконував її обов'язки у відділенні товариства. Як сумлінний працівник, він вважав, що коли він одержує гроші, то повинен цікавитися питаннями товариства, які досі його зовсім не обходили. Повернувшись із Хельсінкі, Мір'я здивовано виявила, що Нійло взяв у відділенні дуже багато радянських книжок. За кожну книжку він розписувався, хоч звичайно у відділенні ніхто не дотримувався цієї формальності.

І знову весна.

Дерева щойно розпустилися. Тендітні, маленькі листочки напоїли пропахле бензином і димом місто свіжим ароматом.

Вікна квартири пані Халонен виходили на проспект. Уздовж нього на однаковій відстані один від одного росли клени. Мір'я стояла на балконі і кришила хліб для птахів у годівницю, припасовану до поручнів. Птахи літали навколо, найсміливіші сідали на поручні балкона.

— Не бійтеся, маленькі,— вмовляла їх Мір'я. І вони не боялися, але все ж намагалися триматися на безпечній відстані.

Мір'я відступила до дверей і, всміхаючись, почала стежити за пташками, які швидко поїдали кришки. Тоді вона помітила Нійло, який стояв на другому боці вулиці. Махнувши йому, дівчина показала на годинник, розставила всі десять пальців, потім підняла один палець і показала ним у бік вокзалу. Нійло і так знав, що поїзд приїздить об одинадцятій. Виходить, лишалося більше, ніж година. Поки Нійло розмірковував, Мір'я встигла зійти вниз.

— Ходімо посидимо на лавочці,— запропонувала вона, перепурхнувши через вулицю.

Сіли. Помовчали. Далі Нійло запитав:

— Виходить, ти вже їдеш?

— Ні ще. Вона погостює в нас кілька днів.

Вона, рідна Мір'ї і все ж незнайома жінка з великої країни, повинна була сьогодні приїхати по дочку.

— Ти хоч напишеш мені? — запитав Нійло.

Цього можна було й не питати. Помовчавши, Мір'я заговорила тихим, здавленим голосом:

— Сьогодні ми поїдемо до наших. Звідти — на Алінанніємі. Адже ніхто з нас не бував там відтоді, як поїхали. Потім за-

Їдемо на дачу товариства. Наші робітники збираються просити маму виступити в них, розповісти про життя радянських будівельників.

Нійло все ще не міг звикнути, що Мір'я називає мамою не Аліну. Звичайно, Аліну не проситимуть виступити з доповіддю. Він почав розповідати про свої справи:

— Я думаю все-таки не продавати ділянку. Але якщо коли-небудь зумію побудувати будинок, то господинею в ньому інша не буде, обіцяю тобі.

— Нійло, не давай таких обіцянок,— тихо сказала Мір'я і взяла хлопця за руку.— Тепер я повинна йти, Нійло. Дивися...

Машина пані Халонен зупинилася перед будинком. Пані їздила за названими батьками Мір'ї. Аліна була в довгій чорній сукні, в якій ходила до церкви й на похорон. Матті теж був у чорному випрасуваному костюмі. Щоправда, рукава на ліктях уже потерлися.

На вокзал вони поїхали сумні й серйозні, справді ніби на похорон.

Прийшов поїзд. Першими з вагону вийшло якесь молоде подружжя. Вони довго виносили свої речі. Тоді з'явився елегантний пан, неквапливо поглянув на годинник і став спускатися на перон. Потім... Мір'я затамувала подих. Вона!

Матір і дочку не треба було знайомити... Олена Петрівна замерла на місці: вона побачила перед собою себе молоду. Мір'я кинулася назустріч, тоді зупинилася як укопана. Ця повна жінка із золотавим волоссям, обвітреним лагідним обличчям була така схожа на ту матір, яка часто снілася їй. Так, це мама, хоч риси її обличчя дівчина майже забула.

— Мірка!!!

Тоненька дівчина здавалася тепер в обіймах матері справді дитиною. Зустрічаючі похнюпилися або відвернулися: вони не могли дивитися, як жінка з Радянського Союзу, така міцна й дужа, плакала, не приховуючи сліз.

...Низенька хатинка з колод на лісопункті. Дитяче ліжечко, з нього через сітку за кожним кроком матері стежили великі голубі очі... Яка вона була тоді маленька, яка, на диво, тиха. Ніколи не плакала.

Чому ж вона тепер — доросла — так нестримно плаче в материних обіймах?

Нарешті Олена Петрівна подивилася навколо й запитала:

— Мірко, а де ж...

Дівчина підвела її до Аліни. Знічена, згорблена Аліна якось винувато подала руку. Олена Петрівна обняла її за плечі. Аліна теж обняла гостю — невпевнено, незграбно: у Фінляндії жін-

ки зустрівшись не обнімаються. Але в той момент вони забули, що одна — карелка, друга — фінка, — це були просто дві матері. Дві матері однієї дочки.

Матікайнен міцно, по-чоловічому потис руку Олені Петрівні. Потім її познайомили з пані Халонен.

Танттунен теж був тут. Він вважав за потрібне звернутися до гості з невеликою промовою від імені товариства «Фінляндія — СРСР», закінчивши її словами:

— Сподіваюся, що вам сподобається в нас і ваша поїздка послужить подальшому зміцненню дружби між нашими народами.

— Дякую. Я теж вірю в це, — просто сказала Олена Петрівна.

Далі Мір'я, почервонівши, познайомила Олену Петрівну з Нійло, але та від хвилювання не відразу зрозуміла, хто це. Нійло то й Нійло.

Жінки сіли в машину пані Халонен, чоловіки з Танттуненом — у машину товариства. Мір'я взяла матір під руку.

— Зараз ми поїдемо до пані Халонен, тоді до них, — вона кивнула в бік Аліни, яка сиділа попереду.

Дорогою Аліна обернулася до дівчини:

— Мір'є, сумка в тебе чи в батька?

— У батька.

Ця розмова, що сама по собі нічого не означала, неприємно вразила пані Халонен. Як важко тепер Мір'ї! У присутності двох матерів їй не можна жодну називати матір'ю. А Матікайнена вона звикла називати батьком. Та й гостя теж у складному становищі: як називати дочку, Міркою чи Мір'єю?

У пані Халонен зупинилися ненадовго. Тільки-но Олена Петрівна помилася й переодяглася, поїхали в ресторан, де Танттунен від імені товариства дав на честь гості сніданок.

Це був той самий ресторан, де рік тому Айно Андріївна сиділа з Павлом Івановичем і панями Халонен. Співак упізнав пані Халонен. Помітивши, що на столику з'явилися фінський і радянський прапорці, він заспівав:

Під небом Росії
Мені ти, кохана, зустрілась...

— Міг би він вибрати щось і краще, — зауважила пані Халонен і пояснила гості: — Тут знають багато радянських пісень.

Коли в них узяли замовлення, пані Халонен запитала:

— Пані Айно писала, що вийшла заміж. Ви знаєте її чоловіка?

— Знаю, — коротко відповіла Олена Петрівна, — це начальник нашої будови.

Після сніданку всі разом поїхали до Матікайненів. Коли пані Халонен, Танттунен та Нійло пішли, враження було таке, що в домі лишилася одна родина. Сиділи, не запалюючи світла, в легких сутінках весняної ночі, і згадували минулі роки, ніби завжди і скрізь були разом. Так, нерідко вони й були разом, хоча їх розділяв кордон. Старші згадували, а Мір'я слухала.

Мабуть, багато чого в них сталося в один і той же час. Олена Петрівна з маленькою Міркою на руках вийшла з хатинки на лісопункті й вирушила в далеку дорогу, а Матікайнен утік зі своєї роти, яка їхала на фронт. Мабуть, того дня, коли Мір'я з матір'ю потрапила під бомбування, на Матікайнена націлилися три чорних вічка автомата, і його піймали. Олена Петрівна опинилася в госпіталі. Був темний осінній вечір, завивав вітер, дощ шумів у лісі, а вона дивилася в стелю і думала: «Війна взяла все — і Мірку, і Миколу». У госпіталі дізналася про смерть чоловіка. Мабуть, такого самого негожого вечора пані Халонен привезла маленьку Мірку на Алінанніемі.

— Мір'я не пам'ятає того часу, — зітхнула Аліна. — Попила вона тоді молочка, зігрілася й заснула.

Олена Петрівна зворушено дивилася на Аліну: йшла війна, а ця жінка замінила матір дитині, яку привезли з країни супротивника. Ні, вона не має права ревнувати, вона повинна все життя дякувати їй.

— А хто ж я тепер, Мір'я чи Мірка? — запитала дівчина, дивлячись то на одну, то на другу матір.

— А яке ім'я тобі самій подобається? — запитанням відповіла Олена Петрівна.

— Звичайно, я звикла, що мене звать Мір'я, але...

— Я думаю, нехай так і лишається, — перебила Олена Петрівна, — на спогад про добрих людей, які тобі дали це ім'я.

— Це пані Халонен, — сказала Аліна. — Давайте, каже, переробимо трошечки, на одну букву, щоб воно легше звучало на фінський кшталт.

Уранці, на машині пані Халонен, поїхали на Алінанніемі. Матікайнена з ними не було: його відпустили з роботи тільки на один день.

Олена Петрівна вже знала, що офіційно мис зветься Калліоніемі, але сказала, що для неї приємніше буде називати його Алінанніемі. Паво Хеврюля, який купив мис, залишив собі поля, а будинок з невеликою ділянкою землі продав колишньому пастору, який пішов уже на пенсію.

— Людина він непогана, наш пастор, — згадала Аліна. — Хоча Матті його й не любив. Так, був час, коли наш пастор відстоював війну.

Старого пастора попередили про приїзд гостей. Він зустрів їх у дворі і поспішив відчинити дверці машини.

— Як приємно бачити людей з далеких країв! — говорив він, з гідністю вітаючи гостей.— А ці близькі гості зовсім забули мене, старого слугу господа. Та, може, на те божа воля. Прошу, дорогі гості, заходьте, заходьте.

Та гості не поспішали в будинок, вони стояли й роздивлялися навколо. Чужим, зовсім чужим видався Аліні її мис. Будинок був обшитий і пофарбований. Хліва взагалі не стало. Комора пристосована під літні кімнати. Колодязя з коловоротом теж не стало, Аліна й Мір'я тільки приблизно знали, де він був. Дерева збереглися. І стежка, що вела на берег, і лазня, і стара розлога сосна біля неї. Щоправда, лазню теж майже зовсім переробили.

Мір'я пройшла берегом до кінця мису. Решта йшли слідом. Нагромадження каміння і скель лишилися такими, якими Мір'я бачила їх у дитинстві, якими вони були вже тисячоліття. Як і колись, з галасом кружляли чайки, але Мір'ю вони вже не впізнавали. По спокійній гладіні Хаапавесі плів білий пароплав, мчали моторки. І стара сосна на кінці мису тихо шуміла, хоча вітру не було.

Мір'я присіла на камінь біля сосни і задивилася на озеро.

— Як тут гарно! — сказала Олена Петрівна.

Дівчина сиділа непорушно, потім почала стиха наспівувати:

І чисті хвилі Ройне
Пестять його береги...

Раптом на її очі навернулися сльози. Мати заспокоювала дівчину.

— У нас в Карелії теж дуже гарні місця, Мір'є. І вони знову стануть для тебе рідними.

Тим часом у домі пастора накрили стіл. За кавою господар розговорився:

— То у вас в Радянському Союзі і церкви ще лишилися? Аж не віриться: пишуть різне. Російське духовенство, до всього ж, наскільки я розумію, завжди було темне й дике. Інша справа — фінське духовенство. Це люди освічені, вони служать просвіті. Допомога стражденним завжди була нашим першим обов'язком. Так, пані Халонен? І ми завжди виступали проти війн і насилля,— вів далі пастор.

У відповідь Аліна зауважила:

— Яка у вас гарна кава, пане пастор!

Мір'я показала матері на годинник, хоча вони й не поспішали. Гості подякували новому господареві мису за гостинність. Удруге Мір'я прощалася з Алінанніємі. Вдруге і востаннє. Тоді

мис був близький, рідний, тепер він видавався їй чужим, непри-
вітним. Дорогою вона думала, що коли б вони не побували тут,
то, напевне, вона більше сумувала б за цими місцями. Аліна теж
залишала мис назавжди. Що їй тут тепер робити? Навіть Кайсу-
Лену забрали звідси. Мабуть, і хатини її вже нема.

Ведучи машину, пані Халонен вибачилася перед гостею, що
чоловік не може познайомитися з нею: «В нього справи». Язик
не повертався сказати ці слова,— то була неправда. Вона сама
пропонувала чоловікові запросити Олену Петрівну в гості, але
той здивувався:

— Навіщо? Не варто. Вона тут як приватна особа, а не як
офіційна.

Біля скелі, яка відділяла Алінанніємі від решти світу, стояв
Нійло з велосипедом. Звичайно, в цьому не було нічого особ-
ливого. Він знав, що Мір'я поїхала сюди, але соромився поїхати
в одній машині. Мір'я, побачивши його там, де вони звичайно
розлучалися, раптом уся зіщулилася.

Пані Халонен мовчки зупинила машину, Олена Петрівна по-
дивилася здивовано. Мір'я відчинила дверці і вийшла на дорогу.

— Коли за тобою приїздити? — запитала пані.

— Я скоро, дуже скоро.

Машина сховалася за скелею. Нійло машинально крутив кер-
мо велосипеда:

— Я згадав це місце і от...

Мір'я заговорила уривчисто, глухо:

— Нійло, ти слухай мене, не перебивай... Нійло, любий, не
треба, благаю — більше ні слова. Ти мужчина, ти повинен бути
сильніший, благаю тебе: ні слова!.. Розумієш, коли я зарідаю,
якщо я вагатимуся,— ти допоможи, ти ж мужчина. Ні, тільки не
перебивай. Нічого не кажи. І ходімо. Отак, поряд. Добре. По-
глянь, які хмари. Мабуть, буде дощ. Ну ходімо, Нійло...

Машина зупинилася неподалік від мосту, на якому колись сто-
яли Мір'я і Нійло. Олена Петрівна, Аліна і пані Халонен сиділи
на траві. Побачивши їх, Мір'я шепнула Нійло:

— Ну ось бачиш, як добре, отак! Ти мене зрозумів, ти — во-
льовий. Отак. А тепер їдь, увечері побачимося. Ну, їдь.

Олена Петрівна відчула, в якому стані донька, з виразу її об-
личчя. Вона взяла її під руку і повела дорогою. Йшли мовчки.
Тоді вона сказала:

— Тобі тяжко, Мірко, Мір'є! Може... Ти все остаточно вирі-
шила?

Мір'я, не дивлячись на матір, намагалася здаватися безтур-
ботною:

— Нічого, мамо, ми тут з Нійло... Я знаю його з дитинства. Взагалі він хороший хлопець. Я обіцяла ввечері зустрітися з ним.

Олену Петрівну запросили до себе будівельники. Іоківірта категорично заперечував, проте йому довелося погодитися. Щоправда, за тієї умови, що супроводжувати гостю буде він особисто.

Олена Петрівна нічого про це не знала. Йй, навпаки, сподобалася шанобливість, з якою фінський колега зустрів її і водив по недобудованому будинку. Іоківірта був привітний навіть з Мір'єю:

— Ми завжди раді бачити тут нейті. Як шкода, що нейті залишає нас назавжди.

Дивлячись інженерові просто в очі, Мір'я відрубала:

— Тут на будівництві справді є люди, які завжди ставилися до мене по-дружньому. Їх, звичайно, я згадуватиму добрим словом.

Іоківірта квапливо звернувся до Олени Петрівни:

— Пані випадково не пам'ятає, як у Радянському Союзі розраховують міцність на тиск пористого цементу?

Виявилось, що пані пам'ятала, до того ж не випадково: нещодавно на сесії заочників у будівельному інституті вона склала екзамен. Щоправда, Олена Петрівна погано знала прийняту у Фінляндії термінологію, певно, тому вона з такою цікавістю стала розпитувати інженера про різні технічні подробиці. Іоківірти прийшлося скрутно. У нього був великий практичний досвід, але теорію він забув. До того ж Олена Петрівна вивчала будівельну справу російською мовою, і багато термінів у її перекладі інженер, хоч як силкувався, не міг зрозуміти. Тантунен намагався допомогти, але він не був спеціалістом.

Після закінчення зміни робітники зібралися в дворі. Іоківірта пояснив їм:

— Наша гостя люб'язно погодилася розповісти, як будують у Радянському Союзі. Я думаю, пані розуміє, що нас цікавлять не політичні мотиви. Ми будівельники, та й годі.

Олена Петрівна спочатку коротко зупинилася на тому, скільки побудовано в Карелії після війни і які перспективи на майбутнє. Далі вона розповіла про свою роботу. Нійло — він теж прийшов сюди — слухав і дивувався: «Коли вона все це встигла?»

Закінчуючи, Олена Петрівна сказала:

— У нас теж є свої труднощі. З одними справляємося швидко, інші подолати нелегко.

— Ви не могли б уточнити? — попросив Іоківірта.

— Наприклад, бракує робочої сили,— охоче відповіла гостя.— Плани великі. Хотілося б побудувати дуже багато за короткий строк, але мало людей. Адже народу в нас обмаль, усього якихось двісті мільйонів.

Гримнув дружний регіт. Кремезний будівельник пробасив у відповідь:

— А в нас у Фінляндії народу аж занадто багато. Мало не п'ять мільйонів.

Далі посипалися запитання — про заробітки, про соціальне забезпечення, про медичну допомогу...

Іоківірта морщився, слухаючи запитання, і спробував скерувати розмову в інше русло:

— Скажіть, пані, правда, що Радянський Союз відмовився від ідеї світової революції? І чи не в тому причина, що ця ідея не знайшла відгуку в інших країнах.

Іоківірта переможно обвів поглядом робітників: ну, що вона скаже! Гостя знизала плечима:

— Ви самі задали політичне запитання. Ну, гаразд, я відповім. У нас ніхто не відмовився від цієї ідеї. Ми віримо, що в усіх країнах переможе комунізм. Але ми не збираємося нікому його нав'язувати. У нас немає ні часу, ні бажання гасати по білому світу й робити революцію за інших. Самі зробіте. Можу навіть сказати коли.

— Ми? — розсміявся Іоківірта.

— Коли в нашій країні кожен матиме їжу, одяг та інші блага, незалежно від того, яку роботу він виконує, то я думаю, що й пан Іоківірта буде за комунізм...

Усі засміялися, і їй довелося зробити паузу. А Нійло з сумом думав: «Ні, Мір'я не повернеться». Олена Петрівна вела далі:

— Ми в Радянському Союзі робимо революцію у себе, робимо її тракторами, баштовими кранами, буровими машинами, маслом, молоком. Ми не проти, коли інші захотять зміцнювати цією зброєю капіталізм...

«Мір'я, звичайно, залишиться в матері»,— все більше переконаввся Нійло.

— Нам потрібен мир,— казала далі гостя.— Хоча в нас вистачить сили провчити будь-кого, хто піде на нас війною. Але тут виходить так, як з однією господинею, в якій збігло молоко, поки вона давала прочухана сусідньому розбишаці, який заліз на город красти ріпу. Господиня мала починати все спочатку. Так і нам у Карелії вже не раз доводилося починати спочатку. У вас, мабуть, знають про це?

— Так, бували ми там,— спроквола мовив хтось.

— Ходили по ріпу,— додав другий.

— І одержали по заслuzі,— сказав третій, який теж мав добру пам'ять.

«Мір'я лишиться там назавжди»,— остаточно переконався Нійло.

...Субота. Останній вечір. Вирішили провести його на дачі товариства. Моторка ріже спокійні води озера. Мір'я замислено дивиться вдалину. Нійло хоче щось сказати:

— Дивись, Мір'є...

Дівчина бере його за руку.

— Не говори нічого. Давай дивитися разом. Тільки мовчки.

Сонце ще не зайшло. Високо над будиночками товариства маюють поряд два прапори — фінський і радянський. Олена Петрівна не здивувалася, вона просто сказала:

— Гарно!

Лазню витопили. Першими пішли купатися жінки. Коли вони почали роздягатися, Олена Петрівна, всміхаючись, сказала Аліні:

— Якщо ми не виявимо зараз під лопаткою у Мір'ї рубець, то вона твоя. Вона маленькою впала зі стільця.

Аліна відповіла:

— Він на місці, де ж він подінеться, той рубець?

І рубець справді виявився на місці.

Коли помилися й чоловіки, всі зібралися в їдальні. Людей сьогодні приїхало більше, ніж звичайно.

Тантунен постукав ложкою по чашці, підвівся, кашлянув і почав промову:

— Оскільки цей вечір запам'ятається всім присутнім, доречно буде сказати кілька слів нашій дорогій гості Олені Петрівні, чи по-фінському, Хелені. Ми віддаємо тобі Мір'ю, яка всім нам дорога, наче рідна дочка. Нехай вона буде в Радянському Союзі посланцем миру з Фінляндії.

— Ми, фінни, такий народ, який відповідає за свої вчинки. Ми колись позбавили Мір'ю батька, розлучили її з батьківщиною і матір'ю. Тепер ми повертаємо її. Якою ми зуміли виростити її, сама побачиш, Хелено. Це така дівчина, що незабаром себе покаже. Мір'я може згадувати нас недобрим словом за те, що ми заподіяли їй в дитинстві, але, сподіваємося, вона не забуде й того добра, яке ми намагалися робити для неї потім. Життя фінської молоді — зовсім не танці й троянди, але твою дочку, Хелено, ми прагнули скільки мали сили оберігати від знегод — від безробіття, злигоднів і різного такого. Так, Матікайнен? Як ти вважаєш, Мір'є?

Мір'я сиділа схвильована, розпашіла між Оленою Петрівною та Аліною. Тантунен вів далі, дивлячись на них трьох:

— Війна багатьох матерів позбавила дітей. У багатьох дітей одібрала матерів, але в Мір'ї — дві матері. Ось сидить Аліна Матікайнен. Вона людина далека від політики. Вона звичайна фінська жінка. Насамперед — мати. Вона була Мір'ї доброю матір'ю, і Мір'я була для неї єдиною дитиною. Цього дівчина не повинна ніколи забувати. Ось сидить Матті Матікайнен, чесний фінн, який немало зазнав лиха в житті. Він був Мір'ї добрим батьком. Це він навчив її розуміти життя і любити батьківщину, іншу країну, яка не є батьківщиною Матті Матікайнена. Це — чесно з його боку, коли взяти до уваги, що сам Матті найбільше любить свій мис, свою країну, Суомі. Та й інших Мір'я, сподіваюся, не забуде.

Тантунен помітив Нійло. Щось треба й хлопцеві сказати.

— А от Нійло, мабуть, трохи незадоволений, але що вдієш, коли так вийшло. Він довго поневірявся без роботи. Я можу оголосити, що тепер для нього є робота, коли, звичайно, він сам забажає. Я пропоную йому місце Мір'ї у нашому відділенні товариства. По-моєму, хлопець підійде. Внутрішні справи Фінляндії не стосуються нашого товариства, хлопець теж не хоче знати про них. А щодо дружби з Радянським Союзом, то, я помітив, він починає розуміти, як це важливо. І тепер, коли Мір'я їде в Радянський Союз, чи не буде це ще одним стимулом для хлопця зміцнити дружбу з сусідом?

Усі засміялися, зааплодували. Нійло розгублено підвівся, поклонився усім і, затинаючись, відповів:

— Я... приймаю пропозицію... з радістю. І обіцяю бути відданим своїй роботі, як намагався й досі. Може, товариство допоможе мені колись побувати в Радянському Союзі?

Знову довго сміялися. Тантунен усміхнувся:

— А чому ні. І, мабуть, Мір'я теж ще побуває в нас.— І він закінчив промову: — Нехай Мір'я повернеться в Радянський Союз, як птаха — провісниця миру з Фінляндії. Передай там, на своїй батьківщині, що ми, фінни, теж хочемо миру і пильно стоїмо на сторожі його. Фінни люблять працю й батьківщину. Нам не треба нічого, крім цього півострова, який ми називаємо Суомі. І ми збережемо його, коли збережеться мир і дружба. Ось наша позиція в цьому питанні, так і скажіть там у себе, Хелено і Мір'є...

Олена Петрівна не готувалася до промови-відповіді, але щось треба було сказати. Вона коротко подякувала:

— Спасибі на доброму слові, дорогий друже. Признаюся, був час, коли я ставилася до фіннів неприязно. Мені, як і всім ка-

релам та іншим народам моєї країни, довелося пережити тяжкі роки. Але не будемо згадувати про них. Набагато краще знати, які друзі миру тут живуть. Хіба можу я забути те добро, що дістала Мір'я від Аліни та Матті і від усіх вас!

— А як Мір'я почне там нове життя? — голосно запитав Нійло і почервонів.

— Звідси ми поїдемо в Москву, — відповіла Олена Петрівна. — Далі на теплоході попливемо по Чорному морю і подивимося південь. Заїдемо в Ленінград, Петрозаводськ і в Туулілахті...

«Невже Мір'я ніколи не побуває тут?» — думав Нійло.

— ...Тоді я повезу її в тайгу. Нехай побачить на власні очі, що створення світу ще не закінчено. Що й для неї робота ще є.

— Який жаж! — вигукнув хлопець.

— Так, так, у тайгу. Сьогодні там тайга, завтра її не буде. Таке наше життя. Нехай Мір'я трохи поживе, звикне, навчиться російської мови, а тоді піде вчитися. Вибір великий — на кого тільки заманеться. Все інше в житті залежить від неї самої. Ось усе, що я можу обіцяти.

Пані Халонен поступилася своєю кімнатою Олені Петрівні та Мір'ї. Дівчина наполягала, щоб і Аліна ночувала з ними. Так утрюх вони й провели цю останню ніч.

Ранок випав сонячний. Пили каву. Настав час підняти прапори. Тантунен підійшов до Олені Петрівни, тихо сказав:

— А що, коли ти піднімеш наш прапор, а я — ваш?

Олена Петрівна внутрішньо здригнулася. Вона, громадянка Радянського Союзу, член Комуністичної партії, підніме державний прапор капіталістичної країни?

— Чи як гадаєш? — запитав Тантунен. — Коли це незручно, то, звичайно...

Бувають хвилини: людині тільки власна совість може радити від імені рідної країни, народу. Вона відповіла:

— Гарзд.

Підняття прапора у Фінляндії — незвичайно урочиста церемонія. Всі зібралися до флагштоку й натхненно заспівали:

Мій дім стоїть серед могутніх сосен...

Олена Петрівна попереду, Тантунен за нею вийшли у двір, тримаючи прапори в руках. Олена Петрівна подумки всміхнулася: «Чого тільки не буває?», але одразу її охопило радісне почуття. Вона знала, що робить.

Вони прикріпили полотнища до кілець і стали повільно, врочисто піднімати їх за мотузку угору.

Олена Петрівна не знала, чи годиться тут говорити в такі хвилини, але вона повинна була сказати кілька слів. Це разом з тим була її прощальна промова.

— Дорогі друзі! Зворушливо бачити, як ви любите свою країну і свій прапор. Любов до батьківщини прикрашає кожну людину з будь-якої країни. Мені це почуття тим більше зрозуміле, що для мене найдорожче в житті — це моя вітчизна, Союз Радянських Соціалістичних Республік, і червоний прапор із серпом і молотом. Хоч би де я була, хоч би чим займалася, я намагаюся робити все на благо батьківщини. Я підіймала зараз прапор Фінляндії, думаючи про мій народ, про мою країну. Я хотіла розповісти вам, до чого ми прагнемо, хоча тут я не офіційний представник моєї держави, яка прагне, щоб над Фінляндією майорів фінський прапор, щоб прапори усіх країн майоріли дружно, поряд... Нехай і народи живуть так само дружно!

До неї підходили люди, тиснули руки, одні мовчки, інші промовляючи:

— Кійтос, спасибі, Хелено!

На вокзал принесли купу подарунків, сувенірів. Кременезний будівельник подав Мір'ї великий пакунок.

— Візьми на згадку від наших хлопців. І не забувай нас. Ну, бувай здорова, що ти так зажурилася? На все добре!..

Поїзди в жодній країні не чекають, поки люди нарешті прощаються. Так і зараз — тільки потисли руки, обнялися, ще раз дали обіцянку, що обов'язково напишуть і пам'ятатимуть. Навіть сліз не встигли витерти...

Поїзд рушив.

На пероні лишилися: Аліна, яка ще більше згорбилася й постаріла; Матті, як завжди, стрункий, повний сил; пані Халонен, смутна й замислена; незвично тиха Лейла; Нійло, зляканий і розгублений; Тантунен, дуже худий, але міцний; будівельники, що по-дружньому махали від'їжджаючим...

Мати й дочка стояли на приступці вагона і махали у відповідь.

На душі в Олені Петрівни була неспокійна радість і тихий смуток, що звичайно приходиться у такі хвилини, коли зустрінеш нових хороших людей, встигнеш звикнути до них — і ось уже настає час розлуки. А Мір'я... Вона дивилася затуманеними очима на перон, і в міру того як він віддалявся, у грудях її щось піднімалося, зростало. Поїзд ішов усе швидше, швидше. Ще трохи — і перон з людьми, які махали їм, сховається за поворотом. І тоді Мір'я раптом ясно й болісно усвідомила, що сталося: во-

на залишає їх назавжди. Назавжди! Ще секунда, Аліна — Мір'я бачила вже тільки її — зникне за поворотом і...

— Ма-а-мо!..

Олена Петрівна здригнулася, похолола: вона вдруге чула цей повний відчаю крик. Уперше — на дорозі, коли засвистіли бомби. Тоді Мір'ї було три роки і вона кликала її. А тепер Мір'я кричала не їй.

Дівчина всім тілом рвонулася назад. Вона впала б зі східців і розбилася б, коли б Олена Петрівна не встигла її схопити. І Мір'я припала до грудей матері, яка народила її, справжньої матері, дужої, міцної.

— Заспокойся, Мір'є. Я розумію тебе, донечко.— І Олена Петрівна гладила її пухнасте волосся, гладила, ніби маленьку.— У тебе буде нове життя, велике, цікаве. Ось побачиш. Все буде гаразд, Мір'є.

Дівчина випросталася — люди дивилися на них з цікавістю — і ввійшла у вагон.

Коли б їй довелося знову приймати те саме важке рішення, вона, не вагаючись, вчинила б так само. Тільки дуже вже сумною лишилася на пероні мама, яка виростила її, така навіть близька й рідна.

Весна була в розпалі. У піднебессі заливалася маленька пташка з білими смужками на крильцях. Вона співала й метушилася, збирала соснові та ялинові голки, травинки. Вона будувала гніздо для своїх пташенят.

І ніякого їй діла не було до того, що внизу по лісах проходила якась просіка — лінія, позначена на всіх картах світу червоною смугою.

ТУТ МІЙ ДІМ

КНИГА ДРУГА

Розділ перший

У життя свої суворі закони. І навіть коли ми йдемо своєю дорогою, не думаючи про них і не визначаючи їх, однаково вони панують над нами. Їхні дії виявляються то в успіху, що супроводжує нас, то в жорстоких ударах, яких ми зазнаємо,— все залежить від того, яку дорогу ми вибираємо, як ми поведимося у скрутну хвилину: чи стоїмо на місці, ремствуємо, що нам так не щастить, чи наперекір усьому йдемо вперед.

Усе це відчувала й Мір'я...

У хатинці було зовсім темно, коли Мір'я прокинулася від холоду. Із щілин погано збитої підлоги тягнуло вологою глинистого ґрунту. Край відірваного вітром толю бився об дошки даху, десь у темряві зловісно шумів прибій. Підтягнувши на плечі ковдру, Мір'я скрутилася калачиком і заснула. І їй знову приснився той самий сон. Вона їде якоюсь дивною залізницею, рейки вигадливо вгинаються, часом їх немає зовсім. Поїзд їде просто по шпалах, його страшенно хитає. Далі він проїхав над струмком, через який не було моста. Десь у іншому вагоні їде Нійло. Мір'я шукає його, бігає з вагона у вагон і раптом помічає, що їде в чужому вагоні і в якомусь іншому поїзді.

Мір'я знову прокинулася і вирішила більше не спати — вона боялася, що цей сумбурний сон знову повториться. Мір'я не вірила в сні, але зараз, лежачи з розплющеними очима і дивлячись у темряву, вона подумала: може, справді потрапила в чужий поїзд і їде не туди?

З другого боку кімнати долинали рівне дихання. Там спить мама. Її рідна мама. І все-таки ще чужа їй жінка.

Котра зараз година? Треба було знайти сірники і поглянути на годинник. Ні, мабуть, треба ще поспати.

Але сон уже не йшов. Вона лежала й слухала, як у темряві гуркоче Сійкаярві. Тоді в нескінченний гуркіт хвиль вплився рокіт мотора. Він то затихав, то наростав. Уже з того, який надричний був цей звук, можна було зрозуміти, що озеро розгулялося не на жарт. Як вони в такій темряві орієнтуються? Це, ма-

буть, повертається моторка, на якій учора ввечері поїхали за поштою й продуктами. Дивні тут люди: після роботи в таку не-году самі за власним бажанням узяли й поїхали. А вранці ж їм знову на роботу. І навряд чи вони вимагатимуть, аби їм заплатили за це. Мір'ї багато чого здавалося тут дивним. Засинаючи, вона подумала, що, мабуть, ці хлопці привезуть лист від Нійло...

Мір'я прокинулася, почувши голос матері.

— У нас на ходу дві машини,— напівпощепки говорила комусь мати.— Коли дати тобі машину, то зі станції вона повернеться тільки під вечір. Ти ж знаєш, яка зараз дорога, зовсім розкисла. А бригаді доведеться цілий день байдикувати. Ти ж щойно їздив до Петрозаводська.

— То був пленум. А тепер актив.

— Далі буде конференція.

— Буде. І я знову поїду, коли буде треба.

Мір'я впізнала по голосу, з ким розмовляла мати. Це був високий на зріст, кремезний чоловік, заслужений лісоруб. Під час зборів та врочистих засідань він неодмінно сидить у президії. Живе він за озером, на лісопункті. Але часто буває в селищі. Чомусь він весь час кудись їздить.

— То що, буде машина? Не можу ж я цілий день її випрошувати?! Як, Олено Петрівно?

— Їхати тобі, звичайно, треба. Зайди в гараж. Може, щось придумують.

Коли ранній гість пішов, Мір'я схопилася з ліжка, сунула ноги в холодні капці й побігла до плити вдягатися.

— Ідальня вже відчинилася? — Олена Петрівна дивилася на свій годинник.— Тьху, знову не завела. Скільки на твоєму?

Мір'ї хотілося затриматися, погрітися біля плити, але, побачивши, що мати збирається йти в їдальню по сніданок, вона швидко вмилася і, накинувши плащ, вихопила в матері судки.

Небо було сіре, водянисто-важке. Величезні хвилі з гуркотом розбивалися об каміння. Неподалік від причалу на прив'язі стояли коні. Захищаючись від дощу, вони намагалися повернутися задом до вітру, час від часу оберталися, поглядаючи на озеро, де неподалік від берега застряг човен, навантажений сіном. Кілька чоловік у гумових чоботях з високими халявами, стоячи по коліна в воді, пробували підтягнути його ближче до берега. Але човен міцно сидів на міліні, і з кожною хвилиною його із загрозовим тріскотом било об каміння.

— Оце тобі й атомний вік, ух...— лаявся один з чоловіків, прагнучи повернути човен так, аби його не розбило об каміння. Раптом він послизнувся й плюхнувся у воду. Налетіла велика

хвиля й підкинула човен просто на нього.— Перкеле! — Лаючись і відпльовуючись, чоловік вибрався на берег.

— Піди перевдягнися,— сказали потерпілому.

— Оце ще, телячі ніжності,— відбивався він.— Устигну. Бачиш, коні сіна чекають. Ім, бідолахам, невтямки, які дуби сидять у цій нашій шарашкіній конторі.

Мір'ї стало прохолодно. Вона побігла по хисткому дощаному тротуару до ідальні — низького довгого бараку, побудованого без фундаменту просто на скелі біля берега.

Ідальня була невелика. У залі стояло лише чотири столики на металічних ніжках. Столики чимось нагадували Мір'ї Фінляндію, вона їх бачила там у невеличких кафетеріях. Тільки тут, у приміщенні зі стінами, складеними з колод і нічим не обшитими, поряд із чорною, покритою жерстю піччю і грубо збитим прилавком, ці вишукані столики були не на місці.

Мір'я віддала судки у віконце роздатчиці. Меню було не дуже різноманітне, але готували смачно. Перший час Мір'я дивувалася, що порції тут такі великі. «У Фінляндії, мабуть, на цілий день вистачило б того, що тут людина з'їдає за один сніданок»,— якось подумала Мір'я.

Мір'я мимоволі порівнювала все, що бачила тут і до чого їй треба було звикати, з тим, що було там, у Фінляндії. Багато що тут було не так, як там. І люди, здається, не такі. Буває, бурчать, сваряться, але довго не сердяться. Кожному, звичайно, хочеться більше заробити, але ніхто не відмовляється і від такої роботи, як, наприклад, учора ввечері, під час дощу,— взяли й поїхали по пошту. Часом робітники дуже лають начальство, зате всі розпорядження начальника будови, виконроба, бригадирів виконують без зайвих слів. Збори тут проводять занадто часто і говорять на них більше, ніж сама справа вимагає. Молодь багато читає, та й не тільки молодь. Люди вміють аналізувати міжнародне становище, знають про досягнення науки, про події культурного життя і водночас виявляють незрозумілу байдужість до власного побуту, миряться з незручностями, яких можна було б уникнути. Замість того щоб у вільний час зайнятися хатніми справами, потурбуватися про затишок, вони читають, сидять на зборах чи гуртках.

Ідальнею завідувала зовсім молоденька дівчина. Звали її Ізолюдою. Це ім'я здавалося Мір'ї милозвучним і гарним. Сама дівчина зовсім не була красунею. Обличчя довгобразе, чоло вузьке; ніс занадто тонкий, рот великий. Тільки її сірі, трохи сумні очі були привабливі. Вони завжди дивилися привітно. Дивною видалася й доля Ізолюди. Народилася вона в Москві, виросла в Ленінграді, а закінчивши школу, поїхала в карельську тайгу завідувати робіт-

ничою їдальнею, що містилася в нашвидкуруч збитій хатинці, де завжди було тісно й жарко.

— На обід приготуємо щось смачне. Тільки приходьте вчасно,— сказала Ізольда, допомагаючи роздатчиці наповнювати судки.

Мір'я не встигла вийти з їдальні, як прийшла дівчина-поштарка. Вона вважала Мір'ю своєю доброю знайомою, оскільки частіше, ніж будь-кому, приносила їй листи, і не просто листи, а незнайомі конверти зі штампом «Міжнародне». Поштарка підійшла до Мір'ї, привіталася за руку і дістала із сумки лист. Від Нійло! Мір'я хотіла одразу розірвати конверт, але, надірвавши кінчик, передумала і поклала лист у кишеню.

Тут хтось обняв Мір'ю за талію. Вона обернулася й побачила Айно Андріївну, як завжди, життєрадісну й рум'яну, з крапельниками дощу, що, ніби бісер, поблискували в густому каштановому волоссі.

— Як живемо, Мір'є?

Лікар селищної лікарні, Айно Андріївна була для Мір'ї в Хаукілахті найближчою після матері людиною.

— Живемо потроху. Ось тільки погода зовсім нікудишня. Хочеться, як кішці, сидіти біля грубки й грітися.

— А сьогодні посидимо в нас, будемо веселитися,— сказала Айно.— Гості завітають навіть із Кайтаніємі.

— Скільки тобі виповнюється?

— Не питай, Мір'є! Людині стільки років, на скільки вона себе почуває. Отже, о восьмій вечора. Тільки без будь-яких подарунків — так і передай матері.

«Мір'є, люба Мір'є!

На Хаапавесі великі хвилі, йде дощ, дуже вітряно. Мабуть, і на вашому Сійкаярві такі самі хвилі...»

«Так, Нійло, такі самі». Мір'я поклала лист і, прихилившись до вікна, задивилася на озеро. Як далеко звідси Хаапавесі, Калліоніємі, Скелястий мис, де минуло її дитинство. Між цими озерами, Хаапавесі та Сійкаярві, кілька сот кілометрів, і до того ж між ними пролягає державний кордон.

«До нас приїздив естонський співак Георг Отс... Він користувався тут величезним успіхом. Ти, мабуть, бачила його і слухала там, у вас. Слухаючи його, я весь час думав про тебе...»

Георга Отса Мір'ї ще не вдалося побачити, в неї є тільки платівки з концертом естонського співака. Йї захотілося ввімкнути програвач і послухати пісні Отса. І уявити собі, що вона слухає їх разом із Нійло.

Листи від Нійло приходили регулярно: раз на тиждень. Матті та Аліна Матікайнени писали теж часто — не рідше, ніж двічі на

місяць. Двадцять років Мір'я називала їх батьком та матір'ю і в листах зараз, як і досі, називала Матті батьком, а Аліну — матір'ю. Приходили листи від подруг і від знайомих. Юні філателісти селища часто навідувалися до Мір'ї за цікавими закордонними марками. Мір'я відповідала всім. Вона писала, що тут добре, люди хороші, тут будується велике селище. Вона розуміла: їм, у Фінляндії, все це нецікаво читати, але що вона могла ще написати? Вона згадувала в листах своїх старих знайомих, запитувала, як вони там живуть, і тоді листи були сумні.

Ще вчора увечері перед сном Олена Петрівна знову почала розмову про Матікайненів:

— Ось настане літо і...

Була домовленість з Матікайненами, що на літо Аліна та Матті прийдуть до Мір'ї в гості.

— До літа ми багато побудуємо, буде що показати і де жити.

— Мамо, в тебе тільки й думки, що про будівництво. Вони ж прийдуть дивитися не будівництво, а нас.

— Про це я й кажу: щоб їм було тут добре. Щоб їм сподобалося тут. Гарні вони люди...

І голос Олени Петрівни, звичайно владний і рішучий, лагіднішав.

— Адже йшла війна. І вони взяли до себе дитину з чужої країни, з країни супротивника. Це могли зробити тільки люди з добрим серцем. Ти, Мір'є, не пам'ятаєш тих часів. А мені Аліна розповідала... Тобі було лише три роки... Ти спи, Мір'є, спи.

Олена Петрівна повторила слова, сказані Аліною того осіннього вечора, коли маленька дівчинка з Карелії стала її дочкою.

— Що він пише? — запитала мати про Нійло... А втім, Нійло не дуже цікавив Олену Петрівну: в неї вистачало своїх клопотів і справ, які починалися зрання. От і сьогодні... Не встигла вона піти на роботу і навіть поснідати до ладу, як почали приходити люди. Комусь треба про щось домовитися, хтось по наряд, хтось хоче порадитися. Приходили й вимагати і просити.

Мір'я ще ніде не працювала. Мати вирішила: нехай дівчина спершу звикне, повчиться. Вона домовилася з учителями, щоб ті допомагали Мір'ї пройти програму середньої школи. Коли мати пішла, Мір'я взялася за підручник. До вечора треба встигнути зробити завдання, піти в школу за новими уроками. А тоді на восьму годину на день народження до Айно.

Айно Андріївна та її чоловік Михайло Матвійович Воронов, начальник будівництва, займали кімнату в приміщенні селищної лікарні, коли можна всерйоз назвати лікарнею дві кімнатки, що правила за палати, невелику приймальню лікаря та кухню. Але це була лікарня — був лікар, медсестри, санітарки. У пала-

тах — завжди тепло й бездоганно чисто, як і належить у медичних закладах.

Сьогодні в квартирі Воронових панував незвичайний порядок. Усі столи, які тільки були, — і кухонний, і письмовий, і обідній, — стояли в один ряд. Між ними стояла й швацька машина, хоча її під довгою білою скатертю не було видно. Уздовж стола поставлена тахта, всі стільці і лавки, наявні в домі. А на столі яких тільки не стояло тарілок, чарок, склянок, чашок, кухлів! Стіл заставлений різними наїдками — ковбасою, салатами, сиrom, рибою, і смаженою, і вареною, пирогами, а на кухні в духовці стояв величезний чавунець печені. Їжі повинно вистачити.

Мір'я та Олена Петрівна виявилися першими гостями. Айно Андріївна, яка разом із співробітницями лікарні накривала на стіл, кинулася обнімати Мір'ю та Олену Петрівну. Підійшов Воронов і привітався за руку, хоча з Оленою Петрівною вони вже зустрічалися на роботі вдень.

Далі прийшли гості з Кайтаніємі — Вейкко Ларінен зі своєю дружиною Іриною. Обое в брезентових накидках, що затверділи від дощу і вітру.

Мір'я добре знала і Вейкко і Ірину. Коли вона приїхала з Фінляндії, мати повезла її в гості до Кайтаніємі. Ірина вмовила Олену Петрівну залишити Мір'ю в них на два тижні. У Ларіненів у Кайтаніємі свій будиночок, чистенький і затишний. Вейкко місяців зо два тому перейшов на роботу в Хаукілахті, і в селищі йому дали маленьку кімнатку в гуртожитку. Але Ірина поки що лишалася в Кайтаніємі, і Вейкко часто їздив на ніч додому. Від селища туди зовсім близько, тим більше на моторному човні.

Вейкко скинув дощовик так енергійно, що навіть лампочка заколивалася, Ірина обережно зняла свій плащ. Поряд з чоловіком, присадкуватим і кремезним, Ірина здавалася незвичайно стрункою і тендітною. Мір'я не бачила Ірину відтоді, як гостювала у Ларіненів. Їй здалося, що Ірина схудла і навіть помолодшала. Вона, мабуть, замолоду була справжня красуня. І зараз гарна, подумала Мір'я, милуючись білим, чистим з легким рум'янцем обличчям Ірини.

Жінка кинулася обнімати Мір'ю за старим карельським звичаєм. Почала одразу вмовляти її прийти до них у гості. «Давай сьогодні ж поїдемо. Разом з нами. Гарзд?»

Заходили все нові гості. Мір'я навіть стала турбуватися, чи вистачить усім місця.

Олену Петрівну і Мір'ю посадили в самому кінці стола. Поряд з ними опинилася бабуся Хотора. Вона була така огрядна, що сама займала два місця.

— А мені ж і належить два місяця,— заявила вона, сідаючи.— Я через те старого лишила вдома. Нехай сидить.

— Даремно, Хоторо, не взяла його. Уже якось знайшли б місце, прилаштували.

Нарешті всі посідали.

Олену Петрівну попросили виголосити перший тост. Вона найкраща подруга іменинниці. Олена Петрівна стояла з чаркою в руці і думала. Що ж сказати? Побажати довгих років життя і щастя? Айно і так має такий щасливий і молодий вигляд, неначе все життя у неї ще попереду. Побажати здоров'я? Айно і так здорова. Кохання? Шлюб Воронова та Айно Андріївни всі вважали щасливим і вдалим. Успіхів у роботі? Айно досвідчений, талановитий лікар, їй навіть пропонують перейти на роботу в районну лікарню.

— Сьогодні, в день народження Айно Андріївни,— почала вона,— я хочу запропонувати тост за те, щоб у нас усі, всі люди були здорові...

— Що ти, що ти, я ж лишуся без роботи...— замахала рукою Айно.

— І щоб ти завжди гріла нас своєю усмішкою, своїм теплом. І в майбутньому робила людям добро, як було це досі. Ось усе, що я хотіла сказати. Спасибі, Айно.

Гості сподівалися, що Олена Петрівна скаже щось жартівливе. Але її слова надали дню народження якоїсь урочистості. Усі мовчки поцокались. Чарками, склянками, куклями.

— А тепер заспіваємо!! — Бабусі Хоторі не до душі був цей занадто урочистий початок, і вона заспівала перша:

В батьківському домі зросла
Ти, дівчина-краса.

Усі, хто знав фінську мову, підхопили. Але голос Хоторі звучав найголосніше.

І розлучила нас, з тобою
Недоля зла...

Ірина підхопила таким ясным і дзвінким голосом, що Хотора навіть перестала співати...

Але тебе я не забуду,
Довіку пам'ятати буду...

Ларінен похитував головою у такт і дивився на Ірину.

Коли закінчилася пісня, Хотора вирішила показати, що вона теж уміє співати, й почала так голосно, що ніхто не наважився співати з нею разом.

У графському замку гуляють і п'ють.
Веселий банкет там іде,
Шампанське там ллється, співають пісень,
Лиш серце у них крижане.

Мір'я пошепки запитала в матері:

— Як ця пісня потрапила сюди?

— Це старовинна пісня,— відповіла мати.

Хотора завела тим часом нову пісню:

...Хвилі бурхливі...

— Ні, вона починається не так,— зауважила Ірина.

Лампочки час від часу починали блимати, тоді знову спалахували яскравим світлом. Через рівні проміжки долинав звук пилорами. Повз будинок з гуркотом і брязкотом пройшов бульдозер. Коли на вулиці стало тихо, бабуся Хотора згадала ще одну старовинну пісню:

І Хілма на камені біля берега
Лишилась сидіти сама.

Колись, ще у фінському селі, Мір'я чула цю пісню. Там теж її співали старі бабусі, згадуючи роки далекої молодості. Дивно — і тут цю пісню знають.

Хотора замовкла і взялася за смажену рибу. Мір'я попросила Ірину заспівати щось нове, якусь сучасну карельську пісню.

Ірина почала тихо, а далі на повний голос, самозабутньо:

Край прекрасний, край карельський...

Айно всміхнулася:

— Цю пісню, пригадую, я розучувала років тридцять тому. Співай, Ірино, співай.

Далі Ірина заспівала про швидку річку Кем, яка через багато порогів несе свої води до Білого моря. Мабуть, Хотора колись знала слова пісні: вона теж час від часу підспівувала. Коли Ірина закінчила, Олена Петрівна зауважила:

— Ця пісня про мою батьківщину. Слова її написав Ялмарі Віртанен, а музику Юусінен. І років цій пісні теж понад тридцять...

— Заспівайте щось сучасніше,— попросила Мір'я.

Хотора заспівала:

З гавані вийшов фрегат,
І зникла в тумані земля-ля-ля-ля,
Коханий на скрипці грав
На палубі корабля-ля-ля-ля...

— Оце-то сучасне! — всміхнувся Вейкко. Це була дуже старовинна пісня.

Бабуся Хотора одразу відповіла:

— Нинішня молодь наших пісень і співати не вміє.

— Зате Хотора співати майстриня! — похвалила Ірина.

Улещена її словами Хотора почала на весь голос вихваляти минулі часи:

— Колись ми ж співали ніби солов'ї. Як вийдемо на озеро сіті ставити і, якщо погода тиха, як гримнемо пісню, тільки берегами луна йде, справді...

Серед дрімучої тайги
Троянда та росте.

Хотора всі пісні співала, трохи фальшивлячи, а тепер пустила такого півня, що Ірина поморщилася:

— Пісня гарна, тільки важка для виконання.

— Тому, хто вміє, вона неважка, — відповіла бабуся і впевнено вела далі:

Далеко від вітрів та ураганів...

Мір'я не могла стримати усмішку й відвернулася. Вейкко теж ледве стримував сміх. А Воронов і Олена Петрівна, не звертаючи уваги на пісні, давно вже сперечалися про своє. Воронов доводив, що в якомусь будинку даремно взялися за внутрішнє опорядження, треба було спочатку сусідній будинок підвести під дах. А Олена Петрівна говорила, що все це дурниці — і так не вистачає будівельного лісу, і частина робітників працює не повною мірою. До того ж зима не за горами, і треба хоч один будинок закінчити повністю.

— Чи як товариш секретар парторганізації вважає? — Олена Петрівна звернулася до Вейкко. — Ти як гадаєш, що краще — мати десять будинків, але без даху, чи два, але під дахом?

— Що, що? — Вейкко не зрозумів. І коли втямив, що начальник і виконроб знову обговорюють свої будівельні справи, махнув рукою: — А бодай вам, ми ж не на виробничій нараді.

— Теж іще... — зморщилася Олена Петрівна, ображено прикусивши губу, і сказала Воронову: — І чому ми з тобою сперечаємося? Люди ось легко живуть. На роботі про роботу думають, а пішов з роботи — все з голови геть. — Вона з посмішкою подивилася на Ларінену.

«Як такий сухар може бути матір'ю? — раптом подумав Вейкко. — Інші хоч пісні співають. А вона... тільки кошториси та втрати».

І він подумав, що Мір'ї, мабуть, сумно сидіти між Вороновим та Оленою Петрівною, які розмовляли про незрозумілі для дівчини речі, до того ж мовою, яку вона ще добре не знала.

Мір'я охоче пересіла до Вейкко. Вона дивувалася і давно хотіла запитати когось, чому тут, у Карелії, знають і співають ті старовинні фінські пісні, які вже і в Фінляндії майже забули. А чому вони не співають своїх пісень, карельських? Дивно! Вона поривалася запитати в матері, але та говорила про якісь справи. Може, Вейкко відповідь.

— Скажи, а оці пісні... Їх тут скрізь співають? Це ж дуже старі пісні. А Хилми і графі — це ж Фінляндія.

Вейкко замислився, тоді сказав:

— Старі, кажеш, пісні. Так. Бачиш, нове й старе живуть поряд. І пісні живуть. У нас є автономна республіка Дагестан. Республіка невелика, живе в ній понад тридцять народів. І кожен має свою мову, свої традиції. Виходять свої газети, є свої школи, література. У кожного народу своєю мовою. Є і в нас свої пісні...

Вейкко не встиг закінчити своєї думки, як Хотора знову заспівала:

Зозуля кує над берегом Куйтто...

— Ця пісня не про Куйтто, а про озеро Сайма,— зауважив Вейкко.— Про свої береги ми мало співаємо.

— А фінська мова? — знову запитала Мір'я.— Вона ж вважається в Карелії державною. А чому її так рідко почуєш?

Бабуся Хотора мала свою думку щодо цього.

— Не в пошани, дочко, була колись фінська мова. Був такий час, був. Ось і чуєш її тепер не часто.

Айно Андріївна докірливо поглянула на Хотору:

— Та що ти, Хоторо. Той час давно минув. Молодь навіть не пам'ятає його.

Вейкко пояснив Мір'ї:

— Був такий час. А питання про мову набагато складніше. Адже в Карелії провадиться таке велике будівництво. Власними силами тут не впорашся. І люди їдуть до нас. Ти ж бачиш, скільки в нас тут національностей. І, звичайно, більше росіян. Навіть у Хаукілахті. Не кажучи вже про Юлюкоскі...

— Як мені хочеться побувати в Юлюкоскі. Мама казала, що там не просто будівництво, там...

— Так, тобі, Мір'є, треба з'їздити в Юлюкоскі.— І Вейкко знову вів своєї: — Що стосується мови...

Айно не витримала й зауважила:

— Та облиш ти ці мовні проблеми. Печеня холоне. І чарка стоїть незаймана. Знайшли тему: одні — про будівництво, інші — про мову.

До кімнати зайшов стрункий, чорнявий хлопець.

Витираючи носовою хусточкою мокре від дощу обличчя, він неквапливо оглянув усіх, хто сидів за столом.

— Знову дощ іде? — запитала Ірина.

— Не помітив, — розгублено відповів хлопець.

Ірина розсміялася:

— Ну й неуважний ти, Валентине. Сам зовсім мокрий, а дощу не помітив.

Мір'я знала, що Валентин теж родом із Кайтаніємі й Ірині доводиться двоюрідним братом.

— Де ж ти був? — промовила Айно Андріївна. — Сідай сюди, на моє місце.

Хотора взяла пляшку й налила хлопцю горілки.

— Щоб приходив вчасно, вип'еш штрафну...

— Я не п'ю. — Валентин відсунув чарку.

— Ну як там? — запитав Вейкко у Валентина. Він, певно, знав, чому той затримався.

— Здається, недостача, — притишивши голос, відповів Валентин. — І велика.

— Де? В кого?

Айно Андріївна зупинилася з тарілкою в руці — вона несла на стіл нарізану акуратними кружальцями ковбасу.

— Розкажи людям, — підтримав Вейкко. — Чого приховувати...

І Валентин сказав голосно, щоб усі чули:

— У Ідальні була ревізія. Недостача...

— В Ізольди?

Всі зашуміли, заговорили одночасно:

— Хто міг би подумати, що Ізольда...

— Така гарна дівчина, порядна і...

— Завжди вони порядними здаються, ті розтратчиці...

— Ох і молодь зараз...

— Хто її знає, що вона робила і де була перед тим, як приїхала до нас?

— Що вона встигла зробити? Школу закінчила та курси...

А Хотора впевнено заявила, ніби сама перевіряла звіти Ізольди:

— Це інші крали. Не Ізольда. Ті, хто товар видавав та гроші одержував, хто в буфеті працює. А все звалили на бідну дівчину.

Говорили більше російською, і Мір'я зрозуміла не все і не одразу. Коли ж вона розібралася, що йдеться про Ізольду, цю симпатичну й завжди привітну завідуючу Ідальнею, і що ця дівчина розтратила державні гроші, їй стало до сліз шкода її.

— Це жахливо! Просто не віриться, — сказала вона Валентину, який сів біля неї.

— Навряд чи ми тут щось з'ясуємо, давайте облишимо Ізольду,— запропонував Вейкко.

— Так, жажливо,— погодився юнак.

Вейкко кивнув.

У двері постукали, і розмова про Ізольду урвалася. Увійшов чоловік у мокрій фуфайці і гумових чоботях. Це був конюх Пекка Васильєв. Уранці Мір'я бачила, як він розвантажував на березі сіно з човна і впав у воду. Пекка знову був наскрізь мокрий, ніби й не переодягався після ранкового купання.

Воронов зрозумів, що Пекка прийшов саме до нього.

— Дощ іде ще?

— Ні, вже вщухає, — похмуро відповів Пекка, ступуючи краплі дощу із зарослих густою щетиною щік. — А втім, я прийшов не про погоду говорити. Є справи й важливіші. Я хочу запитати, чим годуватимемо коней.

— Як? Хіба овес закінчився? — здивувався Воронов.

— А що, ви думаете самим вівсом годувати? Добрий господар, крім вівса, і сіном запасаеться.

Айно Андріївна принесла стілець і запропонувала Пецці.

— Ні, ні, дякую,— не погоджувався Пекка.— Я не для того прийшов, я ось про коней... Що скажеш, хазяїне?

— Де ж я тобі сіна візьму? — розгубився Воронов.

Айно потягла Пекку до столу.

— Ні, ні, я не сяду. В такому вигляді.— Пекка поглянув на фуфайку.— Я краще стоячи. За ваше здоров'я!

Він узяв склянку горілки, випив, закусив шматком оселедця. І знову звернувся до Воронова:

— Треба негайно їхати в Кайтаніємі по сіно. Дощ перестав. На озері теж ніби стихло.

— Хто поїде? Час пізній,— замислився Воронов.

— Я поїду. Тільки дайте розпорядження катеристу.

— Ти ж уранці вже їздив по сіно,— зауважила Олена Петрівна не так Пецці, як Воронову.

— То й що, що їздив? Одного човна вітром відігнало, а другому теж перепало добре. Сіна привезли стільки, що ним тільки... знаєш, для чого вистачить. Я не поїхав би, коли б коні були такі самі розумні, як дехто з начальників. А їм, сердешним, і невтямки, що в нас тепер машин стільки, що їхні конячі часи вже минули і їм треба добровільно й свідомо здохнути з голоду. Оце, я їм ніяк не можу довести. А так вони розумні і все розуміють. Коли кінчається сіно, вони не вміють, як дехто з начальників, копірситися в носі та руками розводити.

— Ну, завівся.— Воронов виліз із-за столу.— Ходімо, щось придумаємо.

— Та ні, ви даремно йдете. Напишіть двоє слів катеристу і...

— Ходім, ходім.

Воронов накинув плащ і вийшов услід за конюхом.

Ірина запитала у Вейкко:

— Може, ми поїдемо з ними?

Вейкко вибіг на ганок і гукнув у темряву:

— Пекка, нехай Андрій нас почекає. Ми з Іриною теж поїдемо.

— Гаразд,— відповів голос Пекки з темряви.

Ірина підійшла до Олени Петрівни:

— А Мір'ю ти не відпустиш до нас?

— Нехай сама вирішує.

Гості почали розходитися. Валентин вийшов разом з Оленою Петрівною та Мір'єю. Він попросив дозволу провести їх.

— Здається, знову вітер піднімається,— сказав він, звертаючись більше до матері, ніж до дочки.— Та й екзамени Мір'ї незабаром складати, засиджуватися не варто.

— Так, я теж про це думаю,— погодилася Олена Петрівна. Було так темно, що Валентин не бачив, як вона розуміюче всмінулася.— Як ти гадаєш, Мір'є, Валентин каже правду?

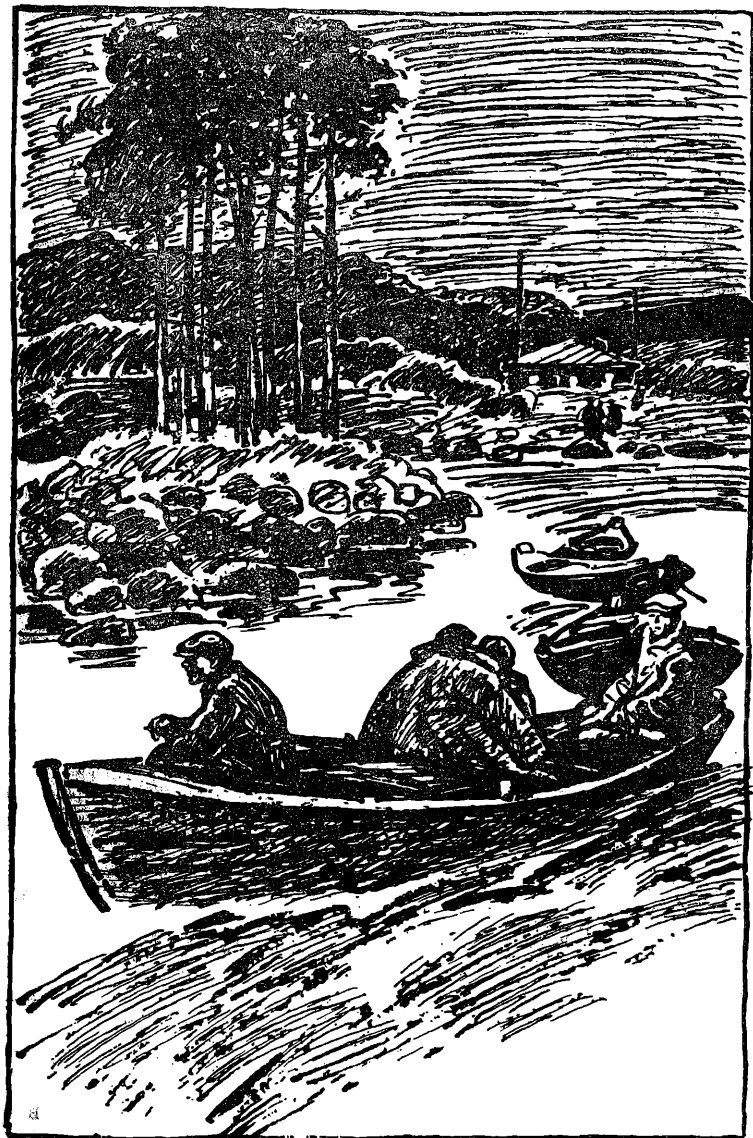
Мір'я нічого не відповіла: вона думала про Нійло і про далеке озеро Хаапавесі, де пінилися такі самі великі хвилі і теж, мабуть, лив дощ.

Розділ другий

Від берега відійшла моторка з трьома порожніми човнами на буксирі і, перевалюючись з хвилі на хвилю, вирушила з бухти у відкрите озеро.

Вейкко Ларінен сидів спиною до вітру, накинувши широкий парусиновий плащ на себе й на Ірину. Пекка Васильєв влаштувався на передній лавці і дивився вперед у темряву. Іскри від його цигарки швидкими світлячками летіли над човном і раптом, спалахнувши яскраво-яскраво, згасали, не досягнувши корми. Андрій був на своєму місці біля керма.

Небо було затягнуте густими хмарами, і на озері панувала непроглядна пільма. Однак Андрій не ввімкнув світло на компасі. Сійкаярві, це величезне озеро з усіма численними протоками, губами, островами, він знав так досконало, що зміг би провести свій катер у будь-яке місце, хоч і з заплющеними очима. Він вів його за орієнтирами, тільки йому відомими, розрізняючи в цілковитій темряві те, чого інші не бачили. Ось і зараз він знає, що по правому борту скелястий острівець, де ростуть три низьких, скривлених вітрами й морозами сосонки. Коли напружити

зір і придивитися до темряви, можна, мабуть, побачити його. А якщо на допомогу очам підключити ще уяву, то отам, трохи ліворуч, побачиш вогні нового селища Кайтасалмі. Від острівця з трьома соснами треба взяти одразу праворуч і далі йти прямо-прямо. Години за півтори вийдеш до старовинного села Кайтаніємі. Туди вони й прямували. А Кайтаніємі, звичайно, на своєму місці, нікуди воно не подінеться.

Ось і всі навігаційні навички, необхідні для плавання по Сійкаярві. А скільки він мав скласти екзаменів, щоб одержати права судноводіння! Чого тільки не довелося визубрити! Різні там сигнали — світлові, звукові. Треба було навчитися орієнтуватися по карті. Вміти розбиратися в типах кораблів, розрізняти по вогнях на щоглі їхнє призначення, вантаж. А кораблів на Сійкаярві (коли не рахувати моторок) лише три — три буксири. Андрій знав їхніх капітанів та їхні команди, ніби власну родину. Йому було відомо все, що відбувалося на цьому флоті. Тільки цих знань на екзаменах не вимагали.

А втім, про деякі речі він не став би розповідати, хоча б і попросили.

Останнім часом на флоті Сійкаярві створилося напружене, ніякове становище: Микола, капітан одного з буксирів, став упадати за Наталею, за його, Андрія, Наталею. Просто проходу не дає.

Тиждень тому Миколі якимось чином удалося заманити Наталю на свій буксир. Мовляв, подивитися на корабель. Та якби ж хоч було на що дивитися, а то ж просто ночви — старі й брудні. Андрій дізнався про це одразу. Він під'їхав до буксира на своєму катері і звелів Наталі негайно спуститися до нього. Дівчина покійно виконала наказ. Андрій увімкнув мотор, дав газу і, ні слова не кажучи, відвіз Наталю на берег. Висадив її біля самого дому, мовчки розвернувся і поїхав. Це сталося тиждень тому. Тоді, днів за два, в Кайтаніємі Андрій знову зустрівся з Наталею. Дівчина хотіла було підійти до нього, але він одвернувся і пішов. А сам весь час думав про неї. Він уже вирішив: кінець, між ним і Наталею все скінчилось. Єдине, що він зробить, — не допустить, щоб Наталя дісталася Миколі, цьому п'яничці й базікалу. Але з самим собою він нічого не міг вдіяти — йому хотілося побачити Наталю, хоча б мигцем. Минулої ночі він був у Кайтаніємі, тепер знову прямував туди. Але Наталю він не побачить. Не піде ж він серед ночі будити її, тільки заради того, аби поглянути на неї й піти. І до того ж мати в Наталі така: нічного гостя ще й кочергою потягне.

Андрій намагався не думати про Наталю, проте, коли це вдалося, очі самі стали заплющуватися. Він уже думав попросити Вейкко посидіти за кермом, щоб самому подрімати півгодинки.

Вейкко народився і виріс на берегах цього озера і знає його не гірше, ніж він, Андрій. Але Вейкко й Ірині було так добре й зручно сидіти вдвох, що він не став їх турбувати. А конюху Андрій кермо нізачо не довірив би. З ним заїдеш хтозна-куди. А втомився Пекка не менше, ніж Андрій. І спав, мабуть, не більше, ніж він. Годин зо дві, щонайбільше три. Хіба вдень поспіше, та й незручно яюсь. З батьком знову не зустрілися. Кажуть, увечері прибув, а вранці поїхав у Петрозаводськ. Щоправда, батько їздить так часто, що, коли його щоразу зустрічати й проважати, більше й робити нічого не треба.

Від рівного, монотонного стукоту мотора хилило на сон. Андрій задрімав, не випускаючи кермо з рук. Коли хвилі збивали катер з курсу, його рука машинально повертала кермо. Навесні катер був сліпучо-білий, і на борту його красувалося ім'я гордого білосніжного птаха «Лебідь». За літо катеру добряче перепаало, і його зовнішній вигляд уже не відповідав цій назві. Але в одному він був, як і раніше, гідний її — ніби лебідь, він у цілковитій пільмі і в будь-якому тумані йшов, не збиваючись із курсу. Йшов, бо за кермом сидів Андрій.

Пекка Васильєв теж куняв. Минулої ночі так і не вдалося до ладу поспати: вдосвіта вони виїхали з Андрієм у Қайтаніємі по сіно. Коли поверталися, їх застав дощ. Лило мов з відра, і піднялися такі хвилі, що човен стало заливати. Та ще й канат не витримав, двічі розривався. Один човен так і понесло за вітром. Другий вдалося доставити до берега...

Спливали то спокійні, заколиуючі, то неспокійні, дратівливі, думки.

«Володька знову черевики подер, розбишака. Не настачишся на цих дітей, на них просто горить... А вдома зараз усі сплять, тихо, тепло. Тільки от коням холодно. Та й голодно. Трактору, що... Годувати його не треба, він не думає, і йому нічого, коли тракторист про нього й забуде. Ех, бідолашні коні. Вони ж думають. Розмірковують, мабуть, про лиху кінську долю. Та хіба це життя в них, не життя, а суцільна мука.

Ірина намагалася задрімати. Але хіба тут задрімаєш — човен хитає, мотор торохтить. І все одно їй добре сидіти отак, уткнувшись обличчям у чоловікове плече. Коли спираєшся на плече такого дужого чоловіка, відчуваєш себе спокійно і впевнено і часом навіть не думаєш про те, як багато це означає в житті. Закутавшись у плащ, Ірина дивилася крізь вузьку щілину на чорне озеро, вслухалася у стукіт мотора і в шум води за бортом. І раптом вона чітко почувала, як б'ється біля її вуха серце Вейкко.

Катер підкинуло на хвилі. «Лебідь!» «Назва не зовсім пасує

цій моторці»,— подумала Ірина. «Лебідь». Якось замолоду вона співала:

Білосніжні горді птахи
Промайнули над водою,
Наче мрія нездійсненна,
Стрімко зникли за горою.

Ірина любила співати. Адже мелодією можна висловити все, що в тебе на душі. Який настрій, така й пісня. То спокійна й сумна, то весела й жартівлива. Можна співати тихо, ніби сам собі, а можна співати так, аби всі чули, знали, що в тебе на душі. В житті у неї, в Ірини, було багато пісень, але були не лише пісні. Були й такі хвилини, про які не хотілося й згадувати. Але вони приходили, мов сон, надокучливий, лихий сон, від якого хочеться прокинутися і більше не бачити його. Лебідь, білий, чистий птах! Якби можна було прожити життя заново, інакше. Ірина здригнулася, їй стало раптом холодно, і вона ще тісніше пригорнулася до Вейкко. Різне було і в її житті... Вона хотіла думати про щось інше.

Ірина цілий вечір спостерігала за Мір'єю. Яка вона ще дитина, наївна й безпорадна! На все дивиться з неприхованою цікавістю, все для неї нове, багато що дивує її. І скільки в ній довірливості! Ірині хотілося сказати їй: «Не бійся нічого, Мір'є, нехай твої великі голубі очі завжди так відкрито дивляться на світ. Навколо тебе добрі люди, дуже добрі».

— Вейкко, ти не спиш? Як ти гадаєш — Мір'я звикне до нашого життя?

— Звикне.— Вейкко замислився, нахилився до дружини.— І знаєш, про що я думав у Айно. Мені здається, Мір'я та її мати занадто різні люди.

Вейкко та Ірина добре знали Олену Петрівну. Вейкко говорив, ніби розмірковуючи вголос:

— Скільки Олені Петрівні довелося зазнати жорстоких ударів. Вони загартували її, зробили дужою, витривалою. Вона — безмежно чесна, справедлива людина. Тільки чи досить цього для Мір'ї? Адже Мір'я дитина, велика дитина, яка опинилась у незвичному середовищі; вона сприймає все гостріше, її легко поранити. Ні, їй мало тільки сили волі, твердої вдачі, безкомпромісної справедливості. Їй потрібна мама, материнська ласка. Чи усвідомлює це Олена Петрівна? Вона звикла жити одна, жити роботою. А тверда вдача тільки в тому разі є позитивною рисою, коли за нею стоїть велика добра душа.

— Так,— погодилася Ірина.— Мабуть, правда твоя.— І, зітхнувши, додала: — Шкода, що Мір'я не поїхала до нас тижнів на два.

«Задрімати, чи що,— подумала Ірина.— Вранці треба встати рано і в дитячий садок іти бадьорою, повною сил. Діти — це діти, їм же не скажеш, що, мовляв, тітонька Ірина не виспалася. З ними треба співати й танцювати, гратися. Вони можуть по-сваритися, побитися. Тоді маєш бути дуже справедливим суддею і розібратися, на чиєму боці правда. Наталя Артемівна, мати Вейкко, яюсь жартома сказала: «Хіба це діло для дорослої людини цілісінький день з дітками гратися та співати». І все-таки це робота».

Вейкко дивився на далекий берег, де лишилося селище Хаукілахті. До війни тут було невеличке село, чотири хати. А після війни, повернувшись, він побачив чотири пічних труби та крихітну лазню, таку низьку, що входить в неї треба було мало не рачки. Колись Вейкко заночував у цій лазні. Він тоді будував селище Кайтасалмі і шукав місце, де можна було б добувати камінь для печей. Ось і заліз сюди, на згарище. Час тоді був для нього важкий, дуже важкий. Його виключили з партії, зняли з колишньої роботи, судили. І Ірина його кинула. А втім, не тоді, не через ці неприємності, а раніше. А коли все почалося, вона повернулася, прийшла, щоб допомогти йому, просила простити її. Тієї ночі, в маленькій лазні, він думав про своє життя, міркував, як йому бути. Все це сталося ніби вчора. Вейкко дивився на вогні Хаукілахті і згадував ті дні, думав він про них спокійно, ніби все це сталося не з ним, а з кимось іншим. Були в нього тоді й такі друзі — як дізналися, що в нього неприємності, одразу врозтіч. Зате люди, яких він не вважав досі своїми близькими друзями, прийшли до нього, підтримали в тяжку годину. Вони вірили, незважаючи ні на що, в його чесність. Вони змусили повірити, що все закінчиться добре. І ще робота, робота в скрутні моменти життя зцілює найкраще. Він поїхав з міста в тайгу будувати селище серед глухого лісу. Він вірив у людей, в партію. Серед тих, хто виключав його з партії, були люди, переконані, що чинять правильно, для загального добра. Тільки за паперами та окремими фактами вони не зуміли побачити людину. І все-таки не вони уособлювали партію. Коли його відновили, багато хто з цих людей прийшли привітати його.

І тоді, в ті важкі часи, і згодом про Вейкко говорили багато доброго, хвалили його витримку, працелюбство, віру в людей і справедливість. А були й такі порадики — по-дружньому картали його, вчили заднім числом, як треба було поводитися.

— Ти, Вейкко, щира людина. Тебе люблять. Але ти за вдачею не борець. Виключили тебе з партії, зняли з роботи — не здавайся, борися за себе. А ти на бюро як поводишся? Не так треба було...

«Та ну їх до біса! Набридли. Навіть думати про них не варто. Тільки й чуєш: «Я так не вчинив би, я тобі радив, я завжди роблю отак і отак...» Самі ніщо, а все повчають інших. А зробиш по-своєму — почнеться: «Я ж казав, я передбачав, я радив, я казав правду...»

«Лебідь» ішов, погойдуючись на хвилях, по нічному озеру, і сиділо в ньому четверо, в кожного з них була своя доля позаду, своє життя попереду.

Десь за годину показалися вогники Кайтаніємі.

Тягнувши за собою човни, катер по тихій воді підійшов до берега, де неподалік від причалу височіли копиці сіна, приготовленого для відправки в Хаукілахті. Ірина пішла додому, а Вейкко з катеристом і конюхом став вантажити сіно.

— А тепер можна перепочити,— сказав Вейкко, коли вони закінчили.

— Можна...— погодився Андрій, вдивляючись у другий кінець села, де стояв будинок Наталі. Він вагався: може, заночувати в Ларіненів, а вранці зайти до Наталі, придумати якусь справу і зайти.

Але Пекка заявив, що вони негайно поїдуть назад: «Ще погода до ранку зіпсується».

— Так уже й зіпсується,— усміхнувся Андрій.— Та я в будь-яку погоду поведу катер.

— Як минулої ночі провів, так?

Андрій кинув незадоволений погляд на Пекку і пішов до катера. Поки Ларінен і Пекка розмовляли на березі, в Андрія з'явилася шалена думка. Він зняв глушитель з вихлопної труби і завів мотор. Пролунав оглушливий тріск: здавалося, барабанні перетинки лопнуть. Тоді Андрій заглушив мотор. Тепер Наталя знає, що він тут. «Певно, одразу прокинулася від такого тріску. Нехай знає, що я приїздив. Приїхав і не зайшов».

— Ти все село розбудив! — напосівся Вейкко на Андрія.

— Треба було перевірити, чи не засмітилася вихлопна труба,— пояснив той.— А то на озері доведеться морочитися з нею.

— Щось я ніколи не чув, щоб вихлопна труба засмічувалася,— засміявся Вейкко.

Пекка стрибнув у катер, той відійшов від берега. Човни із сіном один за одним повернулися і попливли за катером.

Вейкко ішов слизькою стежкою вгору по берегу. В вікнах його хати горіло яскраве світло. Це світло зігрівало навіть отут, на вулиці. Було приємно бачити його і знати, що за хвилину будеш удома, де тепло і затишно, де з задоволенням ляжеш у теплу чисту постіль.

Підходячи до ганку, він поглянув на берізки, що росли у дворі. Дві берізки стояли поряд, одна — його, друга — Іринина. Коли між ними була гойдалка, а тепер на стовбурі одного з дерев виднівся шрам від удару сокирою. Невже його не зтягне з часом? А ближче до хати, навпроти вікна, росла зовсім маленька берізка. Її посадила Мір'я, коли гостювала навесні.

У дверях його зустріла Ірина:

— Мама захворіла.

Мати лежала бліда, втупившись нерухомим поглядом у стелю.

— Що тобі, мамо? — Вейкко приклав руку до лоба матері. Температури ніби немає.

— Не знаю, синку. Ноги відібрало, і їсти зовсім не хочеться.

— Фельдшера викликали?

— Ні. Чим вона допоможе, та фельдшериця? Побачимо. Не покращає — відвезеш мене до Айно.

Вейкко подумки вилаяв себе, що не здогадався забігти додому до того, як пішов катер. Ніби вгадавши думки Вейкко, Ірина мовила:

— Я казала мамі, що катер прийшов, а вона відповіла, що зараз не поїде.

— Зачекаємо ще.— Матері важко було говорити.— Зваріть чайку. В роті сохне.

Вейкко не знав, що й робити.

— Там на столі тобі папір,— сказала мати.— Дзвонили з Хаукілахті. Кажуть, райком тебе шукає.

Вейкко не любив такі несподівані папірці з райкому; його охопило тривожне передчуття: щось знову сталося. Він прочитав телефограму. «Ось тобі й маєш!» — зітхнув він. Як члена райкому партії, його, Вейкко Ларінена, просили бути присутнім на відкритих партійних зборах у Кайтасалмі. Нічого дивного в цьому дорученні не було — лісопункт зовсім поряд, і, звичайно, в райкомі вирішили правильно: не варто посилати людину з райцентру, коли є член райкому на місці. Такі доручення Вейкко виконував і раніше, він ніколи не відмовлявся іти і їхати, куди його посилали. Але сьогодні...

— Іди, чай закипів,— поклікала його Ірина.

Вона вже встигла подати Наталі Артемівні чай у постіль.

— Куди тебе кличуть? — запитала Ірина, помітивши, що Вейкко стурбований.

— Та з райкому подзвонили, просять приїхати в Кайтасалмі. Збори там. Ось тільки... З мамою недобре. Може, не їхати?

Мати сказала із своєї кімнатки:

— Коли треба, то їдь. Що я? Ти ж не лікар, нічим не допоможеш. Ми, старі люди, часто хворіємо.

— Ти що, мене женеш у дорогу?

— Та не я, справи.

Ніч Вейкко проспав тривожно, раз у раз прокидався, слухав, як дихає мати. Вона спала, але металася вві сні. Надворі піднявся вітер. «Як Андрій і Пекка? Чи доберуться?» — затурбувався Вейкко.

На ранок озеро знову розходилося, за ніч вітер повернувся, і важкі хвилі накочувалися на берег.

Вейкко пішов до контори ферми, в невеличкий акуратний будиночок, збудований тоді, коли він працював тут головою колгоспу.

На порозі його зустрів завідуючий фермою, конопатий хлопець з густою рудою чуприною.

— Як добре, що ти зайшов,— зрадів він,— а я хотів уже до тебе йти. Треба тут порадитися...

Цьому хлопцеві, який щойно закінчив сільськогосподарський інститут, Вейкко здав ферму. Сам Вейкко не мав вищої сільськогосподарської освіти, але господарство тутешньої ферми знав, і новий завідуючий весь час звертався до нього за допомогою.

— Ну що ж, порадилося. Тільки я подзвоню спочатку.— Вейкко довго крутив диск, поки йому вдалося зв'язатися з Хаукілахті. Чути було погано, і Айно Андріївна мало що зрозуміла з плутаних пояснень Вейкко. Вона сказала: тільки-но озеро втихне, вона приїде й огляне хвору. «Лебідь» доплив благополучно, повідомила вона, тільки сіно трохи підмокло. Айно обіцяла передати Воронову, що Ларінен поїхав на збори в Қайтасалмі.

Нарешті Вейкко зібрався в дорогу. На човні з підвісним мотором він переїхав через протоку. Витягнув човен на кам'янистий берег, залишив і мотор у ньому — ніхто однаково не зачепить — і закрокував лісовою стежкою.

Дорога була йому добре знайома. Цією стежкою він провів перших будівельників на місце, де мали побудувати лісопункт Қайтасалмі. Ішов він тоді хворий, з важким рюкзаком за спиною. Хіба він може забути, як ішов тоді цією стежкою? Стояла осінь. Ліс навкруги був гарний, по-осінньому різнобарвний. З сопки перед ним відкрився величний краєвид: лісисті пагорби, чудернацькі скелі й десятки синіх озер, розсипаних серед лісів і скель. А далі розкинулася темно-синя широчінь Сійкаярві, протилежний берег якого зливався з низькими хмарами. Так, світ міняється. Ось і в Қайтасалмі виросло нове селище, одне з найбільших у тутешніх краях. Та й село Қайтаніємі не впізнаєш: стільки набудували, Хаукілахті теж новим став. Скоро дорогу сюди прокладуть, залізницю. Жителів на берегах Сійкаярві стало приблизно вдесятеро більше. Так, усе міняється. Ось тільки

озеро Сійкаярві залишається таким, як і досі, прекрасним і назавжди рідним для Вейкко. Ці лісові береги, похмурі скелі — його батьківщина. Тільки чи довго вони збережуться такими?

Кайтасалмі зустріло його гавкотом собак, шумом машин, пронизливим тріскотом моторних пил, що працювали зовсім поряд із селищем. Будинки в селищі стояли на відстані один від одного, — на відміну від багатьох лісопунктів між ними збереглися дерева. Раніше, бувало, почнуть будувати лісопункт, весь ліс вирубають, а тоді будинки побудують і починають біля них висаджувати саджанці. А тут не так. От стоїть біля дому Миколи Кауронена розлога, вже зовсім пожовкла береза. Того вечора, коли вони прийшли сюди й почали вибрати місця, вирішили, що краще відійти від плану і побудувати будинок трохи далі від дороги, ніж рубати таке дерево, таку красу. Ось і лишилася береза у дворі, біля дому. Тут Вейкко завжди зупиняється. Микола йому наче брат. Коли Вейкко був ще хлопчиком нетямущим і мати його пішла на заробітки на Мурманку, Насто, Миколини мати, взяла його до себе і турбувалася як про рідного сина.

— А — вой, Вейкко! — сплеснула руками Насто, витерла їх об фартух і обняла Вейкко. — Ну, як мама? Чи здорова? А Ірина? — Дізнавшись, що Наталя Артемівна хвора, почала заспокоювати: — Та що ти, любий. Не журися. Мати твоя значно міцніша від мене, та й молодша ж...

У Кауроненів усі були живі-здорові. Та й узагалі в них ніхто ніколи не хворів. Микола й Марина — на роботі. Петько, старший онук, у школі, а ці осьь... І тітка Насто показала трьох білоголових здорових малюків, кожен з яких був викапаний Микола Кауронен.

Вейкко попив чаю і пішов у контору.

У конторі лісопункту було жарко і сонливо-тихо. Чулося лише неквапливе клацання на рахівницях і шурхіт паперів. Начальника лісопункту в кабінеті не виявилось. Його масивний стіл був у такому ідеальному порядку, що можна було з певністю сказати — за ним сьогодні ще ніхто не сидів. Вейкко не став розпитувати, де начальник. У лісі, де ж йому ще бути? Він теж вирішив піти до лісу.

Нижній склад був розташований на другому березі, за затокою. Побачивши, що з лісу виїхала машина з деревиною, Вейкко поспішив навколо затоки на склад. Поряд із стежкою, майже біля самісінької води, серед величезних валунів височіла стара сосна, така довга, що з неї вийшли б дошки для двох човнів і ще вершечок лишився б, і така товста, що навряд чи вдвох можна було б обхопити її стовбур. Цю сосну, яка стояла ніби

господар цих берегів, Вейкко теж пам'ятав здавна. Ще хлопчиною разом із дядьком Іваном він приходив сюди ловити рибу. Дядько Івана Кауронен був йому тоді немов батько і вчив азам життя. Рік тому Івана помер, а його улюблена сосна, як і досі, стоїть велична й поважна. Вейкко погладив її шорстку кору:

— Старієш і ти!

Він присів на камінь. Вслухаючись у шум сосни, подумав, що ось Івана Кауронена немає і сосна доживає свій вік. Стало сумно.

На нижньому складі Вейкко знайшов машину, що вирушала на ділянку, і вскочив у кабіну. Величезний МАЗ покотив по настилу через болото. У багатьох місцях колоди на настилі переламалися, і колеса провалювалися. Машину кидало з боку в бік, колоди ходили під нею ходором.

— Як же ти їздиш такою дорогою? — здивувався Вейкко.

— Так і їжджу. Звичайно, по-справжньому машину не навантажиш. Три рейси зробиш, дивишся — вже й вечір. А коли б дорога, можна було б рейсів із п'ять зробити.

— А як план виконуєш?

Шофер відповів ухильно:

— Коли як. Загалом як весь лісопункт, так і я.

Машина виїхала на сухе місце, але дорога не поліпшилась. Суцільне каміння та вибоїни.

— На дорожніх роботах у вас багато людей? — запитав Вейкко.

— Сказав би я, скільки їх...— шофер мало не вилаявся.— Дорога у виконання плану не входить. Як знаєш, так і давай план.

Вейкко порадив:

— Сьогодні у вас збори. Ось скажи й про дорогу.

— Чого-чого, а зборів і доповідей у нас вистачає,— усміхнувся водій.

Вейкко не знав шофера і вирішив відрекомендуватися:

— Я приїхав до вас як представник райкому партії...

Водій не здивувався:

— Вашого брата, представників різних, теж вистачає.

На цьому розмова урвалася.

На ділянці навколо вогнища сиділи лісоруби й курили. Були серед них і знайомі Вейкко. Йому поступилися місцем на колоді.

— У вас що, обідня перерва? — запитав Вейкко.

Люди перезирнулися. Тоді один з лісорубів, літній, оброслий чорною бородою чоловік, вийняв цигарку з рота, сплюнув у багаття і відповів:

— Так, перерва на обід. Хоч на десять обідів вистачить.

Певно, ця відповідь видалася неповною шоферу, з яким Вейкко приїхав. І він додав:

— Турботу про людей виявляють, товаришу уповноважений. Тому й перекури тривалі. Щоб люди не дуже втомлювалися.

Вейкко почав сердитися. Що, вони з нього сміються, чи що?

— Скажи хоч ти, Ховатто, — звернувся він до одного із знайомих, — що все це означає?

У Ховатти завжди в роті стриміла маленька люлька-носогрійка. Така коротенька, що курилася мало не під самим носом, між пишною бородою та густими вусами. Ховатта вийняв люльку з рота, неквапливо вибив її, обдумуючи, видно, що сказати. І дав вичерпну відповідь:

— Бензину нема.

І знову став набивати люльку, зосереджено дивлячись на вогонь.

— Чорт забирай, знову Степан Ничипорович поїхав, — зітхнув хтось. — Від нього хоч якась користь: коли він на ділянці, без бензину його не залишать. Гляди, й нам трохи перепаде.

— У мене для крану ще трохи пального лишилося. Ходімо, я навантажу твою машину, — сказав довготелесий чоловік, підводячись з колоди. Водій МАЗа сів у кабіну й повів машину до штабелів.

Вейкко залишився біля багаття. Він поговорив з робітниками, дещо занотував. Треба негайно розшукати начальника. Шофер сказав Вейкко, що на ділянку начальник не поїхав. Якби поїхав, він знав би, — шофери все знають. Вейкко зачекав, поки закінчили вантажити, і подався назад у селище.

У конторі начальника знову не виявилось. І на столі був такий самий порядок, як і вранці. Виходить, не приходив. Секретарка теж не знала, де він. Вейкко був уже на порозі, коли вона раптом запитала, навіщо йому потрібний начальник. Тоді Вейкко відрекомендувався.

— Чому ви зразу не сказали? — здивувалася дівчина і додала, притишивши голос: — Він із парторгом удома. Доповідь готують. Наказали нікого до них не посилати.

Відчиняючи клямку на хвіртці, Вейкко поглянув на вікна будинку начальника лісопункту: фіранки завішені, наче нікого немає вдома. Але з димаря йшов дим. Вейкко зайшов у двір, старанно витер ноги: спершу об ялинові гілки, що лежали перед ганком, тоді об килимок, акуратно розстелений на ганку. З кухні назустріч вийшла висока літня жінка в рогових окулярах.

— Удома, вдома вони. У тій кімнаті. Роздягайтеся, будь лас-

ка. Проходьте. Сказали — вам можна. Іншим звеліли говорити, що немає дома.

З-за столу підвівся невисокий підтягнутий чоловік у галіфе та білій сорочці. Це був Коллієв, начальник лісопункту. Йому було вже під п'ятдесят. Своєю виправкою, підтягнутістю він нагадував колишнього офіцера. Але Вейкко знав, що Коллієв ніколи не служив у армії. Коллієв був лисий, тільки на скронях залишилося ріденьке сиве волосся. Широке, квадратне обличчя, важке підборіддя, вузькі суворі губи не пасували до маленького, занадто кирпатого носа. Вдивляючись у гостя невеличкими сірими очима, Коллієв неквапливо склав папери на столі і тільки тоді вийшов назустріч Вейкко.

— Я так і знав, що вас направлять. Дуже добре.

Ларінен потиснув руку Бородкіну, парторгу лісопункту, високому худорлявому чоловікові невизначеного віку.

— Я вам заважаю?

— Ти ж не байки прийшов розповідати. Сідай,— запропонував Коллієв.— Ми закінчуємо доповідь. Ти, звичайно, переглянеш її перед зборами. Маріє Василівно, як там обід?

— Незабаром буде готовий,— відповіла жінка з кухні.

— І я зараз закінчу,— промовив Коллієв.— Ось ще кілька речень.

Коллієв знову став писати. Бородкін уважно читав доповідь. Ларінен раз у раз поглядав на годинник. «Люди в лісі сидять без пального, а вони...» — міркував він, не знаючи, як відірвати начальника й парторга від їхньої роботи.

«Мабуть, тут теж потрібна звичка»,— майнуло в Ларінена, котрий спостерігав, як серйозно Коллієв і Бородкін готують доповідь. Він добре знав їх обох. Коллієв усе життя проходив у начальниках — працював у міністерстві, був на партійній роботі, тоді його взяли в трест, звідти послали в ліспромгосп, потім знову він потрапив на партійну роботу. Рік тому його призначили начальником лісопункту в Кайтасалмі. Звичайно, це було пониження, але водночас він уперше став самостійним керівником. Бородкін був молодший, він закінчив лісотехнічний технікум, тоді був на комсомольській роботі і тільки нещодавно почав працювати за спеціальністю — майстром на лісопункті. Водночас він секретар партійної організації.

Поки Коллієв писав, Вейкко оглядав домівку начальника лісопункту. В домі був винятковий порядок, чистота. Вейкко знав, що Коллієв удівець, живе з дочкою. «Здається, дочка працює в бібліотеці. А ця жінка, мабуть, приходиться допомагати. Так, в домі в нього абсолютний порядок, а ось на роботі...»

Нарешті Коллієв відклав ручку і відкинувся на спинку стільця.

— Здається, все. Залишилося тільки написати проект рішення. Дай-но суди,— сказав він Бородкіну.— Я завжди пишу доповідь повністю. Звичка.

Ларінен узяв доповідь у руки.

«В історичних рішеннях ХХІ з'їзду нашої партії величезне значення надається розвитку всіх галузей лісової промисловості, а також заготівлі деревини...»

Коллієв самовдоволено зауважив:

— До того ж, цю доповідь я можу використати для виступу на активі. Як ти вважаєш?

Ларінен читав далі:

«...Наш колектив, як і весь героїчний радянський народ, з небаченим натхненням приймає ці рішення і не шкодуючи сил...»

— А як у вас з виконанням плану? — запитав Ларінен, відірвавшись од доповіді.

— Читай, читай. Там усе сказано. Загалом хвалитися нічим. За останню декаду знову в боргу лишилися.

— Виходить, з небаченим натхненням і не шкодуючи сил колектив лісопункту зірвав виконання плану? До чого тут героїчний радянський народ?

Коллієв спохмурнів:

— Ти це облиш!

— Ти ж сам так пишеш.

Бородкін поспішив на допомогу Коллієву:

— Не треба плутати становище на лісопункті і загальнополітичну довідку, необхідну в доповіді. Це різні речі.

— Кому вона потрібна, ця загальнополітична балаканина? — не поступався Вейкко.— Пусті слова.

— Ти що? — Коллієв здивувався.— Не забувайся, товаришу Ларінен. Ти ж представник райкому. Партійні збори — справа політична. Це насамперед... По-друге...

— Я пам'ятаю, що я представник райкому. Тому й кажу.

— Знаєш що, Ларінен...— Коллієв підвівся, підійшов до вікна і сказав, повернувшись спиною до слухачів: — Мені довіряли готувати доповіді ще тоді, коли ти...

— Коли я що?

— Словом... Не тобі мене вчити...

Коллієв замовк. Не ті слова, не за адресою сказані. Ларінен воював, він сам — ні. Але є певні обставини... У нього, в Коллієва, облікова карточка члена партії чиста. У Ларінена — виключення, відновлення, догана, туманні справи в родині. Сказати б про це... Ні, мабуть, не варто.

— Часи міняються,— сказав Ларінен.

— Чи не ти їх змінюєш?

— Не я — життя, народ, партія.

Коллієв різко повернувся до Ларінена:

— Курс партії не змінився. Багато хто намагався його змінити, та не вийшло і не вийде. Отак.

Ларінен похмуро гортав доповідь. Коллієв зітхнув. «Ось які вони, сучасні керівники. Їм усе не до душі». А доповідь така, як і повинна бути. Не для себе ж він старався, для справи. Він завжди робив усе на користь справи. Чесно. Принципово. А ці — Ларінені, сучасні діячі... Коллієв зітхнув.

— А скажи-но, чому люди в лісі сидять без пального? — раптом запитав Ларінен.

— Як сидять? Повинно бути пальне.

— Я щойно з лісу. Знаю, що немає.

Коллієв подивився на Бородкіна. Той почав пояснювати:

— Тут така справа. Бачиш, у Хаукілахті не дали машину Степану Ничипоровичу. Він подзвонив — треба їхати. Ну й послали машину ту, що бензин повинна була везти. Гадали, встигне. Видно, не встиг.

— Ех ви, хаукілахтінці. Машину не могли дати, — Коллієв кинув презирливий погляд на Вейкко. — Час уже їй повернутися.

— Може, не чекати її повернення, — запропонував Вейкко. — У вас же ще є машини. Люди не можуть працювати.

— Та ніколи. Проект рішення не готовий.

— Можна і без нього. Люди вирішать...

— Як — без проекту рішення?! — здивувався Коллієв. — Дивно порада. Слухай, тут тобі лісопункт, а не...

— А люди сидять без пального, — перебив його Вейкко.

— Ну, це вони вмють — сидіти.

Вейкко розсердився:

— Як ти говориш про людей? Ти знаєш, який у них настрій? Мені соромно за тебе. — І додав уже спокійніше: — Але я все-таки попросив би вас уладнати цю справу негайно.

Коллієв став неохоче вдягатися.

— А обід? — розгубилася хатня робітниця.

Коллієв махнув рукою і, грюкнувши дверима, вийшов.

Вони йшли селищем один за одним. «Іч, троє здорових чоловіків серед робочого дня вештаються як нероби», — подумав Вейкко і, відставши від Коллієва та Бородкіна, попрямував на нижній склад. Начальник обіцяв послати машину з палимим у ліс.

Вітер ушух, і озеро заспокоїлося. «Як там мати?»

«Лебідь» знову мчав через Сійкаярві. Андрій віз Айно Андріївну в Кайтаніємі.

Айно народилася й виросла на цьому озері. Скільки їй довелося плавати на його хвилях! І на човниках і на великих риболовецьких човнах. І в бурю, і в тиху погоду. А взимку вона ходила через його простори на лижах. Та й «Лебідь» не вперше везе її. Її хворі мешкають у багатьох невеличких селах на берегах Сійкаярві.

Щоправда, в Кайтаніемі, в селі, де Айно народилася, рідних у неї не лишилося. Тільки на кладовищі могила матері і батька. Сестра живе в південній Карелії, вчителька. Решту родичів війна розкидала по всьому світу. Айно теж багато зазнала відтоді, як поїхала вчитися у Петрозаводськ. Була в евакуації, потім у роки війни вступила до Воронежського медичного інституту. Щоправда, Воронежським він був тільки за назвою, а знаходився далеко на сході країни. Далі приїхала в Карелію, працювала лікарем у Туулілахті. Там теж вважала себе корінною жителькою. А тоді Воронов, її чоловік, сказав, що Туулілахті загалом збудоване селище і час знову їхати в тайгу, туди, де все починається спочатку. Айно не боялася тайги. Тим більше, що тайга, виявляється, була не десь там, а на берегах її рідного озера, звичайно, це була випадковість, але в ній крилася закономірність — Айно вийшла заміж за будівельника, будують тепер скрізь, на Сійкаярві теж...

Ірина чекала на пристані. Вона впізнала звук мотора «Лебедя» і здогадалася, що це їде Айно Андріївна.

— Айно, донечко, спасибі тобі, — зраділа Наталя Артемівна. — Ірино, постав-но самовар.

Айно Андріївна помила руки й наділа халат. Білий халат дуже личив їй, він надавав їй строгого і водночас привітного вигляду. Ірина помітила, що чим довше Айно оглядає хвору, тим більше вона тривожиться. Ні, вираз її обличчя не змінився. Вона усміхалася й жартувала. Але руки стали рухатися квапливо й неспокійно.

— Що з нею? — запитала Ірина.

— Та нічого страшного. Треба її тепло одягти, на озері вітер.

— Ти забереш її?

— Так, неодмінно.

— Але все-таки, що з нею?

— Важко поки сказати щось певне. Та все одно її необхідно покласти в лікарню, обстежити. Можливо, оперувати.

— Ну, тобі, дочко, видніше. Сама знаєш, як краще, — сказала Наталя Артемівна. — Тільки чаю спершу попей.

За чаєм Ірина спробувала розпитати, що ж усе-таки з матір'ю Вейкко, але Айно відповіла неохоче:

— Може, доведеться відправити в районну лікарню.

— Справді? А не краще буде їй у тебе, в Хаукілахті?

— Там лікарня більша. До того ж...— Айно промовила зовсім тихо,— мені доведеться на кілька місяців залишити роботу.

— Чому? — Ірина пильно подивилася на Айно і раптом зрозуміла: — У тебе буде дитина?

Айно кивнула.

Хвору почали збирати в дорогу. Айно попросила Ірину знайти Андрія.

— Андрія не бачили? — запитала Ірина в хлопчаків, що зібралися біля «Лебедя».

— Він туди пішов...

Андрій усе-таки не витримав і зайшов до Наталі. Щоправда, ніякого приводу він вигадати не зміг. Андрій зайшов у хату й остовпів. За столом сидів капітан буксира Микола в оточенні всього свого екіпажу. Біля пузатого самовара стояла пляшка «Московської». Обличчя капітана було спітніле й червоне.

А загалом нічого особливого в цьому не було: команда буксира заходила попоїсти то в один, то в інший дім — куди було ближче. Але Андрію те, що він побачив, видалося неймовірним нахабством і великою образою як для нього особисто, так і для всього цього дому. Наталя, щоправда, сиділа не біля столу, а збоку і щось шила. Господиня наливала гостям чай, пригощаючи їх, як це й належить.

Андрій стояв на порозі, забувши навіть привітатися.

— Гей, причалюй до столу — пригостимо.

Хлопці з буксира з неприхованою зловтіхою дивилися на нього. Наталя зашарілася й схилилася над шиттям.

Нарешті оціпеніння Андрія минуло. Великими кроками він пройшов просто до Наталі і буркнув:

— Ходімо.

— Куди? — Наталя підвела голову.

— Сідай, Андрію. Чаю хочеш? — запитала Наталина мати.

— Одягайся,— наказав Андрій Наталі.— І хутко! — А матері відповів: — Є тут і без мене охочі до вашого чаю.

Микола став вилазити з-за столу.

— Хто ти такий, щоб розпоряджатися в чужому домі?

Андрій повернувся до Миколи. Обличчя його було рішуче. Два матроси встигли схопити Миколу за руки. Але їм не вдалося втримати його. На допомогу їм кинулися решта хлопців з буксира, і спільними зусиллями вони повалили свого капітана просто на ліжко. Андрій стояв на місці і навіть не ворухнувся. Наталя квапливо зав'язала хустку і накинула пальто.

— Ходімо.

Тільки надворі вона запитала:

— Куди ти мене ведеш?

Андрій не відповів. Він попрямував просто до «Лебедя». У ньому вже сиділи мати Вейкко та Айно Андріївна. Ірина стояла на березі.

— Андрійку, куди? — запитала знову Наталя.

— У Хаукілахті.

— Надовго?

— Назавжди.

Дівчина розгублено подивилася на катер, на Андрія, тоді на рідну домівку і усміхнулася Андрію.

— Який ти... Ірино Матвіївно, скажи мамі... — попросила Наталя, залазячи в катер, — скажи їй, що я поїхала до Андрія в Хаукілахті.

Мотор загув, і катер помчав озером. Ірина пішла виконувати прохання. Удома в Наталі вона мало не спіткнулася об стілець, що лежав біля порога. Хлопці з буксира ледве стримували свого капітана, який виривався і кричав: «Давай швидше на буксир. Заведемо — і повний уперед. Візьмемо «Лебедя» на абордажі!»

Господиня зойкнула і напосілася на гостей.

— Ну, забирайте свої пляшки і — геть звідси, щоб і духу вашого не було. Тут вам не шинок...

Збори закінчилися після півночі. Незважаючи на наполегливі прохання Миколи Кауронена. Вейкко не залишився ночувати в Кайтасалмі. Було трохи видніше, ніж минулої ночі. Через нещільні хмари пробивалося кволе місячне світло.

Вейкко хвилювався за матір. Перед зборами він спробував позвонити у своє село, але в конторі нікого не виявилось. Тому він не став затримуватися в Кайтасалмі.

Вейкко був задоволений зборами. Навіть Бородкін у своєму заключному слові відзначив, що збори пройшли на хорошому рівні і критика була виправданою, хоча й гострою. Проте Ларінен не був переконаний, що Бородкін говорив це щиро.

Тільки Колліеву збори не сподобалися. Коли вони скінчилися, він довго мовчки йшов поряд із Ларініном, і тільки коли Вейкко зупинився, щоб попрощатися, втомлено зітхнув:

— Перепало мені сьогодні, Вейкко Яковичу.

— Ви вважаєте — вони кажуть неправду?

— Не знаю.

— Хто ж знає?

— Бачиш, я не знаю, яка позиція райкому в цьому питанні. Тобі, мабуть, це відомо краще. Коли в райкомі вважають, що так повинно бути, то вони кажуть правду, ці робітники.

— До чого тут райком? Адже робітники казали те, що думали...

— Думку робітників можна підготувати,— перебив Коллієв.— Поговорити з ними. Цим ти і займешся.

— Я?

— Хто ж іще. З усього видно...

Під кінець Коллієв все ж зізнався:

— Важко мені працювати. Бракує сили, старий став, почав спотикатися. Думаю подавати заяву. Як райком вирішить, так і буде. Коли треба,— залишуся працювати. Визнають за потрібне піду на іншу роботу. Отак...

Місяць сховався за хмарами. Стало темно хоч в око стрель. Коли Вейкко дістався до берега протоки, йому довелося чимало повозитися, аби завести мотор. Нарешті човен помчав через протоку до вогників, що миготіли на протилежному березі. Вейкко знайшов серед вогнів і свій будинок. Його чекають. А може, матері погіршало, і тому світло на ніч не вимикали. Матері вдома не було. Це Вейкко відчув одразу, щойно ввійшов на кухню. Але він усе-таки заглянув спершу в її кімнатку.

— Айно забрала її.

Ірина розмовляла тихо, ніби хвора була ще вдома і спала.

— Що вона сказала?

— Нічого особливого. Говорила, що одужає.

— І більше нічого? — Вейкко поглянув Ірині просто у вічі. Ірина відвела погляд.— Ірино, що сказала Айно?

— Нічого. Забрала й повезла. Збирається відправити в районну лікарню.

Вейкко більше не розпитував дружину, та тій і нічого було сказати.

— Що цікавого було на зборах?

— Збори як збори. Давай пити чай.

За столом Ірина розповіла про Андрія й Наталю. Намагаючись відволікти Вейкко від тяжких думок, вона змалювала подію якнайкомічніше. Вейкко сидів зосереджений і похмурий, лише під кінець усміхнувся:

— Живемо, як у давнину жили. Флот бунтує, і жінок викрадають.

Розділ третій

Неділя. Ранок видався ясний, але холодний.

О господи, вже майже десята година. Звичайно так довго Мір'я не спала. Постіль матері застелена, на столі — сніданок, накритий ватяною муфтою. Виходить, мати ходила і в їдальню.

Ой, ой, як негаразд вийшло: адже ходити по сніданок — це обов'язок Мір'ї. Але мама — це мама. Мабуть, подивилася, як солодко спить її донечка, і не стала будити. Куди вона пішла? І в неділю вдома їй не сидиться.

Мір'я відчинила квартиру і, вдихаючи на повні груди свіже п'янке повітря, пропахле смолою, почала швидко робити зарядку. Потім вийшла в сіни і вмилася холодною водою, що обпікала тіло, розтерлася пухнастим рушником.

За сніданком Мір'я знову з жахом подумала, що тут у неї такий добрий апетит і їсть вона більше, ніж треба. Он як уже поправилася! Треба щось робити. Але що вдієш, коли апетит такий... Може, якийсь обмежувати себе в їжі та більше рухатися.

Рухатися поки що доводилося мало. Вона ніде не працювала, її роботою було навчання, насамперед Мір'я повинна була хоч трохи вивчити російську мову. Вона завела вузький довгий зошит, куди щодня записувала тридцять нових слів. Наступного дня перевіряла, чи пам'ятає вона їх, і складала з них речення. До того ж вона мала щось засвоїти з граматики і виконати вправи.

Не встигла Мір'я повторити напам'ять вивчені вчора слова, як побачила, що до них іде Ніна. Ніна на рік старша від Мір'ї, кругловида, червонощока, присадкувата дівчина, яка завжди усміхалася, мов ясне сонечко. Родом Ніна з берегів Сійкаярві. Розмовляє вона на карельському діалекті, дуже близькому до фінської мови.

Широко розчинилися двері, немов інакше з Нініними габаритами неможливо було зайти в будинок; вона вся розпливлася в посмішці: «А ось і я».

— Тервех, Мір'є! Знову ти за книжками сидиш? Відпочинь. Сьогодні ж вихідний, ніхто не працює.

— Хіба це робота?

— А де мати?

Мір'я не встигла відповісти, як почула наступне запитання: «Ти вже снідала?» І, не чекаючи відповіді, Ніна заторохкотіла: «Знаєш, як на вулиці гарно, ну просто...»

Довелося відкласти книжки. Мабуть, Ніна хоче повідомити їй якусь важливу новину. Не прийшла ж вона тільки заради того, щоб запитати, де Олена Петрівна і чи поснідала вже Мір'я.

— Ну, що ти хочеш мені сказати?

— Знаєш,— шепнула Ніна,— Васелі приїхав.

— Васелі? — Мір'я намагалася пригадати: Васелі, Васелі...

— Не пам'ятаєш? Мій брат. Скільки разів я говорила про нього.

— Он що! — пригадала Мір'я. Щоправда, про Васелі говорили тільки один раз. Ніна розповіла якось, що її старший брат виріс у дитбудинку і вчиться в університеті.— Він приїхав на канікули? — запитала Мір'я.

— Та ні. Він залишив...— Ніна засміялася.— Васелі у нас такий. Ну розумієш, хлопець розумний, тільки ось трохи тее. Розумієш, щось спаде йому на думку. Але він повернеться в університет наступного року. Приїхав сюди на рік. От мама зрадіє. Ходімо до нас.

Така вже вона, ця Ніна,— брат приїхав, виходить, треба кликати гостей. Хоча гостей нікуди й кликати. Нінин дім за п'ятнадцять кілометрів звідси. Там живуть мати з вітчимою і маленька сестричка. В Хаукілахті Ніна мешкає в гуртожитку, їх п'ятеро дівчат у одній кімнаті.

— Куди «до нас»? — запитала Мір'я.

— Та до нас, у гуртожиток. Повинна ж ти побачити Васелі. Вони там сидять, дівчата і він, чай п'ють і теревенять.

«Теревенять?» Мір'я не знала, що це означає. Але вирішила, що це щось на зразок патякання, пустопорожньої балаканини.

— Ну ходімо й ми теревенити,— всміхнулася вона.

Уже в коридорі гуртожитку чувся дзвенькіт посуду, веселий переливчастий сміх. Коли вони відчинили двері, в кімнаті одразу стало тихо. З-за столу, заставленого тарілками з піріжками, печивом, кружальцями ковбаси й цукерками, підвівся назустріч високий стрункий хлопець, дуже схожий на Ніну, тільки світле волосся не рівне, як у сестри, а злегка хвилясте. Він був у темно-синій куртці з «блискавками» і вузьких чорних штанах. «Одягається майже як наші хлопці». Мір'я згадала знайомих хлопців з Фінляндії.

— А ось і наша Мір'я,— вже з того, яким голосом Ніна це сказала, можна було зрозуміти, що вона встигла немало розповісти брату про свою нову подругу.

Васелі шанобливо вклонився і подав руку.

— Прошу, до столу!

— Мір'я ще погано розуміє по-російському,— попередила Ніна.

— Пробачте, я... погано... можу говорити по-фінському,— сказав хлопець, плутаючи фінські та карельські слова.— Забув... Прошу до столу, сюди.

Усі дівчата були так гарно одягнені, немов зібралися на бал. Мір'я мимоволі поглянула на свої туфлі, поношені, широконосі, на низькому підборі, тоді перевела погляд на модні туфлі дівчат. Мір'їна сукня теж мала зовсім буденний вигляд.

— Пробачте, я тільки на хвилинку, я...— Мір'я спробувала піти, але Васелі знову схопив її за руку і посадив до столу.

Він налив у склянку вина з великої пляшки і вибачився, що в домі немає чарок.

— Ми п'ємо із склянок.

Мір'я не стала пити, тільки трошки надпила.

— Приїхали, виходить, ми в радгосп,— Васелі вів далі розпочату раніше розмову.— Послали нас на картоплю. І ось під час обіду до нас на поле прийшов агітатор. Дістав газету. Говорить, проведемо політбесіду. Ну ми сіли, дістали у кого що з собою було і почали їсти. Ми їмо, а він, той старий, читає по складах передову з райгазети. Вже не пам'ятаю, про що вона була. Пробурмотів своє і пішов. Наступного дня, бачимо, знову суне з газетою в руці. Ми вирішили — ану його к бісу — і пішли в ліс брусниці збирати. Він кричав, кричав, розлютився і пішов. А ввечері зібрали нас, прийшли і парторг, і комсорг. І давай нам вичитувати, чому ми не цікавимосся тим, що відбувається у світі, чому не надаємо значення політико-виховній роботі, чому та чому. А я візьми та й скажи їм, що на біса нам така виховна робота. Люди ми освічені, читаємо і не тільки районну газету... Ну, загалом закінчилося тим, що плюнули ми й дременули з радгоспу.

Тоді ввімкнули радіолу. Васелі став програвати нові платівки, які він привіз.

— У вас, мабуть, є фінські платівки, шлягери? — запитав він Мір'ю.

— Мало. У мене переважно народні пісні.

— Хотілось би послухати.

— Ходімо до нас,— запропонувала Мір'я.

Васелі наче іменинник крокував серед дівчат. Дорогою вони зустріли двох, дівчину й хлопця. Дівчину Мір'я знала — Марина Қоллієва, бібліотекарка із селища Қайтасалмі. А хлопець, здається, був добре знайомий решті, бо вже здаля Ніна гукнула:

— Вітаю, Ігор! Ти коли повернувся?

— Хто це? — запитала Мір'я.

— Невже ти його не знаєш?! Ах так, тебе ж тоді ще тут не було, коли він поїхав на курси. Це ж Ігор,— сказала Ніна і одразу зашепотіла на вухо: — Цікаво, чи знає він, що сталося з Ізольдою?

— А хіба йому... А хіба його це стосується?

— Ще й як! Це ж усі тут знають. Ну й пліткарка я. Тільки я тобі нічого не казала, зрозуміла?

Усі кинулись вітатися з Ігорем та Мариною. Коли Ігор стояв спиною до них, він здавався дорослим і старшим за свої роки. Він був кремезний, рухався неквапливо, впевнено. Але, коли він обернувся, Мір'я побачила, що Ігор зовсім ще хлопчисько, йому

років із двадцять, не більше. У рисах його обличчя було щось по-дитячому м'яке, округле. Особливо впадали в очі товсті м'які губи. Він був без шапки, ніби хотів похвалитися густою чуприною цупкого чорного волосся. Але потиск його руки був не дитячим, долоні — великі, тверді, міцні. Поряд з Ігорем Марина здавалася тоненькою і непоказною.

— Тепер я теж жителька Хаукілахті,— повідомила Марина і, не чекаючи розпитувань, пояснила: — Батька перевели сюди.

Васелі нетерпляче тягнув Мір'ю за руку:

— Ходімо. А то холодно тут стояти.

— Ходімо до нас,— запропонувала Мір'я Марині та Ігорю.

Олени Петрівни все ще не було дома. «Де ж це мама могла підітися?»

Олена Петрівна сиділа в конторі. Хоч і була неділя, тут зібралися, крім Олени Петрівни, Воронов, Вейкко Ларінен і колишній начальник лісопункту Кайтасалмі Коллієв. Учора, на профспілкових зборах Коллієва обрали головою будкому. Він і запропонував зібратися вранці й поговорити про справи. Воронов, щоправда, зауважив, що вихідний день — це вихідний і поговорити про все можна і в понеділок. Але Коллієв наполіг: до понеділка він повинен в усьому розібратися і знати, з чого почати, що робити насамперед. Тим більше, як з'ясувалося на зборах, профспілкова організація, власне, мало що робила, крім збирання членських внесків, та й те, як прийдеться, боржників чимало.

— Почати доведеться з квартирного питання,— зауважив Воронов.— У гуртожитку тебе не поселиш, роки не ті.

Коллієв стояв біля вікна і спостерігав за горобцями, що білися в дворі. Іч які, маленькі, а як уміють постояти за себе. «Боротьба за існування»,— думав Коллієв. Небо знову хмарилося, хоча зранку сонце наче й визирало. Осінь. Чим старший стаєш, тим похмурішою здається осінь. Особливо коли над головою немає надійного даху.

Не вперше Коллієв переїздив на нове місце проживання. Він вважав себе рядовим партії: куди запропонують, туди і йде. Проте вперше його так понизили. Та і вперше його приймали так — навіть про квартиру не потурбувалися. Раніше, бувало, приїдеш — одразу ключі вручають, квартиру показують: «Ну що, Якове Михайловичу, влаштовує?»

— Мені здається, є питання важливіші, ніж питання про мое житло,— сказав Коллієв. Ні, він не буде скаржитися й принижуватися. Нехай побачать, як тримається справжній комуніст.— Не для того мене обрали головою будкому, щоб я насамперед про себе турбувався.

Але Воронов не став його слухати.

— Квартиру виділимо в новому стандартному будинку. Чи як? — Начальник будівництва подивився на Ларінену, тоді на Олену Петрівну. — Звичайно, бажаних одержати житло в нових будинках багато, є навіть з маленькими дітьми. Але що вдієш? Треба врахувати й такий момент: Коллієв залишив на лісопункті гарну квартиру, а коли його перевели на нижчу посаду, то це не означає, що він повинен постраждати і в цьому — жити в гірших, ніж досі, квартирних умовах.

— Питання про мою квартиру вирішуйте на свій розсуд, — погодився Коллієв. — Та коли зайде мова про розділ житла для робітників, треба брати до уваги і рішення будкому. А тепер дайте мені список бригад. У вас не провадився регулярний облік показників, не було контролю за ходом змагання. Доведеться, певно, почати з цього. Як ви вважаєте, Олено Петрівно?

— Відомості ми щодня здаємо он туди, — Олена Петрівна показала на двері бухгалтерії, — точних цифр я зараз не пам'ятаю.

— А в теслярів як зараз справи? — звернувся Коллієв до Ларінену.

— Наші показники можна знайти там же.

— Хм! — Коллієв усміхнувся і подумав: дуже вже красномовний був Ларінен і зауваження робити мастак, коли приїздив до них на лісопункт за дорученням райкому, а ось коли йдеться про його власну роботу, то тільки плечима знизує. «Там знайдуться». А раптом не знайдуться? Коллієву хотілося сказати щось уїдливе, але він стримався: ущипливими зауваженнями можна зіпсувати стосунки. Коллієв попросив Воронова відомості про роботу бригад передавати в будком. — А ми вже потурбуємося про те, щоб люди бачили їх. Так, а як справи з трудовими конфліктами? Чи є в даний момент такі конфлікти, в яких повинен розбиратися будком?

Начальник будівництва знудьговано поглянув на стінний годинник. Учора Айно здала лікарню, завтра вона поїде до сестри. «Цікаво, які там у південній Карелії зараз дороги? Як би її не розтрясло, зараз їй це небезпечно. А втім, Айно сама лікар, їй видніше». Воронов спершу був проти того, щоб Айно їхала. Але потім вирішив: нехай їде, там їй буде легше. Тут однаково спокою немає, приходять хворі з різними болячками. Воронову хотілося бути в неділю вдома, допомогти дружині зібратися в дорогу, а тут...

— Конфлікти, кажеш? Бували, звичайно. І будуть. Без них не обійдеться, — відповів Воронов.

— І будуть? Ну знаєте...

— Люди не ангели,— Воронов підвищив голос.— Не треба обманювати себе. У кожного своя вдача. Тим більше в нас багато молоді. І весь час приїжджають.

— Треба знайти підхід до людей,— повчав Коллієв.— Молодь запальна, вона захоплюється. Романтика. А між романтикою й буденним життям велика відстань. Треба допомогти їм подолати цю відстань якомога безболісніше. До цього ми повинні прагнути. У мене в самого є дочка, і я знаю...

— Піду, мабуть, відпочину трохи. Сьогодні день відпочинку,— раптом перебив Коллієва Ларінен. Вейкко сказав те, про що Воронов весь час думав.

— Так, відпочинок насамперед,— не міг не погодитися Коллієв.— А що ж нам лишається? Без секретаря партійної організації нам нічого тут робити.

Почало підмерзати. Вони йшли узбіччям, де земля вже трохи підмерзла. На свіжому повітрі і настрої покращав сам собою. Воронов запитав у Коллієва вже зовсім іншим тоном:

— Ти часом не мисливець? Мені треба дістати доброго собаку на полювання.

— Та бачиш...— Коллієв розгубився.— Коли був молодший, я теж ходив на полювання. Тоді стало ніколи, все справи, справи. Тепер свій вільний час віддаю книгам, читаю.

...Коли Олена Петрівна прийшла додому, в кімнаті було тихо, прибрано. Зовсім не було помітно, що тут тільки-но веселилася молодь.

Олена Петрівна сіла в крісло, покрите східним килимом. Мір'ї це крісло чимось нагадувало качалку, яка стояла в будинку Матікайненів у Алінанніемі. І мати, яку Мір'я завжди бачила в русі, чимось нагадувала зараз Аліну Матікайнен. А втім, Аліні, тихій, завжди заклопотаній жінці, теж ніколи було гоїдатися в качалці. Тільки іноді, втомившись, сяде на хвилинку і зітхне. Коли Мір'я згадувала домівку, в якій вона виросла, Аліну, в неї починала боліти душа, і вона відчувала себе самотньою, покинутою. Сьогодні вранці в неї був гарний настрій. Потім він чомусь зіпсувався. Чому — Мір'я сама не знала. Прийшла Ніна, забрала її в гуртожиток. Тоді всі разом прийшли сюди. Слухали платівки, танцювали, було весело. Потім Васелі став розпитувати про спільних знайомих, яких усі знали, крім Мір'ї. Вдалися до спогадів — Мір'я знову виявилася зайвою. Почали сперечатися про життя, про стиль керівництва колись і тепер, про дружбу. Про неї, Мір'ю, ніби забули, немов її з ними й не було. Далі всі пішли в гуртожиток на недільник, а її, Мір'ю, не взяли, не по-

кликали. Коли б сказали: «Ходімо з нами», вона, звичайно, пішла б.

— Що з тобою? — запитала мати.

— Нічого,— відповіла Мір'я і розповіла, що в неї були гості.

— Ти чомусь смутна,— зауважила мати.— Виходить, Марина Коллієва була в нас. Ще хто?

— Васелі, Нінин брат.

— Васелі приїхав? Це добре.

— Що ж тут доброго? Наскільки я зрозуміла, йому, здається, довелося залишити університет.

— Добре, що в тебе були гості. Тобі треба більше бувати серед молоді.

— Мамо, коли я піду працювати?

— Ти так цього прагнеш?

— Вони пішли прибирати гуртожиток. А мене не взяли,— Мір'я сумно посміхнулася.

Олена Петрівна уважно подивилася в обличчя дочки й підвелася:

— Ходімо подивимося, що це за прибирання вони затіяли.

Дорогою Олена Петрівна пояснила Мір'ї, що, можливо, Васелі й не виключений з університету, буває, що студент на рік перериває навчання, десь працює, а тоді повертається назад. «Звичайно, може, й так»,— погодилася Мір'я.

У Хаукілахті було два гуртожитки. Один містився в бараці. Довгий вузький коридор, по обидва боки невеликі кімнати. Три більших кімнати займали хлопці, в інших жили самотні робітники літнього віку. Будинок для приїжджих тимчасово був жіночим гуртожитком. Там було три кімнати й кухонька. Прибирання йшло в дівчат. Дівчата були одягнені в лижні костюми, поверх яких наділи ще спідниці. Мір'ю здивував такий одяг. Навіщо спідниці? Щоб випадково не переплутали з хлопцями?

Дівчата мили підлогу, хлопці носили воду. Залізні ліжка були складені одне на одне, матраци витягли на двір, де хлопці вибивали їх палицями. Били їх немилосердно.

— Ігоре, Ігоре! Ти ж від матраца нічого не залишиш,— Ніна відібрала в Ігоря палицю й показала, як треба вибивати матрац.— Бачиш, як Васелі вибиває.

Васелі наспівував веселу пісеньку, часом помахуючи палицею, мов диригентською паличкою.

Воронов та Айно Андріївна йшли мимо з повними сітками в руках. Мабуть, з магазину. Помітивши хлопців біля гуртожитку, Воронов передав сітки дружині і попрямував до будинку для приїжджих.

— Що це за диригент у нас з'явився? — начальник зупинився перед Васелі.

Хлопець відклав палицю і представився. І одразу ущипливо запитав:

— Чи нема у вас в гуртожитку якоїсь гармошки, чи, може, тут палиця вважається єдиним музичним інструментом?

Воронов зміряв хлопця з ніг до голови уважним поглядом і спроквола відповів:

— Цікаво. Бував я на багатьох будовах, але ніде мені насамперед не давали в руки гармошку. Сокиру давали, пилку. І я теж давав людям сокири і пилки. Можу й вам дати, коли таке бажання з'явиться.

— Тільки й усього. Небагато ж ви обіцяєте. А коли знайдеться робітник, якому цього видасться мало? І він вимагатиме, наприклад, щоб до нього ставилися по-людськи. Щоб начальник був ввічливіший.

Воронов примружився й запитав, ховаючи усмішку:

— Невже вам там багато довелося побачити і людського й нелюдського ставлення?

— Стільки, щоб навчитися постояти за себе.

Олена Петрівна подумки всміхнулася.

— У нас тільки гарчать, але не кусаються,— сказала вона хлопцеві.— Буде і гармошка, й радіо. Для того є будком. Михайле Матвійовичу, Айно чекає на вас.

Але Воронов не поспішав іти. Він з цікавістю роздивлявся Васелі. Дивний чоловік цей Воронов. Коли йому щось не до душі, він стає ущипливим, колючим, але варто йому заперечити, дати відсіч, як він одразу змінюється. Якби хлопець почав запобігати перед ним чи зніжковів, Воронов говорив би з ним ще ущипливіше. Але тепер він запитав наче нічого й не було:

— Що ви ще вмієте робити, крім того, що вибивати дівчачі матраци?

— Умію давати здачі тим, хто чіпляється до мене.

— Що ще?

— Про решту можна поговорити серйозно.

— Машини любите?

— Дивлячись які. Швацьку — ні.

— Можу взяти вас помічником тракториста, потім пошлемо на курси, якщо, звичайно, виявите себе. Гаразд?

— Не знаю,— спроквола відповів Васелі.— А чи варто загадувати так далеко. Я тут тимчасовий.

— А-а, тимчасовий. Це міняє справу. Олено Петрівно, візьміть цього тимчасового до себе. Різнорабом.

Мір'я стояла у дворі, розгублена, самотня. Тоді хтось із хлопців тицьнув їй у руки відро з водою і кивнув головою в бік ганку. Мір'я внесла відро в будинок і передала дівчатам. Тільки-но повернулася, як їй дали друге відро. Дівчата мили вже коридор, і хлопці в брудних чоботях не хотіли входити в дім. Десь узявся Валентин. Він теж схопив відро і побіг по воду. Передаючи відро Мір'ї, він запитав, чи прийде вона сьогодні ввечері до клубу — там будуть збори, тоді танці.

До Хаукілахті весь час приїздило багато молоді. Переважно це були хлопці й дівчата, які не мали ніякої професії. Тому було вирішено провести відкриті комсомольські збори з порядком денним: «Почесна професія — будівельник». Валентин як секретар комсомольської організації мав зробити доповідь про будівельників Хаукілахті і про майбутнє селища.

Валентин був поганий оратор. Він хоч і написав текст, але читав його затинаючись і нервуючи.

— Господи, що він там патякає! — зітхнула Ніна.— Доводить, що двічі по два — чотири. Жодної путньої думки.

— Але ж професія будівельника справді важлива й почесна,— Мір'я намагалася захистити Валентина.

— То й казав би про це. Ти тільки послухай, як він промовляє. «Праця — справа честі й совісті». Ми це і без нього знаємо. «Ми будуємо для себе в ім'я майбутнього»... Ну й базікало.

Валентин перераховував бригади — одні мають такі показники, інші — такі. З одних треба брати приклад, іншим слід підтягнутися.

Ніна шепотіла Мір'ї:

— Бачиш? Ніхто його й слухати не хоче. І нічого тут слухати. Багато хто взагалі не прийшов на збори. І правильно зробив. Сидять, мабуть, удома й пиячать.

— І теж правильно роблять? — засміявся Васелі, який сидів поряд із Мір'єю.

— А ось Ізольда якось доповідала... — шепотіла Ніна.

— Про що? Про те, як треба компот варити? — запитав Васелі.

— Ні. Про мистецтво. Про те, як мистецтво облагороджує людину. Вона розповідала так, що збори закінчилися, а ми все ще сперечалися. Пішли до неї; півночі проспечечалися. Отак треба робити доповіді.

Валентин зібрав свої папірці і сів за стіл президії. Васелі став жартівливо аплодувати, але ніхто його не підтримав.

Збори вів Ігор. Він постукав олівцем по карафці.

— У кого є запитання до доповідача? Немає. Коли немає запитань, перейдемо до обговорення.— В залі панувала тиша. Ігор намагався розворушити людей.— Хто виступить перший, регламент обмежувати не будемо. То хто перший? Першого немає. То хто другий?

Усі мовчали.

— У мене є запитання! — нарешті вигукнув Васелі.— Танці скоро почнуться і чи є гармоніст?

Ігор усміхнувся:

— Танці будуть і гармоніст знайдеться, але давайте, товариші, ближче до справи. Питання дуже важливе. Хто хоче виступити?

— О господи! — зітхнула Ніна. І раптом підняла руку.— Я хочу.

Ніна хотіла говорити з місця, але її примусили вийти на трибуну. Вона поправила волосся й почала:

— Я хочу сказати, що такі доповіді, як оця, нам не потрібні...

У залі засміялися. Ніна розгубилася: вона не бачила, як комічно раптом витяглося обличчя Валентина. Ігор знову постукав по карафці. Коли стало тихо, він запитав Ніну:

— Що ти маєш на увазі? Чому це не потрібні доповіді?

— Нам не потрібна балаканина, голосні слова...

— Правильно! — гукнули із залу.

— Товариші! — Ігор підвівся. Збори набирали несподіваного повороту, і він вирішив не допустити, щоб почалося казна-що. Адже він голова, і це буде ганьбою для нього.— Що ти хотіла цим сказати? — грізно запитав він Ніну.

— Я хотіла сказати, що... що ми самі спроможні розібратися, що до чого. Не треба нам говорити про те, що й так кожному зрозуміло... Пам'ятаєте, Ізольтда робила доповідь про мистецтво...

Ігор зблід. До чого тут Ізольтда? Це в його город камінець. Валентин поспішив на допомогу:

— Товариші, сьогодні йдеться не про мистецтво. Давайте будемо говорити, виходячи з порядку денного.

Ніна махнула рукою і пішла з трибуни. У залі зашуміли, заперечалися.

— Чому не дали Ніні виступити?

— Нема чого верзти нісєвітниці...

— Думки в неї правильні, тільки вона не зуміла їх висловити.

— Зуміла, ще й як зуміла...

Ігор стукав по карафці, вимагаючи тиші.

Піймавши його безпорадний погляд, Марина Коллієва вирішила врятувати становище й підняла руку: «Прошу слова». У залі рап-

том стало тихо, і вона не поспішаючи зійшла на трибуну, на ходу розправляючи зборки на гофрованій спідниці.

— Я вважаю, що питання, поставлене на порядок денний наших зборів, заслуговує всілякої уваги,— почала Марина спокійним ясным голосом.— Я не знаю, як розцінювати виступ Ніни. Чи був він просто необдуманим вчинком, чи це свідома спроба відволікти увагу присутніх від найважливішого питання нашого часу? Коли так, то з якою метою? Чи можна називати ідейно-виховну роботу балаканиною, від якої нам слід відмовитися?

— А дівчина вона нічогенька, тільки, на жаль, дурна,— шепнув Васелі Мір'ї.

Ігор поспішив закрити збори. У заключному слові він скаржився на неорганізованість молоді, на нерозуміння важливості теми, запропонував повернутися до цього питання знову та обміркувати причини, з яких обговорення доповіді на цих зборах зірвалося. Його майже не слухали.

Почали прибирати стільці. Баяніст зайняв своє місце. Мір'я не помітила, куди поділася Ніна. В коридорі її не було, Мір'я вийшла на ганок. Надворі було темно, тільки спалахували вогники від цигарок хлопців, які вийшли покурити. Мір'я повернулася до клубу. Проходячи повз двері дирекції клубу, вона почула голос Коллієва:

— Ні, цього не можна так залишити...

Подумавши, що Ніна теж там, Мір'я штовхнула двері. Коллієв щось говорив Ларінену, але помітивши Мір'ю, не закінчивши початої фрази, заговорив про інше.

— Та ось коли б озеро замерзло...

Мір'я повернулася назад.

— Мір'є, не йди,— гукнув їй Ларінен,— посидь із нами...

Але Мір'я була вже за дверима. І раптом їй спало на думку, що на танці вона не залишиться — їй тут нічого робити, коли люди остерігаються її, бояться при ній розмовляти.

Зранку був мороз, і настрої Мір'я мала бадьорий. А тепер ішов дощ, бридка осіння мжичка. Дорога розкисла, стала брудною й слизькою. Під ногами противно чвакала грязюка. На душі теж було тоскно. Мір'я поспішала додому в тепло.

— Мір'є, стривайте.

Її наздогнав Васелі.

— Де Ніна? — запитала Мір'я.

— Додому побігла спати. Чому ви йдете? Ходімо потанцюємо.

— Ні, я хочу додому.

— Я проведу вас.— Васелі взяв її під руку і став заспокоювати: — А вам навіщо хвилюватися? Ось Ніна — як їй перепало,

а вона хоч би що. Це в нас завжди. Гасла, голосні слова. Це ж провінція. Тут ще довго буде так. Ви розумієте мене?

Мір'я не відповіла. Вона подивилася на світло у віконці свого будинку і пришвидшила кроки.

— А я тут тимчасово, — казав Васелі. — Сьогодні я тут, а завтра, коли не сподобається, можу піти. З півроку я, мабуть, пробуду. Ну, може, рік. А ви? Невже ви збираєтеся жити тут, у цій глушині?

— За рік тут буде гарне селище, — відповіла вона.

— Можливо. Тільки люди залишаться такими, як і досі.

Вони підійшли до будинку Мір'ї.

— На добраніч. Спасибі, що провели.

— А через рік ваша мама повезе вас знову куди-небудь у глуху тайгу, де доведеться знову почати ось із таких халупок. І знову ви почуєте доповідь про те, що праця будівельника — справа совісті й честі. І цифри... цифри...

— Я змерзла. На добраніч.

Мір'ї нарешті вдалося вивільнити свою руку з рук Васелі.

Олена Петрівна сиділа над кресленнями.

На будівництві не вистачало пиломатеріалів, і пилорама працювала навіть у неділю. Тому світло було неоднакової напруги, настільна лампа то яскраво спалахувала, то ледве світила.

— Уже все закінчилося? — спитала в Мір'ї мати, не відриваючись від своїх креслень.

— Ні, почалися танці.

— А чому ти не лишилася?

Лампочка знову замиготіла, а Олені Петрівні ніколи було чекати, коли напруга збільшиться, і вона, піднісши логарифмічну лінійку мало не до самої лампи, намагалася роздивитися найдрібніші поділки.

Мір'я хотіла відповісти, що їй там, на танцях, нічого робити, але промовчала, вона боялася, що мати почне розпитувати. А що вона могла пояснити? Просто їй стало сумно, вона відчула себе тут такою самотньою...

Світло знову яскраво спалахнуло, і Олена Петрівна стала квапливо записувати цифри. Коли б весь час була така напруга, вона, мабуть, встигла б закінчити розрахунки до дванадцятої. О дванадцятій електрику вимкнуть.

— Як пройшли збори? — запитала мати, зовсім не звернувши уваги на те, що дочка їй нічого не відповіла на запитання, чому пішла з танців.

Мір'я перед дзеркалом розчісувала мокре волосся.

— Виступила Ніна, сказала, що доповідь, мовляв, суха, загальні слова; честь будівельника, погляд на майбутнє, кращі бригади, відстаючі... Марина Коллієва, тоді Ігор поправили її...

— Т-а-ак. Отак.— Мати не помітила, що дочка розповідає про збори неохоче, з якимось прихованим роздратуванням.— Виходить, збори як збори. І Ніну поправили? Буває. Вона хороша дівчина, серйозна, працююча. Ти випий чаю. Я скоро кінчу.

Від настільної лампи на стіні з'явилася тінь Олени Петрівни. Тінь була велика, майже непорушна. Здавалося, що за столом сидить якась інша людина, велика і чужа. Мір'я відвела погляд від тіні і поглянула на матір. Яким близьким, рідним, добрим було її обличчя, коли вона одержала у Фінляндії фотографію матері. Зараз материне обличчя не було ні добрим, ні сердитим, навіть не було байдужим.

Цієї миті Олена Петрівна зовсім не помічала, що в її доньки на душі, вона жила своїми думками — оцими цифрами й розрахунками, за якими бачила живе життя, будинки, де житимуть люди. У неї сьогодні був робочий настрій, і, охоплена натхненням, вона раділа, як, мабуть, радіє поет, композитор чи художник, яким вдалося знайти потрібні слова, вдалі барви чи мелодію і втілити в художні образи те, що хвилює їх, що вони прагнуть сказати людям. Можливо й поет, охоплений натхненням, часом зовсім не помічає, що поряд з ним страждає, радіє чи переживає найближча й найдорожча йому людина.

Мір'ї важко було зрозуміти матір. Ще менше Олена Петрівна зрозуміла свою дочку.

На ім'я Воронова прийшов офіційний лист від капітана буксира. Капітан доводив до відома керівництва будови, що їхній працівник Андрій Карху використовує робочий час, а також ввірений йому катер і державний бензин не в службових справах. Уночі він приїздить у Кайтаніємі і порушує спокій жителів села. Чим, як не хуліганською вихваткою, є той факт, що Андрій знімає з вихлопної труби глушитель, заводить мотор і будить оглушливим тріском усе село. Люди не можуть ночами спати, а вдень вони неспроможні працювати на повну силу, і таким чином від цього страждає виконання плану, — стверджує автор листа. До того ж Андрій тероризує жительку Кайтаніємі Наталю, він довів її до такого стану, що бідна дівчина не сміє й слова сказати проти і мовчки скоряється його волі. І от що дивно, неприпустимо, на думку автора листа: така людина, як Андрій, вважається комсомольцем і є навіть членом бюро райкому ВЛКСМ. Автор вважав, що поведінка Андрія повинна бути засуджена як злісне хуліганство. Використання державного судна і пального для хулігансь-

ких вихваток теж треба розцінити як злочин. Тероризування жінки є пережитком капіталізму в найогиднішій формі. Капітан звертався до Воронова з проханням закликати до порядку хулігана, який неймовірно зарвався, не тільки від свого імені, але й від імені всієї команди буксира й Наталиної матері, підписів яких чомусь під листом не було.

Воронов прочитав лист, усміхнувся і покликав до себе секретаря комсомольської організації.

— Ознайомся-но з цим важливим документом.

— Що там? — запитав Валентин. — Щось серйозне?

— Дуже. І хуліганство, і антидержавні вчинки, й пережитки капіталізму і таке інше.

Валентин був буквально приголомшений. Як же так? Андрій вважається зразковим працівником: за будь-якої погоди, хоч удень, хоч уночі, він готовий вирушити на «Лебеді» куди накажуть. Активний комсомолец. Багато читає. Може навіть лекцію прочитати з політичних питань. Як же це? Невже в Андрії існує й інша людина, якій не місце в комсомолі? Адже й Ізольда видавалася чесною, сумлінною, а потім з'ясувалося, що все це була маска, за якою приховувалася розкрадачка державних коштів. Валентин досі не міг повірити цьому, але так воно було, Ізольда сама визнала. Правда, дещо незрозуміло, щось ще з'ясовують. Кажуть, Ізольда на волі, але в селище не їде. Боїться. Мабуть, соромно. Як секретар комсомольської організації він повинен підійти до цієї справи дуже серйозно.

Валентин замислився. «Треба порадитися з Ларініном» — вирішив він.

Вейкко не любив, коли приходили до нього в робочий час і заважали працювати. Але, зрозумівши з заклопотаного вигляду Валентина, що хлопець не просто зайшов покурити, Ларінен відклав сокиру. Лист він прочитав уважно, довго роздивлявся підпис, ніби сумнівався, що він справжній, знову перебіг лист очима від початку до кінця і сказав здивовано:

— Ось тобі й маєш! Хто б подумав!

Валентин запитав Ларінена офіційним тоном як секретар комсомольської організації секретаря партійної організації:

— Як вивчатимемо цю справу?

— А як ти сам вважаєш?

— Може, мені спершу піти на буксир, поговорити з Миколою та його хлопцями?

— У Андрія й Наталі нічого не збираєшся питати?

— Треба і в них дещо з'ясувати.

— Ну а далі? Може, комісію створити для вивчення цього питання?

— Правильно, я теж так думаю,— підхопив Валентин, але одразу ж замовк: «Якого біса Ларінен весь час усміхається?» Він образився.— Мені не доводилося розглядати такі справи. Тому я й прийшов порадитися. Ти чого смієшся?

Ларінен перестав усміхатися.

— Андрія найкраще знають у нас, в Хаукілахті. Поговори з хлопцями,— порадив він.

— Ну тоді й Андрій про цей лист дізнається.

— То й що ж! Запитай його прямо, як і що було.

— Ти не прийдеш до нас на бюро?

— Я думаю, що одруження Андрія з Наталею проводити рішенням партійної організації зовсім не обов'язково.— Ларінен поляскав Валентина по плечу і взявся за сокиру.

Такий він, оцей Вейкко. Навіть ображатися на нього не можна.

Увечері, коли в клубі зібралися на репетицію, Валентин показав лист Ігорю.

— Та це ж... це ж! — Ігор засміявся так заразливо, що всі зібралися навколо нього.— Це ж хоч у стінгазету можна!

— Чому в стінгазету?

— Замість фейлетона про наклепника.

Лист одразу вихопили, і він пішов по руках. Сміялися, хапаючись за животи, жваво коментуючи скаргу капітана буксира. Тоді хтось побіг по Андрія. Він прийшов з Наталею. Йому дали лист. Мабуть, ніхто ще ніколи не бачив, щоб Андрій, завжди поважний, трохи похмурий, реготав так, що сльози текли з очей. Наталя теж сміялася, прикриваючи рот кутиком хустки, ніби не бажаючи показувати свої гарні зуби.

— Але хоч щось у цьому листі правда? — допитувався Валентин, намагаючись здаватися серйозним.

— Усе, до останнього слова,— заявив Андрій.— І те правда, що Наталею я силоміць вивіз від цієї шантрапи.

— Ну облиш,— сказала Наталя.— Люди й справді можуть подумати, що мене так легко вивезти.— Захотів — і повіз. Скажи, як було. Я сама пішла з тобою.

— І це правда,— вів далі Андрій,— що я знімав глушитель і будив уночі все село. Я просто вітання Наталі передавав, так би мовити, щоб усі чули. Тепер глушитель не знімеш. Ми з Наталею його міцно приклепали.

— Але ж...— Валентин вважав, що такими речами жартувати не можна.— Але ж... Адже це негарно, вам треба було б... Я маю на увазі формальний бік.

— Одне слово, він хоче сказати,— уточнив Васелі,— що повинно бути весілля. Чи ви його таємно відсвяткували?

— Як же це ми весілля влаштуємо, коли живемо окремо? Як би хоч яка-небудь кімната була...— журився Андрій.

З житлом у селищі було скрутно, хоч як багато будували. Побудком міркував, як швидше виділити квартиру Андрію і Наталі. Коллієв гаряче говорив про те, що такі питання треба вирішувати насамперед, що від цього залежить майбутнє молодого сім'я і що сім'я — це... Він говорив, що треба врахувати й те, що Андрій син Степана Ничипоровича, ушавленого по всій Карелії лісоруба, який заслужив, щоб його син жив по-людськи. Він говорив довго, з подробицями, хоча ніхто — ні начальник будівництва, ні секретар парторганізації — не заперечував. Але де взяти квартиру? Нещодавно закінчили одну квартиру — дві кімнати й кухню, але туди вже вселився Коллієв. Наступна квартира на підході, але її давно обіцяли Олені Петрівні.

Олена Петрівна перебила Коллієва і сказала рішуче:

— Давайте зробимо так. Дамо молодим мою квартиру. Ми з Мір'єю зачекаємо.

Так і вирішили.

Коли зібралися йти, Воронов несподівано запитав:

— Що ви думаете про Ігоря? Мені здається, він був би кращим комсоргом, ніж Валентин. Адже до курсів він був секретарем і організація працювала активніше. Здається, в них мають відбутися перевибори.

— Так, він, звичайно, меткіший від Валентина,— погодився Ларінен.— Тільки нехай самі комсомольці вирішують.

Коллієв підтримав Ларінену:

— Я теж був би за Ігоря, та тільки...

— Що тільки? — всміхнувся Воронов.

— У нього щось там було з Ізольдою.

— Ой господи! — вигукнула Олена Петрівна.— Що нам до того, що в когось із кимось було! Теж мені знайшли ворога в Хаукілахті... Ізольда, Ізольда! Невже всіх, хто з нею хоч трохи був знайомий, треба в чомусь запідозрювати?

Коллієв ображено знизав плечима:

— Та мені що: я тут людина нова.

Розділ четвертий

У Хаукілахті готувалися до великого свята. Завідуюча магазином саме поїхала на базу, щоб дістати для святкового столу такі делікатеси, які до їхнього далекого селища ніколи не доходили. Шеф-кухар їдальні зовсім збився з ніг, виконуючи замовлення на страви, яких у звичайні дні не готували. Баяніста клубу

звільнили на два дні від роботи, щоб він зміг підготуватися до свята. Ні, в Хаукілахті збиралися відзначати не ювілейну дату і навіть не виконання плану будівельних робіт. Готувалися до весілля, до родинного свята. Але це було, по-перше, комсомольське весілля, і, по-друге, одружувався не хтось там, а Андрій Карху, син Степана Ничипоровича Карху, заслуженого, відомого всій республіці лісоруба, людини, якій, дивись, і Героя дадуть.

Заправляв усіма приготуваннями особисто голова побудкому Колліев. Він командував, і навіть жених був у нього на побігеньках. Однак незабаром Андрій запротестував і махнув рукою.

— Та бодай вам... Зрештою, хто одружується — батько чи я?

І його облишили. Скориставшись цим, Андрій і Наталя взялися за опорядження своєї квартири, яку їм виділили в новому стандартному будинку.

І ось настав день весілля. Приїхав Степан Ничипорович. Почали з'їжджатися гості. Більшість гостей Андрій і в очі не бачив. Та й зустрічав їх не він, а батько. Вітали насамперед батька, тільки тоді жениха. Навіть переважну кількість весільних подарунків Андрій одержав через батька. Йому нічого не лишалося, як жаргувати:

— Я тут ні до чого, головний ось він — батько, без нього й жениха не було б.

Наталя і Андрієва мати, тиха, сором'язлива жінка, поралися на кухні. Зустрічати гостей вони виходили лише коли дуже вимагали. Наталя вибігала, приймала привітання, подарунки й одразу ж поверталася назад. Андрієва мати довго витирала руки об фартух, несміливо подавала маленьку кістляву руку і поспішала на кухню. Вона вже вкотре починала розповідати Наталі, як гуляли весілля в роки її молодості.

— На конях з бубонцями під'їхали до двору, почали з гвинтівок стріляти. Тоді стали торгуватися, як і належить. Адже знали, що за мною в посаг дають корову, а свати ще й телицю вимагали. А де ж телицю взяти, знали, що нема, але звичай такий — торгуватися. А як бенкетувати почали — три дні гуляли. Без горілки було весело, будь вона неладна, горілка. — І, тяжко зітхнувши, вона замислилась.

Мір'я вперше була на весіллі в цій країні. Ошатна, в новій шовковій сукні, яку мати напередодні купила, вона стояла на ганку, з цікавістю спостерігаючи, як Степан Ничипорович і Андрій приймають гостей. До будинку під'їхала легкова машина — гості з райцентру. Першою з машини вийшла повна жінка в модному капелюшку з пером, з великою сумкою в руках. Перед нею розступилися, давши їй дорогу. Гостя з райцентру швидко привітала Андрія, а тоді почала виймати із сумки чашку за чаш-

кою — цілий чайний сервіз — і складати на руки Мір'ї. Розгубившись, нічого не розуміючи, Мір'я з готовністю підставила руки і, тільки коли жінка цмокнула її в щоку і, тримаючи за лікоть, стала щось говорити по-російському, зрозуміла, що її вважають нареченою. Вона зашарілася й кинулася бігти на кухню. І, звичайно, впустила одну чашку.

Гостя теж розгубилася і, зойкаючи, побігла слідом за Мір'єю.

— Посуд б'ється на щастя! — гукнув Андрій і став сміючись збирати черепки.

Усі так дружно засміялися, що Васелі вискочив з будинку й почав розпитувати, з чого сміються. Коли йому сказали, він спохмурнів:

— Чого регочете? Мір'я ще не знає наших диких звичаїв.

— А що ж тут дикого? — заперечили йому, але сміятися перестали.

Коли сіли до столу, спершу все йшло як належить, — виголошували традиційні тости, кричали «гірко», а тоді, коли всі розвеселилися, про молодих забули і в центрі уваги опинився Степан Ничипорович. Він сидів, наче господар, за столом, спітнілий і червоний, і, диригуючи виделкою, керував хором захмелілих гостей, які співали «Стеньку Разина».

Гості навіть не помітили, що Андрій і Наталя вислизнули з-за столу і пішли на кухню, забравши з собою Мір'ю, Ігоря й Марину.

— Давайте швидко відсвяткуємо наше весілля, — діловито запропонував жених. — Випийте швидше і побажайте нам щастя, довгих років життя, любові й купу дітей. Усі побажання я приймаю. Дякую.

— А чому Ніна не прийшла? — запитала раптом Мір'я.

— Не знаю. Ми її запрошували, — сказав Андрій. — Запитаємо у Васелі.

Васелі сидів похмурий і пригнічений.

— Вона вдома.

— Чому? Що сталося?

— Та нічого. Потім скажу.

— Я піду до неї, — сказала Мір'я.

— Я з тобою. — Васелі рушив слідом.

— Ні, я сама! — відповіла рішуче Мір'я.

Ніна лежала в ліжку, повернувшись обличчям до стіни. Вона не почула, як Мір'я зайшла до кімнати, і, тільки коли та доторкнулася до її плеча, схопилася, швидко витерла сльози зі щок.

— Що з тобою?

— Нічого. Просто так. Сумно стало, ось і плачу — з дурного розуму.

— Сумно?

— На світі, Мір'є, багато добрих людей. Іноді сумуєш за кимось із них.

Ніна потерла щоки, поглянула в дзеркальце й спробувала всміхнутися.

— Так, я розумію, в кожного свої печалі.

Мір'я подумала з гіркотою, що з кимось іншим Ніна поділилася б своїм горем. А з нею ні. Вона тут чужа. З нею не можна бути відвертою. Ось коли б її, Мір'ю, запитали, вона розповіла б. Розповіла б про те, що її всі цураються. Зовні ніби ставляться по-дружньому, а в душі все-таки вважають її чужою. І ніхто її не розуміє. Навіть мати. І та мати, яка лишилася у Фінляндії і яка розуміла її раніше з півслова, тепер, мабуть, теж не розуміє.

— Та нічого,— заспокоювала Ніна Мір'ю.— Плачу з дурного розуму. Згадалися шкільні роки. Чудовий був час. Я зберігаю щоденник, який тоді вела. Я дала б тобі почитати, але ти не вмієш по-російському. Скільки я тоді писала дурниць! Якою розумною мені хотілося бути! Філософом. Про що тільки ми не мріяли...

— Тому й плачеш? — спохмурніла Мір'я.— Я прийшла по тебе, Андрій кличе. Ходімо.

— Ні, я не можу.

— Чому?

— Вони — щасливі, Андрій і Наталя. Там не місце тим, які плачуть.

— Але скажи мені, що все-таки з тобою?

— У житті завжди так. У одного радість, у іншого горе.— Ніна відповідала невизначено.— Хтось сміється, хтось плаче. Так заведено. Мабуть, тільки дуже сильні, вольові натури ніколи не плачуть. Я не люблю таких людей. А ти?

— Не знаю,— відповіла Мір'я.— Ось мама... Вона людина вольова, але добра.

— Мама — це інша справа.— Ніна знову спалахнула.— І батько. У мене добрий батько. Він нікому нічого поганого не зробив. Він був для мене як рідний. Так, так, батько в мене нерідний. Вітчим. Він з-під Курська. Свого батька я не пам'ятаю. Він загинув під час війни... Вітчим, щоправда, випивав інколи. Але й тоді він нічого не говорив. Вип'є, візьме мене на коліна й сидить. І слови чомусь на очах.

— Чому ти кажеш — «був»?

Ніна вткнулася обличчям у плече Мір'ї й знову заплакала.

— Я не знаю, чи побачу його. Його... сьогодні... заарештували.

— Жахливо!

Мір'я чула, що колись, до війни, арештовували й безневинних. Але зараз?

— Мір'є, я теж нічого не розумію. Сталася якась помилка,— казала далі Ніна.— Адже батько не міг зробити нічого поганого. Він працював на тракторі. Одержував премії. Увечері завжди був удома, навіть у кіно майже не ходив.

— Може, просто якийсь непорозуміння і все незабаром з'ясується,— втішала Мір'я.

— Звичайно, з'ясується. Адже не можуть засудити людину, яка не має вини. Ну, помилки бувають. Розберуться і випустять. Я теж так думаю.

— Але чому ти плачеш?

— Я вже не плачу,— Ніна намагалася всміхнутися.

— А Васелі знає?

— Знає. Але Васелі... Його це так не зачіпає, як мене. Батько для нього чужа людина. Вони один одного не любили. Васелі тільки один раз був у нас. Це складна історія. Адже Васелі виріс у дитбудинку. А матір йому, звичайно, шкода. Ось лист прийшов від мами, бачиш.— Ніна дістала лист, розкрила його і одразу знову склала папірець учетверо.

— А я можу чимось допомогти? — запитала Мір'я.— Попросити маму з'ясувати, чому так сталося? Чи, може, вам щось треба..

Ніна всміхнулася крізь сльози. «Ех, Мір'є, Мір'є, добра ти душа! Чим ти допоможеш? Тільки — мама. Мама? А як же там моя мама? Чому я сиджу тут і рюмсаю, а мама там одна в біді? Котра зараз година? На автобус іще встигну. Піду відпрошуся у Воронова. Він на весіллі чи вже вдома?»

Мір'я не знала, на весіллі Воронов чи вже пішов. Коли сідали до столу, він був серед гостей, але Мір'я встигла помітити, що він весь час неспокійно поглядав на годинник і не брав участі в загальних веселощах. «Може, йому сумно чи, може, його чекає якась термінова робота»,— подумала вона.

Вони з Ніною вийшли на вулицю. В будиночку Воронова горіло світло. Виходить, пішов з весілля. Світилося вікно і в хатинці, де жили Олена Петрівна та Мір'я. Невже мама теж пішла? Прийшла, посиділа, привітала — і додому, знову до роботи. Дивні вони люди. І мама, і Михайло Матвійович... У інших свято, веселощі, люди танцюють, співають, у когось горе й сльози, а в них — усе робота, розрахунки, звіти, кошториси. Ні, Мір'я не осуджувала їх. Просто їй ставало сумно від думки, що для неї незбагненний цей світ обов'язку й відповідальності, радості жити в ім'я інших, забуваючи себе. Їй теж хотілося бути такою, як мама. Але вона — інша, вона тут зайва, непотрібна, самотня. Ось

Ніна поїде до матері, аби своєю присутністю потішити, допомогти. А вона, Мір'я... Ну, прийде додому, а мати запитає щось і, навіть не слухаючи, що відповідь донька, знову втупить у свої креслення.

Раптом Ніна поривчасто обняла її і палко заговорила:

— Знаєш, Мір'є. Поїдемо зі мною. Поїдеш? Га?

— Я? А як же?.. А весілля? А мама? — розгубилася Мір'я.

— На весіллі нехай гуляють. Тільки сходи туди, шепни Васелі. Може, він теж поїде. Гаразд? Але спершу побіжи додому, відпросися у мами. Не бійся — вона відпустить... А я до Воронова.

Ніна побігла до будиночка Воронова, залишивши розгублену Мір'ю на дорозі, і вже здаля, з темряви, гукнула:

— Не забудь узутися чоботи. А то там така грязюка...

Олена Петрівна і справді знову сиділа за кресленнями. Коли влетіла Мір'я і стала затинаючись, квапливо пояснювати, що їде з Ніною, що в Ніни нещастя, забрали батька, що вони їдуть негайно, Олена Петрівна дивилася на доньку, а сама все ще думала про проект, від якого щойно відвела погляд. І тільки коли за Мір'єю зачинилися двері, подумала, що треба було б детальніше розпитати. А втім, нехай їде. Добре, що Ніна покликала її. А то Мір'ї, здається, часом буває сумно й самотньо.

І Олена Петрівна знову взялася за логарифмічну лінійку.

Мір'я зупинилася біля дверей і поглядом покликала Васелі. Валентин, помітивши, що Васелі пробирається між щільно поставленими стільцями до виходу, теж вийшов з-за столу.

— Що сталося? — запитав він Мір'ю.

— Я їду з Ніною до її мами...

— Я теж їду, — сказав Васелі, нарешті доставшись до дверей.

— А як же я? — розгублено запитав Валентин, коли вийшов слідом за Мір'єю та Васелі на ганок. Запитання прозвучало смішно й нерозумно. Та й у самого Валентина був дурнуватий вигляд.

— Ти? — відповів Васелі серйозно. — Тобі не можна піти. Весілля комсомольське, і ти повинен очолювати ідейне й інше керівництво. Мало що може статися. З кого тоді питають?

Валентин відчув, що з нього сміються, зблід, губи його затремтіли.

— Знаєш, ти... ти... — затинаючись, сказав він. — Ось що я тобі скажу... Ти в нашій комсомольській справі... Іди-но ти, тимчасовий... Це тобі не... Він не міг закінчити жодної фрази, крутнувся, грюкнув дверима й зайшов у дім, де веселощі були в самому розпалі і захмелілий Степан Ничипорович співав оглушливим басом «Рябинушку».

Автобус був майже порожній — тільки в кінці машини дримали, похитуючись і міцно тримаючись за напхані сітки й сумки, дві бабусі й дідок у вушанці. Мір'я і Ніна сіли на передні сидіння, Васелі вмовисте позаду.

Світло фар ледве пробивалося крізь косі струмені дощу. На поворотах у яскравих смугах світла на мить з'являлися оголені стовбури беріз та осик, і тоді волосся Мір'ї, яка сиділа перед Васелі, теж на мить спалахувало у прозорому мерехтливому ореолі.

Васелі дивився на Мір'ю, і йому хотілося, щоб ця мить тривала довше, але машина мчала вперед, дерева знову зникали у непроглядній темряві, і знову йому доводилося чекати наступного повороту. Чи надовго Мір'я з'явилася в його житті? У Васелі виникло бажання, щоб ця дівчина з волоссям кольору соломи, так несподівано з'явившись на його життєвому шляху, не зникла, як ці білі берези серед ночі. Але ж у світі немає нічого постійного, все минає безповоротно. Таке життя. Живе людина, і їй здається, що без її існування все на світі не має сенсу, а помре — дощі литимуть так само і вітер битиме в обличчя, але вже іншим людям... Усе це і смішно, і нерозумно, і сумно.

Васелі всміхнувся своїм думкам: «От, розфілософствувавсь», — і замислився над тим, що сталося в сім'ї його матері. Доля вітчима його майже не хвилювала. Васелі не любив його і не вважав своїм родичем. Він навіть був йому не вітчим, а чужа людина. Шкода було матір і маленьку Сандру. Сандрі ж він усе-таки батько. Сутужно тепер буде їхній матері. «Ну нічого, ми з Ніною допоможемо», — думав Васелі.

Хлопець добре пам'ятав свого батька і завжди пишався ним. Хоча років йому тоді було небагато, він міг до подробиць пригадати той літній ранок, коли біля сільради стояло кілька полуторок з райцентру і майже всі дорослі чоловіки села сиділи в них. Він пам'ятав, як вони обіцяли своїм дружинам і дітям, що повернуться, неодмінно повернуться. Батько теж обіцяв йому. І Васелі довго вірив, що так і буде, — коли батько сказав, виходить, повернеться. Але це було єдиний раз, коли батько не дотримав слова — він не повернувся. Після війни мати тяжко захворіла, і Васелі влаштували в дитячий будинок, а коли, через кілька років, його привезли додому, він побачив там чужого чоловіка. Мати сказала, що це — батько. Новий батько. Ніна сиділа в нового батька на колінах. А Васелі сказав, що ніякого нового батька йому не треба, в нього є свій батько... Його намагалися примусити називати вітчима батьком, тоді він утік назад у дитячий будинок. І незважаючи на всі вмовляння матері, не повернувся.

Вони проїхали кілометрів п'ятнадцять і вийшли з автобуса на путівець, де хазяйнував осінній поривчастий вітер. Звідси кіло-

метрів три до вузької затоки, на березі якої стоїть півдесятка старовинних карельських хаток. У суху погоду автобус повертає в невеличке село. Тепер дорога була в такому стані, що проїхати можна було тільки возом.

Васелі йшов попереду, за ним Мір'я, Ніна йшла останньою. Часом доводилося зупинятися, щоб почистити чоботи від важкої грязюки, що налипала на них. Дощ лив не вщухаючи. Одяг поважчав, іти було все тяжче.

Нарешті дорога піднялася на кам'янисту сопку. Вони спустилися крутим схилом до озера, помили чоботи і далі попрямували навпростець до високого будинку, з маленьких віконечок якого в осінню ніч пробивалося кволе червонясте світло. Мати Ніни й Васелі зустріла їх на ганку.

— Любі ви мої, добре, що приїхали. Відчувала я, ніби хтось шепнув мені, що приїдете, не залишите саму... Яке горе... А це хто? Темно тут, не впізнаю.

— Та це ж Мір'я. Олени Петрівни дочка.

— Заходь, заходь, донечко. Дай-но я подивлюся на тебе,— заговорила господиня,— он яка схожа. Викапана мати. Як же вона там, Олена Петрівна?..

Маленька Сандра спала так міцно, що не почула, як грюкнули важкі двері. Мати поправила ковдру на Сандрі і зітхнула:

— Взяли в Сандри батька, прийшли і забрали.

— За що ж його? Що вони сказали? — запитала Ніна, хоча й розуміла, що мати знає не більше, ніж вона.

— Нічого вони не сказали. Прочитали розпорядження, таке, мовляв, щоб заарештувати. Звеліли одягатися. Поганого слова нам із Сандрою не сказали. Хотіла я дати на дорогу якусь їжу. Кажуть, не бійтеся, годуватимуть. І повезли. Коли на ганок вийшли, лише тоді заплакала. Доти навіть сльозинки не зронила, ходила мов ошаліла. Спасибі, що приїхали!

Самовар зашумів. Коли на душі тяжко, якщо в людини горе, приглушений спів самовара в тихій хатині немов заспокоює й втішає. Наливаючи чай, мати розповідала:

— Увечері бригадир заходив. Питає, чим допомогти. А навіщо мені допомагати? Йому, батькові, допомога потрібна. А чим бригадир тут може допомогти? — Помовчала, подумала, заговорила знову: — А люди тепер добрі. От раніше, коли забирали, то ніхто не приходив на допомогу, боялися всі. А зараз, донечко, інші часи — всі добра бажають, одного тільки не втямлю, чому його забрали.

Вітер на вулиці дужчав. Сійкаярві зашуміло, загуркотіло, ніби хтось там пересував з місця на місце скелі. Мати підійшла до

вікна і стала вдивлятися в темряву, ніби могла побачити, що робиться там, на березі.

— Коли б човен не зірвало. Треба витягти на берег.

— Ми з Васелі витягнемо,— запропонувала Ніна.— Ні, ні, Мір'є, ти сиди.

Коли Ніна й Васелі повернулися, мати запитала, чи почав Васелі працювати.

— Ні ще,— відповіла Ніна замість Васелі.— Йому пропонують піти помічником тракториста, а він не йде. Не знаю, чого чекає.

— Та невже тобі, синку, в конторі справи не знайдеться? — здивувалася мати.— Учився не менше, ніж ті, які там псують папір. Хлопець ти тямущий...

— Учених і тямущих, мамо, тепер дуже багато,— всміхнувся Васелі.— Треба ж комусь і дурнем бути.

— Облиш, Васелі, дурня клеїти,— заговорила Ніна.— Адже знаєш, що люди про тебе кажуть... Усе селище...

— Чи не завелика честь для мене?

— Мені вже соромно за тебе. Всі питають: чому Васелі не працює? Правду кажу. Навіть Воронов. Зайшла я до нього відпрошуватися сюди. Ідь, каже. А далі питає: «А брат твій як? Ще довго він байдкуватиме? У нас, каже, в селищі дармоїдів і нероб не люблять».

Васелі здригнувся:

— Воронов? А хто він такий? І власне, що йому до цього?

— Він начальник будівництва.

— Кому начальник, а кому й ні. Коли людина в начальство вийшла, то вона вже має право ображати всіх інших, так?

Васелі говорив роздратовано, і Ніна стала заспокоювати брата.

— Васелі, ну навіщо так. Я сказала йому, що ти тільки-но приїхав.

Васелі був збуджений.

— Я хочу бути самим собою. Розумієте — я хочу бути я. Перед ким я повинен звітувати? Ні перед ким. Людина має свою голову на плечах. Чому ж я повинен тепер іти питати у різних Воронових, ка мені жити далі?

— Неправду ти кажеш, Васелі,— м'яко заперечила Ніна.— Своя голова на плечах. Коли це ти встиг? Дитбудинок тебе виховав, школа. Небагато ти ще у своєму житті працював, аби говорити — своя голова на плечах.

— Знаю, знаю, що ти зараз скажеш. Людина живе в суспільстві, суспільство формує людину. Один за всіх, всі за одного. Читав, чув, сам казав. Говоримо про свободу особистості, а що це означає, ще не дійшло до свідомості...

Васелі говорив то російською, то карельською. Помітивши, що Мір'я з цікавістю слухає Васелі, Ніна почала її посилено пригощати.

— Іж, Мір'є, їж. Ти ж любиш свіжу рибу?

— Звичайно, люблю. Я ж карелка.

— Даремно ти, Ніно, так напосілася на брата,— стала захищати Васелі мати.— Він і так скривджений. Не дав йому бог щастя. Сиротою зріс, без батька й матері. Навіть при живій матері,— пояснила вона Мір'ї.— У Ніни — інша річ. І батько, й мати. Нерідний батько, але добрий, наче рідний, правду я кажу, Ніно? І Васелі не може поганого слова сказати про нього, адже так? Де він, лишенько мое, як він тепер?

Що з ним, вітчимом Ніни й Васелі, і як тепер матері жити далі, довго говорили за великим столом просторої хати. Щоправда, Мір'я в розмові участі не брала. Вона сказала, що хоче спати, і їй приготували постіль у маленькій кімнатці. Двері лишили прочиненими, і Мір'я могла слухати, що говорять у хаті чи просто думати про своє. У цьому домі від неї нічого не приховували.

Ліжко було широке, старовинне, пухові перини, що збереглися хтозна з яких часів, м'які і теплі. Спати Мір'ї вже розхотілося, і вона лежала, намагаючись підсумувати враження цього дня. А день був багатий на події: весілля, тоді розмова з Ніною, поїздка сюди.

Васелі вже заспокоївся і розмовляв упівголоса з матір'ю. Він обіцяв влаштуватися на роботу, казав, що допоможе матері грошми.

«Цікаві речі говорив Васелі,— розмірковувала Мір'я.— Тільки даремно він так запально, та й не завжди мав рацію...» Коли саме Васелі казав правду, а коли ні, Мір'я не могла собі пояснити. «Як це вони його називають? А, дармоїд,— згадала вона.— Багато хто про нього поганої думки. І Ларінен. І навіть мати. Хіба це злочин — не працювати? Адже не краде, не спекулює, живе на свої гроші. Там, у Фінляндії, багато хто не працює. Наприклад, Нійло. Як довго він шукав роботу: жив на власні заощадження. А чимало хлопців і дівчат з багатих родин взагалі не працюють. Але їх за це не зневажають. Утім, тут, звичайно, інша річ. Адже немає безробіття. І Васелі теж працюватиме, тільки-но знайде справу до душі. Це його право — шукати роботу до душі. І раптом Мір'я здригнулася: а що ж кажуть про неї? Вона теж уже стільки часу не працює. Щоправда, вчиться. Але й інші теж учаться, працюють і вчаться водночас. А вона? Чим вона краща від Васелі? Невже її теж називають — як це? — дармоїд? Чи ні, здається, в росіян, коли йдеться про жінку, інше закінчення у цього слова. Яке — Мір'я так і не пригадала. Ні,

вона сюди приїхала не для того, щоб з нею обходилися, наче з порцелянвою лялькою. Ні, завтра ж вона піде до Воронова. Сама піде. І матері нічого не говоритиме. Скажи їй — знову почне заперечувати: мовляв, відпочивай, донечко, вчися, встигнеш ще й попрацювати. Завтра вона скаже Воронову: «Не хочу, щоб мене вважали дармоїдом. Давайте будь-яку роботу». Ой, мамо, мамо. «Встигнеш». Невже матері однаково, що думають люди про її Мір'ю? Мабуть, уже пальцями показують: он, приїхала з-за кордону панянка. Ні! Завтра вона поговорить з Вороновим і...

— ...Ми приїхали просто з весілля...— розповідав Васелі в іншій кімнаті.

— З чийого ж це весілля? — запитала мати.

— Андрія Карху і Наталі Лампієвої. Та дочка Марфи Лампієвої, знаєш?

— Та як не знати? Виходить, у Марфи. З Марфою ми разом діували, хухельниками¹ ходили, разом рибалили. Я ж не знала, що в Марфи... Ось що означає в глушині жити. Виходить, Марфа...

— Та не Марфа, а Наталя, дочка її, заміж вийшла,— засміялася Ніна.

— Так я й кажу. Що в Марфи дочка заміж вийшла.

Мір'я усміхнулася, слухаючи цю розмову. Там, на весіллі, все крутилося навколо Степана Ничипоровича, а тут головною особою виявилася Марфа. Про них тільки й мова. А Наталя та Андрій? Певно, вони ще мають заслужити, щоб про них говорили. Поки вони відомі тільки тим, що Андрій викрав Наталю, як, кажуть, заведено в східних народів.

На весіллі Мір'я спостерігала за Степаном Ничипоровичем. Їй було незрозуміло, чому цього лісоруба так шанують. Добре, звичайно, коли людина своєю працею завоює собі славу. У Фінляндії так не буває — навряд чи там комерції радника так улещуватимуть на весіллі його сина. І все-таки цей уславлений лісоруб Степан Ничипорович чимось не сподобався Мір'ї. Чому всі завжди говорять тільки про нього? А хіба Пекка Васильєв гірший від нього? Теж працює самовіддано, заради своїх коней ладний на все. Чи — Ортьо... Чому його так не вшановують? А хіба Воронов, Ларінен чи мама не заслуговують поваги й шани? Щоправда, Воронов завжди сперечається з мамою, але чоловік він хороший...

Ні, Степан Ничипорович усе-таки не симпатичний їй. Інша річ — його син, Андрій. Після Андрія вона згадала про Валенти-

¹ Хухельники — ряджені.

на. Чому Валентин не такий, як Андрій, кумедний якийсь? Мабуть, закоханий у неї. А коли він по-справжньому? Ні, не треба. Навіщо? У неї, у Мір'ї, Нійло. Нехай Нійло далеко — вони однаково зустрінуться. Треба написати Нійло, розповісти про весілля Андрія й Наталі, йому буде дуже цікаво...

У хаті говорили про якихось родичів, про родинні справи. Дослухаючись до голосу Васелі, Мір'я подумки дивувалася, як раптом змінився хлопець. Він завжди такий ущипливий, сердитий, говорить з іронією, а ось із матір'ю — зовсім інший. Мабуть, він дуже любить свою матір. По-справжньому. Їй хотілося підійти тихенько до дверей і подивитися, яке у Васелі зараз обличчя, — мабуть, дуже добре, лагідне. Але вона відігнала цю думку — незручно, можуть подумати, що підслуховує. А вона, Мір'я, чи любить вона свою матір по-справжньому, всім серцем? Так, вона любила Аліну, маму Аліну. І зараз любить її. Хіба її справжня мама, Олена Петрівна, винна в тому, що двадцять років вони нічого не знали одна про одну? Звичайно, мама їй дуже дорога, але чомусь вона часто здається чужою, незрозумілою. «Ні, не добре я думаю, не можна так думати про маму», — дорікнула собі Мір'я. І вона вирішила бути уважною до матері, намагатися зрозуміти її.

«А як же бути з Нійло?» — знову замислилася Мір'я. Стала згадувати все, що було між ними, згадала всі зустрічі, навіть зовсім незначні розмови. Далі стала обмірковувати лист до Нійло; так і не склавши його, непомітно для себе заснула. І навіть тоді, коли Ніна обережно підняла ковдру і лягла поряд, Мір'я не прокинулася.

Коли б Мір'ю запитали раніше, в чому полягає робота муляра, вона відповіла б — бери щітку, вмочай у фарбу, от і все. Проте виявилось, що це значно складніше. Навіть розвести фарбу зуміє не кожний. Виявилось, треба знати й те, як умочити щітку і скільки фарби потрібно віджати з неї, притиснувши до краю відерця, аби фарба не капала на підлогу. Виявилось, щоб фарба лягала рівно, теж треба дещо знати. Всі дівчата бригади були такі самі недосвідчені муляри, як і Мір'я. Тільки Ніна мала невелику практику, проте дядько Ортьо сказав їй:

— Не знаю, як це тебе вчили. А щітку, поглянь-но, треба тримати отак. Бачиш?

Дядькові Ортьо було вже далеко за п'ятдесят. Він був лисий, тільки на скронях залишилося незвичайно густе руде довге волосся без жодної сивої волосинки. Він щось неквапливо говорив російським дівчатам, переповідаючи їм таємниці свого ремесла. Звертаючись до Мір'ї, переходив на карельську мову.

— Дивися, отак. Тут ми проведемо отак. У нашій справі ніколи не можна говорити, мовляв, може, якось обійдеться. Треба робити так, щоб любо було глянути. Старому зятю все якось обійдеться, так у нас раніше говорили, а коли робиш для людей, то роби так, аби тебе добрим словом згадували.

Мір'ї подобалося слухати карельську мову дядька Ортьо, повільну, плавну, з примовками та приповідками. Мабуть, у давнину так говорили калевальці.

— Ваша дружина Хотора? — раптом запитала дівчина. — Вона так чудово співала в день народження Айно. А чому вас не було?

— Та співати вона вміє, моя Хотора, — всміхнувся старий. — Ось уже незабаром сорок років, як вона своєю піснею голову мені закрутила. І нічого — живемо. І діти виросли. Бойова вона ще. Коли вже скаже: «Сиди-но, старий, на печі», так з хати не вийдеш. А сама співати пішла. Добра вона в мене, моя старенька...

— Незабаром сорок років? — Мір'я вмочила щітку в фарбу і погано струсила її у відро. Фарба зі щітки закапала на підлогу.

Ортьо взяв у дівчини щітку, знову вмочив її і показав, як треба струшувати зайву фарбу. Потім він одійшов до інших учениць, пояснюючи їм, як фарбувати білилами віконні рами, і, повернувшись до Мір'ї, взяв щіточку й почав розповідати про свою Хотору:

— Тепер, звичайно, немає в неї тієї силоньки, що раніше була. Пам'ятаю, якось ще до війни ми поїхали в гості до сестри Хотори. Було це навесні, захопили з собою картоплі на насіння нового сорту. Ну, приблизно півмішка чи навіть більше. А була ж неділя. Старі прийшли мене проводити, ну я тут трохи й перебрав. День стояв теплий, озеро спокійне, я й думаю: нехай Хотора веслує собі помаленьку, а я подрімаю. І ліг на дно човна. А Хотора веслує та лає мене на всі заставки. Вона розсердилася, що я хильнув. Слухав її, слухав ніби коліскову і заснув. Підпливли ми до берега, а я сплю собі. Взяла Хотора під одну руку мішок з картоплею, під другу мене підхопила і пішла вгору крутим берегом. Тут я й прокинувся. А Хотора йде та сварить мене — і такий я, і сякий я. Ось яка вона була, моя Хотора. Тепер вона вже не та.

— Мішок картоплі в одній руці і чоловіка під пахвою? — Мір'я була вражена. — Невже жінка може бути така дужа?

— Та вона ж карелка, — пояснив старий.

Так у Мір'ї почалося трудове життя на її батьківщині. Бригада, в якій вона працювала, була дружна, а бригадир — немов добрий дідусь в оточенні внуків. Мір'ї й на думку не спало, що кімпата, яку вона сама, власними руками пофарбувала, стане її

житлом. А втім не знали цього й інші. Коли вони закінчили малярні роботи і будинок прийняли, при розподілі житлової площі було вирішено віддати цю квартиру Олені Петрівні. А хатину, де жили вони з Мір'єю, пристосували під склад.

Олена Петрівна і Мір'я перенесли своє небагате збіжжя у новий дім. Воронов жартома запропонував відзначити новосілля. Олена Петрівна відповіла, що коли б вона святкувала кожне своє новосілля, то, мабуть, її зарплати не вистачило б навіть на половину їх,— стільки разів їй довелося міняти квартиру за час кожного життя будівельника.

Але тут саме підійшов день зарплати, і Мір'я одержала першу в Радянському Союзі зарплату.

— Мамо, як же це виходить,— сміялася вона.— Держава заплатила мені за те, що я пофарбувала свою власну квартиру...

Мати замислилася, далі коротко пояснила:

— Адже зрештою нам завжди платять за те, що ми робимо для себе. Тільки не всі ще це розуміють, не думають про це. А що, Мір'є, може, все-таки влаштуємо новосілля, га?

Гості зібралися в неділю. Не було тільки Воронова. Олена Петрівна послала Мір'ю за ним — чого це він забарився. Васелі визвався йти разом з Мір'єю. Тут підвіся й Валентин, сказав, що по дорозі захопить з клубу магнітофон.

Коли вони пішли, Хотора стала розповідати Олені Петрівні:

— Бачу, в твоєї дочки відбою од кавалерів нема. А я ж, люба, коли дівчиною була, теж не знала, де від них подітися. Ідемо з сиденьок, а за мною проважатих — ну на кожний палець по одному. Ортьо був сором'язливий, навіть підійти боявся. Стоїть осторонь та все поглядає. А інші тим часом мене під руку — і пішли. Шкода стало мені бідного хлопця. Якось підійшла я сама до Ортьо і кажу, чого, мовляв, гав ловиш, ходімо зі мною. І його під ручку. Він пішов. Ось і йде зі мною відтоді — сорок років.

— Мели, мели, може, щось і змелеш,— буркнув Ортьо. Він роздивлявся підлогу.— Бачите, як добре пофарбовано. Це Мір'я працювала. Тямуца в тебе донька, Олено Петрівно.

Мір'я зустріла Воронова, він уже прямував до них. Позаду йшли Васелі й Валентин, що несли важкий магнітофон. Біля гуртожитку вони зупинилися, звідти долинав якийсь галас, крики.

— Бійка, чи що? — спохмурнів Воронов.— Зачекайте мене тут.

Мір'я пішла за Вороновим.

Уздовж стін у довгому вузькому коридорі гуртожитку стояли шафи й комоди, через що коридор здавався ще вужчим і довшим. В самому кінці його товпилися люди, і чийсь п'яний голос кричав:

— Пусті-і-ть!.. Я... я... їй дам... цій...— І посипалася така лайка, що бабусі, які з цікавістю стежили за всім, що відбувається, хитали головами й затикали вуха.

Воронов узяв Мір'ю за руку і повернув її до виходу:

— Іди скажи матері, що я зараз прийду. Через п'ять хвилин.— І він показав їй п'ять розставлених пальців.— Розумієш?

Мір'я пішла, але зупинилася біля виходу, де стояли Валентин і Васелі.

Помітивши начальника, люди відпустили хлопця, якого вони тримали за руки.

— Це що за спектакль? — грізно запитав Воронов.

Одна бабуся почала охоче пояснювати:

— Та ось Борис наш... Напився і хотів свою Валерію бити. А добрі люди сховали її. Вона там. Адже Борис і вбити може.— Старенька погано говорила по-російському і тому перейшла на карельську мову.— Скажіть ви йому... Хіба це діло? Раніше чоловіки теж жінок били. Що ж, буває. Але щоб так п'яному бешкетувати, ніколи не бувало. А цей, бусурман...

Хлопець намагався видаватися тверезим.

— Я така людина, я люблю, щоб було по-моєму... я візьму і...

— Візьми-но і йди спати,— перебив його Воронов,— і облиш Валерію Володимирівну.

Але хлопець вів далі:

— А мені нема діла до вас усіх. Що хочу, те й роблю. Хіба ти, начальнику, не знаєш, що я йду в армію? На плече! І кроком руш, раз-два, лівою, лівою! «Ішов солдат своєю дорогою...» — загорланів хлопець.

— Знаємо, знаємо,— перебив його Воронов.— Там тебе зроблять шовковим.

— Я така людина, що...

— Поки ти станеш людиною, ти не раз відсидиш на губі і гальюни почистиш. Іди спати — і негайно! — наказав Воронов.

Хлопець люто зиркнув на двері кімнати, куди його не пустили, і похитуючись пішов у свою кімнату. Люди почали розходитися.

Воронов тільки тепер помітив Мір'ю.

— Ти не пішла? — просичав він сердито і гримнув на Валентина й Васелі, що стояли біля дверей: — А ви чого тут стовбичите?

— Ось вона, хаукілахтінська культура,— зловтішно мовив Васелі.— Адже й за це відповідає начальник, хіба не так?

— Тебе це не обходить. Ти в нас тимчасовий...

Мір'я потягла Валентина за руку.

— Ходімте, Михайле Матвійовичу,— кликала вона начальника. Васелі помітив, що його не запрошують, і вирішив не ходити

на новосілля: що йому там робити, тим більш, що Воронов буде там.

— На добраніч, товаришу постійний і номенклатурний,— кинув він Воронову і повернув у інший бік.

— Прийшли нарешті! — вигукнула Олена Петрівна, побачивши Воронова.

Сіли до столу. Марина Коллієва знову виявилася поряд з Ігорем. Вона й запропонувала, щоб Ігор виголосив перший тост.

— Чому я? — здивувався Ігор.— Нехай Воронов скаже. Чи — Валентин. Від імені молоді.

— Давай скажи,— махнув рукою Воронов.— Я боюся: коли я виголошуватиму тост, то ми з Оленою Петрівною одразу полаємося.

Ігор підвівся, замислився, тоді почав урочисто, навіть якимось пишномовно:

— Ми живемо в тайзі. Вірніше, тут була раніше глуха тайга. Тепер нашими руками тут будується нове, соціалістичне селище. Кожне таке новосілля для нас велике свято. Нехай буде більше таких свят. Я виголошую тост за Хаукілахті. За Хаукілахті, в якого нема минулого, є тільки майбутнє, велике й світле.

— Гарний тост,— похвалила Марина і теж підвелася. За нею підвелися й інші. Тільки Ортьо лишився сидіти.

— Ортьо, чого ж це ти...— здивувалася Олена Петрівна.

— Ні, за такий тост я своєї чарки не підніму,— заявив старий.

— Чому?

— А ось чому. Майбутнє, звичайно, це — майбутнє. Все це правильно. Але минуле... На нього не можна не зважати. Мовляв, не було його. Ні, Ігоре, було, було в Хаукілахті своє минуле. Тут люди й раніше жили.

Далі старий узяв свою склянку і звернувся до Олени Петрівни по-карельському:

— А за тебе, Петрівно, я вип'ю. І за те, щоб молодь не казала того, чого не знає... Ну, бувай здорова, Петрівно.

Його несподівано підтримав Коллієв:

— Так, за Олену Петрівну треба неодмінно випити. Я людина непитуща — вам усім відомо, а за Олену Петрівну — не можу не випити. Адже ми знаємо одне одного давно. Разом працюємо, одну спільну справу робимо. Іноді сперечаємося, сваримося — без цього не обійдеться,— як кажуть, у суперечці істина народжується. І я хочу сказати, що я думаю про неї, про нашу Олену Петрівну. Адже треба не тільки сваритися, треба не боятися говорити одне одному й хороше.— Коллієв підвівся з чаркою в руці й почав говорити врочисто, ніби з трибуни: — Давайте не боятися гучних слів. Вони теж потрібні. Наша Олена Петрівна — зразок

справжньої радянської жінки. Вона будівник нового життя, людина з державним підходом до великих і малих справ, принципова і безмежно чесна. Вона — мати, багатостраждальна, витривала, чуйна і...

— Та облиш, Якове Михайловичу,— перебила його Олена Петрівна,— ти ж не характеристику мені пишеш. Скажи коротше, що, мовляв, закохався у мене. І все буде зрозуміло.

Коллієв знітився, підніс чарку до губів і хоробро випив її до дна, мало не захлинувшись з незвички.

— За Олену Петрівну! За тебе, Петрівно!

Мір'я із вдячністю поглянула на Коллієва.

— Кійтос, дякую вам,— сказала вона по-фінському і по-російському.

Коли гості почали розходитися і Мір'я вийшла на ганок провжджати їх, Валентин відстав від інших, щоб лишитися наодинці з Мір'єю, проте одразу з-за рогу вийшов Васелі, який, мабуть, давно очікував її. Помітивши, що дівчина опинилася між двома вогнями, Ортьо підхопив її під руку:

— Не знаєш, кого вибрати? Краще ходімо зі мною, надійніше буде.

— Ходімо, донечко, ходімо до нас,— зраділа Хотора,— а то ти чогось до нас, старих, не заходиш.

Олена Петрівна заходилася прибирати посуд. З гостей лишився тільки Коллієв.

— Допомогти тобі, Олено Петрівно? — раптом запропонував він.

— Який з тебе помічник?! — усміхнулася Олена Петрівна.— А втім — тримай фартух. Покажи, як ти вмєєш мити посуд.

Коллієв надів фартух. Виявилось, він знає, як обходитися з посудом, одразу видно — давно вже неодружений.

— Отак ми й живемо, Олено Петрівно,— говорив він.— Однаково живемо. В тебе — дочка. У мене — дочка. В тебе — лише робота. У мене теж. А роки минають. І погано, коли дочки ростуть одна без матері, друга...

— До чого це ти ведеш? — засміялася Олена Петрівна.— Може, сватати збираєшся? Пізно вже, Якове Михайловичу.

— Чому пізно? Адже ми з тобою не такі й старі.

— Та ні, я не про старість кажу. Надто пізно ти мову завів — гості вже пішли, а знову їх збирати та стіл накривати — мороки багато.

— Усе жартуєш. Добре, що хоч жартувати вмєєш,— сказав Коллієв.— А то ми занадто серйозні — все тільки про справи говоримо...

— Гляди, тарілку впустиш...

— А може, спробувати — на щастя.— Коллієв підняв тарілку, але не впустив її, а поставив на край столу. Тоді обережно взяв Олену Петрівну за руку: — Олено Петрівно, я ж за столом широко говорив. Я про тебе думаю...

— Спасибі, спасибі.— Олена Петрівна вивільнила руку.— Тепер я скажу, що думаю.

— Ну що?

— Я думаю ось що.— Олена Петрівна стала серйозною.— У Ортьо Кауронена зі шлунком погано. Мені Аїно Андріївна казала. Сам не говорить про це. Завтра вирішується питання про його відпустку. Так що давай діставай йому путівку в Єсентуки чи Железноводськ. Уранці ж і подзвони куди слід.

— Гаразд, подзвоню.— Коллієв спохмурнів.— Ти не хочеш зрозуміти мене?

— Я все зрозуміла, Якове Михайловичу, все. У тебе — дочка. У мене — дочка. Тебе вдома чекає Марина, так що йди додому. І не забудь про путівку.

— Гаразд, піду. Тільки, Олено Петрівно, прошу тебе — подумай. Я ж серйозно...

— Добре добре. Там, здається, дощ. Що це ти з плащем на руці, як молодий? Надінь, а то ще застудишся.

Мір'я повернулася додому пізно. Вирішила зайти до Ортьо й Хотори на хвилинку, та хіба підеш від них — Хотора одразу самовар поставила, а Ортьо згадав:

— Так, Мір'є, дуже мене вразило, коли підвелось отаке молоде зелене й каже — немає минулого в Хаукілахті, нічого не було. Неправда це. Тут люди й раніше жили. І багато чого бачили й знали. Ось як ми жили.

ТУТ ЛЮДИ Й РАНІШЕ ЖИЛИ

Ортьо почав з того, як у цих краях, у Кайтаніємі, по той бік озера Сійкаярві, з'явилася перша школа.

Прийшов чоловік, уже літній, з важким рюкзаком за спиною — а в ньому самі тільки книжки — й сказав, що його послали сюди вчителювати.

Справа була нова й велика, тому вирішили скликати збори. А збори тоді провадили мало не щодня: стільки з'явилось спільних справ, які вирішували всією громадою. Так ось. Школи, звісно, ніякої не було, і збудувати її одразу, звичайно, не могли. Проте у вдови Малафеевої хата була велика, і жила вона в ній одна. Ось у цій хаті з дозволу вдови і влаштували школу. Вона поставила ті самі умови, що й завжди, коли молодь збиралася в неї на посиденьки,— хату прибирати і дрова приносити самим.

Клас був один — перший. Першокласники різного віку — від семи до дванадцяти. Кожен учень приносив із собою з дому стільчик, йдучи зі школи, забирав його, щоб він не заважав господині. Підручників не було. Тільки ті, які вчитель приніс із собою в рюкзаку. Тому читати вчилися по тому, що виявилось під рукою; в пригоді ставали й старі газети. Вчитель не одержував навіть зарплати. Учні приносили йому: хто пляшку молока, хто шматок сушеного м'яса, хто дрібку солі. А в кого нічого не було, той вчився безкоштовно.

Старенька вдова була так само обізнана в грамоті, як і інші жінки на селі: вона не знала ні «а», ні «б», але з першого ж дня стала незамінним помічником учителя. Звичайно, завучем (тут старий скористався сучасним терміном) вона виявилася не дуже добрим, але зате щодо дисципліни — тут вона була на висоті. Звичайно стара сиділа під час уроку на лежанці і щось плела. В руках у неї були спиці, а очі все бачили, хто і як слухає вчителя. Досить було комусь ледь ворухнутися, засоватися, як удова попереджала сердитим голосом:

— Чого крутишся? Ось зніму штани та лозиною пройдуся по сідницях, тоді визнаеш, як на уроці сидіти.

Того року Сійкаярві замерзло рано. За морозами прийшли заметілі: проїдеш по Сійкаярві саньми, а слід одразу й замете. Хуртовини замітали сліди і тих нічних гостей, які все частіше стали проїжджати через Сійкаярві. Відомо було, що приходять вони здалеку — з-за кордону. Знали й те, чого приходили.

Старі сиділи біля гарячих печей і тривожно зітхали, думали й гадали, що ж воно буде?

Час був новий. Відбувалося щось тривожне й таємниче, про що намагалися не говорити. Жили щоденними турботами і намагались удавати, що нічого особливого не сталося. А вночі дехто із селян віз хліб у ліс і ховав у ямах. З лісу поверталися уже серед дня, їхали так, аби всі бачили, — мовляв, їздили по сіно чи по дрова. Обковані залізом скрині, де зберігався посаг дівчат на виданні — шовк та ситець, пухові подушки та вишиті ковдри, — стали таємниче зникати з хат. Навіть самі господині не знали, в якій лісовій хатинці сховане їхнє добро. Цим займалися лише чоловіки. Різали корів і телиць і сушили м'ясо про запас. Діжки із засоленою рибою з комор потрапляли на острівці Сійкаярві, де їх ховали подалі від чужих очей. Займалися цими таємними справами головним чином заможні чоловіки. Ті, в кого було що ховати. Ховали своє добро, ховали й ще дещо, привезене звідкільсь. А тим, кому нічого не привозили, а з майна мали тільки пуукко за поясом, купу голодних дітлахів та обшарпану дружину, не було ніякої потреби потайки їздити до лісу. Саме вони й

жили в постійній тривозі. Вже ходили чутки, що в Юшкозері бандити напали на клуб, де люди відзначали Жовтневі свята, і багатьох убили. Якось уночі вчитель Кайтаніємської школи став на лижви й поїхав із села.

Батьки Ортьо в цій самій Хаукілахті вважалися ні бідними, ні багатими. Був у них кінь, добрий кінь, щоправда, невисокий на зріст, і не дуже прудконогий, але дужий, працьовитий. Тримали вони й корову. Якогось року корів було навіть дві, але згодом другу виміняли на борошно і сіль.

Хотатта, батько Ортьо, був із тих карельських селян, які вміли робити будь-яку роботу. Коли хтось починав будуватися, просили його ставити хату. Хотатта робив човни — великі, щоб тягнули невід. Маленькі — човники — теж були потрібні в господарстві. Знав батько Ортьо і ковальську справу: його односельцям не доводилося кликати коваля десь на стороні. А коли хтось збирався одружуватися і через те хотів мати п'єкси¹ кращі, ніж звичайно, то знову на допомогу приходив батько Ортьо. І люльки, що він вирізняв, теж були найкращі.

У них росло трое синів — Мийккула був старший, Ортьо — середній, Хуоті — молодший. У ті часи карельським хлопцям не доводилося обирати собі життєвий шлях, вони йшли дорогою батьків. Замолоду, змалку впрягалися у селянську роботу. Але родина Хотатти становила якоюсь мірою виняток. Їхній первісток, Мийккула, котрий був років на шість старший від Ортьо, ріс гарним, але занадто худеньким. Рубати й возити ліс він не міг, невід тягти теж. Та батьки й не примушували його робити важкої роботи: вони помітили, що хлопець росте тямущим і розумним, і батько вирішив вивчити його. Мийккула чотири роки вчився у Кемі в російській школі. Читати й писати по-фінському навчився сам. Це було ще до революції. Після революції стали вчитися інші сини — Ортьо й Хуоті. Хуоті тепер — великий інженер, працює в Ленінграді. А сам Ортьо закінчив лише початкову школу. Він пішов слідами батька, став вправним столяром, шевцем, муляром, умів робити човни, — словом, він став майстром на всі руки, якими бували селяни-карели в давнину.

Про свого старшого брата Ортьо звичайно нікому нічого не розповідав. Він сам, щоправда, згадував Мийккулу часто. Цікаво, як склалося життя у хлопця, коли він ще взагалі живий.

З Кемі — це було вже після революції — Мийккула повернувся похмурий і мовчазний. Тримався осторонь, щось обмірковував, щось читав і посвистував. З людьми розмовляв мало: певно, вважав, що тут, у глушині, люди навряд чи розуміють те, що діється

---

¹ П'єкси — взуття для лижників.

на світі. Коли його питали, чим закінчаться ці події, відповідав ухильно: мовляв, поживемо, побачимо. Далі вийшло так, що на якісь курси до Петрозаводська з їхніх місць попросили послати грамотну людину. Мийккула був найбільш підхожою кандидатурою. Батько дуже зрадів і часто казав: коли влада своя, народна, добре, що й службовці будуть свої, з простого люду.

Мийккула провчився на курсах ціле літо і повернувся пізно восени, коли почалися заметілі. Часи настали неспокійні й незрозумілі.

Ортьо добре пам'ятав ті часи, Йому тоді минав уже п'ятнадцятий. Він дуже пишався Мийккулою — адже не в кожного є брат, який закінчив «більшовицьку школу». Мати та батько боялися за Мийккулу. Той теж ходив похмурий і зітхав:

— Не знаю, мамо й тату, що тут буде і як бути.

Якось уночі батько повернувся з Кайтаніємі і одразу кинувся до постелі старшого сина:

— Ну, синку, справи такі, що ставай-но швидше на лижви і рушай в дорогу. Тільки швидше.

— Та куди ж я піду?

Мийккула прокинувся одразу, але вдягатися не квапився.

— Сам знаєш. До своїх. Або сховайся в лісі. Я знаю одну хатину. Ніхто ніколи її не знайде.

— Уночі йти?

— Завтра по тебе прийдуть. Час зараз такий — чи не краще сховатися?

— Навіщо я їм? Люди ж свої. А що там на селі говорять?

— Усіх чоловіків зганяють в Ухту. Збори якісь будуть. Хотять Карелію відокремити від Росії. Теж розумники знайшлися, чорти б їх забрали,— вилаявся батько.

— Та не вб'ють же вони мене. Свої люди.

— Не знаю. Свої — та не свої. Хто їх знає, що вони за люди.

Так минула ніч, але Мийккула нікуди не пішов.

Наступного дня на Сійкаярві з'явилися люди, вони йшли до Хаукілахті. Батько ще раз запропонував Мийккулі сховатися, поки не пізно. Але хлопець сидів розгублений і не рушив з місця. Тоді й батько заспокоївся. У людей, які підходили з озера, не було навіть зброї.

— Мамо, постав-но самовар,— запропонував Мийккула.

У їхню хатину зайшло з півтора десятка чоловіків.

— То що, на весілля йдемо чи в гості? — запитав, набиваючи люльку Хотатта, коли чоловіки розсілися на лавці уздовж стіни.

— Про весілля та про гостей ми міркуємо, і ні про що більше,— усміхнувся один з гостей, підійшов до плити, де палахкотів вогонь, і став копирсатися у своїй люльці. Інші теж знайшли собі

якесь заняття. Один крутив колоду, якою господар користувався, коли щось обтесував, розглядаючи її з усіх боків, наче вперше бачив таку річ. Другий уважно стежив за тарганом, що забився в щілину.

Але хтось усе-таки мав порушити мовчання. Крайній, ближче до столу, сидів бородатий чоловік, якого Хотатта не знав. Був, видно, десь з берегів річки Кем. Відчувалося з розмови. Він заговорив перший, став хвалити погоду, казав, що лижви добре йдуть. Чоловіки поглядали на нього. Далі один з них звернувся до бородавя:

— Ну, Тімо, тобі повідомляти, яке це весілля у нас тепер.

Бородань кахикнув: почав говорити вже по-фінському:

— Ні, господарю, ми йдемо не на весілля. Справи в нас важливіші. Настав час карельському народу самому вирішувати свою долю. Отож давай-но, господарю, бери з собою старшого і ходімо з нами в Ухту вирішувати загальні справи.

— А чому це саме в Ухту? — запитав Хотатта.

— Там ми створимо свій карельський уряд.

Хотатта зауважив удавано простодушню:

— Колишня царська влада була далеко від нас, у Пітері. А тепер уряди ближче, виходить, будуть. Один в Ухті, другий в Реболах. А може, знайдеться який-небудь уряд і для нашого Хаукілахті? Тоді було б зовсім поряд...

Мийккула, який сидів мовчки на ліжку, перебив батька:

— Тату, облиши... Ідеться ж...

— Ну, ну, про що ж ідеться, скажи, юначе? — підхопив бородань, який краєм ока весь час стежив за Мийккулою. — Нумо, кажи. Ти ж і книжки читав, і в більшовиків навчався. Кажи, що ти думаєш?

Мийккула не встиг нічого відповісти, як батько його схопився:

— Я скажу...

Мати злякано зупинилася посеред хати з блюдцем у руках. Ортьо та Хуоті, які сиділи на печі, відштовхуючи один одного, лізли до краю. Чоловіки перестали набивати люльки.

— Я скажу...— повторив Хотата.— Росія — велика держава. Її ніхто ніколи не ставив на коліна і не поставить. Коли ми почнемо воювати з Росією, це буде однаково, що вбивати себе. Та й не хочуть карели відокремлюватися.

Бородань Тімо не поспішаючи розстебнув кожух, повільно витягнув з-за пазухи чорний блискучий револьвер і мовчки поклав на стіл.

— Покажи-но мені цю штуку,— Хотатта ступнув до столу.— Я таких ще не бачив. Мені, як ковалю, цікаво.

Хтось із чоловіків поспішив втрутитися.

— Прибери-но свою залізяку, Тімо. Де її роздобув? Ми й не знали, що в тебе є така штука. Що, і в Ухті проведемо збори за допомогою таких штучок?

Тімо сховав револьвер за пазуху і сказав примирливо:

— Що ви? Я просто так. Мені один знайомий дав. За ведмежу шакуру... То що ж молодий господар скаже, га?

Мийкула сказав невпевнено:

— Марний це задум — усе це зібрання в Ухті.

— Та коли вже пішли, то...— засумнівався хтось із тих, хто прийшов.— Чому б не піти та не послухати. Дорогу ж додому ми завжди знайдемо.

— Треба йти, час,— квапив бородань.— Дорога довга. Послухаємо, що народ скаже.

Батько й син презирнулися. Мати стала вмовляти:

— Що вам там робити, без вас вистачить людей, он скільки туди суне. Вдома сіно не вивезено, хлів обіцяли побудувати новий... Старий хлів скоро обвалиться.

Але Мийкула вже одягався. Мати заплакала.

— Та не плач. Я недовго там буду,— втішав її син.

— А сам господар що, не збирається? — суворо запитав Тімо.

— Ні,— голосно відповів Хотатта.— Я боюся, коли піду, то один із нас з тобою не дійде до Ухти. Отак.

— Вистачить і одного. Нехай молодий піде. Він учений.

Чоловіки попили чаю і вирушили в дорогу. Не дивлячись в очі матері, Мийкула обняв її, потис батькові руку і вибіг з хати...

— Люльку забув, стривай...

І батько кинувся услід за сином.

Додому Мийкула вже не повернувся.

Відтоді минуло близько сорока років.

Ніякого особливого зібрання в Ухті тоді не відбулося. Про це скоро дізналися і в Хаукілахті. Обдурених карельських чоловіків вишикували й оголосили, що вони підуть воювати проти червоних. Хто не хоче — тому куля в лоб.

Так Мийкулі, який вчився на «більшовицьких курсах», довелося нашити на рукав білу пов'язку і взяти в руки гвинтівку.

За кілька днів старий Хотатта теж залишив свою оселю. Тільки воювати він став по той бік фронту — проти власного сина.

Ортьо добре пам'ятав ті часи.

Розділ п'ятий

На узліссі горіло вогнище. Вірніше, не стільки горіло, скільки диміло. Вітру майже не було, і падав мокрий сніг, що не давав полум'ю розгорітися. Дим повільно клубочився й неквапливо повз у бік селища. Молоді селища зібралася на недільник, вирішили розбити на колишній вирубці, що починалася біля самого Хаукілахті, спортивний майданчик. На недільник прийшла не тільки молодь. Біля багаття сидів літній чоловік, одягнений трохи незвично. У старому велюровому капелюсі, в гумових чоботях і в фуфайці, певно, взятій у когось напрокат,— вона була завелика для старого. Це був Наум Сидорович, батько Ізольди. Він приїхав до дочки в гості. Коли Ізольда поїхала до райцентру, її батько лишився у селищі. Виявилось, він старий артист, тепер на пенсії. Наум Сидорович попросився у керівники самодіяльності, і його взяли. Старий заохочував молодь:

— Гей, Андрію, покажи-но, як жонаті працюють!

І Андрій показував: він один тягнув величезну колоду, таку важку, що її мали тягнути двоє.

Ларінен теж був на недільнику. Відтоді як його матір відвезли в лікарню, він став усе частіше на неділю лишатися в селищі. Ірина приїздила в Хаукілахті, і вони разом навідувалися до хворої Наталі Артемівни. До того ж сьогодні в нього були ще інші справи. Напередодні відбулися комсомольські збори, секретарем комсомольської організації обрали Ігоря, і хлопці попросили Ларінена бути присутнім, коли передаватимуть справи. «Ім треба неодмінно в неділю цим займатися, наче в понеділок не встигнуть»,— усміхнувся Вейкко, але пообіцяв прийти. Та ще ввечері він мав бути на репетиції духового оркестру. Коллієв чомусь незадоволений Наумом Сидоровичем... Потрібно розібратися, які в них незгоди. Вейкко морочився з викорчуванням пнем, намагаючись підтягти його до вогнища. Йому хотіли допомогти, але він не підпускав нікого. Він пихтів і крихтів, обливаючись потом.

— Що таке? За що він зачепився?

— За ваші роки, брате. Ось за що зачепився,— підказав Наум Сидорович.

— За мої роки?! Ні, жартуєш.— І, широко розставивши ноги, Вейкко з такою силою смикнув пень, що той з тріскотом полетів до багаття.— Ось вам і роки!

— Хвалько ти, та й годі! — сказала Ірина. Вона прийшла по Вейкко, аби разом з ним іти в лікарню.

Мір'я і Ніна пиляли повалене вітром дерево. Валентин весь час тримався неподалік Мір'ї. Чомусь він скрізь виявлявся поряд з нею. Він іде в інший бік, але ноги несуть його назад. Йому

самому було незручно, він думав, що всі вже сміються з нього. Сердечись на самого себе, він з такою силою орудував сокирою, що тільки лезо дзвеніло та сучки відлітали наче ними хтось стріляв. «Чому вони всі сміються?»

Підійшов Андрій і сказав серйозно:

— Дівчата, обережніше. Бачите, Валентин під ногами крутиться. Ще ноги йому відпиляєте.

«Теж мені друг,— спохмурнів Валентин.— Чому вони не дращуть Ігоря й Марину? Вони весь час поряд, як голуб і голубка».

Марина була одягнена не так, як решта дівчат. На ногах новенькі блискучі гумові чоботи. Поверх темно-синього костюма синій халат. Вона вміла одягатися зі смаком. Ось і сьогодні досить їй зняти халат і замінити чоботи на туфлі, можна йти хоч на танці. Намагаючись не забруднити смолою вишукані шкіряні рукавички, Марина простягала руки, і Ігор накладав хмиз.

— Я не розумію людей, які все відкладають на останній момент,— виговорювала Марина Ігореві, так голосно, щоб усі чули.— Людина повинна завжди мати тверду мету. Кожен день має бути розподілений. Це моє правило. Ось минулої весни я готувалася до екзамену з англійської. Я вирішила що б там не було скласти на п'ятірку. І одержала її.

Ігор кивав і накладав хмиз. Звичайно, Марина каже правду. У нього, в Ігоря, немає чіткого розпорядку дня. Вдень він на роботі, можна, звичайно, і решту часу розподілити. Стільки-то годин — на навчання, стільки-то — на громадську роботу. Але що вдієш, коли не хочеться братися за книжку, а хочеться піти на танці, пограти в шахи чи ще щось. Так, Марина говорить правду. Ігор слухав її і думав уже зовсім про інше. У Марини такі рум'яні, ніжні щоки, так і кортить погладити їх рукою. Тільки страшно — вона така серйозна, все повчає, як годиться жити. І очі в неї гарні, коли вона всміхається. Лише рідко вона це робить, та й коли всміхається, то якимось зневажливо.

— Гарзд, Марино. Ти вже про це казала. Неси хмиз.

— Чому ти не хочеш слухати, Ігоре, коли з тобою розмовляють серйозно? Невже ти вважаєш, що можна жити як прийдеться? Який же ти тоді комсорг, коли...

— А сьогодні ти дуже-дуже гарна.

— Тільки сьогодні? — скривила губи Марина, але погляд її потеплішав. І голос теж став менш повчальний.— Щоб уникнути серйозної розмови, ти говориш різні дурниці. Поклади ще гілок. Не думай — я не кволу. Я щоранку роблю зарядку. А ти, мабуть, лінуєшся, не займаєшся, так?

До багаття з усіх боків приносили хмиз. Часом до неба піднімався густий дим, шугало величезне полум'я.

Усі зібралися до вогнища відпочити. Андрій притягнув цілу колоду, аби дівчатам було на чому сидіти.

— Оце лицар! — похвалив Ігор і запитав Наталю, як вона сприймає такі речі. Наталя сміючись сказала: нехай носить хоч ще більші колоди, тільки б дівчат не став носити на руках.

Валентин кинув сніжкою в Мір'ю, але не влучив і потрапив у Ніну. Ніна не лишилася в боргу, і вони почали засипати одне одного сніжками. До них приєдналася решта, і почався бій. Сніжки робити було вже ніколи, просто хапали в пригоршні вологий сніг і кидали хто в кого встигне. Хлопці зчепилися врукопашну. Ніна вибрала момент і спритно повалила Валентина в сніг. Мала купа! Зі сміхом і галасом усі накиннулися на Валентина й не давали йому вилізти із замету.

Наум Сидорович з усмішкою спостерігав за веселою молоддю. Ну діти, чисто діти! До скількох років людина може лишатися дитиною?!

Марина сиділа біля багаття і несхвально морщилася, спостерігаючи за Ігорем, що включився в загальну потасовку.

— Чиє добро горить? Гей! — Напрочуд спритно для старого чоловіка Наум Сидорович схопився і скинув у сніг фуфайку, що висіла на дереві поряд з багаттям, — язика полум'я дотягнулися до неї, і вона загорілася. Підбігла Ніна, схопила фуфайку за тліючий рукав і шпурнула у вогонь.

— Нехай горить. Я не знала, як її позбутися. Викинути шкода, а носити не хочеться.

— Ет, бодай йому! — закричав Андрій і став розгібати свою ватянку. Вона була ще досить міцна, тільки в мастилі. Наталя ледве встигла втримати:

— Ти що, Андрію, збожеволів?

Дивлячись, як догорає Нінина фуфайка, Наум Сидорович подумав уголос:

— Так, важко розлучатися зі старим. Хоча воно й ні до чого, та відмовитися шкода. І від старих речей, і від старих понять, звичок.

— А іноді хочеться старовини, хочеться бути несучасним, — раптом сказав Валентин, — скажімо, запрягти б прудкого коника, сісти в сани і помчати так, щоб бубонці під дугою дзвеніли і сніг летів з-під копит. Це значно романтичніше, ніж труситися в автобусі.

— Та ще коли б прихопити з собою дівчину-красуню, — засміявся Ігор, підморгнувши в бік Мір'ї.

Валентин знітився і ображено замовк.

— Прудкого коника тепер важко знайти, — зауважив Анд-

рій,— особливо в Хаукілахті, де коней тримають надголодь. На них далеко не поїдеш. Ніякої романтики!

— О, це саме і є романтика, романтика Хаукілахті!

«Романтика Хаукілахті» — це була улюблена фраза Васелі, яку він вимовляв з будь-якого приводу.

— У кожного своє розуміння романтики,— всміхнулася Марина.— Ледачий поїхав би, та ліньки коня запрагати.

Васелі одразу ж відповів:

— А я оце саме збирався йти по трибуну. Поставили б її біля багаття, і Марина б промову виголосила. Тільки мені справді ліньки її тягти. Може, люба, станеш на цей пеньок і з нього виголосиш промову, га? На будь-яку тему — нам однаково і тобі теж.

— Тебе промовама вже не виправиш.— Марина підвелася.— Досить патякати. Давайте працювати. А то Васелі мало місця біля багаття.

— Ні, стривай,— зупинив її Ігор.— Хлопці, знаєте, яка в мене ідея. Я тут читав про антиматерію. І нічого не зрозумів. Може, Васелі, ти нам розповіси, лекцію чи що прочитаєш. У клубі можна. Га?

Васелі здалося, що Ігор сміється з нього, і він відповів ущипливо:

— Швидко тебе Марина виховала. Вже під її дудку танцюєш. Не чекав я...

— Та ні, я серйозно.— Ігор сказав це так щиро, що Васелі перестав хмуритися.— Ти ж на фізматі, так?

— Який з мене лектор? — усміхнувся Васелі.— Про цю антиматерію самі професори до ладу не можуть розповісти.

— Антиматерія — що це означає? — запитала Ніна.— Це що — зовсім немає матерії?

— Ні,— відповів Васелі.— Питання про таку матерію, яка є протилежністю відомої нам матерії. Діалектика.

Марина насупилася й відійшла від багаття. Але їй усе-таки було цікаво послухати, про що говорять хлопці, і вона намагалася прислухатися до розмови.

— Виходить, домовилися? — заявив Ігор.— Давайте зберемося... сьогодні ввечері. Навіщо відкладати?

— Який спритний. Вирішив, та й годі,— усміхнувся Васелі.— Ну, зберемося сьогодні, я поговорю хвилини п'ять — на більше мене не вистачить,— а ти галочку поставиш, мовляв, захід проведено.

— Та ні, я не заради галочки,— став заперечувати Ігор.— Адже це дуже цікаво... Антиматерія і теорія відносності. Це — майбутнє! Людина може за рік прожити сто років. Для цього треба небагато: енергія антиматерії і швидкість світла — оце й усе.

Марина роздратовано слухала Ігоря. Йї була незрозуміла його поведінка: її, Марину, образили, а він умовляв цього неробу й базікала виступити з лекцією. Теж лектор знайшовся. І тут вона згадала, про що казав уранці батько, і підсіла до Мір'ї.

— Мір'є,— Марина намагалася говорити по-фінському, старанно вимовляючи кожне слово,— твоя мама говорила тобі, що та-то і я чекаємо вас до нас?

— Так, так,— відповіла Мір'я, яка уважно слухала розмову Ігоря й Васелі. Вона не все розуміла, адже хлопці розмовляли по-російському.— Цікаво, Марино, так?

— Та бодай їм і їхній антиматерії,— поморщилася Марина.— Ми дуже чекаємо. Мій батько і твоя мама говоритимуть про справи, а ми слухатимемо платівки. У мене багато російських, у тебе — фінських. Потанцюємо. Гаразд? Ти принесеш платівки?

— А хто ще прийде?

— Ніхто. Тільки твоя мама і ти. Чи ти хотіла б когось запросити?

— Та ні, я просто так запитала.

— Я запросила б хлопців,— зітхнула Марина.— Тільки вони не можуть без випивки. А в нашому домі принцип — веселощі без спиртного. Такому, як Васелі, в нас буде нудно.

Ніна намагалася не слухати розмову Мір'ї і Марини. Але коли згадали ім'я брата, вона здригнулася, хотіла щось відповісти Марині, але далі, певно, передумала і запитала тихенько в Андрія:

— Слухай, ти читав сьогодні газети? Там знову про твого батька. Пишуть, мовляв, їздить досвідом ділитися. Ти ж знаєш, яким досвідом він ділиться. Приїде й пиячить. Не розумію, навіть у газетах писати неправду? Зовсім людину зіпсували.

Андрій спохмурнів. Ніна, звичайно, каже правду. Але що він міг зробити? Замість нього на захист Степана Ничипоровича несподівано стала Марина: в неї була дивна здатність — чути все, хоч би про що мовилося.

— Степан Ничипорович — це зовсім інша річ. Його розуміти треба. Він людина заслужена. Ось і батько говорить, що...

Але Васелі перебив її:

— Справа не тільки в заслугах, взагалі людина повинна взяти все від життя. Є такий анекдот. Прийшов один чоловік до лікаря й запитує: «Скажіть, лікарю, доживу я до ста років, коли кину пити, курити і на жінок махну рукою?» Знаєте, що відповів лікар? Він дав таку раду, виходячи з останніх досягнень медицини: «Ні, до ста років ви не доживете, але вигляд матимете, як сторічний».

Усі розсміялися. Тільки Марина зморщилася, встала і взялася за роботу. За нею підвелася й решта. Васелі — теж. Він вихопив у Ніни пилку і простягнув другий її кінець Мір'ї.

Валентин здавав справи новому секретарю комсомольського комітету Ігорю. Справ було небагато — лише дві папки. В одній протоколи засідань і зборів, план роботи і списки комсомольських доручень. У другій — документи про збір членських внесків.

— Плани, плани, — підсміювався Ігор. — Суцільні плани. Антирелігійна пропаганда. Допомога піонерській роботі, драмгурток. І все лише на папері?

— Чому? — образився Валентин. — Ось минулого місяця ми провели лекцію на антирелігійну тему. По плану.

— І скільки з віруючих вам вдалося наставити на добрий розум? — запитав Коллієв. Він сидів і гортав підшивку газет, чекаючи Ларінену: вони з Вейкко домовилися сходити на репетицію духового оркестру, але Вейкко чомусь затримувався. Час від часу Коллієв поглядав на годинник — він повинен сьогодні прийти раніше додому, в них же будуть гості. Звичайно, він міг би сказати Вейкко, що до них сьогодні прийде Олена Петрівна, але чомусь йому не хотілося говорити про це.

Валентин розгубився:

— Скільки? Та в нас лише кілька віруючих. І ті не були на лекції.

Ігор зареготав:

— Оце здорово! Виходить, ми агітуємо самі себе. Віруючі самі по собі, ми самі по собі. Так би мовити, мирне співіснування.

Коллієв усміхнувся і знову заглибився в газети. Ігор нахмурився й запитав:

— А чому тут записано про піонерську роботу?

— Хіба вона погано провадиться — піонерська робота?

— Це заслуга школи й піонервожатої.

Валентин не хотів погоджуватися, що вони нічого не робили.

— А недільник сьогодні хто організував? Ми.

— Але ж рішення щодо цього в вас немає, — говорив Ігор. — Ось папка запланованих заходів. Де цей недільник? Покажи.

Валентин почав гортати папери.

— Шукай, шукай, — підганяв Ігор.

На порозі з'явився Ларінен, він зупинився в дверях, з усмішкою спостерігаючи, як Валентин, розхристаний і серйозний, копирсається в паперах, щось вишукуючи в них.

Нарешті Валентин згадав:

— Так, ми не записали. Просто вирішили провести недільник і провели.

Коллієв одірвався від газет:

— У нашому житті робиться стільки добрих справ, що коли кожен став би відносити їх на свій рахунок, то накопичилося б забагато заслуг. Молодь виявила ініціативу, молодь сповнена натхнення. Якщо комітет комсомолу виявив неспроможність керувати цією ініціативою, то треба так прямо й сказати.

— У нас є комісія з масових заходів,— став виправдуватися Валентин.— Є комісія з...

— Комісії та комітети, плани про створення нових комісій та комітетів? — засміявся Вейкко.— Краще ви, хлопці, навчіться добре танцювати та одягатися. Хіба це діло — хлопці в брудних чоботях, а то і в валянках запрошують дівчат на танок?

— А хіба ти в накрохмаленому комірці був, коли з дівчатами колись танцював? — ущипливо зауважив Коллієв.

— Ні, не був. І погано, що в ті часи не було накрохмалених комірців. Ми тоді вважали навіть краватку пережитком капіталізму, танці теж заперечували. Так, дуже розумні були — нічого не скажеш.

— Давай, давай, секретар парторганізації, побільше про танці їм говори. Оці поради вже вони врахують. Так, завклубом? — звернувся Коллієв до Валентина.

Валентин мовчав. Він чекав, що скаже Ларінен.

— Ну ходімо, Коллієв,— сказав Ларінен.

— От цей набридливий старий! — зітхнув Коллієв і з невдоволенням виглядом почав застібати пальто. Акуратно розгладив складки на кашне. Перевірив чи на всі гудзики застебнуте пальто. І неквапливо, повільними кроками пішов слідом за Ларіненом.

Валентин дивився з вікна, як парторг і голова місцевкому йшли засніженою вулицею. «Дивлячись на них, не скажеш, хто із них хто. Швидше навпаки. Солідного, поважного Коллієва вважатимеш за партсекретаря. А Ларінен занадто простий, мало не легковажний. Ось іде наче хлопчисько, руки в кишенях, фуфайка нарозхрист. Іде, ніби вийшов прогулятися чи в карти зіграти. А Коллієв крокує впевнено, повагом. Одразу видно, що знає, куди прямує. Навіть хода викликає повагу».

Ігор теж думав про Ларінена.

— Чому наш парторг так поводитьсь? Міг би звернутися на ім'я та по-батькові. А то — ходімо, Коллієв.

— Коллієв мені не подобається,— признався Валентин.— Ларінен зовсім не такий. Він людина проста.

— У тебе, друже, застарілі поняття про те, якою повинна бути людина на керівному посту...

Валентин запропонував:

— Давай складемо акт. І закінчимо цю справу.

Ігор сів писати. Його голова схилялася то ліворуч, то праворуч, слідом за олівцем. Раптом олівець зупинився посередині фрази, і Ігор підвів голову:

— Слухай, Валентине, тобі ще не набридло?

— Що? Комсомольська робота?

— Та ні. Оці папери.

На обличчі Ігоря з'явився по-хлопчачому задержуватий вираз.

— Знаєш, Валю, залишимо все це. Кому цей акт потрібен? Ходімо куди-небудь.

— А якщо запитають?

— Хто? Коллієва це не обходить. А Ларінен...

— Ларінен не питатиме,— впевнено сказав Валентин.— Коли він і запитає, то тільки не про акт, а про справу.— Валентин закрив папку, зав'язав тасьму і подав Ігорю:— Ось, тримай. І керуй. Ось ще ключ. А в цій шафі буде твоя канцелярія. Куди ми підемо?

Вони були вже просто друзі. Коли йдеться про дружбу, для цього не треба ніяких причин. Причини потрібні для неприязні. Хлопці вийшли на вулицю.

— Ходімо до Коллієва,— запропонував Ігор.— Послухаємо платівки, потанцюємо.

— Я не піду,— відповів Валентин.— Краще підемо до Олени Петрівни. Там теж платівки гарні.

Ігор розсміявся і штовхнув товариша кулаком у бік:

— Ну й хитрі ми! Коллієв мені потрібніший не більше, ніж тобі Олена Петрівна. До Мір'ї тебе вабить.

— А тебе до Марини.

— Відстав ти, брате, від життя,— пояснив Ігор.— Тому я й кажу: ходімо до Коллієва, там буде твоя Мір'я. У гостях.

— Ніяка вона не моя,— нахмурився раптом Валентин.— І до Коллієвих я не піду.

Сьогодні хлопці хотіли бути разом. Вони пішли в гуртожиток грати в шахи.

З боку школи долинали звуки духового оркестру. Там то починали грати марш, то переставали і за хвилину знову починали.

— Ніяк не можу зрозуміти,— говорив Коллієв,— чого старий домагається. Підозріла все-таки особа.

Наум Сидорович виявився настирливим. У цьому Коллієв швидко переконався. Йому завжди чогось не вистачає: то костюмів для драмгуртка, то дістань йому ноти, то де хочеш візьми якийсь корнет. Коли все це придбали, виявилось, старому не подобається приміщення для репетицій. У своїх примхах він докотився до того, що почав бурчати, ніби дрова погані. Мовляв, шиплять і

кадять, а в клубі холодно. Нарешті Коллієв розсердився і сказав: «Навіщо ви сюди приперлися, коли вам тут усе не подобається? Люди як люди: приїхали сюди будувати, а не вимагати — подай це, подай те. Обходилися ми без вас, Науме Сидоровичу, і обійдемося». Але старий і оком не змигнув, тільки наполягав на своєму: народу, мовляв, потрібне мистецтво, він робить усе, на що спроможний, і ніхто йому не завадить, а сюди його ніхто не кликав, сам приїхав, і ніхто його звідси не вижене. Завклубом досі працювала Люся, дочка Ортьо Кауронена. Дівчина молода, недосвідчена. Вона, звичайно, одразу потрапила під вплив старого. Тільки бігає, просить та вимагає все, що старому заманеться,— то сухих дров, то якогось реквізиту. Ні, звичайно, у завідуючі клубом вона не годиться. Та що вдієш. Місцева, ввчилась — треба було влаштувати. Судячи з диплому, вона може вести і драмгурток. Коллієв наполог у побудкомі, якому підлягав клуб, що Люся буде керівником самодіяльності, а завклубом можна поставити когось іншого. Він уже домовився з Валентином.

Коли рішення було ухвалене, Коллієв запросив до себе Наума Сидоровича. Він говорив дружньо, ніби вибачаючись і шкодуючи, що будком вдячний за всю ту велику роботу, яку зробив Наум Сидорович, хоча, на жаль, не всі цілком обгрунтовані прохання виявилось можливим задовольнити, і що, мовляв, тепер Наум Сидорович може відпочивати й далі. Нехай молодь працює, в неї сил більше. Старий одразу ж відповів: мовляв, він дуже задоволений. Люся упорається зі своєю роботою. Він теж не буде осторонь, він допомагатиме в міру сил. Зарплати йому не треба, він знову вийде на пенсію. Сказав, що дуже радий з того, що профспілка піклується про самодіяльність. І знову закінчив своєю улюбленою фразою: мистецтво потрібне народу, і всім тут вистачить роботи.

«Так, цей старий за словом у кишеню не полізе. Є такі люди: говорять красиво, і не знаєш, що в них на думці, що вони хочуть, і тільки погоджуєшся з ними»,— скаржився Коллієв. А старий же вирішив помститися йому, Коллієву. Він став ходити до школи, організував там драмгурток та музикальний гурток. Зумів увійти в довір'я до директора школи й учителів. А тепер ті, хто ходив у драмгурток до клубу, почали вечорами навідувати школу. І ніхто навіть поміркувати не хоче, заради чого старий так вчинив. Навіть парторг. А втім, чого від такого парторга чекати. А ось він, Коллієв, єдина людина, яка розуміє справжню мету Наума Сидоровича. Ні, його, Коллієва, не обдуриш.

Старий просто вирішив будь-що домогтися загальної поваги в селищі. І не заради слави, а заради дочки. Він думає таким чином змити пляму з Ізольди, розтратниці. Це не просто здога-

ди. Адже старий говорив, аби всі чули, навіть у присутності Ларієна, що він, мовляв, не вірить у те, що донька винна. А Вейкко — це Вейкко: «Зачекаємо, все з'ясується. Так що, Науме Сидоровичу, не турбуйтеся». Теж мені розрадник знайшовся!

Все це хвилювало Коллієва: партійний працівник не повинен так поводитися. На жаль, усе це слід урахувати, запам'ятати. Йому, Коллієву, старому досвідченому керівнику, не годиться цього обминати. А втім, тепер усі розпустилися. І чи довго так триватиме? Коллієв подумки сердився.

Широкий коридор школи правив і за зал для глядачів. У кінці коридора була сцена. Праворуч двері в класи, ліворуч великі вікна, завішані ввечері гардинами. У залі горіли яскраві люстри, було світло і тепло.

Тут зібралось багато людей, ніби відбувалося свято чи збори. Школярів прийшло небагато, та й з них більшість сиділи на сцені і так несамовито дули в різні труби, що могли луснути барабанні перетинки. Серед присутніх у залі переважали молоді робітники, які слухали. Чому вони тут, адже сьогодні репетиція? — дивувалися і Ларієн, і Коллієв. Була тут навіть Люся Каурієн, завідувача клубом. А в клубі темно. Кіно було вдень, а ввечері... А ввечері вона сидить тут. І Параска Федорівна, директор школи, тут — наче все йде так, як і належить.

Наум Сидорович стояв спиною до залу і захоплено махав паличкою. Уважно дивлячись і надувши щоки, школярі стежили за рухами диригента і дули в труби. Коллієв потягнув Ларієна за рукав: можна зайти сюди й іншим разом. Йому зараз хотілося додому. Але Ларієн стояв і слухав.

Диригентська паличка все енергійніше виписувала кола, ніби заохочуючи оркестрантів. Діти дули щосили. Нарешті останній різкий помах диригента, останній раз рывкнули труби — і настала тиша.

Директор школи зааплодувала, за нею стала аплодувати й решта. Ларієн теж почав плескати в долоні, киваючи Науму Сидоровичу, який повернувся і розкланювався ніби справжній диригент на концерті. Музиканти знімали мундштуки з труб, обтирали їх, продували. Наум Сидорович постукав паличкою по попітру і про щось заговорив з оркестрантами.

Коллієв махнув рукою Люсі Каурієн. Вона підійшла до нього. — Що ви ще збираєтеся тут робити? — запитав Коллієв сердито.

— Зараз почнеться заняття драмгуртка.

— Чому не в клубі?

— Так вони самі захотіли. Директор школи дозволила.

Параска Федорівна підійшла до них, привіталася з Коллієвим за руку.

— Школа, звичайно, не місце для репетицій. Але що вдієш: у клубі холодно. Ось я й дозволила.

— До того ж Наум Сидорович обіцяв вести репетицію,— додала Люся.

— А ти сама не можеш? — Коллієв здивувався.— За що ж ми тобі гроші платимо?

— Навіщо ви так? — дівчина почервоніла.— Наум Сидорович погодився консультувати. Адже він актор. Професіональний, досвідчений...

«Ну звичайно, досвідчений... актор...— подумав Коллієв.— Знаємо ми, в чому він досвідчений...»

— Що ж виходить? — сказав Коллієв.— Ти довела роботу в клубі до такого стану, що сама не хочеш туди йти. Ти людина молода, чому ж не розумієш сучасної молоді? Адже вона, молодь, не хоче сидіти склавши руки, як сидиш ти. Коли людям нічого робити, вони починають пиячити. Ти розумієш? Ми говорили про дармоїдів і гадали, що в Хаукілахті їх немає. А це що таке? Ти гроші одержуєш, а...

— Годі! Ти спершу подумав би, а тоді говорив,— перебив Вейко Коллієва. Ларінена всі вважали спокійним, він рідко підвищував голос, але зараз не витримав.

— Слухай, ти...— Коллієв обернувся, але опанував себе: цього ще не вистачало, аби голова будкомю і парторг зчепилися в усіх на очах. Він звернувся до директора школи: — Добре, що ви йдете назустріч побажанням молоді. Хоча це й не зовсім законно. Але річ в тому, що в клубі цілковитий розвал. Ви самі розумієте, Параско Федорівно: і клуб, і школа мають свої завдання. І негарно, коли через авторитет школи постраждає авторитет клубу.

Директор школи знизала плечима, повернулася і пішла до дверей. Ларінен спробував перевести розмову на жарт:

— Давайте створимо в Хаукілахті дві незалежні держави — школу і клуб. Тільки за умови мирного співіснування.

Старий призначив дітям час наступного заняття, попрощався з ними, далі звернувся до Коллієва:

— Ну, як мої хлопчики? Вони, звичайно, ще діти, але є серед них дуже здібні.

— Так, нічого. Ніби виходить,— буркнув у відповідь Коллієв з виглядом знавця.— Тільки я хочу вам нагадати, що інструменти ці — майно клубу. Коли так далі піде, то скоро весь клуб по колоді розтягнуть по селищу.

— Труби ми взяли з дозволу Люсі,— виправдувався старий.— Під розписку. Тут на них хоч грають, а там...

— Люся вже не завідує клубом,— сухо зауважив Коллієв.

— Виходить, ви збираєтеся відібрати труби?

— Потрібно обміркувати, обговорити, і коли вирішимо залишити, то треба оформити як належить.

Коллієв говорив це розгублено, а сам дивився на Мір'ю, яка теж сиділа в залі. Помітивши його погляд, Мір'я згадала, що вони сьогодні обіцяли прийти в гості до Коллієва, подивилася на годинник: ще рано. А Коллієву стало раптом приємно на душі: ось якби з усіма було так — розуміти один одного з першого погляду!

— Ну, в мене ще є справи,— сказав він Ларінену.— Я піду.

Коллієв ішов додому, з гіркотою розмірковуючи про те, що його тут не розуміють не те що з першого погляду, не розуміють ні слів його, ні справ. Єдина людина, яка його розуміє — це дочка. З нею можна й поговорити, й поділитися... Так, Марину він зумів правильно виховати. Дочкою він задоволений. А хто ще впевнений, що він старався заради загальної справи, іншим — усе, а собі — нічого? Зовсім нічого. Ішов туди, куди посилали, — ніколи не відмовлявся. Завжди горою стояв за лінію партії. Був принциповим, непримиренним. Не те що Ларінен — той і нашим і вашим, безхребетний якийсь. А ще парторг. А ось Воронова не зрозумієш... Справу робить, користується повагою й авторитетом у верхах. На зборах висловлюється коротко, по-діловому, чоловік, звичайно, сухуватий. Але за сухість не карають. Цікаво, за що ж його любить Айно Андріївна? Коли б Олена Петрівна розуміла його з півслова, з одного погляду. І щоб вона... А поки що жінка тільки посміюється, жартує. Треба поговорити з нею серйозно. Вони люди немолоді, про все можуть домовитися по-діловому. Поспішати, звичайно, не варто. Тільки — як вона ставитиметься до Марини? Марину він, батько, нікому кривдити не дозволить. А ось з Мір'єю складніше... Тут треба подумати, придивитися. Все-таки вона виховувалася там... Поки що вона старанно вчиться. Це — діло. Може, послати її вчитися кудись подалі? Тут він, Коллієв, узяв би на себе всі клопоти, всі турботи. Він пішов би в райком чи навіть у обком, попросив би допомоги. Щоправда, ставлення тепер не те, що було досі. Досі його цінували, виявляли довір'я, і він завжди виправдував це довір'я. А тепер там — нові люди, старих майже не лишилося, ось і не розуміють його, не знають його заслуг. Добре, що про його працевлаштування потурбувалися. «Вам же небагато лишилося до пенсії?» Так і сказали.

Що ж, пенсія то й пенсія. Олені Петрівні теж небагато лишилося до пенсії.

Було вже темно, коли Наум Сидорович повернувся до себе, в маленьку нетоплену кімнату, яку Ізольда займала в гуртожитку.

Наум Сидорович мало бував удома — одному занадто сумно й самотньо в цій кімнатці. З вікна видно тільки купу бетонних плит, навалених на затоптаному брудно-сірому снігу. Старий дивився на ці плити і думав: «Ось воно, життя. Живе людина, топче сніг, тягає важкі бетонні плити. Тоді помирає. Її закопають у землю, скажуть на могилі кілька теплих слів і забудуть. Інші житимуть у будинках, споруджених із цих бетонних плит. Вони теж працюватимуть, робитимуть, що зможуть, міркуватимуть про призначення людини. Але нікому не дано прожити стільки, щоб побачити світ завершеним і досконалим. Так, дуже невеликий відрізок часу відведений людині, вона бачить лише крихітну частку історії. Але не всі використовують і цей час так, аби з чистою совістю сказати — я зробив усе, що зміг». Такі невеселі думки лізли в голову в цій незатишній кімнатці, коли він дивився на плити.

Веселіше йшов час серед молоді та школярів. У них свої думки, свої турботи, вони інакше дивляться на теперішнє і майбутнє. Їм світ видається менш досконалим, ніж людям старшого покоління. Людині, яка прожила свій вік, здається, що вона зробила більше, ніж зробила насправді, а молоде покоління, яке поки що не зробило нічого, вважає, що воно спроможне зробити більше, ніж насправді здатне. Ось вона, проблема батьків і дітей. Так завжди було. У старовину, бувало, батьки паском учили синів розуму, і сини з величезною повагою схиляли свої голови на могилі батьків.

Оця вже молодь... Про що тільки не говорили коло багаття! Про антиматерію, теорію відносності. «Людина за один рік може прожити сто земних літ. Для цього досить тільки мчати з величезною швидкістю. Зі швидкістю світла, використовуючи енергію антиматерії». Наум Сидорович поправляв головешки в пічці і подумки всміхався. Йому кортіло зауважити, що на землі людина теж повинна рухатися швидше. Ну, звичайно, не зі швидкістю світла, а в міру своїх сил і здібностей. Щоб життя було прожите з максимальною користю. Але він нічого не став їм говорити. Адже вони, ці хлопці, багато читають, у них і так уже оскома від численних порад і напучень. Коли вже казати їм, то слід казати щось нове. Нехай вони мріють про антиматерію і антисвіти. Настане час — самі зрозуміють, що на землі життя слід прожити за земним часом.

У старого теж були свої земні турботи. Навіть свої домашні справи, які він виконував щовечора з однаковою послідовністю. Спершу він затопив плиту. Коли дрова розгорілися, узяв відро

і пішов по воду. Падав сніг, і стежку до ополонки знову замело. Вітер кидав у обличчя колючий сніг. Старий присвічував кишеньковим ліхтариком, намагаючись знайти стежку.

Коли він повернувся, кімната видалася затишнішою: в плиті весело тріщали поліна, потепліло. Старий поставив на плиту чайник і перевірів свої запаси. Знову забув зайти в магазин. У шафі знайшовся краєць хліба, шматок м'яса і трохи ковбаси. На вечерю вистачить.

Науму Сидоровичу довелося за свій вік жити й харчуватися по-різному. Він знав і забезпечене життя, доводилося йому жити й на хлібі і воді, та часом і хліба не було. Він жив у багато обставленій квартирі з усіма вигодами і лежав на твердих нарах холодного й вологого барака. Він одержував і квіти й стусани, чув захоплені вигуки й люті окрики.

Старий відчинив дверці плити й присів погрітися біля вогню. Добре отак посидіти вдома, перед вогнем, і ні про що не думати. А як примусиш себе не думати, поки живий, весь час думаєш: «Як там Ізольда, бідолашна Ізольда!» Ізольда, його донечка. Ізольда під слідством, звинувачена в розтраті, в розкраданні.

Науму Сидоровичу самому довелося побувати навіть у тюрмі, але й тоді, у ті тяжкі часи, він зумів поставитися до свого становища філософськи. Він був один з багатьох. Але — Ізольда, донечка! У неї ж тільки починається життя. Що вона бачила? Школу, подруг шкільних та книжки.

Старий знав, у чому звинувачують дочку. І нічим не міг допомогти їй: усе підтверджувалося документами, та й сама Ізольда визнала розтрату. Але старий не вірив, що Ізольда злодійка, розкрадачка. Щось тут не так.

Коли він думав про Ізольду, на душі ставало нестерпно важко. Він довго не міг заснути, починала боліти голова. І Наум Сидорович намагався примусити себе думати про щось інше.

«Невже Коллієв відбере інструменти?» Наум Сидорович уявив, яким ударом це буде для дітей. Вони захопилися духовим оркестром. Він уже в думці бачив засмучені обличчя дітей і з гіркотою подумав, що в їхніх очах він буде мало не зрадником, людиною, що не дотримала свого слова. Адже вони такі впевнені, що дядько Наум захистить їх, відстоїть шойно створений духовий оркестр.

Наум Сидорович в душі розумів, що характер у нього не ангельський. Весь час він вимагає, весь час йому мало. Так, вимагати він уміє, але не для себе. Коли бурчить і свариться, то зовсім не заради себе, а в ім'я спільної справи. Так, буває, він і переборщить, занадто гарячкує, забагато галасує. Але що вді-

еш, коли в нього така вдача, якщо він не може пройти байдуже, а часто йде напролом.

Повечерявши і прибравши зі столу, Наум Сидорович почав роздивлятися книжки на етажерці Ізольди: що б його почитати перед сном? Тургенев, Горький, Толстой, Ремарк, Хемінгуей, Стендаль... А ось зошити — в них Ізольда записувала цікаві думки з прочитаних книжок. Про життя, про любов, про чесність і щирість... Прекрасні, чисті, чесні думки — а сама тепер під слідством, розтратниця.

Ні, сьогодні Наум Сидорович не гортатиме ці зошити — і так занадто гірко на душі. На підлогу впала книжка, що лежала звеньху. Старий підняв її. «Молода гвардія». З книжки визирав тоненький зошит у синій обкладинці. Наум Сидорович машинально розгорнув його і побачив між сторінками гілку берези з маленькими засохлими листочками. Дочка давала йому читати свої щоденники, але цього зошита він бачив уперше.

Наум Сидорович заліз під ковдру, підсунув настільну лампу ближче до ліжка і розгорнув синього зошита.

РОЗПОВІДЬ ПРО ПОЖОВКЛУ ГІЛКУ

«Знову минув день. І заповнений він суцільною прозою: яловичиною, рибою, капустою. Великі ваги відвологли і, здається, брешуть. А рахівниця так заіржавіла, що, мабуть, скоро доведеться пересувати обом руками.

Дивна річ. Скрізь люди як люди, тільки не в їдальні. У їдальні вони завжди галасують, сваряться. Дивлячись на них, я згадую Пушка, такого маленького, ласкавого песика. Пушок був такий лагідний, гавкав він тільки від радості. Проте не дай боже підійти до нього, коли він їв,— він гарчав, шкірив зуби. Але ж люди повинні їсти по-людськи. Найбільше я боюся тих, хто по-тай приносить із собою горілку. Я знаю: вони розливають її по склянках під столом. Я швидше пішла б і вирвала із зубів Пушка кістку, але до цих більше не піду, нехай жлуктять скільки влізе. Мене й так уже вилаяли і навіть погрожували, що, мовляв, покажуть мені.

Не знаю, що сьогодні було б, коли б не втрутився один хлопець з ремонтних майстерень. Його звать Ігор. Він сидів за сусіднім столиком. Сміливий хлопець — підійшов і, нічого не кажучи, висмикнув з руки одного з цих п'яничок пляшку з горілкою і викинув на вулицю. Їх, цих п'яничок, було кілька, проте Ігоря вони побоялися зачепити.

О десятій я зачинила їдальню. Підрахувала чеки, перевірила виручку. Було вже після одинадцятої, коли я вийшла. На вулиці

мене чекав Ігор. Я здивувалась і навіть злякалася. Запитала, що він тут робить. Він розгубився, не знав, що сказати. Тоді почав говорити, що чув, як погрожували розправитися зі мною, і вирішив провести мене. Адже сьогодні субота і давали получку. І справді — неподалік горланили п'яні. Я зраділа. Хоч, між іншим, мені нічого не загрожувало, і я зовсім не боялася — ночі зараз світлі і люди ще не сплять. І Ігор не видався мені таким дужим, як удень, — занадто він був сором'язливий. Ми стояли з ним у дворі ідальні і не знали, про що розмовляти. Він пересував носком черевика з місця на місце тріску, а я дивилася на неї.

Сьогодні я хочу писати про Ігоря. Тільки для себе. Може, колись дам йому прочитати. Але тільки йому і більше нікому. Які дурниці я зараз пишу: хіба повинна нормальна людина після першої зустрічі думати про таке? Ні, цей щоденник не читатиме ніхто, ніхто. Тільки я, коли стану зовсім стара і трохи розумніша, візьму і прочитаю, щоб посміятися над собою.

Ми вийшли на берег. Ігор, як і належить охоронцю, йшов трохи віддалік од мене. Він зовсім як хлопчисько. На дорозі валялася консервна бляшанка, він почав її підкидати, наче м'яч, хоча на ногах у нього були новенькі черевики. Краватка на ньому теж була нова, тільки надмірно яскрава. А губи в нього м'які й товсті. По-моєму, такі губи повинні бути в дівчат, а не в хлопців.

Озеро було спокійне. На березі — човни. Я дуже люблю плавати на човні. Особливо, коли тиха погода. Тільки в мене чомусь човен не йде прямо, повертає то туди, то сюди. Тому я сама виходити на човні на озеро боюся. Мені здається, можу не повернутися назад. Я думала, що зараз Ігор скаже — ходімо покатаємося. І вирішила, що відмовлюся. Адже я його ще не знаю. З чужим чоловіком, майже вночі рушати на озеро? А втім, який він чоловік, він хлопчисько. Ігор мені нічого не запропонував. Мабуть, побоявся. Він дивився на озеро і «п'як млинці». Він вибирав плоскі камінці і так спритно кидав їх, що камінець підстрибував разів двадцять над водою, перше ніж ішов на дно.

І весь час він на мене поглядав. Подивиться і знову відведе очі. Чому він мене розглядає? Я подумала: коли тільки скаже, що я гарна, то між нами все буде скінчено. Я не люблю брехунів. Я знаю, що я негарна. Навіть батько ніколи не називав мене гарною. Він сказав би це охоче — адже він єдина людина, яка любить мене! Зате я люблю всіх, мені всі подобаються. Батько мене за це лає. Але я даремно боялася, що Ігор скаже мені комплімент. Він мовчав, лиш поглядав і кидав камінці.

Тоді ми пішли берегом угору до гуртожитку і попрощалися. Ігор потиснув мені руку. Я подякувала йому за те, що він вирішив охороняти мене. Ігор запитав, чи можна йому завтра прийти до їдальні і провести мене, адже завтра неділя. Я не відповіла йому. Сказала «на добраніч» і побігла до себе. А даремно не відповіла. Нехай би прийшов. А може, він не прийде? Не варто було говорити з ним так сухо. Ну, гаразд, завтра побачимо...

У неділю Ігор прийшов. О десятій вечора він уже чекав мене біля їдальні. Якби його не виявилось у дворі їдальні, я повернулася б назад і зачекала, знайшла б якусь роботу. У їдальні завжди можна знайти роботу. Ось і сьогодні не встигли викотити у двір бочки з-під пива. Вранці по них приїдуть. Сьогодні всі так поспішали додому, що було не до бочок. Сама я теж не стала морочитися з ними.

Ігор запитав, як мені спалося, як я себе почуваю. Так питають про самопочуття хворих і старих. Я відповіла: «Дякую, нічого. Тільки перед дощем кістки болять; в серці, буває, поколює. Старість — не радість». Я зігнулася, ніби йду з ковінкою. Ігор розсміявся.

І тут мені спало на думку:

— Ігор, ходімо в їдальню.

Він чомусь розгубився. Я шойно при ньому замкнула двері, і в їдальні нікого не було. Я відімкнула замок, узяла Ігоря за руку і повела по темному складу, віконниці були зачинені, було зовсім темно, але я зорієнтувалася у своїй їдальні і в темряві. Ігор слухняно йшов за мною. Я привела його в кімнату, де зберігався наш спецодяг. Там віконце без віконниць і світліше. Ігор усе ще видавався якимсь розгубленим, навіть дурнуватим. Не знаю чому. Я дала йому халат і звеліла надіти. Ігор натягнув його і довго крутився, розглядаючи себе в цьому одязі, і сміявся.

— Ти допоможеш мені викотити бочки? — запитала я його, хоч знала, що він не відмовиться.

Ігор — дужий. Він не дозволив мені навіть доторкнутися до бочок. Важкі бочки були в його руках наче іграшки. І все-таки він ще дитина: розважався тим, як бочки з гуркотом котилися по сходах униз, і по-дитячому сміявся. Мені доводилося вмовляти його бути обережнішим, адже бочки можуть поламатися, хоча й сама з цікавістю дивилася, як вони котяться. Я хотіла допомогти йому, але він узяв мене за руку і, тримаючи її, однією рукою котив бочку. Так, узявшись за руки, ми й ходили туди й назад за бочками. Мені було дуже приємно і водночас смішно: романтика серед бочок з-під пива.

Потім вийшли на берег, помили руки і пішли селищем. Нас усі бачили. Цікаво, що подумали люди? Ми сіли в човен і попливли далеко-далеко. Було тихо, і, хоч на веслах сиділа я, човен ішов прямо, бо стернував Ігор.

Ігор не любив говорити про себе. Йому, мабуть, і нічого було розповідати. Під час війни він втратив батьків, яких не пам'ятав. Дитбудинок, школа, курси трактористів — ось увесь його життєвий шлях, що привів його з Білорусії на це карельське озеро, в цей човен, куди ми сіли вдвох. Не знаю, від кого йому дісталось таке кучеряве волосся і ці губи, від матері чи від батька. Він і сам, мабуть, не знає цього.

Я охоче розповіла б про своє життя. Але не наважилась: адже я жила зовсім інакше, ніж Ігор. Від моєї розповіді йому могло б стати боляче. У мене є батько, а він батька не пам'ятає. І матір я добре пам'ятаю. Я виросла у великому місті, чимало наших знайомих — люди, відомі в країні. Я могла б похвалитися, що вже встигла наробити таких дурниць, що сама не можу пробачити собі. Я могла б розповісти, як стала завідувати їдальнею, хоча їдальня мені хтозна-як остогидла. Не знаю, чи зрозумів би мене Ігор. У нього характер твердий, а в мене зовсім нема характеру. Тільки як я могла тоді вчинити? Усім класом вирішили поїхати на новобудову в Карелію. За закликом комсомолу. Ми вирішили: поїдемо туди, де ми потрібніші. Мене послали на курси загального харчування, я не суперечила. Поїхала. Але я не розповіла навіть Ігорю, яке розчарування тоді відчула. Ще до приїзду в Хаукілахті, на курсах, коли зубрила калькулювання, кулінарію, сангігієну, оргтехніку. Ні, ця робота мені не підходить.

Я часто думаю, яка робота була б мені до душі. Я ж іще майже й не працювала. Може, я просто обманюю себе, переконую, що в мене теж є покликання. Не знаю. Я мрію стати актрисою. Але батько сказав, а він це знає, що ніхто не повинен іти на сцену просто так, пробувати свої сили — а раптом і вийде. Так можна зіпсувати собі життя. У людини, яка вирішила стати актором, повинно бути таке покликання, повинен бути такий талант, що не йти на сцену неможливо. А коли його немає, то мистецтво перетвориться на ремесло, яким будеш тільки годуватися. Це вже профанація мистецтва. Я вирішила, що з мене артистки не вийде. Тато каже, що набагато благородніше захоплюватися мистецтвом як глядач, ніж намагатися творити його на сцені без натхнення, з холодним серцем. Це стосується, сказав він, також живопису і поезії. У дитинстві я добре малювала, мої малюнки виставляли на дитячих виставках. І вірші я теж писала. Батькові вони подобалися, але він попередив: є багато письменників, які пишуть тільки тому, що одного разу почали писати. Вони

пишуть, хоч їм уже нічого сказати людям. Вони вже не думають, гріють кого-небудь їхні рядки чи ні. Книжкові полиці витримають що завгодно, навіть найгірші книжки, їм однаково, але ж людям не однаково. Ігорє, хочеш, я скажу тобі, у чому моє покликання? Батько, здається, зрозумів це раніше, ніж я. Але тепер я теж починаю розуміти. Я хотіла б вірити в людей, вірити в те, що поганих людей немає, що будь-яка людина добра, що підлота не може бути природженою. Я хотіла б робити тільки добро, і коли мені це вдається, я так радію, що ладна плакати. Батько якось сказав, що з мене вийшов би непоганий педагог чи вихователь. Діти любили б мене, бо вони відчувають, коли в людини добра душа. Це головне в роботі педагога. Це більше, ніж любов до дітей. Дітей люблять усі, але далеко не всі вміють виховувати в дитячих душах прагнення до добра й краси.

Так, Ігорє, про все це я думала не раз. А тепер я завідую їдальнею, вислуховуючи, як люди бурчать на офіціанток, як п'яні лаються нецензурними словами. Ігорє, а ти любиш свою роботу? Машини — це чоловіча справа, але чому в тебе такі лагідні очі?

Спасибі, Ігорє, за цей недільний вечір. Він такий гарний. Озеро було тихе-тихе, твоє волосся таке м'яке, і ми мовчали, вірніше, ми мовчки розмовляли, намагаючись угадати думки одне одного. Пам'ятаєш, інколи погляди наші зустрічалися, ми відводили очі й дивилися далеко-далеко, де на другому березі ліс відбивався у воді верхівками донизу.

Ми сказали одне одному буквально кілька слів.

Сьогодні в клубі був вечір, присвячений підсумкам соцзмагання. Ігор сказав мені, що змагання надихає людину, запалює її. Він порівнював його зі спортивними змаганнями. Той самий дух, азарт, боротьба теж іде заради слави. Тільки слава в праці — поняття більш змістовне. Але коли про цю важливу справу говорять заялженими шаблонними фразами, хочеться бути подалі від будь-яких змагань.

Чому Ігор, коли він зі мною, такий несміливий? Мені хотілося б поговорити з ним багато про що. А іноді Ігор зовсім як дитина. Ми теж почали змагатися, хто краще веслує. Я веслувала двома веслами, а Ігор стерновим, в зворотному напрямку. Я натискала щосили, та він однаково переміг. Він такий дужий.

Коли ми повернулися на берег, селище спало. Тільки мошві не спалося. Вона налетіла на нас цілою хмарою. Ігор відламав березову гілочку і відгонив мошок від мого обличчя. Ми не призначили побачення. Але я знаю, що післязавтра ми неосдмінно побачимся. Завтра в мене вихідний. А післязавтра ввечері Ігор прийде до їдальні. Де ще ми можемо зустрітисся? Усе-таки, ма-

буть, добре, що в селищі є їдальня і я працюю в ній. Спасибі, Ігорє!

Прощаючись з Ігорем, я взяла в нього гілочку. Тепер вона стоїть переді мною у вазі. Вже ранок. Сонце зійшло. Скоро Ігор прокинеться і піде на роботу. Цікаво, що йому сьогодні снилося? А може, він теж не спить? Я не сплю, сиджу і пишу про тебе, Ігоре. У мене вихідний, я можу виспатися. Тільки мені зовсім не хочеться спати. Якби в мене був робочий день, я могла б хоч зараз піти на роботу. Післязавтра Ігор прийде знову. Ні, завтра — адже сьогодні понеділок.

Цю гілочку я покладу в зошит. Нехай вона збережеться. Моя люба, гарненька гілочка, як я хочу, щоб ти не пожовкла. Обіцяй мені, що будеш завжди зелена!»

Наум Сидорович поклав зошит на стіл. Виходить, Ігор? Цей новий комсорг? Хлопець, який намагається в усьому бути схожим на Коллієва. Ех, Ізольдо! Твоя гілочка пожовкла. Вона збереглася тільки тому, що лежала в твоєму зошиті.

Олена Петрівна вимкнула світло, побажала Мір'ї доброї ночі і лягла спати.

У кімнаті було тихо-тихо. Тільки будильник на столі квапливо цокав та з пилорами час від часу долинав скрегіт пилки.

Мір'я не спала. Вона перебирала в пам'яті сьогоднішній вечір, який провела в Коллієвих. Прийняли їх добре, вечеря була скромна, але смачна. Марина, мабуть, хороша господиня: в кімнатах — чистота й порядок, дуже затишно. І все-таки в цій оселі Мір'ї щось одразу не сподобалося. Може, те, що в Марини весь час розписаний по годинах, навіть на сьогоднішній вечір була складена програма. Але нічого: вечір ніби пройшов непогано. Посиділи за столом, тоді Марина повела Мір'ю до себе — нехай Олена Петрівна і батько поговорять на самоті, у них свої справи, не будемо заважати. Почали слухати платівки. І тоді Марина запропонувала такий порядок — платівку російську, платівку фінську, по черзі. Потім бесідували. Вірніше, говорила більше Марина, а вона, Мір'я, слухала. Говорити Марина вміє, і говорить про правильні речі. Здається, вона людина дуже суворих принципів і про людей судить розумно. За короткий час перебування в Хаукілахті вона встигла так придивитися до людей, що змогла дати кожному досить точну характеристику. А втім, Мір'ї здалося, що Марина занадто вимоглива: за її оцінками виходило, що й дружити в селищі ні з ким. Навіть про Ніну вона казала... ні, мабуть, Марина не в усьому справедлива. «Ніна лю-

дина непогана, але занадто вже обмежена, їй би вчитися, а вона не хоче. Культури в неї не вистачає. І взагалі примітивна».

— Та ж...— Мір'я спробувала заперечити.— Все залежить від того, з якими мірками підходити.

Тоді Марина почала доводити, що в них, у радянської молоді, мірки одні, найвищі, що вони повинні жити за правилами нової моралі, бути прикладом для інших. Вона говорила загальними пишномовними фразами, і, слухаючи її, Мір'я раптом подумала: Марина говорить так лише тому, що вважає її, Мір'ю, людиною з іншого світу. «Іншим вона не стала б так проповідувати»,— з образою думала Мір'я.

Далі Марина дістала свій атестат зрілості: в неї були майже самі п'ятірки. Показала свою бібліотеку. Почала питати: «Ти це читала? Ні? І цього не читала? Тобі треба більше читати. Хочеш, складу тобі список книжок?» Марина говорила поблажливо. І раптом запитала:

— Тобі подобається Ігор?

— Ігор? — Мір'я засміялася.— Він, по-моєму, дуже добрий хлопець.

— Я теж так вважаю,— сказала Марина серйозно.— Тільки він ще... Ну як би тобі сказати... він ще не обтесаний. Хочеш, я відкрию тобі одну таємницю? Ігор кохає мене.

— А тобі він дуже подобається? — запитала Мір'я.

— Розумієш, Мір'є... Все залежить від того, як він поводитиметься. Я — добра, я вмю прощати. Я ж йому й слова не сказала, хоча він з цією... тьху, навіть імені назвати не хочеться... Ти, мабуть, знаєш, про кого я кажу, про Ізольду...

— А мені Ізольда видалася славною дівчиною. Завжди привітна...

— Ех, Мір'є, Мір'є, як погано ти розбираєшся в людях! Дехто так уміє прикидатися.

І Марина почала розповідати, як Ізольда намагалася привернути увагу Ігоря. Як вона крутилася біля нього. Все селище бачило, як вона вночі тягла його в їдальню, коли там нікого не було. Хто знає, чим вони там займалися. Щоправда, Ігор присягається, що нічого такого не було. Але хлопцям теж вірити не можна. А втім, Ігор не такий. Він хлопець чистий. А Ізольда...

— Але ж усі кажуть, що Ізольда не винна, що вона не могла присвоїти такі гроші,— перебила Марину Мір'я.

— Ох, Мір'є. Вона хитра, вона не просто злодійка. Не собі вона взяла. Я дещо чула. Тільки говорити не буду. Не можна. Не треба тобі знати. Як кажуть у нас: багато знатимеш, рано постарієш.

Мір'ї стало неприємно від цих Марининих слів. Сказала б відверто, що їй не можна довіряти, а то все натяками, що в них отак, а в неї, у Мір'ї, все інакше. Вона хотіла встати і піти, але було незручно. На щастя, її покликала Олена Петрівна.

— Ну, донечко, нам пора. Дякую, Якове Михайловичу, за частування, за приємний вечір.

І вони пішли.

Олені Петрівні теж не спалося.

Вона думала про Коллієва.

«...Черствий, сухий, такий і сякий». Легко осуджувати людину. А ніхто ж у його душу не заглядав. Живеться йому нелегко. Ніхто з нас не ангел, у кожного своя вдача. Так, самотньо він себе почуває, самотньо. Ось Воронов, адже теж чоловік замкнений і зовні черствий, а з Айно вони живуть добре, люблять одне одного».

І вона знову згадала Миколу, свого покійного чоловіка, батька Мір'ї. Як вони кохалися! Миколине обличчя часто поставало в пам'яті Олені Петрівни. Він був завжди життєрадісний, веселий, а тепер вона бачила його чомусь смутним. Дивиться він на неї сумно, з якимось докором. Так, і Миколі тепер уже було б понад п'ятдесят. Який би він мав вигляд? Олена Петрівна не могла уявити його немолодим — у її пам'яті він завжди лишався таким, яким ішов на фронт.

Мір'я почула, як мати важко зітхнула. «Мабуть, у сні», — подумала вона.

Розділ шостий

У клубі з'явилася «Блискавка».

На великому аркуші намальовано чотири будинки. З вікон люди дивляться, як якийсь чоловік у картатому піджаку, засунувши у величезний мішок цілий будинок, тікає, злодійкувато озираючись. Серед тих, хто визирає з вікон, можна впізнати декого із жителів селища. Ось безпорадно розводить руками Вейко Ларінен, а це, мабуть, Олена Петрівна. Такий картатий піджак носить головний бухгалтер, а обличчя злодія чимось нагадує Воронова. Під малюнком написано: «Тримайте злодія! Влітку в Хаукілахті привезли п'ять стандартних будинків. Чотири зібрали. Де п'ятий?»

Перед «Блискавкою» товпилися люди.

— Молодці хлопці, здорово намалювали.

— Так, я теж пам'ятаю: будинків було п'ять.

— Погляньте, погляньте. А злодій схожий знаєте на кого?

— Дивись, і було б дві квартири, а тепер дві сім'ї поневірятимуться в бараці. Так у нас робиться.

Увійшов Ларінен і почав розглядати «Блискавку».

— От бісові діти! Просто бога за бороду взяли,— засміявся він.

— Що, знайомі фізіономії бачиш?

— Щось є. Здається, ось — моя...

— То, виходить, це правда?

Вейкко відповів ухильно:

— Мабуть, немає диму без вогню.

Воронов сидів у себе в кабінеті грізний мов хмара.

— Чи не за порадою парторга «Блискавку» почепили? — ущипливо запитав він, коли ввійшов Ларінен.— Тобі показували?

— Тепер усі побачили. Людей там, ніби на ярмарку.

Ледве стримуючись, Воронов тарабанив пальцями по столу.

— Але ти ж знаєш, як було діло?

— Вони вважають, що знаю. Мою фізіономію теж намалювали.

— Де ж це ти, бісова душа, навчився так крутитися? — розсердився Воронов.— Немов чорт навколо віттаря. Я тебе прямо питаю.

— Не знаю. Чорта ніколи не бачив, на віттарі не бував.

— Зараз ти скажеш: мовляв, попереджав, говорив. Так завжди роблять, коли хочуть сховатися в кущі.

— І не збираюся. Справа зроблена, і відповідати нам разом. Гроші ж ми не собі взяли. То ж, може, нас не повісять.

Воронов покопирсався в паперах, поклацав на рахівниці, тоді різким рухом відкинув кісточки назад. Підвівся і став ходити туди-сюди по кабінету.

— Ну й дідько із ними...— вирішив він.— Нехай нам перепаде. Якось витримаємо. Зате зі скрути ми вийшли. Люди хоч зарплату вчасно одержали. Цікаво тільки, кому це на думку спало з мухи слона робити? Як ти гадаєш?

Увечері Ігор знову сидів у Коллієвих.

— Валентин не наважився б на таке,— говорив Коллієв.— Отепер можна сказати, що комсомольська організація в Хаукілахті не тільки існує... Лише даремно ви Олену Петрівну намалювали. До чого тут вона? Не вона вирішує, а начальство. Та гаразд, переживе якимось. Ліс рубають — тріски летять. У добрій справі трапляються й помилки, це буває. Тобі не подобається вино? — запитав Коллієв, помітивши, що Ігор так і не доторкнувся до чарки. У крамницю привезли натуральне румунське вино, купували його неохоче, і продавщиця жартома запропонувала

Коллієву: беріть, Якове Михайловичу, замість лимонаду, ви ж непитущий. Коллієв і взяв пляшку — пригостити Ігоря.

Ігор відпив ковток і поставив чарку на стіл. Кислятина!

— Не п'єш? Молодець! — похвалив Коллієв.

— Ні, взагалі п'ю. Тільки трохи міцніше.

— Тату, ти чуєш? — вигукнула Марина.

— Іноді, — уточнив Ігор.

— Краще взагалі в рот не брати, — добродушно порадив Коллієв. — Тобі треба не забувати, хто ти. Але справу ти добру розпочав. Отак і треба стояти на сторожі спільних інтересів.

Ігор у душі вже був майже згоден з ним. Мабуть, він має рацію. Ідею йому підказав Коллієв, а він — хлопцем.

У Коллієвих було тепло. Застелені навскоси домоткані підстилки надавали квартирі затишок. На одній із стін висіла ведмежа шкура. Над нею гіллясті роги лося. Книжки на полицях і газети на маленькому столику акуратно складені.

Марина лежала на дивані, читаючи «Роман-газету». Інколи вона відволікалася від читання і прислухалася до розмови батька й Ігоря. Чого це батько так розхвалює Ігоря? Хлопець і без того високої думки про себе, весь час заперечує. Вона вирішила бляче вдарити Ігоря, щоб той не горойжився.

— Кажеш — усе зрозуміло? А ось почнуть копірситися, таке можуть знайти. У справі Ізольди теж деякі деталі ще не з'ясовані...

Ігор зблід. Удар був для нього занадто несподіваний, і він не витримав, підвищив голос, чого з ним ніколи не траплялося в цьому домі.

— Ізольда, Ізольда! До чого тут знову Ізольда?!

Марина відклала журнал і сіла.

— Ти чого розкричався? Скажи, хто тобі гроші посилав? Ну що? Мовчиш...

Коллієв заговорив примирливо:

— Облиш, Марино, не треба... Звідки він міг знати, з яких грошей...

— Я ні в кого ні копійки не просив. Вона сама послала. На день народження. Із своїх заощаджень, — виправдувався Ігор.

— Із заощаджень, — спроквола, з іронією мовила Марина.

— Годі, Марино, — суворо сказав батько.

— Я вам уже сказав і можу сказати де завгодно... А гроші я їй поверну...

— То біжи, біжи слідом за нею, — знущалася Марина.

— Треба буде — побіжу.

Ігор схопив своє пальто.

— Не роби дурниць. Годі.

Коллієв хотів затримати його, але хлопець вискочив з кімнати. Марина кинулася вслід:

— Ігоре, не вигадуй. Ігоре, вернися зараз же!

Коллієв перехопив доньку на порозі:

— Ви збожеволіли. Спочатку він, за ним ти. Ти що, не розумієш, що всі почують, усі побачать. Він теж не такий дурень. Походить і заспокоїться.

Ігор поспішав, сам не знаючи куди. «А чорти б забрали ці гроші! — журився він.— Ну і впли я з ними в історію. А Ізольда теж добра... Удавала з себе чесну, людяну, лагідну, а потім трах — і розтрата». І навіть йому надіслала. Як тепер віддати їй ці клятві п'ятдесят карбованців? А коли в селищі дізнаються про це, що тоді про нього подумують? За цими думками приходили інші, зовсім протилежні,— може, якимось допомогти Ізольді, позичити в когось гроші і заплатити. Але навіщо йому, Ігорю, втручатися у цю брудну історію? А що, коли Ізольда не винна? Все з'ясується, і вона знову почне чесне життя.

Пригадався один вечір. Це було перед його від'їздом на курси. Вони розмовляли і ніяк не могли наговоритися. Вони вже не ніяковіли, як у перші дні їхнього знайомства. Ні, вони не говорили ще про спільне життя, але всі їхні плани, задуми збігалися. Вони житимуть у Хаукілахті, заочно закінчать інститут... Коли Ізольда щось збуджено, натхненно доводила чи мріяла про щось, вона ставала гарною. Тоді дівчина була Ігорю особливо дорога. Йому хотілося сказати їй про це, але він так і не наважився. Того вечора Ізольда перебирала тонкими пальцями його волосся, а прощаючись, прошепотіла йому на вухо «на добраніч», наче хтось міг почути її слова. Їхні вуста були близько-близько, здавалося, ось-ось зустрінуться, але раптом дівчина відсторонилася:

— Ні, не зараз. Потім.

— Коли потім? — запитав Ігор, зазирнувши в її широко розплющені очі.

— Коли приїдеш.

Коли він повернувся з курсів, Ізольди в селищі вже не було. Під час його навчання вони листувалися. Але про те, що сталося в ідальні, Ізольда не повідомляла. Дізнавшись про розтрату, Ігор розгубився. Потім вирішив, що з Ізольдою все покінчено, і спалив її листи. Але його листи до неї, мабуть, лишилися. Де вони? Може, їх забрали під час обшуку і вони тепер у слідчого. Як він про них досі не подумав? Треба негайно іти до Наума Сидоровича. Коли листів не виявиться, він піде до слідчого і попросить їх віддати. Адже вони до справи не мають ніякого відношення.

Побачивши Ігоря, Наум Сидорович був дуже здивований. Він навіть зрадів. Може, березова гілочка не зовсім пожовкла? Адже в житті часто так буває: подумаєш одне — виявиться інше. Ігор мав розгублений вигляд. Старий розумів його. Хлопець хоче дізнатися про долю дівчини, але не наважується запитати.

Наум Сидорович вирішив бути якомога делікатнішим. Він запросив Ігоря зайти і чекав, що хлопець скаже, чого прийшов.

— Пробачте, що потурбував. Ми з Ізольдою листувалися...

Старий співчутливо кивнув.

— Я прийшов по листи, які написав їй. Якщо вони збереглися, хочу забрати їх назад.

Старий був ошелешений. Не знаючи, що сказати, він ще раз запропонував Ігорю сісти.

— Ні, дякую. Мені потрібні листи! — Ігорів голос прозвучав уже вимогливо.

— Зрозуміло,— сухо промовив Наум Сидорович.— Ви маєте право вимагати їх. Але де вони?

— Пошукайте, будь ласка. Я зачекаю.

Наум Сидорович подивився на Ігоря довгим, уважним поглядом.

— Пошукайте.

Тоді в душі старого закипіло. Стримуючись, він сказав якомога спокійніше:

— Слухайте-но, юначе. Я можу пошукати їх, але можу й не шукати. А поки що сідайте на оцей стілець і чекайте. Але май на увазі: коли захочеш відкрити рота, то насамперед подумай про те, що я старший від тебе втричі. Інакше тобі доведеться чекати надворі.

Ігор зніяковів: звичайно, він поводить негарно, не можна таким тоном розмовляти зі старим чоловіком.

— Отак,— сказав старий, коли хлопець сів на стілець. Він витяг чемодан Ізольди, мимрячи під ніс: — У дівчат погана звичка зберігати листи. Не знаю, чи була в Ізольди така звичка. Побачимо, побачимо. Ні, тут їх немає. Може, десь у шухлядах стола. Бідолашні дівчата — бережуть листи і не думають, чи варто це робити. Так, так, ти повинен одержати їх назад. Неодмінно.

У комоді, під білизною, знайшлася невелика шкатулка, повна листів. Ігор одразу впізнав їх і простягнув руку. Але старий почав неквапливо переглядати листи.

— Зачекай трохи. Треба подивитися, чи немає тут таких, що не належать тобі. Ні, здається, всі твої. Воно й зрозуміло: не буде ж Ізольда зберігати листи від батька разом з твоїми. Ось, забирай своє добро.

— Пробачте, що потурбував.— Ігор підвівся.

— Нічого, нічого. Навпаки. Я радий, що ти тепер можеш бути спокійний.

Коли Ігор пішов, Наум Сидорович довго сидів, дивлячись на полум'я у плиті. Йому здавалося: він повинен щось зробити. Але що саме — пригадати не міг. Він підсунув стілець ближче до вогню і пригадав, тоді підвівся, знайшов на етажерці синій зошит і дістав із нього засохлу гілочку берези. Гілочка була така суха, що спалахнула відразу, і старий ледве встиг забрати руку, щоб не обпектися.

«Ну ось і немає її. Згоріла»,— сумно всміхнувся Наум Сидорович.

Степан Ничипорович знову заїхав у гості до сина. Андрій був радий його приїзду, хоча останнім часом він з хвилюванням думав про батька. Занадто мало батько бував у себе на лісопункті і забагато став роз'їжджати. Люди вже почали посміюватися. Був Степан Ничипорович чоловік як чоловік і працював як слід, а тепер став живим плакатом, нічим іншим не займається, тільки їздить та себе показує, було б хоч на що дивитися.

Останнє було не зовсім так — вигляд у Степана Ничипоровича показний. Немов соромлячись свого величезного зросту, він ходить горблячись, і однаково його голова завжди височить, де б він не з'являвся. А руки, занадто довгі навіть для його високого зросту, метляються десь біля колін. Смішно дивитися, як він обрубуює гілки. Коли він стає посередині поваленого дерева, йому майже не доводиться сходити з місця, щоб дістати до верхівки і до окоренка. Щоправда, гілкорубом йому, здається, ніколи не доводилося працювати — тільки коли показував іншим, як треба обрубувати гілки. Степан Ничипорович — один з небагатьох людей, кому довелося валити ліс усіма знаряддями праці, які застосовувалися на ділянках Карелії: сокирою, дворучною пилкою, лучковою і електропилками як старих, так і найновіших конструкцій. Бензопилка «Дружба» в його ручиськах видається просто іграшкою. Легко, мов лось, ступає він по кучугурах, а коли стає на лижви, то його супутникам доводиться послішати щосили, аби встигнути за ним, хоча іде він спокійно, неквапливо. Обличчя у Степана Ничипоровича широке, на ньому вирізняється великий вузький ніс, про який навіть розповідають анекдоти. Мовляв, був із Степаном Ничипоровичем і такий випадок. Зайшов він у пивничку, пива випити. З кухля пити не може — ніс заважає; ось і довелося йому попросити тарілку.

Із Степана Ничипоровича добродушно посміювалися, розповідали про нього анекдоти, та й сам він був не від того, аби щось вигадати. Коли починали згадувати різні випадки з фронтового

життя, Степан Ничипорович розповідав, що якось на фронті бачив він величезну гармату. На фронт її везли три паровози, три дні її заряджали, і коли з неї вистрілили, то три дні осколки літали. А коли збиралися рибалки, Степан Ничипорович пригадував, як він одного разу впіймав щуку. Тягнув її, тягнув, метрів на три вже затягнув у човен і тільки тоді до очей дістався. Подумав, навіщо йому така велика рибина, і відпустив. Нехай підросте.

Але були в житті Степана Ничипоровича і справжні випадки, схожі на анекдот. Якось він їхав на «Москвичі». Машина загрузла в грязюці. Шофер спробував дати задній хід — машина ні з місця. Пробував так, пробував сьак — не вилазить з грязюки, тільки глибше загрузає. Тоді Степан Ничипорович, нічого не кажучи, вийшов з машини, став перед нею, розставив ноги і, крякнувши, підняв за передок, наче іграшку.

Колись Степана Ничипоровича звали просто по-сільському Микин Степана і він був хорошим працівником. Його обрали депутатом сільради, тоді райради, а далі він усе йшов і йшов угору. Його портрети друкувалися в районних та республіканських газетах. Так, про нього тоді справді варто було писати. Він ходив серед новаторів, коли свого часу запроваджувалися перші електропилки і коли потім стали пропагувати поточний метод роботи в лісі і малі комплексні бригади. Він їздив по лісопунктах, ділився досвідом. І не було, мабуть, такої наради чи зборів лісозаготівельників республіки, куди б його не запросили. Уже багато років його називали не Микин Степана, а Степан Ничипорович. Навіть коли говорили по-карельському.

Кожен приїзд Степана Ничипоровича в Хаукілахті в гості до сина ставав святом мало не всього селища. І цього разу гостей було чимало. Прийшли родичі, а родичів у Степана Ничипоровича півселища. Конюх Пекка Васильєв — двоюрідний брат, Ортьо теж кимось доводиться... Завітали просто знайомі. Степан Ничипорович запросив і Коллієва, свого колишнього начальника. Кликав він і Вейкко Ларінену.

З Вейкко вони знайомі з дитинства, воювали разом. Коли зустрічаються, вони звичайно кепкують один з одного. Степан Ничипорович називає Вейкко сійкаярвінським прем'єром. Вейкко теж жартома запитує Степана Ничипоровича, мовляв, що сталося із зіркою першої величини, чи не збирається вона згаснути, очі он стали якісь каламутні.

Вейкко Степан Ничипорович побачив, в'їжджаючи в селище. Він зупинив машину.

— Слухай, прем'єр, у тебе є зо дві години вільного часу? Зазирнув би до Андрія, поговорив з людьми. У нас є й міцне.

— Боюся, що міцного й без мене не вистачить,— відповів Вейко.— Сьогодні я йду в клуб. На лекцію. Приходить і ти послухати. Про антиматерію.

— Що це за штука?

— Інша матерія, не наша, але має таку силу, що навіть уявити важко.

— Та ну її! А в мене є звична матерія, така, що подих забиває. Теж — сила! Чистий спирт...

Наталя поставила все на стіл і за старим карельським звичаєм і за новим: посеред столу красувався як і належить величезний рибник, в кінці столу, де сиділа господиня, височів самовар — її посаг, для кожного з гостей була поставлена тарілка, покладені виделка й ніж, а поряд з гарячими пирогами стояли тарілочки з акуратно нарізаними кружальцями ковбаси і шматочками сиру.

— І більше нічого для гостя у вашому домі не припасли? — Степан Ничипорович посміхаючись дивився на сина.

— Чим багаті, тим і раді,— засоромилася Наталя.— А що треба ще?

— Ти, невістчко, сиди. Про це господар сам повинен потурбуватися.

— А чи треба? — Андрій підійшов до шафи і дістав пляшку горілки.

— Неси, неси на стіл,— заговорила Наталя.— Кому ти бережеш?

— А ось невістка в мене як належить! — похвалив Степан Ничипорович. Потім він узяв свій саквояж і витяг дві пляшки.— А я з собою спирту прихопив про всяк випадок. Просто хотілося подивитись, чи пригостить синок. Знаєш, Андрію, ти сам пий чи не пий, а батька не забувай.

— Ну що ти, батьку! Хіба я забуваю?

— Я зовсім хлопчиськом був, коли вперше повернувся із заробітків. Ми візникували. Тато зустрів у дворі, допоміг розпрягти коня. Пекка, ти пам'ятаєш його, свого дядька? Адже мій батько тобі дядьком доводився?

— Як же, дядька я пам'ятаю,— промовив Пекка.— Чоловік був справний. Коня вашого теж пам'ятаю. Невеликий був, вороний, дужий. Годували його добре. Не те що тепер у Хаукілахті коней годують.

— Ну, завів знову про коней,— засміявся Коллієв.— Для тебе люди не такі важливі, як коні. Навіть рідний дядько.

Пекка перебив його:

— Ти, Коллієв, дядька мого не чіпай. Не тобі про нього говорити. Це був чоловік: він розумівся у конях. А в нас зараз —

вилаються хочеться. Про людей піклуються, про декого навіть більше, ніж слід. А коні — хоч з голоду здихай. Такі в нас господарі нині.

— То ти й скажи це господарям, — порадив Коллієв.

— Ти теж один з них.

Пекка завжди говорив те, що думав. Він не вмів догоджати. Випили по чарці, і Степан Ничипорович вів далі свою розповідь:

— Зайшли ми з батьком у хату. Я дістав четвертину горілки — ось тобі, тату, від сина. У старого навіть сльози на очі навернулися, хоч вірте, хоч не вірте. Він не дуже-то любляв випити. Хіба що на свята чарку хильне. А ось про те, що син йому привіз четвертину горілки, він усе життя згадував.

— Так, дядько не був охочий до горілки, — підтвердив Пекка. — Народ тепер інший став. Випити вони не забувають, а що коней годувати треба — забувають. Наші батьки не такі були.

Пекка Васильєв подякував господарям і пішов: «Коней, мабуть, уже привели».

Стайню побудували зовсім недавно. Завдяки старанням Пекки в ній було завжди тепло і в стійлах чисто.

Коні стояли мокрі від поту й снігу, який розтанув. Почувши скрип воріт, вони повернули голови й заіржали, зрозумівши, що тепер їх нагодують і на спину накинуть попони. Коні прислухалися до дзвенькоту відер, хоча й знали, що води їм ще не дадуть. Спершу їм дадуть сіна, тоді накриють попоною, далі дадуть воду й овес.

— Ну, ну, стій спокійно, — бурчав Пекка. — Ех ти, розтяпа, знову ключицю натерло. Теж мені — нема, щоб подивитися, чи все гаразд із хомутом... Ти що, лякати мене надумав? Однаково хвицнути не вмієш.

Пекка добре знав кожного із своїх підопічних. У кожного коня свій норів, як і в людини. Від людей їх, мабуть, відрізняло тільки те, що коні не вмели скаржитися.

Усе своє життя Пекка Васильєв зв'язаний із кіньми. У дитинстві йому довелося бути їздовим на чужому передку, власного коня в них не було. Тільки коли Пецці виповнилося шістнадцять, їм нарешті вдалося його придбати. Вони одержали від держави позичку і купили худючого коня. Відгодували, і він справно служив кілька років. Потім у Кайтаніємі організувався колгосп, і вони відвели коня на спільну стайню. Зробили це, звісно, без особливої радості, але що вдієш — усі віддали своїх коней, вони теж. Напевно, саме через це батько Пекки став колгоспним конюхом, а Пекка його помічником. Дивись, своєму коню і зайвий оберемок сіна підкинеш чи вівса більше сипнеш. Але скоро це

скінчилося: кінь був уже старий і незабаром здох. Після цього Пекка ставився до всіх коней з однаковою увагою.

Почалася війна. І Пекка розлучився з батьком. Батько евакуювався. Додому він уже не повернувся. Пецці дали гвинтівку і коня. Так усю війну він і пробув їздовим в обозі. Тільки одного разу йому довелося скористатися гвинтівкою. Ворожа диверсійна група напала на обоз. Пролунали постріли. Кінь, на якому їхав Пекка, звалився на дорогу. Пекка назавжди запам'ятав його великі очі, які ніби благали допомоги. Тоді він, уперше і востаннє у своєму житті, стріляв. Він бив із гвинтівки і тремтів від люті й ненависті: от, сволота, безневинних тварин убивають, ось вам, гади!

Після війни Пецці пропонували різні роботи і різні інструменти — електропилку й сокиру, штурвал трактора і кермо автомобіля. Він завжди питав:

— А коні у вас є?

Він розумів, що живе в час техніки. На трелюванні працюють трактори. Оралі теж тракторами. На вивезенні — лісовози. З одного села в інше машинами їздять. Ліс на сплаву пучкують різними блокстатами — коням теж відставку дали. Але кінь усе-таки потрібний, без нього не обійдешся. Якщо потрібні коні, потрібен і конюх. Пекка був переконаний: на його вік коней вистачить, а виходить, і роботи.

Він знав, що з нього посміюються, але не ображався. Нехай! Він любить коней, а коні його. Скільки в нього було начальників, з якими він лаявся через коней, але ніхто з них на нього довго не сердився, бо розуміли. Ось Воронов який різкий, крутий чоловік, а терпить, хоч Пекка, бувало, так йому вичитає, аби витримав. А з візниками скільки сваритись доводиться. Коли до рук Пекки потрапляв батіг, то він його ламав на друзки і такого давав прочухана його власнику, що Воронов офіційно розпорядився, аби ніяких батогів більше не було. Пекка мав право бракувати на свій розсуд хомути, коли в них знаходили якийсь гандж. Нещодавно не встигли вчасно завезти овес і сіно, і Воронову так перепало, що тепер він без нагадувань сам приходить і питає, що привезти. Посилаючи людей по фураж, він казав: «Давайте швидше, щоб Васильєв знову галас не зчинив».

Так коні були в теплі і ситі. Вони заслужили це — сьогодні попрацювали чимало. Візники вже вдома, повечеряли, — може, сидять у клубі. «Що це за лекцію Васелі там влаштував? — подумав Васильєв, закінчуючи свої справи.— Може, зазирнути на півгодинки до клубу, послухати цього неробу».

Пекка сів біля самісіньких дверей: коли набридне, легко буде піти.

Васелі розповідав про зірки, що розташовані на відстані багатьох мільярдів кілометрів від Землі. Про якісь світлові роки. Про ракети, що повернуться назад через сотні років. Про швидкість світла. «Триста тисяч кілометрів на секунду». Ніби хтось там бігав із секундоміром у руках і міряв ці кілометри! «Дурниці,— міркував Пекка.— Навіть у Кайтаніємі не проїдеш, коли дорогу заметиє. Спробуй сьогодні туди потрапити». Пекку дивувало те, що в залі повно людей і всі уважно слухають. Он і Ларінен. Сидить з таким виглядом, ніби йому ці мільярди конче потрібні. Краше б і швидше будували житло для людей!

Пекка зітхнув, підвівся і пішов додому.

Дружина вже спала. Вона підвелася й стала подавати вечерю.

— Вештається десь! — бурчала вона.— Я вже у вікно дивилася, стайня давно замкнена.

— Я ходив до клубу.

— Диви, який молодий, по клубах бігає. Може, ти скоро й дівчат проведжатимеш?

— Там Васелі людей розуму навчає.

— Навчить він ліношам та неробству.

— Та й патякає він там якісь дурниці, навіть слухати не хочеться.

— Ти ще до своїх коней підеш чи відпочиватимеш? Ні. То роззувай чоботи. Бачиш, підлогу помила.

— Ні, сьогодні більше не піду,— відповів Пекка.

Але він помилився.

У Андрія бенкетували. Приходили нові гості, на стіл ставили пляшку за пляшкою. Степан Ничипорович любив погуляти на широку ногу. Гості слухали свого уславленого друга і, перебиваючи один одного, згадували, де й коли вони працювали разом із Степаном Ничипоровичем.

А далі сталося так, як часто буває в таких випадках,— не вистачило випивки. Крамниця була вже зачинена. Андрій категорично відмовився піти до завідуючої крамницею додому. Він почав умовляти батька: мовляв, і так уже довго сидять, і взагалі негарно бігати вночі по горілку.

— Облиш, Андрію. Йй тільки скажи, що мені треба, побіжить і відчинить свою крамницю.

Степан Ничипорович був вражений. Як це так, син не слухає батька.

— Ось бачите, як виходить. Мало ми шмагали сучасну молодь. Ось і опирається. Ну, хто піде?

Хтось збігав на квартиру до завідуючої крамницею, але виявилось, що вона поїхала до матері, в Кайтасалмі. Тоді вирішили взяти машину і вирушити в Кайтаніємі. Там є крамниця і є

знайомий продавець, який будь-коли продасть горілку. Пішли до завгара. Він вислухав і дипломатично відповів, що машину він, звичайно, дав би, але ось лихо — дорогу на Кайтаніемі завалило снігом і розчистять її тільки завтра. Що ж робити? Нарешті хтось додумався. Візьмемо доброго коня, запряжемо його, до дуги бубонець прив'яжемо і прокатаємося до Кайтаніемі, як колись у давнину, з вітерцем.

Усім гуртом зайшли до Пекки Васильєва.

— Ну, Пекко, тепер твої коні знадобилися. Давай коня найпрудкішого і сани найміцніші.

— І бубонець. Тільки швидше.

З розчервонілих облич, з нетерплячих і збуджених голосів Пекка зрозумів, навіщо потрібен кінь.

— І далеко ви вирішили проїхатися?

— До Кайтаніемі. Ти чому питаєш? Жени коня, Степан Ничипорович вимагає. Розумієш?

Пекка не зрушив з місця. Він спокійно собі вечеряв.

— Давай, давай швидше,— підганяли його.

— А чи не краще вам, хлопці, йти спати,— порадив Пекка.

— Ти що, здурів? Тобі людською мовою кажуть: негайно запрягай коня. Чуєш?

Пекка витер ложку й підвівся.

— Коня ви не одержите. Ні хорошого, ні поганого.

— Іди сам спати. Коня ми запряжемо без тебе. Ходімо, хлопці.

— Без мене ви не візьмете! — Пекка почав одягатися.

Коли він прибіг до стайні, там уже лаштувалися кататися на конях. Одні тягли до стайні сани, інші метушилися біля дверей, намагаючись одімкнути замок. Відштовхнувши їх, Пекка став у дверях.

Степан Ничипорович став умовляти конюха:

— Облиш комизитися, Пекко. Це мені потрібен кінь. Мені! Розумієш? Мені ніколи ні в чому не відмовляли.

— А я не дам! Хоч тобі, Степане, хоч якійсь більшій шишці.

Прибіг чоловік із запискою від Воронова.

— Усе гаразд. Ось розпорядження начальника.— Він подав записку Пецці, але той навіть не взяв її.

— Наказ начальника, товаришу Васильєв, треба виконувати. Ти ж знаєш...

— Знаю я — горілку ви всю випили. Хоч які папірці несіть, коня однаково не дам.

— Це наказ Воронова. Ти розумієш?

— Розумію. Нехай сам береться за голоблі й тягне.

— Що на нього зважати? Поїхали! — гукнув один із тих, хто прагнув покататися, і схопив Пекку за плече, але одразу впав

у сніг. Коли він виліз із кучугури і з лайкою кинувся на конюха, той уже розмахував уламком голоблі.

— Ну, кому кінь потрібен — підходьте!

Степан Ничипорович рушив до Пекки:

— Слухай, друже, тобі зараз буде погано. Мене голоблею не злякаєш.

— Батьку! Назад! — Між конюхом і Степаном Ничипоровичем став Андрій, який теж прибіг до стайні.

Навряд чи Степан Ничипорович зачепив би конюха, але, побачивши сина, він скипів:

— Ти? Шмаркач! Мені, батькові?!

Андрій устиг перехопити підняту батькову руку. Так вони на мить і заклакли з піднятими руками — батько, високий і кремезний, і син, нижчий на зріст, але такий самий широкоплечий. Вони дивилися в очі один одному, а люди мовчки дивилися на них. Ще мить — і батько й син уже качалися по землі.

У цей час молодь поверталася з клубу. Васелі відчував себе героєм дня. Оточений хлопцями й дівчатами, він ішов, усе ще розповідаючи про всесвіт. Він саме говорив про те, що недалеко той час, коли людина полетить на інші планети і це буде нашим досягненням, що... і тут його перебили:

— Погляньте — що там?

— Чи не бійка? — Ігор попростував до стайні.

Марина намагалася втримати його:

— Навіжений. Навіщо з п'яними зв'язуватися?

— Пустити!

Ігор кинувся до Андрія та його батька і розняв їх.

Васелі коментував:

— Це не має відношення до всесвіту. Це романтика Хаукі-лахті.

Зрозумівши, що з катанням на конях нічого не вийшло, компанія, ще хвилину тому сповнена запалу й рішучості, раптом притихла й почала розходитися.

Ні на кого не дивлячись, Степан Ничипорович закрокував до Андрієвого будинку, схопив свій саквояж, узяв із саней лижви, не озираючись, рушив через озеро в бік Кайтасалмі.

Коли Андрій прийшов додому, Наталя лежала, уткнувшись обличчям у подушку, і плакала.

— Яка ганьба! Батько із сином б'ються. Привселюдно. Адже ж ти не п'яний?

Андрій сидів, кусаючи губи.

...Коли всі розійшлися, Пекка ввійшов у стайню. Просто так, — подивитися, як там. Коні спокійно хрумтіли сіном. Пекка по-

правив попону на одному, другого поляскав по крупу, третьому потрапив гриву.

— Відпочивайте. Завтра ж знову треба працювати.

Не знали коні, яку баталію довелося витримати їхньому кошові, щоб вони могли відпочивати.

На дверях у Коллієвих висів замок.

— Ходімо до нас,— запропонувала Марина Ігореві.

— А батько — де він?

— Та в нього завжди справи.

Вони були знову вдвох у затишній Марининій кімнаті. Марина поставила чайник на плитку, приготувала бутерброди. Щоправда, вони вже повечеряли в їдальні перше ніж піти до клубу, тому бутербродів не їли.

— Бідолашний батько, він так стомлюється.

Марина знову заговорила про батька. І Ігор погоджувався: так, звичайно, люди такі неухажні, ніхто не запропонує, щоб Коллієв узяв собі путівку, поїхав відпочити. Тільки іншим він їх дістає.

— Ти добрий, Ігоре.— Марина була зворушена.— Ти хоча б натякнув Воронову чи Ларінену. Адже батько сам нізащо не попросить, коли йому не запропонують.

Марина підвелася і засвітила настільну лампу. Верхнє світло вона вимкнула.

— Та ж затишніше, правда? — Йдучи назад до дивана, вона ненароком зіперлася рукою на плече Ігоря, який сидів біля столу.— Коли батько поїде в будинок відпочинку...— Марина чомусь засміялася і сіла на диван, відкинувшись назад,— ти приходиш до мене? Звичайно, я дозволю тобі бути в нас тільки до десятої. (Ігор мимоволі поглянув на стінний годинник — було вже після десятої). Ти знаєш, що в мене свій принцип. Все повинно бути так, щоб нічого поганого не подумали. Я не люблю людей легковажних і розв'язних.

Ігор змінив позу, аби не видаватися розв'язним. Марина говорила знову про батька.

— Нічого поганого в тому не буде, коли ти відвідуватимеш мене. Про мене ніхто негарно не подумає. Ми всі вечори будемо разом. Без тебе мені сумно. Батько, адже він такий... Він увесь час зайнятий, серйозний. Мама була зовсім інша, лагідна. У батька завжди багато справ, і він дуже вболіває за них. Таких, як він, мало. Але... Життя все-таки часом таке одноманітне. Іноді хочеться посміятися, щось утнути, пожартувати. Я тобі не розповідала, що ми одного разу в школі учворили? Перед уроком англійської ми засунули в стілець учителя під клейонку пошто-

ві листівки. Знаєш, є такі,— на них намальоване кумедне кошеня, нагиснеш — листівка нявчить. Здорово вийшло! Ми так сміялися. Хлопців потім до директора тягали. Але вони мене не виказали. Звичайно, ми негарно вчинили. Бачиш, яка я була. Не віриш? А ти коли-небудь таке робив? Я знаю тебе: ти ще не те виторяв, бо маєш дивні нахили.

— Знову! — промовив Ігор ображено й поглянув на годинник.

— Тато, мабуть, не скоро прийде. Ігоре, дай, будь ласка, мені кофтинку. Он вона на вішалці. Чомусь холодно стало. Я, ніби кішка, люблю тепло.

Марина скинула з ніг капці, підігнала під себе ноги, згорнула клубочком у куточку дивана. Вона справді здавалася кішечкою, маленькою й м'якою. «Тільки кігтики в неї сховані»,— подумав Ігор. Він узяв кофту і накинув її на плечі дівчини.

— Сідай поруч зі мною.

Вона взяла його руку в свою і притислася до нього.

— Ти не ображайся, коли я іноді вчу тебе. Я бажаю тобі добра. Якби мені було байдуже, який ти, я нічого не казала б — живи як знаєш. Не ображаєшся, ні? І ти мені теж говори прямо, коли щось тобі не подобається. Ти ніколи нічого не кажеш. Хіба не хочеш, аби я була краща? Хіба тобі байдуже, яка я? Відповідай, Ігоре.

— Ну навіщо ти запитуєш таке?

— Так, я знаю, я тобі подобаюся. Тільки ти не вмієш говорити про це. Я теж не вмію.

Вона просунула голову під його руку і притислася ще тісніше. Так тепліше. І хоч у кімнаті було нехолодно, та все-таки приємно сидіти отак обнявшись, відчуваючи тепло дівочого тіла й гаряче дихання.

Раптом Марина підвела голову, зазірнула просто в очі і запитала:

— Ігоре, скажи мені... А ти ще згадуєш її? Ти знаєш, про кого я питаю.

— Знову ти про неї! Було так добре сидіти отак і ні про що не думати.

— Тобі добре? — Марина знову схилила голову Ігорю на груди.— Давай не будемо говорити про неї.

Ігор кивнув у відповідь. Марина тягнула його голову донизу, все ближче до свого обличчя.

Після довгого палкого поцілунку Ігорю довелося ще одним поцілунком довести, що він любить Марину. Тільки її — більше нікого. Тоді йому довелося довести, що він ніколи-ніколи не буде думати ні про кого, ні про кого. Тільки про неї...

— Піди замкни двері,— шепотіла Марина.— Піди швидше. Ну чому ти такий? Ти боїшся? Чого ти боїшся? Сюди ніхто не прийде. Давай скоріше... Іди сюди. Іди до мене...— сказала вона, коли Ігор замкнув двері на гачок.— Сюди. Отак. Ну ближче, пригорнися до мене, мені холодно.— Вона цілувала Ігоря гарячими губами і шепотіла: — Ну що ти? Що ти думаєш про мене? Адже я казала тобі, що я... Ну який ти, Ігоре. Ми ж домовилися, все вирішено? Тоді в цьому немає нічого поганого. Зачекай, принеси ковдру. Ні, не треба. Так краще. Ні, не вимикай світла. Нехай горить, щоб люди не думали поганого. Ой, Ігоре, який ти...

Була майже дванадцята година, коли під вікном почулися кроки. Ігор метнувся відчиняти двері. Марина швидко розкрила зошити і книжки на столі. Коли ввійшов Коллієв, вони вже сиділи за столом.

— Сьогодні ми з Ігорем розв'язали дуже складну задачу. Ось і засиділися,— пояснила Марина.— Ти впевнений, Ігоре, що ми правильно розв'язали?

— Та розв'язали. Тільки не знаю, чи правильно,— відповів Ігор, уважно дивлячись у зошит.

Коллієва не цікавило, яку задачу розв'язали його дочка й Ігор і як.

— Ти чай приготувала? — похмуро запитав він доньку.

Марина здивовано поглянула на нього.

— Звичайно. Давно. Він, мабуть, уже прохолов. Зараз я підігрію. А що з тобою, батьку?

Коллієв махнув рукою.

— Ет, з такими людьми... Стараєшся як краще... А тобі...

— Ти в Андрія був? Щось через Степана Ничипоровича? Ти бачив, як він біля стайні...

— Та ну його,— перебив Марину батько.— Без нього в мене турбот вистачає. Неси чай.

Коллієв не бачив, що сталося біля стайні. Коли закінчилася горілка і Степан Ничипорович пішов з компанією до конюха, він вирішив непомітно зникнути. Він — голова будкому, і йому не варто втручатися в такі справи. А щоб ці п'яниці не просили його допомоги — все ж таки він чоловік авторитетний, і слово його дещо важить,— Коллієв вирішив зайти в таке місце, де його ніякий дідько не здогадався б шукати. І він пішов до Олени Петрівни.

Він ішов і міркував: «...Треба побалакати з Оленою Петрівною серйозно. Люди ми солідні, можемо про все домовитися. Треба й відносно дочок. Так, з Мір'єю, звичайно, буде важче. Бігає з цим Васелі. Дограється вона з ним!»

Олена Петрівна трохи задрімала після вечері і щойно підвелася. Вона пішла на кухню і довго хлюпала холодною водою під умивальником, залишивши гостя самого. Повернувшись сказала:

— Я зараз працюватиму. Незабаром їхати, а звіт не готовий. Що в тебе нового? — запитала вона Коллієва таким тоном, що тому залишилося лише ображено всміхнутися.

— Відверта ти жінка, Олено Петрівно. Мовляв, викладай швидко і забирайся. Так?

— Та ні, що ти,— Олена Петрівна сказала це лагідніше.— Мені справді ніколи. Уже дзвонили з Петрозаводська.

— До Нового року повернешся? Зустріли б разом.

— А коли не повернуся? Сумуватимеш, так?

— Усе жартуєш. Добре, коли людина вміє жартувати,— смутно промовив Коллієв.— Я теж люблю жарти. Тільки нам з тобою, Олено Петрівно, треба поговорити серйозно.

— Про що?

— Про що, про що! Адже я тобі вже казав. Я людина серйозна і такими речами жартувати не люблю. Ти мене розумієш?

Олена Петрівна розкрила папку з паперами і задивилася у темне вікно:

— Де ж це моя Мір'я гуляє?

— А я знаю,— Коллієв усміхнувся.— Дорослих дочок теж треба виховувати, дивитися за ними. Я теж батько, і в мене є дочка, але мені за Марину не треба хвилюватися. Я її знаю. Вона не дозволить собі нічого такого. Ось і зараз — сидить удома і працює. В інститут готується.

Він довго розповідав, яка в нього дочка, але Олена Петрівна, міркуючи про щось своє, його майже не слухала, і тільки коли Коллієв раптом промовив: «А ось твоя дочка, Олено Петрівно...» — насторожено поглянула йому просто в очі і запитала:

— Що моя дочка?

— Твоя дочка, Олено Петрівно,— інша річ. Ти не ображайся, зрозумій мене. Кажу тобі як найкращий друг... Ти повинна більше займатися її перевихованням. Вона виросла в іншому світі, там у них інші звичаї, інша мораль. Ось і зараз ти хвилюєшся — де вона?

— Що ти хочеш сказати?

— А я знаю, де вона і з ким. Вона йшла з Васелі. Я бачив...

— А-а...

— Не кажи «а-а». А подумай, хто такий Васелі? Це ще той тип! Йому подавай усе західне. І одяг і танці. Все наше йому не любе. А ось моя Марина... Я її виховав інакше. Я хочу пого-

ворити з тобою серйозно про наших дітей. Якщо вони теж будуть разом...

«Вони теж разом?..»

Про це Олена Петрівна й не подумала. Якщо й думала про Коллієва, то тільки співчуваючи йому, жаліючи: самотній чоловік, з кимось йому треба поговорити, поділитися, ось і заходить. Про що ж вони «говоритимуть серйозно»? Вона слухала Коллієва і відчувала, як у ній зростає роздратування: «Завів своєї і закінчити не може. Все Марина, Марина...»

— Моя донька вихована інакше,— говорив Коллієв.— Вона розбирається в людях. Знаєш, що вона думає про Васелі?.. А Мір'я...

Тут в Олені Петрівні щось прорвалося. Несподівано для самої себе вона схопилася і вже не могла стриматись:

— Так ось, Коллієв... Забирайся геть зі своєю дочкою!.. І щоб і близько тебе тут не було! І не забудь записати собі в блокнот, що тебе вигнали. Ну, хутчіш!..

Коллієв сам не помітив, як опинився на вулиці. Збігши сходами з ганку, він озирнувся, чи не летить йому вслід поліно. Ця розлютована жінка і справді здатна шпурнути щось услід. Потім озирнувся, чи не був хто свідком його вигнання.

«Ну ось і поговорили серйозно... Добре, що хоч ніхто не бачив»,— утішав себе Коллієв.

Мір'я прийшла додому весела, рум'яна, трохи збуджена. Вона навіть не помітила, що мати чимось схвильована.

— Де ти була? — запитала Олена Петрівна, не підводячи голови від паперів, щоб дочка не помітила її стану.

— Ой, мамо, знаєш, як чудово вийшло! Знаєш, Васелі так цікаво розповідав. Ніби справжній лектор! Тоді ми пішли до Ніни. Там теж було весело. Ми розмовляли, сперечалися...

— Про що ж ви сперечалися?

— Слухай, мамо. Хіба Васелі неправду каже? Чому, коли він говорить, що в нас...— Мір'я затнулася. «У нас» було для неї ще незвично.— Я теж дивуюся, чому деякі, коли виступають на зборах чи пишуть у газетах, намагаються прикрасити. Адже кожний бачить сам, яке воно — життя. Усі хочуть, щоб життя стало краще. Ось Васелі й сказав: треба казати правду, не обманювати себе. Як ти вважаєш, адже краще правда, ніж красиві слова?

— Хто там ще був?

— Ніна, Валентин. Мамо, ти знаєш... Мені здається... що Валентин... що йому...

— ...що ти подобаєшся Валентину. Знаю. Давно помітила.— Мати всміхнулася.

— Він такий кумедний. Усім весело, а він сидить смутний і мовчить. І все на мене дивиться. Мені навіть шкода його стало. Просто не знаю, як мені з ним бути?

Мір'я замислилася, стала наливати собі чай, уважно дивлячись, щоб не розлити.

— А далі Васелі дістав пляшку червоного вина.

— Знову? — Олена Петрівна спохмурніла. — На честь чого це?

— Завтра він піде на роботу. Обліковцем чи як там. «Як тут не випити?» — сказав він. І я теж випила свою порцію. Можна за це?

— Ну гаразд. За це — можна, — всміхнулася мати. — А тепер лягай спати. Мені треба працювати. Скоро їхати зі звітом.

— Ні, спати я не ляжу. Я приберу посуд, а тоді напишу Нійло листа. Йому ж цікаво буде дізнатися, який у мене сьогодні був вечір.

Розділ сьомий

На деревах поблискував жовтуватий сніг. На небі ані хмаринки. Кілька днів була відлига, а потім знову вдарив мороз, і сніг міцно примерз до гілок. Кірка така міцна, що хоч пішки йди. А на лижвах ковзати — просто задоволення.

Напередодні Нового року молодь Хаукілахті вирушила в агіт-похід у сусідні села. Програма була велика — вирішили показати майстерність танцюристів, співаків, баяністів, познайомитися з роботою комсомольських організацій сусідніх селищ, розповісти про свої справи.

Ішли навпростець, через ліс. Шосейна дорога лишилася праворуч. По насту кожен ішов як хотів. Бігли наввипередки, заходили далеко вперед, тоді зупинялися, чекаючи тих, що відстали.

На краю великої галявини Валентин запропонував Мір'ї:

— Давай — хто швидше добіжить он до тієї сосни. — І тут же він пошкодував про свою пропозицію. Мір'я одразу вихопилася вперед. Далі вона пішла повільніше, хоч і вдавала, що натискає щосили. Коли до сосни лишилося кілька метрів, Мір'я раптом наїхала на кущ, і їй довелось зупинитися. Валентин перегнав її. Але юнак зовсім не радів своїй перемозі: він помітив, що Мір'я навмисно піддалася йому.

— Справжня лижниця. Мчить, як молода лисиця, — похвалив Андрій Мір'ю.

Валентин засоромлено признався:

— Я мало ходжу на лижвах. Тільки коли треба кудись йти. А спеціально не тренуюсь.

— Я теж,— відповіла Мір'я. Вона розмовляла по-російському, старанно добираючи слова.— У Фінляндії є народна школа. У народній школі є уроки лижв. Узимку є лижні канікули. Я була маленька. Я бігала на лижвах зі школи додому і вранці до школи. Дім був на Алінанніємі. Це була хатинка. Тато називав цей мис Алінанніємі. Маму звали Аліна. Правильно я кажу? Потім тато продав хатинку...

Валентину подобалося слухати ці короткі речення, у яких підмет і присудок на своєму місці. Колись, у гуртожитку, він теж починав учитися говорити по-російському так само. З нього посміювалися, але він не ображався. Вони з Мір'єю домовилися говорити між собою більше російською. Валентин приблизно знав, який запас слів у дівчини. Коли слово було відоме їй, Валентин примушував згадувати його, підказував тільки нові слова.

— Нійло писав мені в листі,— розповідала Мір'я, не підозрюючи, як боляче Валентину слухати це,— що навесні приїде до Радянського Союзу.

— До Радянського Союзу? Назовсім? — хрипло запитав Валентин, намагаючись здаватися байдужим і спокійним.

Мір'я уважно подивилася на нього й почервоніла.

Вони йшли мовчки. Було чути, як під лижвами шурхотить твердий наст.

— Ні, туристом. У Ленінград. У Нійло немає грошей. Поїздка коштує дорого. У нього є маленька-маленька земля. Як це по-російському?

— Ділянка.

— У Нійло є маленька-маленька ділянка землі. Він хотів будувати дім. Він не буде дім. Він продав ділянку. Він купить квиток. Він приїде в Радянський Союз. Він приїде не назовсім. Його батьківщина Фінляндія.

— Ти, звичайно, поїдеш у Ленінград, зустрінеш його? — запитав Валентин.

Мір'я не відповіла.

— Дивись, який гарний ліс! — сказала вона раптом.— Він гарний і жорстокий... Ні. По-фінському сказали б...

— Суворий,— підказав Валентин.

Він примусив Мір'ю повторити це слово кілька разів, поки вона не почала вимовляти його правильно.

— Я не мисливець, але ліс люблю. Дивись, зараз дерева ніби у відпустці. Еге же? Узимку вони відпочивають, відсипаються. Тільки вітер шумить у гіллі. А настане весна — знову прокинуться. А коли піднімається смола у хвойних деревах і сок у листяних — це як сніданок перед робочим днем. Улітку дерева працюють, у них гаряча пора...

— А мені шкода, що люди порушують їхній спокій,— сказала Мір'я.

— Так, але буває, що дерева заважають одне одному рости. Бачиш, отам скеля. Улітку добре видно, як голе коріння дерев повзе по скелі, шукає, за що б зачепитися. Коли дерево кволе, воно гине. Ти читала Дарвіна?

— Мало,— зізналася Мір'я.— У нас у товаристві були газети. Була стаття. Я не пам'ятаю автора. Про Дарвіна. Я читала б, але російською мовою мені важко. Із словником довго. Без словника не розумію.

— Я допоможу.

— Дякую. Ти й так багато часу витрачаєш на мене.

— Я охоче допоможу, дуже охоче, Мір'є.

— Дякую.— Мір'я промовчала, що точнісінько так пропонував свої послуги Васелі.

Валентин знову почав думати про те, що Мір'я поїде до Ленінграда побачитися з Нійло. Що воно за один? Мір'я жодного разу не розповідала про свого Нійло. Тільки якось сказала, що він дуже чесний. Кого вони там вважають чесним? Адже це поняття відносне. Усі гадають, що чесні, кожний по-своєму... І Валентин розсердився на себе: це ж нерозумно, він уже ревнує... Він щосили відштовхнувся палицями і став наздоганяти Андрія. Мір'я не образилася, що Валентин залишив її: вона розуміла — незручно весь час іти вдвох, відокремлюючись від гурту.

Андрій ішов попереду, показуючи дорогу. А втім, кожен і так знав дорогу на затоку Сійкаярві і звідти в Кайтаніемі. Не вперше вони йшли цим шляхом. Та й заблукати тут неможливо. За деревами ліворуч майже весь час видно вкрите снігом Сійкаярві.

Андрій майже всю дорогу був сам. Навіть Наталя лишилася десь у кінці колони разом з іншими дівчатами. Порівнявшись із Андрієм, Валентин деякий час ішов мовчки поряд з ним. Тоді запитав, стишивши голос майже до шепоту, хоча поблизу нікого не було:

— Слухай, що ти думаєш про Ізольду? В мене її справа не виходить з голови.

— Справа темна,— відповів Андрій і, помовчавши, запитав: — А чому вона не виходить у тебе з голови?

— Вона ж комсомолка. А я тоді ще був секретарем. Ми й слова не сказали ні «за» ні «проти».

— Так, треба було обговорити. Обговорити її.

— Я не міг.

— Чому?

— Чому? — Валентин затнувся.— Не знаю.

— Дивно,— Андрій поглянув на нього з цікавістю.— Ну, кажи.

— Адже не могли ми стати на захист людини, яку звинуватили в розкраданні?

— А чому її треба було неодмінно захищати?

— Бо я не вірю, що вона розтратниця. Я абсолютно впевнений, що ні.

— Це треба довести.

— У мене немає ніяких доказів. Але я знаю людей.

— То й що ж тобі підказує твоє знання людей? — запитав Андрій, усміхнувшись.

— Що Ізольда не може бути нечесною. Коли людина нечесна, це видно по її очах, помітно навіть по голосу.— Валентина драгувала Андрієва посмішка, в ній він відчув якусь підступність.— Не можна ж людей сортувати, як картоплю — гнилу в одну купу, добру — в другу. Чому ти весь час усміхаєшся?

— Слухаю твою картопляну теорію.

Вони зупинилися. Перед ними височіла майже прямовисна скеля. Ліворуч — стрімкий спуск у густий ялиник, праворуч — треба дертися вгору. Вони збилися з дороги, взяли занадто праворуч.

— Ось бачиш, що виходить, коли сліпо йдеш за кимось і сам не дивишся, куди веде дорога,— буркнув Валентин.— Куди ти нас привів?

— Сам ти мене збив з дороги своєю картопляною теорією,— усміхнувся Андрій.

За ними слідом до скелі підійшли й інші. Спершу Марина, за нею Ігор. Валентин і Андрій не помічали, що Марина й Ігор весь час ішли за ними слідом, буквально за кілька кроків. Марина любила підслухувати, коли люди про щось розмовляли вдвох. І любила висловлювати свою точку зору вголос.

— Мене завжди дивує, навіщо з таких речей робити таємниці. Чому ти, Валентине, не насмілишся сказати відкрито й чесно, щоб усі чули, як ти захищаєш злодіїв і розкрадачів?

Ігор незадоволено скривив губи. Йшли мирно, було весело, і ось знову — Ізольда! І чому Марині треба завжди встрявати в чужі розмови? Мабуть, аби допекти йому, Ігорю. Кішечка показує кігтики. І щоб не слухати неприємну розмову Марини з Валентином, він заговорив з Мір'єю, почав хвалити її вміння добре ходити на лижвах, запитав, чи не втомилася.

Мір'я ніяково всміхнулася. Та Марина одразу ущипливо зауважила:

— Звичайно, втомилася. Від такого клопоту хто завгодно втомиться. Тільки ти, Ігоре, розгубився — один ти не пропонував ще свої послуги поносити її на руках. Давай бери й неси.

Мір'я безпорадно озирнулася, не розуміючи, за що Марина така сердита на неї. Нещодавно вони сиділи разом у Коллієвих, по-дружньому бесідували. Мір'я її нічим не образила. Що сталося?

— Чому ти, Марино, сьогодні така сердита? — запитав Андрій. — Яка муха тебе вкусила?

— Я не сердита, я — принципова.

— Краще помовч зі своєю принциповістю! — сказав Валентин з незвичною для нього різкістю.

Марина зашарілася, щось хотіла відповісти, та Андрій зупинив її трьома словами:

— Усе. Крапка. Ходімо.

Марина ображено накопилила губи і пішла вперед.

Ігор заздрісно поглянув на Андрія: ось людина, до якої навіть Марина прислухається!

Вони попрямували до берега і далі пішли через широку затоку. На другому боці виднілися вкриті снігом хати села Кайтаніємі.

Вейкко Ларінен прийшов у Кайтаніємі раніше, ніж вони. Він жартома погрожував, що теж вийде на сцену, буде співати й танцювати.

— Знаєш, прем'єр-міністру якось незручно йти співати й танцювати перед усім народом, — сказав Андрій Ларінену.

Прем'єр-міністром Вейкко стали називати відтоді, як він, спереचाючись, яке селище на березі Сійкаярві найголовніше, — Кайтаніємі, Кайтасалмі чи Хаукілахті, — вперто відстоював своє село Кайтаніємі. Питання, звісно, було складне. У Кайтасалмі побудоване велике робітниче селище, найбільший лісозаготівельний пункт на Сійкаярві. На місці села Хаукілахті, яке згоріло, зводиться деревообробний комбінат і незабаром туди прокладуть залізницю. А щодо Кайтаніємі — це найстаріше селище, та й жителі Кайтасалмі й Хаукілахті в основному родом із Кайтаніємі. Тут розташована сільрада, тут найбільший клуб, найбільша бібліотека, найбільша ферма... Та і в будівництві Кайтаніємі не відстає. Тут будують усі: і сільпо, і радгосп, і сільська Рада, і самі жителі. До того ж ці три селища, що жили як добрі сусіди, в районі називали Кайтаніємським кущем, — у них провадилися загальні збори, вибори й інші заходи. Чим Кайтаніємі не столиця?

Майже в усіх учасників агітбригади в Кайтаніємі були родичі або добрі знайомі. Отож не було проблеми з нічлігом. Вейкко Ларінен сам вийшов їх зустрічати: коли виявиться, що комусь нікуди йти, він влаштує на нічліг. Коли всі розійшлися по домішках, він повів Мір'ю й Валентина до себе. Марина провела

їх посмішкою, хоча нічого поганого в цьому не було: Валентин — Іринин небіж, а Мір'я вже колись гостювала в Лариненів.

Ірина повернулася з роботи раніше, ніж звичайно: в дитячому садку був ранок, а після нього дітей розібрали по домівках. Коли прийшли гості, Ірина прикрашала ялинку.

— Ой, яка гарна ялинка! — вже з порога вигукнула Мір'я.

Ялинка як ялинка, нічого особливого. Але Мір'я згадала, як вона прикрашала ялинку у Фінляндії, в Алінанніемі. А це була перша святкова ялинка, яку вона бачила в Радянській країні. У себе вдома вони не ставили ялинку, бо зустрічали Новий рік нарізно: Олена Петрівна поїхала до Петрозаводська, а звідти вирішила навідатися в Туулілахті. У цьому селищі, яке вона сама будувала, в неї багато знайомих, і там вона зустріне Новий рік.

Мір'я відразу кинулася допомагати Ірині. Чіпляючи ялинкові іграшки — їх у Ірини було чимало, — Мір'я пригадала пісеньку, яку співала в дитинстві на різдвяні свята.

На верхів'ї ялини під гілками
Білочка влаштувала гніздо...

— Заспівай цю пісню на концерті, — запропонувала Ірина. — Сьогодні, на Новий рік, вона якраз підходить.

— Але це ж дитяча пісенька.

— Однаково заспівай.

Вейкко та Валентин уже сиділи за столом.

— Мене попросили написати характеристику на Ярослава Івановича, — розповідав Вейкко.

— Тобто на Ніниного батька, якого заарештували, — пояснив Мір'ї Валентин. — І що ти написав?

— Написав усе, як було. Що він сумлінно працював. І тоді, коли я завідував фермою. І кажуть, після мене — теж.

— У чому його звинувачують?

— Не знаю.

Мір'я сіла до столу. Ірина почала наливати чай і запитала:

— А Васелі? Його, здається, доля вітчима хвилює менше, ніж Ніну. Він з вами не приїхав?

— Що йому тут робити? — відповів Валентин. — На релетиції він не ходив, у концерті участі не бере.

— Добре, що він нарешті поступив на роботу, — сказав Вейкко. — На нього вже почали скося поглядати. Кажуть, він непогано працює.

Мір'я пригадала, як Васелі нещодавно підсміювався: «Пило-рама в Хаукілахті ще тієї конструкції, на якій Адам і Єва пиляли собі дошки для весільної постелі». Вона хотіла вже сказати,

як Васелі охарактеризував їхню пилораму, але передумала: раптом Валентин знову образиться, дивний він хлопець. Досить їй згадати ім'я Васелі, як стає похмурим. І Мір'я сказала:

— У Фінляндії ялинку ставлять на різдво. Навіть у тих родин, де немає віруючих.

— А твої названі батьки віруючі? — запитав Вейкко.

— Аліна трохи вірить, а батько ні.

Похопившись, що вона назвала Матікайнена батьком, Мір'я почала пояснювати:

— У Матті Матікайнена своє розуміння бога. «Що таке бог? — запитував він і відповідав так: — Католики, православні, лютерани наказують своєму богу, як хлопчику на побігеньках, — люби цього, не люби того, роби так, не роби отак, дай мені це, візьми в нього те... Якби бог існував і намагався догодити всім, він давно б збожеволів чи спився». Отака в нього віра, в мого названого батька.

Стало сутеніти. Час було порадитися відносно програми сьогоднішнього концерту.

Контора ферми, колишній кабінет Ларінена, містився в будиночку, який він збудував для правління колгоспу. За тонкою дощаною перегородкою сиділи рахівник і касир. Новий завідуючий фермою поїхав на свята до родичів. Вейкко сів за стіл, за яким сидів колись.

— Мабуть, програму, підготовану хаукілахтінцями, ми обговорювати не будемо, — сказав він. — Сподіваюся, ви заздалегідь про все подумали. Давайте послухаємо, що ці столичні жителі приготували.

Столичні, тобто молодь Кайтаніємі, збиралися повільно. Хтось уже бурчав:

— Ну й горді тут глядачі, примушують гостей чекати. Треба було б тобі, Андрію, прийти з собою вихлопну трубу, тобі ж не звикати будити тут людей.

Нарешті столичні зібралися, і можна було обговорити програму спільного концерту. Виявилось, що номерів так багато, що часу не лишається навіть на танці. Тим і другим — і господарям, і гостям — довелося скорочувати програму. Мір'я просила виключити її з програми, але ніхто не погодився. Не задовольнили також таке саме прохання Ірини. Сказали — кому ж співати, коли не їй.

Андрій сидів неуважний і щось роздивлявся у вікні. Ларінен простежив за поглядом Андрія і здогадався, про що він думає; Андрій розглядав ганок контори: дім побудований з круглих колод, а ганок фабричного виготовлення — від стандартного будиночка.

— Тебе, здається, щось цікавить? — Вейкко кивнув у бік пергородки, за якою знаходилася бухгалтерія.— Ну ходімо. Теж мені зять Кайтаніємі, хай тобі абищо.

— Покажи-но нашому зятку папери про цей ганочок,— сказав Вейкко дівчині-рахівнику.— Давай показуй, чого там. Однаково від цих «прожектористів» не відчепишся.

Документи виявилися в порядку: керівництво будови Хаукілахті продало кайтаніємській фермі частину стандартного будинку. Покупець виплатив по державній ціні. Андрій запитав у Ларінена, де ж решта будинку.

— Решта? Думаю, ти сам знайдеш її. Твої очі все бачать.

— Де я її знайду? І чому її продали?

— А чому продали? — В очах Ларінена з'явилася лукава усмішка.— Ти пам'ятаєш свого діда Міккі? Так ось. Коли тебе ще й близько не було, трапилось таке. Надумав твій дід купити коня, а грошенят не вистачає. Старий міркував, міркував і вирішив продати годинник. А годинник чудовий був, знаєш, схожий на ріпу чи цибулину, великий, тепер таких і не роблять. Шкода продавати, але що зробиш — довелося.

— Ні, не чув я цієї історії,— засміявся Андрій.— Виходить, довелось-таки діду продати годинник. Цікаво, якого ж це коня Воронов купив?

Дорожній інженер Валерія Володимирівна приїхала на концерт з Юлюкоскі, куди їздила в справах. Вона танцювала «Вмираючого лебедя» так гарно, що Мір'я навіть здивувалася, чому вона не стала балериною. Навіть її костюм, хоч і виготовлений власноручно, справляв враження справжнього. Мір'ї не часто в житті доводилося бачити балет, але в Москві Олена Петрівна водила її на «Лебедине озеро». Танок Сен-Санса у виконанні Валерії Володимирівни на невеликій сцені сільського клубу справив на неї не менше враження, ніж балет Великого театру. Спершу Мір'я бачила тільки вмираючого птаха, який з останніх сил чіпляється за життя. Йї було жаль лебедя. Потім смерть птаха видалася їй чимось більшим, величнішим, гімном життю, красі, чистоті...

І раптом вона пригадала сцену в гуртожитку селища, мимовільним свідком якої разом з Вороновим вона виявилася, і на душі стало прикро. Валерія з таким самозабуттям віддається мистецтву, високим і чистим думкам, а вдома п'яниця чоловік... Як це несумісно!

Ірина співала російські, карельські, фінські пісні. Слухаючи Ірину, Мір'я пошкодувала, що погодилася співати. Добре ще, що виступала вона не одразу після Ірини. Ось Ніпа декламує вірші... і вже оголосили її виступ. Коли Мір'я вийшла на сцену,

їй здалося, що люди дивляться на неї з недовірою. Валентин підбадьорливо кивнув їй і опустив голову на баян.

Мір'я заспівала. Почала вона невпевнено, боязко. Мабуть, Валентин помітив це і почав грати голосніше. Та ось хвилювання в Мір'ї минуло, голос зазвучав упевненіше, і Валентин загравав тихше. Мір'я виконала фінську народну пісню «Літній вечір», далі «Подмосковные вечера» російською мовою. Слова пісні вона старанно вивчила. Мала співати ще й інші пісні, але, доспівавши «Подмосковные вечера», втекла зі сцени. У залі довго й бурхливо аплодували, але Мір'я категорично відмовилася вийти на сцену: їй здалося, що аплодують тільки задля ввічливості, а коли не тому, то аплодують баяністові, їй нема за що.

Ірина кинулася обнімати Мір'ю.

— Мір'є, ти співала просто чудово, в тебе гарний голос, меццо-сопрано.

— Та що там мій голос! Даремно я пішла після тебе виступати.

— Ні, я серйозно. Тільки спочатку дуже хвилювалася, а далі все йшло добре.

Мати Вейкко була в лікарні. Це відчувалося в усьому. Материна кімната справляла таке враження, наче в ній не жили. Ліжко акуратно застелено, наволочки чисті й незім'яті, стіл і стільці, здалося, стоять непорушно на місці. У цій кімнаті Вейкко говорив пошепки, наче мати вдома і спить.

У спальні Вейкко та Ірини було багато квітів. Навіть узимку тут росли китайські троянди й маки. Круглий стіл, що стояв посеред кімнати, був накритий серветкою, яку вишила Ірина, і на столі у великій керамічній вазі красувалася примула.

Кухня, світла й простора, правила й за ідальною. Посередині стояла новорічна ялинка. На столі поблискував нікельований самовар. Щоправда, не такий, які раніше стояли в карельських хатах, а електричний. Самовар загалом був непотрібний, чай приготувати можна було швидше й без нього, але Ірина вирішила, що самовар надає оселі затишок.

Мір'я стала пригадувати, чи був у їхньому домі самовар, коли вона була ще маленька й жила тут, у Карелії. Вона хотіла уявити, яка тоді була мама. Молода, гарна, інколи у ватянці, інколи в квітчастому ситцевому сарафані. Відтоді Олена Петрівна дуже змінилася, стала присадкуватою і повною, обличчя в неї тепер обвітрене й грубе. Батька Мір'я майже не пам'ятала. Здається, в нього було густе темне волосся, воно спадало на чоло, і він час від часу, читаючи при світлі газової лампи, відкидав його

з очей. Чи, може, їй тільки так здавалося. А от чи був у них самовар, вона так і не пригадала. Їй тоді було три роки...

Тільки-но сіли до столу, як по радіо почали передавати новорічне звернення до радянського народу. Перший тост виголосили за наступаючий Новий рік, а другий захотів сказати сам господар.

— Є такий звичай — бажати всім у ніч проти Нового року найкращого. Кожен бажає своїм друзям і самому собі успіхів, щастя, здоров'я, бажає тихого й спокійного життя. Тільки нам тихе і спокійне життя не підходить, ми завжди в русі, завжди прагнемо до нового і кращого. Отож нехай буде побільше вітру й бурі.

— Дивний тост, — усміхнулася Ірина.

— Так, Мір'є, таке життя в нас, у карелів, — вів далі Вейкко, коли вони випили. — І не тільки в нас. Вітри і бурі, тільки іноді затишшя перед новою бурею.

На вулиці дужчав мороз. Крізь тонкі краї хмар просвічував місяць. Сніг поблискував, мінився м'яким спокійним світлом. Засніжене озеро здавалося меншим, і далекі береги й острови ніби наблизилися до села, до тепла.

Мір'я замислено дивилася у вікно. «Це моя батьківщина. Тут я вдома», — думала вона.

Вейкко помішав ложечкою в чашці, теж замислившись про щось.

— Пий, а то прохолоне, — сказала йому Ірина.

Вейкко хотілося пофілософствувати.

— Як ти гадаєш, Мір'є, ти змогла б пояснити кому-небудь, хто не знає нашого життя, хоча б фіннам, чому в нас ще буває таке? Ну ось хоч тут, — отака глухомань, тільки сніг і сніг навкруги, — він поглянув у вікно. — Асфальту немає, машини теж сюди рідко ходять. Дикий край.

— Але те саме й там у глухих місцях, — відповіла Мір'я.

— Чи ось — чому в нас у магазинах не вистачає багатьох товарів? А в Фінляндії, кажуть, коли є гроші, можна все купити, — вів своєї Вейкко.

— Але ж тут те, що є в магазинах, кожен може купити, — заперечила Мір'я. Ірина засміялася:

— Дивна суперечка... Комуніст Ларінен вихваляє капіталістичну Фінляндію, а дівчина, яка виросла при капіталізмі, — Радянський Союз.

Мір'я дивилася у вікно, на освітлене місяцем озеро. Одна думка давно непокоїла її. Щоправда, говорити про це їй було важко, бо самій було не все зрозуміло. Але вона все-таки вирішила розповісти Вейкко.

— Там було багато книжок, у яких розповідалося про життя

в Радянському Союзі, де немає класової боротьби. Там у мене є подруга Лейла, дуже запальна дівчина, вона вся наша. Вона сказала мені, що в Радянському Союзі легко — тільки вчись і чесно працюй. Тут немає соціал-демократів, які надокучають тобі, не треба бути весь час насторожі, аби не потрапити в пастку до буржуїв. Йй, Лейлі, важче. Вона образилася, коли я поїхала. Тікаєш, каже, від труднощів і боротьби. Але я не тому поїхала... Ой, я не можу пояснити...

— Ти все правильно пояснюєш,— сказав Вейкко.

— Мені запам'яталася одна фраза, яку я почула тут: один за всіх, усі за одного.— Мір'я сказала ці слова по-російському і запитала Валентина: — Я правильно сказала? Це дуже гарні слова. І хотілося б, щоб їх згадували не тільки на зборах.

— Ти хочеш сказати, щоб так було й на ділі? — запитав Вейкко.— Але хіба в нас менше роблять, ніж говорять?

— Звичайно, більше! — вигукнула Мір'я.— Бачиш, я не зуміла сказати, що хотіла.

— Ні, ні, говори. Ми тебе розуміємо, Мір'я,— запевнив її і Валентин.

— Звичайно, люди різні. Не всі однаково міркують і живуть по-різному.

— Коллієв, наприклад,— підхопив Валентин.— Він думає, що він чесний. Тільки чесний по-своєму.

— Я не про Коллієва, я погано знаю людей. Не треба ні про кого говорити поза очі. Я загалом... Коли людина прагне робити добро, а про неї думають інакше... Коли не довіряють...

— Кому не довіряють?

— Не заважай,— сказав Вейкко Валентину.

— Я взагалі... Прикро ж тим, кому не довіряють. Але я не про це... Я багато читала про Радянський Союз. У книжках одне, а... зрозумійте, мені треба ще багато до чого звикнути.

Ірина з сумною усмішкою подивилася на Мір'ю, тоді на чоловіка.

— Пам'ятаєш, Вейкко, я колись теж читала романи. Але хіба наше життя склалося, як пишуть у книжках?

Вейкко скривився. Такі вони, ці жінки: тільки-но рота роззявлять, так і знай, щось бовкнуть. Вейкко кахикнув, як кахикають, коли виходять на трибуну і не знають, з чого почати.

— Ось, до речі, я пригадав...— він звернувся до Ірини.— Звичайно, можна й не завтра це зробити, почекає, але треба когось покликати поремонтувати кам'янку в лазні.

— Та її вже на тому тижні поремонтували,— заговорила губи Ірина.

Вейкко почав пояснювати Мір'ї:

— Розумієш, у кожного своя вдача, своя...

— Таж Мір'я не дитина,— перебила його Ірина.— Вона ж розуміє, що не всі в нас думають про суспільну користь. Скажи відверто — багато в нас ще таких, хто турбується тільки про себе. А є ще й справжні негідники.

— Так є, різні є.

— І завжди будуть,— Ірина чомусь говорила сердито.

— Не знаю, чи завжди,— всміхнувся Вейкко.— Чи, може, негідники в майбутньому будуть не такі, як тепер, будуть кращі, ніж ті, кого ми не вважаємо навіть негідниками, кого ніщо не зачіпає: ні чужа радість, ні чужа біда. Я маю на увазі байдужих. За них не візьмешся, їх ні в чому звинувачувати. Знаєш, які вони...

— Давайте краще щось заспіваємо,— запропонувала Ірина.— Ми й так, Вейкко, віримо, що ти майстер виголошувати промови.

Проте Вейкко здавалося, що він ще щось не сказав, і, коли Ірина закінчила пісню, він заговорив:

— Яюсь я зустрівся з фінським туристом. Почав він розпитувати, скільки в нас коштує те, скільки це, скільки коштує чоловічий костюм. Він став порівнювати рівень життя у них і в нас. Ми з ним навіть засперечалися. Адже не можна судити про рівень життя тільки з того, скільки коштують штани. Не знаю, чи зрозумів він мене. І ще хотілося запитати в нього: як, на його погляд, чи це пристойно — прийде до тебе сусід, почне бешкетувати, переб'є, поламає, що встигне, а потім стане розпитувати — як, мовляв, живете, добре чи погано. Чому у вас і це не так і те не так?

Без стуку відчинилися двері, і весь у хмарах морозяного туману ввалився Дід Мороз. Мір'я навіть зойкнула. Це ж справжній різдвяний Дід Мороз. З білою бородою, у високій шапці, як малюють у книжках дитячих казок.

— З Новим роком! — Дід Мороз говорив по-фінському з карельським акцентом.

— Андрій! Молодець! — вигукнула Мір'я.

Дід Мороз відкрив луб'яний кошик. Перший згорток він подав Мір'ї.

— За гарну пісню на вечорі. Бажаю тобі успіху, дорога Мір'є, у навчанні, в праці на новій, справжній батьківщині!

У коробці лежала велика лялька. Мір'я радісно схопила її, притисла до грудей, мов дитину, і стала жартома заколисувати. Подарунки одержали Ірина — за пісні, Валентин — за гру на баяні, а Вейкко — з побажаннями, щоб він теж навчився співати чи танцювати, а не тільки виголошувати промови.

Була вже друга година ночі. Мір'ї і Валентину завтра знову в дорогу. Вирішили лягти спати. Мір'я й Ірина лягли в кімнаті Наталі Артемівни, а Вейкко та Валентин влаштувалися у спальні.

З кімнати, де спали Ірина і Мір'я, довго чулося приглушене перешіптування. «Мабуть, Ірина знову розказує Мір'ї різне, розповідаючи про часи, які не варто було б і згадувати» — думав Вейкко. Нарешті шепіт припинився, Ірина заснула.

На озері потріскувала крига. Тріск починався десь близько, тоді віддалявся і зрештою затихав далеко-далеко. Так само морозяної ночі потріскувало й озеро Хаапавесі. Воно тепер далеко, за кордоном. У кімнаті, де спали Вейкко та Валентин, було видно вогник цигарки. З кухні йшов запах смоли. Цей запах глици та морозяний тріск на озері так нагадували Алінанніємі, дитинство, батька й матір, які там лишилися, що Мір'ї раптом захотілося побачити їх зараз же, цієї новорічної ночі.

Ірина вже спала. Місяць сховався за лісом. На стіні в кухні лунко цокав годинник, відміряючи кожному час, що минає без вороття.

Уранці, коли всі підвелися, надворі бушувала завірюха.

Сиділи за сніданком, раптом відчинилися двері, і зайшов справжній Андрій, увесь закиданий снігом, як учорашній Дід Мороз. Привітав усіх з Новим роком, ніби вчора й не заходив сюди.

— Сідай снідати,— запросила Ірина.

— Та я вже...— відмовлявся Андрій, але все-таки сів.

— Знаємо, що вже снідав,— жартував Вейкко.— У теці, мабуть, млинці й картопляники. Зустрічають уже не рогачами — не те що в минулі часи.

— Без рогачів обійшлося,— Андрій усміхнувся.

— Ти за нами? — запитав Валентин.— Боїшся, що запізнилося?

— Та ні, просто так...

Андрій прийшов у справі. Прокинувшись уранці, він раптом засумнівався, чи варто брати з собою Мір'ю в Кайтасалмі. По-перше, завірюха. По-друге,— і це найбільше непокоїло його — там, на лісопункті, вечір може пройти погано. Адже першого січня до клубу може прийти чимало нетверезих молодих людей. Комсомольська робота там зовсім занедбана. На Мір'ю все це може справити погане враження. А до того ще — батько. Як він зустріне, що знову втне. І навіщо взагалі їхати туди в такий день? Але тепер уже пізно відмовлятися. Все погоджено, афіші вишнені.

Андрій почав здалеку:

— Мір'є, ти дуже гарно вчора співала.

Дівчина зашарілася, тоді насторожилася: чому Андрій раптом знову почав її вихваляти.

— Хто міг би подумати, що така заметіль почнеться? Може, Вейкко Якович подзвонить, що не приїдемо в Кайтасалмі, як ви вважаєте?

— Отакої, злякалися завірюхи! Оце-то агітбригада!

— Чи, може, не всім іти? Наталя залишиться в матері.

— А кого ти ще хочеш залишити, крім своєї дорогоцінної дружини? — запитав Вейкко, всміхаючись.

— Дорога буде дуже важка, — розмірковував Андрій. — Я боюся, Мір'ї буде скрутно, не звикла вона до таких походів. У них там агітпоходів не буває.

Мір'я розгубилася. Чому її не хочать брати з собою? Що сталося? Учора нічого про це не говорили. «Чужа я їм, оце й усе», — подумала вона й сказала з викликом:

— Я так і гадала. Я й учора не хотіла співати — яка я взагалі співачка! Та й на лижвах я ходити не вмію.

І вона подивилася Андрієві просто в очі: вчора всі бачили, як вона ходить на лижвах, усі чули, як Андрій хвалив її.

Андрій відвів погляд.

Ірина, сама того не підозрюючи, раптом уголос сказала його думку:

— Справді, Мір'є, не варто туди йти. Сьогодні свято, а там люблять хильнути, ще п'яні будуть. Давай, залишайся у нас. А коли Олена Петрівна повернеться, ми тебе доставимо додому машиною.

Валентин не розумів, чого домагається Андрій і чому Мір'я не повинна бути з ними. Він хотів заперечити Андрію, але Вейкко випередив його:

— Ось що... Мір'ї няньки не потрібні — людина вона цілком доросла. Чи не краще, замість того щоб займатися пустою балаканиною, стати на лижви, вийти раніше і підготувати вечір у Кайтасалмі як належить. А Мір'ї я пропоную — покажи цим непрошеним опікунам, як слід ходити на лижвах. Коли вийдете на пряму лижню, в лісі її не замело, вихопися вперед і першою прийди в Кайтасалмі.

— Мір'є, ти мене, мабуть, не зрозуміла, — ніяково заговорив Андрій. — Я думав... Ну гаразд. Ти уже вчора показала, як треба ходити на лижвах. Так що збирайтеся. Збір хвилини за двадцять на березі.

Затока Кайтасалмі завширшки всього два кілометри, але протилежного берега не було видно з-за густого темного снігу, коли учасники агітбригади спустилися до озера. За п'ять хвилин не

стало видно й села, з якого вони щойно вийшли. Андрій упевнено йшов попереду, решта за ним.

— Стривай,— попросила Мір'я Валентина.— Мені натирає п'ятку.

Вона присіла на лижви й почала розшнуровувати черевик. Валентин стояв поряд, спираючись на палиці.

Потім вони знову рушили вперед, не знаючи, якою лижнею пішли всі інші. На кризі затоки було чимало слідів. Валив сніг, і важко було визначити, яка лижня стара, а якою пройшли нещодавно.

— Туди вони пішли,— сказав Валентин, махнувши лижною палицею кудись у заметіль, і почав проторювати завалену снігом лижню. Мір'я йшла за ним. Шкарпетка більше не натирала ногу. Йй було цікаво: навколо — снігопад, під ногами — м'який піддатливий сніг, попереду — Валентин, і більше нічого, нікого в усьому світі. Вона зовсім не уявляла, де село, з якого вони вийшли, і де берег, до якого вони йшли. Цікаво, з якого боку мама, з якого її названі батьки та Нійло. Десь вони там, за густою пеленою снігу, але де захід, де схід, Мір'я не знала. Вся її доля тепер залежала від цього юнака, який попереду проторював лижню і про існування якого ще півроку тому вона нічого не знала.

Валентин зупинився. Вони довго прислухалися, чи не долине звідкілясь чийсь голос. Але світ ніби вимер — ні собачого гавкоту, ні шуму моторів, ні скрипу лижв. Вони так напружували слух, що на мить здавалося, ніби вони чують, як снігові пластівці з м'яким шурхотом падають на землю. Найкраще Мір'я чула стукіт власного серця. Як дивно влаштовано світ! — раптом спало їй на думку. Десь іде війна, падають бомби. Вулицями тисяч міст з гуркотом і шумом мчать машини, трамваї. Десь пливуть пароплави, летять літаки, мчать поїзди. Десь сміються, плачуть, люблять і ненавидять люди. Можна тикнути пальцем у будь-яке місце на глобусі і сказати: ось центр земної кулі. А в цьому місці земної кулі, на кризі протоки Кайтасалмі, через яку вони йшли, не було нічого, тільки сніг, сніг рипить під ногами та двоє людей на лижвах...

Валентин промовив:

— Здається, заблукали. І де? За кілометр від села Кайтаніємі, на озері, на берегах якого скрізь живуть люди! Ти розумієш мене, Мір'є?

— Та тебе я розумію. А ось куди нам іти, не розумію,— відповіла Мір'я, усміхаючись.

Вони знову довго прислухалися, тоді пішли. Минула година, друга. Було вже абсолютно зрозуміло, що вони йдуть не туди,

не до берега протоки — туди давно вийшли б. Скоріше за все вони вже петляли десь на Сійкаярві або опинилися на іншому озері, що з'єднується із Сійкаярві вузькою протокою, — на Петяярві. Але яке це було озеро, не знали. Так вони йшли і йшли. Валентин попереду, Мір'я — слідом.

Вони мовчали. Валентин відчував себе винним, ніби вчинив щось негарне. Так, це він винен, тільки він. Звідки Мір'ї знати всі озера та протоки? А Мір'я ні в чому не звинувачувала свого супутника. Вона втомилася, і їй ні про що не хотілося думати. Вона ледве встигала за Валентином, який і так намагався йти якомога повільніше. Одна думка не залишала Мір'ю. Треба було дома поправити шкарпетку. Коли б не злізла шкарпетка — вони не відстали б од гурту, не заблукали. Вона в усьому винна. Мір'ї хотілося хоча б на кілька хвилин сісти на лижви, відпочити трохи, але Валентин вимогливо сказав: «Не можна». Звичайно, не можна. Вони обоє спітніли, одягнені лише в легкі лижні костюми, а на озері холодний вітер.

— ...Не бійся, Мір'є, не бійся, — заспокоював Валентин. — Ми все одно вийдемо до берега. Розпалимо багаття і... — Тут він замовк, згадавши, що сірників у нього немає.

Почало сутеніти. Але разом із сутінками, що густішали над озером, ставало навіть світліше. Заметіль ущухла, небо прояснювалося, і ось з-за хмар визирнув місяць. Такий яскравий, як учора. Місяць уповні. Валентин зупинився. Мір'я наздогнала його і стала поряд з ним.

— Бачиш берег? — Ліворуч, куди показував палицею Валентин, кілометрів за три від них виднілося щось чорне. — Тепер я знаю, де ми, — ми на північному березі Петяярві.

— А селища тут поблизу немає ніякого? — запитала Мір'я, мріючи тільки про те, аби дістатися до якогось житла і лягти спати.

— Десь отам колись стояв один будинок. Не знаю, чи живуть там зараз. І не впевнений, що ми зможемо знайти туди дорогу.

— А назад в Кайтаніємі ми знайдемо дорогу? — сумно запитала Мір'я.

— Неодмінно. Коли знову не почнеться заметіль. Йти назад далеко. Як же нам бути? — запитав хлопець.

— Не знаю.

— Мір'є, а в мене навіть сірників немає.

Від цих слів Мір'ї раптом стало так холодно, що вона аж затрусилася. Змокрілий від поту одяг став колючий і холодний, мов лід.

— Ходімо назад... Чи куди-небудь... Тільки повільно-повільно.

Я дуже втомилася,— попросила Мір'я.— Нам не можна стояти на місці...

— Слухай! Ходімо! — раптом радо вигукнув Валентин, ніби побачив десь зовсім поряд вогник людського житла. Він повернув до берега, але пішов не навпростець, а праворуч, віддаляючись від Кайтаніємі.

— Куди? — запитала Мір'я, слухняно плентаючись слідом.— Ти щось придумав, що?

— Поки що нічого. Іди швидше. Не бійся — не пропадемо.

— А я й не боюся.

Валентин ішов навскоси, прямуючи до безлюдного берега.

— А там хтось живе?

— Ні, ніхто.

— Тоді навіщо...

— Та йди ж, іди.

Наблизившись до берега, Валентин пішов уздовж нього, віддаляючись усе більше від Кайтаніємі. Вони йшли річищем якоїсь річки.

— Відпочинемо хвилинку. Не можу більше,— попросила Мір'я.

— Уже скоро, скоро прийдемо. Ще трохи зусиль.

Мір'їні сили кінчалися, але впевненість Валентина передалася їй, і вона вперто йшла за ним.

Раптом хлопець зупинився:

— Бачиш?

На березі річки, на лісовій галявині, з глибокого снігу визирало щось чорне.

— Що це? — розгублено запитала Мір'я.

— Ходімо, побачиш,— весело відповів юнак.

На галявині, серед незайманих кучугур, стояла рублена хатинка, така низенька, що, стоячи перед нею на лижвах, можна було дивитися через покрівлю. Низенькі двері були заметені снігом мало не до самого даху. З-під снігу визирали дрова, складені біля стіни.

Валентин почав лижвою розгрібати сніг перед входом. Сніг був злежаний, твердий, щільний од вітрів і морозів, і хлопцю довелося довбати його палицею і шматки відкидати вбік. Нарешті він одчинив двері і, низько нахилившись, увійшов у хатину.

— Зараз, Мір'є, зараз! — гукнув він з дверей.

Мір'ї знову стало нестерпно холодно, час ішов повільно, хвилини здавалися вічністю. У чорному прорізі входу раптом спалахнув вогник, і вона почувала голос Валентина:

— Ласкаво просимо, дорогі гості, заходьте!

Ще ніколи маленький блимаючий вогник так не радував Мір'ю.

Зігнувшись у три погібелі, вона влізла в хатинку. При світлі скіпки побачила невисокі нари, застелені сухим очеретом, у кутку чорну грубку з каменю, на стіні полицку, де стояли закіптюжений казанок та луб'яна сільничка. А в казанку було півхлібини, щоправда, черстої, твердої як камінь, але все-таки — хлібини. Біля грубки височіла купка сухих, смолистих скіпок, приготовлених для розпалювання.

— Як тут добре!

— А що я казав? — гордо відповів Валентин. — А ось сірники, бачиш, ціла коробка.

— Ти нічого не казав, пхи, який недобрий! — Мір'я пригорнула до Валентина, обняла його, потім злякано відсторонилася й сказала, ніби вибачаючись: — Я така рада... Мені вже стало страшно за нас із тобою...

Валентин говорив діловито, ніби нічого не сталося:

— Зараз затопимо грубку. Дров вистачить. Щоправда, топиться вона по-чорному, але буде тепліше. З цього хліба щось приготуємо. Відпочинемо, виспимось, а вранці — в дорогу.

Мір'я з вдячністю дивилася на Валентина й кивала у відповідь.

— А ти тут раніше був?

— Давно. У перший рік після війни. Дід ще був живий. Ми щойно повернулися з евакуації. Часи були важкі, голодні. Дід приїздив сюди ловити ряпушку. Іноді він мене брав із собою. А мені було років п'ять... — розповідав Валентин, вкладаючи дрова в грубку.

Дрова тріщали, загораючись. Дим клубочився під низькою стелею. Мір'я і Валентин пригиналися до підлоги. Валентин знайшов ніж із коротким і широким лезом, вставлений у щілину між колодами стіни, покритив хліб у казанок, в якому він уже розтопив сніг, і поставив казанок на вогонь. Мір'ї вперше в житті довелося їсти таку страву, такими потрісканими, обгризеними дерев'яними ложками.

За дві години дим витягло, в грубці лишилася купа яскраво-червоних жарин. Валентин зачинив двері і прикрив душник.

Мір'я намагалася уявити собі, як жив Валентин, коли був маленьким. Вона уявляла, як його везли в евакуацію. Мабуть, так само, як їхала вона з матір'ю. Тільки Валентин потрапив до своїх, а вона, Мір'я, опинилася в чужій країні. У чужій? У тій країні люди, які виховали її, названі батько і мати. Там — Нійло... Цікаво, що вони сказали б, коли б побачили зараз Мір'ю в цій хатині, у глухій тайзі? А Лейла? Що сказала б Лейла? Адже прощаючись, вона говорила: «Там, у Радянській країні,

все добре, там великі світлі аудиторії, там відкриті всі шляхи. Там великі заводи, люди там працюють дружно».

І їй пригадалися слова Ірини: «Хіба ми жили так, як у книжках пишуть?»

Мір'я краєм ока позирала на Валентина, освітленого червонуватим відблиском жарин. Обличчя в нього відкрите, широке. І коли він скаже щось не так, як думає, це буде видно по його обличчю... У рисах його обличчя є щось мужнє і водночас дитяче. Мір'я знала, що Валентин багато читає. І все-таки він уміє бачити життя таким, яким воно є. З ним Мір'я відчувала себе в безпеці.

Повіки злипалися. Перед Мір'єю промайнуло кілька поодиноких картин: сьогоднішня вечерея, червонуваті жарини, тихий шум дерев... Вона опустила на м'який теплий очерет, яким Валентин застелив підлогу хатини, і заснула.

Валентин хотів розбудити її, щоб вона лягла на нари, проте будити не став. Він розстелив на нарах очерет, зробив з нього щось схоже на подушку, тоді обережно взяв Мір'ю на руки і хотів покласти на постіль. Мір'я розплющила очі, сама вилізла на нари й одразу заснула. На нарах знайшовся старий, весь залатаний мішок. Валентин накрив ним ноги дівчини, хотів зняти вовняні шкарпетки, але не наважився. Потім він присів скраєчку нар і став дивитися на сплячу Мір'ю. Густе золотаве волосся дівчини розсипалося на сухому очереті. Червонуваті відблиски догораючого вогню падали на її обличчя, і в цьому світлі воно здавалося ще кращим. Затамувавши подих, Валентин милувався Мір'єю. Все це було ніби в казці.

Раптом Валентин відчув, наче робить щось негарне. Він опустився на підлогу, сів перед грубкою і почав поправляти жарини. Біля дверей стояли лижні черевики Мір'ї. Валентин узяв їх у руки і став обмацувати, чи не вологі. «Які маленькі»,— подумав він і примостив їх сушитися коло грубки.

Юнак вирішив не спати: треба стежити за вогнем, щоб випадково не загорілася підлога хатинки. «Що буде, коли станеться пожежа?» — жажнувся він. Ні, він не будитиме Мір'ю, він обережно, ніжно візьме її на руки і винесе. Він ладен нести її на руках куди завгодно, хоч до самого Кайтаніємі. Або коли раптом — почав він фантазувати — нападуть звірі чи бандити, він битиметься до останнього. А Мір'я спатиме і нічого не дізнається про це. Мір'я рівно дихала вві сні. Вогонь поступово згасав. Валентин задрімав, похиливши голову на руки, тоді, відкинувшись на очерет, заснув так само міцно, як і Мір'я.

Серед ночі, коли жар у грубці ще тлів, Мір'я на мить прокинулася і ніяк не могла зрозуміти, де вона. Спершу їй здалося,

що вона в новому будинку Нійло. Але чому тут так темно? Ні, Нійло далеко. А де ж вона? Дівчина огледілася навколо і згадала. Валентин спав на підлозі. «Йому, бідолошному, мабуть, холодно»,— встигла подумати Мір'я і знову заснула.

Скільки часу вони спали? Цього не знали й самі. Прокинулися одночасно. Чи від холоду, бо вогонь давно згас і хатинка вихолола, чи почувши голос Андрія:

— Гей, хлопці, сюди, тут вони.

На вулиці яскраво світило сонце. Тремтячи від холоду і мружачись від яскравого денного світла, Мір'я та Валентин вилізли із заметоної снігом хатинки.

Коли агітбригада вийшла на другий берег Кайтасалмі, Андрій зупинився, щоб почекати тих, хто йшов слідом. Один за одним виринали із заметілі учасники бригади, вони всі були схожі на дідів морозів, і пізнати їх можна було, тільки зазирнувши в обличчя. Андрій не хвилювався. Адже ніхто не міг заблукати, всі йшли разом. І він не перевірів, чи всі на місці. Лише запитав про всяк випадок:

— Усі?

— Всі, всі, не турбуйся,— відповів хтось.

— Ходімо швидше, нічого стояти на вітрі.

Від берега Кайтасалмі до нового селища кілометрів із вісім. Дороги не було, бо через протоку не було мосту. Машини об'їжджали навколо Сійкаярві. Лижники йшли зараз навпростець, через ліс. Улітку тут пролягала стежка, а взимку накочена лижня, яку ніяка заметіль не могла замести. Упевнений у тому, що всі йдуть за ним слідом, Андрій, не озираючись, пішов далі. На цій лижні однаково ніхто не заблукає. А в Кайтасалмі він хотів прийти раніше за інших. Треба ж забігти до батька та й за концерт він відповідає. Наталя лишилася у матері в Кайтаніемі.

Будинок із круглих колод стояв у ряд з іншими, такими самими новими будинками, відрізняючись від них хіба що тільки парканом, зробленим акуратніше. Батько сам поставив огорожу, а коли він щось робив, то робив добре. Зруб будинку поставила бригада теслярів, та коли розподілили будинки, що зводилися, Степан Ничипорович сам вирішив опорядити свій будинок усередині. Будівельне управління не заперечувало. Андрій ще не був у новому батьковому домі і зараз з цікавістю оглядав його. Він неквапливо йшов подвір'ям, сповільнюючи кроки ще й з іншої причини: як-то його зустріне батько після недавньої сутички. Охайно вистругані сходи вели на ганок. Опорні стовпи були пофарбовані в білий колір. Білі засклені двері вели до просторого й світлого передпокою. Витираючи ноги об постільку, Андрій рап-

том звернув увагу на підлогу. Він спочатку не повірив своїм очам: підлога в передпокої була з дощок стандартного будинку. «Не може бути. Невже батько теж?..» Андрій довго розглядав підлогу. Так, це саме ті дошки. Отак по частинах і можна знайти зниклий будинок: ганок у Кайтаніємі, підлога — тут, у батька. Певно, й стіни десь неподалік, не за морем і не за кордоном.

Відчинивши двері в кухню, Андрій мимоволі поглянув під ноги. Тут підлога теж була з цих самих дощок. Точно.

— Андрійку,— мати кинулася назустріч синові. Вона так поспішала, що забула поставити кухоль. Так з кухлем у руці й обняла. Вона саме накривала на стіл. У святкові дні вони снідали пізніше, ніж звичайно. Андрій скинув пальто, почепив на вішалку біла дверей, привітав матір з Новим роком, запитав, як живуть.

— Та помаленьку живемо.— Мати метушилася між плитою і столом.

Андрій уже здогадався, що батько вдома. Сидить, мабуть, у сусідній кімнаті. І чув, звичайно, хто прийшов. Андрій вирішив зачекати, чи вийде батько йому назустріч. Але потім подумав: коли вже йдеться про самолюбство, то все-таки батько — це батько, а він син. І він рішучими кроками попрямував у світлицю. Батько сидів за газетою.

— Здрастуй, тату. З Новим роком тебе! — Андрій підійшов до батька і потиснув йому руку.

— Здрастуй,— розгублено відповів батько. Вони привіталися. І мовчали. Вбігла мати:

— Хлопці, хлопці, скоріше снідати.

Батько й син пішли в кухню. На столі стояв звичайний карельський сніданок. Батько посидів, не доторкаючись їжі, підвівся, дістав із шафи дві чарки й пляшку. Налив собі чарку і поставив пляшку перед сином: якщо хочеш випити, сам наллеш. І син вирішив налити. Мати задоволено спостерігала за ними. Виходить, батько і син помиряться. Не чекаючи, коли його почнуть розпитувати, Андрій став розповідати, навіщо вони сюди приїхали.

— Виходить, так, це добре,— батько не міг відмовчатися.— А в нас молодь нічим іншим не займається, тиняється вечорами, заклавши руки в кишені. Не те було, коли ми були молоді. Цікаво ми жили, знали, що робили...

Андрію вже не раз доводилося чути про ті часи: тоді, після революції, коли батько був молодий, все було не так, усе було краще. Не чекаючи нічиїх директив, вони викидали з хат ікони. Вечорами влаштовували концерти. Не питаючи дозволу в фінансових органів, вони пускали шапку по колу і збирали гроші. Самі

будували клуби й червоні куточки, організовували суботники й недільники. А ці, сучасні, нічого вони не можуть. Їм тільки б час убити й жити на всьому готовенькому. Не купиш їм гармошку, не принесеш до клубу та в руки не даси, одразу релетують,— мовляв, ніякої роботи з молоддю не провадиться. Отака нині мо-
лодь.

Андрій слухав, усміхався. Нехай старий поговорить. Нехай похвалить свою власну молодість, своє покоління. Мабуть, усі покоління свого часу так робили. Буде час — він, Андрій, теж отак згадуватиме й розповідатиме про свою молодість. Він погоджувався з батьком. Тоді, ніби доповнюючи його спогади, розповів про те, що вони роблять у Хаукілахті. Розказав про гуртки, про те, як вони виїжджають з концертами в інші селища, про те, як чимало молоді вчиться заочно.

— Ось «Блискавку» почали випускати. В останньому номері була цікава картинка: в Хаукілахті зник цілий будинок. Справді, цілий будинок. Хтось, мабуть, поклав його в кишеню і поніс. От ми й намалювали, як це відбувалося.

— Іч, бісові душі,— засміявся батько.— Коли я був хлопчиськом, у нас злодіїв не було. Щоправда, ходили красти ріпу, але не тому, що власної не мали. А просто так — показати свою хоробрість, заради цікавості. Полізеш, вирвеш кілька — і навтьоки. Отоді ріпа й здається найсолодшою.— Батько пожвавішав.— Я теж ходив по ріпу. Якось мені дуже перепало. Дід твій, батько нашої мами, спіймав мене і давай паском шмагати...

— Ну, а потім він тебе простив? — усміхнувшись, запитав Андрій.

— Звичайно, простив. Минуло кілька років, зустрічає мене старий і каже: «Ну, господь з тобою, хоч ти і крав ріпу, від тебе інакше не відчепишся — будь моїм зятем».

— Вигадуєш,— зауважила мати,— такого він тобі не говорив.

— Отак колись жили. Крали тільки ріпу, а вже потім, через багато років, стали красти гроші. А тепер, говориш, уже цілі будинки крадуть? Так, розвиток далеко пішов, нічого не скажеш...

— Батьку, скажи-но, між іншим, де ти ці дошки на підлогу дібув?

— Що? — Батько навіть сторопів.— Ці дошки, кажеш?

— Так, так, йдеться про них. Хіба вони не від стандартного будинку? Часом не з того, що вкрали?

Степан Ничипорович весь почервонів і прохрипів:

— Дивись-но ти... Так ось заради чого ти сюди прийшов? Прийшов до батька й матері винюхувати, з чого підлога зроблена? Який дідько велів тобі слідство тут провадити? Чи давно зашмарканий ходив? Це я, виходить, злодій? Коли мені їх дали,

то і я давав державі чимало. Знаєш це? — Батько виструнчився на весь величезний зріст і став перед Андрієм, червоний, лютий.

Мати вбігла із сусідньої кімнати, заголосила:

— Облиште, благаю вас, облиште, ой-ой-ой...

— А ти помовч. Що за бісова душа, навіть у власному домі спокою немає. Ти куди прийшов злодія шукати?

— Та ви хоч при людях не сперечайтесь,— схлипнула мати.

Батько й син навіть не помітили, що в кімнату зайшли Марина й Ігор. Помітивши ніяковість Степана Ничипоровича, Марина сказала:

— Ходімо звідси, тут знову б'ються.

Тільки-но за ними зачинилися двері, як Андрій схопив пальто з вішалки і вискочив слідом. Він наздогнав їх біля хвіртки.

— Ніхто там не бився,— сказав він, намагаючись здаватися спокійним.— Батько тільки трохи понервував.

— Буває,— спроквола мовила Марина.— Не вперше з тобою нервує.

Андрій, не звертаючи уваги на її іронічні зауваження, запитав:

— Усі прийшли?

— Ніби всі,— відповів Ігор.

Біля клубу на дошці для оголошень висіла велика об'ява: «У нас у гостях молодь з Хаукілахті. Спектакль, музика, пісні, танці». Поряд була прикріплена маленька, написана чорнилом записка, в ній повідомлялося, що відбудуться комсомольські збори. Втім, записку прочитати було важко. До неї треба було брести по глибокому снігу.

Андрій пішов шукати секретаря комсомольської організації лісопункту. Він знайшов її у маленькому дерев'яному будиночку. Молода повна жінка прала на кухні пелюшки. Поряд стояло дитяче ліжко, до ніжок якого були прилаштовані полозки. Дитина кричала, звиваючись і соваючи ніжками. Мати то колихала колыску, то знову нахилялася до ночов. Дитина так кричала, що Андрій ніяк не міг перейти до справи. Нарешті мати взяла немовля на руки і почала колихати. Дитина притихла.

— Що з нею? — запитав Андрій.

— Хвора. Вже другий тиждень. Зубки ріжуться. І животик болять. Усе разом. Ну й життя...

— Я з приводу зборів...

— Оголошення я почепила, тільки навряд чи хто прийде. Свято ж...

— А ви самі прийдете? — запитав Андрій.— А потім о сьомій вечора почнеться концерт.

— Отут усі мої збори, й концерти, і свята,— комсорг показала на дитину.

— А де ваш чоловік? — запитав Андрій, наче це мало якесь відношення до комсомольської роботи.

— Хто його знає. У карти, мабуть, грає. А може, десь тиняється.

— А коли ви провели останні комсомольські збори?

— Скликала я збори, п'ять чоловік прийшло. Та й ті пішли.

— Скільки у вас усього комсомольців?

— Десь список є.

— А яке питання ви хочете обговорити?

— Десь у мене записано.

— А як справи із членськими внесками? Боржників багато?

— Є боржники. Що з ними зробиш?

Дитина знову заплакала. Стан комсомольської роботи на лісопункті Андрію був абсолютно ясний.

Андрій вирішив сам обійти будинки і запросити комсомольців на збори. Спершу він зайшов до клубу. Там було тепло і чисто. У кутку сцени на стільці виблискував перламутром новий акордеон. Вони по телефону домовилися перед походом, що баян знайдеться на місці, тому Валентину не треба тягнути свій. «Непогано було б Валентину перед концертом трохи пограти, адже інструмент новий, незнайомий йому. А де ж він, Валентин? Мабуть, у Миколи Кауронена», — подумав Андрій.

Але в Кауронена Валентина не було, Мір'ї теж. Андрій стривожився. Миколина мати, бабуся Насто, сказала, що коли б Валентин прийшов, то він неодмінно був би в неї, куди ж йому ще йти, і Мір'ю вони зустріли б, як рідну дочку. Куди ж вони поділися? Андрій здивувався, а бабуся Насто зойкнула.

На вулиці він зустрів Ігоря й Марину. Вони вдвох прогулювалися селищем.

— А де лишилися Валентин і Мір'я?

— Ніде вони не лишилися, — відповіла Марина. — Я сама бачила, як вони під ручку, як двоє гелубків, вийшли від Вейкко Ларінена і приєдналися до нас.

Андрій трохи заспокоївся: він пригадав, що, коли йшли через протоку, Мір'я та Валентин були з ними. Кудись, мабуть, повернули, до знайомих.

На збори прийшло всього п'ять-шість дівчат і хлопець. Андрій став розповідати про те, як організована комсомольська робота в них у Хаукілахті. Але думав він зовсім про інше: де ж Валентин та Мір'я? Розповідав він сухо, нецікаво. Дівчата позіхали й поглядали на годинник. Помітивши це, Андрій із злістю в голосі заговорив про те, що молодь тут нічого не робить, тільки пиячить та в карти ріжеться. Тоді дівчина, яка сиділа навпроти, сердито сказала:

— Що ж це виходить — приходять звідкілясь і вважають за можливе вчити нас, а від самих горілкою тхне.

Андрій зашарівся і розгублено пробурмотів:

— З батьком чарочку випив. А взагалі я непитуший.

— Ти навчив би тверезості свого батька. Кожний день п'яний як чіп.

Ніколи ще Андрій не потрапляв у таке незручне становище.

Він побіг у контору дзвонити Вейкко:

— Мір'я і Валентин пішли від тебе?

— Давно. Що, ви їх загубили? — закричав Вейкко.

— Не знаю. Я пізніше подзвоню.

Було близько сьомої години. У клубі стали збиратися люди. Вирішили почати концерт. Тепер уже не було жодного сумніву, що Мір'я і Валентин заблукали. Відкриваючи концерт, Андрій виступив з дуже короткою промовою і просто зі сцени знову побіг у контору.

— Кайтаніємі, Ларінен, — тривога. Організуй дві групи, нехай шукають на тому боці Сійкаярві! — кричав він у телефонну трубку.

— Хаукілахті, Воронов, — тривога! Мір'я і Валентин заблукали на озері. Так, так. Зараз ніколи пояснювати. Куди? Якби я знав, то не дзвонив би. Пошли людей на острови. Все.

Начальника лісопункту Кайтасалмі не виявилось на місці, поїхав кудись до родичів на Новий рік. Парторга Бородкіна на концерті не було. Андрій подзвонив йому додому.

— Говорить Андрій. У нас двоє заблукали дорогою. Треба послати людей на пошуки. Що, свято? Ніхто не піде? Ну чорт з тобою, святкуй.

Андрій кинув трубку на важіль і побіг у зал. Знайшов Миколу Кауронена і викликав його на вулицю. Кауронен зрозумів усе з півслова. Він повернувся у зал і відібрав чоловік з десять молодих хлопців. Розділилися на дві групи: одна група пішла по одному березі Петяя-ярві, друга по другому. Андрій пішов з другою групою.

Вечір тривав, наче нічого не сталося. Тільки Мір'я не виступала і замість Валентина акомпанував один з місцевих хлопців.

Наступного дня, коли агітбригада поверталася з Кайтасалмі і вже наближалася до Хаукілахті, на озері показалися Андрій, Валентин і Мір'я. Всі закричали «ура», кинулися тиснути руки, обіймати. Валентину довелося розповідати все з початку і до кінця. Зітхали, дивувалися, жаліли.

Коли підійшли до Хаукілахті і стали біля ополонок знімати лижви, Марина сказала Ігорю, але так, що всі чули:

— А я в цю історію ніскільки не вірю. Заблукали... Либонь,

не заблукали, коли йшли до лісової хатинки, знайшли дорогу. А людям довелося бігати лісом, шукати їх. І все тому, що одному захотілося повчитися західної культури, а друга захотіла вчити.

Ігор голосно розсміявся. Але цієї миті дістав сильний удар у підборіддя і полетів навзніч у сніг. Вибираючись із кучугури, він побачив перед собою спотворене гнівом обличчя Валентина. І одразу ж отримав новий удар, ще дужчий, у груди. В очах у Ігора замерехтіло, він із стогоном опустився на сніг. Валентин хотів знову кинутися на нього, але Андрій устиг схопити його за руку. Марина закричала так нестямно, що, мабуть, її почули на другому кінці селища:

— Бандит, хуліган... В'яжіть його! Уб'є...

— Ти... — прошипів Валентин. — Ти — коллієвський вишкребок, дякуй, що я не можу бити жінок.

Хтось узяв Ігоря за руку, щоб він не поліз битися з Валентином. Але Ігор і не збирався давати здачі. Він так розгубився, що був нездатний до опору. Валентин, цей тихий тухтій, і так врізав йому, Ігореві, значно дужчому від нього? А за що? Так, за що? Ігор не розумів. Але що не кажи — удар був добрячий, Валентин ударив як мужчина.

Андрій підштовхнув Валентина у спину:

— У цю ж хвилину забирайся геть. Інакше побачиш, що я теж умію битися.

«Нічого не скажеш, агітпоїзд вийшов як слід», — подумав Андрій, гірко посміхнувшись. Двоє заблукали, а він, старший групи, довго нічого не знав про це: він тим часом сварився з батьком. Збори зірвалися. Від нього самого на зборах тхнуло горілкою. А кінець походу? Колишній секретар комсомольської організації і новий — побилися. Так, агітпохід вийшов на славу. Андрій вирішив: він піде прямо до Ларінена і про все чесно розповість. «Так, ну й жінку матиме Ігор!» — думав Андрій про Марину. Раптом він обернувся і гукнув:

— Хлопці, а де Мір'я?

А Мір'я бігла додому з лижвами під пахвою. Додому. Там ніхто її не побачить. Навіть мати. Добре, що її немає вдома. Руки тремтіли, коли вона відмикала замок. Нарешті потрапила ключем у щілину і відчинила двері. І тут сили залишили її. Здрагаючись від ридань замкнулася, накинула гачок.

«Західна культура». Невже тут кожен, кому заманеться, може образити дівчину, облили брудом? І при всіх людях. І ніхто-ніхто, крім Валентина, не сказав жодного слова на її захист. Звичайно, вона тут чужа, їй можна говорити що завгодно, нікому до неї нема діла, вона сама, зовсім сама... Мама, а що скаже

мати? Ні, мати все-таки помилилася, не треба було привозити її сюди...

Мір'я не могла міркувати логічно. Яка вже тут логіка, коли сльози так і ллються з очей. І зараз багато чого вона бачила зовсім у іншому світлі. Їй здавалося, що її цураються, від неї завжди щось приховують, а коли й усміхаються, то тільки задля звічливості, вона ж бо для них чужинка.

І тут Мір'я згадала, як Андрій умовляв її не ходити з ними. Її просто не хотіли з собою брати. До села — будь ласка, а далі — ні... Ніби там якісь секрети, яких не можна розкривати їй, чужинці.

І раптом спала на думку вже справжня нісенітниця: може, й заблукали вони не випадково. Шепнули Валентину: мовляв, поплутайте, а потім повернетесь до Кайтаніємі. А вони заблукали насправді. Невже Валентин міг так вчинити?

«А Нійло і Лейла, мати й тато, вони так далеко, якби вони знали... Вони теж зустрічають Новий рік. У них ялинка...»

І тоді виникло рішення. Мір'я знала, що їй робити. Вона нещодавно подала заяву про прийом у громадянство Радянського Союзу. Треба взяти заяву назад. Вона не залишиться тут, вона поїде туди, звідки приїхала. Ні, вона не зміниться, вона залишиться тим, ким була, — товаришем по боротьбі, буде соратницею Лейли у боротьбі за соціалізм, залишиться щирим другом Радянського Союзу, залишиться, не зважаючи ні на Марину, ні на таких, як вона. Але вона повернеться туди, де виросла, до батька й матері, до Нійло.

Мір'я схопила з ящика столу конверт і написала адресу.

У двері постукали.

— Мір'є, відчини, це я, Валентин.

— Іди звідси, зараз же йди, — відповіла Мір'я.

— Я тільки на хвилинку, в мене справа.

— Іди звідси, чуєш?

Валентин пішов. Незабаром рипіння його кроків зтихло.

Постукав Андрій.

— Я уже сплю, хочу спати, — відповіла Мір'я, не відчинивши йому двері.

Прийшов Вейкко Ларінен. Йому Мір'я відчинила.

Вейкко майже нічого їй не сказав. Мір'я стояла, потираючи щоки, але плечі її здригалися — видно було, що дівчина ледве стримує ридання.

— Усі дуже обурені. Ми її знаємо, але це вже занадто.

Мір'я не слухала. Вона вела своєї:

— Якби я знала, коли вперше побачила Айно Андріївну там... навіщо я приїхала?

Вейкко чув, як Айно Андріївна і Мір'я зустрілися вперше. Це сталося у Фінляндії років зо два тому. Під час туристської поїздки Айно випадково побачила Мір'ю і здивувалася: молода фінка напрочуд схожа на Олену Петрівну. Вони ні про що тоді не говорили. Дівчина тільки попросила в неї адресу. Почалося листування, завдяки якому Олена Петрівна незабаром дізналася, що її дочка Мірка жива...

«Навіщо я приїхала!.. Ось як вона тепер говорить!»

— Ти шкодуєш про це? — Вейкко розгубився. — Зараз ти схвильована. Те, що сталося сьогодні ввечері, обурливо, гидко. Я не хочу казати, аби ти не звертала на це уваги взагалі, на таке не можна не звертати уваги. Але повір, усі обурені. І всі на твоєму боці.

— Не треба мене втішати. Я не дитина.

Мір'я справді зараз не була схожа на дитину. Її обличчя мало рішучий вираз. Не знаючи, як бути, Вейкко запитав, чи дуже вона злякалася, коли заблукала. Мір'я відповіла, що їй не хочеться згадувати про цей похід. Вейкко попросив не робити необдуманих кроків, побажав доброї ночі.

У канцелярії клубу скликали засідання бюро комсомольської організації. Оскільки питання стосувалося і самого секретаря бюро Ігоря, засідання відкрив Андрій. На бюро прийшли Вейкко Ларінен і Коллієв. Коллієв, як голова будкому, безпосереднього відношення до цієї справи не мав, але він був людиною активною і вважав за необхідне бути присутнім на всіх зборах і засіданнях. Тим більше сьогодні — адже обговорювалося таке серйозне питання.

Певно, Коллієв очікував, коли Ларінен пройде повз його будинок. Тільки-но Вейкко з'явився, як він вийшов. І одразу приступив до справи: ми, мовляв, з тобою обидва люди літні. Заради користі справи нам треба було заздалегідь обговорити, прийти до спільного рішення. Що ти, Вейкко, думаєш про все це?

Вейкко всміхнувся:

— Та що я... У нас у селі в давнину була примовка: «Допоможи, боже, тому, хто наздоганяє, підсоби й тому, хто тікає».

Коллієв спохмурнів. Він так і знав, що Вейкко скаже щось отаке, така вже у нього бісова звичка: йому про діло говориш, а він тільки ухилиється.

— Ти весь час одне й те ж. А в мене в Кайтасалмі був інший порядок, — зітхнув Коллієв. — Коли я питав у парторга, в Бородкіна тобто, його думку, він завжди відповідав, як належить: відповідати секретарю партійної організації, принципово, по-діловому.

— Ну так, звичайно, я не сумніваюся. Адже у вас все було прекрасно. Тільки про такі дрібниці, як, скажімо, план лісозаготівель, забували — ви його ніколи не виконували. Андрій розповідав мені, як чудово там у вас поставлена комсомольська робота. Так...

Коллієв відповів ухильно:

— Коли підходити поверхово, упереджено, будь-які речі можна висвітлити як завгодно. Треба дивитися в корінь, бачити головне.

Усі члени бюро були в зборі.

— Давайте почнемо, — запропонував Андрій.

Коллієв сів за стіл поряд із членами бюро, Ларінен — на своє звичайне місце коло грубки, де можна було курити біля відчинених дверець. Спершу Андрій розповів про агітпохід. На його думку, похід був невдалий. Збори і концерт у Кайтаніємі пройшли загалом непогано. А коли рушили далі, двоє учасників походу відстали й збилися з дороги. Вони, звичайно, зовсім не винні. Винен він, старший групи. У Кайтасалмі в нього була сучка з батьком. Збори на лісопункті провалилися, і він, Андрій, знову підвів. Концерт теж пройшов сяк-так. Далі сталося найстрашніше: комсомолка, і до того ж член бюро, Марина Коллієва кинула в обличчя одній з учасниць агітпоходу брудну, нічим не обгрунтовану образу, через яку почалася бійка. Тепер про це говорять усе селище.

— Хто хоче виступити?

Першою взяла слово Марина. Свій виступ вона задалегідь написала на папері.

Марина висловила подив самою постановкою питання. Чому ж, говорячи про винних, назвали тільки її ім'я, а про Валентина ні слова? Адже він поведився як злісний хуліган. Його треба було б судити. Марина визнала, що не повинна була говорити таке, але вважала, що правда на її боці: адже питання моралі — свята справа для молоді, в них треба бути завжди принциповими, не робити поступок нікому.

— Що ти цим хочеш сказати? — перебила Марину поштарка, пронизуючи її маленькими круглими очима. — Говори прямо.

— Я не вірю, щоб усе було чисто, якщо двоє весь час намагаються лишитись наодинці і потім раптом опиняються у лісовій хатці, далеко від селища, і проводять там ніч...

— Як тобі не соромно! — не витримала Валерія Володимирівна. — Позбавте її слова.

— Я маю право сказати те, що я думаю, — розсердилася Марина. — Те, що я кажу правду, зайвий раз підтверджує й пове-

дінка Валентина. Так може поводитися тільки той, кому влучило в самісіньке око.

— Ти що, на свій аршин міряєш? — запитав Валентин, ледве стримуючись.

Усі зашуміли, заговорили, перебиваючи одне одного. Найбільше перепало Марині. На неї напосілися поштарка і Валерія, кидав злі, різкі слова Валентин. Тільки Ігор сидів, наче в рот води набрав. Та Андрій постукував олівцем по карафці. Коллієв підвівся, зачекав, поки всі заспокоїлися, і почав говорити неквапливо, добираючи слова:

— Молодь — завжди молодь. Дуже добре, що ви так палко обговорюєте такі важливі питання. Я не збираюся, та й не маю права захищати свою доньку. У таких випадках я зобов'язаний стояти вище родинних почуттів і стосунків. Тут про Марину було сказано багато правильних слів. І хоч наміри в неї були найкращі — в цьому не доводиться сумніватися, — все ж...

— Які ще наміри? — перебила Валерія. — Образити людину, а потім розводити демагогію.

— ...Треба не забувати, що ці справи дуже делікатні, і належить бути гранично обережним... Запальність — гарна риса, вона свідчить про чесність людини, про її виховання, але...

— Чи не досить?

— Невже ви не розумієте, що вона зробила?

Коллієв подивився на Андрія:

— Ти стежиш за порядком?

Андрій розгублено постукав олівцем по столу і запитально поглянув на Вейкко. Стало тихо, і Вейкко промовив:

— Це питання стосується також і Валентина.

Коллієв знизав плечима і, важко зітхнувши, опутився на стілець.

— Мені нічого сказати, — відповів Валентин. — Як пройшов наш похід, як ми відстали й заблукали, я вже розповів, тут мені нічого додати. Що було далі — всі самі бачили.

— А що ти скажеш, Ігоре?

Ігор заперечливо похитав головою: йому теж нічого було сказати. Марина очима наказувала йому говорити, захищатися, але хлопець не зрозумів її.

Тоді слово взяв Ларінен. Раз прийшов, треба виступати. Коллієв з нудьгуючим виглядом відвернувся до вікна, почав дивитися на вулицю.

— Мені теж нічого додати до того, що вже було сказано, — почав Ларінен. — Я скажу тільки те, що сказали інші, — я думаю про людей завжди добре. Погано я думаю тільки тоді, коли бачу, що людина чинить негаразд, але й тоді вірю, що вона ви-

правиться. І зараз я вважаю, що Валентин повівся неправильно. Я гадаю, мускульну енергію можна використати й раціональніше, є справи важливіші, ніж бійка з товаришем. Мені хотілося б захистити й Марину. Дівчина вона молода, може сказати не подумавши. Але, певно, я повинен підтримати точку зору більшості. Найстрашніше в тому, що Марина навіть тепер не зрозуміла, як гидко вона вчинила. Адже через неї ми обговорюємо сьогодні Валентина, і ви, звичайно, його по голівці не погладите... А душевна рана, якої вона завдала Мір'ї! Уявіть собі, що в Мір'ї зараз на душі. На закінчення я повинен сказати Марині. Комуністична мораль не визначається однією тобою. І ти чула, як палко виступає на захист комуністичної моралі цей невеликий колектив. Комуністична мораль — не тільки дружба, товаришність, але це й та атмосфера, що пробуджує в людині бажання, прагнення робити тільки добре, благородне. Ти, Марино, тупою сокирою завдала нам рану...

— Так,— підсумував Андрій.— Валентине, ти теж повинен щось сказати. Як ти ставишся до свого вчинку?

Валентин підвівся й мовчав.

— Ну ти хоч розкаюєшся, що застосував фізичну силу?

Валентин похитав головою.

— Ну хоч пообіцяй, що надалі...

— Обіцяти я можу,— буркнув той.

— Ну і що ж ти обіцяєш?

— Я обіцяю, я присягаюсь, що... що й надалі дам по піці кожному, хто образить Мір'ю.

Вейкко усміхнувся. Андрій незадоволено нахмувив брови. Марина вигукнула майже з радістю:

— Чуєте, чуєте. Ось він який!

Бюро винесло Валентині догану, а Марині сувору догану із занесенням в особову справу. Вирішили, що, коли питання обговорюватиметься на загальних зборах, запросять Мір'ю і Марина привселюдно вибачиться перед нею.

— Я підкоряюсь рішенню, але я оскаржую його,— заявила Марина.

Хтось запитав:

— А що ж ми робитимемо з Ігорем?

Андрій приховав усмішку, намагаючись видаватися серйозним.

— Звісно, Ігор теж винен. Замість того щоб одразу зупинити Марину, він підтримав образу недоречним сміхом. Але мені здається, що він одержав своє покарання одразу ж на місці.

— Покарання було належне,— усміхнувся Ігор.

Почали розходитися. Коллєвів — батько й дочка — вийшли першими. Ігор підійшов до Валентина.

— Що тобі? — Валентин недобре поглянув на Ігоря, ніби хотів знову вдарити його.

— Та хоч зараз в бійку не лізь,— сказав примирливо Ігор.— Дай-но я помацаю твої біцепси.

Валентин підкорився. З виглядом знавця Ігор помацав мускулатуру Валентина і підтвердив:

— Так, є силов'яка в дитяти. Ти часом боксом не займався?

— Якось довелось. Ти знаєш коли.

— Слухай, ходімо зіграємо в шахи. Адже ми років сто не грали.

Але пролунав Маринин голос:

— Ігоре, ти тут? Іди швидше!

— Ну гаразд, зіграємо іншим разом,— шепнув Ігор і побіг слідом за Мариною.

У Валентина, втім, не було ніякого бажання грати сьогодні в шахи. Він з нетерпінням чекав закінчення засідання бюро, щоб побачити Мір'ю. Після того, що сталося на березі, вони ще не зустрічалися. Мір'я сиділа вдома, нікого не впускаючи, а коли й виходила, то йшла до Ніни, де коло неї стовбичив той шалапут Васелі. Валентину хотілося якось віднадити Васелі од Мір'ї. Він відчував, що вже починає ненавидіти Васелі, який незрозуміло чим приваблював Мір'ю, балаканиною, мабуть, та дурними дотепами. Мір'я навіть перестала вчитися. Валентин знав, що за ці два дні вона жодного разу не була в учителів. Добром це не кінчиться, хвилювався Валентин. А Олена Петрівна теж добра. Поїхала, а дочці хоч пропадай. Мати називається!

Сьогодні він вирішив знайти Мір'ю, що б там не було. Коли навіть виявиться, що з нею Васелі, він підійде і скаже: «Ходімо, нам треба поговорити».

Удома її не було. У вікнах світло не горіло, а ганок був прирушений свіжим незайманим снігом. На дверях висів замок. Валентин пішов до Ніни.

Ніна була у себе в гуртожитку, але Мір'ї там не виявилося.

— Де Мір'я?

Ніна знизала плечима:

— Не знаю. Я теж її шукала. Щось сталося?

— Що, сама не знаєш, що сталося? Де ж її знайти?

— Т-а-ак,— зітхнула Ніна.— Заходила вона до мене. Похмура якась, нічого не говорить.

— Вона не з Васелі?

— Ні, він у себе, в гуртожитку.

Оббігши майже все селище, Валентин дізнався, що Мір'я пішла з Ларіненом до лікарні, провідати матір Вейкко. Валентин почекав на ганку лікарні, а коли вони вийшли, пішов з ними до

Вейкко. У кімнаті Ларінена було чисто й тепло і все-таки якось незатишно. Ні на чому навіть було сидіти. На табуретці стояла електроплитка, на одному стільці лежала складена випрасувана білизна, на спинці другого висів піджак. Ларінен прибрав з тахти свою постіль, запросив гостей сісти і поставив чайник на плиту.

— Отак і живемо, по-холостяцькому,— сказав Вейкко.

— Ти розповів Мір'ї про бюро? — запитав Валентин.

— Ні, не розповідав. Доручаю це тобі.

— Так ось, слухай, Мір'є,— почав Валентин.— Ми провели засідання комсомольського бюро. Всі дуже обурені вчинком Марини. Вона теж шкодує, що так вийшло. Вона вибачилася перед усіма і попросить у тебе пробачення на загальних комсомольських зборах. Привселюдно. Розумієш, Мір'є! Ти повинна зрозуміти все і простити її.

Мір'я подивилася хлопцю просто в очі. Потім одвела погляд і мовчки похилила голову.

— Вейкко, скажи, адже так було? — Валентин розгублено звернувся за підтримкою до Ларінена.

Вейкко не відповів. Він неквапливо засипав чай у чайник для заварювання, старанно нарізав ковбасу, розставив на столі посуд.

— Ну, чого ти мовчиш? — майже благав Валентин.— Скажи.

— Так,— нарешті відповів Ларінен.— Так, усі дуже обурені. Так, Марина... обіцяла привселюдно вибачитися. Звичайно, від Мір'ї не треба нічого приховувати. Отак. Ану — збирайтеся-но до столу.

Мір'я схопилася з тахти, швидко сіла до столу поряд з Вейкко і, ніби не помічаючи Валентина, стала неприродно жваво говорити Ларінену про його матір. Мовляв, Наталя Артемівна на вигляд краща, ніж досі, повеселішала,— здоров'я, виходить, поліпшилося.

Вейкко прибрав плитку з табуретки, звільнив її для Валентина, жестом запросив хлопця до столу і перебив Мір'ю:

— Ну й молодь пішла! Суцільні дипломати. Давайте краще посидимо. Все, чим багатий,— на столі.

Мір'я одержала від матері телеграму, що вона затримається ще на кілька днів. Того дня, коли Олена Петрівна повинна була приїхати, скликали відкриті комсомольські збори. Валентин зайшов за Мір'єю і ще раз запросив її на збори. Дівчині дуже не хотілося йти туди, але відмовитися не могла: вона розуміла, що її присутність необхідна і відмова може розцінюватися як зарозумілість. Та й Валентин так просив. Коли слово надали Марині, вона сказала коротко і ясно:

— Як дисциплінована комсомолка, я скоряюся рішенню комсомольського бюро і прошу Мір'ю вибачити мені. Що ж до суворої догани, я вже попередила товаришів, що оскаржу її.

Мір'я схопилася й кинулась до виходу.

— Що з тобою, стривай! — кричала вслід їй Ніна.

Мір'я бігла додому. Вона хотіла побачити матір, але двері були все ще замкнені. Виходить, Олена Петрівна не повернулася. Ось яка вона, мати. Коли її дочці тяжко, коли в її дочки лихо, в неї, у матері, інші справи, вона десь їздить. Мір'я не могла сидіти вдома. Вона вийшла і пішла бродити селищем. Заклавши руки в кишені, намацала лист Нійло і згадала, що треба зайти до дядька Ортьо.

Ортьо й Хотора зраділи, посадили Мір'ю до столу. Старий похвалився:

— Лист від брата одержав. З Ленінграда, від Хуоті. Він там директором заводу. Запрошує в гості. Думаю навесні поїхати.

Хотора розливала чай і бурчала:

— Знайшов чим хвалитися. Подумаєш, директор. У мене брат має вищий чин, він інспектор. Без його дозволу жодної риби з озера не витягнеш, хоч і сам директор. А я ж не хвалюся своїм братом. Іж, донечко, пий.

Мір'я стала розповідати про те, що їй писав Нійло.

— Він розшукував вашого старшого брата, і, здається, небезрезультатно. Один знайомий дав йому адресу комерції радника. Ось вона. Напишіть йому.— Мір'я написала на папірці адресу.

Ортьо дістав окуляри, довго роздивлявся папірець.

— А навіщо мені ця адреса? Адже тут прізвище не Кауронен. А мій брат — Мийкула Кауронен.

— Але, може, за цією адресою ви його знайдете. Нійло вважає, що це одна й та ж людина. Тільки не забудьте зазначити на конверті титул: комерції раднику.

— Ну що ж, спробуємо.— Ортьо поклав адресу на полицю.— Знайдеться, то знайдеться а не знайдеться, то... Нічого ми не втрачаємо.

Розділ восьмий

Комерції радник Мікаел Кархунен повернувся з поїздки в Данію. В аеропорту Сеутула його зустрічали знайомі комерсанти, дружина й син. Кархунен так часто бував у від'їзді, що прощання і зустрічі з сім'єю стали просто формальним дотриманням етикету. Не встигли вони пройти через світлий просторий холл аеропорту, як Мікаел Кархунен запитав сина, скільки становив оборот за тиждень, коли його не було.

— Менше, ніж за попередній,— відповів Лео.— До того ж перерахували податки банку.

Довгий, низької посадки чорний автомобіль чекав їх перед аеропортом. Лео сів за кермо, батько поряд з ним. Пані Саймі Кархунен лишилася сама на задньому сидінні. Вона вже звикла до того, що насамперед батько й син поговорять про справи фірми: Про родинні справи й турботи може зайти мова тільки ввечері; вдома, коли, звісно, в батька Кархунена вечір виявиться вільним. Сьогодні його, звичайно, вдома не буде. Піде на зустріч з компаньйонами по фірмі. А повернеться він пізно, втомлений.

— Банк — це банк. Він нічого не визнає — давай проценти й податки,— буркнув пан Кархунен, вислухавши сина.

«Певно, доведеться мені їхати в Ювяскюля в минулорічному манто»,— подумала пані Кархунен, прислухаючись до розмови чоловіка й сина.

— Я з'їздив успішно. Дістав вигідні замовлення,— сказав пан Кархунен синові.

«Мабуть, нову шубу мені все-таки вдасться придбати!» — подумала пані Кархунен.

У Лео теж були свої причини радіти вдалій поїздці батька. Його наречена Лайла давно мріє про гоночну машину. Її татусь навряд чи розщедриться. От був би для Лайли сюрприз — подарувати машину їй на день народження. Втім, він, Лео, нічого не втрачає. Однаково машина повернеться до них разом з Лайлою. Як на це подивиться батько?

Проте ні пані Кархунен, ні Лео зараз навіть не натякали на свої бажання. Момент був явно непідходящий.

— Там на твоєму столі лежить пошта,— повідомила пані.— Один лист я захопила з собою. Ось. Подивися, як смішно написана адреса: спочатку місто, вулиця, номер будинку, а лише тоді прізвище, і без титулу. Та й прізвище тут не твоє. Тільки в Радянському Союзі пишуть так смішно адресу.

Не повертаючи голови, комерції радник узяв лист, поглянув на адресу й здригнувся. Він був адресований не Мікаелу Кархунену, а Мийккулі Кауронену. Комерції радник квапливо розірвав конверт і почав читати лист, написаний нерівним почерком, рукою людини, яка не звикла до пера. Та й текст був незвичайний — напівкарельський, напівфінський:

«Не знаю, як називати вас, паном чи ким, і взагалі чи та ви людина, якій я пишу. Моє прізвище Кауронен, звати Ортьо. В мене був брат Мийккула Кауронен, чи Хотаттов Мийккула з Хаукілахті, як у нас раніше називали...»

Комерції радник розсміявся. Дружина і син ніколи не бачили,

щоб він сміявся так тепло й задьористо. Щось далеке і дуже рідне сповнило його серце, коли він читав слова «Хотаттов Мийккула з Хаукілахті. Так, колись його титул звучав саме так! І колись він був усього лише Хотаттов Мийккула з Хаукілахті.

Пан Кархунен знову поглянув на адресу, написану в зворотному порядку, і сумно всміхнувся: «Усе це, звичайно, мило, але... Невже життя на березі Сійкаярві так і зупинилося на цьому? Ніякого прогресу за сорок років?»

Він став читати далі: «Одна дівчина, Мір'я, яка приїхала до нас із Фінляндії і в якій жених Нійло лишився там, дала мені цю адресу. Вона сказала, що треба було б зазначити в адресі якусь раду по торгівлі. Та я сумніваюся, чи є у вас там ради. У нас хоч і Радянська влада, а нема таких рад. У сільпо тільки правління...»

Комерції радник нарешті зрозумів, у чому річ. Виявляється, Ортьо переплутав слово «кауппанеувос» з «каупанеувосто» і тому замість «комерції радник» у нього вийшла «рада по торгівлі».

Лист на поганому цупкому папері і літери, схожі на карлочки... «Хоча в нас і Радянська влада!» — всміхнувся Кархунен.

Яким чином його адреса опинилася в якоїсь Мір'ї? А втім, він, здається, якось говорив в одній компанії, що він родом із Сійкаярві.

Машина зупинилася перед будинком Кархунена. Швейцар розчинив парадні двері перед господарем і, чемно всміхаючись, привітався з ним.

Насамперед комерції радник добре попарився у лазні, котра знаходилася тут же, в квартирі, і була збудована в такому ультрасучасному стилі, що її важко назвати лазнею. Яка насолода попаритися з дороги! Обід і каву подали в кабінет. Пообідавши, комерції радник сів у крісло, в якому зручно відпочивати і водночас переглядати пошту. На деякі листи треба було відповісти. Це може зробити Лео. Були листи від товариств добродійності та інших подібних організацій, що завжди просять грошей. Деякі прохання слід задовольнити — так би мовити, для підтримання авторитету фірми.

Переглянувши пошту, комерції радник знову взяв лист Ортьо.

«...Батько й мати померли до війни...» Так, звичайно, років їм було чимало. У кабінеті комерції радника під скляним ковпаком на комоді зберігалася люлька з карельської берези — єдина річ, що лишилася йому на пам'ять від батька, від Хотатти з Хаукілахті. Комерції радник дістав люльку, і на душі в нього потепло.

«А нашої Хаукілахті вже немає. Сам знаєш, хто спалив наше село...»

«Так, війна, війна!» — зітхнув комерції радник.

«Ми будуємо нове село... Моя дочка Люся закінчила в Петрозаводську культпросвітшколу...»

Культпросвіт? Комерції радник замислився і нарешті розшифрував це слово. Все-таки замолоду він учився в російській школі. Виходить, щось схоже на школу культурно-просвітницької роботи. Мабуть, у ній готують професійних пропагандистів. Цікаво, як їм платять, випускникам цієї школи?

«Хуоті, наш молодший брат, — пам'ятаєш його? — став інженером. Він тепер у Ленінграді директором заводу».

Он як! Чудово! Комерції радник зрадів. Ні, вони, сини Хотатти, ніде не пропадуть, у них голова на плечах. Коли б у всіх братів були такі можливості, як у нього! Він добре пам'ятає Хуоті. Спритний такий хлопчисько був, ходив узимку в великих батькових чоботях, а штани були пошиті з мішковини. «Треба послати їм щось з одягу, — вирішив Кархунен, — у них, кажуть, і зараз скрутно, а я не збіднію».

«Хотаттов Мийкулла з Хаукілахті...»

Комерції радник сів зручніше і став згадувати... Зігнали їх тоді в Ухту, вишикували. «Хто не бажає воювати за Карелію, три кроки вперед!» Ніхто не вийшов із строю, знали, чим це пахне. Його становище було складніше, ніж у інших... Тімо Карельський, який командував селянами з берегів Сійкаярві, сказав йому наодинці: «Гляди, хлопче, щоб твій похід не закінчився раніше, ніж у інших: з тими, хто пройшов більшовицькі курси, розмова в нас коротка». Нічого поганого Тімо хлопцю не бажав: крові і без того доведеться багато пролити, а хлопцеві ніби не був небезпечним. Тімо порадив йому бути тихше води, ніжче трави, бо за найменший непослух йому пригадають його більшовицькі курси — і тоді нарікатимеш на себе. Коли ж Мийкулла присягнеться виконувати все, що йому накажуть, то все буде забуто. Тімо сказав: про це є вже домовленість з тими, хто знав про Мийкула більше, ніж треба.

Що ж було далі? Перед самим собою комерції радник Мікаел Кархунен був відвертий, оцінюючи тепер, коли минули десятиліття, думки й настрої Мийкули. Мийкула був освічений хлопець і настільки розбирався в обстановці, що вже тоді, 1921 року, розумів, чим закінчиться цей заколот у північній Карелії. Уже хто-хто, а він знав, що заколот приречений на поразку. Знав він і те, що це — не повстання карельського народу, а спроба Фінляндії завоювати карельські землі, і до того ж спроба безглузда. І зараз комерції радник Кархунен щиро похвалив Хотаттова Мийкула: все-таки ти, Мийкуло, був тоді розумним хлопцем, і правда була на твоєму боці, хоч ти й мовчав. Може,

Мийккула боявся? Думав одне, а робив інше зі страху? Ні, комерції радник не вважав Мийккулу боягузом. Просто той був не такий простий, яким його вважали. У ньому існували два Мийккули. Один Мийккула, який прочитав чимало книжок і закінчив курси радянських працівників у Петрозаводську, розумів, що ця авантюра нічого не дасть. І був другий Мийккула, котрий думав лише про себе. Більшовики відверто говорили, що вони не обіцяють народу легкого життя, в усякому разі, воно настане не відразу, заради нього треба боротися й багато працювати. Мийккула знав, як жили люди в Росії і в Карелії, і розумів, що після таких важких воєнних років доведеться працювати, багато в чому відмовляючи собі. Дещо Мийккула знав і про Фінляндію. Там ніхто не заважатиме, коли ти, маючи більші, ніж в інших, здібності, переженеш їх і захопиш собі жирніший шматок. Життя — боротьба. Це він зрозумів, навчаючись ще до революції в Кемі, про це ж говорили самі більшовики там, у Петрозаводську, викриваючи вади капіталістичного суспільства. Мийккула скрізь учився добре і намагався в усьому розібратися, не забуваючи й про власні інтереси.

Мийккулу найбільше хвилювало тоді, як вийти живим з цієї халепи і разом із заколотниками перебраться до Фінляндії. Він не хотів здаватися боягузом, але, коли під Коккосалмі, не витримавши ураганного вогню червоних, заколотники один за одним почали залишати поле бою, Мийккула теж знав, що з нього вистачить, і накивав п'ятами, не чекаючи наказу про відступ.

Востаннє їх кинули в бій біля села Тійро. Найнесподіванішим було те, що сам Тімо, який досі так хвацько командував їхньою ротою, перший запротестував і заявив найчистішою карельською мовою:

— Ну й дідько з ним, з оцим Тійро. Коли вже усю Карелію втратили, то нехай пропаде й це село.

Коли така людина, як Тімо, прийшла до цієї думки, то що ж було робити іншим? Так вони залишили Тійро без бою. Хай йому грець!

У Фінляндії було багато різних товариств, які займалися Карелією. Вони збирали біженців з Карелії, знаходили їм роботу, влаштовували житло, намагаючись прибрати їх до рук і підігрівати в них дух реваншу. Мийккула одразу ж вирішив, що з Карелією і тим більше з товариствами, які займаються Карелією, у нього не повинно бути нічого спільного. До того ж йому не хотілося мати справи з людьми, котрі хоч щось знали про його минуле. Він непомітно відстав од своїх і на свій страх і ризик вирушив шукати щастя у чужій країні. У кишені лежала люлька, яку батько тицьнув йому в останній момент, — вся його власність.

Люльку він усе ще береже. Щоб стати солідним підприємцем, треба бути власником не тільки люльки, але й більш солідних капіталів.

І він ним став.

Мийккула мав привабливу зовнішність, умів писати, а грамотних серед карелів-біженців було небагато. В Ювяскюля він прийшов у контору невеликого магазину і попросився на роботу. Сказав, що втік із Східної Карелії, від більшовиків. У той час така заява служила цілком достатньою рекомендацією. У нього не було ніяких рекомендацій чи свідоцтв про закінчення школи, та їх і не вимагали. Тільки записали в книжку ім'я. Мийккула Кауронен сам написав його, водночас демонструючи свій прекрасний почерк: «Мікаел Кархунен». І одразу пояснив, що в Карелії його ім'я прості люди вимовляють Мийккула, але пишеться Мікаел.

Так перестав існувати Мийккула Кауронен. Це сталося похмурого осіннього дня в конторі одного магазину в Ювяскюля. Нехай тепер шукають Мийккулу Кауронена, який учився на більшовицьких курсах у Петрозаводську.

Від минулого лишилися тільки спогади. Він часто згадував батька, матір, братів. Нехай думають, що він загинув у бою під Коккосалмі. Чи найкраще, коли скажуть людям, що фінни повели їхнього сина і вбили як більшовицького агента. Так їм було б вигідніше. А втім їм видніше — Мийккули все одно вже не існує.

Перші двадцять років він усе-таки боявся, що хтось викаже його. Далі боятися перестав, проте не став рекламувати своє минуле.

Так почалося життя Мікаела Кархунена. Його життєвий шлях був досить прямим, і він ішов ним до мети.

Дочка хазяїна магазину Саймі була років на три старша від Мікаела. Красунею її важко назвати, але загалом вона була непогана. Волосся рідке і занадто коротке, щоб носити коси, але вона, як було модно тоді, все-таки заплела кіски. Обличчя довгобразе, підборіддя занадто гостре. Маленький рот і тонкі губи ніби підкреслювали неговірку, похмуру вдачу дівчини. Очі в Саймі були великі і дивилися завжди злякано.

Спершу Мікаелу було просто цікаво спостерігати за Саймі, але далі щось у ній почало приваблювати його. Йому хотілося захистити її, підбадьорити. Занадто вже несміливою була вона, не можна ж дочці комерсанта бути такою, як служниця. Саймі була працювята. Вона робила багато роботи і вдома, і в конторі батька. Дівчина не вміла наказувати і часто виконувала те, що могла й не робити. Коли їй доводилося звертатися до когось з проханням, вона червоніла і говорила невпевненим голосом.

батько, мовляв, хотів, аби ви зробили оте й оте. Її слухалися, але подумки підсміювалися, передражнявали. Батько любив Саймі, проте й він іноді бурчав: «Ну і дав же мені господь дочку...»

Красень карел незабаром здобув прихильність дівчини. Коли крамниця зачинялася, всі поспішали додому. Мікаелу нікуди було поспішати: він жив у цьому самому будинку, в маленькій комірчині на горіщі. Він залишався в крамниці, наводив там лад. Зоставалася й Саймі. Щоправда, не часто — їй треба було подарювати вдома. Коли Саймі залишалася прибирати магазин, Мікаел не дозволяв їй ні до чого торкатися. Він усе робив сам. Тоді хлопець сідав на стілець, застеляв прилавок скатертиною, відкорковував пляшку лимонаду і приносив тістечка. Дівчина раділа частуванню, хоч Мікаел пригощав за рахунок її ж батька.

Мікаел здавався Саймі справжнім героєм. Він воював за Карелію. Йому довелося залишити батьківщину, свій дім. До того ж вона знала, що хлопець багато читає, часто ночами. Іноді Мікаел розповідав Саймі про свій дім. Щоправда, він видавав себе за хлопця з багатой родини. Перераховував, скільки в них було землі, човнів, скільки вони тримали наймитів. Правду він казав тільки щодо човнів — його батько Хотатта був відомий майстер-човняр, який зробив стільки добротних човнів, що їх і продавали, і самим вистачало. А про землю й наймитів хлопець міг розповідати що завгодно, бо і земля, і наймити лишилися в більшовиків. У Саймі навіть сльози наверталися на очі, коли вона думала про долю бідного хлопця, який кинув усе і пішов у чужий краї.

Мікаелу вдалося поступити до торговельного училища. Рекомендацію йому дав батько Саймі. А Саймі почала писати йому теплі листи і потай від батька іноді посилала гроші. Закінчивши училище, Мікаел повернувся в Ювяскюля, і старий батько Саймі взяв його в помічники. Мікаел вів справи крамниці і готувався до вступу у вище комерційне училище. Жив він уже не на горіщі, а в гарній кімнаті, на половині господарів. Обережно, навшпиньках, щоб не відривати Мікаела від книжок, Саймі приносила йому каву. Ставила на стіл і мовчки йшла.

Але якось Мікаел попросив Саймі залишитись і попити каву вдвох. Вона лишилася. Наступного вечора вона теж зосталася й затрималася в його кімнаті вже довше. А далі сталося так, що одного вечора батько Саймі застав їх разом і вони були змушені просити його благословити їхній шлюб. Батько Саймі розлютився. Він стукав кулаком по столу й кричав: «Так ось які ви, карелі,— вам робиш добро, а ви за нього так віддячуєте!» Мікаел спокійно заявив, що карелі тут ні до чого і про те, що він карел, краще забути, розумніше говорити про справу.

— Забирайся! — гаркнув старий. — Я тебе виганяю.

Тоді Саймі виявила невластиву їй сміливість: із сльозами, але й з відчайдушною рішучістю вона сказала батькові, що, коли її Мікаел піде, вона теж залишить батьківську домівку.

Певно, тієї ночі старий не спав. Руки його доньки домагався багато хто, до того ж люди не бідні, але старий не без підстав вважав, що цих женихів більше цікавить посаг, а не Саймі. Мікаел йому подобався: цей хлопець не пропаде, він виб'ється в люди. До того ж несподівана рішучість дочки змусила старого подумати про те, чи не йдеться часом і про долю третьої людини. І він не помилився: Лео народився через півроку після весілля.

Уранці старий покликав Мікаела й оголосив: оскільки Мікаел здається йому енергійним, здібним юнаком, то він готовий віддати за нього свою дочку і запропонувати Мікаелу в борг певну суму грошей, аби хлопець міг закінчити освіту і зайнятися власним ділом. Гроші він дасть, звичайно, під певні проценти. А щодо посагу, то нехай Мікаел на нього і не розраховує. Мікаел гордо відповів, що він одружується з Саймі, а не з грошима і не збирається жити на посаг дружини. А за позичку — спасибі. Старому це сподобалося.

Не всім щастить іти в житті наміченим шляхом. Але Мікаел Кархунен ішов упевнено своєю дорогою. З грошей, взятих у борг для закінчення навчання, він витратив лише половину, бо обмежував себе в усьому. Далі вони з Саймі заснували своє діло, почавши з невеликої крамнички. Спочатку обходилися без помічників, жили дуже економно. Вони вміло вели діло і незабаром змогли розрахуватися з батьком Саймі. Гроші старому були якраз до речі: на той час він став зазнавати збитків. Старий у душі був задоволений, що колись допоміг зятю. На старість він не залишився зовсім без грошей. Батько Саймі все ще жив у Ювяскюля, жив, звичайно, дуже скромно. Кархунен не був бездушним і раз, а то й двічі на рік посилав тестю подарунки.

Через кілька років після війни Мікаел Кархунен домігся титулу комерції радника. Цим він теж нікому не завдячував, бо дістав його завдяки своїм достаткам і діловитості.

Отак Хотаттов Мийккула пройшов і більшовицьку і капіталістичну школи. Він вважав себе чесним бізнесменом і знав межі, яких ділова людина повинна дотримуватися у своїй чесності.

«Ось вам і Хотаттов Мийккула з Хаукілахті!» Від цієї думки на душі комерції радника стало приємно.

Прийшла Саймі.

— Чому не спиш? — Дружина сіла скраєчку дивана.— Виходить, поїздка була вдала? Я рада за тебе. Шкода тільки, що тобі доводиться так багато працювати. Поїздки так стомлюють,— вор-

котіла вона.— Треба було б трохи відпочити. Часом у тебе такий втомлений вигляд...

О Саймі, Саймі! Вигадала б хоч щось інше. Всі ці слова, цей тон комерції раднику давно знайомі: дружині потрібні гроші.

Пані говорила довго. Нарешті вона перейшла до того, заради чого все це мовилося:

— Слухай, на різдво я поїду в Ювяскюля. Там мене чекають. Я обіцяла.

— Звичайно, тобі треба поїхати.

— Як ти гадаєш, чи пристойно їхати в старій шубці?

— Для інших це було б цілком пристойно, для нас, звичайно, ні. Замов нову.

— Ти завжди такий добрий до мене.— Саймі розчулилася.— А як з подарунком?..

— Так, так, звичайно... Тільки не дуже дорогий... Ну щось таке, ну сама знаєш.

— Ти такий милий. Спи, ти, мабуть, дуже стомився.

Тільки-но пішла дружина, як прийшов син. Він перебіг очима листи, які батько лишив для нього, зібрався було йти, але знову підійшов до столу і став перебирати папери. Батько здогадався, що син хоче щось сказати. Чого ж він мнеться? Нехай говорить. Сьогодні він, Мікаел Кархунен, не відмовить ні в чому. Намагаючись допомогти синові, комерції радник запитав:

— Ти якийсь говорив, що хотів поїхати у Західну Німеччину.

— Так, там можна мати мовну практику.

— То їдь. Зараз у нас термінових справ немає.

— Зараз не поїду. Може, навесні... Ну, я пішов до Лайли.

— А, до Лайли! Іди, іди. На твоєму місці я давно пішов би, не стирчав би тут. Хе-хе.

— За тиждень у Лайли день народження. Їй виповнюється двадцять сім.

— Он як? А коли буде двадцять вісім, ти теж бігатимеш до неї? Чи вона вже стане ближчою? Хе-хе. Тобі ж уже значно більше, ніж тридцять. Чи не пора...

— Через рік ми будемо разом. Усе вирішено.

— Подаруй їй щось коштовне,— порадив батько.— Останній подарунок нареченій.

— Про це я з тобою і мав порадитися. Я хотів би їй купити західнонімецький спортивний автомобіль. Усі вже мають.

— Виходить, уже всі? — засміявся батько.— А я й не знав.

Лео спохмурнів: невже батько відмовить?

— Ні, Лео, не всі мають. Але ти можеш мати. Тільки гляди, щоб машина повернулася до нас назад. Дивись, аби Лайла не віддала твою машину комусь іншому. Ха-ха!

— Дякую, тату. Ну, відпочивай.

— Скажи Уллі, щоб зайшла до мене.

Комерції радник вирішив: сьогодні він зробить подарунки всім. Завтра він, мабуть, не буде такий добрий. Дочка, звичайно, сама не наважиться прийти просити гроші.

— Гаразд, тату.

Лео пішов.

Комерції радник тримав у руці лист від брата і думав, а чому б його сину, сину Хотатова Мийккули з Хаукілахті, не стати власником спортивної машини?

І тут він пригадав. Ні, цей лист, що так зворушив його, зовсім не така вже несподіванка. Тижнів зо два тому надійшов дивний лист, який тоді спантеличив його. Якийсь чоловік з товариства «Фінляндія — СРСР» писав йому, що він одержав від свого знайомого із Східної Карелії лист. Один із жителів селища, розташованого на Сійкаярві, розшукує свого брата, який колись пішов у Фінляндію. Автор листа, чоловік з товариства «Фінляндія — СРСР», чув, що пан Кархунен родом із Сійкаярві, він просить його пробачити за те, що надіслав своєму знайомому його адресу.

Як же його прізвище, того чоловіка з товариства? Комерції радник почав згадувати. Ах так, здається, Нурмі. Нійло Нурмі.

Тоді він не звернув особливої уваги на цей лист: кудись поспішав, та й не цікавився ніколи, що сталося з його земляками, які так само, як він, пішли за кордон. Він їх ніколи не розшукував. Йому навіть на думку не спадало, що його розшукує Ортьо.

Почувся несміливий стукіт у двері. Дочка Кархунена Улла-Лійса зупинилася на порозі. Комерції радник зморщився: «Входить, як служниця». І за вдачею, і зовні Улла-Лійса була дуже схожа на матір. Тільки волосся, здається, пишніше, ніж у Саймі в молодості. І кісок немає — зараз вони не в моді.

— Ви кликали мене? Лео переказав.

«Ось Лео — інша річ. Справжній бізнесмен», — подумав Кархунен.

— Сідай, Улло.

Комерції радник замислено дивився на дочку. Що ж їй подарувати? Вона така домосідка, все вдома й удома. Подруги в неї є, та й тих мало. Видно, їй судилося лишитися в дівках.

— Я хотів запитати... Бачиш, я нікому не привіз гостинців. Що тобі купити?

— Ой, тату... Навіщо мені... У мене все є.

«Ось людина, не пристосована до життя, за себе вона не постоїть», — з гіркотою подумав Кархунен. Він дістав з кишені пачку асигнацій і поклав на стіл перед дочкою.

— Ось тобі. Купи що хочеш. Я не дуже розбираюся у ваших жіночих туалетах. Що треба, що не треба.

— Ой, таточку, спасибі. Я з мамою піду, і ми купимо...

Коли дочка пішла, комерції радник підрахував, скільки він сьогодні витратив на подарунки своїй сім'ї і скільки піде ще різним благодійним товариствам. «Розщедрився,— подумав він, підрахувавши.— Ну гаразд. Сьогодні такий день, сьогодні у Хотатто-ва Мийккули свято. Нехай знають: комерції радник Кархунен не розмінюється на дрібниці».

Він поглянув на годинник. Треба йти. Навіть сьогодні. Таким його життя було завжди. І таким воно буде. Навіть після дороги не відпочинеш.

Комерції радник поїхав у філіал своєї фірми. Він вважав за свій обов'язок привітатися з кожним із службовців за руку і запитати про самопочуття. Він не забував, що колись так само тягнув лямку, перебиваючись на невелику зарплату службовця.

Тут, у кабінеті, його теж чекала пошта. Лео, щоправда, вже переглянув листи і ті запитання, які він міг вирішити самостійно, вирішив. Комерції радник був задоволений сином. Лео — хлопець розсудливий. Здібний бізнесмен. Цей не пропаде. Лео закінчив вище комерційне училище, але найбільше, мабуть, він одержав од батька. В жодній школі не набудеш тих знань, які міг дати порадами й настановами пан комерції радник Кархунен.

Відчинилися двері, і ввійшов службовець фірми Ніємінен.

— Пробачте, коли заважаю, пане комерції радник. Тут ось...— Ніємінен подав якийсь рахунок.— Термін оплати, щоправда, ще не минув. Як ви вирішите?

Кархунен поглянув на рахунок. Звичайно такі питання вирішував Лео. Певно, Ніємінен прийшов у іншій справі: рахунок — тільки привід. Але Кархунен нічого не сказав. Він мовчки написав розпорядження про оплату. Але Ніємінен не поспішав йти.

— Як життя, Ніємінен?

— Та так... літа минають помаленьку. Ось згадав, що через тиждень буде рівно десять років, як я у вас працюю, пане комерції радник...

— Невже десять років? Так, час летить. А скільки ж вам років, Ніємінен?

— Узимку стукне п'ятдесят.

— Так, так. Наближається старість, Ніємінен. Таке життя. У мене теж уже роки не ті, старіємо, хе-хе.

— Чого вам журитися, пане комерції радник. У мене інша справа. Троє дітей. І жоден з них ще не може себе прогодувати.

Комерції радник був сьогодні у доброму гуморі і зволив пожартувати зі своїм підлеглим:

— Ось бачите, Ніємінен, що виходить, коли людина пізно одружується, хе-хе. Мабуть, ви тепер шкодуєте?

— Зараз уже нічого не зміниш. Та й дружина хворіє.

— А ви самі, Ніємінен, теж, здається, частенько хворієте?

— Та не так уже й часто. Навесні якось із тижднів прохворів...

— ...Та влітку. Чи не так?

— Та було, я застудився. У вас чудова пам'ять.

Бачачи, що комерції радник хилить в інший бік, Ніємінен перейшов просто до справи:

— Я от міркую... Десять років я прослужив у вас. І не мав від вас, пане комерції радник, жодного зауваження. Як ви вважаєте, пане комерції радник? Я відносно збільшення платні...

Кархунен замислився і уважно подивився на Ніємінена, що з покірним виглядом стояв перед столом. Так, дуже постарів Ніємінен. Згорбився, полисів, усе обличчя в зморшках. Чимось цей чоловік був неприємний Кархунену: надто вже він жалюгідний.

— Ніяких, виходить, зауважень? — голос комерції радника став холодний. — Я занадто поблажлива людина і не роблю зауважень, хоча інколи й варто було б. Кожен повинен знати свої обов'язки. Ось, скажімо, цей рахунок. Його слід було б віднести не мені на підпис, а Лео. Та й термін оплати ще не минув. Що ви скажете, Ніємінен? Ви ж давно працюєте. Повинні це знати. Ні, це не зауваження, а просто так, спало на думку.

— Так-так. Я знаю, — розгубився Ніємінен. — Я дуже радий служити у вас, пане комерції радник. Буду й надалі старатися.

— Так, старіємо ми, старіємо. А чи знаєте ви, Ніємінен, скільки тепер молодих, енергійних людей прагне поступити до нас на службу?

— Усе це так, звичайно. Ви кажете правду. Але ж я десять років служу у вас. Як ви гадаєте, пане комерції радник? Може...

— Ні, такі справи одразу не вирішують. Треба подумати. Часи тепер важкі. Платня наших службовців — у межах, встановлених законом. Ну, в мене ще є справи...

— Пробачте. Може, пане комерції радник, ви все-таки зважите на моє прохання.

Ніємінен незграбно вклонився і вийшов.

На шосту годину вечора в Кархунена було призначено вечерю в ресторані «Ваакуна».

Комерції радник повернув машину на вулицю Сілтасааренкату. Ліворуч знаходилася площа Хаканіємі, що вдень перетворювалася на базарний майдан. Зараз столи прибрані, замість них посеред площі споруджена трибуна, де встановлювали мікрофони. «Якийсь мітинг буде? — подумав комерції радник. — Чи не кому-

ністів? Вони весь час скликають мітинги і щось проголошують. Чи, може, профспілки?» Кархунен згадав старі добрі часи. Чудово було — ні комуністів, ні ДСНФ¹, та й профспілки поводитися тихо. Тепер часи змінилися. Зараз комуністам дозволяють влаштовувати мітинги навіть на Хаканіемі. От вони й ідуть. Крокують колонами. З прапорами і транспарантами. Ага, це — державні чиновники. Вимагають збільшення платні. Що ж це діється? Державні чиновники — основа суспільства — страйкують! Це вперше в історії Фінляндії. Про них не скажеш, що вони агенти комуністів чи ДСНФ. Але якби не існувало комуністів і ДСНФ, то в країні було б усе-таки спокійніше. І ці люди сиділи б зараз по домівках, дивилися б телевизор, а не крокували під снігопадом з транспарантами в руках.

Комерції раднику здалося, ніби в колоні йде й Ніємінен. Ніємінена, звичайно, в колоні не було — він службовець приватної фірми. Але чимось ці люди схожі на Ніємінена, такі самі згорблені, зосереджені.

Комерції радника від демонстрантів відділяли блискучі трамвайні рейки.

Пан Кархунен переїхав через Піткясілта, і колона лишилася позаду. На Ероття було ще гомінливіше, ніж на Хаканіемі. Мчали машини. Західнонімецькі, американські, французькі. Траплялися чеські і радянські. Їх теж багато в Хельсінкі.

Стоянка біля «Ваакуни» була просто забита автомашинами. Але машину Кархунена тут знали, і йому одразу показали вільне місце.

О шостій Кархунен піднявся широкими сходами на другий поверх «Ваакуни». Порт'є вклонився і провів його в салон. Усі вже зібралися. Чекали комерції радника. Знали, що він приїде рівно о шостій — ні на секунду раніше, ні на секунду пізніше. Ось він і з'явився. Можна сідати до столу.

Коли проголосили тост за здоров'я Мікаела Кархунена, комерції радник підвівся і, подякувавши, зауважив:

— За моє здоров'я виголошено стільки тостів, що я, мабуть, скоро позбудусь його. З вашого дозволу я запропоную тост за одного хлопця із Східної Карелії, — Кархунен ужив не фінське «пойка» (парубок), а карельське «бріха». — Ви не знали цього «бріха», а за нього варто випити. По-карельському його звали Хотаттов Мийккула з Хаукілахті. Отже, вип'ємо за Хотаттова Мийккула з Хаукілахті.

Тост викликав веселе пожвавлення. Пан комерції радник часом любляв оригінальнічати. Ніхто з присутніх не знав, хто такий

---

¹ Д С Н Ф — Демократична Спілка Народу Фінляндії.

цей «бріха» Хотаттов Мийккула з Хаукілахті. Але оскільки комерції радник запропонував за нього тост, усі випили.

Якийсь молодик з блокнотом підійшов до Кархунена і, нахилившись через його плече, попросив повторити, як звали «бріха». Це буде дуже цікавий матеріал для «Комерційної газети».

— Можете друкувати,— всміхнувся комерції радник.— Це був Хотаттов Мийккула з Хаукілахті.

У відділі хроніки «Комерційної газети» з'явився невеликий допис, і Хотаттов Мийккула став особою більш-менш відомою.

Комерції раднику Мікаелу Кархунену доповіли, що якийсь чоловік просить прийняти його. Каже, що в особистій справі.

Незнайомий зупинився біля дверей, мружачись і кліпаючи очима. Потім по-старечому, короткими кроками, спотикаючись, попрямував до столу. Підійшов, пильно подивився на Кархунена й запитав, ніби бажаючи остаточно переконатися, з ким він має справу:

— Я маю честь говорити з паном комерції радником Мікаелом Кархуненом?

«Цікаво, в якій справі він заявився, цей підсліпуватий старий?» — подумав Кархунен, роздивляючись гостя, його шорсткі, з набряклими синіми жилами руки, його костюм, новий, але дуже дешевий. Комерції радник запропонував гостю сісти і запитав:

— Ви переконані, що вам потрібен саме я?

— Не зовсім,— зізнався незнайомиць.— Дозвольте поставити вам одне запитання?

Він знову втупився маленькими водянистими очицями в комерції радника. Щось у зморшкуватому обличчі старого видалося Кархунену знайомим. Коли і де він бачив цього чоловіка?

— Прошу.

— Звідки ви родом?

— Хм... Мета вашого візиту й полягала в цьому запитанні?

— Може, ви родом із Східної Карелії з села Хаукілахті, що на Сійкаярві?

— Та-ак. Мої клієнти таких запитань звичайно не ставлять... То що ж?

— Ви Мийккула Кауронен, син Хотатти?

— Так, виходить, ви знаєте мене. І я десь вас зустрічав.

— Я Кар'ялайнен, Тімо Кар'ялайнен, колишній Карельський. Згадали? — гість простягнув руку і заусміхався.

— Он як, виходить, це ви. У вас, здається, тоді була така борода. І револьвер.

— Та були... І борода була, і револьвер. Тепер немає ні того, ні того. Нічого нема. А я ж у газеті вчитав, що комерції радник

Кархунен підняв тост за Мийккулу, сина Хотатти. Думаю, піду подивлюся, що це за Кархунен.

— Добре, що завітали.— Комерції радник вивільнив руку з чіпкої руки гостя.— От, будь ласка, курите?

Кар'ялайнен товстими короткими пальцями незграбно взяв сигару, покрутив її між великим і вказівним, стрепенувся, коли раптом помітив, що комерції радник тримає перед ним запальничку.

— Так, ви тоді ніби крізь землю провалилися,— усміхнувся Тімо після тривалої затяжки.— Ми ж вас шукали по всій Фінляндії, розпитували...

— Навіщо мене шукали?

— Просто так. Боялися за вас, думали — куди хлопець міг подітися в чужій країні? Все могло статися. Адже ви до того ж і більшовицькі курси закінчили. Нікому не спало на думку шукати Мікаела Кархунена. Мийккула виявився спритним хлопцем, ха-ха. Він був тихше води, нижче трави.

— То й що? — Тон гостя став дратувати господаря.

— Нічого. Мабуть, досі ніхто не знає, хто ви?

— Послухайте, Тімо, ви що прийшли мене шантажувати? Хочете трохи розжитися, так? Але ви даремно стараетесь. Не вийде. Ідіть і доповідайте. Для нашої фірми це буде чудова реклама.

— Що ви, пане комерції радник,— став запевняти Тімо,— пам'ятаєте, ми ж домовилися, що все це не має ніякого значення. Коли карел дав обіцянку, він не порушує її.

— Мені нічого боятися.

— Тепер, звичайно, нічого... Часи не ті. А тоді вам скрутно було б, коли б дізналися... Але ми нікому нічого не сказали. Я всіх хлопців попередив, щоб ані-ні...

— І все-таки шукали мене,— всміхнувся Кархунен.

— Та не тому ж шукали. Допомогти хотіли.

— Скажіть, Тімо, ви в якій справі прийшли?

— Не проганяйте мене. Хоч ви й заможна людина, а я бідний, усе-таки ми земляки. Двоє карельських мужиків, так у нас раніше казали.

— Я не знаю, Тімо, хто ми,— сказав комерції радник уже ладніше.— Що було, те загуло. А як ти жив цей час?

— Не жив — бідував,— озлоблено заговорив Тімо.— Уже хто-хто, а я вірою-правдою служив Карелії. І що ж? Лишився голий як бубон. О, коли треба було воювати, ми були потрібні. Тоді мене по містах возили, показували — герой, мовляв. Люди зустрічали оплесками. А потім викинули, ніби зношений черевик. Живи, як знаєш. Ким я тільки не був — сплавником, наймитом, теслю. А найчастіше — безробітним. Тільки коли страйк — згаду-

вали про мене, давай, Тімо, працєю. Довелося мені ще раз побувати і в рідних місцях. Теж підрядився за державні харчі. У батальйоні земляків служив. А вам, пане комерції радник, мабуть, більше не доводилося бродити по тих болотах? Тоді війна закінчилася, хвалити бога, хоч живий лишився.

— Родина в тебе є?

— Дружина була. Теж із наших. Жила, як циганка,— ні кола, ні двора. Померла дружина. Син десь тиняється. Навіть не знаю де. Отака доля героїв Карелії. Коли ми потрібні були, то як з нами носилися? Ти ще вмєш говорити нашою мовою? — запитав Тімо по-карельському.

— Не знаю,— всміхнувся Кархунен.— Усе забулося. І мова, і Карелія.

— А я не забуду. Я був і буду карелом. Фінни нас забули. Теж брати-співвітчизники. Їм один чорт — хоч з голоду здихай. Ти питаєш, навіщо я прийшов. Скажу тобі відверто, як карелу і людині заможній, не гріх було б підтримати бідного земляка, коли вже співвітчизники нас забули...

Комерції радник сумно всміхнувся, струсив попіл із сигари і процідив крізь зуби:

— Фінни... карели... народи-брати... Все це дурниці!

— Як дурниці! Хіба ми не воювали?

— Ти, Тімо, слухай, що я кажу... Що таке братство фіннів і карелів? Один дає гроші на цю справу, а другий наживається на чужих грошах. А третій, який не дав грошей і не одержує їх з цього братства, віддає свою голову чи стає калікою. Я теж давав свого часу гроші різним товариствам, а вони гроші взяли, гарних слів наговорили, та й годі. Оце тобі й братство.

— Але ж фінни й карели... адже вони...

— Що вони? Що таке фінни? Один робить гроші, а другий стоїть поряд і виманує їх: створює різні там партії, парламентські фракції, профспілки, страйкові комітети... А карели? Те саме. Я роблю гроші, а ти ось прийшов і хочеш виманити їх у мене, спершу шантажем, а далі просиш, наче жебрак. От тобі й карел. А я ж давно знати не знаю і знати не хочу ні Карелії, ні різних там карельських товариств, ні карелів.

Комерції радник підвівся. Гостю теж довелося підвестися, але він іти не поспішав. Зморшкуватий, згорблений, мішкуватий у своєму дешевому костюмі, який він, мабуть, купив у борг, Тімо видавався таким жалюгідним і безпорадним, що комерції радник поклав перед гостем дві асигнації.

— Бери. Досить, аби раз поїсти й випити. Але пам'ятай, що більше жодного пенні не дам.

Тімо зволікав, дивився на гроші. Далі все-таки взяв їх. Так,

пообідати і випити на них раз можна. Але не більше. І дали йому ці гроші ніби милостиню старцеві. Сховавши асигнації, він сказав уривчасто:

— Видав! Так, комерції радник, мабуть, рідко кому так щедро подає милостиню! Інакше б, мабуть, не розбагатів.

— Забирайся геть! — Кархунен не витримував. — І забудь дорогу в мій дім.

— Що ж, я свого часу забув про речі й важливіші. — Тімо зупинився у дверях і додав: — Шкодою, що тоді забув. Дивись, і на шиї у фінського народу на одного здирника було б менше.

— Геть! — гукнув комерції радник, хоча Тімо вже встиг зачинити за собою двері.

Та за секунду двері знову відчинилися, і він з'явився на порозі.

— Я забув подякувати за гроші. Я беру їх як належну мені нагороду за знищення твого рідного села. Я, знаєш, командував тією диверсійною групою, що спалила село. Отож комерції радник як колишній житель Хаукілахті виплатив мені за це винагороду, яку йому дозволило сумління. Щоправда, й фінни не набагато більше дали. Медаль, та й годі. Ну що ж, вважатимемо, що одержано тепер удвічі...

Комерції радник узявся за телефонну трубку. Але Тімо заспокоїв його:

— Обійдемося без поліції. Однаково фінська поліція не розбереться у наших карельських справах. Прощай.

— У-у, сволота... карельська, — прошипів йому вслід комерції радник.

Збуджено розмахуючи руками, Тімо йшов вулицею. Він усе-таки був задоволений. Ні, не цими двома папірцями — він їх чесно заробив і чесно проп'є. Та й знав він, що Кархунен багато не дасть. Найбільше він задоволений тим, що сказав нарешті те, що давно накипіло на душі. Ох і щастить декому в житті, а от йому перепадають самі сищі та гулі, хоч як він намагався вибитися в люди. Ось хоча б ці карельські справи. Адже він знав, що на них чимало хто погрів руки, тільки не ті, котрі ризикували своєю головою. Він теж намагався зайнятися комерцією, взяв позичку, завів невелику крамничку, торгував різним дріб'язком. Тільки швидко прогорів. Позичку він так і не повернув, але це його не мучило. Тімо йшов у ресторан. Так, він пообідає, чорт забирай, він вип'є. Вип'є за Карелію і на гроші карела — комерції радника. Тьху!

«Ну й дурний же я був. Треба було тоді, під час заколоту, цю сволоту відправити на той світ. Навіть руки сам не забруднив би! Шепнув би пару слів декому — і не було б тепер цього наду-

того індики, комерції радника Мікаела Кархунена.— Проклинаючи себе, Тімо крокував вулицею Сілтасааренкату.— Чи тоді, пізніше, можна було... Зайшов би он у той будинок, що за мостом,— Тімо добре знав ці місця,— і сказав би: чи відомо вам, панове, що Мікаел Кархунен зовсім не Мікаел Кархунен, а Мийккула Кауронен, який пройшов підготовку на більшовицьких курсах у Петрозаводську? Цікаво було б побачити, яка пика була б у Мікаела Кархунена, коли б по нього прийшли? Тепер уже пізно. Так, часи не ті. Якщо зараз зайдеш туди і скажеш це, там тільки посміються: мовляв, от дурень знайшовся. Так, часи змінилися, і Хотаттов Мийккула тепер комерції радник.

Тімо зупинився біля газетного кіоску перед готелем «Урсула». У кишені знайшлося кілька дрібних монет. Як приємно, чекаючи, поки тобі подадуть на стіл, витягти з кишені власну газету і переглянути її, наче найреспектабельніший пан.

Перед готелем зупинився великий автобус. «Сюди, прошу»,— говорила по-російському дівчина-гід, показуючи людям, що виходили з автобуса, на головний вхід готелю. «Радянські туристи»,— зрозумів Тімо, який трохи пам'ятав російську мову. В руках у росіян були букети квітів, загорнуті в целофан. «Дивись, скільки їм на вокзалі квітів подарували». Навколо туристів зібралися фінни, тисли їм руки, щось говорили, привітно всміхалися. Хтось із радянських туристів відповідав по-фінському, з акцентом північного карела. «Ось вони, теж карели».

Тімо Кар'ялайнен похмуро дивився на те, як дружньо розмовляли фінни й радянські туристи. Коли б він з такою похмурою й непривітною фізіономією підійшов до них, подумав він, мабуть, його попросили б одійти подалі. І навіть поліція не заступилась би за нього! І все це відбувається в Хельсінкі!

Лишається тільки одне — випити. І він вип'є. Негайно.

Службовець фірми Ніемінен попросив вихідний день, щоб відзначити своє п'ятдесятиліття. Комерції радник дозволив. До того ж Ніемінену від імені комерції радника вручили вишуканий футляр з двома авторучками. На кришці футляра були вигравіювані слова вдячності за десятирічну службу і прізвище Кархунена з титулом. Ніемінен був зворушений. Але, показуючи подарунок шефа колегам, він декому з них все-таки поскаржився:

— Звичайно, я сподівався, що мені збільшать платню на честь такого дня. Але що вдієш, коли ні, то й ні.

Того ж дня до контори прийшов стрункий, зі смаком одягнений молодик і сказав, що в нього до пана комерції радника справа приватного характеру. Хлопець назвався Нійло Нурмі.

Комерції радник вийшов назустріч Нійло, простягаючи руки,

— Як приємно, що ви зайшли. Адже ми знали одне одного тільки з листів. Будь ласка, сідайте. Прошу вас, сигарети, не курите? Похвально. Zobов'язаний запропонувати, хоч я особисто віддаю перевагу молодим людям, які у вашому віці не курять.

— Ось, приїхав у Хельсінкі в справах і вирішив з вашого люб'язного дозволу, пане комерції радник, зайти,— пояснив Нійло мету візиту.

— Дуже приємно.

Кархунен покликав службовця і попросив організувати їм каву з коньяком. Нійло відмовився від коньяку.

— Тільки кава? Дуже добре. Правильно.— Комерції радник похвалив Нійло.— З листів не видно, що ви такий приємний юнак. За стилем вони суто ділові і почерк чіткий. Ви що закінчували?

— Комерційне училище.

— Справді? — комерції радник здивувався, ніби це було щось неймовірне.

Нійло дістав з кишені диплом, завбачливо взятий із собою, і подав його пану Кархунену.

— Бухгалтерський облік — «відмінно», господарський розрахунок — «відмінно», товарознавство — «відмінно», торговельне діловодство — «відмінно»... Чудово! Майже з усіх предметів «відмінно»,— захоплювався комерції радник.— І ви, крім усього, знаєте шведську й англійську?

— Я трохи вивчав і російську...

— Так, у вас така робота. Це — ознака сумлінності, мій друже.— І тут Кархунену спало на думку.— Ваша робота влаштовує вас?

— Подобається,— признався Нійло,— наше товариство — організація не політична. Воно діє в інтересах дружби і миру,— зауважив Нійло, ніби виправдуючись.

— Це теж політика,— всміхнувся комерції радник.— І політика дуже далекоглядна. І ви, здається, широко підтримуєте ці ідеї?..

— Звичайно, пане радник, адже мир...

— Так, мир — заповітна мрія фінського народу. Я теж так вважаю.

— Справді, пане комерції радник? Я такий радий, що... Хоча, звичайно... адже ваша колишня батьківщина...

Нійло був одним з небагатьох людей, які знали родовід пана Кархунена: саме через Нійло, а точніше, через його знайому, Мір'ю, комерції радник дізнався, що брат Ортьо живий.

Кархунен вважав за необхідне зауважити:

— Ні, юначе, для мене батьківщина, як і для вас, — Фінляндія. Я просто говорив про мир. Адже ми заплатили за нього дорогою ціною.

— Пробачте, пане радник,— Нійло навіть зашарівся.— Звичайно. Ваша правда. Серед членів нашого товариства є чимало відомих комерсантів. Багато з них мають торгові стосунки з Радянським Союзом. І фінансово підтримують нас...

«Хм! — майнуло в комерції радника.— Знову повернулися до того самого. Знову — давай гроші...»

І раптово думка, що виникла десь у підсвідомості, коли він переглядав диплом цього симпатичного юнака, знову захопила пана Кархунена: а що, коли... Як це звучить: активіст товариства «Фінляндія — Радянський Союз» — службовець фірми комерції радника Мікаела Кархунена? О, зовсім непогано, в дусі часу і оригінально! Комерції радник одразу вирішив реалізувати свою нову ідею.

— А ви не думали повернутися знову в комерцію? Адже ви з таким дипломом... А справами товариства можна займатися і в вільний від роботи час. Чи, може, у вас пристойна платня?

— Що ви! Товариство у фінансовому відношенні бідне, і робота в мене там така, що моя освіта ні до чого. Але що вдіеш, вибору ж нема.

— А коли я запропоную вибір?

— Ви серйозно, пане радник?

— Я люблю жартувати,— всміхнувся пан Кархунен,— але не в таких справах. То як ви собі думаєте?

— Я, звичайно, згоден. Навіть не знаю, як вам дякувати. Для мене, повірте, це приємний сюрприз. Я дуже радий. Одержати роботу в Хельсінкі, у вас, пане комерції радник!

— Зараз з'явилася можливість. У нас працює один Ніємінен. Став уже підстаркуватий, пора йому на відпочинок...

— Дозвольте дізнатися, він сам вирішив піти?

Не відповідаючи на запитання Нійло, комерції радник заявив уже іншим, діловим тоном:

— Отже, ми з вами домовилися. Коли зможете приступити до роботи?

— Це вже як вам зручніше, пане радник. Звичайно, мені треба поїхати додому і розрахуватися.

— Два тижні досить? Ніємінен цей час може ще попрацювати.

Тоді вони перейшли до загальних справ. Навесні в Радянський Союз вирушає група туристів, серед яких будуть комерції радник і Нійло. Кархунен сказав, що він уже написав брату Ортьо, аби той приїхав до Ленінграда, де вони зустрінуться. Нійло теж домовився про зустріч із Мір'єю, але він не став зараз розповідати про це комерції раднику.

— Нійло, прошу, налейте нам по чашці кави. Мені з коньяком, будь ласка,— попросив комерції радник.

Випивши каву, Кархунен помовчав і далі сказав, ніби щось само собою зрозуміле.

— Ну що ж, Нійло, вам лишається поклопотатися про візи й оформити все як належить. Ви знаєте, як і що.

— Так, знаю, пане комерції радник.

Кархунен додав:

— Мабуть, можна з самого початку нагадати про те, що й так ясно. Службовці нашої фірми повинні насамперед дбати про інтереси фірми. Підкреслюю — насамперед. Сюди входить усе — почуття обов'язку, чесність, акуратність, енергійність, поведінка. В усьому іншому службовці користуються цілковитою свободою. Коли людина служить вірно, ми її заохочуємо. Такий мій принцип. Але — як я вже сказав — щодо способу мислення, ідейних принципів, тут службовець цілком вільний. Якщо навіть напрям його думок не збігається з інтересами фірми. Адже можна знайти іншу роботу. Нам багато хто пропонує свої послуги.

— Я все розумію, — відповів Нійло. — До роботи в товаристві я служив у одній компанії. Може, вам потрібна характеристика звідти? Чи з товариства? Я завжди виходжу з інтересів тієї фірми, в якій служу.

— Характеристику з товариства? Ми людям віримо.

Відчинилися двері, і на порозі з'явилася Улла-Лійса. Комерції радник зморщився. Побачивши незнайомого чоловіка, дівчина розгубилася остаточно і, затаючись, прошепотіла:

— Ось... тато... мама послала.

Кархунен узяв записку, тоді дістав чекову книжку і зітхнув:

— Гроші, гроші... Давай, глава сім'ї, не скупися, хоч які часи. — Далі він запитав: — А ви, Нійло, одружені?

— Я? Поки що ні. Адже мені тільки двадцять п'ять.

— Немало. Саме час створити сім'ю. А втім, це вже ваша справа.

Кархунен виписав чек, але не квапився віддавати його дочці.

Улла-Лійса виправдувалася:

— Це мамі треба.

— А тобі ніколи нічого не треба?

— Та що там я? Тату, ви й так...

— Еге ж, — зітхнув батько, — собі ти не попросиш. Ось я тут виписав трохи більше, ніж мама просила. Це для тебе. Скажи мамі, що тобі купити.

— Тату, ви такий добрий.

Нійло сидів, втупившись у стіл перед собою, — йому було незручно, що він присутній при сімейній розмові.

Дивлячись на Нійло, Кархунен раптом згадав: щось схоже сталося й з ним, коли він прийшов влаштуватися на роботу в крам-

ницю батька Саймі. Саймі теж зайшла тоді в якійсь справі. Улла-Лійса така схожа на матір! Така ж безпорадна й сором'язлива. У житті багато що повторюється.

Коли Улла-Лійса пішла, комерції радник сказав Нійло офіційно-сухо:

— У чому полягатимуть ваші обов'язки, пояснить ваш безпосередній начальник. Отже, ми про все домовилися. По дорозі скажіть, аби прийшли прибрати посуд.

Нійло вважав природним, що тон бесіди різко змінився: до зустрічі вони були просто заочно знайомі, а тепер один із них — роботодавець, другий — його службовець.

Молодик підвівся, вклонився і пішов до виходу. Комерції радник попрощався з ним, кивнувши головою і не підводячись з місця.

«І ось, Мір'є, я тепер столичний житель!» — подумав Нійло, коли вийшов на вулицю. Він попрямував до вокзалу.

Він крокував щасливий, гордо поглядаючи на перехожих. Хельсінкі — це все-таки Хельсінкі! Рух он який, а людей на вулицях стільки, що тротуар зайнятий від краю до краю. «Кому з цих людей сьогодні поталанило так, як мені?» — подумав Нійло.

Нещастя в людини звичайно йдуть одне за одним. Так само й щастя. Нійло був щасливий, але він не знав, яке щастя чекало на нього вдома. Там на нього чекав лист, в якому Мір'я писала, що має намір повернутися назад у Фінляндію.

Розділ дев'ятий

Вечорами Ортьо Кауронен фарбував рами і двері в квартирі Коллієва.

Будинок був збудований нещодавно. В ньому працювала бригада мулярів того самого Ортьо. Але господарю фарба не сподобалася, — мовляв, занадто темна. «Та мені однаково, можу перфарбувати хоч у білу, хоч у зовсім чорну», — відповів Ортьо: вечорами він вільний, чому ж не заробити.

Хотора раз по раз забігала до чоловіка: то нагадати, що час вечеряти, то кликати в лазню.

— Сказала б уже відверто, що скучила і бігаєш подивитися на старого, — жартував Ортьо.

— Ой як я без тебе знудьгувалася! — сміялася Хотора. — Кинула б на шию, та дуже ти брудний. Бачиш, знову штани вимазав. Вчора лугом довелося відмивати. А вікна симпатичні виходять. Молодим буде любо жити та щастя наживати.

— Чоловіка по штанах упізнають, — відповідав Ортьо. — Муляра завжди впізнаєш, дивись хоч спереду, хоч ззаду. Це в началь-

ства спереду все гаразд — штани випрасувані та слова гладенькі. А придивишся — слова затерті і штани ззаду блищать.

— Не в усіх вони блищать, у багатих не блищать.— Хоторі дуже хотілося розповісти Коллієву, який у них заможний родич.— А Мийккула ж, брат Ортьо, двома ложками кашу їсть. Пише, що й у лазню на двох машинах їздить.

— Ну, ну, не дуже розп'ятакуй. У лазню він не їздить. Лазня в нього в домі. Видно, ніде більше місця не знайшлося,— перебив її Ортьо.— І чого ти його хвалиш: ніби ми не бачили машин, знайшла дивину.

— Скоро вони висохнуть? — Коллієва найбільше цікавили вікна в його будинку.

У домі Коллієвих уже два тижні готувалися до весілля. Марина з'їздила в місто, купила весільне плаття, понавозила різних вин та делікатесів. Адже її весілля повинно бути чимось більшим, ніж звичайна сімейна подія. Тому треба було домовитися, хто з гостей який тост виголосить і яку гратимуть музику. На весіллі, звісно, має бути весело. Але все повинно відбуватися в дозволених межах. Вина потрібно вдосталь, але так, щоб ніхто не сп'янів. І треба старанно продумати, кого кликати на весілля, аби ніхто не відчував себе зайвим і не псував святкового настрою. Але тут довелося зробити певні винятки. Як не покликати Степана Ничипоровича. Чоловік заслужений, буде почесним гостем, хоча й може випити надмірно. Або Ірина. Вона гарно співає. Але разом з нею доведеться покликати Вейкко Ларінену. Тим більше, що він секретар партійної організації. Нічого не вдієш — доведеться запрошувати, зітхнув Коллієв, сподіваючись у душі, що Вейкко пошлеться на справи і відмовиться прийти. Проте Ларінен і не думав відмовлятися. Навіть весільну промову пообіцяв виголосити: побажати молодятam щастя й успіхів.

Коллієв був настільки вище особистих образ та антипатій, що запросив також і Олену Петрівну, людину поважану й авторитетну. А те, як вона дала відкоша Коллієву, ніхто не бачив. Та Олена Петрівна категорично відмовилася прийти на весілля. Ні, не через той інцидент, що про нього думав Коллієв. Про те, як прогнала залицяльника-невдаху, вона навіть не згадала. Були інші речі, які Олена Петрівна не могла забути. Хіба вона може бути широю, бажаючи щастя Марині, коли Марина так образила її дочку? «Діти — це діти»,— вмовляв Коллієв. Чого тільки в них не трапляється, говорять не подумавши. До того ж Марина вже покарана і публічно вибачилася перед Мір'єю. А коли Олена Петрівна не хоче приходити через Марину, то нехай прийде заради нього, Коллієва, буде його гостею.

— Ось справлятимеш своє весілля, неодмінно прийду,— засміялася Олена Петрівна.

— Годі насміхатися,— промовив ображено Коллієв і додав сухо: — Справа твоя. Умовляти не буду, на коліна не падатиму. Вирішуй сама.

Список гостей вийшов досить великий — у ньому були й інженери, і виконроби, і робітники, багато молоді. Витрати теж мали бути чималі, але що вдієш: весілля — це весілля, і буває воно раз у житті.

Звичайно, не всіх жителів Хаукілахті вони могли запросити на весілля. Бабуся Хотора розповідала своїм кумасям:

— Іду я селищем, дивлюся — назустріч наречена. Марина наша. «Добридень» не говорить, така вже горда. А я її й питаю: «А весілля скоро буде? Дай боже вам щастя, кажу». — «Буде,— каже.— Тільки туди культурні люди прийдуть, каже, всім місця не вистачає». А далі й говорить, ніби милість яку виявляє. «Приходь у неділю, після весілля, до нас чай пити». Ніби я чаю не пила, потрібен мені її чай, хоч у ноги кланятиметься, не піду до них.

Коллієв вирішив запросити на весілля і Наума Сидоровича: яке ж весілля без скрипки.

— Тільки без Ізольди,— одразу поставила умову Марина.

Ізольда повернулася в селище лише кілька днів тому. Слідство закінчилося. Воно встановило, що Ізольда справді вчинила розтрату, вона й сама цього не заперечувала. Незрозумілим лишилося тільки те, куди вона могла витратити такі гроші. Суд постановив вирахувати суму нестачі в Ізольди по виконавчому листу.

Звісно, така людина не може бути окрасою весілля. Тим більше, всім відомо, що вона ще була... ким вона там була... для Ігоря — Марина, звичайно, правду каже, і Коллієву довелося поступитися.

Наум Сидорович не відмовився.

— Так, проте... — Після того, як старий охоче погодився прийти і навіть грати на весіллі, Коллієву не хотілося засмучувати його. — Так, але... Але як з Ізольдою... Адже ви розумієте?

Старий усе розумів:

— Звичайно. Ізольда сама не піде.

Хвалити бога, і ця справа владналася.

Уже в п'ятницю на кухні в Коллієвих поралася шеф-кухар з ідальні, їй допомагали кілька сусідок. Було вирішено, що в суботу ранком молодята поїдуть у Кайтаніємі до сільради, зареєструються, і, коли повернуться, почнеться весілля. Гулятимуть до недільного вечора.

У кухні шкварчали сковорідки, із каструль піднімалася пара.

Було жарко й тісно. Заправляла на кухні сама Марина. Спітніла, заклопотана, вона зовсім не видавалася щасливою нареченою. Вона встигала робити, крім усього, й зауваження жениху:

— Я тобі казала — не одягай цей костюм сьогодні ввечері. І чого ти чисту сорочку натягнув, он як спітнів увесь. Дивуюся, як можна не розуміти таких речей. Чого ти сьогодні вбрався? До завтра не можеш зачекати?

Встигала вона визирнути і в вікно і побачити, що діється на вулиці.

— Дивіться, Мір'я і Ніна знову йдуть до Ізольти. Компанія для них підходяща.

Ігор сидів, замислившись про щось своє, і не відразу почув, коли Марина попросила:

— Перевдягни піджак і піди по дрова. Дивись не забрудни штани в сараї. Ти чуєш? О господи, що ти за людина!

Ігор слухняно надів старий піджак Коллієва і пішов по дрова. Тоді побіг по воду.

Піднімаючи відра, він необережно хлюпнув воду на підлогу.

— Ось як ти збираєшся в нас жити? Виходить, за тобою треба завжди ходити з ганчіркою в руках.

— Та за собою я сам приберу.— Ігор узяв ганчірку і витер підлогу. Далі сказав: — Здається, я тут зайвий.

— Цього разу твоя правда,— засміялася Марина.— Тільки за-
тям, що грати в шахи до Валентина ти не підеш. Не розумію, що спільного може бути в тебе з оцим... Ти що, хочеш знову отримати ляпаса? Всі з тебе сміються, а ти... Ну гаразд, не скажу, який ти. Іди.

Ігор пішов, пообіцявши до Валентина не ходити.

— Сюди прийдеш уранці. Гляди, прийди вчасно,— сказала наречена, але жених, здається, не розчув її слів.

Повернувшись після Нового року з Петрозаводська, Олена Петрівна тільки на хвилинку забігла додому: вона поспішала в контору, поки там ще хтось був.

— Ну як ваш агітпохід? — запитала мати.— Добре пройшов?

— Добре,— всміхнулася Мір'я.— Ми з Валентином заблукали під час завірюхи і потрапили на якесь Петя-ярві...

— Петя-ярві? Як вас туди занесло?

— Ми заночували там, у лісовій хатинці. Удвох.

— У лісовій хатинці? Удвох?!

Олена Петрівна не помітила, що дочка уважно стежить за тим, як мати сприйме її слова.

— Так, ми з Валентином удвох провели ніч у лісовій хатинці.

Мати знову не здогадалася звернути увагу на те, як підкреслено, з викликом Мір'я вимовляє цю фразу.

— Але чому так сталося?

— Отак і сталося, мамо.

— Розкажи детальніше.

— Я сказала все.

І Мір'я знову втупилася в книжку чи, може, вдавала, що читає.

— Ну, ми потім поговоримо. Мені зараз ніколи.

Матері було ніколи. І так часто їй було ніколи, що вона багато чого в житті не помічала.

Зараз Олена Петрівна теж не здогадалася подумати про те, що відбувається з її дочкою.

Мір'я вважала, що все вже минулося, вона вже виплакала своє й заспокоїлась. Але вона помилилася. Мати, сама того не помічаючи, завдала їй нового удару. Мір'я сиділа, кусаючи нігті, намагаючись не розплакатися. О, яка вона самотня! Навіть мати... чи одержали її лист там, у Фінляндії? І Вейкко Ларінен — чому він не взяв її заяву назад? Адже вона так просила його. Вейкко не сказав нічого. Тільки попросив добре подумати...

Як жахливо повільно йде час! Годинник квапливо цокав, але здавалося, що він тільки вдавав, що ходить. Здавалося, що стрілки не рухаються. І мама кудись побігла. Цілий тиждень не була вдома, приїхала, посиділа хвилинку і пішла. Чому її так довго немає? Невже й мама може хоча б на мить подумати, що в словах Марини є хоч частка правди?

А Олена Петрівна поспішала до Воронова — повідомити про свій приїзд, коротко розповісти про те, що було в Петрозаводську. А розповісти було про що: треба пришвидшити будівництво, дають додаткові асигнування, прибуде додаткова робоча сила, додаткові механізми...

Але Воронов мовчки вислухав, тоді уважно поглянув на Олену Петрівну і запитав:

— А як у тебе вдома справи? Мір'я як?

— Сидить за книжками, вчиться.

— І все? Вона про щось розповідала?

— Дурниці якісь. Заблукали, каже... Та й годі.

— Та й годі?

— Так. То як ми домовимося? Може, зберемо виробничу раду?

— Ех ти, Олено Петрівно! — зітхнув Воронов... Збори вести ми... Тільки збирай... А ось із людьми поводитися не вміємо. Не знаємо, що діється у своїй власній сім'ї.

— Щось із Айно? Вже?..

— Та я не про Айно кажу. Зайди-но до Вейкко Яковича. В ньо-

го до тебе є справа. А про машини й асигнування ми потім поговоримо.

Передчуваючи недобре, Олена Петрівна побігла до Ларінена. Вейкко розтоплював плиту. Дрова ніяк не розгоралися, плита кадила, і Вейкко відчайдушно лаявся. Перепало від нього і пічникама, і плиті, і дровам, поки дрова нарешті якось розгорілися. Він витирав руки від сажі, коли зайшла Олена Петрівна, і замість привітання кинув їй сердито:

— Ну, нагулялася?

— Я не гуляла, у відрядження їздила. Із звітом,— відрубала Олена Петрівна.—Та в тебе й сісти ніде. Чи, може, мені біля дверей стовбичити, ніби жебрачці?

— Куди хочеш, туди й сідай. Із звітом, виходить. Тільки цим і займаєшся. Похвально. Навіть занадто похвально.

Гостя сіла на табуретку, скинувши з неї купу газет.

— Михайло Матвійович сказав, що в тебе є до мене справа. Яка?

— Так, є в мене до тебе справа. Давно збирався з тобою поговорити, та ось теж — усе плани, доповіді, проекти...

— Давай коротше.

— Коротше? Можна й коротше. Річ у тім, що тебе давно треба було позбавити материнства.

— Про материнство... не тобі говорити. Не твого розуму діло. Говори про речі, в яких ти хоч щось розумієш. Що тут сталося?

Олена Петрівна говорила ущипливо, проте це не дратувало, а заспокоювало Ларінена, він вів далі розмову зовсім іншим тоном:

— Давай поговоримо щиро.

— Ну?

— Ну та й ну. Ти, мабуть, і вдома тільки нукаєш. Ось що я все збираюся тобі сказати. Ти знайшла доньку, привезла її сюди. Все це добре. А що ти далі з нею робиш? Годуєш її, одягаєш. У неї є дах над головою. Ну і ще вчиться вона. Та й годі. То це може робити й не мати.

— Я, здається, зрозуміло сказала — ти про материнство облиш!

— Ні, не облишу. У Фінляндії в неї теж був дім, годували й одягали її і турбувалися про неї. І не гірше від тебе. Але вони, названі батьки, робили ще дещо, про що ти, здається, й не думаєш. Мір'я тепло згадує їх. Вони їй рідні, близькі. Чому — ти про це не подумала? Ні, мабуть. Вони знали, чим живе Мір'я, відчували, що в неї на душі. Як справжня мати відчуває. Вони допомагали їй, учили. Скерувували. То любов'ю, то ласкою, а іноді, може, й суворим словом, але завжди — як справжні батьки. А ти?

— Я?! Та ти розумієш, що ти верзеш? Та я... Хіба я не?.. Це ти кажеш мені! — Олена Петрівна задихалася від гніву.— Коли я дізналася, що вона жива... Та хіба, Вейкко, ти можеш зрозуміти. А ще говориш!..

— Та не галасуй ти, вислухай. Усі бачать, не тільки я... Хіба ти мати! Ти — сухар. Розумієш — черствий сухар... У тебе одне на думці — робота, робота. Зрозумій, Олено Петрівно. У тебе ж дуже складне... Ну як тобі зрозуміліше сказати? Ну, наприклад, «завдання». Тільки такою мовою ти й умієш розмовляти. А Мір'я твоя, хоч і дістала хороше виховання і виросла в родині справжнього комуніста, все ж зростала й формувалася в інших умовах, у іншій обстановці. Багато речей їй треба пояснювати з азів. І не газетними фразами, на що ми з тобою здатні аж занадто... Ти розумієш? Її легко поранити, образити, навіть ненароком. Розумієш?

— Вейкко, що ти хочеш від мене? Скажи, заради бога, що все-таки сталося? — Олена Петрівна нічого не могла зрозуміти.

— Ось що сталося. Новорічну ніч ми зустріли й провели в мене. Нуднувато, може, а далі... Далі Андрій ні з того ні з сього раптом не захотів брати Мір'ю у Кайтасалмі. Мір'я образилася, звичайно, а тоді, як на те, після цього заблукали... А потім тут, на березі...

Олена Петрівна слухала, подумки квапила Вейкко — занадто вже повільно говорив він про те, що сталося. Коли він закінчив розповідь, вона накинулася на нього, наче саме він був у всьому винен:

— А ти куди дивився, де був? Теж іще «вихователь»! Мало було образи на березі. Ще на зборах додали. А ти...

— Заспокойся, Олено Петрівно. Я й сам не знаю, що тобі по радити...

— Потрібні мені твої поради...

Олена Петрівна грюкнула дверима й пішла.

Додому вона влетіла задихана, збуджена.

— Що з тобою, мамо? — злякано запитала Мір'я.— Мамо!

А мати не знала, з чого почати, що сказати. І почала не так, вона сама це відчула. Треба було інакше.

— Я все розумію... («А що я розумію?») Слухай мене. («А далі? Вона слухає. Що слухати?») Ізольтда повернулася. Ти чула?

— Чула. То й що?

— Послухай, Мір'є,— материн голос затремтів.— Ось Ізольтду звинуватили в крадіжці... Я не вірила, хоч дуже мало знаю її. Вона сама зізналася, а я однаково не вірю. Ти розумієш мене? Я кажу про тебе. Тебе я знаю краще, ніж її. І про тебе ніхто поганого не думає...

— Але...

— Не звертай уваги на неї, на цю... не хочеться навіть називати її імені.

— А чому ти зразу мені не повірила?

— Я тобі повірила,— тихо сказала мати.— Ні, я нічого поганого не думала, дурненька моя... Ти мені віриш?

Мір'ї хотілося пригорнутись до матері, заплакати, а може, засміятися й заплакати водночас. Але щось стримувало її. Адже вони з матір'ю так рідко обнімають одна одну. Мір'я пам'ятала, як мати pestила її, коли вона була ще зовсім маленька. І тоді, коли вони зустрілися у Фінляндії. І здається, все.

Мір'я почала розповідати:

— Коли ми вийшли від Вейкко, знялася така заметіль, що за два кроки нічого не було видно. Мені муляло ногу... і...

З голосу доньки Олена Петрівна розуміла, як їй було страшно і як водночас цікаво, романтично і скільки в цій ситуації було комічного, з чого тепер уже можна посміятися. У кінці розповіді голос Мір'ї став уривчастий.

— Я побігла додому. Я нікого не впустила. Тоді... написала у Фінляндію...

— Про що? Про те, що сталося на березі?

— Ні, не про те. Мамо, я все-таки... Я ще тобі не все сказала, але... Чи зрозумієш ти мене? Там Лейла, там Нійло, там...

— Ти хочеш повернутися до Фінляндії? — Олена Петрівна намагалася поставити запитання якомога спокійніше, але голос виказав її.

— Але я ж залишуся такою, якою була, не змінюся.

У кімнаті стало тихо. Мати й дочка не дивилися одна одній в очі.

Зрештою Мір'я не витримала:

— Чому ти нічого не кажеш?

— Але ж ти не запитала, як я ставлюся до цього.

— Я й так знаю. Але зрозумій мене.

— Ти вже доросла. Ти виросла без мене. В інших умовах. У тебе були інші...

— Ні, мамо, не треба.

— Я нічого й не кажу. Тільки те, що справа ця серйозна, треба ще раз подумати... У мене є право просити тебе добре все обмірковувати.

«Як Вейкко, так і мама — однакові: «Треба подумати»,— майнуло у Мір'ї.— То не завтра ж я їду, є час».

Вони мовчки повечеряли. Коли й перемовилися кількома словами, то не торкаючись того, про що вони обидві думали.

Далі вони побажали одна одній доброї ночі, вимкнули світло й замовкли. Обидві довго не могли заснути.

Відтоді вони мовчали. Мовчали, хоча й розмовляли щоранку і щовечора. Мабуть, більше, ніж досі, мати запитувала, як минув день, що сьогодні говорив дядько Ортьо, що нового в дівчат. Мабуть, більше, ніж досі, вона розповідала про свою роботу й клопоту. І все-таки вони мовчали. Ні Олена Петрівна, ні Мір'я не прохопилися й словом про те, про що думали весь час,— про намір Мір'ї повернутися до Фінляндії.

Про майбутнє весілля Марини Коллієвої говорило все селище. Але Мір'я і Олена Петрівна неначе й не знали про нього. Зате вони говорили про Ізольту. Олена Петрівна сказала, як і досі:

— Я не вірю Ізольті, бреше вона, що взяла гроші собі.

Прийшла Ніна і покликала Мір'ю до Ізольти. Мір'я охоче пішла. Йї Ізольта теж подобалася. До того ж, з нею було пов'язане щось загадкове, а Мір'я була ще в тому віці, коли все таємниче видається цікавим.

Коли вони прийшли, Ізольта підмітала підлогу. Прибравши з обличчя волосся, що спадало їй на очі, вона кинула віник і вибігла назустріч. Ізольта так зраділа, що не знала, що їй робити: чи допомагати гостям роздягатися, чи домести підлогу. Вона не зробила ні того, ні другого. Гості самі роздяглися, почепили пальта на вішалку. Підлога так і лишилася недометеною.

Відтоді, коли Мір'я востаннє бачила Ізольту, та мало змінилася. Тільки волосся було розтріпане і одягнена вона була неохайніше. Втім, Мір'я ніколи не бачила її вдома. Вони зустрічалися тільки в їдальні, там Ізольта завжди була акуратно причесана, в білому чистому халаті, завжди зосереджена, заклопотана. А зараз здавалося, ніби вона щойно схопилася з постелі, хоч був уже вечір. Її змарніле обличчя ще більше схудло, великий рот трохи відкритий, наче вона напружено чекала відповіді на якусь своє запитання.

— Може, чайку поп'ємо? — Ізольта хотіла йти до плити, але Ніна затримала її на місці: вони прийшли не чай пити.

— Ми тебе дуже чекали,— сказала Ніна й запитала багатозначно: — Тобі ще треба буде їхати туди?

— Не знаю. Мабуть, ні. Все і так зрозуміло.

— Розкажи нам, Ізольто, як усе з'ясувалося,— мовила нарешті Ніна.

— З'ясувалося те, що було. Працюватиму й поступово виплачу нестачу.

— Але це ж несправедливо.

— Чому несправедливо? Хто ж їх за мене платитиме?

— Але ти ж їх не брала.

— Якби не брала, то їх у мене не вимагали б,— говорила Ізольда байдуже, ніби йшлося про щось другорядне.— Цукерок хочете? Тато купив.

Вона почала пригощати дівчат цукерками. Але Ніна вела далі:

— Облиш, куди б ти таку суму могла подіти? Адже ти нічого не купувала, харчувалася в їдальні, в твого батька пристойна пенсія, жили ви скромно...

— Ой-ой,— Ізольда засміялася.— Ви не знаєте мене, я ж така, що все розтринькаю, скільки б не було.

— Ну гаразд,— зітхнула Ніна.— У тебе якась таємниця. Не хочеш сказати нам — то й не треба.

Мір'я звернулася до Ніни по-фінському.

— Чого ти розпитуєш? При мені вона не розповідатиме.

— Не верзи дурниць,— розсердилася Ніна й переклала Мір'їні слова.

— А мені нічого приховувати ні від кого,— запевняла Ізольда.— Все було так, як я сказала.

— Ні, не так. Коли, припустимо, ми повірили б, що ти їх узяла, ти не стала б так з нами розмовляти. Я тебе знаю.

— Поганенько знаєш.

Ізольда запитала в Ніни мимохідь:

— А що чути про Ярослава Івановича?

— Нічого не чути,— сумно відповіла Ніна.— Мама послала запит. Відповіли, що перебуває під слідством. Поки що без права листування. Виходить, розслідують його справу.

— Скоріше б він повернувся,— сказала Ізольда.

Їхня розмова урвалася: у двері обережно постукали. На порозі стояв... Ігор.

Марина заборонила своєму нареченому йти до Валентина грати в шахи. Ігор пообіцяв, що не піде. І своєї обіцянки він дотримав — він прийшов до Ізольди.

Ігор побачив трое ротів, роззявлених від подиву і схожих на букву «о». Дівчата були такі вражені, що не могли навіть скрикнути. Вони не відразу помітили, який розгублений і пригнічений, мало не жалюгідний вигляд у Ігоря.

— Пробачте, що перебив, але... Ізольдо, я... В мене справа до вас...

— Гаразд, говоріть.— Це звертання на «ви» змусило Ізольду отямитися.

— Я хотів би... сам на сам...

— Не думаю, щоб у нас були якісь таємниці.— До Ізольди повернулося самовладання, і коли вона зверталася до Ігоря на «ви», в неї виходило природніше, ніж у нього.

— Я все-таки прошу вас,— зауважив Ігор уже рішуче.— Може, вийдемо на кілька хвилин.

— От буде здорово,— голосно розсміялася Ніна,— коли все селище побачить вас удвох перед весіллям. Мір'є, ходімо.

Коли вони залишилися вдвох, Ізоolda не запропонувала Ігореві сісти. Він стояв біля порога, безпорадно переступаючи з ноги на ногу і не знаючи, куди подіти руки.

— Ізоolda, я... Дуже винен... Ні, я хотів сказати...

— Наскільки я розумію, ви переді мною ні в чому не винні,— Ізоolda знизала плечима.

— Я винен перед самим собою.

Ізоolda сказала вже лагідніше:

— Дякую, що зайшов. Може, ти вчинив правильно. Може, ні. Але по відношенню до Марини ти повівся нечесно. Вітаю тебе щиро і... тобі час іти.

— Ізоolda, не проганяй мене. Послухай.

— Що я повинна слухати? Листи свої ти одержав. Чи, може, батько не все повернув?

— Пробач мені, що я тоді прийшов...

— А ще за що пробачити?

— Дозволь мені сісти.— Ігор підійшов до столу і сів на край стільця.

— Стривай, зовсім забула, дякую за листівку. Я була така зворушена.

Нещодавно Ігор надіслав Ізоoldі листівку, він писав: «Я не вірю, що ти винна. Думаю про тебе добре. *Ігор*».

— Ізоolda, я... Допоможи мені...

— Як, Ігор?

— Постарайся хоча б зрозуміти мене.

— Я тебе прекрасно розумію і щиро вітаю.

— Ні, я не про це... Я не одружуся з Мариною.

— Ти що, збожеволів? — Ізоolda пильно подивилася на Ігоря.— Завтра весілля.

— Я кохаю тебе. Я кажу це тобі вперше. Щоправда, в останній момент.

— Ігоре... ти... не треба так жартувати, це негарно. Іди зараз же... іди.

— Я ніколи ще не говорив так серйозно. Я прошу тебе — не перебивай мене, мені так треба висловитись, мені зараз так треба... Розумієш, у мене не вистачило сили волі, я робив не те, що хотів... Ні, не перебивай мене, Ізоolda... Так, здається, один час я захопився Мариною... Вона мені подобалася... Я хотів забути тебе. Так, так, Ізоolda. Такий я був — ніскільки не кращий. Мені здавалося, що вони мають те, чого немає в мене: адже вони в

усьому, завжди... мають рацію, вони принципові. Мені здавалося, що я теж повинен стати таким... Але дедалі, то більше... Я помітив, що вони не ті, за кого я їх мав. В них немає людяності, є тільки слова, все тільки зовні. І більше нічого. А я все-таки йшов далі. І дійшов до весілля. Я винен перед ними, треба було кінчати раніше. Але краще все-таки хоч тепер зупинитися. Завтра буде пізно. Коли завтра — то два людських життя будуть знівечені...

— Ігоре, я не вірю... Я не вірю жодному твоєму слову,— перебила його Ізольда.

— Ізольдо!

Ігор дивився на неї такими очима, і на обличчі його був такий відчай, що Ізольда сказала йому вже зовсім іншим тоном:

— А коли ти говориш серйозно, вірніше, думаєш, що говориш серйозно, то це тобі зараз тільки здається. Я десь читала... таке буває, коли людина хвилюється, наприклад, напередодні весілля, вона може втратити почуття реальності і раптом почати сумніватися. Але далі все минає, і люди живуть добре. Так що йди. На добраніч.

— Ні, Ізольдо, я не одружуся з Мариною. Може, я не наважився б на таке, коли б ти не повернулася. Ти врятувала мене. Якби ти повернулася раніше, то все не зайшло б так далеко.

— Що збираєшся робити?

— Я вже сказав. Завтра треба йти до сільради. Але туди я піду тільки з тобою. Чуєш, Ізольдо!

— Слухай, коли людина з'їхала з глузду, то їй зовсім не обов'язково кричати.

— Тільки з тобою, Ізольдо, і саме завтра.

— Скільки ти сьогодні випив? Щось несхоже, що ти п'яний.

— Якщо не підеш завтра зі мною, я поїду звідси, завтра ж. Назавжди з Карелії. Повинен же я коли-небудь виявити рішучість.

Голос Ігоря і вираз його обличчя примусили Ізольду повірити, що він каже серйозно.

— Давай тоді говорити відверто. Адже перш ніж ми з тобою підемо до сільради, повинно ж бути хоч скільки-небудь... Ну, як це називають — любові. Я тебе ніколи не любила і не полюблю...

— Я не вірю, Ізольдо.

— Який самовпевнений! З чого ти взяв, що я тебе кохаю? Ну, ми ходили разом, гуляли, двічі покаталися на човні, і що з того? Мені вже тоді з тобою було нудно. А ти подумав, що я закохалася. А до того ж мене можуть у будь-який момент забрати, посадити в тюрму. От буде чудово,— секретар комсомольської організації бігатиме з передачами в тюрму.

— Я не буду більше секретарем. І ніхто тебе не посадить у тюрму. Ти чесна людина.

— Яка я чесна, вже з'ясувалося. Я розтратниця.

— Ніколи не повірю.

Ізольда стала сердитися:

— Що ж це таке! Чому я повинна всім доводити одне і те ж і ніхто мені не вірить? Спершу не вірили слідчі органи, не вірить батько, не повірили дівчата. Яке їм діло? Я така, як є, облиште мене.

— Ну гаразд. Коли хочеш, будь злочинницею. Однаково мое ставлення до тебе не зміниться.

— Усе. Годі. Йди. Скоро прийде батько. Я не хочу, щоб він ще раз хвилювався через тебе. Забирайся.

— Я піду. Але о дев'ятій ранку я прийду за тобою, і ми поїдемо в Кайтаніємі.

— Ні, не прийдеш. Ніколи. Ще раз бажаю тобі щастя, нехай вам буде весело...

Ізольда відійшла до вікна і, повернувшись спиною до Ігоря, сказала здавленим голосом:

— Ти не прийдеш ніколи, чуєш? І все-таки... спасибі тобі за все, що було.

— Виходить, завтра о дев'ятій,— сказав Ігор і побіг.

Ізольда боялася, що Ігор дотримається слова і о дев'ятій ранку справді прийде. Треба, щоб батько не був присутній на цьому спектаклі. За чверть на дев'яту вона попросила батька піти в їдальню на сніданок, сказавши, що за кілька хвилин і вона туди прийде. Наум Сидорович здивувався: досі Ізольда нізащо не хотіла йти в їдальню.

Рівно о дев'ятій прийшов Ігор. Рішучий, як і ввечері, тільки не такий пригнічений.

— Ось і я, Ізольдо. Я прийшов назавжди. Зараз ми поїдемо в Кайтаніємі. Я взяв машину.

— Знову ти? — холодно запитала Ізольда. — Але це вже занадто. Треба хоч трохи пам'ятати про пристойність. Я ж вам сказала вчора, що не треба більше приходити до мене. Чому ви не послухали?

— Тому що я не вірю, Ізольдо. Підеш, чуєш?

— Я нікуди не піду.

— Тоді я поїду, поїду назавжди.

— Щасливої дороги. Втім, ви нікуди не поїдете.

— Ти так гадаєш? Я сьогодні на роздоріжжі. Замовив машину в Кайтаніємі і купив — бачиш? — квиток на автобус. Речі я вже склав.

Ізоolda взяла квиток і стала роздивлятися: справді, на сьогодні. Але вирішила витримати до кінця.

— Надійшла повістка. Мене викликають в прокуратуру. Прокурор вимагає мого арешту і призначив нове розслідування.

Вона говорила таким тоном, що Ігор повірив. Він зблід, по-моччав, далі сказав діловито:

— Сьогодні субота, скорочений день. Ти однаково не встигнеш до прокурора. Залиш до понеділка. А до сільради ми встигнемо.

Ізоolda повернулася до нього спиною і почала дихати часто-часто.

— Ізоольдо!

— Ігоре, ти збожеволів чи серйозно?

— Ти ще питаєш?

— І ти все обдумав?

— Усе.

Ізоolda круто повернулася, очі її світилися.

Вони поцілувалися вперше.

Дівчина випручалася з обіймів, схопила пальто.

— Ідемо.

Вони ще моччки постояли на порозі. Слова були зайві.

У коридорі їм зустрівся Наум Сидорович. Побачивши Ігоря й дочку, він сторопів, відсторонився і спантеличено завмер.

— Що це? Куди?

Ізоolda сказала, ніби щось звичайне:

— Тату, ми до сільради, розписуватися. Ми вирішили одружитися.

Старий безсило опустився на дрова, що лежали в коридорі перед грубкою. Ізоolda підбігла, цмокнула його в щоку, в губи і вискочила слідом за Ігорем на вулицю. Старий довго сидів, нічого не розуміючи.

Адже він спалив пожовклу березову гілочку...

В оселі Коллієвих в день весілля уже з раннього ранку всі були на ногах. Ось-ось мав прийти наречений. Раптом на дверях кухні з'явився якийсь хлопчисько.

— Що за дівтора тепер? — гримнула на нього Марина.— Такі цікаві. Геть звідси!

— Записка,— хлопчик простягнув якийсь папірець.

«Марино. Я винен перед тобою і прошу пробачити мені за те, що я вирішив так пізно. Ми не можемо бути разом. Занадто ми різні. Спільне життя стало б для нас обох мукою, і, мабуть, зрештою з нього нічого б не вийшло. Сьогодні остання можливість не губити життя двох людей. Я зробив свій вибір. Бажаю тобі щастя. Прощай. Ігор».

Хлопчик нічого не розумів. Чому наречена, одержавши записку від нареченого в день весілля, раптом розридалася...

Весілля відбулося того ж вечора. Тільки не там, де давно до нього готувалися і був накритий багатий весільний стіл, а там, де про нього й не думали і про частування заздалегідь не клопоталися. На стіл поставили те, що встигли купити в магазині і на швидку приготувати. Щоправда, й до магазину побігли не відразу. Ще якось не вірилося, що все це правда, і потрібен був час, аби отямитися і взятися за весільні приготування. У гості покликали, кого встигли; багато хто прийшов без запрошень. Степана Ничипоровича та Ірину запросив Коллієв, але вони опинилися не в Коллієвих, а на квартирі в Олені Петрівни, де Ігор та Ізольда відзначали своє весілля. Ізольдина кімнатка була занадто тісна.

Степан Ничипорович ще не був і напідпитку, але вже встиг голосно заявити:

— Ох, Ігоре, і вскочив би ти, коли б оженився на Марині Коллієвій. Адже їхня сімейка — таке гадюче кубло, нічим іншим не займаються, тільки сичать та отруту випускають.

За столом запанувала незручна мовчанка: такого дня ні про кого не хотілося говорити погано. І хоч було весело й багато жартували, проте всі, ніби змовившись, намагалися не згадувати Маринино імені; всі розуміли її нещастя і якоюсь мірою навіть жаліли її. Степан Ничипорович відчув, що вчинив безтактно, і махнув рукою:

— Та біс із ними. Що б не сталося в цьому світі, все на краще.

Наум Сидорович заграв на скрипці, і йому знадобилися якісь ноти. Ізольда підвелася з-за столу і побігла за нотами. Ніна й Ігор пішли слідом за нею. Побачивши, що Мір'я теж прямує до виходу, Васелі рушив за нею.

— Який він противний, цей передовик, — буркнув Васелі. — Скільки ще будуть у нас дивитися в рот цьому авторитету й чекати, яку дурницю він бовкне?

— А що, він каже неправду? — запитала Мір'я.

— Та я не про це. Тільки не тут треба було говорити й не зараз. Уже мовчав би, коли макітра не варить. Ти розумієш мене?

— Розумію, розумію, — Мір'я поквапилася наздогнати Ніну й Ізольду.

Біля гуртожитку, де жила Ізольда, Васелі тихо сказав Мір'ї:

— Давай зачекаємо тут.

Мір'я лишилася надворі.

— Скажи, це правда, що ти збираєшся повернутися до Фінляндії? — запитав Васелі.

— Хто тобі казав? — здивувалася Мір'я.

Про її наміри знали тільки Вейкко Ларінен і мати. Може, ще Воронов.

— Чи не однаково, але скажи — правда?

— Я не скажу, поки не відповіси.

— Марина знає все. Вона, бачиш, чула, як твоя мати і Ларінен розмовляли в конторі клубу. Бібліотека за стінкою, а стінка має вуха. Виходить, правда?

Мір'я мовчала. Їй не хотілося брехати і не хотілося говорити «так». Зрештою, яке Васелі діло?

— Виходить, правда?

Мір'я кивнула.

— Он як, — спроквола, холодним тоном сказав Васелі. — Виходить, я даремно подумав, що на тебе намовляють. Виходить, усе-таки правда?

— Намовляють? Я тебе правильно розумію? Але ти ж сам казав, що тут усе так... — Мір'я всміхнулася. — Що тут усе не так. Що мені знову доведеться їхати в тайгу...

Васелі пильно дивився на Мір'ю, намагаючись зазірнути в очі.

— Так, виходить, правда, — зітхнув він. — Так, я говорив. Звичайно, Мір'є, там тобі буде краще. Що не кажи — Захід. А тут... сама бачиш. У тебе буде що розповісти про наше життя. Так і розповіси там, усе як є. І про нас не забудь, про молодь. Нехай пишуть у своїх газетах, що радянська молодь — це суцільні нігілісти, які ні в що не вірять. Не забудь розповісти там...

Голос Васелі затремтів. Він говорив роздратовано, з якоюсь незрозумілою Мір'ї злістю.

— Що з тобою? — злякано запитала вона.

— Зі мною? А що з тобою сталося? Так, тут ось що... Багато недоробок. Ми будуємо. І будуємо часто не зовсім добре, стук-грюк — і готово. Так, і це буває. Трапляється. Так, коли б ти лишилася тут, тобі довелося би знову їхати в глуху тайгу, починати все спочатку. Ні, краще ти тікай. Чим швидше, тим краще. А ми зостанемося. І ми нікому не віддамо того, що маємо. Передай і це там.

— Чому ти говориш зі мною так?

— Я хочу сказати так, щоб там почули без усяких посередників. Радянська молодь ні в що не вірить? А вони там у що вірять? А ми віримо. Ми віримо в те, що зроблено, і в те, що лишилося ще не зробленим. І зробимо краще, ніж досі. І все це наше, хоч яким би воно було. Там зараз краще, так? Дурниці все це, мішура! У нас не буде цієї мішури, у нас буде... Житимемо по-людськи!

— Де ж вони поділися?

Мір'я хотіла зайти в гуртожиток. Де ж дівчата? Затрималися? — Стривай. Вислухай мене востаннє. Мене, нігіліста. Щоб знала, що говорити там. Але ж ти не так розповідатимеш. Ти розумієш? Вони прагнуть знайти серед нас спільників. Скажи їм — нехай забираються під три чорти. О, спільника вони в нас знайдуть, такого спільника, що жарко буде, нехай тільки спробують суди поткнути. Скажи там. Вони говорять про нас,— мовляв, у нас є проблема батьків і дітей. Вони хотіли б, щоб вона була. Так, є в нас уперті йолопи, папуги, що трусяться від старості і вміють тільки кричати «ура» або лаятися. Це вони скаржаться, вигадують проблеми: молодь, мовляв, така-сяка, орієнтується на Захід. Є такі, можеш так і сказати. Але своїх йолопів ми зуміємо навести на розум. А там... а там... нехай помовчують.

— Васелі, чому ти такий сердитий?

— «Сердитий, сердитий...» У мене був добрий батько. А вони прийшли і вбили. В ім'я... демократії, культури, свободи, в ім'я всіх чортів. Знаємо ми їх! А тут іще свої галасують: мовляв, ми ні на що не здатні. Ми їм ще покажемо...

— Гаразд, гаразд, тільки відпусти мене, я піду до дівчат.

— Иди, ніхто тебе не триматиме, іди до них. А ще карелка! Ти не думаєш про свого батька, який загинув.

Ледве стримуючи сльози, Мір'я вискочила на дорогу. Але додому вона теж не могла йти — там святкували весілля. Назустріч їй ішов Валентин. Він вирушив шукати тих, кого послали за нотами.

— Мір'є, що з тобою? Він тебе образив? — помітивши Васелі, що стояв біля гуртожитку, Валентин хотів кинутися до нього, але Мір'я схопила його за рукав:

— Ні, він мене не ображав. Не йди, прошу тебе. Ходімо звідси, зі мною нічого не сталося.

А Ніна, Ізольда та Ігор затрималися тому, що, перебираючи ноти, вони знайшли тоненький синій зошит, в якому розповідалося про пожовклу березову гілку. Ізольда прочитала окремі місця із свого щоденника. Коли вони нарешті вийшли з будинку, то побачили похмурого Васелі, засмучену Мір'ю і Валентина, який, нічого не розуміючи, стояв поряд.

Дорогою Ніна шепнула Мір'ї:

— Знаєш, а наш Васелі давно закоханий у тебе...

Довга зимова ніч тягнулася поволі, але коли люди щасливі, вони не помічають, як минає час. Це була їхня ніч, ніч щасливих. Крім неї, Ізольда та Ігор більше нічого поки що не мали. Навіть цю першу свою ніч вони були в кімнаті Олени Петрівни. Господиня спала в кімнаті Мір'ї.

Ізольда лежала поряд з Ігорем і шепотіла так тихо, аби за стіною ніхто не почув. Вона говорила тільки Ігорю:

— Яка я була дурна! Як подумаю — стає погано.

— За що ж тобі собі дорікати! А от я!.. Навіть згадувати не хочу.

— Ні, ти тільки подумай. Я ж тебе проганяла від себе, штовхала тебе до неї, хотіла віддати тебе їй назавжди. А мені б що лишилося? Нічого. Чуєш, нічого. Мені треба було битися за тебе, боротися. Отоді я вчинила б справді добре. А коли б ти не набрався хоробрості, не наважився... Ні, я, мабуть, збожеволіла.

— Коли б ти не повернулася додому, в мене, мабуть, не стало б сили порвати з нею. Адже я такий нерішучий.

Від гаража долинув якийсь брязкіт. Потім загавкали собаки.

— О котрій тобі треба їхати в понеділок? — раптом запитав Ігор.— Може, попросити Воронова подзвонити, щоб прокурор дозволив тобі затриматися днів на два.

Ізольда пригорнулася до Ігоря й шепнула:

— От дурненький, ніхто мене нікуди не викликав. Нікуди мені від тебе їхати не треба.

— А чому ти сказала? — Ігор обійняв її.— Чому ти тоді сказала, що... треба?

— З «гуманних» міркувань. Я хотіла, аби ти відмовився від мене. Хоча ти й не вірив, що я привласнила ті гроші...

— Я й зараз не вірю.

— Я знаю. Ніхто не вірить. Ніхто: ні батько, ні дівчата, навіть у ідальні не вірять. І слідчий не повірив. Розумієш, Ігоре, що це означає, коли про людину думають тільки добре, коли людині довіряють... які гарні люди навколо! Як подумаєш про це, так хочеться робити тільки добро.

— А я мало тебе не втратив.

— Спасибі, любий, дякую тобі, що ти мені вірив...— Вона поцілувала його ще раз, ще...— Бачиш, як я тобі вдячна, від щирого серця... А тепер я розповім тобі, у чому річ.

— Нарешті.

— Але тільки присягнися, що все залишиться між нами. Ніхто, ніхто не повинен знати. Поки що. Батько не знає. Навіть слідчому я не розповіла, нікому. Обіцяєш? Навіть Ніна не повинна знати.

— Гаразд.

— Так, я справді взяла з виторгуваних грошей певну суму. Її треба повернути. Але я все-таки думаю про людей тільки добре. Вірю, як вірили в мене...

— Виходить, ти взяла гроші не для себе?

— Так.

— Ми повинні їх повернути.— Ігор засміявся. Мабуть, він менше вірив у людей, ніж Ізольда. Він хотів запитати, яку суму, але Ізольда його перебила.

— Не ми, а... А сума ось яка,— Ізольда в темряві розчепірила п'ять пальців: — П'ятсот.

— Ізольдо, а мені смішно. Але ти не хвилюйся, за рік ми виплатимо.

— Це тобі посаг,— засміялася Ізольда.— А тепер я розповім... Усе було просто. І уяви собі: я ні про що не шкодую. Уяви собі — я хотіла врятувати людину. Чуеш, людину.

— І врятувала її? — жартівливо перепитав Ігор.— Ну гаразд, коли сама віриш, добре.

Це сталося так...

ІСТОРІЯ З ІЗОЛЬДИНИМИ ГРОШИМА

Ніна давно вмовляла Ізольду поїхати до них у гості в село. Казала, що вітчим, Ярослав Іванович, буде дуже радий бачити її. І мама теж питає, чому, мовляв, Ніна завжди приїздить сама. З ким же їй приїжджати? «Приїзди з подругою. Хіба в тебе їх немає? — сказав вітчим.— Хіба Ізольда не подруга? Дівчина славна, добра. Нехай погостює».

Якось Ізольда домовилася в їдальні, що візьме вихідний у неділю, звичайно вона відпочивала в понеділок,— і в суботу ввечері вони поїхали до Ніниних батьків. Ізольда добре знала Ярослава Івановича. Приїжджаючи до Хаукілахті, він завжди заходив у їдальню обідати. Такий клієнт, як Ярослав Іванович, міг змусити будь-якого працівника громадського харчування полюбити свою професію. Навіть Ізольду. Він умів щиро похвалити, як смачно тут готують і як чудово обслуговують. Звичайно він був небагатослівний, проте коли говорив, то доброзичливо, лагідно. Він справляв враження освіченої, культурної людини. Ізольда розуміла, що людина може бути культурною і не маючи освіти, все залежить від виховання. Коли б Ярослав Іванович мав вищу освіту, він, звичайно, не працював би трактористом. Ізольда знала, що під час війни йому довелося багато пережити, але він витримав усе, як належить мужчині, ніколи не хвалився тим, що зазнав. Тільки сива голова та зморшки на обвітреному обличчі свідчили про пережите. Йому можна було дати всі шістдесят, хоча йому було трохи більше, ніж п'ятдесят. Ніна розповідала: її вітчим під час війни втратив сім'ю і всіх родичів. Він воював на фронті, попав у полон, утік, знов воював. Помстився за свою родину. Були в нього ордени й медалі, але він їх не носив. Ніна якось розповідала Ізольді, як Ярослава Івановича вразив фільм

«Доля людини». Після фільму він довго мовчав, зітхав, далі промовив: «Справді, отак було. Таке витримує тільки справжня людина. Росіяни зазнали горя більше, ніж будь-хто, але вони вистояли, і їх ніхто не здолає».

Після війни Ярослав Іванович залишився без домівки, без сім'ї, без рідних і довго мандрував по країні, намагаючись розшукати місце, де він зможе забути про минуле й знайти душевний спокій. Якимось він зустрів чоловіка, що вербував робітників у Карелію. Приїхав сюди. Він — тракторист, трактористи були потрібні в Карелії. Тут Ярослав Іванович одружився на вдові-солдатці і, як належить чесному солдату, почав турбуватися про її дітей. Цей обов'язок він виконував ніби справжній батько. Ніна частіше називала його батьком, ніж вітчимом. Він ладен був прийняти в родину й Васелі, але хлопець звик до дитбудинку і не захотів повертатися. Ярослав Іванович добре працював, проте слава його не приваблювала, він не прагнув потрапити на Дошку пошани і не хотів, щоб його куди-небудь висували...

Ізольда розповідала Ігорю про життя Ярослава Івановича з такою теплою, ніби забула, що зараз ніч, і навіть весільна ніч, і що за стіною спали люди.

— Добрий він чоловік. Якби всі люди були такі! — закінчила вона.

Нінин вітчим та її мати зустріли Ізольду, ніби свою дочку, яку давно не бачили. Повели в лазню, пригощали із справжньою карельською гостинністю. Після лазні довго сиділи за столом. Господиня втомилася і лягла спати. Ізольду зворушило й те, як турбувався Ярослав Іванович про дружину, як умовляв її:

— Ти ж втомилася, йди, любя, лягай, а ми поговоримо.

Ярослав Іванович виявився цікавим співрозмовником, знав, що хвилює Ізольду й Ніну. Він говорив з ними, як з ровесниками. Про мету в житті, про довір'я до людини. Він розповів, як необгрунтована підозріливість, недовір'я губили життя людей.

Того вечора Ізольда та Ярослав Іванович подружилися, хоча різниця у віці була велика. Ярослав Іванович став передавати з Ніною привіти Ізольдї, іноді посилав навіть гостинці. Ізольду це зворушувало, бо їй не так уже й часто доводилося відчувати уважне ставлення до себе з боку чужих людей. Приїжджаючи в Хаукілахті, Ярослав Іванович щоразу заходив до Ізольди.

І от якось він прийшов стривожений і пригнічений. Ізольда одразу помітила, що він хоче щось сказати. Ярослав Іванович ніяк не міг почати. Його можна було зрозуміти... Адже важко говорити про те, що тобі конче потрібні п'ятсот карбованців. Ні, гроші потрібні не йому, треба врятувати одну людину. Справа складна, не всі зрозуміють. А Ізольда, на його думку, розуміє

все, але чи варто зараз вдаватися в подробиці. Чи вірить Ізольда в людей? Може загинути невинна, чесна людина. Звичайно, він, Ярослав Іванович, теж може махнути рукою і... Але він цього не зробить. І так чимало людей, байдужих до чужої долі. До того ж — він особливо підкреслював — про це не слід говорити. Навіть у нього вдома не знають і не повинні нічого знати. Тому що, коли дізнаються, тій людині може бути ще гірше. Випадок винятковий, таке в наш час трапляється рідко, але трапляється. Ярослав Іванович просив Ізольду нікому нічого не говорити, навіть батькові. Коли не може допомогти, то не треба. Нехай тоді забуде про їхню розмову...

Ізольда все розуміла, вона вірила, навіть була рада, що їй довіряють такі речі. Вона сказала Ярославу Івановичу, що не треба нічого розповідати, вона вірить і так. Така людина, як він, може бути стурбована тільки долею іншої людини. Але вся біда в тому, що в неї зараз немає грошей. Ярослав Іванович розумів: з зарплати завідуючої їдальнею багато не заощадиш, проте коли Ізольда вірить, що справа дуже й дуже серйозна, то вона може знайти можливість допомогти. Адже можна взяти на три тижні цю суму з виторгу. Тільки на три тижні, а далі він, Ярослав Іванович, поверне гроші. Отож ніхто не постраждає — ні держава, ні вона, Ізольда. Звичайно, Ізольдина совість буде неспокойна, це природно, але зате вона знатиме, що вчинила благородно, врятувала людину. В даному разі все-таки важливіше життя людини, ніж якісь формальності. А гроші потрібні не зразу, а так, протягом тижня.

Ізольда була не з тих, хто міг лишитися байдужим до долі людини, тим більше, коли йдеться про її порятунок. Вона обіцяла подумати і, коли виявиться щонайменша можливість, допомогти. Вона запевнила Ярослава Івановича, що нікому не скаже й слова.

Ізольда думала: ревізія в їдальні буває раз на місяць і звичайно в одні й ті ж числа. У неї ревізія була два дні тому. Виходить, майже місяць часу. Вона встигне повернути гроші. Звичайно, вона не зможе взяти одразу всю суму, треба лишати на протязі тижня щодня частину виторгу. А коли прийде ревізія, вона зізнається, що останні три тижні здавала виторг не повністю. Пояснювати вона не буде нічого. Адже не віддадуть її під суд, коли гроші виявляться в касі. Звичайно, її можуть звільнити з роботи. Нехай звільняють, вона давно проситься.

Через тиждень Ярослав Іванович одержав потрібні гроші. А далі вийшло так, як вийшло. Ревізія прийшла несподівано. Мабуть, хтось звернув увагу, що Ізольда здає інкасатору суму набагато меншу, ніж звичайно. Ізольда одразу призналася, що вона взяла з каси їдальні певну суму грошей на свої потреби і збиралася

повернути їх найближчим часом. Вона все ще сподівалася, що Ярослав Іванович віддасть гроші і врятує її. Але його заарештували. Мабуть, сталося якесь непорозуміння або хтось звів на нього наклеп. У наш час безневинних людей не судять,— Ізольда була спокійна. Скоро Ніниного вітчима звільнять, він повернеться, і тоді вся ця справа з'ясується.

— Ось і вся історія. Більше нічого не було. Дивись, уже світає. Тільки пообіцяй мені ще раз, що нікому й слова не скажеш,— ні батькові, ні Ніні. Ігоре, чому ти мовчиш, ти спиш?

— Ні, Ізольдо, я не сплю.

— Дай слово, що нікому не скажеш.

Ігор мовчав.

— Що з тобою?

Ігор сказав це лагідно, але голос його був рішучий:

— Ізольдо, все, що ти розповіла, я розумію, я так не зробив би, але я тобі обіцяю, що нікому не скажу: ні твоєму батькові, ні Ніні, нікому в селищі. Але владі, слідству...

— Ігоре, але ти ж слово дав,— злякалася Ізольда.

— Та я нічого й не кажу. Я нікуди не піду. У понеділок ти сама сядеш в автобус і поїдеш до прокурора.

— Але ж Ярослав Іванович просив...

— Саме так — тому ти й поїдеш, Ізольдо. Постарайся зрозуміти,— Ігор говорив наполегливо.— Цей чоловік узяв гроші в тебе, взяв потай. Тоді його заарештували. Хіба тобі не здається, що між цими обставинами може бути якийсь зв'язок?

— Ти навчився думати про людей погано, досі ти був не такий.

Це був перший докір, почутий Ігорем від дружини. Він замовк, далі сказав:

— Віра в людей, довір'я — це добре. Тільки вірити треба відкрито, щоб усі бачили. Від органів правосуддя не треба нічого приховувати. Від держави, від суспільства. Вони нас захищають.

На вулиці вже зовсім розвиднілося. У сусідній кімнаті прокинулися. Там ходили, тоді з кухні почувся брязкіт посуду.

У неділю цілий день приходили гості. Вони прагнули дізнатися, як почувують себе молодята, деякі допомагали господарям розставляти меблі по своїх місцях — увечері, коли святкували весілля, половину меблів витягли в коридор. Відносили посуд і стільці, взяті на вечір у сусідів.

Молодятам пощастило — наступного дня вони одержали кімнату.

Шляховий інженер Валерія Володимирівна перебралася у будинок шляховиків, її кімната в гуртожитку звільнилася. Кімната,

щоправда, холодна, маленька, більшу частину в ній займала грубо складена піч. Але Ігор та Ізольда були раді й цьому. Не вони перші починали спільне життя в такій комірчині. Коли люди щасливі, вони не звертають уваги на незручності. Навпаки, перший час незручності надають життю романтичного забарвлення, а далі, коли їх починають помічати, багато чого вже налагоджується. Кімната була зручна й тим, що в тому ж коридорі, мало не навпроти, була колишня кімнатка Ізольди, де лишився батько. Так що вони могли тепер жити однією родиною і харчуватися разом.

Меблів у них поки що не було, але обставити кімнату вдалося просто. Хтось прийшов і сказав, що в нього є стіл і він йому не потрібен, викидати шкода, так що беріть. Таким самим чином з'явився буфет і кілька стільців. Ліжко Ігор притягнув із свого гуртожитку.

Цілий день вони порядкували в кімнаті. Про поїздку Ізольди в прокуратуру говорити уникали. Не хотілося псувати настрої. Та що казати — й так усе зрозуміло: в понеділок вона повинна їхати. Ізольдї боляче було думати про майбутню поїздку. Вона ж підведе Ярослава Івановича: дала слово, а тепер поїде і порушить його.

У понеділок уранці Ігор провів Ізольду на автобус.

Від'їхавши від селища, автобус перегнав коня в упряжці. У легких санях сиділи Мір'я та Валерія Володимирівна. Ізольда помахала їм через скло. Валерія і Мір'я помітили її й замахали вслід автобусу.

Валерія і Мір'я їхали на будівництво Юлюкоскінської ГЕС.

Валерія відповідала за ділянку дороги від Кайтаніємського лісопункту до селища Хаукілахті. Будівники ГЕС теж користувалися цією дорогою — вивозили ліс. Оскільки самі шляховики не могли утримувати дорогу в належному стані, Валерія вирішила поїхати в Юлюкоскі і домовитися з керівництвом будівництва про допомогу. Бувала вона в Юлюкоскі й досі, але завжди в неділю і не в службових справах.

Мір'я їхала до Юлюкоскі вперше. Про цю будову їй розповідала Олена Петрівна. Дізнавшись, що Валерія їде в Юлюкоскі, Мір'я попросила взяти її з собою. Їй хотілося побачити на власні очі, як у Карелії будуються великі промислові підприємства, не якісь там маленькі селища, схожі на Хаукілахті з деревообробним комбінатом місцевого значення. До того ж у неї була й справа в Юлюкоскі. Будівельники збиралися з концертом до них, у Хаукілахті, і Валентин доручив Мір'ї про все остаточно домови-

тися, дізнатися, який реквізит потрібен буде гостям і що вони зможуть привезти з собою.

Пекка Васильєв, який звичайно неохоче давав коней на такі поїздки, посилаючись на те, що можна доїхати попутною машиною чи на лижвах, сьогодні сам підібрав кращого коня. Він дав дівчатам молодого жеребця Віркку, якого він беріг і по можливості намагався не використовувати на важких роботах. Пекка сам запряг коня в легкі карельські сани. І упряж він підібрав з прикрасами і бубонцями.

Молодий кінь, здавалося, насолоджувався тим, що нарешті міг мчати рівною наकोшеною дорогою. Валерія намагалась часом примусити його йти кроком, але той уперто біг рясю. Тільки шматочки криги, вилітаючи з-під копит, стукали об передок саней та дзвеніли бубонці. Валерія і Мір'я сиділи під теплим кожухом, якого їм передбачливо дав конюх.

Мір'ї досі ніколи не доводилося їздити кінями. Вірніше, вона то їздила, але повільно, спокійно. Колись у Фінляндії у названого батька був кінь, але то був робочий кінь, що ніколи не біг рясю. Мір'я згадала, як вони з Аліною колись їхали до церкви. Інші з гиканням мчали повз них, а їхній Полле ледве-ледве сунув кроком, спокійно озираючись навкруг. Мір'ї подобалося мчати отак, з вітерцем, їй хотілося, аби ця поїздка тривала якомога довше. Подумки Мір'я складала листа Нійло. Їй хотілося розповісти про сьогоднішню поїздку й про те, як їй добре. Чи, може, не варто про це писати: Нійло може подумати, що вона до нього не повернеться. Під час поїздки Мір'ї весь час доводилося говорити по-російському: Валерія не розуміла ні карельської, ні фінської. Це теж добре — тренування. Вона вивчатиме російську мову, коли навіть... Чому їй спало на думку оце «коли навіть»?

Мір'я говорила повільно, граматично правильними фразами:

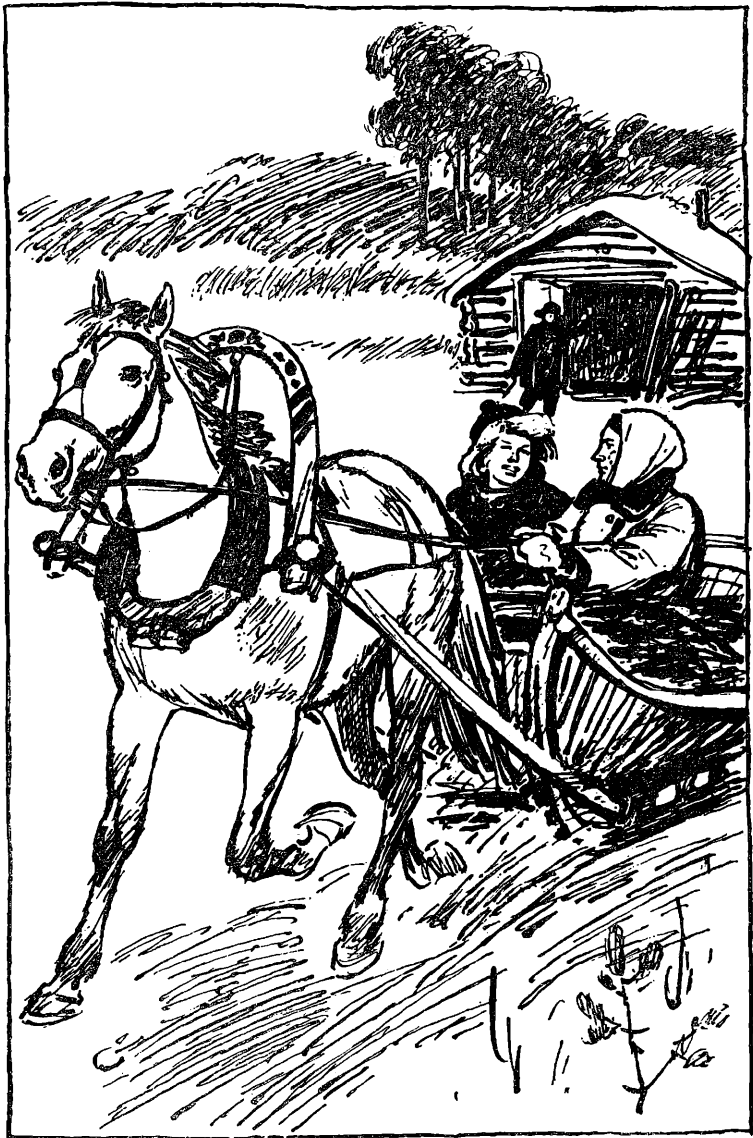
— Я бачила, як ти танцювала «Вмираючого лебедя». Ти танцювала в клубі Кайтаніємі. Я сиділа в залі. Ти танцювала добре. Коли ти танцювала, я думала: гарне мистецтво, чисте. Гарне мистецтво можна робити... Не робити, як це...

— Створювати,— підказала Валерія.

— Дякую. Гарне мистецтво можна творити,— Мір'ї хотілося запам'ятати це нове слово,— коли є чисті думки. Я правильно кажу?

— Мір'є, ти говориш абсолютно справедливо,— запевнила Валерія.— Коли художник творить, у нього мають бути чисті, благородні, гарні думки. Коли художник нещирий, люди помічають одразу. Ти розумієш? Яке слово тобі не зрозуміле?

— Усі слова я зрозуміла,— сказала Мір'я.— Але хіба художник ніколи не повинен думати погано?

— Ні, повинен. Він повинен також уміти ненавидіти, він повинен ненавидіти все те, що заважає людям жити.

— Так, я розумію,— відповіла Мір'я.— Але є й інше мистецтво... Модерні мистецтва. Ти мене розумієш?..— Мір'я не знала слів «абстрактне мистецтво»; тому вживала фінське «модерні», але Валерія зрозуміла і тільки кивнула у відповідь. І Мір'я вела далі: — Васелі казав, модерні треба розуміти, не можна його повністю заперечувати. А Вейкко Ларінен і мама говорять, що модерні — це дурниці; це не мистецтво, це — зброя ворога. Хто говорить правду — Васелі чи Вейкко з мамою?

— А ти сама як вважаєш?

— Я?.. Я погано знаю мистецтво. Але я люблю гарні картини і гарні вірші. Гарний реаліст добре. Поганий реаліст погано. Є один вірш — я не вмію перекласти цей вірш,— я люблю цей вірш. Гарні слова, і дуже хочеться думати. Писав цей вірш поет модерні. Я знаю, що він не ворог, він чесна людина... Я не вмію розказати.

— Чому не вмієш? Дуже навіть добре. Що я думаю? Я занадто мало знайома з абстрактним мистецтвом, щоб хвалити його чи лаяти. І я не хочу сказати, що погано все те, чого я не розумію. Модернізм — поняття ширше, ніж ми звикли думати. І не можна всіх модерністів ставити на одну дошку, розумієш? Модерніст — це шукач. Є такі російські поети — Ломоносов, Пушкін, Маяковський, Єсенін,— ти ж знаєш? — поети вони дуже різні, несхожі і жили в різні епохи, а ми їх усіх любимо. Ти кажеш: ось поет-модерніст, а пише гарно і примушує думати і людина він чесна. Ніхто не має права сказати, що він ворог і що все, що пише, дурниці. Хіба майбутні поети чи художники повинні писати точно так, як пишуть тепер, наслідуючи одні й ті ж канони? Життя ж іде вперед, так само й мистецтво...

Кінь легів як вітер, пофоркуючи й schrпуючи. Мір'я сиділа тиха й задумлива, далі сказала:

— Як це добре: не треба говорити, що погано все те, чого я не розумію! Життя теж таке: не все погано, чого я не розумію. Треба навчитись розуміти, тоді знатимеш, що погано, а що добре. Правильно я кажу? Я ще багато чого не розумію.

— І хочеш навчитись розуміти — чудово, Мір'є! Треба дивитися, вивчати, читати, а головне — самій жити справжнім життям.

— А коли я помилюся?

— То й що? Лише боягузи тремтять на кожному кроці, жахаючись помилок. Кому воно потрібне, таке життя, коли постійно боїшся помилитися. Кому потрібна людина, яка може крокувати тільки готовою, асфальтованою дорогою. Адже ті, хто буде до-

роги, не раз спотикаються об пеньки й каміння. Розумієш, що я хочу сказати?

— Розумію, Валеріє...

— І я теж, може, занадто часто помиляюся. І в житті, і в роботі. Трапляються гіркі непоправні помилки. Я тобі якось розповім про себе. Ось ти кажеш — я танцюю. Я люблю балет зі школи, захоплювалася ним у інституті. У нас була спільна балетна група двох інститутів. Володя теж танцював.

— Який Володя?

— Сьогодні я вас познайомлю. Він директор майбутньої ГЕС. Дуже здібний інженер. Він контролює будівництво, аж до найменших дрібниць. І приймає роботу. Він дуже талановитий інженер,— повторила Валерія і, помовчавши, додала: — І чудова людина.

Дорога піднімалася на скелясту сопку. Раптом з її вершини перед Мір'єю відкрилася картина, якої їй ніколи не доводилося бачити. Над лісом височів залізний міст, він тримався на двох залізних опорах. Мір'я встигла помітити, що цей міст разом з опорами рухався. Дорога опустилася в долину. Навколо знову був незайманий ліс і сніг. Далі дорога полізла під гору. І нарешті вони побачили ГЕС. Висока гребля простяглася впоперек широкого річища, перегороджуючи його. З двох боків по берегах здіймалися величезні скелі. На скелі стояло сіре, як усе навколо, приміщення з високими вузькими вікнами — головне приміщення ГЕС. На другому березі, яким вони їхали, серед високих сосен вони побачили десятків зо два двоповерхових жовтуватих будинків. Те, що Мір'ї здалося піднесеним до небес мостом, виявилось мостовим краном. Вантажна машина, що зупинилася під ним, мала вигляд маленької коробки сірників, кинуті під високу лавку. Біля каналу, прокопаного трохи нижче головного приміщення, працювали менші крани. У старому річищі по глибокому снігу йшли бульдозери, штовхаючи поперед себе брили скель. Звідси, з вершини сопки, порівняно з гігантським мостовим краном, вони видавалися маленькими працьовитими мурахами.

Похилим схилом Валерія і Мір'я спустилися до житлових будинків. Перед магазином, як звичайно, стояло багато вантажних машин, неподалік від нього була зроблена, як у давнину в селах, конов'язь.

Хоч Віркку ніколи тут не бував, він одразу здогадався, де його місце, і сам повернувся до конов'язі. Валерія послабила попрягу, зняла вудила, прив'язала коня і накрила попоною.

— Тепер дамо сіна, потім, коли він трохи висохне, води і тільки тоді овес.

Віркку звук до такого розпорядку. Він із задоволенням став знищувати сіно, розтріпав і розсипав увесь оберемок по землі.

До них квапливими кроками прямував молодий чоловік у синій куртці з блискавками, в оленьчих унтах і в кепці лижника. Він підбіг до Валерії і схопив її за руки.

— Мір'є, познайомтеся. Це — Володя. Зажди, тут тебе треба називати на ім'я й по-батькові — Володимир Михайлович.

— Дуже приємно,— Володя потиснув руку Мір'ї.— Валерія багато розповідала про вас. О, де ви дістали такого прудкого коня?

— Купили,— похвалилася Валерія.

Володя підсунув руку під попону.

— Вас треба полаяти. Навіщо так швидко гнали?

Віркку мотнув головою і вишкірив зуби, наче хотів сказати: що ти, мовляв, прийшов тут дівчат учити, а сам ти хоч щось розумієш у таких речах?

— Після такої дороги не гріх і чайку випити. У мене часу — одна година, навіть година й чверть. Ходімо до мене,— запропонував Володя.

Володя займав дві кімнати й кухню.

— Яке неподобство,— з удаваним обуренням говорила Валерія.— У декого з житлом так скрутно, хоч кричи, а він займає такі апартаменти. Неодружений хлопець живе сам у таких хоромах, ой-ой.

— У нашому селищі мешкає тільки майбутній колектив ГЕС. Чимало квартир ще зовсім вільні,— став пояснювати Володя Мір'ї,— а будівельники живуть звідси кілометрів за тридцять. На роботу їздять автобусом.

Мір'я крадькома спостерігала за Володею. Йй здавалося неймовірним, що такому молодому хлопцю могли довірити контроль над величезним будівництвом, над усім, що робиться під гігантським, піднесеним до неба мостовим краном. «Для балету він, мабуть, більше підходить» — подумала Мір'я.

— Він тут великий начальник, такий поважний, що навіть не вважає за свій обов'язок запропонувати жінкам роздягтися,— зауважила Валерія.

Володя відсунув убік чайник, який він хотів поставити на електроплиту.

— Допоможи спочатку Мір'ї,— командувала Валерія.

У квартирі було чисто, проте якийсь незатишно, цим завжди вирізняється житло самотніх чоловіків.

Володя попив з ними чаю, збігав напоїти Віркку і дав йому вівса. Тоді пішов на будівництво. Валерія і Мір'я рушили за ним. Треба ж Мір'ї побачити, що тут діється.

Назустріч їм ішов літній згорблений чоловік у пижиковій шапці, у валянках і в короткому модному пальті.

— Головний інженер будівництва,— шепнула Валерія.

Головний інженер люб'язно привітався з жінками, пробачився і звернувся до Володі:

— Володимире Махейовичу, погляньте осьь...— Він дістав якусь креслення.— По-моєму, тут помилка.

Володя уважно роздивився креслення, тоді дістав логарифмічну лінійку і щось швидко підрахував.

— Так, справді, Геннадію Олександровичу. З цими розрахунками ми ніяк не можемо погодитися. Краще вчасно виправити. Поки не пізно.

— Дякую. Я так і знав, що ви згодні, але про всяк випадок вирішив порадитися. Виходить, домовилися. А гості, гадаю, приїхали подивитися, як ми працюємо? — звернувся він до Мір'ї та Валерії.— Валерії Володимирівні, видно, сподобалося в нас, коли так часто стала навідуватися. Уже й у будні приїжджаєте.

— Так сподобалося, що навіть подругу привезла,— відповіла Валерія.— Тут є на що подивитися.

— Поки що нема на що,— відповів головний інженер.— Звичайна будова. Пробачте, мені час іти.

— Отак і виходить, коли розрахунки і креслення готуються за сотні кілометрів від місця будівництва,— сказав Володя, ніби Валерія і Мар'я були в курсі всіх його справ.— Прекрасний спеціаліст наш головний інженер. Років із тридцять буде гідростанції. Уявіть собі, який метод він використовує, коли монтує турбіни. Звичайно монтаж відбувається на місці. Зварникам тісно працювати. Їм важко, з'єднуючи частини вагою в кілька тонн, дотримуватися точності в міліметрах. А в нас турбіни монтуються на світлі, на просторі, он там, на спеціальній площадці. Це гарантує якість роботи. А тоді мостовим краном ми встановлюємо турбіну на місце. Економиться до того ж і час.

— Ти нам ще трохи поясни, і ми з Мір'єю теж навчимося монтувати турбіни,— підсміювалася Валерія.

Вони зупинилися на краю скелі. Ліворуч височіла гребля. Рівень води вже зараз був вищий, ніж місце, де вони стояли. Попереду і праворуч видно було нове річище глибиною метрів із тридцять. Дно його було всіяне уламками скель. У широких гніздах, підготовлених для турбін, на риштуваннях біля головного приміщення і в самому приміщенні, в його залах, працювали люди й машини. Сліпуче спалахувало електрозварювання. Люди на дні річища поряд з величезними скелями видавалися крихітними. Звідси, збоку, було важко зрозуміти, що кожен з них робить. Здавалося, вони працюють нецілеспрямовано, кожен робить, що хоче,

просто так метушаться й вовтузяться. Але так лише здавалося, бо Мір'я розуміла, що величезний мостовий кран створений і піднятий силою цих маленьких людей. Це вони загнуздали несамо-витий поріг, перегородили його греблею. Чим займається кожен з цих трудівників, знає головний інженер, який керує роботою, — літній солідний чоловік, що багато бачив на своєму віку. Знає Володя, Володимир Михейович, який вирішує, чію роботу приймати, а чію ні. Отак і відбувається зміна поколінь. Старе покоління передає те, що воно створило, своїм нащадкам, новому поколінню. Адже саме це покоління користуватиметься перевагами, які дадуть нові ГЕС, керуватиме ними, тому воно повинно знати, як монтуються машини. Воно повинно стежити за тим, аби в розрахунках не було тих помилок, яких припускалися досі. Як на будівництві, так і в житті.

Мір'я відчувала себе маленькою і безпорадною, коли ходила слідом за Володею і Валерією по будівництву. Все побачене буквально приголомшило її. Вона тільки всміхнулася, пригадавши, заради чого живе Нійло. Ділянка землі та власний будинок, акуратно пофарбована хвіртка та молоко, що кипить на власній плиті. І вона, Мір'я, повинна повернутися туди, стежити, щоб це молоко не збігло. Так, мабуть, така її доля. Але невже це її доля? Мір'ї не хотілося замислюватися над цими питаннями, але обійти їх вона теж не могла.

Валерія повинна була піти до начальника будівництва. Коли вона їхала сюди, то думала просто попросити допомогти їм: погодяться — добре, ні — то й ні. Але зараз вона вирішила, що не проситиме, а вимагатиме, наполягатиме. Адже вони, хаукілахтінці, допомагають будівельникам ГЕС, і будівельники теж мають їм допомогти. У них і техніки повно, і людей багато.

Але спершу Валерія провела Мір'ю до клубу. Приміщення клубу не відповідало масштабам будівництва, воно було невеликим, проте всередині було чисто й затишно.

— Тамара, — відрекомендувалася завідуюча клубом, молода, приблизно такого віку, як Мір'я, тільки дуже висока, набагато вища від неї. — Дуже добре, що ви, сусіди, почали до нас приїздити. Валерія Володимирівна і раніше бувала, та клуб же її не цікавить.

Тамара виявилася говіркою. Вона ні про що не питала, а тільки говорила. Вона навіть не поцікавилася, хто така Мір'я і чому вона погано володіє російською мовою. Йй було досить того, що Мір'я назвалася представницею молоді Хаукілахті.

— Та тут великий клуб і не планували будувати, — заторохтіла Тамара, оглядаючи приміщення клубу. — Адже цей клуб лише для персоналу майбутньої електростанції. А людей тут буде не-

багато. Приїзять до нас і будівельники, але в них свій клуб, тимчасовий, як і все селище. Вони, будівельники, сьогодні тут, завтра там. Давайте подивимося разом, що ми привеземо...

Мір'я тільки встигала кивати у відповідь чи хитати головою, коли Тамара запитувала, чи треба той чи той реквізит узяти з собою, чи підходить це для їхньої сцени. Мір'ї вдалося влучити момент і перерахувати, що не варто везти з собою. Тамара записала, Мір'я ще висловила побажання, щоб гості з Юлюкоскі приїхали трохи раніше, треба ж устигнути прорепетирувати на незнайомій сцені.

Уже вечоріло. Робочий день закінчувався. У клубі почався кінофільм, але Мір'я не зосталася, хоч Тамара її дуже вмовляла. Треба їхати додому, та й Віркку, мабуть, застоявся і змерз на холоді. Проте Тамара все ж умовила Мір'ю пообідати з нею: мати її, як стверджувала дівчина, приготувала таку солянку, яку ні в якій їдальні не знайдеш, і солянка справді була чудова.

На вечір стало трохи тепліше. Небо, як і досі, було безхмарне. Сяяли зірки, напрочуд великі і яскраві. Володя старанно вкрив Валерію і Мір'ю кожухом, далі передав віжки Валерії. Віркку рвонув з місця і побіг так прудко, що на повороті Мір'я навіть скрикнула, коли сани нахилилися і мало не перекинулись.

— Обіцяли допомогу,— сказала Валерія, коли вони виїхали на широку, очищену від снігу дорогу. Вона попустила віжки, і Віркку біг як хотів.— Уже завтра почнуть. У них багато машин і робочої сили теж вистає.

— Звичайно, Володя не відмовить,— підтвердила Мір'я.

— Ні, це залежить не від Володі,— стала пояснювати Валерія.— У будівельників своя організація, яка повинна будувати, а також клопотатись, щоб дороги були в належному стані. А Володя — представник майбутньої ГЕС. Він її начальник, він приймає роботи. У нього немає шляховиків.

Мір'я кивала. Звичайно, вона все розуміла, тільки не подумала про це. Йй хотілося, щоб Валерія розповіла побільше про Володю. Чи то Валерія вгадала бажання Мір'ї, чи то в цей момент думала не стільки про будівельників, скільки про начальника майбутньої ГЕС,— проте вона стала розповідати:

— Володя теж приїде в Хаукілахті на вечір. Може, ми разом виступимо. Ти не бачила Володю на сцені — він танцює чудово. А як він співає! І грає. Ще й вірші пише.

— А його вірші друкують?

— Ні. Він писав їх лише для мене.

— Тоді вони повинні бути чудові.

— Принаймні для мене вони чудові.

Вони помовчали. Мір'я була розчарована, як буває, коли

читаєш цікавий роман, розділ якого закінчується на найцікавішому місці, а наступний починається з чогось другорядного, нецікавого.

— З Володею ми разом училися. Тільки нехай це буде між нами,— сказала Валерія.

— Що буде між нами,— те, що ви вчилися разом? — запитала Мір'я.

— Ні, те, що ти зараз почуєш. Я нікому про це не говорила. Але тобі розповім. Я ж обіцяла колись розповісти.

РОЗПОВІДЬ ПРО ОДНУ ПОШТОВУ ЛИСТІВКУ

— Ми навчалися разом. Вірніше, не разом, а в один і той же час. Я в будівельному, він в енергетичному. Адже його спеціальність — електрика. Між нашими інститутами були тісні зв'язки. Ми ходили на вечори до них, вони до нас. У нас був спільний драмгурток і спільний танцювальний гурток. Так я познайомила-ся з Володею. Коли б ти бачила, як він танцює! Уперше ми танцювали разом... це був уривок з «Тристана й Ізольди». Ти бачила? Ні? Уривок з нього ти побачиш в Хаукілахті. Я тоді нервувала, боялася, що не впораюся. Хотіла вже відмовитися, хоча й знала, що замінити мене ніким. Адже в інституті я вважалася кращою балериною.

— Я бачила в Кайтаніємі!

— Ні, це не те. Так і не змогла відмовитися. Того вечора я танцювала, як ніколи. І старалася не заради себе і не заради присутніх на вечорі, а заради Володі. Ти розумієш, що зі мною тоді сталося? Я закохалася. Не могла дочекатися тієї години, коли ми разом будемо на репетиції. Я тоді навіть лекції не могла слухати. Тільки нікому не розповідай про це і не смійся. Як нам тоді аплодували! Уяви собі — нас викликають знову і знову, і весь час ми виходимо разом. Володя бере мене за руку, і ми кланяємося. І я відчувала себе найщасливішою людиною.

Ось із цього й почалося. Того вечора ми з Володею гуляли небережною Неви. Наступного вечора теж. А далі... А далі ми стали зустрічатися, тільки-но випадав вільний час. Студентам завжди не вистачає часу і грошей. У день стипендії ми сиділи в кав'ярні, звідти йшли до театру на оперу чи балет. Я все частіше бувала в них у інституті. Там ми теж виступали з концертами. Якось я помітила, що Володя подобається не тільки мені. Я помітила, що Ліза теж закохана в нього. Вона була гарна — струнка, з чорним волоссям, з великими чорними очима. На танцях вона завжди опинялася неподалік від нас. Володя іноді запрошував танцю-

вати і її. Я не могла дивитися, як вони танцюють. Одного разу я втекла з танців і цілий вечір проплакала. Я так ридала, що хоч викручуй наволочку. А наступного дня Володя подзвонив мені. Що зі мною сталося? Я зопалу відповіла: «Тобі й без мене цікаво». І кинула трубку. Одразу й пожалкувала: яка ж я дурна, чи варто так виявляти ревності. Володя подзвонив знову, сказав: «Не вигадуй». Кликав на прогулянку. Попереду були екзамени, часу лишалося мало, але я схопила пальто і помчала, як божевільна. Мала ж я сказати: нехай він танцює з ким завгодно, живе як хоче. Але нічого не сказала. Тільки сиділа в парку на лавці і плакала. А Володя гладив мою руку.

Була не лише Ліза. Була ще й Люба. Вона вчилася зі мною. Справжня красуня. Волосся в неї пухнасте, м'яке, золотаве. Таке як у тебе. А очі... своїми очима вона могла домогтися чого завгодно. Вона могла бути мрійливою і боязкою. У неї була дуже гарна фігура, плавна хода. Вона могла б стати балериною, коли б займалася. Але Люба не любила працювати — ні в навчанні, ні взагалі. Весь свій час вона витрачала на косметику, і гроші в неї теж ішли на це — різні креми та помади. Любі також подобався Володя. Вона крутилася біля нього, пускала бісики. Дівчата розповідали, ніби Люба сказала комусь: «І що Володя у Валерії знайшов». Знаєш, як це мене вразило, хоч вона казала правду — в мені ж нічого особливого. А тоді дуже прагнула стати красунею. Проте тут ніяка косметика не допоможе. Та я й не вмію нею користуватися... Віркку, Віркку, давай не поспішай. Послухай і ти, дай мені розповіді до кінця... Якось Володя пішов танцювати з Любою. Мені хотілося втекти, розплакатися, але я стрималася. Вони протанцювали один танок. Володя провів її на місце й повернувся до мене. Я поглянула на Любу: її очі тоді були зовсім не боязкі, не гарні, а люті. Одного разу ми збиралися кататися на човнах. Володя, я, Люба та інші дівчата. Але я не змогла поїхати, раптом захворіла. Увечері прийшов Володя.

— Вам було дуже весело? — запитала я.

— Дуже, — відповів Володя. — Ми розважалися, як діти.

— А Люба гарна? — запитала я.

— Так, гарна, але...

— «Але», що «але»?

Володя розповів, що не знав, про що з Любою розмовляти, що їй цікаво. Спробував заговорити про літературу, про мистецтво, навіть про міжнародне становище... А Люба все відповідала: тато теж так говорить, мама теж так думає. А що вона сама думає, Володя так і не довідався.

Далі приходили дівчата, розповідали, що Люба цілий день

упадала біля Володі. Я сказала: а мені що до того, вона ж дурна як пень. Цього не слід було казати, я не подумала. Адже все життя роблю дурниці. Хтось переказав їй мої слова, і вона вирішила помститися. І помстилася. Та ще й як!

Я тобі не говорила, що Володя закінчив інститут на два роки раніше від мене? Він старший від мене на два роки, хоча й здається таким молодим. Його залишили в аспірантурі при інституті. Він часто бував у відрядженнях — їздив по гідростанціях. Йому вже тоді довіряли важливі доручення. Він дуже талановитий інженер. Я закінчила інститут, мене направили в Карелію, в Хаукілахті. Він теж мав приїхати сюди, в Юлюкоскі. Звичайно, це не випадковий збіг, ти розумієш? Я приїхала навесні. Володя теж приїздив, ознайомився з місцем роботи і повернувся до Ленінграда. Він не закінчив якихось справ. Саме тоді Люба й помстилася. Раптом я одержую від неї листівку. Пише, як подрузі, що живе добре, їде на роботу до себе на Урал, питає, як мої справи. І далі, ніби між іншим, запитує, чи знаю я, що Володя збирається одружитися з Лізою?

Я нічого про це не знала й вирішила нічого не писати Любі. Замовила розмову з Володею. У мене серце колотилося так, що, здавалося, вистрибне з грудей. Запитала, як його справи. Він відповів, що за годину їде в Сибір. На два тижні, посилають у відрядження. Тоді я запитую його прямо: «Чи правда, що ти одружуєшся?» — «Збираюся, — відповідає він. — Правда». Більше я його ні про що не запитувала. Не пам'ятаю навіть, чи привітала його. Я покляла трубку.

Я все життя була занадто необачна і вирішила помститися Володі. Уяви собі, що я вчинила. Був у нас тракторист Борис, ти, мабуть, знаєш його. Мені він видавався тихим, добрим хлопцем. Він мені буквально проходу не давав. Ходив за мною і благав вийти за нього заміж. Я про нього була гарної думки, відповідала: мовляв, ти гарний хлопець, ти ще знайдеш собі дівчину до душі і таке інше. Мені нічого про нього розповідати. І ось я одержала цю листівку. Я гадала, що збожеволію. І здається, — справді так було. Я ні про що інше не думала — тільки, як би помститися. А тут знову цей Борис. «Гаразд, я згодна, кажу». Ми навіть весілля не відзначали. Я боялася, що за весільним столом зроблю якусь дурницю. Прожила я з Борисом десять днів, — коли приходить лист від Володі. Великий лист, дуже теплий. Пише про свої справи. А в постскрипті буквально слово в слово: «Нас тоді перервали. Я тобі ще раз скажу, що сказав тоді: так, я збираюся одружуватися. Лише дивуюсь, чому ти в цьому сумніваєшся. Ми одружимося одразу, тільки-но я приїду в Карелію».

— Чуєш, Мір'є, що він написав? — Валерія мало не кричала. — Що я тоді робила, думала, в якому була стані, не розповідатиму, не можу. Скажу лише: страшно, коли перестаєш вірити людям. Я повірила наклепу і перестала вірити Володі.

А тепер? Що зроблено, те зроблено. Володя все ще сподівається, що рано чи пізно я повернуся до нього. Ні, в нього немає нікого. Ні Лізи, ні Люби. Я не хотіла, аби він одружився з Любою. А Ліза, кажуть, стала хорошим енергетиком, як і Володя. От і все. Я нікому про це не розповідала, нікому...

— Борис? — Валерії не хотілося відповідати. — Та що про нього казати. Мабуть, любить мене. По-своєму. Ревнує до Володі. Коли вип'є, зчиняє сварку. Тепер він в армії. А що далі? Зараз уже нічого не вдієш... Може, Борис стане старший, порозумнішає. Адже він молодший від мене. Може, мені треба примусити його вчитися. Я ж можу йому допомогти.

Валерія замовкла. Потім сказала:

— Який Віркку в нас розумний. Все точно розрахував. Я закінчила, а він і привіз.

— Дякую, Валеріє, що ти мені довіряєш, — промовила Мір'я. — Це щось таке... хіба таке може бути! Я колись розповім про Нійло. Він у Фінляндії, чудовий хлопець.

— Так, — сказала Валерія. — І ти поїдеш до нього.

— Хто тобі говорив?

— Ніхто, — зніяковіла Валерія. — Ніхто. Просто спало на думку. Ти ж сказала, що Нійло там, у Фінляндії.

Мір'я недовіриливо поглянула на Валерію. Віркку весело заіржав, звертаючи з дороги до стайні, біля воріт якої стояв Пекка Васильєв, чекаючи їх.

Розділ десятий

У родині Коллієвих жили тихо й мирно. Ніхто не знав і не повинен був знати, яку бурю викликала в їхній оселі звістка про зраду Ігоря. Початок цієї бурі бачив тільки хлопчина, котрий приніс записку, та сусідки, що готували на кухні. Хлопчина одразу втік. Сусідки почали зойкати і теж пішли. У селищі знали тільки, що Марина, заспокоївшись, була навіть задоволена. Адже вона мало не зіпсувала собі життя, збираючись вийти заміж за такого негідника. Марина пояснила: вона ще недосвідчена, вчасно не роздивилася, який тип цей Ігор. Щоправда, вона й досі помічала, що Ігоря вабить до всього злочинного й нездорового. Ізольда зуміла привернути його до себе краденими грішми, що посилала йому на курси. До того ж Ігор воловодиться з Валенти-

ном. У шахи, мовляв, грають. Хто їх знає, чим вони займаються. Валентин давно показав, на що він здатний: будь-якої миті може розлютитися і дати волю рукам. А зараз йому Мір'я закрутила голову. Але ми ще побачимо, що за цяця сама Мір'я. Марина натякала на щось таке, чого інші не знали, але про що незабаром пошкодують. Дізнаються, мовляв, кого пригріли. А Ігор — украй зіпсована людина: хоч як вони, Коллієви, намагалися по-дружньому напучити його і навчити жити по-людському, нічого з цього не вийшло.

Люди ставилися по-різному до цієї події. Одні засуджували Ізольду, інші захищали її. У Ігоря теж були і друзі і люди, які не любили його. В усякому разі, після такого вчинку друзів у Ігоря не збільшилося, а до Коллієвих, навпаки, в селищі почали ставитися співчутливіше, хоч дехто позаочі й насміхався. Бабуся Хотора завжди була в курсі того, що відбувається в селищі і хто про що думає. Вона розповідала своїм кумасям:

— Іду я з клубу, бачу: бідолашна Марина мені назустріч. «Як живеш, Мариночко?» — питаю. «Добре живу, каже, бабусю Хоторо». Я ж її розумію, безталанну. Гірко в неї на душі. Такий хлопець покинув. На посміховисько людям. Ох, молодь нині пішла, ні, в наші часи хлопці такими не були. Ось мій як прийшов до мене свататися, хоч палицею жени — не проженеш. Так усе життя разом і прожили.

Співчуття жінок з народу завжди на боці тих, у кого горе.

Конюх Пекка Васильєв, який завжди турбувався про коней і якому ніколи було думати про людей, і той якось сказав Коллієву:

— Коли тобі знадобиться кудись поїхати, ти не шукай попутної машини і не йди на лижвах. Є ж у нас і коні. І не завжди вони зайняті.

Коллієв умів цінувати ставлення людей. Він казав секретареві партійної організації:

— Колектив у нас прекрасний. Народ розуміє, що добре, що погано. Кого підтримати і кому співчувати. Так само в питаннях моралі.

Спираючись на цю підтримку і співчуття, Коллієв міг висловлювати свою думку про людей, які вийшли з народу.

— Вейкко Яковичу, ти звернув увагу, що народ думає й говорить про Степана Ничипоровича?

Ларінен давно розмірковував про Степана Ничипоровича. Неймовірно роздута слава, урочисті виїзди на інші лісопункти, високі показники в роботі, яких Степан Ничипорович незмінно домагався завдяки винятковим, штучно для нього створеним умовам, остаточно закрутили йому голову. Він вважав, що йому все доз-

волено. Все частіше став випивати і навіть прогулювати. Змінилося і його ставлення до товаришів по роботі. Коли перед ним запобігали, він був добрий, щирий. Але досить сказати щось йому наперекір, одразу кидав презирливо: помовч, хіба не знаєш, з ким говориш? Люди віддячували тим самим: вони почали сміятися з нього. Іноді просто в очі говорили таке, що доходило мало не до бійки. На своєму лісопункті Степан Ничипорович вже зовсім не користувався авторитетом, тільки на інших лісопунктах був почесним гостем.

Ларінен знав усе це. І хоч він не був секретарем партійної організації лісопункту — парторгом лісопункту, як і досі, був Бородкін, — і хоч, здавалося, його це зовсім не обходило, був стурбований: пропадає людина. Адже він з дитинства знав Микина Степану, як звали Степана Ничипоровича в їхньому селі. І пізніше їм весь час доводилося зустрічатися. І навіть арена бойових дій Великої Вітчизняної війни, що пролягла від Льодовитого океану до Чорного моря, виявилася настільки тісною, що вони й там зіткнулися носом до носа. Сталося це у Східній Пруссії. Підрозділ Вейкко брав участь у бою разом із саперами сусідньої дивізії. Перед саперами було поставлено завдання зробити прохід у колючому дроті і через мінне поле і, перш ніж почнеться атака, підірвати дот противника. Підірвати дот пішов лише один чоловік. Щоправда, під прикриттям артилерійського вогню. Дізнавшись про це, Вейкко висловив свої сумніви комбату саперів, чи впорається один чоловік з таким завданням, атака ж повинна ось-ось початися.

— Не хвилюйся, — заспокоїв його комбат. — Я послав такого хлопця, який зробить навіть неможливе. Не вперше.

Далі командир пильно поглянув на Ларінена.

— До речі, той хлопець говорить по-російському з таким самим акцентом, як і ви.

Той ворожий дот злетів у повітря. І почалася атака.

Пізніше, вже після бою, Вейкко став шукати сміливця, який підірвав дот і який говорить по-російському з таким самим акцентом, як і він.

По траншеї йому назустріч ішов Микин Степана, такий самий високий, незграбний, як Ларінен пам'ятав його з довоєнного часу. Степана низько нахилився, але голова його весь час з'являлася над бруствером. Солдатська форма явно не личила йому: довгі руки мало не до ліктя висовувалися з рукавів, а колоші кінчалися там, де починалися халяви чобіт. Так, вигляд у нього був зовсім не такий, як належало бравому воїну-герою, котрий щойно здійснив подвиг.

— Емяс! — зраділо вилаявся Степана по-карельському, побачивши Вейкко.

— Не емяс, а Ларінен,— поправив його Вейкко, простягаючи руку, що одразу ж опинилася у ведмежих лапах земляка.

— Та я бачу, ти капітаном став,— сказав Степана.— Молодець.

— Наша справа — знаєш... Солдатська. Ну, як ти? Бачу, живий, здоровий, бачу. І чув — воюєш як слід.

Але тут почався артналіт, і поговорити вони не встигли. Домовилися тільки, що надвечір, коли буде спокійніше, знайдуть один одного, Степана знайде до Ларінена.

— Прийду, обов'язково прийду,— пообіцяв він.

І не прийшов: саперам дали нове завдання, і батальйон терміново перекинули в інше місце.

А тепер Коллієв питає, що він, Ларінен, думає про Степана Ничипоровича. Так, де в чому їхні думки збігаються: так не може тривати далі, бо пропадає людина. Але вони зараз згадували різні періоди життя Степана Ничипоровича: Ларінен пригадав їхню зустріч у Східній Пруссії, а Коллієв міркував над тим, що Степан Ничипорович казав про нього на весіллі Ігоря й Ізольди, як ганив його, забувши, скільки зробив для нього Коллієв, коли був начальником лісопункту.

— Чи тобі байдуже, яку людину в нас звеличують? Усі давно сміються з нього,— сказав Коллієв, бо Ларінен зволікав з відповіддю.

— Я от міркую,— глухо вимовив Ларінен,— чому саме зараз ти завів мову про нього. Що ж сталося?

— Ой, та ти ж не знаєш,— усміхнувся Коллієв.— Не знаєш, що він пиячить, прогулює. Де тобі знати? Я з Бородкіним розмовляв по телефону. Позавчора знову вийшов на роботу тільки після обіду. Ти гадаєш, що передовики такими мають бути?

— Чого ти мене питаєш? Хіба я його вшановував як передовика, хіба я йому створював особливі умови? Хто був начальником лісопункту — ти чи я?

— Я. Саме я сприяв його славі, і було за що,— відповів Коллієв. Він замислився, тоді зауважив, гірко посміхнувшись: — Так, сьогодні ми все розуміємо. А от спробуй все зробити правильно, коли займаєш керівну посаду.

— Ось бачиш — знову наші думки збіглися,— усміхнувся Ларінен.— Ти правду кажеш. Сьогодні ми всі розумні.

На берегах Сійкаярві три великих населених пункти і три первинні партійні організації — селища будівельників Хаукілахті, ферми Кайтаніємі і Кайтасалмінського лісопункту. У сусідів не-

рідко знаходилися спільні справи, і тоді три первинних організації провадили одні спільні збори.

Будинок, що зник, знайшовся на берегах Сійкаярві, ніхто не потягнув його далі. Точніше, знайшовся не будинок, а його частини. Тому й зібралися разом, щоб остаточно з'ясувати, як це так могло статися. Зустрівши Андрія, Мір'я запитала його:

— Усі кажуть, що зник цілий будинок. Поясни, будь ласка, як це трапилось. Мені ця історія незрозуміла.

Андрій хотів відбутися жартом, згадавши, як Ларінен коментував зникнення будинку напередодні Нового року в Кайтаніемі:

— У мого дідуся колись був хороший годинник. Довелося йому його продати, аби купити коня. А чому тебе так цікавить ця справа?

— Що, хіба не можна продати будинок?

— Чому не можна? — Андрій почав пояснювати: — Розумієш, у нас будівництво провадить держава, машини, будинки — все належить державі. Все робиться по плану. Але буває — раптом грошей іде більше, ніж передбачено за планом. Де їх узяти? Треба попросити додаткові кошти. Але це потребує часу. А в нас вирішили інакше: продали будинок, щоб швидше дістати гроші. Це — порушення фінансової дисципліни. От Воронов і одержав догану...

— То він же не собі взяв. — Мір'ї було жаль начальника: така чесна, гарна людина. Скоро повернеться Айно з маленькою дитиною, а йому оголосили догану, може, й звільнять з роботи.

Ніби вгадавши її думки, Андрій пояснив:

— Мені теж шкода його. Іноді так важко знайти вихід. Але нічого, переживе. Нічого з ним не станеться. Тільки краще керуватиме.

Андрій говорив спокійним тоном, наче нічого страшного не відбулося. Це заспокоїло Мір'ю — ніякої таємниці тут, виявляється, нема. Все просто. Просто і дивовижно. Особливо її здивувало, що ці робітники — Андрій, Ігор, Валентин — узялися за цю справу і начальник будівництва, якому всі повинні підкорятися, не може сказати їм: «Навіщо втручаєтесь? Вас це не обходить». Навпаки, йому навіть винесли догану. «Коли написати про це Нійло, він не повірить, — міркувала Мір'я. — Було б цікаво порадити йому: отак і отак, спробуй-но сунути свого носа й поцікавитися, як твій комерції радник розпоряджається фінансами фірми. Навряд, чи він звітуватиме перед Нійло...»

Мір'я заздрила Андрію та його друзям: вони наважилися поправляти начальника, а в неї не вистачає хоробрості втрутитися в дрібниці, з якими вона не згодна. Йй хотілося запитати, чому деякі будинки зовні фарбують у синій колір? Адже від житла,

пофарбованого в синій колір, віє холодом, воно видається неза- тишним. Але хіба запитаєш — раптом почуєш у відповідь: «Ти чого лізеш? Знову вчиш західній культурі...» Ні, краще мовчати. Вона, Мір'я, не має права говорити. А Андрій і хлопці мають.

Коли Мір'я розповіла матері про розмову з Андрієм, Олена Петрівна пояснила, як могло статися, що коштів треба більше, ніж відведено.

Словом, справа про будинок, що зник, була зрозуміла, всі погодилися з Коллієвим, який запропонував поставити на цьому крапку і більше не нервувати людей. «Блискавка» своє зробила, а тепер слід зайнятися важливішими питаннями. На порядку ден- ному майбутніх зборів персональна справа Степана Ничипоровича Карху. Це стосується не лише організації лісопункту, в якій Степан Ничипорович на обліку, адже людина він відома. Є над чим поміркувати, про що поговорити, думав Коллієв.

Місцем чергових загальних зборів трьох партійних організацій обрали лісопункт Кайтасалмі.

Одразу після роботи, нашвидку повечерявши, комуністи Хау- кілахті сіли на машину і вирушили в дорогу. Разом з ними по- їхав і Андрій. Треба ж було статися такому, що на одних і тих же партійних зборах обговорювалося питання про прийняття сина в партію і персональна справа батька.

Мір'я вирішила цього вечора прибрати в хаті, дещо випрати. А тоді, коли буде час, почитати. Вона ще не встигла нічого зро- бити, як прийшли Ніна й Ізольда. А слідом за ними, звичайно, з'явився Ігор. Його одразу послали рубати дрова, а дівчата разом прибрали кімнату і заходилися прати. Мір'я крадькома спосте- рігала за Ізольдою та Ігорем. «Які вони щасливі!» — думала вона й раділа за них.

Далі їй організували щось на зразок іспиту: Мір'я повинна була повторити пройдений матеріал з російської мови та історії.

А мимохідь Ніна повідомила:

— Васелі теж учиться. Сидить зосереджений, поважний. Я ска- зала, що піду до тебе. Він теж хотів піти, навіть підвівся, тоді сів. І нічого не сказав. Його не зрозумієш.

«Валентин теж якийсь дивний... — подумала Мір'я. — Смутний, говорить про щось другорядне, відводить погляд...»

Залишившись знову одна, Мір'я згадала, що вона ще не від- повіла на останній лист Нійло. Кілька днів тому від нього при- йшов лист, сповнений захвату: він тепер житель Хельсінкі, в ньо- го гарна робота, служить у впливового комерції радника — рід- ного брата Ортьо. Мір'я намагалася уявити братів разом — поважного комерції радника і завжди скромного, простого й муд- рого Ортьо.

Вона хотіла написати відповідь Нійло, але щось заважало їй взятися за перо. Ні, вона, звісно, напише, але не сьогодні. Та й мати має скоро прийти.

Була вже перша година ночі, коли хаукілахтінці повернулися зі зборів. Мір'я ще не спала. Перед нею лежав роман «Як гартувалася сталь» російською мовою. Колись вона читала цей твір фінською, він їй сподобався, і тепер дівчина вирішила почитати його в оригіналі.

— Тут так тепло! — вигукнула Олена Петрівна, коли ввійшла до кімнати.— Я зовсім змерзла в машині.

Мати прийшла не сама. У коридорі хтось витирав ноги, тоді відчинилися двері.

— Заходь, заходь, Мір'я ще не спить.

Зайшов Вейкко. Олена Петрівна стала пояснювати дочці:

— Бачу, світло ще горить, вирішила — нехай людина погріється, вип'є чайку. Живе сам — навіть чай нікому приготувати. Ти довго думаєш так жити, Вейкко?

— Сам не знаю. Все гадаю, що я тут — тимчасово. Шкода покинути село. Ось мати видужає, повернуся на ферму.

Олена Петрівна і Вейкко Ларінен жадібно ковтали гарячий чай. Тільки взявшись за третю склянку, Вейкко передихнув і, добродушно всміхнувшись, промовив:

— Як там наш бідолашний Степана? Мабуть, цілу ніч не спатиме.

— Так, у нього є тепер над чим подумати,— відповіла Олена Петрівна.

— Ну, як ви там вирішили щодо Степана Ничипоровича? — поцікавилася Мір'я і одразу замовкла: вона знала, що про рішення закритих партійних зборів не заведено говорити публічно. І тепер була дуже здивована, коли Вейкко та мати почали розмовляти про це. Втім, вони не стільки розповідали Мір'ї, скільки самі ділилися враженнями. У машині всі сиділи мовчки, обмірковуючи те, що сталося на зборач.

— Я навіть не чекала, що так поверне...— сказала Олена Петрівна.

— Чого ти не чекала? Такої критики? — запитав Вейкко.

— Такого повороту.

— Якого повороту? — Мір'я дивилася на них очікувально.

— Так, Мір'є, сьогодні нашому герою люди сказали все, що в них було на душі,— почала Олена Петрівна.— Все пригадали.

— І те, що загордився, і те, що почав пиячити,— перераховував Вейкко.— Ти розумієш — ми з ним вирости разом, з багатьма він разом воював, разом працюємо. І ось маєш — задер носа.

— Ніс його й так добре видно, про це теж так і сказали. Мовляв, такого носяру здалеку видно,— додала мати.— Здається, це Ховатта говорив.

— Так, він. Вийшов виступати з люлькою, потім тицьнув її в кишеню, мало не пропалив. Справедливо він казав: мовляв, однаковими дерев'яними ложками юшку сьорбали, а тепер Степану подавай срібну чашу з золотом виделкою.

— А хто його вихваляв? Вони ж самі. Ті самі люди, що сьогодні його критикували,— розмірковувала вголос мати.

Вейкко спохмурнів.

— Люди, люди, але не так просто все відбувалося, було за що Степана Ничипоровича шанувати. Біда тільки, що вчасно не придивилися, куди чоловік іде, що з ним діється...

— Та облиш ти...— Олена Петрівна махнула рукою.— Якраз вчасно. Нічого страшного не сталося.

— Ні, Олено Петрівно, я давно думав...

— Думав і нічого не робив. Подякуй, що Коллієв напоумив.

— Ну, Коллієв — це інша річ. Взагалі не знаю, чи дійшло до нього, що, власне, йому дісталася більше, ніж Степану Ничипоровичу.

Мати пояснила дочці.

— Ось я й кажу, що не чекала такого повороту. Отож критикуємо ми Степана Ничипоровича, лаємо на всі заставки, в чомусь навіть перебираємо міру. Я теж піддаю жару, а сама вже боюся, як би не переборшити. Так критикували, так лаяли, що Коллієву тільки й лишилося підсумувати: отак і так, хоч як нам боляче... А хіба йому боляче, він того й домагався, щоб Степана виключили з партії. Мовляв, усі схиляються до такої думки. Як йому хотілося, аби склалася саме така думка. Тоді ми напосілися на нього! Хто це тобі таке пропонував! Хто ти такий, щоб нам диктувати, яке рішення приймати! І пішло, і пішло... Про Степана й забули. Ось про який поворот я кажу.

— А головне, сказали,— додав Вейкко,— Степана ми знаємо, свій чоловік, ми його критикуємо, ми й рішення ухвалимо. Добре сказано. Не знаю, як Коллієв це зрозуміє... Е-е, та вже третя година...— І Ларінен підвівся.

Мір'ї хотілося запитати ще про одне:

— А збори ж були закриті?

Вона чекала, що Ларінен скаже: так, і тому нехай уся їхня розмова не виходить за стіни цього будинку. Але він сказав:

— Ну то й що? Для правди немає зачинених дверей. Я хотів би, щоб, наприклад, про цей випадок знали всі. Отак ми й живемо,

— А Андрій,— Мір'я поквапилася поставити ще одне запитання і не помітила, як підкреслено Ларінен промовив останню фразу.— Його прийняли в партію?

— Звичайно. Це ж Андрій!.. До речі, вигляд у нього був навіть трохи ображений.

— Хто ж його скривдив?

— Розумієш, хлопець дуже серйозно готувався до цього дня. Не тільки вивчав Програму і Статут партії. Це само собою зрозуміло. А — внутрішньо. І в роботі, звичайно. Для нього це — велика подія. І так само для всіх нас. А вирішили питання про його прийом буквально протягом двох хвилин. Ось що його... ну, не образило, краще сказати — збило з пантелику. А що говорити, коли все зрозуміло і його всі знають. Ну, я пішов. На добраніч.

Мати й дочка не відразу заснули. Мір'ї хотілося ще багато про що запитати.

— А як сам Степан Ничипорович? Як він?

— Так, йому важко, але нехай подумає. Що сказав? Та що він мав говорити? Сказав, що все справедливо, все правда.

Мати розповіла, як після обговорення Степан Ничипорович вийшов у фойє, де зібралися чоловіки. Він дістав з кишені зім'яту пачку цигарок, але в ній виявилася тільки одна, й та поламана, шпурнув пачку в кошик для сміття і попросив:

— Хлопці, дайте закурити.

Курив він з насолодою, глибокими зтяжками, похнюпившись і думаючи про щось.

— Виходить, завтра знову їдеш? — запитали його.

Степан Ничипорович відповів не одразу:

— Нікуди я, к бісу, не поїду. Ну їх під три чорти. В ліс я поїду. Ось.— Помовчав, додав: — І ділянки особливої мені не треба. Невже ви думаете, що... Адже на будь-якій ділянці ліс однаково валиться.

— Це ми знаємо. Знаємо, що пилку ти в руках ще вмієш тримати.

Усі розсміялися. Степан Ничипорович теж усміхнувся.

— А підлогу ти теж до дідька пошлеш? І ходитимеш по такій самій, як у інших?

— Підлогу ламати не буду. Підлога добра,— відповів Степан Ничипорович.— Я тут міркував, і спало мені на думку таке — треба помінятися будинками.

— З ким?

— Кажуть, у дитсадку підлога холодна. А в мене будинок не менший і підлога тепла. Нехай переходять. У мене ж підлога така, що дітки ніде скапку не заженуть.

— А з сином ти, виходить, уже помирився?

— А що мені з сином? Син у мене такий як треба, викапаний батько. Голими руками не візьмеш...

Мати пояснила Мір'ї:

— Степанові Ничипоровичу перепало й за те, що підлогу в своєму домі постелив дошками, взятими з того будинку, що був зник. За свої гроші купив, але Коллієва це не зупинило.

— Мамо,— запитала знову Мір'я,— а що було б із Степаном Ничипоровичем, якби його виключили з партії?

— Що? — Запитання видалося матері по-дитячому наївним.— У нього забрали б партійний квиток, і він більше не вважався б членом партії.

— А ще що?

— Хіба цього мало?

— І він не позбувся б роботи, домівки, його не вислали б нікуди?

— Дурненька! Що ти говориш? Так само валив би ліс, жив, як і досі.

— І заробляв би так само?

— О господи! — Олена Петрівна навіть сіла. Вона жила з дочкою вже кілька місяців і вважала: Мір'я сама все зрозуміє, що діється навколо, як і чим люди живуть. Вона тільки зрідка пояснювала дочці те, що могло бути їй незрозумілим, і те, про що Мір'я сама запитувала. А найголовніше, найсуттєвіше так і не сказала.

Мабуть, небагатьом радянським матерям доводилося пояснювати таке своїм дорослим дітям.

— Мамо, чому це так страшно, коли виключають з партії?

— Та ось Матті Матікайнен — теж комуніст,— почала Олена Петрівна і одразу зрозуміла, що так нічого не поясниш.— Там, у Фінляндії, інші умови, інша обстановка.— І твій батько теж був комуністом...

— Мамо, ти мені дуже мало розповідала про батька..

— Так, Мір'є, мало. Про багато що, дочко, я ще не встигла розповісти. Сама не розумію, чому так вийшло. Все ніколи. Твій батько, Мір'є, був...

РОЗПОВІДЬ ПРО ЮНАКА І ЮНІСТЬ

Село, в якому народилися й вирости Олена й Микола, нічим особливим не відзначалося. Село як село, всього двадцять хат. Але самі жителі вважали, що їхнє село особливе. Адже не даремно найкращі птахи — лебеді — задовго до великоддя, коли навкруги ще лід та морози, прилітали саме до них. Село розташовалося на березі протоки, яка тільки в січні, в найлютіші морози,

покривалася кригою, схожою на кисіль із затверділого снігу. Майже всю зиму туман клубочився над бистриною. Озера ще скуті кригою, а на протоці лебедів сила-силенна. Подивився з берега, і здається, що протока вкрита чистим-чистим снігом, який гойдається на хвилях.

Село славилося гостинністю. Та горе тій людині, яка зважилася б, заради розваги потривожити лебедів, стрільнути в них, аби просто полякати. В жодній хаті, навіть у жодній лазні йому не дозволили б переночувати і жоден житель не пригостив би його ні ковтком води, ні крихтою хліба. Чоловіки відвели б його якомога далі від села і звелили б забиратися геть і забути дорогу в їхнє село. А хлопчаки випроводили б його градом твердих сніжок.

У кожному селі було своє свято. У них святкували покрову. У цей час до них з'їжджалися сусіди, а сусідами в північній Карелії вважалися всі села на відстані шістдесят, а може, й сто верст. На покрову в селі не було ні багатих, ні бідних, всі намагалися пригостити якнайкраще, навіть змагалися, хто зуміє ліпше прийняти гостей, накрити стіл якомога багатше. Гостей мало не силоміць хапали просто з-за столу, тягли в іншу хату і знову саджали до столу. А пригощати було чим: адже покрову зустрічають восени, коли діжки повні ягід і грибів, коли сир і ряпушка самі лізуть у сіті, коли в лісі повно дичини і коли господар уже знає, яку скотину забити на м'ясо і яку лишити. А бувало, що в якійсь бідній родині і не збиралися різати єдину теличку чи вівцю, а тоді раптом вирішували: чого її жаліти, гуляти — то й гуляти, ми не гірші від інших. Нічого не шкодували, хоч знали, що, коли прийде різдво, майже всім його нічим буде зустрічати. Господь із ним, з різдвом. Це свято сусіднього села, нехай вони й запасуються. Та що різдво! Після нього ще зимі кінця не видно, а на весну — це знали з досвіду — не буде ні м'яса, ні риби. Може, в когось залишиться трохи грибів чи морожених ягід, та й годі. Про хліб нема чого й згадувати. Часом навіть соснова кора, восени заготовлена про запас і висушена, кінчалася раніше, ніж наставала весна. Але кінчалася зима, і знову прилітали лебеді. Люди раділи: дивися, й літо незабаром, а там знову осінь зі своїми дарами і знову покрову.

— Так ми й жили, Мір'є, так минуло наше дитинство.

Просто до села підступав густий бір, за ним починалося озеро з багатьма островами, а за озером височіла величезна скеля, з якої видно було на десятки кілометрів. Скелю називали Хійскалло — Чортова скеля. Розповідали, ніби її облюбував чорт, приходив і сидів годинами. Видно, чорт той дуже любив природу,

бо місце вибрав чудове: куди не кинеш оком, скрізь краса — незліченні острови, затоки, ліси, скелі. Навіть дихання перехоплює.

— Гарно в нас було, Мір'є. Отаке було те село, де ти народилася. Тепер його нема. Спалили його. Ох, я ж збиралася розповісти про батька...

Микола ріс без батька, але добре пам'ятав його. Йому було років чотири, коли карели — вкотре! — проганяли непроханих гостей зі своєї землі. Миколин батько загинув під Вокнаволоком. Жили вони бідно. Їхня скосбочена хатина була найгіршою в селі. Щоправда, поряд з хатиною стояв зруб п'ятистінного, досить великого будинку. Миколин батько взявся було будувати для своєї молодії дружини і первістка-сина справжній будинок, але не добував. Зруб почав гнити, розвалюватися і став улюбленим місцем дитячих ігор.

У селі відкрили школу. Спершу в порожньому будинку, господарі якого в роки бандитської авантюри втекли до Фінляндії й zostалися там. Тоді побудували справжню школу, невелику, щоправда, але місця в ній усім вистачало: село було маленьке, і один учитель вів усі чотири класи...

Не так тоді жили й працювали, як тепер. Микола сяк-так закінчив чотири класи. Сяк-так не тому, що погано вчився. Учився він старанно. Але матері було важко. І йому весь час доводилося відриватися від навчання, ходити на заробітки. Хоч і заробляв малий копійки, а все-таки... То на сплави, то в лісі. Після четвертого класу продавець магазину взяв Миколу до себе в помічники. Звичайно, це був не справжній магазин. Звичайна комора, в якій продавали продукти. Продавця, підсліпуватого дідка, викликали на місячні курси перепідготовки. Освіта ж у нього теж була два чи три класи церковнопарафіяльної школи. Микола залишився в магазині сам. Продуктів навезли перед бездоріжжям багато, і людей наїхало чимало з усіх сіл. Ось Микола й торгував — хлібом, борошном, рибою, м'ясом якимсь, цукром, тютюном. А продавця все немає й немає. Курси вже закінчилися, а він не може приїхати, дороги розвезло. Затяжна була осінь. Скує озеро кригою, а днів за два знову вітер поламає кригу, знову замерзне. Прибув човен з продуктами, затягли мішки до Миколи в комору, а через день він дивиться — від мішків із крупою пара піднімається. Хлопчик бігає, мало не плаче — добро пропадає. Зібралися чоловіки, склали якісь там акти і розподілили крупу на корм для скотини, за повну ціну, здається.

І ось нарешті приїхав якимсь чином чи пройшов лісами дідок. Прибіг уночі, весь тремтить, підняв хлопчика з постелі. «Скільки тобі років?» — питає. «Тринадцять з половиною». Дідок за головою схопився: «Закон, кажє, є, не можна неповнолітнім магазин до-

віряти. Гроші ж хоч є в тебе?» — «Здається, є трохи». — «Де? Покажи».

Уночі з ліхтарем пішли в комору. Микола відсуває якісь ящики, ломом піднімає напівгнилу мостину, виймає з-під неї брезентовий мішок, повний грошей. Як не бути грошам: майже два місяці торгував. Порахували гроші, вранці перевірили залишки товару. Все збіглося, все виявилось в порядку. Дідок обнімає хлопчика — молодець, мовляв, тільки от розлучатися треба. Вік не той. Закон не дозволяє.

— Отак, Мір'є, твій батько теж був торговцем, але не таким, як... цей... комерції радник твого Нійло.

— Навіщо ти так, мамо? Нічого ж не вирішено... з Нійло.

У роки колективізації Олена й Микола вже були комсомольцями, Микола навіть секретарем осередку. Освіта тоді в нього була вже сім класів. Комсомольський осередок працював активно. Так працював, що іншим за приклад ставили. Вони їздили по селах і, так само, як у себе дома, організовували вечори художньої самодіяльності, Микола навіть з доповідями виступав. І непогано виступав. Читав він дуже багато. Його в селі любили й говорили: далеко піде хлопець, бо розумний, працьовитий, чесний і справедливий. Ним захоплювалися, хвалили його. Всі були переконані, що Микола не залишиться в селі, а поїде вчитися і буде великою людиною. Тільки вона, Олена, не могла навіть уявити собі, що Микола поїде куди-небудь, і вона не бачитиме його... Але заради нього — в цьому тепер, через багато років, можна признатися — вона теж їздила виступати по селах, хоча ніяких талантів у неї не було.

Їздили вони то на лижвах, то кіньми. Боже ти мій! — про які високі матерії вони розмовляли, сперечалися! Що тільки не планували. Говорили, що ревнощі, наприклад, — це пережиток капіталізму в свідомості людей, продукт почуття власника. Олена мало не плакала з досади, вона теж так казала, а сама ревнувала. Та ще як ревнувала! У сусідньому селі жила одна дівчина. Справжня красуня і співала гарно. Вона завжди їздила з ними в культпоходи. І теж через того самого Миколу. Олена це знала, вірніше, не знала, а відчувала. До Олена Микола ставився, як до друга, до товариша по комсомольській роботі. І тільки. А до Ірї... Олені було боляче і прикро від того, що в ній, активній комсомолці, жили пережитки капіталізму, жили ревнощі.

Ір'я закінчила педагогічний технікум і повернулася в своє село. Олена була у відчаї, вона розуміла, що не їй бути суперницею вчительки. І ось одного разу проводилася конференція вчителів. Микола теж опинився в райцентрі, мабуть, не випадково.

Пішов на вечір учителів, де була Ір'я. Всі гарно вбрані, а він прийшов як справжній сільський хлопець — у чоботях, без краватки. Ір'я навіть танцювати з ним не пішла: їй було незручно за нього.

Так Микола й Ір'я посварилися. Микола не розумів Ір'ю і не хотів зрозуміти. Поступово вони стали одне одному зовсім чужими. Щоправда, Ір'я спробувала помиритися з ним, але марно.

Може, тоді, а може, й раніше Микола помітив, що Олена любить його, такого, який він є, — простого хлопця, в чоботях, без краватки... І не вона, а він сказав їй, трохи засоромившись: «Олено... Я давно думаю про тебе... Ти — хороша...»

— Просто, Мір'є, так? Що він у мені хорошого знайшов? Але він сказав те, що думав.

І так само просто, через тиждень після весілля, Микола мовив: «Олено, я хочу вступити в партію». Його прийняли. А чому вона тоді не вступила? На це запитання важко відповісти. Якби її запитали про це, Олена, мабуть, відповіла б, що ще не вважає себе готовою, достойною бути членом партії. Тепер вона вважає інакше. Хіба вона могла сказати, що не готова до вступу в партію? В ім'я чого ж жила, вчилася, працювала? Вона була активною комсомолкою, йшла туди, куди посилали, де була найбільш потрібна. Працювала в колгоспі, біля худоби, а навесні, влітку і восени — в полі. Якось, узимку, коли колгоспу дали завдання допомогти ліспромгоспу, Олена пішла в ліс, працювала сучкорубом. Хіба вона не робила все так, як її чоловік? Може, тільки менше читала, ніж він. Та й то намагалася не відстати. І все-таки, коли Микола вступив у партію, вона вважала це цілком природним, інакше бути не могло, а про себе думала, що ще не настав її час.

— Отак, Мір'є, — іноді людині самій важко визначити, гідна чи не гідна вона стати членом партії. Але трапляються важкі моменти, коли немає часу розмірковувати й думати, коли треба одразу визначити, хто ти. Тому в роки війни часто бувало так, що безпартійний перед боєм залишав заяву: «Якщо загину, вважайте мене комуністом». І багато хто загинув комуністом, хоч і без партійного квитка. Твій батько теж загинув комуністом.

Далі мати розповідала, як народилася Мірка. Незабаром молода сім'я переїхала на лісопункт. Микола став готуватися до вступу на заочне відділення лісотехнічної академії.

— Цей час і я трохи пам'ятаю, — докинула Мір'я. — Пам'ятаю, як батько сидів за столом, а волосся спадало йому на чоло. Він махне головою, відкине його назад і знову читає. Волосся в нього було темне.

— Так, темне і м'яке. І вдача в нього була лагідна. Я теж пам'ятаю, як ти сиділа в ліжечку. Сидиш і все дивишся через загородку, як батько вчиться.

Микола наполегливо готувався до екзаменів, але складати їх йому не довелося: його чекали інші випробування, суворіші й жорстокіші. У неділю дізналися про початок війни, а в понеділок уранці батько поїхав у військкомат. Перш ніж піти, він довго тримав донечку на руках, цілував її, пестив, тоді поцілував дружину і сказав:

— Що б не сталося, бережи доньку.

Але вона не вберегла. Коли їх евакуювали, налетіли літаки, поспіпалися бомби. Вона запам'ятала на все життя крик донечки: «Ма-а-мо!» Далі яскравий спалах — і нічого не стало.

Коли вона опритомніла, то побачила, що лежить на ношах і її несуть лісом. «А де Мірка? — ледь спромоглася вона запитати. — Де моя дочка?» — «Не було Мірки, не було дочки», — відповіли їй. Та Олена Петрівна вже не чула, вона знову знепритомніла.

Партизани, які підбрали її на дорозі серед убитих жінок і дітей, сказали правду. Мірки на дорозі справді не було. Бо перед партизанами цією дорогою пройшли фінські солдати, які гнали колону військовополонених. Вони побачили, що біля тіла матері плакала дитина, й звеліли полоненим взяти дівчинку, так Мірка опинилася на чужині.

Три місяці Олена Петрівна пролежала в госпіталі. І там дізналася, що її спіткало ще одне страшне лихо — загинув Микола. Так вона лишилася одна.

Були сльози — видимі й приховані, були думки — тяжкі, як камінь на серці. Здавалося, все втрачено, в житті нічого вже не зосталося.

Але життя тривало, і тоді вона вирішила вступити в партію, і здійснила це рішення щойно виписавшись з госпіталю. Вона вступила, щоб зайняти Миколіне місце. І замість нього почала вчитися заочно — в будівельному інституті.

— Отак минула наша юність, Мір'є. Юність твого батька і моя. Батько поліг під Масельською. Так, час іде. Ми давно стали дорослими. Ми і наша країна теж. Пора вже. А юність наша, коли згадуєш, все ж була непогана. Нехай ми були наївні, багато чого не розуміли, багато що робили не так, а все-таки...

Мір'я дивилася на матір затуманеними очима. Їй хотілося ще розпитати матір, але вони й так засиділися, незабаром, мабуть, почне світати. І вона запитала тільки:

— Мамо, а можна поїхати на те місце, де було... наше село?

— Звичайно. Ми неодмінно поїдемо. Я сама шкодую, що давно не була там. Все справи, все ніколи. Там зараз будеється нове селище.

Мати помовчала, тоді додала:

— А Степан Ничипорович вступив у партію того ж року, що й твій батько.

У суботу був вечір художньої самодіяльності будівельників Юлюкоскі. Мір'я вважала, що вона зі свого боку зробила все, аби вечір пройшов добре. Домовилися про спектакль, костюми привезли, афіші вивішено заздалегідь, клуб натоплений.

Але Мір'я помилилася. Завідуючий клубом Валентин попросив її допомогти гостям з Юлюкоскі під час спектаклю. «Чому б тобі не вести спектакль? — переконував він. — Зміст п'єси ти знаєш. Який реквізит привезли з Юлюкоскі і що є на місці — знаєш, які костюми їм потрібні — теж знаєш». Словом, у Валентина виявилося доволі причин, аби заявити, що Мір'я може впоратися з цією роботою, і, коли вона відмовиться, вечір може провалитися.

Мір'я не збиралася відмовлятися. Тільки подумала — може, хто-небудь інший міг би краще впоратися, ніж вона. Але далі вирішила: ні, вона не може допустити, щоб через неї зірвався вечір, вона зробить усе, що зможе, коли взялася. До того ж їй доручили ще й оголошувати номери програми. Тут дівчина стала відмовлятися: вона погано говорить по-російському, та й взагалі не вміє виступати. Але де там. Валентин заперечив: номери треба оголошувати двома мовами: російською і фінською. І коли вона вимовить якесь слово не так, зробить неправильний наголос, це нічого, зрозуміють. Та й до того ж їй слід набувати практики в мові.

У суботу Мір'я пішла з роботи раніше від інших. Дядько Орто провів її словами:

— Иди, йди, впраємося. Ти доведи там, що в нашій бригаді вміють не лише стіни фарбувати. А ми прийдемо, подивимося.

І Мір'я старалася. Задовго до початку репетиції вона перевірила, чи всі на місці. Вона так палко взялася за справу, що стала розпоряджатися й командувати завклубом. Валентине, неси туди, Валентине, постав сюди, ні, не так, отак. І Валентин мовчки підкорявся.

Мір'я не розуміла Валентина. Всі в селищі вже знали, що вона збирається повертатися до Фінляндії. Щоправда, дівчина нікому не говорила про це, але люди якось дізналися. Тільки Валентин, здавалося, нічого не чув. Мір'я сподівалася, що він прийде до неї, запитає, і навіть обміркувала, що йому відповість. Але Валентин нічого не питав, і непомітно було, щоб збирався

питати. Тільки ходив приголомшений. І з Мір'єю розмовляв, наче боявся дати їй можливість сказати те, що не хотів би почути. А от Васелі... тільки-но довідався про намір Мір'ї, одразу вилаяв, а тепер уникає її. Привітається і йде собі геть.

— Що ти там шукаєш? — запитала Мір'я, помітивши, що Валентин нишпорить у комірчині під сходами, де зберігався різний непотріб.

— Десь у нас була картонна коробка. Вона могла б правити за книжкову полицю.

— Господи, та вона вже давно стоїть на сцені.

— Справді? Давай подивимося ще...— бубонів хлопець.— Давай понесу стіл. Тут така пилюка. Дивись не забрудни кофту. Я зараз збігаю по щітку.

Валентин приніс щітку і став чистити Мір'їну кофту.

Прийшов Вейкко Ларінен. Він довго стояв біля входу і замислено дивився, як клопочеться Мір'я. Коли дівчина помітила його й підбігла, щоб привітатися, він сказав:

— Я щодо твого від'їзду...

«Теж знайшов час...» — подумала Мір'я.

— Ти ще не забрала своєї заяви? — запитав він.— Ми ж домовилися: нехай полежить поки що в сільраді. Річ у тому, що я їду,— вів далі Вейкко.

— Надовго?

— Тижнів на два. На Україну. Там відбудеться суд.

— Суд?

— Так. Я їду туди свідком у справі Ярослава Івановича.

— Що, його судитимуть? За віщо?

— Не знаю.

— Мір'є, ти йдеш чи ні? — гукали зі сцени.

— Ну, бажаю успіху,— Ларінен простягнув руку.— Виходить, домовилися?

Мір'я потиснула йому руку й побігла на сцену.

Зал був повний-повнісінький. Спектакль пройшов без будь-яких несподіванок. Мір'я завмираючи стежила в щілинку з-за куліс і відчувала себе щасливою: в успіху спектаклю є і її внесок. На сцені все стояло на своїх місцях і головний герой, коли він, переживаючи й страждаючи, метався туди й сюди по сцені, не наштотхувався на столи і стільці.

Мір'ї знову довелося співати, і співала вона краще, ніж у Кайтаніємі; оголошуючи номери, вона іноді неправильно вимовляла слова російською мовою, але одразу ж поправлялася й усміхалась, ніби пробачаючись. Вона спустилася в зал, щоб побачити танок Володі й Валерії. Глядачі викликали танцюристів кілька разів. Вони вибігали на сцену знову і знову і, тримаючись за

руки, кланялися. Мір'я з таким захопленням аплодувала їм, ніби сама була причетна до щастя й радості, якими світилися обличчя Валерії й Володі.

У програму вечора довелося внести деякі зміни: прибігла Ніна й стала сіпати Мір'ю за рукав.

— Я не можу виступати, не можу.

— Чому?

— Ой, Мір'є, Мір'є! Якби ти знала!

— Що сталося?

— Вейкко Якович їде...

— Так, знаю. Все буде гаразд, повір мені.

— Вірю, Мір'є, але я сьогодні не можу виступати. Зрозумій мене. У мене в голові все переплуталося. Слухай, попроси Ізольду. Вона добре читає вірші.

— Гаразд. Скажи їй, щоб вона прийшла сюди.

Ніна привела Ізольду.

— Справді, Мір'є? Але... Що скажуть люди?

— Вони зрадіють побачивши тебе,— запевняла Ніна.

І не помилилася. Ізольду зустріли бурхливими оплесками.

— Спасибі,— тільки й змогла вимовити Ізольда. Вона прочитала вірш Володимира Морозова. Читала спершу затинаючись, але далі заспокоїлася, почала декламувати з піднесенням.

— Вечір пройшов чудово,— сказала Олена Петрівна, коли Мір'я прийшла додому.— Де ти так довго була?

— Там така заметіль. Валентин проводжав мене.

— Виходить, знову заметіль,— промовила мати, без будь-якого натяку, але Мір'я розсміялася.

— Цього разу ми не заблукали. Тільки трохи прогулялися селищем. Він теж сказав, що вечір пройшов чудово.

— А що він ще говорив?

— Нічого. Тільки, прощаючись, мовив: «Мір'є, не їдь». І більше нічого. Попрощався і пішов. Дивак.

— А твоя заява ще в сільраді?

«Навіщо мати запитала про це?» — поморщилася Мір'я: у неї був такий гарний настрій, і зовсім не хотілося говорити й навіть думати про це болісне питання.

Нічого не відповівши, вона стала накривати на стіл.

Коллієву ніхто не доручав піклуватися про справи комсомольської організації, але хіба він міг бути байдужим, коли питання таке важливе, а парторга Вейкко Ларінена немає в селищі, і ніхто не знає, коли він повернеться.

Ігор сам повідомив райком комсомолу, що сталося в його особистому житті. Він тільки шкодував, що забракло рішучості і че-

рез це у своїх стосунках з Мариною зайшов далеко. Він вважав, що в нього немає морального права бути секретарем комсомольської організації, і просив райком звільнити його від цих обов'язків.

З райцентру приїздив якийсь хлопчина. Розмовляв з Ігорем, розпитував у Марини й Ізольди, як же так сталося. Але, певно, хлопчина був занадто недосвідчений, і тому на бюро райкому Ігоря не покарали за морально-побутовий розклад, просто погодилися задовольнити його прохання. Стурбований тим, що таке важливе питання не вирішено належним чином, Коллієв прийшов до Воронова: демократія демократією, а допомоги порадою молоді треба.

Коллієв говорив, що секретарем повинна зрештою стати людина бездоганної поведінки, принципова, вмілий організатор. На жаль, таких людей мало, а ті, хто відповідав би цим вимогам, не підходять через формальні міркування. Наприклад, Марина цілком підійшла б, хоч вона і його дочка, але Марина не член бюро і до того ж у неї догана.

— Давай зачекаємо Ларінену,— порадив Воронов.

— Найбільш підхожою кандидатурою був би Андрій,— вів далі Коллієв.— Але кажуть, він збирається їхати до батька, на ліспункт.

— Так, я чув. Батько його кличе. І райком комсомолу теж вважає, що Андрій потрібніший там, треба пожвавити роботу комсомольської організації.

— Чи ось іще Валерія Володимирівна,— знайшов Коллієв ще одну кандидатуру.— Жінка освічена, дружина солдата, вміє керувати... але... така вже нині молодь пішла. Ходять чутки — вона збирається залишити чоловіка. Чув?

Воронов став нервувати:

— Поки що ні. Як тільки ми збудуємо селище Хаукілахті, я лише те й робитиму, що вечорами видивлятимусь, хто з ким зустрічається і хто кого збирається покинути.

На цьому розмова урвалася. Питання про нового секретаря комсомольської організації так і лишилося невирішеним. Ігорю довелося виконувати свої обов'язки до чергових виборів.

...Пилорама працювала. З-під пилки виходили дошки, траплявся і брак. Машини возили будматеріали на об'єкти. Одні з них доставляли вантаж на місце призначення, інші загрузали в снігу, тільки-но звертали з шосе. Скликалися наради, перебудовували роботу, виправляли помилки і робили нові. Часом Олена Петрівна зауважувала Воронову, що той знову прийшов на роботу неготовий. Духовому оркестру, яким керував Наум Сидорович, до-

велося припинити репетиції — Коллієв забрав інструменти. Незабаром усе владнали, побудком повернув інструменти дітям. Мір'я, сміючись, запитувала в матері, невже хаукілахтінці не можуть зібратися і домовитися одразу про все, щоб не скликати зборів щовечора, то з одного, то з іншого приводу. Нова завідувача ідальнею пішла в декретну відпустку, і треба було знайти заступника. Багато хто вважав, що Ізольда повинна повернутися на свою роботу, але вона й чути не хотіла про це. Валентин раз у раз скаржився, що клубу виділяють занадто мало коштів і ні за що купувати необхідний реквізит. Люди сперечалися, скаржилися, сварилися. Серед заметів виростали будинки, і, шойно новий будинок підводили під дах, сніг засипав його. Коллієв приймав заяви про надання путівок у будинки відпочинку й санаторії, домагався цих путівок і знову приймав заяви, підписував розпорядження про оплату лікарняних листків, оформляв протоколи, а вечорами записував у товстий зошит свої спостереження про людей та про їхні помилки. Такі речі слід пам'ятати, на всяк випадок, вважав він.

Так ішло життя, і всі знали, що так воно і йтиме далі, поки не збудують селище та деревообробний комбінат. А тоді вони, будівельники, знову поїдуть на нове місце.

Вечорами старі згадували молодість, зітхали, що раніше, мовляв, усе було інакше. Молодь була не така, життєрадісніша, енергійніша, морально витриваліша... Молодим ніколи було сперечатися зі старими. Вони квапилися побудувати селище в Хаукілахті та гідростанцію в Юлюкоскі, вони водили трактори, машини, керували кранами, випускали «Блискавки», бігали на репетиції драмгуртка, готувалися до екзаменів, грали в шахи, ходили на лижвах, зав'язували дружні стосунки й розривали їх, присягалися в коханні і вимагали пояснень...

Це були будні Хаукілахті.

І ось повернувся Вейкко Ларінен. У день його приїзду в селищі одержали й газету, в якій була велика стаття про судовий процес.

Люди збиралися в клубі послухати Вейкко, прийшли в робочому одязі, похмурі, збуджені, стривожені: прийшли не на свято.

Ларінен зійшов на трибуну, оглянув зал, ніби вишукуючи когось, без чийої присутності він не міг розпочати. Почав він хрипко, уривчасто.

— Я ще жодного разу в житті не потрапляв у таке незручне становище. Я доводив слідчому, як добре він...— Ларінен не назвав прізвища. Всі знали, про кого йдеться...— Як добре він працював у нас, я захищав його, хвалив. Дорогі товариші, знаєте, хто дихав з нами одним повітрям у Сійкаярві?..

ФІНАЛ ОДНОГО ЖИТТЯ

Ніниного вітчима не завжди звали Ярославом Івановичем. Колись жив собі Роман Долгожилов, син колгоспника. Він був не здібніший від ровесників, сільських хлопчаків, але батько й мати вирішили дати йому вищу освіту: вони не хотіли, щоб син лишався малограмотним, як вони. Після середньої школи хлопець вступив до сільськогосподарського інституту. Екзамени він сьак-так склав, з курсу на курс він теж ледве переходив і закінчив інститут з посередніми оцінками. У ті часи спеціалістів сільського господарства було мало, вони були потрібні і на практичній роботі, і для наукових досліджень. Роман прагнув потрапити в аспірантуру, але з його дипломом не варто було про це й мріяти. Його направили на роботу в колгосп. Романа це дуже образило, бо в аспірантурі залишили його однокурсника Олега, людину, яку він не любив. Олегу навчання давалося легко, в нього на все вистачало часу, він був активним у громадських справах, займався спортом, встигав ходити в театри і багато читав, набагато більше, ніж належало за програмою. Ректор інституту й викладачі часто закликали брати приклад саме з Олега. Товариші любили його за щирю вдачу, чого не можна було сказати про Романа, який сприймав успіх будь-якої іншої людини як особисту образу. Прикриваючись словами про дружбу й товариськість, він говорив про Олега, що той хоче поставити себе над іншими й прагне справити гарне враження на начальство. Ніхто не сприймав ці Романові слова всерйоз, а він усе більше й більше замикався в собі.

Якось Олег у гуртожитку сказав, що в нас забагато часу, зусиль і коштів інколи витрачається на такі відкриття в галузі сільського господарства, які в деяких західних країнах уже давно стали справою практики і дали добрі результати. Роман запам'ятав Олегові слова і повідомив про них куди слід. На цьому наукова кар'єра Олега урвалася. Але Роману від цього не полегшало: він однаково залишався в колгоспі.

Почалася війна. Лейтенант Роман Долгожилов був призваний до армії і потрапив на фронт. Взводу, яким він командував, дали завдання прикривати з флангів головні сили полку, коли полк відступав на нові рубежі. Місцевість була болотиста, і фашисти не могли ввести в бій танки. Під прикриттям нищівного кулеметного вогню фашисти пішли в атаку й наблизилися до окопів. Лейтенанту Долгожилову стало страшно. Ось вони йдуть, пімці, яких ніхто й ніде не зміг зупинити. А що може вдіяти їхній взвод перед такою силою! В той час, коли інші спокійно відходять у тил, він, Долгожилов, повинен прикривати їх і загинути. Все це миттю промайнуло в його голові. Але найбільше боявся смерті,

що наближалася до нього. Він, командир, так і не дав команди відкрити вогонь, а кинув позиції, відступивши разом зі своїм взводом. Так фланг лишився відкритим, і противник скористався цим. Полк не встиг закріпитися на нових позиціях, йому довелося відійти далі на схід. Лейтенант Роман Долгожилов попав під трибунал. Його боягузтво дорівнювалося зраді. Час був такий, що за такий вчинок могли присудити до розстрілу. Роман Долгожилов розумів це і під час суду тремтів од страху. На свій величезний подив, він побачив за столом трибуналу... Олега. Як це могло статися, він не розумів. Але це був Олег, на його петлицях були кубики лейтенанта. Олег теж упізнав його, і йому стало соромно за свого колишнього товариша по інституту. Олег сидів, не підводячи голови, немов перед судом був не його товариш, а він сам.

Справа була зрозуміла. Роман сам не заперечував, що злякався. Олег щось шепнув судді на вухо. Той здивовано підвів голову, Олег знову щось говорив, суддя спохмурнів і заперечливо похитав головою.

Суд довго радився. Коли звинуваченого привели вислухати вирок, Олег поглянув на нього підбадьорливо. Суддя прочитав постанову трибуналу: лейтенант Долгожилов Роман Назарович зрадив через боягузтво і заслугове вищої міри покарання, але, враховуючи його молодість, і недосвідченість, і те, що він виявив боягузтво вперше, військовий трибунал вважає за можливе замінити смертний вирок тюремним ув'язненням строком на десять років і позбавляє Романа Долгожилова офіцерського звання. Військовий трибунал вважає за можливе відправити засудженого в штрафний батальйон, де він зможе своєю мужністю спокутувати провину.

У той момент Долгожилов був безмежно радий. Йому вдалося уникнути смерті, він лишився живий. Але тільки в той момент. Уже по дорозі в штрафний батальйон він став міркувати інакше. Щоб виявити свою мужність, треба весь час дивитися смерті в очі. А він не здатний на таке.

Штрафний батальйон займав оборону. Ворог наступав. Під прикриттям артилерійського вогню йшли танки.

Батальйон уперто втримував позиції. На вогонь відповідав вогнем, на смерть — смертю. Він складався з людей, які в хвилину слабкості вчинили помилку. Їх послали в цей батальйон, аби вони довели на ділі, що вміють воювати за батьківщину. І вони доводили. Штрафний батальйон не відступав і там, де інші вже відійшли. Колишній лейтенант, а тепер рядовий Долгожилов чув гуркіт вибухів, тріск пострілів, стогони пораних. Чув, але не бачив. Він лежав на дні воронки, ввіткнувшись обличчям

у пісок. Коли хтось його й бачив у цей момент, то, мабуть, подумав, що цей чоловік уже змив кров'ю ганебний злочин, віддав найдорогоцінніше, що мав,— життя. Але Долгожилов хотів жити і не збирався помирати. Він лежав і думав про те, що він утретє і востаннє на краю загибелі. Годі. Однаково війна закінчиться перемогою німців, ніяка сила їх не втримає. Так чи варто воювати зараз,— навіть коли німців зупинять, йому, Долгожилову, однаково доведеться відсидіти десять років у тюрмі. Цих «коли» було більше, ніж бажання воювати: в той момент він зовсім не думав про народ, про Батьківщину, про обов'язок.

Нарешті батальйон дістав наказ про відступ. У першому бою Долгожилов залишив позиції без наказу, тепер був наказ, але він не залишив їх. Він лежав на дні воронки доти, доки не прийшли німці. І тут він четверте опинився на краю загибелі. Товстomorдий фашист, наставивши автомат, пильно дивився на Долгожилова, міркував, мабуть, чи брати в полон цього росіянина, що стояв перед ним з піднятими руками і тремтів від страху, чи натиснути спусковий гачок. І, мабуть, вирішив — дідько з ним, візьму. Долгожилову щастило: свої помилювали його в трибуналі, ворог пожалів на полі бою.

У таборі для військовополонених Долгожилов намагався показати свою покірність і слухняність. І це було помічено. Долгожилова поставили старостою одного села, де він нікого не знав. Але комендант був ним незадоволений. Ночами партизани заходили в село, а староста тільки безпорадно розводив руками. Долгожилову погрожували відправити його назад в табір, адже його випустили звідти з умовою, що він в усьому допомагатиме окупантам. Долгожилов попросив послати його туди, де він знає місцеве населення. У себе на батьківщині він справді виправдав довір'я своїх хазяїв. Він знав кожного із своїх земляків, їхнє минуле і їхню вдачу, він міг безпомилково сказати, в якому будинку варто робити обшук. Він знав місцевість і міг провести каральні загани туди, де переховувалися партизани. Неподалік від села був концтабір, де за колючим дротом були батько й мати Долгожилова. Комендант домігся дозволу звільнити батьків зрадника. Роман сам поїхав за старими в табір. Старий батько, який помирав з голоду, лежав на нарах; зібравши рештки сил, він трохи підвівся на ліктях і привселюдно плюнув синові в обличчя. Після цього Роман уже не пішов у жіночий барак, де була його мати.

Німці почали відступати. Роман Долгожилов тепер розумів, чим закінчиться війна. Розумів він і те, яка доля чекає зрадників батьківщини після перемоги. Німців зовсім не хвилювало, що станеться з їхніми поплічниками. Фронт був ще далеко, але Дол-

гожилов уже тремтів од страху й безсилля. Він вважав: чим менше буде в майбутньому свідків та очевидців його злочинів, тим краще,— і по можливості позбавлявся від них. Він командував каральним загоном, палив, розстрілював, вішав. Він метався, ніби звір, навколо якого стискається кільце облави. Досі він задрив тим, у кого попереду було майбутнє, зараз він їх ненавидів.

У концтаборі він зустрів одного чоловіка із сусіднього села, тракториста Ярослава Івановича Дубовика. Долгожилов знав, що Дубовик втратив на війні сім'ю і що в нього нема близьких родичів. Після війни його ніхто не шукатиме. Долгожилов пішов до Ярослава Івановича і пообіцяв влаштувати втечу з табору. Це неважко було зробити, бо йому допомагала німецька розвідувальна служба. Німці поставили Долгожилову одну маленьку умову: йому дали пароль, який той повинен був пам'ятати і прийняти по ньому людину через багато років, коли, звичайно, виникне потреба.

Ярослав Іванович утік, але недалеко. Через два кілометри від табору Долгожилов власноручно застрелив його, і на цьому закінчилося існування Романа Долгожилова і почалося нове життя Дубовика. З документів концтабору пізніше з'ясувалося, що Дубовик справді втік. Незабаром у радянських військах з'явився чоловік на прізвище Дубовик Ярослав Іванович.

Закінчилася війна, Ярослав Іванович довго їздив по країні, переходячи з місця на місце, і все боявся. Він боявся всього. Боявся зустріти людей, які знали справжнього Ярослава Івановича. Боявся давніх знайомих, котрі могли впізнати в ньому Романа Долгожилова. Боявся незнайомих — раптом хтось відкличе його вбік і назве пароль. Нарешті він приїхав у Карелію і знайшов тут місце, де зміг спокійно жити майже двадцять років. Але й тут він намагався жити непомітно. Коли людина погано працює, про неї говорять. Можуть навіть написати в газеті. Ярослав Іванович намагався бути гарним працівником. Але він не прагнув у передовики, бо портрети передовиків вивішували на Дошці пошани і навіть друкували в газетах. Самотній чоловік завжди звертає на себе увагу, а Ярослав Іванович не хотів вирізнятися навіть у цьому: він одружився на вдові-солдатці. До прийомної дочки Ніни ставився уважно. Пасинок Васелі залишився в дитбудинку, Ярослава Івановича задовольняло й це.

Але якось надійшов лист на ім'я Ярослава Івановича Дубовика. Почерк був незнайомий, та Ярослав Іванович зблід. У листі було буквально кілька слів: «Здрастуй, Романе Назаровичу Долгожилов. Як на мене, ти можеш і надалі залишатися Ярославом Івановичем Дубовиком, але я попросив би у відповідь зробити послугу в одній справі. Мені потрібно п'ятсот карбованців. Я мо-

жу зачекати два місяці. Надішли. Харків. До запитання». Через два місяці прийшла листівка: «Я від тебе нічого не одержав, термін наближається до кінця. Сподіваюся, ти не хочеш неприємних наслідків».

Ярославу Івановичу довелося дістати й вислати гроші. Але так чи інакше на його слід натрапили: може, той, хто вимагав гроші, все-таки повідомив про нього. Свідків злочинів Долгожилова знайшлося багато: йому, незважаючи на всі старання, не вдалося усіх їх знищити.

Свою розповідь Ларінен закінчив словами:

— Роман Долгожилов відбувся занадто легким вироком — його засудили тільки до страти.

Ніна та її мати не були в клубі і не чули цих слів Ларінена, через нервові потрясіння вони потрапили до лікарні. Людина може багато витримати. Вона може навіть жити в товаристві зрадника рік чи два. Та коли тебе обдурюють цілих двадцять років — це вже занадто. Маленька Сандра теж була в лікарні: вдома про неї нікому було б піклуватися. Рідко, але буває й так, коли дитині краще, якщо вона не дізнається, хто її батько.

Ізоolda теж не чула розповіді Ларінена. Прочитавши в газеті про процес над зрадником, вона зі сльозами на очах помчала на автобус і поїхала до райцентру. Вона знову розповіла в прокуратурі те, про що розповідала Ігорю в їхню першу ніч. Повернулася ввечері, пригнічена і схвильована. Вона вважала себе мимовільною пособницею зрадника, ладна була понести покарання, але з неї тільки посміялися й сказали: «Ви відбулися штрафом у сумі п'ятсот карбованців, вам вистачить».

Люди розходилися мовчки. Ніхто не хотів ні про що говорити. Тільки зітхали, гмукали, похитували головами.

Марина йшла із клубу одна. Батько затримався на ганку клубу і заговорив з кимось про свої справи, але той махнув рукою і буркнув: «Та що зараз говорити, теж знайшов час», — і пішов.

— Марино, стривай! — гукнув Коллієв услід дочці, але та не схотіла його чекати. Вона наздогнала гурт дівчат, які йшли попереду, й хотіла йти з ними, але, помітивши її, дівчата пішли швидше, і вона знову зосталася одна. Марина прийшла додому, засвітила світло й роздяглася. Незабаром повернувся батько. Дівчина розігріла взяті з їдальні котлети і закип'ятила чай. Мовчки повечеряли. Коллієв був збуджений і їв жадібно, не помічаючи, що їсть. А Марині зовсім не хотілося їсти. Вона покопирсала виделкою котлету, відсунула тарілку і почала неквапливо пити чай, розгублено дивлячись у чорне вікно.

— Що з тобою? — нарешті запитав батько.

— Нічого.

Коли Марина прибрала зі столу, батько покликав її до своєї кімнати.

— Сідай,— Коллієв підвівся і поступився місцем біля письмового столу.

— Що знову? — незадоволено запитала Марина, але слухняно сіла за стіл.

На столі лежав розгорнутий зошит. У ньому була почата стаття під заголовком «Ти збираєшся кинути солдата?».

— Молодець, це буде потрібна стаття,— похвалив Марину батько.— Вона примусить багатьох замислитися.

Марина відсунула зошит убік. Коллієв поклав перед нею аркуш паперу і попросив записати деякі думки. Так вони досі й робили: батько ходив по кімнаті, обдумував і диктував, а донька записувала.

— Давай подивимося, що ж це виходить.— Коллієв став роздивлятися стелю, ніби там була написана відповідь на його запитання.

Марина сиділа з олівцем наготові.

— Гнилий лібералізм. Політична сліпота, безпечність, відсутність пильності,— перелічував Коллієв.— Подивимося, що сталося.— Марина малювала на папері знаки запитання.— Найпідступніший з підступних зрадників батьківщини майже двадцять років переховується, його пригрів Ларінен. Про що це свідчить? Саме про те, про що я говорив напочатку. Коли не про гірше. Ізольда допомагала зраднику батьківщини грішми. Ларінен і її захищав. Секретар комсомольської організації одружився з цією самою Ізольдою...— Олівець в Марининих руках зламався, батько помітив це.— Ну, не треба нервувати... Інженер Валерія Володимирівна збирається залишити свого чоловіка-солдата... Всі ці факти мають між собою щось спільне. Так, так. А ставлення до державної власності? Розбазарили цілий будинок, продали його, і за це нікого не виключили з партії. А інструменти? Вони дорого коштують, а Ларінен звелів віддати їх дітям, нехай бавляться. Ми з тобою завжди казали правду, але нас не слухали. Ми були принципові, але нас не підтримували.

Раптом Марина шпурнула олівець на стіл:

— Тату, облиш!

— Що облиш? Що з тобою? Так, так, розумію, цей Ігор... Але ти повинна бути вище.

Тоді сталося те, чого Коллієв ніяк не чекав. Марина, його Марина, яка завжди слухала його й поважала, раптом схопилася й змахнула на підлогу папери зі столу.

— Що, що з тобою?

Дівчина схлипнула й істеричним голосом, ковтаючи сльози, закричала:

— Я більше не можу. К бісу — все, чуєш? Усі ці папери, всі, всі! Хіба ти нічого не бачиш? Усе селище переживає... Ніна в лікарні... Вона просто божеволіє... Її мати теж... Ігор утік від мене... до Ізольди. І що нам до Валерії, нехай тікає... всі тікають. Ти знаєш, чому Валентин ударив Ігоря?.. Чому? А я знаю. Через мене. Зараз на вулиці дівчата втекли від мене, вони уникають мене, ніби я заразна. Я розумію все, все, не думай...

— Мариночко, донечко, заспокойся! — Коллієв простягав тремтячою рукою склянку з водою. — Випий валер'янки, я зараз знайду...

— Сам пий! Дай мені висловитися до кінця... Всі щось роблять. Живуть, люблять, ненавидять, думають, б'ються, вибачаються... А тільки я завжди кажу правду. Чому я повинна бути єдиною принциповою людиною? Чому я маю бути вищою за всіх? Чому я не можу жити, як усі живуть, ти чуєш? Чому? «Ти збираєшся кинути солдата?» — Марина побачила зошит і схопила його в руки. Вона вирвала ці сторінки, роздерла на дрібні клаптики й кинула на підлогу. — Збираєшся кинути? Чому я не можу нікого кинути, чому?

А цей будинок... Та хіба ти захищав будинок? А чому ти пішов копати яму Степану Ничипоровичу? А чому ти знову програв, пошився в дурні? Тому, що ти думав, ніби завжди маєш рацію, лише ти непогрішимий. Він назвав наш дім гадючим кублом. Ти образився... Ти вважав себе вищим. Ось вона твоя висота, а він сказав справедливо, ти чуєш? Адже ми справді випускали отруту і зараз, щойно... — Марина стала топтати клаптики паперу на підлозі, — ось, ось вона, твоя принциповість... Твоя правда... Ти береш крапельку правди і краплю брехні, змішуєш і виходить отрута... І ніхто не може тебе викрити, бо це не правда й не брехня. Це отрута, чуєш, отрута...

І Марина кинулася в свою кімнату, вткнулася обличчям в подушку й заридала.

Коллієв схопив пальто. Він ніяк не міг потрапити в рукава. Накинув пальто на плечі, вискочив на вулицю й хотів бігти за лікарем, проте передумав. Адже Марина і в присутності лікаря може випалити ті самі слова. Треба заспокоїти її самому.

З Марининої кімнати чулися ридання. Вона то плакала вголос, то знову тихо схлипувала. Коллієв копирсався в домашній аптечці. Висипавши всі таблетки й пляшечки з коробки на стіл, він нарешті знайшов валеріанові краплі. Руки його тремтіли, коли він капав валер'янку в склянку з водою.

Він узяв склянку і випив воду сам.

Нійло повертався з Хельсінкі.

За вагонним вікном пропливали покриті снігом озерця, річечки, галявини й островці лісу. Давно знайомий зимовий пейзаж, до якого око вже звикло і який спостерігаєш спокійно й байдуже. От серед заметів промайнула червона хатина з білими наличниками вікон. Поряд з хатиною хлів та комора. А позаду лишився жовтенький будинок, з великими вікнами, в сучасному стилі. У ньому, певно, живуть заможніші господарі. Луки з сінником, перед сараєм віз, накладають сіно. Щоразу, коли край лісу чи на березі якоїсь невеличкої затоки з'являється будиночок, Нійло пошваблюється: він давно мріяв про власний будиночок. Навіть придбав ділянку для забудови. Та коли Мір'я поїхала, він відмовився від ділянки. Навіщо вона йому?

А тепер у житті Нійло мали статися великі зміни. Коли досі він хотів збудувати будинок, щоб жити в ньому, то зараз йому потрібна тільки невеличка дача. Він житиме в Хельсінкі. Щоправда, квартири в нього поки що немає. Але вона буде, коли в нього з'являться гроші, а гроші він неодмінно матиме, бо вміє заощаджувати. Спочатку найме дешевшу кімнату, нехай навіть далеко від роботи. А далі вже найме справжню квартиру десь у центрі міста. Звичайно, вона коштуватиме дорого. Але Нійло був сповнений надій. Він сподобався комерції раднику, і той сам запропонував йому роботу. Платня, щоправда, невелика, але ж не виключена можливість, що незабаром вона збільшиться. Тепер усе залежить від нього самого, від його здібностей і працьовитості. Нійло був переконаний, що він зуміє показати себе. Уже хто-хто, а він працювати вміє. Комерції радник не пошкодує, що взяв його на роботу.

Пасажири в вагоні розмовляли про свої справи. Якась старенька розповідала сусідці про сина, котрий живе у Хельсінкі в новому будинку. У домі навіть є лазня. Так що не треба йти із лазні по морозі. Хтось скаржився, що знову подорожчала кава: та що вдієш, доведеться змиритися, таке життя.

А Нійло був задоволений життям. Воно знову здавалося світлим, майбутнє було в його руках. Ні, все-таки в цій країні непогано живеться. В газетах пишуть про боротьбу між парламентськими фракціями, про політичні суперечки. Комуністи лають коаліціонерів, а соціал-демократи нападають на комуністів. А чого вони, власне, сваряться? Адже жити — чудово, коли б тільки була робота і мир на землі... Єдине, що Нійло визнавав у галузі політики — це рух на захист миру. Йому самому, щоправда, не довелося постраждати під час війни. Роки війни хлопець пам'я-

тав погано. Солдатський мундир він надів пізніше, коли його взяли в армію. Про службу в армії він теж не любив говорити. Не хотілося навіть згадувати, як з нього знущався сержант і як на нього кричав фельдфебель. Скажуть «лягай» — падай на землю, скомандують «встати» — схоплюйся як чортик на пружині. Доводилося йому й на гауптвахті бувати і вбиральні чистити. А на війні ще гірше, там смерть весь час чатує на тебе. Ні, війна Нійло не потрібна, він — за мир, тому він навіть працював у товаристві дружби «Фінляндія — СРСР». Він пішов туди на роботу на місце Мір'ї, коли вона поїхала в Радянську Карелію, до матері. І не тільки до матері. Вона поїхала тому, що там влада трудящих, велика країна і велика мета. Тільки, чи зможе вона там жити, чи звикне? І що з того, що країна велика і завдання її грандіозні? Якою б великою не була країна, яка не була б влада, людині для щастя вистачить, коли вона має те, що їй потрібно, — свій будинок, пристойний заробіток і заощадження про чорний день. Ось мета життя простих людей, таких, як він, Нійло чи Мір'я. І нехай політики говорять про високі матерії — за це їм платять. Якось у Хельсінкі Нійло зайшов з одним своїм знайомим до кав'ярні парламенту. І собі на подив, він виявив, що й аграрії й соціал-демократи мирно розмовляли за одним столом, хоча, як писали газети, вони вели між собою непримиренну війну. Мабуть, посміювалися потихеньку, як вони обдурили нерозумних читачів. Нійло чув, що депутати парламенту одержують пристойну місячну зарплату. Тут можна займатися політикою і робити те, за що платять.

У вагоні було тихо, і Нійло замислився, зовсім забувши про газету, яку він купив перед від'їздом. А втім, його в газеті цікавили тільки розділи «орендується» і «лотерея». А насамперед лотерея. Може, йому цього разу пощастило. І він став переглядати розділ лотереї, порівнюючи записані в записнику номери з тими, що виграли. Ні, знову не поталанило. Але, може, пощастить наступного разу, адже не може щастити в усьому. Людина може бути щаслива, коли вона впевнена у своєму майбутньому. А Нійло вірив у свій успіх.

Танттунен пильно поглянув на Нійло, коли той заявив, що він залишає їх і переходить на роботу в Хельсінкі на службу до комерції радника Мікаела Кархунена.

— Отак, — промовив Танттунен.

Ці слова можна було зрозуміти як завгодно: і як докір, і як подив, і як похвалу, і як запитання.

— Так, комерції радник людина заможна.

Це теж не відкриття. Що Танттунен хотів цим сказати, Нійло так і не зрозумів.

— Так, у Хельсінкі живе півмільйона чоловік.

Нійло стало смішно. Він запитав із найсерйознішим виглядом:

— Це я теж знаю, тільки поки що не з'ясував, який посаг дасть комерції радник своїй дочці.

— Так, такі речі треба знати,— мовив Танттунен теж серйозно.

— Я жартую,— засміявся Нійло.

— Там на столі лист. Здається, від Мір'ї,— буркнув Танттунен і знову поринув у свої папери.

— Невже?

Танттунен підвів голову. Очі Нійло світилися радістю. Він дочитав лист до кінця і став перерхувати спочатку.

— Слухай, Танттунен, це дійсно правда!

— Що правда?

— Те, що Мір'я повернеться назад.

Танттунен уважно подивився на юнака:

— Он як.

Нійло знову не зрозумів, що Танттунен хотів сказати. Може, він не повірив чи був здивований, може, він був радий, а може, розчарований. А може, йому байдуже. Але ж Мір'я була активістом товариства. Як Танттунен ставиться до її повернення?

— Та що мені... Нехай повертається. Коли, звичайно, повернеться.

— Не віриш? Почитай сам. Ось.

— Та як це, чужого листа...

— Так, отакі ми, фінни.— Нійло засміявся.— Один фінн у зоопарку півгодини роздивлявся жирафу і потім дійшов висновку, що такої тварини не може бути. Ми не віримо іноді очевидним речам.

— Та в існування жирафи я вірю.— Танттунен навіть усміхнувся.— Мір'я робить так, як їй хочеться, вона дівчина свавільна. А ти коли думаєш їхати?

Більше Танттунен про Мір'ю не говорив.

— Мабуть, треба їхати на цьому тижні. Підшукуйте когось на моє місце. Ще хочу заїхати до батька.

— Я теж думаю, що когось знайдемо,— зауважив Танттунен. Далі він співчутливо промовив: — Платня, звичайно, тут невелика. Втім, для тебе роботи й тут вистачило б.

— Головне — перспектива,— признався Нійло.

— Так, звісно,— погодився Танттунен байдуже,— до того ж, радник заможний. Та й дочка в нього, добрячий посаг за нею, мабуть, дасть.— Танттунен ледь помітно всміхнувся.

— А мені що з того, що в комерції радника є дочка,— зауважив ображено Нійло.— Її посаг буде іншому, а я повинен думати про своє майбутнє. І коли повернеться Мір'я... Так що мені нічого приховувати. Ти сам розумієш...

— Так, так. Я тільки подумав, що Мір'я ж не звикла будувати своє життя на милості комерції радників. Коли б ти в своїх розрахунках не помилився.

— Коли чесно в когось працюєш, це не означає жити з чиєсь милості. До речі, ти напишеш мені рекомендаційного листа? Щоправда, комерції радник і не вимагав його. Але, може, даси про всяк випадок?

— Чому ні? Коли, звичайно, наша рекомендація щось важитиме для комерції радника. Що ж написати про тебе?

— Комерції радника, мабуть, насамперед цікавлять мої ділові якості. І потім... адже я працював у товаристві не тільки заради роботи, але й за переконанням. Комерції радник обіцяв не заважати, коли я й надалі братиму участь у роботі товариства.

— Виходить, обіцяв не заважати,— промовив Тантунен, не висловлюючи ні подиву, ні захоплення.— Тільки чи виконає він свою обіцянку.

Це не було запитанням, і Нійло не вважав за потрібне відповідати.

Він тільки сказав:

— Так, а щодо політики, ти знаєш, що вона мене не цікавить. Ти, мабуть, не будеш стверджувати протилежне?

— Навіщо ж я говоритиму те, чого не було? Я тільки напишу, що працівник ти сумлінний, працьовитий і таке інше. Цього вистачить для комерції радника.

За тиждень Нійло приїхав автобусом у містечко, де жили його батьки і названі батьки Мір'ї.

У повітрі кружляли великі лапаті сніжинки. Нійло підняв кмір пальця і не поспішаючи закрокував додому. Добре, що він не залежить від батьків. Старий батько жив на свої збереження і невелику пенсію. Від сина він нічого не вимагав. І син у свою чергу теж не сподівався на допомогу батьків. Два роки тому батько й син посварилися через Мір'ю. Батько ущипливо зауважив, що син воловодиться з комуністкою, а Нійло відповів, що це його особиста справа. Більше вони про Мір'ю не говорили. Але стосунки в них лишилися напруженими. Старий був незадоволений і тим, що син влаштувався на роботу в товариство «Фінляндія — СРСР». Але Нійло не ображався на батька. Навіщо ображатися: чоловік він уже немолодий, не розуміє, що діється в світі, і, йдучи зараз під тихим снігопадом, Нійло міркував: цікаво, що ж скаже батько тепер? Він написав додому, що перехо-

дять на службу у фірму комерції радника, і сьогодні подзвонив — сповістив про свій приїзд.

Удома його чекали. Стіл був накритий у вітальні, на столі стояв сервіз, яким користувалися тільки у великі свята.

— Чи можна зайти? Здається, тут чекають якихось дуже шанованих гостей? — з усмішкою запитав Нійло, зупинившись на порозі.

— О так, вельмишановних гостей,— жартівливо відповів батько,— службовців комерції радника! Ти як — підеш у лазню чи просто сядеш до столу?

Помившись, Нійло переодягнувся в домашній одяг.

— Молодець, що приїхав,— казала мати.— Батько цілий день дивиться у вікно, чекає. Чому ти не приїхав о третій годині? Ми ходили тебе зустрічати.

Так, домівка — це домівка. І Нійло пошкодував, що давно не бував тут. У вітальні було затишно. Вони сиділи втрьох за святковим столом, мати пригостила його улюбленою стравою, і батько говорив:

— Я на дозвіллі гортав комерційний календар. Виявляється, комерції радник Кархунен сам собі пробив дорогу в життя. Мабуть, він і зараз ще міцний та енергійний?

— Так, він справляє таке враження.

— Але ти постарайся, не підведи. Може, ти ще далеко підеш.

— Не будемо загадувати наперед,— сказав Нійло.— А поки що треба впоратися хоча б з цією роботою.

— Ти впорасешся,— гордо мовив батько.— Тільки придивляйся і запам'ятовуй, як робиться великий бізнес. Адже в цій справі стільки нюансів, що їх можна не помітити й пошитися в дурні. Як ми з матір'ю, хе-хе. Тепер лишається тільки згадувати про те, що було колись.

У матері були інші клопоти — про одяг та постільну білизну. Батько теж зауважив:

— Старе брати з собою не варто. Завтра ми підемо й купимо все нове. І грошей я тобі дам, аби було з чого почати.

Досі батько казав, що син повинен обходитися власними силами. Але Нійло не хотів згадувати минуле, тільки відповів статеchno й розсудливо:

— Найкраще, коли людина починає з того, що вона сама має.

Батько, мабуть, зрозумів це як натяк на минуле. Він закашлявся й сказав:

— Усе залежить від того, куди підеш. Коли рушаєш горлати на вуличних зборах, досить мати тільки руки в кишенях та здорову горлянку.

Виделка випала з рук Нійло й опинилася на підлозі. Хлопець нахилився за нею, а мати поквапилася до шафи й принесла чисту виделку. Тим часом Нійло пересилив у собі бажання сказати батькові щось ущипливе й примирливо відповів:

— Ну, про невеличку суму ми можемо домовитися. Але тільки в борг.

Після вечері батько й син сіли за розрахунки. Нійло не хотів нічого говорити про Мір'ю, навіть згадувати її імені. Але з його розрахунків було видно, що зараз йому потрібно стільки й стільки, а пізніше треба буде більше. Батько відклав олівець:

— Поживемо — побачимо. Ще є час усе обміркувати. А втім, як знаєш.

— Я уже все обміркував,— спокійно відповів Нійло.— Я можу обійтися і без будь-якої допомоги.

— Ну гаразд, не будемо,— промовив батько.— Проте порахуємо, скільки буде тобі потрібно.

Мати покликала пити каву. Нарешті батько заговорив про Мір'ю.

— Мабуть, і їй пішло на користь, що на власні очі побачила цей їхній рай. Тепер вона зможе тверезіше судити про життя. Мені здається, що вона порядна дівчина. Вона ж росла слухняною, так її Аліна виховувала.

Після кави Нійло вирішив прогулятися. Батьки, звичайно, одразу зрозуміли, куди він піде, але вдали, що не здогадуються. Мати сказала тільки:

— Одягнися тепліше, там холодно.

Матікайнени жили в тій самій квартирі, що й досі. Лише обстановка змінилася. Два ліжка стояли тепер поряд і займали більше місця. У простінку між вікнами, там, де колись стояло ліжко Мір'ї, тепер був диван, перед ним круглий столик...

На комоді стояла збільшена фотографія Мір'ї. Вона — в легкому платтячку, кучері золотавого волосся спадають на щоки, ніби їх куйовдить вітер. У Нійло теж зберігалася така фотографія. Коли Нійло дивився на фото, йому здавалося, що в Мір'їній усмішці причаївся смуток.

У кімнаті горіло світло, але нікого не було. З кухні долинав дзвін посуду і шум води. Мабуть, Аліна мие там посуд, Нійло сів до столу — він був тут як удома, його вважали за свого — і роздивлявся навколо: невже про Мір'ю тут нагадує лише одна фотографія? У кутку стояв старовинний комод. Коли Матікайнени жили в Алінаніємі, Мір'я тримала в комоді всю її книжку й підручники. Цікаво, що в ньому тепер. Нійло висунув верхню шухляду. В ній, як і досі, зберігалися пошарпані підручники. А за книжками лежала стара лялька. Одна рука в ляльки трималася

на ниточках. Цю ляльку, здається, звали Лійсою. Мір'я розповідала, як вона ще маленькою заблукала з Лійсою в глухий тайзі, в лісі за лазнею, на березі озера. Вони тоді запалили багаття, щоб лякати ведмедів та вовків, вони голодували й... харчувалися бутербродами. Нійло знав, що дірочка, пропалена на платтячку Лійси, лишилася відтоді.

Ні, в цій оселі не забували про Мір'ю. «Добре було б узяти цю маленьку Лійсу із собою в Хельсінкі»,— подумав Нійло.

Він стояв і розглядав ляльку, коли зайшла Аліна.

— Нійло?! Як же ми давно не бачилися, доведеться поручатися.

Аліна витерла руку об фартух, але долоня її однаково лишилася вологою. І сама Аліна була така сама маленька, худенька, як і півроку тому, тільки горбилася тепер наче менше. Волосся її ще більше посивіло, поріділо. Але очі дивилися тепло й приязно.

— Ти знаєш, Мір'я збирається повернутися?

Нійло кивнув. Аліна довго тисла йому руку.

— Ми вже повечеряли, але я тобі зараз щось приготую.

— Та що ти, тітонько Аліно, адже вдома мене погодували.

Аліна на radoщах хотіла хоч чимось пригостити Нійло.

— Лійса? — Аліна помітила ляльку, яку Нійло тримав у руці.— От бідолашна! Здається, вона незабаром залишиться зовсім без руки, Мір'я так любила її.

— А де Матті?— запитав Нійло, сівши до столу поряд з Аліною.

— У нього свої справи,— зітхнула Аліна.— Прибігала Лейла. Знову якась нарада. Збираються послати делегацію в Хельсінкі.

— Яку делегацію? — запитав Нійло. А втім, різні там делегації його не обходили, але Матті Матікайнен — людина йому близька, і тому він вважав за потрібне поцікавитися його справами.

— Та вони про Канерву клопочуться. Ти ж, мабуть, не знаєш, що сталося з Канервою? Та звідки тобі знати, адже ти живеш у місті. Під машину попав. Пролежав неділь зо три в лікарні, а тепер не приймають назад на роботу. І дружина хвора. Дітей троє. Отака доля робочої людини.

— Так, дуже прикро,— погодився Нійло.

— Ось про нього й мова. У компанії свої інтереси, свої відмовки. Написали тому депутату. Ну як його там... Отой, що приїздив сюди і так красномовно виступав. А він нічого не відповів.

— А що їм, депутатам,— усміхнувся Нійло.— Треба чекати наступних виборів, тоді вони знову щось наобіцяють, а доти про них ні слуху ні духу.

— Ми тут зібрали дещо, допомогли родині Канерви. Але чи багато може зібрати робоча людина, в самого сім'я, та й дорожче-неча он яка.

— Так, дороге стало життя, тітонько Аліно.

Коли Нійло чув про такі випадки, як з Канервою, в ньому прокидалося бажання піти до когось із можновладців, поговорити, довести, переконати. Адже народ невеликої країни повинен бути єдиним і нікого не залишати в біді. А то що виходить? Тільки бідний допомагає бідному, а підприємці, власники багатих компаній, прагнуть бути осторонь, ніби це їх не обходить. Коли б він, Нійло, мав силу і владу, він змусив би панів подумати не тільки про свої рахунки в банку, але й про народ. Адже був час, і Канерва захищав інтереси цих панів там, у лісах Східної Карелії. Кажуть, навіть двічі був поранений. Ні, треба щось робити.

Нійло мав можливість уже того вечора показати, що він здатний не лише на добрі наміри. Тільки-но Аліна пішла варити каву — адже кави гість повинен випити будь-що, навіть коли він щойно пив, — як прийшли Матікайнен та Лейла, активістка місцевого відділення Демократичної спілки молоді, найближча подруга Мір'ї.

Обличчя в Матікайнена було зморшкувате, і його темне волосся вже сріблилося на скронях. Але він був, як і досі, стрункий і ставний, ніби спортсмен.

— О, і Нійло тут. Дуже добре, що ти зайшов. І нам з Лейлою, мабуть, перепаде кави чи як, Аліно?

Мороз на вулиці, певно, подужчав, бо обличчя Матікайнена розчервонілося. А коли Лейла зняла з голови червону шапочку, Нійло здалося, що в неї теж сиві скроні. Але це була не сивина, а іній, який одразу розтав, перетворившись на блискучі крапельки. Лейла і Нійло були мало знайомі. Але сьогодні дівчина кинулась до Нійло і, схопивши його за руку, потягла за собою, ніби запрошувала танцювати.

— Який ти недобрий, за півроку жодного разу не зміг приїхати. А що у вас нового там, у товаристві?

— Та що там у нас нового, все по-старому, — відповів Нійло ухильно. В цьому домі ще нічого не знали про майбутні зміни в його житті. Він повідомив байдуже, наче йшлося про якусь дрібницю: — Я от їздив у Хельсінкі. Здається, зміну місце роботи.

— Справді? — Аліна здивувалася більше від інших. — От типовий фінн. Весь вечір сидить, розмовляє, а головного не встиг сказати. Та де ж ти працюватимеш?

— У Хельсінкі, в комерції радника Мікаела Кархунена. Може, чули?

— Так, так,— спроквола, замислено мовив Матікайнен.— Виходить, у нього?

— Виходить, у Хельсінкі? — перепитала Лейла. Тоді чомусь поглянула на Матікайнена.— Нійло їде в Хельсінкі.

— Оце справжня новина,— сказав Матті, ніби нарешті зрозумів про що йдеться.

— А хіба те, що Мір'я повертається, не важливіша новина? — всміхнувся Нійло.

— Це вже не новина, ми не сьогодні про це довідалися,— відповів Матті.— До того ж ще не вирішено. Може, приїде, а може, й ні.

— Ти так вважаєш?

— Я нічого не вважаю. Щоправда, вона натякала в листі. То й що? Може, просто засумувала, зажурилася. І так буває.

— А ти коли їдеш? — запитала Лейла.

— Днів за два, за три. Так ми домовилися з комерції радником.

— Ви вже й про терміни домовилися? — Матті міркував угорос: — Кого ж Тантунен візьме на твоє місце?

— Знайдуться бажані,— впевнено заявила Лейла.— Матті, ти чув? Нійло їде до Хельсінкі!

— Чув, чув. І мабуть, Нійло дуже радий.

— Та що мені до його радості! — Лейла ляснула Нійло по плечу.— Як ти, Матті, не збагнув, що Нійло може нам допомогти.

— У чому? — насторожився Нійло.

— Матті, а як ти гадаєш?

— А що я можу сказати, треба подумати. Адже Нійло ще не знає, про що йде мова.

— Знаєш, Нійло, в чому річ? — почала пояснювати Лейла.— Адже зараз йдеться не лише про Канерву. Йдеться про права робітничого класу, ти чуєш? Знаєш, що сталося?

— Тітонька Аліна розповідала.

— Виходить, знаєш. Таке може статися з ким завгодно. Навіть з тобою. Йдеться про інтереси всього робітничого класу.

Лейла говорила, наче виступала на мітингу.

— Та стривай, стривай, Лейло,— зауважив Матікайнен.— Ми повинні робити те, що нам доручено. Інакше ми нічого не доможемося. Нам доручено клопотатися про Канерву, та й годі.

— Але таких, як Канерва, чимало,— не поступалася Лейла.— Треба, щоб пани там, у Хельсінкі, зрештою зрозуміли, що...

— Бачиш, Лейло,— Матті всміхнувся.— Робітничий рух існував і до того, як ти народилася. І такі випадки траплялися, і щоразу ми боролися. У нас є профспілки, партія, депутати в парла-

менті. А був час і був такий рік, як тисяча дев'ятсот вісімнадцятий.

— Наче я не знаю,— знітилася Лейла.— Але ж справа Канерви теж спільна.

— Так, проте це лише одна соломинка у великій скирті.

— Ну, Нійло, ти готовий їхати з таким дорученням? — запитала Лейла врочисто.

— Чому саме я?

— Ти людина солідна.

— Яка там солідна,— сказав Нійло, хоча ця пропозиція і лестила його самолюбству.

— Ну, бачиш, ти ніби з іншого...

— Ти хочеш сказати, класу, так?

— Ти закінчив торговельне училище, ти вмієш розмовляти з панами.

— Але я ж ніколи не брав участі в таких делегаціях,— засумнівався Нійло.— Чи зумію я виконати те, що треба?

— Виходить, вирішено, Матті?

— Ні, поки що не вирішено,— відповів Матті.— Тільки візьмемо до уваги згоду Нійло і подякуємо йому. Може, ми все владнаємо і без делегації.

— Бачиш, Нійло,— стала розповідати Лейла.— У нас суцужно з фінансами. Коли ти поїдеш, то можна послати на одну людину менше. Ти ж однаково їдеш у Хельсінкі.

Аліна налила каву в чашки. Нійло намагався завести мову про повернення Мір'ї, але Матті й Лейла чомусь неохоче говорили на цю тему. Тільки Аліна тихенько зітхала.

Нійло вдалося найняти маленьку комірчину в старому дерев'яному будинку в робітничому районі Сернайнен на вулиці Херманна. До місця роботи було далеко, але Нійло підрахував: коли він їздитиме трамваем, то однаково виграє, бо в центрі за таку комірчину потрібно платити значно більше. Кімната була на горищі. Підніматися до неї треба було крутими й вузькими східцями. Колись у ній жили тільки влітку, але потім позатуляли щілини, оббили стіни картоном і в куток поставили маленьку пічечку. За дрова Нійло доводилося платити окремо. Він усе підрахував і вирішив, що вдома готуватиме тільки вечерю — однаково на ніч кімнату треба топити. А вранці топити не варто, він цілий день на роботі, поснідати можна десь дорогою; з'їсти бутерброд і випити каву. Може, тільки в неділю доведеться топити і вранці. Тепер треба на всьому економити. А коли приїде Мір'я, то вони неодмінно знімуть кращу кімнату.

На службі Нійло намагався бути акуратним і сумлінним, він

прагнув, аби комерції радник був ним задоволений. Робота тут виявилася зовсім не такою, як він її уявляв. Досі Нійло працював у невеликих конторах — спершу в філіалі однієї фірми, тоді в товаристві. Там керівник завжди бачив, чим займаються службовці. А тут, у філіалі фірми Кархунена, хазяїна він бачив лише зрідка. Кархунен з ним ні разу не говорив, тільки часом кивав головою у відповідь на привітання. Нійло не доводилося мати справу з комерції радником. Та й стиль роботи тут інший, ніж у провінції. Там можна було перепочити, поговорити із службовцями. А тут коли й розмовляли, то тільки про службові справи, та й про них коротко, кількома словами, ввічливо.

— Ага, час обідати,— казав керуючий конторою щодня в одні й ті ж хвилини. Квапливо збирали папери, складали в папки і бігли в кав'ярню.

Настала субота, й закінчився перший тиждень роботи Нійло на новому місці.

— Бажаю щасливо провести неділю,— сказав керуючий конторою службовцям.

Нійло думав, що, може, хоч у суботу, коли випадає вільний час, службовці домовляться піти кудись разом, виїхати за місто, поїхати на риболовлю. Адже повинні люди, які працюють разом, якось спілкуватися. Але цієї суботи ні про що таке мови не було, всі мовчки розійшлися.

Уже спускаючись сходами, Нійло почув, як бухгалтер, що йшов попереду, комусь казав:

— Так, йому, звісно, невесело. Заощаджень немає, роботи теж. Позавчора він заходив до мене, питав, як бути. Але що я міг порадити, адже з кожним із нас може таке статися. Ніемінен не перший і не останній.

Озираючись і побачивши Нійло, бухгалтер замовк. Дійшовши до воріт, співрозмовники сказали один одному звичне «бувай» і розійшлися. Слова бухгалтера зіпсували Нійло настрій. Виходить, службовці зустрічаються і спілкуються. Тільки вони не хотять розмовляти в його присутності. Чому? Хіба він винен, що опинився на місці Ніемінена? Коли б узяли не його, то когось іншого.

Нійло намагався заспокоїти себе, що з часом усе зміниться і ставлення до нього теж. Так, він розумів своїх колег. Десять років вони працювали з Ніеміненом, він став їм близькою людиною, і, звичайно, вони на боці Ніемінена, а не на боці людини, якої вони ще не знають. Але все має змінитися. Він, Нійло, зуміє показати, що він сумлінний працівник і добрий товариш. При нагоді, вони побачать, хто він такий. Даремно вони вважають, що він не розуміє становища Ніемінена. Ні, в таких справах

він не на боці панів. Але зараз ще не час говорити про це. Спершу треба закріпитися, довести своєю працею, що ти потрібний, що тебе не так просто звільнити з роботи, що це навіть не в інтересах фірми. А далі настане час, коли сам комерції радник запитає, якої, мовляв, ви, пане Нурмі, думки про те й оте.

Ось і зупинка трамвая. Але Нійло пройшов мимо. Погода чудова, краще подихати свіжим повітрям та ще й зекономити тридцять п'ять марок. Сьогодні субота, поспішати нікуди. На вулиці Хяме перехожих було менше, ніж на вулиці Сілтасаарі. Тільки на розі вулиці стояв гурт молодиків у джинсах і в коротких широких пальтах. Вони нагадували фігурки, зроблені з картоплі: увіткнеш сірник, раз — ніжки, два — руки, ось і готова кумедна людинка. Хлопці були одягнені за останньою модою. Нійло теж намагався одягатися по моді. Але він проти крайнощів. Наприклад, він ніколи не відпустить таку гриву. Важко навіть сказати, дівчина це чи хлопець.

Мимо проходила дівчина у вишуканій світло-сірій шубці. Юнаки гукали їй:

— Гей, стривай-но, люба, куди ти так поспішаєш?

— На побачення, мабуть.

— Давай хилляй сюди.

— Законна чувиха.

Боязко озирнувшись, дівчина прискорила кроки і мало не наскочила на Нійло.

— Нейті Кархунен,— здивувався Нійло. Це була Улла-Лійса, дочка комерції радника.

— Ой, пробачте, пане Нурмі. Я така рада! Я вже хотіла кликати поліцію.— Перелякана дочка комерції радника кинулася до Нійло.— Пане Нурмі, будьте люб'язні, проведіть мене додому.

— Звичайно, шановна нейті.

Улла-Лійса взяла Нійло під руку: «Зараз так слизько...»

— А чому нейті гуляє сама, дозвольте вас запитати? І пішки — не машиною?

— Я була на вечірці в Кристини. І не хотіла дзвонити додому. За мною, звичайно, послали б машину, але я воліла піти непомітно. Я втекла.

— Он як? Ви не любите галасливе товариство?

— Чому ви так вважаєте, пане Нурмі?

— Бачите, ви така... ну як вам пояснити...

— Я розумію, що ви хочете сказати. І не помиляєтеся. Там було... я не люблю такого... занадто багато вина. Розмовляли жаргоном. Різні анекдоти. І навіть Кристина... Ви, мабуть, не знаєте її... Вона напилася. ЖАх. Правда?

— Так, нейті, ви правду кажете. Боляче слухати, як псують нашу гарну мову.

— А ви, пане Нурмі, не вживаєте алкогольних напоїв? Пробачте мені нетактовне запитання.

— Як ви, нейті, можете питати про таке? Я в рот не беру. Я взагалі терпіти не можу п'яних.

— Батько теж не терпить п'яних. Іноді тільки трошечки вип'є. Ну, на свято. Йому ж так часто доводиться бувати на банкетах.

— У комерції радника так багато обов'язків! Як він себе почуває?

— Тато ще повний сил. І Лео теж стане справжнім бізнесменом. Чи як ви гадаєте? Ви не соромтеся, кажіть мені відверто.

— Я не соромлюся.— Нійло починав відчувати себе з дівчиною невимушено.— Брат у вас освічений, енергійний, ділова людина.

— Він теж не п'є. Тільки іноді на банкетах.

У Нійло склалося враження, що алкоголь найстрашніший ворог Улли-Лійси.

Раптом дівчина сповільнила кроки, ніби засумнівалася в чомусь.

— Ви втомилися? — запитав Нійло.— Може, візьмемо таксі.

— Ні, ні в якому разі. Мені недалеко, лишився один квартал. Але...

— Ви чимось стурбовані, схвильовані?

— Ні...— Улла-Лійса зупинилася.

— Може, я міг би чимось вам допомогти?

— Знаєте... У мого брата наречена — Лайла Бергстрем. Це не секрет. Усі про це знають.

— Так, я теж чув. Здається, батько Лайли теж комерції радник? І чоловік він заможний.

— Ні, він гірничий радник. І не такий уже він багатий. Але я не про це...

— Може, нейті, ви скажете, чим ви стурбовані, пробачте мені? — Нійло дуже хотілося допомогти дочці комерції радника. Тільки б угадати, що їй треба. «Здається, мені дме попутний вітер», — подумав Нійло. Ця випадкова зустріч може колись виявитися дуже корисною. Треба тільки підняти вітрила, поки цей вітер дме.

— Бачите... Лайла зараз у нас. Тата й мами немає вдома. Лео і Лайла такі щасливі, такі щасливі...

— Та, звичайно, я розумію.— погодився Нійло.

— Мені не хочеться зараз іти додому. Тому я й пішла до Кристини.

— Якщо ви не втомилися...— Нійло не знав, що й запропонувати...

— Ви не поспішаєте? — запитала дівчина.

— Звичайно, ні.

— Я з задоволенням пішла б з вами в кіно.

— Ну коли ви... я ж такий простий...

— Ви славний! Давайте поглянемо, що показують.— Вона зупинилася біля кіноафіші.— Ось. «Двоє старих сплавників». Давайте подивимося, які вони на вигляд, ці сплавники.

До початку сеансу лишалася ще ціла година.

— Ми встигнемо випити кави,— запропонувала Улла-Лійса.— Тут зовсім недалеко є ресторан.

У суботу ресторани переповнені. Але для них одразу знайшовся вільний столик. Нійло замовив каву і тістечка.

— Що ви ще бажаєте? — запитав він у дівчини.

— Ви, пане Нурмі, можете замовити собі коньяк, коли хочете,— дозволила Улла-Лійса.

— Можє, і вам, нейті?

— Ми ж уже говорили. Але ви можете собі взяти, я дозволяю.

— Пробачте, але я не п'ю взагалі.

— Це добре. Але вам я дозволила б.

«Що ж із цього буде далі?» — міркував Нійло.

Хлопець розрахувався, і вони пішли в кіно.

«Двоє старих сплавників» сподобалися і дочці комерції радника, і молодому службовцю. Щось близьке їм обом було в цих сплавниках. Один старий сплавник зумів якимось чином розбагатіти і став заможним гірничим радником. У нього була огрядна вередлива дружина і доньки, які весь час вередували,— їм не подобалося чимало батькових звичок, що збереглися ще з часів молодості. Одного разу за святковим столом гірничий радник не витримав і вилаяв гостей і родину. Далі купив квиток на поїзд, одягнувся ніби справжній сплавник і поїхав на сплав. І там, на річці, він знову відчув себе щасливим: знайшов старого друга, який нічого не знав про те, що його колишній товариш розбагатів, і зустрів його як старого сплавника.

Двоє сплавників сидять у сутінках серпневого вечора на березі річки, дивляться на колоди, що пливають повз них, і співають, згадуючи свою молодість.

«Згадай, як колись на слизькій колоді

Перепливали бурхливий потік?»

Товариш зітхає тихо:

«А зараз ніхто з молодих на плоту

і втриматись би не зміг».

«Так, оті тонконогі хлопчачки, що стояли на розі й розмовляли жаргонною мовою, на плоту не втримаються»,— подумав Нійло.

Він краєм ока поглянув на дівчину. Улла-Лійса теж поглянула на нього. Світло з екрану відбилося в її очах. Вони відвели погляди.

Фільм був зовсім не схожий на кінокартини, в яких тріщать револьверні постріли, ллється кров, хтось когось наздоганяє, чується передсмертне хрипіння. Нійло звик до таких пригодницьких і ковбойських фільмів, але вони йому не подобалися. Він сидів і думав, що «Двох старих сплавників» вони повинні обов'язково подивитися разом з Мір'єю, коли вона приїде.

— А тепер, мабуть, я піду додому, — сказала Улла-Лійса, коли вони вийшли з кінотеатру.

— Таксі візьмемо? — запропонував Нійло.

— Можна, — погодилася дівчина.

Вона вийшла з машини, трохи не доїхавши до свого будинку.

— Дуже вам вдячна, пане Нурмі.

Улла-Лійса потисла йому руку, вислизнула з машини і, не озираючись, швидко попрямувала до будинку.

Нійло попросив таксиста трохи зачекати. Коли Улла-Лійса сховалася за рогом, він відпустив машину і пішки рушив додому. Іти було далеко, але він сьогодні ввечері витратив стільки, що йому й на думку не спадало їхати навіть трамваем. «Так, сьогодні я добре зекономив!» — з усмішкою думав він.

У комірки було холодно. Нійло навіть подумав, що, може, зекономити сьогодні на дровах і не топити. Треба так чи інакше компенсувати те, що витрачено сьогодні ввечері.

Ні, він зовсім не шкодував жодної марки. Він повинен був вчинити так, як учинив. Те, що він витратив сьогодні, з часом окупиться, повернеться сторицею колись пізніше. Він, Нійло, людини далекоглядна.

Але плиту хлопець усе-таки затопив. Навіщо ризикувати — ще застудишся й на лікування витратиш значно більше. Повечеряв. Вечеря сьогодні була скромніша, ніж будь-коли, — тільки склянка кислого молока й хліб з маслом. Поки топилася плита, написав лист Мір'ї. Нійло хотів розповісти, як провів цей вечір. Але, написавши два аркуші, раптом подумав, що Мір'я може не зрозуміти його чи зрозуміє неправильно. Ні, краще вже він потім розповість їй про все.

У неділю Нійло купував продукти на весь тиждень, гуляв містом, читав та відпочивав. Увечері він збирався знову піти на прогулянку, коли почув, що хтось іде до нього на гору стрімкими сходами. Увійшов Матті Матікайнен.

— Нарешті знайшов. — Матті міцно потис руку Нійло. — Ну й забрався ж ти до чорта в зуби.

— Хіба! Це ж Хельсінкі. І зупинка трамвая зовсім поряд.

Матті скинув пальто, сів на стілець, що стояв між столом і ліжком, і оглянув кімнатку.

— Так, місця не дуже багато, не дуже-то розгуляєшся.

— Зате й коштує небагато,— сказав Нійло.

— Та й холодно тут.

— Може, каву зварити? Заразом і погріємося. Правда, це ж дуже зручно — вполюємо двох зайців.

— Я не заперечую.

Нійло підклав дров у плиту і поставив кавник.

— Ти вже поїв? — запитав він гостя.

— Так, перекусив у поїзді. Тільки давно вже.

— Ну тоді ми зараз...— Нійло відчинив шафу і став переглядати свої запаси. У шафі лежала ковбаса. Було відрізано два кружальця. Нійло хотів нарізати ще, але передумав,— може, вистачить.

Мовчки випили по чашці кави і з'їли бутерброди з ковбасою. Матті змерз і тому випив каву мало не одним духом.

— Ще налити? — запитав Нійло.

Випили по другій чашці. Тепер можна було перейти до справи. Нійло говорив:

— У Хельсінкі все так дорого. А як там у вас?

— Та що в нас, живемо помаленьку.

— Не бачив моїх старих?

— Я в них узяв твою адресу.

Нійло здогадався, у якій справі приїхав Матті.

— Ось я прийшов у справі Канерви,— нарешті сказав Матті.

— Як довірена особа робітників?

— Ми тепер делегація, про яку, пам'ятаєш, ми говорили.

— А Лейла приїхала?

— Ні, в неї свої справи, в Спілці молоді.

— І більше ніхто не приїхав?

— Приїхав іще Пюеранен. Ти його знаєш. Так що нас тепер троє. Виходить, завтра вранці ми підемо туди і зайдемо до депутата.

Нійло зітхнув полегшено:

— Виходить, вас без мене вже двоє.

Матікайнен вирішив, що це скромність. Поклавши руку на плече юнака, він пояснив:

— Один чи два — це мало. Троє — вже делегація.

— Завтра?

— Так, завтра. Не варто зволікати.

— Але ж я ніколи не був членом таких делегацій...

— А тут ніяких дипломатичних здібностей і не треба. Це делегація робітників. Скажеш, у чому річ, і наполягай на своєму.

— Оцього я якраз і не вмію.

— Тобі нічого вміти й не треба,— заспокоїв Матікайнен.— Я відрекомендую членів делегації, а тоді ми з Пюераненом викладаємо справу. А ти тільки будеш присутній.

— А там обов'язково всіх представляти? І ім'я, і місце роботи, так?

— Звичайно.

— Ну я не знаю... Може, ви все-таки підете без мене?

— Нійло, але ти ж погодився. Йдеться про інтереси робітничого класу.

— Але хіба я так твердо обіцяв? Я ж не знаю ні Канерву, ні умов його роботи.

— Невже ти справді не знаєш? Що з тобою?

— Інтереси робітничого класу... Але я ж не...

— Та хто ж ти тоді?

Нійло відчув, що Матікайнен сердиться і стримує себе, аби не сказати щось різке.

— Розумієш, я тільки-но поступив на роботу до комерції радника і...

— А до чого тут комерції радник?

— Я служу в нього.

— А ти йому скажеш, що робітники доручили тобі виступити від їхнього імені. На дві години він же тебе відпустить. Такі речі і комерції радник повинен розуміти.

Нійло навіть спітнів. Він згадав слова комерції радника з першої їхньої розмови: «Треба завжди пам'ятати, в кого ти на службі. Інтереси компанії насамперед... і навіть думки й поведінка...»

А тепер йому треба відпрошуватися серед робочого дня — і навіщо? Для того, щоб виступати від імені робітників. Хіба це якось поєднується з інтересами компанії? До того ж він не впевнений, чи буде користь від таких делегацій. Та й Матті цілком обійдеться без нього. Так що Нійло нічим зарадити не може. А неприємності можуть бути...

— Слухай, Матті, я, мабуть, не піду.

Матті пильно поглянув на нього. Його очі звузилися.

— Так.

Зітхнув і спохмурнів. Ні, Матті не боявся, що постраждає справа Канерви. Тут втрачено щось інше. А втім, чи було що втрачати?

— Ну, коли ні, то й ні. Нічого не вдієш.— Матті відсунув порожню чашку з-під кави і підвівся.— Обійдемося без тебе.

— Куди ти? — захвилювався Нійло.— Переночував би у мене.

— Та я бачу, що тут для мене й місця ніби нема,— всміхнувся Матікайнен.— Ні для мене, ні для кого іншого.

— Звичайно, місця мало, ми ж не пани. Тісно, зате тепло. Я постелю собі на підлозі...

— У мене тут є друзі і знайдеться де переночувати.

Нійло стояв пригнічений. Чому батько Мір'ї так розмовляє з ним? Адже досі він ніколи не говорив з ним у такому тоні.

— Матті, ти не ображайся,— запобігливо сказав Нійло,— ти— це одне, я — інше. Ти ж розумієш, який тепер час. У мене життя тільки починається.

— Так, починається. І добре починається. Ну гаразд.

— Стривай, я проведу тебе. Хоч до трамвая.

— Я сам дійду. У тебе плита топиться. За нею пильнуй. Я пішов. На добраніч.

Кроки Матті прогуркотіли стрімкими сходами й затихли.

Тижні минали один за одним. Усі дні були дуже схожі один на одного. Проте дещо все-таки змінювалося. Керуючий філіалом компанії, де працював Нійло, почав дивитися на нього більш прихильно. Він уже говорив:

— Чи треба переглядати? Адже ви, Нурмі, зробили все правильно. Так що відправляйте.

Заходячи до філіалу, комерції радник теж зупинявся й заговорював:

— Ну, як живемо? Так, так, виходить, добре. Ну що ж, нехай і надалі буде так. На все добре.

Якось Кархунен покликав його до себе і почав сердито:

— Ну як же ви, Нурмі, так? Мені подзвонили з районного відділення товариства «Фінляндія — СРСР». Хіба ми вам забороняли відвідувати збори товариства?

— Ні,— зніяковів Нійло.

— Чому ж тоді ви не ходите на збори?

— Я подумав... ви, пане комерції радник, сказали, що інтереси фірми, те, що думають службовці, як вони поведуться...— бурмотів Нійло.

— Ви неправильно мене зрозуміли,— полагіднішав Кархунен.— Щодо дружби й миру із сусідньою країною, тут інтереси фірми й інтереси товариства збігаються. Так, так, ви повинні зрозуміти це правильно.

— Я розумію. Я теж так вважаю, пане комерції радник.

— Так що, пане Нурмі, скажіть там, що ми не протестуємо. І ходіть на збори. Сподіваюся, вам зрозуміло?

Ніємінену все ще не вдалося знайти роботу. Дружина його хвора, і сам він теж застудився, бігаючи містом у пошуках роботи. Потрібні гроші — і на ліки, і взагалі. Службовці компанії

почали збирати гроші для Ніемінена. Нійло вписав своє прізвище в список останнім. Ні, він не збирався відмовлятися. Навпаки. Тільки він хотів знати, хто скільки вніс. Щоб внести не більше, ніж інші, і не найменшу суму. Він не хотів бути гіршим від інших. Нійло записав своє прізвище і поряд суму — 500 марок. Це, звичайно, відчутно вдарить по його гаманцю, зате совість буде чиста.

Усе йшло добре, тільки одне засмучувало Нійло — Мір'я чомусь стала писати рідше. Як же так? Спершу пише, що повертається до Фінляндії, а далі листи надходять усе рідше й рідше. Може, вона думає, що не варто писати так часто, адже однаково вони скоро зустрінуться? У кожному листі Нійло запитував, чи скоро Мір'я приїде. Мір'я не відповідала нічого певного. Нійло і це намагався пояснити по-своєму. Навіщо писати в кожному листі, коли все вже сказано. А коли Мір'я затримається на кілька тижнів чи місяців, то й це зрозуміло. Адже там її мати. В одному з листів дівчина писала: «Навесні в Ленінграді домовимося». «Про що домовимося? Знову загадка. Що ж там тримає Мір'ю? Тільки мати. Не робота ж. Адже вона там стала тільки муляром, і навіть не муляром, а ученицею муляра. А брат комерції радника вчить її. Дивний збіг!» — міркував Нійло. І він і Мір'я працюють у братів. Тільки брати різні, і робота в них теж різна. «Так, одне — життя там, інше — життя тут», — підсумував Нійло.

Нійло написав листа Матікайнену, пояснив ще раз, чому він так вчинив, просив його зрозуміти. Адже він у іншому становищі, ніж, скажімо, Матікайнен чи Пюеранен. Матікайнен йому не відповів. Не відповів, то й не треба. Совість у Нійло чиста: він написав і пояснив усе відверто, так що ніяких непорозумінь не повинно бути.

На вулицях Хельсінкі стало сухо. Часом ішов дощ, але сніг уже не випадав. Море біля берегів очистилося від криги, тільки вдалині у відкритому морі ще плавали крижини. Потеплішало, і топити плиту вже не треба було. Нійло тепер вечеряв у кав'ярні. Хоча інколи і з'являлися непередбачені витрати, хлопець усе ж був задоволений: його заощадження зростали. Коли Мір'я приїде, в нього вже буде трохи грошей. Звичайно, не стільки, щоб жити на широку ногу. Але цілком вистачить, аби найняти пристойну квартиру і дещо купити.

Після роботи Нійло часто гуляв набережною, іноді доходив до Південного порту. Він любив дивитися на великі океанські кораблі. Згадувалося дитинство. Йому ніколи не доводилося бувати на морі, хоч він колись і мріяв про нього. У дитинстві він любив читати про мандрівки в далекі країни. Життя розкидало їх, учо-

рашніх хлопчаків. Одні й справді опинилися на морі, а інші влаштувалися на землі. Він, Нійло, теж працює на землі. Тут, у Хельсінкі.

Наближався час туристської поїздки до Ленінграда. Для Нійло це означало великі витрати, але їх він заздалегідь передбачив у своїх розрахунках. Йому, щоправда, довелося зняти частину грошей з тих, які він поклав у банк після продажу ділянки. Адже він не якийсь там скнара, коли йдеться про великі справи. І нехай поїздка до Ленінграда ніколи не окупиться і нічого не дасть навіть у майбутньому. Але один раз у житті треба вчинити й так.

Перед від'їздом Нійло кілька разів довелося побувати в домі комерції радника. Кархунену треба було спакувати багаж, а віз він із собою багато. У нього в Ленінграді двоє братів. Ортьо приїде з Карелії, а Хуоті там живе постійно. Складати речі, звісно, могли б і без Нійло. Звичайно це робила Улла-Лійса, вона збирала в дорогу батька. Але Улла-Лійса вирішила: коли Нійло їде з комерції радником, то він повинен знати, що і в якому чемодані лежить. Улла-Лійса радилася з Нійло, куди що покласти.

Нейтї Кархунен і Нійло разом більше не ходили в кіно. Але вони зустрічалися. Останнім часом Улла-Лійса стала частіше, ніж досі, заходити у філіал компанії, і щоразу бачила там Нійло. Ні, вона не підходила до нього, не віталася з ним за руку, але встигала подарувати Нійло усмішку, якої не вдостоявалися інші. Спостерігаючи за тим, як Нійло та Улла-Лійса запаковують речі, пані Кархунен подумки всміхалася. Вона помітила, який Нійло уважний до Улли-Лійси, як він намагається допомогти їй, не дозволяє піднімати важкі чемодани. Пані була трохи стурбована, але втішала себе, що за цим нічого не криється, просто хлопець поводить себе по-лицарськи. Так і повинно бути. До того ж Нійло справляв враження культурного, освіченого юнака.

У день від'їзду Нійло прийшов до будинку комерції радника з маленьким саквояжем у руці. Йому нічого було брати з собою, тільки пару білизни на зміну і деякі подарунки Мір'ї.

Улла-Лійса була смутна. Прощаючись, вона сумно сказала Нійло:

— Повертайтеся швидше. Адже ваша батьківщина, Нурмі, Фінляндія.

Розділ дванадцятий

Від Матікайнена надійшов лист. Він був невеселий. Названим батькам Мір'ї жилося нелегко. Своїх турбот вистачало. А тут ще й нещастя з Канервою.

Мір'я пам'ятала Канерву. Він часто заходив до них у товариство дружби. Сім'я у нього велика, діти один одного менше, але він ніколи не скаржився. Все жартував, що головне, мовляв, у родині любов та згода. А коли нічого їсти, то згадаємо, каже, народну пісню й заспіваємо: «Я живу не тужу, я веселий ходжу». Він любив співати народних пісень, хоч особливого хисту й не мав. Виконував він їх і на вечорах. Його завжди тепло приймали, бо співав Канерва з душею. Незважаючи на те, що з грошима в нього завжди сутужно, він обов'язково купував білети лотерей, які провадило товариство. Йому й тут не щастило, він жодного разу не виграв, але купував їх знову, примовляючи: «Хутро лисниці таке дороге, що на неї варто полювати, навіть знаючи заздалегідь, що вона тобі не дістанеться». У товаристві Канерва не був помітною постаттю, він був одним із тих рядових активістів, які завжди готові прийти на допомогу, хоч про що зайшла б мова. Розповсюджувати газети товариства — будь ласка, він піде по хатах і пропонуватиме їх; треба буде, він розклеюватиме афіші про вечір чи будь-який інший захід, коли під час вечора йому запропонують чергувати біля дверей і стежити за порядком — не відмовиться, а попросить — вийде на сцену і заспіває веселої народної пісні.

І таку людину позбавили роботи.

Матікайнен писав, що хазяям компанії довелося зрештою поступитися їхнім вимогам.

Матті описав усе, як було. Повідомив він і про відмову Нійло ввійти до делегації. Спочатку Нійло погодився, тоді злякався свого комерції радника. Невже Нійло виявився таким... Мір'я була обурена й схвильована. Втім, не така це й несподіванка. В нього й раніше були такі нахили. Ще тоді, під час страйку будівельників... Він мало не став штрейкбрехером.

Мір'я вирішила написати Нійло, вилаяти його. Вона просідила над листом до другої години ночі, та коли вранці прочитала його, вирішила не відсилати. Якби Нійло дізнався про Мір'їні думки, з якими вона кинула невідсланий лист у плиту, це більше вразило б його, ніж її сердите послання. «Що мені до нього! Нехай живе як знає!» — думала дівчина, дивлячись, як догорають у вогні списані нею аркуші.

І не зараз, не через те, що Нійло відмовився брати участь у делегації робітників, Мір'я дійшла такого висновку. Мабуть, найдужче вплинули на неї листи самого Нійло. Останнім часом вони суцільно складались із цифр і розрахунків. Зкономив стільки-то, купив оте, заплатив стільки-то. Якось Мір'я підрахувала, що в листі Нійло разів п'ятнадцять згадав комерції рад-

ника, «Комерції радник сказав... комерції радник сказав... комерції радник хоче... комерції радник пропонує...»

І все-таки вона, як і досі, листувалася з Нійло. Розповідала йому про своє життя, про роботу, про дядька Ортьо, про новини свого селища. Чому писала — не знала й сама. Мабуть, просто тому, що звикла писати й одержувати листи від Нійло. А може, й тому, що занадто багато спогадів було пов'язано з цими листами. І вона не передумала їхати навесні до Ленінграда, побачитися з Нійло. Іноді їй спадало на думку, що, може, насправді Нійло зовсім не такий.

У довгому листі Матікайнен розповідав про багато інших невеселих речей. Він писав, що цієї зими лісопромислова компанія скоротила обсяг робіт на своїх деревообробних підприємствах і в їхньому селищі на заводі почалися звільнення. Робітники стали боротися, оголосили страйк, але страйк закінчився невдало.

Мір'я читала цей лист у голос матері і Вейкко. Ларінен запитав жартома Олену Петрівну:

— Слухай, а що, коли ми з тобою оголосимо страйк Воронову, га? Цікаво, як до цього поставився б Михайло Матвійович?

— Давай організуй. Тобі і карти в руки — ти ж у нас партійний ватажок, — відповіла Олена Петрівна. — Тільки знайди вагомі причини для страйку.

— Отож-то, — Вейкко став пояснювати Мір'ї: — Бачиш, страйк для нас річ неймовірна. А вимагати ми теж можемо. Ну, скажімо, в багатьох квартирні умови не бозна-які. Припустимо, ми підемо до Воронова й скажемо: давай житло, інакше працювати не будемо. Він, звичайно, відповість, знаєш, що він відповість? «Ви будівельники, то й будуйте».

Мір'я всміхнулася:

— Вейкко, адже я живу тут мало не рік. Чому ви — ти і мама — вважаєте, що я нічого не розумію, нічого не знаю, нічого не бачу? Коли вже на те пішло, в мене із суспільствознавства четвірка.

— А що в тебе з інших предметів?

— Можеш подивитися. — Мір'я показала Вейкко паку зошитів. — Хвалитися нічим. Директор школи мені прямо сказала, що цього року мені не варто й пробувати вступати до інституту. Може, через рік.

— І то було б непогано, — сказав Вейкко.

— Тут програми в школі зовсім інші. Те, що я знала, згодилося тільки в математиці, в ботаніці та в зоології. А в історії я виявилася зовсім необізнаною.

Вейкко розгублено гортав зошити. Виправлень, зроблених чер-

воним олівцем, було дуже багато. В основному — граматичні помилки. Але Вейкко похвалив дівчину:

— Молодець, Мір'є.

— Не треба, Вейкко. Я ж не маленька. Можеш прямо говорити.

Мір'я взяла зошити й поклала їх на полицю.

Вейкко поглянув на Олену Петрівну:

— Може, Мір'ї час змінити професію? Малярувати вона навчилася. Ортьо нею дуже задоволений, тут якось її розхвалював. Тепер треба опанувати інші професії, ну хоча б електросправу освоїти, машини теж треба знати. Все це згодиться, коли вступиш до будівельного інституту. Ти ж, Мір'є, туди збираєшся — материною дорогою? Сама говорила.

Мір'я лукаво всміхнулася:

— Чого я тільки не говорила.— Вона зітхнула й звернулася до матері: — Налити ще чаю?

Налила чаю, помовчала і раптом заговорила зовсім про інше: — Кажуть, Марина Коллієва збирається виїхати. Правда?

— Вона вже, мабуть, поїхала.— Вейкко поглянув на годинник.— Так, поїхала. О пів на шосту. В Юлукоскі.

— Вона буде бібліотекарем?

— Певно, ні. Вона буде будівельником. Хоча точно я не знаю. Вона сказала, що починає життя спочатку. Житиме самостійно. Без опікунів, в іншому колективі. Вона чомусь змінилася, навіть не вона, а щось змінилося в її стосунках із батьком. Я вважаю — Марина загалом людина непогана. Щиро побажав їй успіху.

Мір'я зосереджено роздивлялася тихі сніжинки, які повільно кружляли у квадраті світла за вікном. Мабуть, вона не слухала Вейкко. Дивлячись на дівчину, Ларінен згадав, що на початку квітня вони збираються організувати вечір, присвячений фінляндсько-радянській дружбі. «А що, коли попросити Мір'ю виступити на ньому?» — раптом спало йому на думку.

— Я? З доповіддю?

— Так, так, ти.

— Ти жартуєш.

— Розумієш, вечір присвячений річниці підписання договору про дружбу і взаємодопомогу. Приїде лектор з Петрозаводська.

— Навіщо ж тоді мені виступати?

— А ти розповіси про роботу товариства «Фінляндія — СРСР». Тобі ж це відомо.

— Так, я це знаю.

— Виходить, домовилися?

— Але я не можу розмовляти російською.

— Говори фінською. Я перекладатиму.

— Краще Валентин,— несподівано для себе запропонувала Мір'я.

— Я згоден. Нехай Валентин.

Хіба Мір'я могла б відмовитися від такої пропозиції? Вона згадала прощальний вечір у їхньому товаристві дружби, коли мати приїхала за нею. Там були обидві матері. Згадала Тантунена: «Розкажи там, у Радянському Союзі, що ми твердо стоїмо на сторожі миру». Так її напучував Тантунен. І Мір'я розповідала. Матері, Вейкко, Ніні, Айно Андріївні. А тепер їй треба виступити перед людьми. Гаразд, вона виступить.

Ларінен вийшов від Олени Петрівни й вирішив зазирнути до Коллієва. «Марина поїхала. Старий, мабуть, зовсім пригнічений»,— думав Вейкко, йдучи тихим селищем.

Він не помилився. У квартирі Коллієвих не було колишнього затишку, вона здавалася порожньою й похмурою. Маринине ліжко стояло без матраца, і чорні пружини наче зловтішалися. Коллієв був застелив ліжко ковдрою, але потім зняв її: ліжко з ковдрою, накинутою просто на голі пружини, справляло враження, наче на ній хтось недавно упокоївся. Коллієв сам топив грубку. Дрова ніяк не розгоралися, вони кадили й тріщали. Коллієв забруднив руки сажею, поки йому вдалося розпалити. Він довго сидів перед грубкою, опустивши голову на руки, тоді підвівся і пішов у магазин.

Коли Ларінен зайшов у кімнату, пляшка горілки була напівпорожня. Вейкко розгубився: він думав, що Коллієв узагалі і в рот не бере алкогольних напоїв. А тут...

— Це ти? — Коллієв довго вдивлявся каламутними очима в гостя, його злегка похитувало.— Бачиш, я хильнув.

— Бачу,— спокійно відповів Вейкко.

Ларінен сів, не чекаючи, коли господар йому запропонує.

— Прийшов провідати, як живеш.

— Як живу? Ну дивись, отак і живу. Взяв ось і випив. І ще вип'ю.— Коллієв узяв пляшку і налив півсклянки.— Хочеш? Чи гидуєш — зі мною?

— Ти ж мені не налив,— засміявся Вейкко.

Коллієв важко підвівся і став шукати в шафі склянку.

— Ось. Пий.

Вони мовчки чокнулися й закусили оселедцем.

— Дочка пішла від мене,— сказав Коллієв.

Ларінен мовчав.

— Пішла. Не захогіла жити з батьком. Отак, чуєш? Хоча... Та хіба ти зрозумієш таке... Так, Ларінен. Я сам ростив її. Без матері. Учив, допомагав, наставляв. А вона — пішла. Хіба я не...

Що тільки хотіла — все було. Вона пішла. Я лишився — один лишився. Ось і купив її, аби від туги не вмерти.

Сьогодні ввечері Вейкко вперше помітив, що Коллієв уже старий. Згорблений, обличчя зморшкувате, на лисій голові поблискують краплини поту, на скронях скуйовджене сиве волосся.

— Слухай, Ларінен...— Коллієву хотілося щось сказати, але слів не знаходив. На зборах він завжди виступав красномовно, а сьогодні його наче підмінили.— Слухай... Скажи, хіба я не був чесним? Хіба я не старався? Хіба не йшов, куди посилали? Хіба не дбав про користь для всіх? Ти мені віриш? Я не брешу. А вона — пішла...

Коллієв махнув рукою. Склянка скотилася на підлогу, але не розбилася.

— А тепер... Дочка покинула. Всі відвернулися. Всі — розумні. Чесні. Лю-дя-ні... Ха! Брехня все це! Нікому я не вірю.

— У що ж ти віриш?

— Я? Я вірю, що однаково... Ні, старий я вже, чуєш, Ларінен. Але я все пам'ятаю. Пам'ятаю, як убили батька. Мати ходила жебракувати. Пам'ятаю — повернетесь з милостинею, мене го-дує. На чужих недоїдках ріс. Пам'ятаю, один куркуль мою матір бив, я не міг захистити, стояв і плакав. Я все пам'ятаю, ти віриш?

По зморшкуватій щоці Коллієва текла сльоза.

— І я нічого не забуду. І ти знаєш — нам довелося бути твердими, нещадними. Такими ми повинні бути завжди... Я це тобі кажу, чуєш!

— Але послухай, Якове Михайловичу...— Ларінен не звик називати Коллієва на ім'я і по-батькові, і «Яків Михайлович» він промовив якось вимучено, неприродно.— Нещадним треба було бути до ворога. Але не до своїх.

— До своїх?! Своїм я все віддам, ось — беріть! Мое серце, ось мої руки, все... Але хіба завжди знаєш, хто свій?.. Ага, ти мовчиш. Дубовик — він був свій, наш?

— Він один з тисячі. І він не Дубовик, а Долгожилов. Він, звичайно, не наш.

— Ось бачиш. Е-ех, Вейкко Якович.

— Що ж це буде, коли ми почнемо з підозрою ставитися один до одного, не довіряти? Адже ти не хочеш, щоб Хаукілахті перетворився на табір для засуджених?

— Та-ак, Вейкко Якович, я, мабуть, уже... Часи тепер інші. А Марина — пішла...— Коллієв тяжко зітхнув.— Усі кудись ідуть, чогось шукають. А я...

— Але ти нікуди не збираєшся?

— Куди мені? Тут усі мені свої. Ти мені віриш?

Повернулася Айно Андріївна.

Олена Петрівна одразу напосілася на неї, вилаяла за те, що вона рушила в дорогу з немовлям у такі холоди. Чому не дочекалася тепла, літо ж незабаром. Айно махнула рукою: чого там — у поїзді було тепло, в автобусі — теж.

— Слухаєш вас і не розумієш, хто з вас лікар, а хто будівельник,— сміявся Воронов.

— Та лікарі ж такі,— вела своєї Олена Петрівна.— Інших вони лікують і все розуміють, а щодо себе чи своїх дітей, тут від них користі мало.

— Поглянь на Михайлика: бачиш, який богатир,— захищав дружину Воронов.

Маленький Михайлик, радіючи, що його нарешті звільнили від важких ковдр та фланелевих пелюшок, сміявся, широко розкриваючи беззубий рот і задираючи товсті ніжки. Його ясні чорні очі-гудзички дивилися хитро, ніби малюк хотів сказати: стривайте, ви ще побачите, який я хлопець, а у вас тут, у Хаукілахті, не так уже й погано, жити можна. Обличчя Михайлика ще було зморшкувате. У людини зморшки бувають двічі; коли вони вперше, сумувати нічого, розгладяться.

Михайлик заснув, і Айно Андріївна, залишивши сина з бабусяю Хоторою, побігла до лікарні.

Вейкко Ларінен сидів біля ліжка хворої матері.

— Та це... Айно, донечка, приїхала? — мати Вейкко хотіла всміхнутися, але натомість розплакалася. Обличчя її взялося червоними плямами. Дихати було важко.

— Мамо, чому ти плачеш? — Вейкко став рушником витирати материне обличчя.— Сама питала, чи скоро Айно приїде, вона прийшла, а ти плачеш.

— Чекала я тебе, донечко, чекала,— говорила хвора, схлипуючи.— Добрі були лікарі, лікували мене, а я тебе чекала. Щоб ти відкрила мені очі.

— Ну що ти, Наталю Артемівно,— заспокоювала Айно.

Вона підняла ковдру на грудях хворої, і Вейкко жажнувся. «Кістки та шкіра»,— кажуть іноді про людей, тепер він бачив, що це означає, бачив на своїй матері.

— Поверніть мене трохи на бік,— попросила хвора.

Айно та Вейкко обережно повернули висохле тіло Наталі Артемівни на бік і підклали подушки. Хвора обвела палату каламутним поглядом і запитала:

— А де Ірина? Не приїхала?

— У себе, в Қайтаниємі,— відповів Вейкко.— Навіщо їй приїздити?

— Хотілося б побачити її, попрощатися.

— Ти її ще побачиш, сама в Кайтаніємі поїдеш,— сказала Айно.

Вейкко здалося, що її голос затремтів. Він подивився на неї й помітив, що очі Айно вологі. Айно Андріївна поміряла кров'яний тиск, послухала хвору, далі, опустивши руки, тихо зітхнула. Так тихо, що зітхання почув тільки Вейкко: його нерви були напружені, й він зараз помічав усе. Він розумів Айно — вона повинна втішати хвору навіть тоді, коли знає, що людині лишилося жити лічені хвилини.

Як пояснити те передчуття, коли людина послішає до вмираючого, ніби на його заклик? Чи насправді існує передача думок на відстані, чи це просто збіг, випадковість, але буквально через кілька хвилин після того, як Наталя Артемівна сказала, що хоче бачити Ірину, та з'явилася на порозі палати, з рожевими від весняного морозу щоками і з інеєм на скронях.

Вейкко навіть здригнувся:

— Ти?! Мати тебе чекала.

— Так, я. Приїхала, а мені кажуть — ти в лікарні. Як ти себе почуваш, мамо?

— Мало мені вже лишилося почувати себе,— прошепотіла Наталя Артемівна.— Донечко, підійди ближче.

І вона знову почала плакати. Сльози душили її, вона намацала руку невістки, тоді руку Вейкко.

— Живіть у мирі і злагоді. Не сваріться. Дитину візьміть. У хаті повинна бути дитина. А мене поганим не... Не зуміла я виростити Вейкко, як годилося. Бідно ми жили... Що було, те було...— Наталя Артемівна хотіла знову заплакати, але Вейкко встиг її заспокоїти:

— Не кажи так, мамо. Ти ще... ще ми з тобою поїдемо в Кайтаніємі, додому...

— А як там...— мати хотіла щось запитати, але забула чи не знайшла слів. Потім вона стала говорити чи то в маренні, чи свідомо: — Весна прийде... Сіті... полагодити треба... Далі треба...

Вона щось шепотіла, проте вже нічого не можна було зрозуміти. Очі в хворої стали самі собою заплющуватися. Айно Андріївна тихо запитала:

— Заснеш? Тобі стало краще.

— Ніби...

І Наталя Артемівна заснула. Ірина обережно поправила на ній ковдру, і вони всі тихо вийшли.

За півгодини додому до Айно Андріївни прибігла санітарка. Вейкко та Ірина теж були там.

— Мама спить? — запитав Вейкко.

— Спить... Вейкко Якович, іди до неї.

І санітарка відвернулася до вікна.

Мати спала. Спокійно, звільнившись від усіх земних турбот. Рівна. Зі строгим обличчям. Склавши руки на грудях.

На берегах Сійкаярві стало менше на одного старожила, людину старого покоління карелів.

Вейкко безсило опустився на стілець.

— Мамо!

Для матері Вейкко все життя лишився дитиною, хоча на скронях у нього вже пробивалася сивина і на обличчі з'явилися зморшки.

Вейкко, рухаючи шелепами, здавалося, щось жував, шосили стискаючи губи, тамуючи в грудях болісний стогін. Він дорослий чоловік. Але очі не слухалися, зволожилися, їх щипало, і вони часто-часто кліпали. Те, що сталося, було природною й неминучою закономірністю, яка повторювалася мільйони років. Життя і смерть. Та для нього, Вейкко, це була смерть матері. Він втратив найближчу людину.

Ірина стояла поряд і тихо плакала.

— Мамо!

Вейкко знайшов слова, які мав сказати раніше... «Не зуміла я виростити, як годилося. Бідно ми жили...» Ще півгодини тому на це можна було й треба було відповісти. А тепер пізно. У горлі пересохло.

Зуміла виростити, мамо. Виховала, як треба. Навчила працювати. Працювати чесно. Учила своїм прикладом. Навіть помираючи, ти думала про роботу. Сіті... Найбуденніше з домашніх клопотів — полагодити сіті — може стати великою справою, коли головне для людини — праця.

Прекрасно ти виховала мене, мамо! «Люди завжди добрі, якщо ти сам добрий до них». Так сказала мати, коли Вейкко якимось поскаржився, що є й погані люди. Цю істину мати вичитала не з книжок — вона була неписьменна. Цю істину вона засвоїла з життя, і вона стала для неї переконанням. Звичайно, мати знала: люди бувають різні. Є й погані. Йй, мабуть, більше, ніж її сину, довелося зазнати горя через поганих людей. І все-таки вона вірила — людина створена для добра.

Ти зуміла виховати мене так, як треба, мамо! «Повертайся додому, годі тинятися по світу». Ці слова вона веліла написати, диктуючи лист синові, який тоді опинився далеко, на Ельбі. Це було невдовзі після закінчення війни.

Правильно ти виховувала, мамо! Іноді, щоправда, дуже рідко, і хворостиною. Якимось іще хлопчиськом Вейкко заліз у чужий горад і нарвав ріпи. Сусідка поскаржилася матері. Вона відшма-

гала Вейкко лозиною, а тоді плакала разом з ним, гладила по голові і вмовляла: «Виростає чесним, синку».

«Бідно ми жили...» То хіба це була твоя провина, мамо? Доводилося жити й на хлібі з сосною корою. Батько загинув у громадянську війну. Лишилися вдвох, мати й син. І в цій маленькій сім'ї мати інколи пекла коржі двох сортів. Один — з самої соснової кори. В інших було трохи житнього борошна, бог знає яким побитом добутого матір'ю: вони були для сина.

Коли будували Мурманську залізницю, мати пішла на заробітки, пиляла дрова десь у Княжій Губі. Вейкко вона лишила на дядька Ійвани Кауронена, в якого своїх дітей було п'ятеро. Ійвана ставився до Вейкко, як до власного сина, не кривдив ні в чому. І все-таки Вейкко сумував за матір'ю. Навесні, коли зійшов сніг із Сійкаярві, він приготував на березі стіл із частуванням для матері. На столі були різні смачні речі: білі камінці — цукор, камінці більші — хліб, шишки — смаження. Все було!

Сталося так, що саме того дня мати повернулася. У весняне бездоріжжя вона пройшла пішки більше двохсот верст. Прийшла голодна, втомлена. І принесла для сина гостинець — загорнутий у ганчірочку, твердий як камінь, пліснявий шматочок білого хліба. Справжнього білого хліба! Відтоді минуло більше сорока років. І ніколи, і ніде Вейкко не доводилося їсти такого смачного, як той маленький, трохи більший від сірникової коробки, шматочок білого хліба.

«Ні, мамо, ми не бідно жили».

І коли чого й не вистачало матері, то це того, чого вона найбільше потребувала, — Вейкко не мав часу сказати їй те, про що він тепер думає. Йому завжди було ніколи. «Як живеш, мамо?» — запитував він іноді мимохідь. Чи: «Що тобі треба, мамо?» Мати відповідала — нічого, в неї все є. Як же він не розумів, чого матері потрібно...

Це ми часто розуміємо тоді, коли вже пізно.

У другому кінці лікарні почувся голосний дитячий плач. Це Михайлик Воронов, наймолодший житель селища Хаукілахті, вимагав собі те, на що мав право в житті.

Коли Ортьо довідався, що будком замовив для Наталі Артемівни домовину в столярній майстерні, він негайно пішов і сказав, що домовину зробить сам. Тільки він має право на це, бо він знав Наталю Артемівну з самого дитинства.

Поховати Наталю Артемівну вирішили на кладовищі Кайтаніємі — це було природно. Та коли до лікарні під'їхала машина, щоб одвезти тіло покійної у Кайтаніємі, слідом приїхав Пекка Васильєв на коні. У сани був запряжений не Віркку, на якому

звичайно їздив Пекка, а старий, та все ще дужий кінь, добре вгодований і дуже спокійний,— він умів ходити рівним неквапливим кроком. З кінців голобель і з дуги спускалися чорні стрічки.

— Давай забирайся зі своєю чмихалкою, щоб і духу твого бензинового не було! — наказав Пекка шоферу.

— Мені сказали одвезти матір Вейкко Яковича...

— Матір Вейкко Яковича? — спитав Пекка.— А я приїхав по Наталю Артемівну. І її треба везти, як належить старій людині, так, як відвозили в нас споконвіку,— конем. Ти знаєш, що Наталя Артемівна жила тут ще тоді, коли не було ні Вейкко, ні машин?

У сани, поряд з труною, сіли крім Пекки Васильєва Вейкко та Ірина. Ірина покликала Мір'ю і веліла теж сісти з ними. Решта сіли на машину. Попереду повільно, рівним кроком ішов кінь, а за саннями, скоряючись старим звичаям, тихо їхала машина.

Мір'я сиділа, поринувши у свої думки. В останню путь проводжали матір, справжню карельську жінку.

І несподівано Мір'я сказала Вейкко:

— Ви не зайдете до сільради? Скажіть — нехай швидше відішлють мою заяву.

— Яку заяву? — тихо запитала Ірина.

Мір'я пояснила:

— Я подала заяву з проханням прийняти мене у громадянство Радянського Союзу. Вона трохи затрималася.

— Гарзд, разом зайдемо,— сказав Вейкко.

Мір'я розуміла, що завела про це мову невчасно, але їй треба було сказати це саме зараз.

Крига на Сійкаярві з кожним днем ставала все чорнішою. Тоді за одну ніч озеро раптом побіліло, вірна ознака, що крига ось-ось скресне. Минали дні, а крига вперто не хотіла скресати. Небо було ясне, пригрівало сонце, було жарко, як улітку, але не вистачало вітру. І крига трималася.

Мір'я стояла біля підйомника. Збоку можна було подумати, що вона на мить зупинилася, завмерла, готуючись стрибнути. Вона нахилилася вперед, тоді випросталась і знову нахилилася. Руки її впевнено трималися за важелі керування. Машина корилася рухам Мір'ї. Випростається — трос натягується і вантаж слухняно піднімається вгору; нахилиться — трос іде донизу за новим вантажем шофера.

Небо по-весняному ясне. Мір'їне обличчя теж. Велике задоволення працювати, коли робота кипить. Двадцять секунд — і трос спускається з даху. За одну-дві хвилини він знову піднімається

з землі з вантажем. Насолода керувати таксю махиною, що скоряється кожному порухові руки. На душі радісно, день такий теплий, можна працювати в легкому комбінезоні. Мотор рівно стрекоче, а з даху долинає перестук молотків, ніби град тарабаниць по залізній покрівлі. Дах росте просто на очах. Але Мір'я не бачить цього. Зараз вона — будівельник, а не сторонній спостерігач, який зможе відійти на певну відстань і побачити, як росте дах. Тільки після роботи в Мір'ї з'явиться можливість помилуватися будівлею, в якій кожную балку, кожний брус підняли з землі вона і підвладна їй машина. Звичайно, будувала не лише вона. Решта теж виконувала свою роботу. Одні обтесали брус, другі встановили його на місце. Треті приймали піднятий нею вантаж.

Будинок майже готовий. Вони закінчують дах, а всередині йдуть опоряджувальні роботи. На другому поверсі ставлять двері та віконні рами. На першому Ортьо зі своєю бригадою фарбує підлогу.

Щоправда, в документах Мір'ї, які лежать у конторі, сказано, що вона має спеціальність муляра першого розряду. Але вона вже не муляр. Тепер вона кранівниця. А далі вона буде... О, скільки будівельних професій, і їй треба хоч трохи опанувати кожную з них, аби стати справжнім інженером-будівельником. До інституту Мір'ї ще далеко, та все життя попереду...

Вона працює останній день на цьому об'єкті. Коли закінчать дах, їй з підйомником тут нічого буде робити. Вона перейде на інший об'єкт, туди, куди її направить мати, ні, не тільки мати, а виконроб Олена Петрівна, бо на роботі Мір'я такий самий будівельник, як і інші.

Нижній поверх цього будинку займе дитсадок. На другому поверсі буде кілька квартир. Вони вже розподілені. Одну двокімнатну квартиру одержать Ларінени. Ірина переїде з Кайтаніємі сюди, вона працюватиме в новому дитячому садку. Нарешті Вейкко та Ірина будуть разом, а то що це за життя — один по один бік озера, другий — по другий. Тільки Наталя Артемівна залишиться на рідному березі.

Нарешті крига на Сійкаярві скресла. На піщаний берег піднімалися тороси, що сліпучо виблискували на сонці. Земля була ще чорна, тільки ледь помітні паростки визирали з-під ґрунту і тяглися до сонця.

Будинок здали. На нижньому поверсі оселилися маленькі господарі з плюшевими ведмедиками і зайцями, з іграшковими ракетами й машинами. У квартири на другому поверсі в'їжджали мешканці.

Цю подію вирішили відзначити. Будівельники влаштували вечір.

На вечорі, в урочистій обстановці, Воронов прочитав наказ, в якому оголосив подяку кращим будівельникам. Коллієв від імені будкому вручив кожному з відзначених у наказі конверт з премією. Сума, щоправда, була невелика, але хіба в цьому річ!

Коли Мір'я пішла на сцену за премією, їй аплодували чомусь довше, ніж іншим. Це була перша в її житті премія, премія за її роботу. Мір'я зникла і, подякувавши, побігла зі сцени до матері, яка сиділа в залі. А люди все ще аплодували.

І ось настав цей день.

Автобус відходить о дев'ятій.

Коли Мір'я в легкому платті, з плащем на руді і маленьким чемоданчиком разом з Оленою Петрівною прийшла до автобуса, Ортьо ходив біля зупинки з поважним виглядом, у чорному святковому костюмі і до блиску начищених чоботях, а Хотора розхвалювала його, щоб усі чули:

— Погляньте-но на мого старого. Вбрався як жених, наче свататись надумав. Тільки запам'ятай,— говорила вона, поправляючи чоловікові комірець,— щоб сорочку змінив, білу надінь, коли гостей підеш зустрічати. Гості ж із панів, із Хельсінкі.

— Подумаєш, із Хельсінкі,— буркнув Ортьо.— Яка дивина. Та в мене ж брат Хуоті в Ленінграді. Скільки років не бачилися. Він там директор, на заводі.

— Знайшов чим хвалитися — директор. А ось у мене брат інспектор,— нагадала Хотора. Так вона говорила, коли мова заходила про братів. І всі згідливо кивали: звичайно, в Хотори брат — великий начальник, без його дозволу жоден директор жодної рибки з озера не витягне.

Підійшов автобус.

— Нехай Нійло передасть привіт Матікайненам, коли побачить їх,— сказала Олена Петрівна.— Нехай скаже, що чекаємо, дуже чекаємо.

— Навряд чи Нійло їх побачить,— відповіла Мір'я.— Вони живуть у різних кінцях Фінляндії.

Валентин стояв осторонь мовчазний і сумний. Коли Мір'я сіла в машину, він підійшов до вікна і тихо сказав:

— Швидше приїзди додому.

На вокзалі в Ленінграді Ортьо і Мір'ю зустрів моложавий, дуже схожий на Ортьо чоловік. Ортьо одразу забурчав:

— Та знайшли б тебе й так. Даремно ти зустрічати прибіг. Ну гаразд. Бачиш, який наш Хуоті.

Хуоті обняв Ортьо, потиснув руку Мір'ї, взяв у неї чемоданчик. Перед вокзалом їх чекала «Волга».

— Ще й машиною прикотив,— буркнув Ортьо, всідаючись на задньому сидінні.— Ми могли б і трамваем. Як люди. Ми з Мір'єю і так повірили б, що ти директор...

— Хто вас знає, раптом і не повірили б,— засміявся Хуоті і перейшов на карельську мову:— Я вас відвезу до себе. Будьте як удома. А мені треба на роботу. Увечері посидимо, поговоримо.

— Що ж ти зустрічати прийшов, коли тобі треба на роботу? Давай швидше,— захвилювався Ортьо.— А ми з Мір'єю підемо місто подивимося.

— Не заблукаєте?

— Ти гадаєш, що ти один у цьому місті бував, знайдемо дорогу.

Наступного ранку вони всі трое знову прийшли на вокзал.

Прийшов поїзд із Хельсінкі.

Фінських туристів зустрічали дівчата з букетами квітів. «Ласкаво просимо до Ленінграда»,— вітала кожного, хто виходив з вагона, жінка-гід. Фінни виходили на перон, одразу зупинялися і починали роздивлятися на всі боки. На пероні стало тісно. Мір'я опинилася серед натовпу. Витягаючи шию, вона чекала: ось-ось з'явиться Нійло.

Показався літній огрядний пан. Він виходив з вагона обережно, наче боявся впасти, хоча площадка тамбура була на рівні перону. А за паном Мір'я побачила Нійло. Він її не помітив, зупинився і почав озиратися, вишукуючи її очима серед зустрічаючих.

— Мийкула? — Ортьо кинувся до огрядного пана.— Я ж тебе одразу впізнав.

— Я теж. Подумати тільки — сорок років.

— Як же не впізнати! Брати ж!.. А це Хуоті. Пам'ятаєш?

Брати потиснули один одному руки, тоді обнялися.

— Нійло!

Нійло кинувся до Мір'ї так квапливо, що мало не збив з ніг якусь даму. Вона незадоволено зиркнула на нього, потім розуміюче всміхнулася.

Ось вони й зустрілися, Нійло та Мір'я. Минув рівно рік. І вони знову тримаються за руки й усміхаються.

— Ти зовсім не змінився! — сказала Мір'я.

— А ти засмагла. На півдні, мабуть, була? Ти нічого не писала.

— Вистачає сонця і в нас у Хаукілахті.

Невже ці слова найважливіші для них? Невже лише для того, щоб обмінятися цими словами, які нічого не значать, вони обоє вирушили в далеку дорогу?

Підійшов Хуоті і сказав Ортю й Мір'ї, що він домовився з гідом і вони зможуть супроводжувати туристів під час екскурсії по місту, а ввечері він заїде за ними і забере їх і Мийккулу до себе додому. Мір'я зраділа: вона дуже мало знала Ленінград, і їй було цікаво познайомитися з містом; до того ж вона буде з Нійло, і вони зможуть хоч трохи поговорити. Щоправда, розмовляти мало, бо їх оточували люди, і їм було якось незручно.

Але одне Мір'я запитала мало не одразу — як справи в Каерви?

— Уяви собі,— відповів Нійло,— все закінчилося добре. Його відновили на роботі. І мені не треба було встряяти в цю історію. Я знав це й так. Даремно твій батько хвилювався.

— Так, тато мені все написав,— сказала Мір'я.

— Он як? — Нійло зніяковів.— Він думає, що мені це так просто. Сподіваюся, хоч ти зрозуміла мене?

— Так, здається, зрозуміла.

Нійло хотів іще щось сказати, але тут комерції радник, який сидів на передньому кріслі, обернувся, і Нійло схопився зі свого місця.

— Я тут, пане комерції радник. Пробач, Мір'є.— Нійло став пробиратися вузьким проходом до Кархунена. Комерції радник щось запитав у нього, Нійло кивнув у відповідь. Повернувшись до Мір'ї, він пояснив: — Пан комерції радник запитав, де його чорні окуляри. Вони у мене в сумці. Я таких речей не забуваю.

Увечері Мір'я чекала Нійло біля «Асторії». Він прийшов точно у призначений час і радісно оголосив, що комерції радник ліг відпочити, тепер він вільний цілий вечір.

— Куди підемо?

— До Неви. Ходімо пішки,— запропонувала Мір'я.— Час у нас є. І тут недалеко.

— Ми не забукаємо?

— Запитаємо в людей. Я вже знаю російську настільки, щоб запитати дорогу,— сказала Мір'я.

— Я теж знав чимало слів. А тепер почав забувати — не займаюся.

З Неви віяло свіжістю. Вони стояли, схилившись на гранітний парапет, і дивилися у воду. На другому березі річки, навпроти, височіли стіни Петропавловської фортеці.

— А вода тут не така, як у Хаапавесі,— сказав Нійло. Їйому хотілося згадати разом з Мір'єю, як вони милувалися хвилями

Хаапавесі. Він поклав руку на плече дівчини і хотів пригорнути її до себе. Але Мір'я зняла його руку з плеча й засміялася:

— Ми стоїмо не біля хвіртки Алінанніємі.

Нійло сумно всміхнувся, замислився і знову запитав:

— Скажи мені, коли ти повернешся? Чому ти не хочеш сказати зараз?

— Чому? — Мір'ї хотілося провести ці останні хвилини так, ніби все ще існує та хвіртка, біля якої вони стояли на Алінанніємі. Але вона відповіла: — Від Хаукілахті до Алінанніємі так далеко. І між ними пролягає кордон. До речі, знаєш, що річки з Хаапавесі течуть на захід, а із Сійкаярві — на схід?

— Чому — до речі? І яке це має значення? Що ти хочеш сказати? Говори прямо.

— Я просто так, — засмучено сказала Мір'я. — Географія пригадалася.

— Мір'є! Чому ти не відповідаєш?

— Іншим разом, потім. Ходімо погуляємо. А то тут прохолодно. Там за мостом, здається, великий зоопарк. Більший, ніж у Хельсінкі. Ходімо?

— Я все-таки не розумію, що сталося.

— Не питай, Нійло. Поглянь, яке прекрасне місто Ленінград!

Фінські туристи проводили в Ленінграді останній вечір.

У просторому номері готелю «Асторія» за великим столом сиділи троє літніх чоловіків: комерції радник з Фінляндії, що чимало поїздив по світу, директор заводу з Ленінграда і муляр з далекої будови, яка загубилася в лісах Карелії.

На вулиці було по-літньому тепло, і, хоч вікна були розчинені, чоловіки сиділи без піджаків; комерції радник — у білосніжній нейлоновій сорочці, директор — у спортивній тенісці з короткими рукавами, а муляр — у полотняній білій сорочці без краватки. Взуття теж було різне — комерції радник був у чорних лакованих туфлях, директор заводу — в коричневих черевиках, а муляр — у чоботях. У звичайних умовах кожний з трьох присутніх мав своє улюблене куриво: комерції радник віддавав перевагу сигарам, директору був до душі «Казбек», а будівельник з Карелії полюбляв махорку. Але цього вечора всі троє курили ароматний люльковий тютюн. У кришталевій попільничці диміли три саморобні люльки, вирізьблені з карельської берези; люльки настільки схожі, що їх було неможливо відрізнити одну від одної.

І хоч якою великою була різниця в суспільному становищі і в професіях цих трьох чоловіків, все ж риси їхніх облич мали щось спільне, щось схоже. Міцне важке підборіддя, широкий ніс, очі сіро-сталевого кольору. Комерції радник і робітник однаково ли-

сі, а волосся на тім'ї директора вже так поріділо, що можна впевнено сказати: через два роки і він наздожене двох інших.

Ці три однакові люльки з карельської берези зроблені одними руками. Руками карела Хотатти з Хаукілахті, який давно вже помер. І ці троє різних чоловіків народилися під одним дахом, у просторій хаті Хотатти з Хаукілахті, їх так і називали: Хотаттів Мийккула, Хотаттів Ортьо і Хотаттів Хуоті.

Єдине, що лишилося в братів на згадку про батька,— це люльки, і кожен беріг свою люльку, як найдорогоціннішу реліквію. Збираючись на цю зустріч, брати насамперед розшукали свої люльки, щоб узяти їх з собою.

Вони сіли за стіл, заставлений стравами, серед дня і не квапилися вставати, хоча вже давно настав вечір. За цим столом за довгі роки вперше пощастило наговоритися вдосталь: пригадати минуле, розповісти про себе. В інші дні, вони, хоч і разом, були на екскурсіях, в поїздках по місту. Від загального маршруту туристської групи брати відступили тільки раз — заїхали на завод, яким керував Хуоті, а тоді до нього на обід, на його квартиру, розташовану досить далеко від центру, в новому районі міста.

Вони розмовляли по-фінському. Комерції радник — добрією літературною мовою, директор заводу — з російським акцентом, ледве добираючи й пригадуючи слова, а Ортьо розмовляв на соковитому й дзвінкому старому діалекті рідних місць.

— Ось ми й зібралися за одним столом,— сини Хотатти,— говорив комерції радник, розглядаючи братів,— хоча нема вже ні Хотатти, ні Хаукілахті.

— Та Хаукілахті є,— зауважив Ортьо.— Ще краще й більше стало. І Сійкаярві лишилося. Лежить на своєму місці та на сонці поблискує і хвилі котить.

— Так, Сійкаярві, Сійкаярві! — мрійливо промовив комерції радник.— Я довго про нього згадував. І зараз іноді згадую. Дитинство, юність, домівка. Цього не забудеш, хоч яка була та домівка.

— А чим же домівка була погана? Дім як дім. Тільки не дали гади стояти йому на місці, прийшли і спалили. Сам знаєш хто.

Хуоті несхвально поглянув на брата: чи не занадто відверто Ортьо говорить, ріже правду в очі, чи годиться зараз так...

Комерції радник став пригадувати:

— Ви, мабуть, не пам'ятаєте... Якось восени ми з матір'ю пішли подивитися на сіті, саме йшла ряпушка. Почався вітер. Справжня буря. Сіті, щоправда, ми підняли, а самі мало не втопилися. Човен був повен води до самих країв. Ледве встигли добратися до якогось острова. Забув уже, як він називається...

— Островів там багато,— сказав Ортьо.— Є Муежуарі, є Мян-тосуарі... Та й вітри часто бувають на Сійкаярві, хіба запам'ятаєш усе. А слухай, це не тоді було, коли тато по вас другим човном поплив? Пам'ятаю, пам'ятаю. Повернувся з полювання, вас немає, ну, каже, піду по горе-рибалок.

— Так, тато й мама...

Коли вони згадали все, що могли згадати, і розповіли кожний про події свого життя відверто, як і належить братам, комерції радник знову повернувся до вражень від поїздки. Він зауважив:

— По-моєму, найстрашніший ворог істини — це пропаганда. Щоправда, я не читаю комуністичної газети у Фінляндії, але вважаю, що вони так розписують життя в Радянському Союзі, ніби там суцільний рай. А в наших газетах життя вашої країни подається в чорних барвах або замовчують про такі речі, про які не вигідно писати.

— А які ж це газети для тебе «ваші»? — запитав Ортьо з невинним виглядом.

Хуоті поморщився: йому запитання Ортьо здалося нетактовним. Комерції радник засміявся:

— Хіба я, комерції радник, приховую, які газети вважаю своїми? І все-таки маю сказати — все це суцільна пропаганда. Смішно подумати — двадцяте століття, є радіо й газет виходить більше, ніж треба, а людина може дізнатися про правду, лише побачивши на власні очі, що і як. Я вражений, як багато у вас, в Радянському Союзі, досягнуто.

Ортьо був трохи напідпитку.

— Скажи-но, Мийккуло, як ти гадаєш, адже настане такий час, коли і в Фінляндії буде комунізм?

— Ні, Ортьо.— Комерції радник зтягнувся з люльки і замислено сказав: — Ви багато чого домоглися, але це зовсім не означає, що ідея комунізму підходить для всіх і скрізь. Ця ідея виправдує себе лише в слаборозвинених країнах. Наприклад, у Росії, що була однією з найвідсталіших країн світу. Але не в розвинених країнах, в таких, як Фінляндія. Навіщо у Фінляндії робити революцію і будувати комунізм, коли й так будь-кому відкрита дорога до кращого життя. Потрібні докази? Хіба недостатньо прикладу зі мною? З Карелії я взяв із собою до Фінляндії лише оцю люльку. А тепер у мене — мільйони. У інших такі самі можливості.

— У інших? — Ортьо насупився і серйозно запитав.— А я ось своєю дурною макітрою ніяк не можу збагнути, звідки кожному знайдеться купецька дочка, щоб оженитися на ній та ще й магазин одержати на додачу. І хто ж працюватиме й купуватиме, коли всі тільки торгуватимуть? Оце мені не зрозуміло.

— Бачиш, Ортьо...— Комерції радник замислився, як би вкласти думку простіше й дохідливіше, щоб її зрозумів цей неосвічений робітник.— Я наведу інший приклад. З вашого життя. Ми були в Хуоті на сучасному, повністю автоматизованому радіоламповому заводі. Хуоті сам здійснював автоматизацію. Коли б Хуоті жив у нас, у нього була б можливість з часом заснувати такий точнісінько завод. Це було б в інтересах країни, і Хуоті став би багатою людиною. А тут він так само живе на зарплату, як будь-який з його робітників. Його коли завгодно можуть витурити на вулицю, прогнати з роботи, якщо він не догодить хазяїну. Хіба не так, Хуоті?

Директор заводу знизав плечима:

— Почасти. Я справді одержую зарплату, як кожен робітник. Але є й різниця. Хазяїн у нас — не якийсь там гірничий радник чи комерції радник. Розумієш? Переклади-но, Ортьо. Я краще скажу по-російському.

— Давай говори. Я ще дещо розумію по-російському,— кивнув комерції радник.

— Хазяїн у нас — держава, народ. Коли я не догоджу народові, тобто діятиму не в інтересах держави, то мені, звісно, доведеться залишити пост директора. На вулицю мене, звичайно, не викинуть. Призначать просто інженером. Роботи вистачає.

— Але в тебе немає нічого свого, немає надії розбагатіти. Ти живеш тільки на зарплату, чи не так?

— Адже так і є, Ортьо, як Мийккула каже? — всміхнувся Хуоті.— Тобі ніколи не спадало на думку розбагатіти якимось іншим побитом, крім своєї праці? Скажи, Ортьо.

— Хоч я книжок і не читав, цю справу я розумію,— відповідав Ортьо.— Я живу своєю працею. А хто хоче розбагатіти, той лізе в чужу кишеню і кладе в свою. Іншого способу розбагатіти немає.

— А що в цьому поганого? — всміхнувся комерції радник.— Приклад занадто примітивний. Я маю на увазі не дрібних злодіїв. Я маю на увазі приватну ініціативу, здорову конкуренцію. Хто спроможний, нехай іде вперед, бере своє. Це — закон життя.

— Ну що ж,— зауважив Ортьо.— У кожній країні свої закони. А в нас закон такий: коли візьмеш чуже, тебе в міліцію ведуть. Чим більше потягнеш, тим більше років дістанеш, аби надалі охоту відбити. А в вас мало грабувати не можна, а багато можна.

Хуоті здалося, що Ортьо говорить дуже грубо і може образити. Він втрутився у розмову:

— Переклади-но, Ортьо. Я скажу по-російському. Скажи, що ми відійшли від основної теми бесіди. Скажи, що комуністичні ідеї — це не експортний товар і їх не можна запровадити навіть

за допомогою зброї. Все залежить від трудящих тієї чи іншої країни.— Хуоті сказав упівголоса, звертаючись тільки до Ортьо: — Ти розмовляй ввічливіше. Хоча він і брат, а все-таки гість, іноземець. Переклади-но те, що я тобі сказав.

Ортьо переклав:

— Хуоті ось говорить, що справу комунізму в капіталістичних країнах найбільше просуває вперед ваш брат, різні там комерції радники та фабриканти. Він не тебе мав на увазі — інших. Хуоті каже, що коли ви здерете з трудячого люду сім шкур і заходитеся здирати восьму, то робітники розсердяться і візьмуть владу в свої руки. Ось що Хуоті велів перекласти.

— Переклад, здається, вийшов досить вільний,— засміявся комерції радник, котрий ще не забув російську мову, якою володів колись у молодості пристойно.

Директор заводу теж розсміявся. Ортьо образився і сказав йому по-російському:

— Чого регочеш? Адже сам велів перекласти якомога ввічливіше.

Комерції радник запитав у Ортьо:

— А як комуністи пояснюють це здирання семи шкур? Ти гадаєш, у наш час це так просто?

— Та-ак,— розгубився Ортьо.— Та я ж не проходив більшовицьких курсів, ти ж їх пройшов. Теорію вивчив. Далі й на практику вирушив.

Комерції радник поморщився. Тоді сказав сухо:

— Та-ак, ці курси... Давайте більше не говорити про них, гаразд?

Брати знову запалили свої люльки. У двері постукали, і в номер зайшов Нійло. Ортьо підсунув ще один стілець і став запрошувати Нійло до столу:

— Проходьте, юначе, сідайте з нами.

— Ні, дякую. Я вже обідав. Дякую. Пане комерції радник, дозвольте запитати, чи не треба вам чого?

— Так, у мене речі не спаковані. Будь ласка, Нійло, допоможіть мені.

— Зараз? — Видно було, що саме в цей момент у хлопця були якісь справи.

— Ви, Нійло, сподіваюсь, розумієте, що коли я прошу щонебудь зробити, то не люблю, аби відтягали чи відкладали.

— Так, пане радник.— Нійло вклонився і пішов до сусідньої кімнати, де були речі Кархунена.

тін

Коли брати знову лишилися втрьох, комерції радник пояснив Ортьо:

— Нійло — один з моїх службовців.

— Але хіба він не за свої гроші поїхав до нас? — запитав Ортьо.

— Звичайно, за свої. У нас, як і в вас, за рахунок фірми в туристські поїздки не їздять.

Далі комерції радник пригадав, що він не віддав Ортьо подарунки, привезені йому з Фінляндії. Хуоті він учора віддав, у нього вдома, на квартирі. На прохання комерції радника Нійло приніс важку, добре запаковану картонну коробку.

— Тут різний одяг, — пояснив комерції радник, — у вас він коштує дорожче. Вибери собі, що сподобається. Решту можеш продати, чи як хочеш.

— Ну що ти, я ніколи нічим не торгував. Та й не треба мені нічого...

— Бери, бери, Нійло віднесе пакунок у твій номер.

Мікаел Кархунен хотів раніше лягти спати: завтра треба рушати в дорогу. Ортьо побіг у свій номер, який він узяв сьогодні — до Хуоті далеко, — і приніс братові свій подарунок — оленя з волокушею, яких він вирізьбив сам з вільхового дерева. Мікаел похвалив подарунок і сказав, що це витвір мистецтва, в Фінляндії на таких речах Ортьо міг би заробити купу грошей і жити не бідуючи.

Ортьо прийшов до себе і відкрив коробку, подаровану братом. У ній справді був одяг. Чоловічий і жіночий. І взуття.

Ортьо став роздивлятися піджак. Він був з дорогого сукна, але вже ношений. Ні, не подертий, а в якихось плямах. Ортьо взяв черевики. Підшовка ще міцна, підбори не збиті, але помітно було, що в них уже чимало походили. Узяв плаття: гарно пошите, з красивої тканини. Але знову ж із дірочкою. Чимось, мабуть, пропалили.

Ортьо вилаявся, шпурнув братові подарунки назад у коробку. Такі подарунки, як милостиню, дарують бідним родичам. На тобі, боже, що мені негоже. Ні, чорти б його забрали, він не бідний родич. Подумаєш, багатій, комерції радник, тьху! Ортьо лаявся, йому дуже хотілося схопити цей непотріб, ці ганчірки, піти до брата й шпурнути їх йому в обличчя...

Мір'я уже вкотре ходила від «Асторії» до Ісаакія й назад. Що ж сталося з Нійло? Він завжди був такий акуратний, навіть пунктуальний. Годинник уже показував дев'яту. Вони домовилися зустрітися о восьмій. А завтра Нійло від'їжджає...

Минуло трохи більше року відтоді, як вони були разом. Були... Було Алінанніємі, прогулянки на велосипедах, купання, свята пісні, робітничий інститут. Вони лічили дні, години, щоб зно-

ву зустрітисся. Нійло досі ніколи не запізнювався. Уже десята година. А сьогодні їхній останній вечір. Невже останній? Найостанніший?

Мір'я ходила, раз у раз неспокійно поглядаючи на годинник. Сьогодні Нійло тут. Але чому він усе ще не приходить? Адже вчора вони домовилися... Коли б таке сталося в Фінляндії, Мір'я давно пішла б і, мабуть, довго не простила б йому. Але зараз піти не могла. Вона приїхала сюди з Карелії заради того, щоб побачитися з Нійло. Сьогодні останній їхній вечір...

Десь після десятої Нійло прийшов, вірніше, прибіг.

— Мір'є, люба, тільки не сердься. Я зараз усе поясню.

— А я й не серджуся.— Мір'я з ніжністю дивилася на захеканого, розпашілого юнака, ладна пробачити йому запізнення.

— Знаєш, тільки-но я зібрався йти, як комерції раднику треба було скласти речі.

— Що?! Що?

— Мені довелося складати речі комерції радника. Він не хотів залишати на ранок.

— І тільки тому ти не прийшов, Нійло?!

Коли б Нійло прослав, затримався на обіді чи нехай навіть занадто захопився грою на більярді, Мір'я не була б настільки вражена, як зараз.

— Ну чому я повинен це пояснювати? Адже ти, Мір'є, розумієш... Він же — комерції радник, мій хазяїн...

— Але ж ти у відпустці зараз, ти зараз турист!

— О господи! Невже ти не розумієш таких простих речей?..

— Ох, Нійло, я справді не розумію,— зітхнула Мір'я.

— Ти пам'ятаєш, скільки місяців я шукав роботу, поки мене взяли у товариство. А тепер у мене гарна робота. Живу в Хельсінкі. Комерції радник — непоганий хазяїн. Він задоволений мною. Ну хоч це ти розумієш?

— Так, так. Я, здається, починаю дещо розуміти.

— Ти знаєш, який сьогодні вечір? Це вечір, який ми завжди згадуватимемо. Вечір, що вирішить усе. Сьогодні — цієї миті — ти скажеш мені остаточно, коли повернешся до мене у Фінляндію.

Мір'я похитала головою:

— Не питай про це, Нійло. Не треба.

— Ні, треба. Тобі час вирішити. У тебе є всі підстави проситися назад. У Фінляндії твої названі батьки...

— Нійло, любий, не треба. Більше ні слова про це.— Мір'я опанувала себе і сказала вже спокійніше: — А батько й мати влітку приїдуть до мене в Карелію.

— Ну а ти? Адже йдеться про тебе. Скоро мені збільшать

платню. Комерції радник уже натякав. В його руках наше майбутнє, твоє і моє...

— Ні, Нійло, моє — не в руках комерції радника.

— Що, що ти говориш?

— Те, що... Чому ти сказав, що затримався саме через це? Вигадав би якусь іншу причину...

— Мір'є, я завжди був чесним.

— Так, Нійло, ти був чесним.— Мір'я ладна була заплакати.— Нійло, я дуже втомилася. Завтра зустрінемося на вокзалі. Там поговоримо про все.

Здається, вперше Мір'я казала Нійло неправду.

— Гаразд,— погодився Нійло.— Якась ти дивна сьогодні. Мені теж треба йти. Може, я сьогодні ще потрібен буду комерції раднику.

— Так, так. Комерції раднику ти потрібен. Іди, Нійло, йди. На добраніч.

Мір'я, Ортьо і Хуоті проводжали туристів.

Коли люди розлучаються, слова знайти важко. Комерції радник запитав у Ортьо, аби сказати що-небудь:

— Ти вже подивився, що в коробці? Цього одягу тобі надовго вистачить.

— Слухай, Мийккуло...— Ортьо не хотілося зараз образити брата.— Не треба було тобі нічого везти. Чуєш, нічого більше ніколи мені не привозь і не надсилай.

Комерції радник здивовано низав плечима:

— Не розумію тебе.

Він і справді нічого не розумів.

Мір'я і Нійло відійшли від усіх і стояли осторонь.

— Лишилися лічені хвилини. Останні хвилини,— благально говорив Нійло.— Від цього залежить усе наше майбутнє. Скажи тільки одне слово, і я чекатиму тебе, чекатиму скільки завгодно...

Не забираючи руки, яку міцно стискав Нійло, Мір'я подивилася йому просто в очі.

— Нійло, не чекай на мене.

Оголосили, що до відходу поїзда зосталось дві хвилини. Вони не дивилися одне на одного. Щосили намагалися здаватись безтурботними. Нійло простягнув руку, повернувся і невпевнено пішов, як іде людина, відчуваючи, що за нею стежать.

Мір'я дивилася йому вслід затуманеними очима.

Поїзд рушив.

Ортьо підійшов до Мір'ї і торкнув її за лікоть:

— Ну, Мір'є, за півгодини рушить і наш поїзд. Поїдемо додому, чи як?

— Так, дядечку Ортьо, поїдемо додому.

«...Ось і все, що сталося зі мною, Нійло. Здається, я розповіла тобі все.

Бажаю тобі щастя. Мені хотілося побажати тобі щастя, коли рушав твій поїзд. Може, ти будеш щасливий. Щиро бажаю тобі успіху в житті.

Ми ще молоді. І в тебе, і в мене життя тільки починається. І в тебе, і в мене є батьківщина. Слухай, я, здається, ще не написала головного: я тепер громадянка Радянського Союзу. Моя батьківщина — земля, де жив мій батько і живе мати. Тут — мій дім...»

З М І С Т

Всеволод Іванов
Епос душі Антті Тімонена
5

БІЛОКРИЛИЙ ПТАХ
Книга перша
9

ТУТ МІЙ ДІМ
Книга друга
234

АНТТИ НИКОЛАЕВИЧ ТИМОНЕН
МИРЬЯ

Роман-диалогія
в двух книгах

Авторизований переклад з фінського
Л. А. Носенко

Серія «Єдинення»

Київ, видавництво художественної
літератури «Дніпро», 1987

(На українському мові)

Редактор *Т. П. Жилко*

Художник *М. В. Лямін*

Художній редактор *І. М. Гаврилук*

Технічний редактор *Н. К. Достатня*

Коректори *А. Л. Алейнікова, Л. М. Кирилець*

Інформ. бланк № 4248

Здано до складання 20.03.87. Підписано до друку
28.07.87. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 2.
Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн.
друк. арк. 26,46. Умовн. фарбовідб. 26,67. Обл.-вид.
арк. 32,994. Тираж 50 000 пр. Зам. 7—184. Ціна
2 крб. 30 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Київська книжкова фабрика.
252054, Київ-54, вул. Воровського, 24.

Тімонен А. М.

Т41 Мір'я : Роман-дилогія / Пер. з фін. Л. Носенко. Передм. В. Іванова; Іл. худож. М. Ляміна.—К. : Дніпро, 1987.— 501 с. (Єднання).

Дилогію відомого карельського радянського письменника, лауреата Державних премій РРФСР і Карельської АРСР складають романи «Білокрилий птах» та «Тут мій дім».

У центрі цих творів — доля карельської дівчини, яка дитиною під час війни потрапила до Фінляндії.

Т $\frac{4702270000-147}{M205(04)-87}$ 147.87

84 Карел

2 кр6.30к.

АНТИТИ ТИМОХИЕИ

